

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

X. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1914.

INSTITUCIJA ZA ZAŠTITU
NARODNE IMOVINE
49 376

F4175/85

A M. Nyelvtudományi Társaság Alapító Tagjai 1914-ben.

	Baksay Sándor, Budapest (1914)	200 kor.
	Berczik Árpád, Budapest (1906)	200 „
	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912).	200 „
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200 „
5	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 „
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 „
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 „
	Gombocz Zoltán, Budapest (1908 és 1910)	300 „
	Győr: Pápóczy prépostság könyvtára (1908)	200 „
10	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 „
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 „
	Herman Ottó, Budapest (1912)	200 „
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200 „
	Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 „
15	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 „
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 „
	† Joannovics György, Budapest (1906)	200 „
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200 „
	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200 „
20	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 „
	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 „
	Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 „
	Lehr Albert, Budapest (1910)	200 „
	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200 „
25	Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 „
	Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200 „
	Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200 „
	Péller Pál, Veszprém (1905)	200 „
	Pintér Jenő, Budapest (1913)	200 „
30	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200 „

	Rada István, Veszprém (1905)	200 kor.
	Rust József, Budapest (1906)	500 „
	Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000 „
	Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 „
35	Ifj. Szinnyi József, Budapest (1906)	200 „
	Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 „
	Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200 „
	Vargha Damján, Budapest (1912 és 1913)	200 „
	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 „
40	Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 „
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905)	200 „
	Zolnai Gyula, Kolozsvár (1913/I. részl.)	100 „

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 JANUÁR

1. SZÁM.

Tinódi egyik helyének magyarázata.

Becsések TINÓDI krónikái mind nyelvünk, mind irodalmunk, mind történetünk kutatói előtt: érdeke tehát nemcsak a nyelvészetnek, hanem az irodalomtörténetnek és a történettudománynak is, hogy ez énekekben meg nem magyarázott vagy elmagyarázott rész ne maradjon. Igaz ugyan, hogy a török világbeli magyar nyelvet folyvást értheti a mai magyar is, sőt TINÓDI verseit jobban, mint napjainkbeli néhány hegedős csácsogását, de az ó-magyar nyelvnek ebben a nagy mezejében mégis akadhat a böngésző oly virágra, hogy hozzáértőbbje sem tudja, miféle magról kelhetett az. Egy harczyi jelenetben él a lantos ily különös szólással; ezt kíséreltem itt megvilágítani.

VERBŐCZI IMRÉNEK a kozári mezőn vivott viadalát zengi Sebestyén deák, akkor hallunk szájából egy nem hallott kifejezést; közlöm itt a továbbiak könnyebb megértése végett hosszabban azt a részt, melyben vizsgálódásunk tárgya előbukkan:

*Bodog af5f5on napian Bóitben ezes vala
Io Verbőczi Imre bator f5ijuel vala
Immar ó kopiaiat ó el törte vala
Vitez modra kőf5tőc iol forgodie vala.
Azonban egy terek út arczul talala
Irot kopiaiaual útet nem talala
Az ó io f5ablyaiat el ki vőtte vala
Verbőczi Imrehhel viadalnac alla.
No mikor kez kűre útet vőtte vala
Elős f5ablyaiual hozza chyapot vala
Az ú f5ep Roh louat torkon vagta vala
Nyaka el f5akada chyac keuesőn alla.
Szertelenül az lo ot el e5öt vala
Vitez az lo alat igen főtőng vala
Szablyauval az terec ot forgodie vala
Ez nemes vitez nec feiét veszi vala.*

*Erközenec hamar ő io viteziben
 Ő vitez vokat meg jegellefőkben
 Az tereket eytéc földre nagy sebőkben
 Az nemes vrfijat leléc egeffegben.*

Ime, a ritkítva szedett mondás az a jeles mondás; nehéz megérteni, még nehezebb sejtett értelmének okát adni. Elolvasni sem igen tudjuk: *kez-e vagy kéz, küre-e vagy küre, vagy éppen kűr-e?*

SZILÁDY ÁRON az ő kitünő kiadásában sajtóhibának vélte s a jegyzetek közt így helyesbítette — igaz, megtalálózva s megkérdőjelezve —: *küszködöre* (Régi Magy. Költők Tára III, 457). *Tinódi Sebestyén* című könyvemben (74. lap) én is a szedő vétségének tartottam s erre javítottam: *kézküze* (= kézközre) *vötte*.

Történt azonban, hogy egyszer figyelmesebben olvasván az Érsekújvári Codexet, ott találok ugyancsak verekedés megírásában, Krisztus passiójában, ugyanazon szót (36. lap): *Es mynd ő rea omlanak kyk my wrwnk ic xpuftk kórnywl allyak wala neemellyek az ő feneffegws orchayath thenyerekel weryk wala Nemellyek kedegh kezök megh fordwlwan kezkwre ő edeffeghws mellyeth weryk wala Nemellyek kedegh ő zentfeges zemelyere hagyapnak wala bwdős nyalakat* stb. Ebből már nyilvánvalóvá lett, hogy az a szó nem véletlenségből van írva a codexben, sem nyomtatva Tinódiában. Közzé is tettem én ez észrevételemet, bevallva, hogy e titkos szót megfejteni nem tudom. Csak azt nem álltam meg, hogy ki ne bökkentsem azt a sejtelmem, hogy az első tag alighanem: *kéz* (Nyr. XXXIX, 137).

Kár volt ennyit is mondanom. Jöttek azonnal a magyarázók, kik az én találgatásomat készpénznek vették, csak azon csudálkoztak, hogy hogy nem értem a *kezküre* második felét is, pedig az oly világos: *kezküre* = *kezkülre vesz* vagy *ver*, azaz a kéz külső felére. Ezt fordítja a török Imre úr felé, a zsidók meg Jézus ellen — így az egyik magyarázó. A másik jobban cifrázta, t. i. csak a codex helyét olvasta így: *kezkülre*, TINÓDIÉ neki már: *kéz kűr-e* (gyöngébbek kedvéért = *kéz köre*) (lásd Nyr. XXXIX, 228—229). Szóval a sajtóhibának való nézés helyett ők egy másik, szintoly kényelmes nyelvészi fogáshoz folyamodtak: úgy olvasni a nem értettet, a mint az írás nem engedné ugyan, a milyent sehonnét nem ismerünk ugyan s a milyennek megvoltát nyelvtörténeti tudásunk is tagadná, de hát elméletünkbe szépen beleillik. *Kézkülre* — holott semminek „kül-

jét nem ismerünk. A *külre* alakból *küre* — holott régi nyelvünkben a szótagzáró *l* csak ritkán, néhány gyakori szóban szokott kiesni, például *vót*, *vóna* (Tinódiiban ez is *volt*, *volna*). *Kéz küre* — holott a *köré* nem *küre*, de ha az volna is, méltán menthetné magát ezzel: equidem natus non eram: hiszen a nyelvújítás irdalmának szülötte. De azért e nyilván hamis okoskodások gyöngeszálai megakasztottak egy harmadikat is. Az már csak annak megállapítását tartotta hátralévőnek, hogy a codexben *kézkülre ver* van-e, vagy *kézkülre fordul*, azaz — tulajdon szavai —: „kezők kezen kívül fordulván“ (MNy. VII, 29—30).

Ezzel rendben is lett volna a dolog, de SIMAI ÖDÖN rátalált szavunknak alakbeli és jelentésbeli újabb változatára: *kézköre motskolodik* (Nyr. XL, 132). MEDGYESI veti ellenfele szemére *Szent Atyák öröme* című könyvében (272. lap) ezt: *Jatzik-is ennekfelette az Pater vétem. Én midőn így írám: az Görögbe ugymond így vagyon ἔχουσεν πρὸς θεόν, így motskolodik kézköre íráfommal: talam ἔχουσε-t akart írni. Szegény öreg ember! medgyen az eleven ha az holt-is mozog.* Ez újabb adatnak, melyből a *kézkülre* még úgy sem szorítható ki, meglehetett az a haszna, hogy addigi magyarázatuk lehetetlen voltának megismerésére tulajdon szerzőiket is rátéríthette.

Most pedig hadd próbálkozzam megint én ezzel az ördögös szóval. Sikerült hosszú lappangásából előrebentennem; hátha sikerül álarczát is leszednem?

A MTsz.-ban húzódik meg ez az adat Kiskunhalasról: *Küszküllőre vész*: „keze közé vesz, hogy megverje“. SZILÁDY ÁRON szíves értesítése szerint ő ennek nyomára Halason nem akadt ugyan, de közlője hitelében kétsége nincsen. Valóban, csinálni ilyen adatot nem lehet. Egyébként egy Maros-Torda vármegyei faluból, Gegesről, az odavaló születésű ref. tanító szíveskedett tudtomra adni, hogy élnek ott „majd *küszküllőre viszek!*“ fenyegetéssel, mikor valakit veréssel ijegetnek. Ez a gegesi jelentés igazolja a halasit — a *vesz* és *visz* testvér voltáról s ezért néha cserélkezésükről éppen én írtam egyszer (MNy. V, 19).* Csupán

* Pánity Vukoszava egy értekezésében (NyK. XLII, 218) azt állítja, hogy e nézetemet a nyelvemlékek nem igazolják. Bizonyítéka ellenem az, hogy a *vesz*- és *visz*-nek azokat a codexkori alakjait, melyeket én idézett cikkemben véleményem mellett elősoroltam, ő kihagyja amaz értekezéséből, melyben a *vesz*- és *visz*- és társai codexekbeli alakjainak összegyűjtését tűzte ki czélul.

az a gyanúm, hogy az a halasi adat Halason jutott ugyan följegyzéshez, de valami jövevénynek, valami költöző étellel járó cselédembernek, pástornak beszédjéből. Különben ez czélunkra nézve mindegy. Állítsuk egymás mellé TINÓDI kifejezését meg a népnyelvelit: *kez kűre vőtte* ~ *kűszküllőre vősz*. Látjuk az értelmi rokonságot, látunk alakbeli hasonlóságot is: induljunk el ezen a nyomon.

Mi az a *kűszküllő*? A Székelységben sokfelé, különösen Csikban, Gyergyóban, nincsen az ökörszekér rúdján járomfej, nem a mi módunkon erősítik a rúdra a jármot. Át van lyukasztva függő irányban a rúd vége és középuött a járom felső fája s a jármot úgy teszik rá a rúdra, hogy a két lyuk egymásra essék. Akkor e lyukakon át, tehát a jármon és a rúdon keresztül, egy karikába összevarrt erős szíjat húznak s ennek a szíjnak felső kiálló részébe is egy megfelelő alakú fadarabot illesztenek, az alsó kinn maradt végébe is dugnak egy másformájút, úgy hogy a szíj annyira feszüljön, hogy a rúdhoz fogja a jármot. A szíj neve *vonószíj*, *járómszíj*, *közszíj*, Gyergyóban csak *köz*; a szíjba tett fáké pedig, néhol csak az alsóé: *kűszküllő*, Csikban *közfa* is, Gyergyóban ez is csak *köz*. Nekünk elég itt ennyit tudnunk többfelől kapott bővebb értesüléseimből (köszönöm valamennyit!).

Ennyi is elég arra, hogy a *kűszküllő* rendeltetésével, sőt etymológiájával tisztában legyünk. Abból, hogy a *közszíjjal* együtt jár s hogy azonos a *közfával* s hogy ezt is, a szíjat is pusztán *köznek* is nevezik, világos, hogy a *kűszküllő* ily összetétel: *köz-küllő. A *kűszküpi közköpüből*, a *kűszküllő* *köz-küllőből lett a székelyeknél.

Így ismervén ennek nyelvtani szerkezetét, lássuk most, hogy ez összetétel két tagjának külön-külön miféle alakváltozata van. Régi nyelvben sűrűn előkerül a köznek *köz* alakja. A *küllőnek* (eredete ismeretlen) *kéve*, *küvő* változatait mutatja a népnyelv s *küvő* már 1626-ból föl van jegyezve: *Kochioldal. Kewueö. Tengely* (Ok!Sz.). Tehát a *kűszküllőre* alaknak lehetett ily változata is: **közküvőre*; ime, ez még hasonlóbb ehhez: *kez kűre*. Továbbá tudjuk, hogy a *kesztyű* < *kesztő* **kéztévőből* lett, a *hű* tulajdonképpen am. *hívő*, a *híves*, *hívös* máskép *hús*, a *tű* ~ *tő* (< **tövő*): ‚acus‘ a *tövik* ige participiuma stb. Nyelvünk természetével egyez tehát, ha a **közküvőre* alakból *közköre* vagy *közküre* fejlődik — lám, TINÓDinak *kez kűre vőtte*, olv. *közküre*

vötte kifejezése, az alakról ítélve, a népi *küszküllőre vösz* változata.

Lássuk a jelentést. *Kézküre vötte* VERBŐCZIT a török, mikor nekitámadt a szablyával. A zsidók közül „némelyek, kezök megfordulván, *kézküre* ő édességös mellyét (t. i. Jézusét) *verik* vala“; mint a megfelelő latin szöveg mondja, melylyel VARGHA DAMJÁN egy XV. századi kéziratból ajándékozott meg: „alii manu reversa *percutiebant* dulcissimum et mellifluum os ipsius“. A halasi *küszküllőre vösz* = „keze közé vesz, hogy megverje“. A gesegi *majd küszküllőre viszlek!* veréssel való fenyegetés. Mind e szólások egyeznek jelentésben. Van azonban, láttuk, *kézköre mocskolódik* is; számot kell adnunk róla, hogy kissé elütő alakjával s inkább különböző értelmével hogyan kapcsolhatjuk ezt a többiekhez. Együttal térjünk jobban az ismertetett kifejezés eredeti jelentésére, azt vizsgálván, mi módon lehet egy járomrész neve egy verekedésről való szólás alkotó tagja.

Itt egy analog jelentésváltozás jut eszembe. Van az *észtrénga*, *isztronga*: az a bekerített hely, a hová fejésre terelik a birkát, „észtréngára hajtják“. „Észtréngára hajtják“ helyett így is mondják: „észtréngálják v. isztringálják, v. isztróngálják“ a juhokat. *Mégésztréngál* = „megfej“, de egyben ugyanazon vidéken is azt is jelenti, hogy: „erős fenyték alá vesz, ránczba szed, megzaklat, megver“. *Mégésztringol* = „elpáhol, jól elver“ (lásd MTsz.). Kunszentmiklóson elrugaszkodott fiát *isztróngára fogja* az apja, mikor keményebben akarja fegyelmezni. *Küszküllőre, kézküre venni* — eredetileg nyilván csak az ökröt vették *küszküllőre* vagy *kézküre*, mikor is amaz ősi találmányú járomba szorították (akár a bürgét az isztróngába). Később vettek *küszküllőre* vagy *kézküre* embert is, a kit megszorítottak, a kit meg akartak esztréngálni, a kivel úgy el akartak bánni, mint valami isztróngára fogott juhval, vagy *küszküllőre, kézküre* vett ökrrel. Mikor aztán a „*kézküre vész*“ már ilyen nekitámadást jelentett, mint TINÓDIban is, mondhatták utána azt is, hogy: „*kézküre ver*“, mint az Érsekújvári Codexben olvassuk. Ez a *kézküre ver* bizonyára nyomatékosabb kifejezés volt, mint a puszta *ver*. A búcsúban megvert tabajdi legény sem úgy mondja a járásbírósgón: „megverték“, hanem nagyitva: „egisz *agyon* vertek“. Az *agyon ver* mellett pedig hallunk, mondunk ilyeneket is: *agyon gyalázta, agyon mocskolta* stb. Így érthető a *kézküre ver* mellett MEDGYESI *kézköre mocskolódik* kifejezése is: ütleg, szidalom

testvérek. A *kézkőre* ő-je rendes párja a *kézküire* ú-jének (mint *kesztő* ~ *kesztyű*), a hosszú *é* pedig leghamarabb a *kéz* okozta hamis etymologia abból a korból, mikor ama szólásban a **kézkő* eredeti jelentése teljesen elhomályosult. Így csinált a magyar a német *meiléból mély-földet, mért-földet* s a *kesztyűben* sem azonos hangzású már az előtag a *kéz* mai alakjával.

Hogy ez összetételben: *kézküire*, *é* hanggal van a *köz* szó oly szövegekben is, melyekben *köz* a *köz*, ez oly jelenség, mint például az, hogy Tabajdon a nagypéntek meg husvét vasárnapja *közt* egy hétköznap esik *közbe*, a menyecske pedig *kétent köt* maga elé. Föltűnik némelyeknek tán az is, hogy a mai alak, a *küszküllőre*, volna a teljesebb, eredetibb, a régi nyelvből pedig a teljesebből rövidült származék lenne az ismeretes. Effélére sok a példa: néha a népnyelv oly régiséget megtart, a minőt legrégibb írásainkban sem lelünk. S néha két alak közül a régi nyelvben a másod fejlődés a gyakori, az újabb nyelvben pedig már az eredetibb alak szorította ki utódját. Így nemde kétségtelen, hogy a *séholból* lett a *sohol*? Mégis ez utóbbi nem a mai, hanem a régi nyelvben járja. A mai *ajándék*, illeszkedés nélkül való magashangú képzőjével, ősbib az *ajándoknál*; mégis legrégibb okleveleink ilyen tisztára mélyhangú alakokat mutatnak (lásd OklSz.).

Tehát akár alakjukat, akár jelentésüket nézzük, egymás változatának bizonyul a *kez küire vőtte* és a *küszküllőre vész*. Ez az egy tárgyalt hely volt TINÓDIban kétes értelmű; remélem, most már ez is érthető: nekitámadt a török VERBÓCZI IMRÉnek, megszorította, hogy majd jól ellássa neki a baját.

Mielőtt pedig berekeszteném soraim folyását, kérem ethnographusainkat, tanulmányozzák a *küszküllős* szekeret, írják le, rajzolják le, szerezzék meg múzeumba. Kérem népnyelvgyűjtőinket, kutassanak a *küszküllőre vesz* vagy *visz* és hasonló mondások után. Kérem művelődéstörténetünk bűvarait, ügyeljenek a *kézkünek* eredeti tárgyi jelentésében való előbukkanására. Kérem a vitézi élet írott emlékeit forgatókat, lessenek a *kézküire vész*-féle kifejezésekre. Hadd igazolnák vagy igazítanak szerény czikemet újabb igazságok.

MÉSZÖLY GEDEON.

Régi török jövevényszavaink hangtani tanulságaihoz.

Az 1912. esztendőben kétségtelenül GOMBOCZ ZOLTÁN: Die Bulgarisch-Türkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache című munkájának megjelenése volt a magyar nyelvtudománynak legnevezetesebb eseménye. Nevezetes ez a munka egyfelől azért, mert kritikailag megrostálva a régi török jövevényszavaink kérdésére vonatkozó, körülbelül 150 éves kutatásokat, etymonjaikkal együtt összeállította benne GOMBOCZ mindazon szavaink lajstromát, melyek a nyelvtudománynak akkori állása mellett csakugyan régi török jövevényeknek voltak vélhetők, másfelől pedig azért, mert az így megállapított tényekből az általános magyar hangtörténetre vonatkozó több fontos tanulságot sikerült levonnia. Szerintem mégis a munkának előbb említett része a fontosabb. Mert bármily nagy érdemet szerzett is magának GOMBOCZ az imént érintett magyar hangtörténeti tanulságok levonásával, ennél is nagyobbat szerzett magának azzal, hogy régi török jövevényszavainknak és etymonjaiknak pontos összeállításával más magyar nyelvészek számára is lehetővé tette e gazdag anyag sokféle tanulságainak az eddiginél könnyebb és eredményesebb fölhasználását. Mert egy ember, bármekkora legyen is tudása és tehetsége, ritkán képes valamely újonnan föltárt tudományos anyagot teljesen kiaknázni. Több szem mégis csak többet lát és több fej mégis csak többet tud, s így biztosan remélhető, hogy a magyar nyelvészek még sok értéket fognak kibányászni a Gombocztól rendelkezésünkre bocsátott anyagból. A további értékesítésnek e munkájához akarok hozzájárulni magam is, mikor jelen értekezésem tárgyául először is azon kérdés vizsgálatát tűzöm magam elé, hogy milyen tanulságot lehet levonni régi török jövevényszavainkból az Árpád-kori illabiális rövid magyar *á* hang történetére nézve.

Hogy a magyar nyelvnek az Árpádok korában volt rövid *á* hangja, még pedig nemcsak nyelvjárásilag, mint ma is egyes székely és palócz vidékeken s néhány kisebb nyelvjárászigeten, abban nem lehet kételkednünk. Ezt kétségbevonhatatlanul bebizonyította már SZINNYEI JÓZSEF: Hogy hangzott a magyar nyelv az Árpádok korában című értekezésében, s azóta is számos olyan körülmény merült föl, melyek mind csak megerősítik SZINNYEINEK maholnap húszéves tanítását. Sejtettük már évek óta azt is, hogy az *á* főleg

két irányban való fejlődés következtében tűnt el: egyfelől illabiális természetének megőrzésével megnyúlt, másfelől pedig rövidségének megőrzésével labializálódott, tehát (másirányú fejlődéseknek néhány szórványos esetét most egyelőre figyelmen kívül hagyva): részint *á*, részint *a* lett belőle. De hogy milyen föltételektől függött *á*-vá vagy *a*-vá való fejlődése, arról eddig semmit sem tudunk, mert mindeddig nem volt módunk elválasztani eredetileg *á* hangú szavainkat azoktól, melyeknek mai *á* vagy *a* hangjai helyén már akkor is *á* vagy *a* (tehát nem *á*) hangzott. Lehetetlenné tették ezt az okvetetlenül szükséges előzetes kiválogatást első sorban nyelvemlékeinknek e tekintetben is tökéletlen hangjelölése, másodsorban pedig régi szláv és német jövevényszavaink csak nagyjában megállapított etymonjainak *á*-féle hangjait illető többrendbeli kételyeink. Régi török jövevényszavaink lajstromában azonban most rendelkezésünkre áll egynéhány tuczat olyan szó, a melyekről biztosan tudjuk, hogy a magyar nyelvnek egy régibb korában csakis rövid illabiális *á* hangozhatott bennük, mert az a török nyelv, melyből a mi régi török jövevényszavaink valók, csakis egyféle, még pedig rövid és illabiális *á* hangot ismert. Bizonyos tehát e szerint az is, hogy ha az ilyen török jövevényszavak *á*-ja helyén ma *a* vagy *á* hangot találunk a magyarban, akkor az *á* csakis magában a magyar nyelvben, a magyar hangtörténet folyamán válhatott részint *a*-vá, részint pedig *á*-vá. Mivel pedig ezen eredetileg biztosan *á* hangú török jövevényszavainknak száma elég teteletes, azért bennük már mind alkalmas minőségű, mind pedig elegendő mennyiségű anyag áll rendelkezésünkre azon eddig ismeretlen hangtani föltételek kiderítése czéljából, melyek az egykori magyar *á*-nak *a*-vá vagy *á*-vá való fejlődését irányították.

Török jövevényszavainknak e szempontból való fontossága nem került el természetesen Gombocz figyelmét sem (i. m. 139—145), de az eredmény, melyre ő e tekintetben jut, nézetem szerint nem kielégítő. A mai tényeket csoportosítva, helyesen magyaráz ugyan egy-két részleges mai jelenséget, de a korábbi tényeknek egymáshoz való viszonyát, az eredeti *á* megoszlását közvetlenül követő hangállapotokat (*á* és *a*) megmagyarázó főszabályt nem ismerte föl, holott pedig ennek fölismerése, véleményem szerint, nem lehetetlen. Éppen ennek kiderítése lesz első föladata ez értekezésnek.

Gombocz külön-külön vizsgálja a török *á* sorsát a szavak hangsúlyos és hangsúlytalan szótagjaiban, s a hangsúlyos szótagbeliét is külön vizsgálja előbb az egytagú, aztán a többtagú szavakban. Mivel a vizsgálatnak ezen egymásutánja ellen nem lehet elvi kifogást tenni, azért egyelőre mi is megtarthatjuk e sorrendet. Nézzük tehát először is azt, hogy milyen eredményre jutunk a hangsúlyos szótagbeli *á*-ra vonatkozólag.

I.

Egytagú török szavaknak *á*-ja helyén az *ál*, *gyász*, *sár*, *kot*, *morast*, *szál*, *szám* és *szán* esetében ma *á* van, de *tar* esetében, valamint még egy szóban, melyet ez alkalommal talán fölösleges volna külön említeni, *a* van.

Többszörös török szavaknak hangsúlyos szótagjában az *árok*, *árpa*, *ártány*, *báj*, *bársony* (MNY. VIII. 402), *csákány*, *gyáva*, *gyárt*, *káka*, *sár* ,gelb', *sárkány* és *sátor* esetében ma *á* van, az *alma*, *baka* (MNY. VIII. 403), *bakó* (vö. MNY. VIII. 450 is), *balta*, *barom*, *csabak* (? vö. BTLehnw. 167), *csalán*, *csat*, *dara*, *gyaláz*, *gyarló*, *gyapjú*, *harang*, *kantár*, *kapu*, *karó*, *sarló*, *saru*, *szakál*, *szapu*, *szatócs*, *tanú* és *tarló* esetében *a*, *bojtorján*, *boszorkány*, *kolokány* és *oroszlán* esetében *o*, *csipa*, *béka* (vö. MNY. VIII. 450) és *gyertya* eseteiben pedig *i*, *é* és *ë* van az egykori *á* helyén.*

A *gyertya* *ë* hangjáról helyesen mondja G., hogy egy régibb **gyartyá* alak *á*-jára megy vissza olyan szórványos *á* > *ë* hangváltozás útján, a milyennel egyebek közt például mai *király* szavunknak régibb *kérály* alakja is magyarázható (< **kárály*). Azt is helyesen mondja G., hogy ezen eredetibb **gyartyá* alakból másirányú fejlődéssel *gyartya* (> *gyortya* > *gyurtya*) lett. De ha következtetésében még egy lépéssel tovább ment volna, akkor bátran kimondhatta volna azt is, hogy a tör. **žarta* etymonnak *szabályos* magyar megfelelője tulajdonképpen ez a *gyartya* alak, nem pedig a csak szórványos hangváltozás útján keletkezett nyelvjárási *gyertya*, a mely ki tudja milyen kulturális okok következtében (éppen úgy, mint a *kérály* > *király* alak is) véletlenül köznyelvi használatúvá vált. Mi meg fogjuk tenni ezt a jogos lépést és a *gyertya* alakot a maga — tulajdonképpen csak nyelvjárási jelentőségű — *ë*-jével figyelmen kívül hagyva, a *szabályos gyartya* alakot az őt jögo-

* Nem vettem föl e csoportosításba az *agár*, *csihol*, *kobak* és *csóka* szavakat, mert aligha török eredetűek (vö. PAASONEN, NYK. XLII. 41, 44, 49, ASBÓTH, KSz. XIII. 328), az *ács* és *bátor* szavakat, mert az *aya* hangsorból a *γ*-ből való *h* kiesése után mindenképpen csak hosszú *á* lehetett (vö. MNY. IX. 113–14) és az *ól* szót, mert a tör. **ayıl* > m. *ól* fejlődéstörténete még nagyon homályos. A nehézséget ez esetben az 1211. évi *Bureau-hul* (= borjúól, OklSz.) adatnak *o* jelölése okozza. Ha ezt labiális *a*-nak szabad olvasnunk, akkor természetesen nincsen semmi baj, mert tör. **ayıl* > m. **ayul* > *ahul* (OklSz., írva: *ohul*) > **ayıl* > **oyıl* > *ól* fejlődés teljesen érthető. De ha az 1211. évi *o* betű csakugyan *o* hangot jelöl, akkor a m.-ban **ayıl* > **ahul* > *ohul* (OklSz.) > **oyıl* > *ól* fejlődést kellene föltennünk, s e sorban az *a* > *o* változás föltevése talán kissé merész volna. Még merészebbnek tetszik egyelőre egy közvetlen *á* > *o* változás föltevése, bár MELICH — úgy látszik — hajlandó rá (vö. MNY. IX. 353).

san megillető helyre, az *alma* csoportjába fogjuk állítani, hogy ott tegyen igaz vallomást az *á* sorsáról.

Föltétlenül meg vagyok róla győződve, hogy a *béka* első magánhangzója is csak ilyen szórványos nyelvjárási *á* > *é* változás útján fejlődött (a további **bēka* > *béka* változás magyarázatát lásd MNy. VIII. 450), s hogy e mellett meg kellett lennie egykor a tör. *baka* szabályos magy. **baka* ‚frosch‘ megfelelőjének is. Mivel azonban e **baka* alakot valósággal nem tudjuk kimutatni, nem úgy, mint a *gyartya* (*gyartyánfa* MTsz., OklSz.) alakot, óvatosságból jobb lesz lemondani tanúságtételének fölhasználásáról.

A *csipa* *i* hangjára vonatkozólag azt mondja G. (i. h. 144), hogy: „hier muss ohne zweifel die entwicklungsreihe *a* > *o* > *i* angenommen werden“. Ezt is elfogadhatjuk, annál is inkább, mert a mai *csipa* alaknak *csopa* < *csapa* előzményei a magyar nyelvtörténetből csakugyan ki is mutathatók. S mivel a *csipa* alak maga *i* hangjával eszerint szintén csak aránylag újabb szórványos hangváltozás eredménye, azért az *á* sorsát illető tanulság levonására természetesen megint csakis az eredetibb *csapa* alak alkalmas. Tehát ezt is eredeti helyére, az *alma* csoportjába fogjuk besorozni.

A *bojtorján*, *boszorkány*, *kolokány*, *oroszlán* (első szótagbeli) *o*-járól azt mondja G., hogy: „In den angeführten fällen haben wir gewiss mit einer späteren ‚dissimilation‘ zu tun“. A dolog lényegében, t. i. abban, hogy az *o* ezen esetekben is korábbi *a*-ból lett, ismét igazat adhatok neki, de már azt nem tartom helyesnek, hogy ez az *a* > *o* változás dissimilatio eredménye volna. Mert igaz ugyan, hogy a XIV. század óta egy *á* a megelőző *a*-t (nem éppen hangtörvényszerűleg, de igen-igen sok esetben) *o*-vá változtatta (vagy ellenkezőleg, megakadályozta egy *ò*-nak szabályos *a*-vá válását), csakhogy az *á*-nak ilyen hatása csakis a közvetlenül megelőző szótagra terjedt ki. Bizonyítják ezt az olyan alakok, a melyenek: *átabotában*, *garabonczás*, *halovány*, *hahotál*, *kaloda*, *katona*, *laboda*, *Magdolna*, *markotányos*, *malozsa*, *palota*, *saroglya*, *szalonna*, *szapora*, *Szentkatolna*, *tafota*, *tarhonya*, *vacsora*, *zabola* stb., hogy csak köznyelvi adatokat idézzek.* Tehát Gomboczczal együtt én is azt vallom, hogy a szóban levő négy török eredetű szó első tagjában *a* > *o* változás történt, csakhogy én ezt nem az *á* hatásának tulajdonítom, hanem valamely független, eddig még pontosabban meg nem vizsgált, de a XVI. század óta számos magyar szóban kimutatható hangváltozásnak tartom. Az egy *oroszlán* kivételével

* S ez teljesen megegyezik azon megfigyeléssel, hogy az *á* az utána következő *a* hangok közül is csak az öt közvetlenül követőt változtatja *o* vá. Például szék. *fárottam*, *láhtottak*, *láhtotatlan*, *válösszanak* stb. (MNy. I. 451).

mindegyiknek ki is mutatható eredetibb *a* hangú alakja. S bár a többiek példájára nincs okunk benne kételkedni, hogy ennek is volt valamikor ilyen eredetibb **aroslán* alakja, óvatosságból ezúttal is csak három társát fogjuk hozzászámítani azon esetekhez, melyekben az első szótagbeli *á*-ból *a* lett.

Már eddig is azt látjuk tehát, hogy az egykori *á*-ból a többtagú szavak első tagjában sokkal gyakrabban lett *a*, mintsem *á*. De bizonyos, hogy a ma *á* hangú többtagúak között is vannak olyanok, melyeknek *á*-ja csak különleges okok eredménye. Nem nagyon régen (MNY. VII. 155) rámutattam már arra, hogy a *vasárnap* és *vásár*, *kacsa* és *kácsa* (∞ *kácsát*, *kácsák* stb.)-féle szópárok mai *a* és *á* hangjai közös *á* eredetűek, s hogy az első *á* talán csak a rákövetkező második *á* hatásának tulajdonítandó. Ilyen eredetűnek magyarázza G. is (i. h. 141) és szerintem természetesen helyesen, az *árpa*, *ártány*, *csákány*, *gyáva*, *káka* és *sárkány* első *á*-ját. (*Árpa* és *gyáva* persze csak *á* hangú ragos alakokból való elvonások.) Nem vette azonban észre G., hogy az *árpa* szónak megmaradt nyelvjárási alakja is (s ebből *orpa*, vö. *gyartya* ∞ *gyortyát*: *gyortya*). És látva azt, hogy az *á* többtagú szavaink első tagjában az esetek túlnyomó nagy többségében (vö. *alma*, *baka* stb.) *a*-vá vált, lehetetlen be nem látnunk azt, hogy a szabályos hangfejlődés tulajdonképpen itt is a ma csak nyelvjárási szerepre szorult *arpa* alakban tükröződik, mert hiszen a ma köznyelvi *árpa*, *ártány*, *csákány*, *gyáva*, *káka* és *sárkány* alakok első *á*-ja csak egészen speciális hangtani hatás következménye. Az *arpa* alak tanúságát tehát fölhasználhatjuk, de az utóbbiakét (ha nem akarjuk az *a* javára írni), legalább is mellőznünk kell akkor, mikor ki akarjuk deríteni azt a törvényszerűséget, a mely a többtagú szavak első szótagbeli *á* hangjának fejlődését irányította.

Igyekeztünk eddig a mai sokszínű és bonyolódott, mert egyik-másik esetben többszörös változáson is keresztülment tényeket a magyar hangtörténet tanulságainak egyrészt jogos, de másrészt mégis óvatos fölhasználásával visszavezetni eredetibb hangállapotokra, mintegy visszavetíteni egy régiebb, az *á* megoszlását közvetlenül követő korba, s máris a mainál sokkal egyszerűbb képet kaptunk. Azt láttuk t. i., hogy egytagú szavakban 6-szor lett *á* és csak 2-szer *a*, többtagú szavakban ellenben 29-szer lett *a* és csak 6-szor *á* az egykori *á*-ból. Ez utóbbiak között azonban még van egy-néhány, melyeknek *á*-ját csak különös oknak tulajdoníthatjuk.

A *gyárt* igében föltűnő az a körülmény, hogy a török **žarat* etymonnak a magyarban (bizonyára más-más nyelvjárásból származó) két megfelelője van: a mai *gyárt* és a nyelvemlékeinkből kimutatható *gyarat*, tehát egy *á* hangú és egy *a* hangú alak. Hogy mi okozhatta a föltehető régi m. **gyárát* alaknak valamely egykori

magyar nyelvjárásban egyszótagúvá való megrövidülését, arra most nem akarok kitérni, nincs is rá szükségünk, mert a fontos úgyis csak az, hogy az eddigi tapasztalatok szerint lehetetlen észre nem vennünk, hogy a *gyárt* alak egytagúsága és hosszú *á*-ja, s a *gyarat* alak többtagúsága és első szótagbeli rövid *a*-ja között oksági kapcsolat van. Vagyis a *gyárt* alakban nyilván azért van *á*, mert egy, még az Árpádok korában megrövidült **gyárt* alaknak folytatása, a *gyarat* első tagjában pedig azért van *a*, mert a többtagúnak megmaradt **gyárát* alaknak folytatása. A *gyárt* alak eszerint arról tesz tanúságot, hogy mi lett az egytagú szó *á*-jából, a *gyarat* alak pedig arról, hogy mi lett a többtagú szavak első szótagbeli *á*-jából. A *gyárt* alakot tehát oda fogjuk számítani az *ál* csoportjához, a *gyarat* alakot pedig az *alma* csoportjához. És mivel tudjuk, hogy az *árok* szó is egytagú volt egy bizonyos korban (vö. OklSz.), most már nem lesz nehéz kitalálnunk, hogy az eredetibb *árk* is csak az egytagú szavak *á*-jának hangtörténeti sorsáról tanúskodik. A tör. **bayı̄*ból való *báj* és **sarı̄*ból való *sár* ‚gelb‘ alakokban is nyilván azért van *á*, mert a tövégi magánhangzók elvesztésével egytagúakká váltak. És viszont a ‚coit‘ jelentésű, ma *a* hangú szó a törökben egytagú volt ugyan, de a magyarban ikes ige, és ikes ige, tehát kéttagú volt bizonyára már abban a korban is, mikor az *á* hangváltozása végbe ment s így többtagú létére az *alma* csoportjában van a maga igazi helyén.

Összefoglalva már most eddigi, lehetőleg csakis a biztos esetekre támaszkodó vizsgálataink alapján azt, amit régi török jövevényszavaink az egykori első szótagbeli illabiális magyar *á* sorsáról vallanak, azt tapasztaljuk, hogy az Árpád-kor vége felé egytagú *ál*, *gyász*, *sár* ‚kot, morast‘, *szál*, *szám*, *szán*, *gyárt*, *árk* (= *árok*), *báj*, *sár* ‚gelb‘ esetében, tehát 10-szer, *á*, a *tar* és a tövégi magánhangzója elvesztése után szintén egytagúvá vált *csat* (= tör. **čatu*) esetében azonban, tehát mindössze 2-szer, *a* lett belőle; a többtagú *alma*, *baka*, *bakó*, *balta*, *barom*, *csabak*, *csalán*, *dara*, *gyaláz*, *gyarló*, *gyapju*, *harang*, *kantár*, *kapu*, *karó*, *sarló*, *saru*, *szakál*, *szapu*, *szatócs*, *tanú*, *tarló*, *gyartya* (> *gyertya*), *csapa* (> *csipa*), *bajtorján* (> *bojtorján*), *baszorkány* (> *boszorkány*), *kalakány* (> *kolokány*), *arpa* (≈ *árpa*), *gyarat* és ‚coit‘ szavak első tagjában ellenben, tehát 30-szor, *a* lett belőle és csak *bársony* és *sátor* esetében, tehát mindössze 2-szer, hosszú *á*.

Azt hiszem, hogy ezen tények alapján bátran kimondhatjuk azt a szabályt, hogy egytagú szó *á*-ja az Árpád-korban megnyúlt, többtagú szó első szótagjának *á*-ja pedig labializálódott. A *csat* és *tar* *a*-jában ennél fogva a *csatolni* és *tarolni*, *letarolni* igék analogiai hatását fogjuk látni, a melyekben az *a* e szavak többtagúsága miatt szabályszerű volt, a *bársony* és *sátor* szavak

hosszú *á*-ját pedig olyan szórványos, valószínűleg csak a hangsúly esetleges hatásának tulajdonítandó megnyúlás eredményének tekinthetjük, a melyet latin, olasz és szláv eredetű jövevényszavaink között is többet kimutatott Melich (pl. *árbocz, kánikula, pádimentum, párducz* stb. NyK. XXXIX. 35). Nyelvjárásilag még *gyarló* mellett is találunk ilyen eredetű *á* hanggal való *járló, gyállódik* alakokat (MTSz., NySz.).

II.

Mielőtt áttérnénk annak kutatására, hogy mit vullanak régi török jövevényszavaink az első (hangsúlyos) szótagon túl levő magyar *á* történetéről, lássuk még előbb röviden azt, hogy vajjon szókincsünknek régi szláv jövevényszavai, melyek chronologiailag legközelebb esnek a törökökhöz, megerősítik-e azt a szabályt, melyet az első szótagbeli *á* történetére vonatkozólag török jövevényszavaink alapján megállapítottunk.

Régi szláv egytagú jövevényszavaink közül hosszú *á*-val vannak ma *czáp* [?], *gát, kád, kár, láz, mák, máz, rácz, tás* (és ideszámítandók valószínűleg azok is, melyek csak utóbb, a szókezdő mássalhangzó-csoport megbontásával lettek kéttagúakká, a melyenek *barát, garád, kalász, király, kovász, oláh, palást, szulák*), de kettő, a szl. *haraszt* > m. *haraszt* és szl. *maladcz* > m. *malacz*, rövid *a*-val. (Harmadik lehet esetleg, ha t. i. régi jövevény, a szl. *sladz* > m. *szalad*. Vö. OklSz., NySz., MTSz.)

Ezen egytagú (valamint a csak utóbb kéttagúvá vált) szavak hosszú *á*-jában persze már nem láthatjuk minden egyes esetben a török jövevényszavakból elvont hangtörténeti tanulság föltétlen megerősítőjét, mert lehetséges, hogy egyikük-másikuk már hosszú *á*-val jött át valamely quantitást ismerő szláv nyelvből. De nem is mondanak neki ellen, mert hogy az *a* hangú *haraszt, malacz (szalad)* alakokat a török eredetűek között tárgyalt *csathoz* és *tarhoz* hasonlóan szintén csak a *harasztot, malaczok (szalados, t. i. tészta, kenyér, málé)* féle gyakori ragos-képzős többtagú alakokból való elvonásoknak tekintsük, arra följosít az az érdekes jelenség, hogy *szulák* és *czáp* eseteiben még ma is megvan egymás mellett mind a hangtörvényszerű, mind pedig az analogiás alanyeset. A latinul *convolulus* nevű fölfutó növénynek szl. *svlak* nevéből t. i. egyfelől *szulák*, másfelől meg *szulok* (vö. MELICH MNy. VIII. 233) lett a magyarban. Hogy ez utóbbi alak eredetibb **szulak*-ból való, azt az ugyancsak szl. *svlak*-ból, de más hangtörténeti fejlődés útján keletkezett *iszalug* alak is bizonyítja. (Ennek *g*-je népetym. eredménye.) E kétféleségnek nyilván csak az lehet a magyarázata, hogy a szl. *svlak* szó átkerülve a magyarba, eleinte **szláknak* hangzott, s ragos-képzős alakjaiban, pl. a **szlákot* tárgyesetben szintén rövid *á* volt. Az egytagú **szlák* alany-

esetben aztán utóbb szabályszerűen megnyúlt az *á*, a kéttagú **szlákot* tárgyesetben pedig ugyancsak szabályszerűen labializálódott. Régi tapasztalata a nyelvészetnek, hogy az ilyen paradigmás változás csak ritka esetben képes állandósulni, mert a belső analógia legtöbbször kiegyenlíti a hangbeli eltérést vagy az egyik, vagy a másik hangalak javára. Azon *rák*, *mák*-féle esetekben, a melyekben a szó nem jött át mindjárt hosszú *á*-val, az egytagú alanyesetben szabályszerűen megnyúlt *á*-nak az analógia hatása következtében mindenütt, az egész magyar nyelvterületen sikerült behatolnia a többtagú ragozott vagy képzett alakokba is (a melyekben tulajdonképpen rövid *a* volna az első szótag hangtörvényszerű magánhangzója) a **szlák* > *szulák* alanyeset hatása azonban a magyar nyelvterületnek csak egy részén teremtette meg a **szlákot* > *szulákot* alakú új tárgyesetet, s a magyar nyelvterületnek más részén ellenkező irányú kiegyenlítődés történt, t. i. a szabályos **szlákot* ∞ **szlakot*-féle suffixumos alakok hatása alatt ott egy új analógiás **szlak* > **szulak* (> *szulok*) ∞ **szlak* (> **szalak* > *szalag*) alanyeset keletkezett, mely azon a vidéken éppen úgy kiszorította a szabályos *szulák* alanyesetet, mint a hogyan a *harasztot*, *malaczkok* (*szalados*)-féle szabályos suffixumos alakok hatása alatt keletkezett analógiás *haraszt*, *malacz* (*szalad*) alanyesetek az egész magyar nyelvterületen kiszorították a szabályos **hrászt* > **harászt*, **mlác* > **malác* (**szlád* > **szalád*) alanyeseteket.*) A *czáp* ∞ *czapot* váltakozásból más-más irányú kiegyenlítődés következtében keletkezett *czáp* ∞ *czapot* és *czap* ∞ *czapot* (MTsz.) ragozási típusok közül éppen ellenkezőleg az *á* hangú vált köznyelvvé, az *a* hangú pedig nyelvjárásivá. (Lehet különben, hogy a szó oláh eredetű, de ez, bizonyára régi átvétel lévén, magyar hangtörténetén nem változtat.)

Hogy többtagú szláv szó első szótagjának *á* hangjából is labiális *a* lett a magyarban, mint a hogy ezt a török jövevényszavakon láttuk, annak bizonyításául elegendő rámutatni az *Adorján*, *alamizna*, *angyal*, *Apalín*, *apostol*, *Balaton*, *Barabás*, *barana* (> *barona* > *borona*, Nyr. XXXII. 266—67), *Damján*, *gadócz*, *garaboly*, *garmada*, *gereblye* (< szl. *grablje*, Nyr. XL. 427, MNy. VIII. 156), *gyantár*, *jegenye* (< szl. *jagnjed*, SZILASI-féle Nyelv. Tan. I. 48), *kalada* (> *kaloda*), *kalangya*, *kanonok*, *ladik*, *lakoma*, *malota* (MTsz. < **malata* < szl. *mlato*), *mastoha* (> *mostoha*), *nadály*, *nadrág*, *naszád*, *paradicsom*, *Radvány*, *rakottya* (> *rekettye*), *szalma* (< **szaloma* < **szalama* < szl. *slama*), *szalonna* (< *szalanna* < sz. *slanina*), *szamócza*, *Szaniszló*, *szarka* (< **szaroka* < **szaraka* < **szraka* < szl.

* Tudvalevőleg már ASBÖTH is föltételezte a **harászt*, **malác*, **szalád* alakokat, csakhogy ő ezekből nem analógiai, hanem hangtani úton próbálta magyarázni a mai *haraszt*, *malacz* és *szalad* alakokat.

straka), *sekrěstye* (< szl. *šakrištia*) alakokra. Tagadhatatlan, hogy vannak ezek mellett olyan esetek is, melyekben többtagú szláv eredetű szó első tagjában nem *a*, hanem *á* van, ezek legtöbbször azonban második szótagjában is *á* van (pl. *bálvány*, *bánya* ∞ *bányát*, *bárány*, *csésze* < **császa*, *császár*, *drága*, *észtováta* < **szátva*, *garázda* < **grázda*, *hála*, *kádár*, *kárász* stb.), s egyik-másik esetben még ki tudjuk mutatni a szabályos *a* hangú alakot is, pl. *kacsa* és *kácsa*, *naszád* és *nászád*, *barazda* (= *borozda*) és *barázda* stb. (Más példákat l. még MNy. VII. 155–56.) Mindezekben tehát az *á* éppen olyan speciális függő hangváltozás eredménye, a milyennek a török jövevényszavak között az *árpa*, *ártány*, *csákány* stb. *á*-ját magyaráztuk. Néhány más esetben a hangsúly hatása alatt nyúlhatott meg az *á*, épp úgy, mint a török *bársony* és *sátor* szavakban. És lehetnek végül olyan esetek is, melyekben a többtagú szó első szótagjának hosszú *á*-ját az a körülmény magyarázza meg, hogy a szó valamely quantitást ismerő délszláv nyelvből került a magyarba. Ezeknek lehetőleg pontos kimutatását azonban már szlávistáinkra kell bízunk (vö. MELICH, NyK. XXXIX. 34–35).

Azt tapasztaljuk tehát, hogy régi szláv jövevényszavaink nem vallanak ugyan ebben a kérdésben olyan világosan, mint régi török jövevényszavaink, a minek egyedüli oka az, hogy sok szláv eredetű szavunkról ma még nem tudjuk biztosan, hogy rövid *a* vagy hosszú *á* hanggal jöttek-e át a magyarba, de semmi olyat nem vallanak, a mi ellenmondana a török jövevényszavakból elvont azon szabálynak, hogy: az Árpád-korban egytagú magyar szó *á*-ja megnyúlt, többtagú szó első szótagjának *á*-ja ellenben labializálódott. Hogy egyidejűleg vagy egymástól függetlenül történt-e e két hangváltozás, erre a kérdésre még visszatérünk.

(Folytatjuk.)

HORGER ANTAL.

A magyar botanikai szótárból.*

A magyar botanikai terminologia és nomenclatura megállapítására irányuló törekvések már több mint százéves multra tekintenek vissza. Ha egy teljes magyar növénynévsornak a mai tudományos botanika szempontjából már nincs is nagy jelentősége és legfeljebb csak a magyar terminológiára, a növénymorfológiai fogalmak magyar kifejezéseire van szükségünk, a nyelvészet szempontjára

* Mutatvány „A magyar botanikai terminologia és nomenclatura fejlődésének története, különös tekintettel DRÓSZEGI-FAZEKAS munkáira” című akadémiai jutalmazott pályaműből. A pályamű részei: 1. Történeti áttekintés. 2. Növényanatomiai terminologia. 3. Növénymorfológiai terminologia. 4. Növénynevek nomenclatúrája.

ból fontos marad, hogy egyes növénynevek történeti fejlődését és pontos jelentését megállapítsuk.

Hogy némely név milyen jelentésbeli fejlődésen ment át, más növények nomenclaturája mennyire összebonyolódott, hogy miféle téves értelmezésekre adtak okot: ennek szemléltetésére álljon itt néhány példa.

*

A régi magyar nyelvnek a *Populus*ra három kifejezése volt: az ősi *nyárfa*, a szlávoktól átvett *jegenye* és az ugyancsak szláv, de ritkábban használt *topoly*. Eleinte mind a három elnevezés genusjelző lehetett, melyeket a különböző vidékeken egymás helyett használhattak és csak később alkalmazták az egyes fajokra. A *jegenye*, úgy látszik, hosszú ideig a *fehér nyárfa* (*Populus alba* L.) faji neve volt és csak DIÓSZEGI után jelzi a XVIII. század végén hazánkba is behozott *Populus pyramidalis* Roz.-t. A *fekete nyárfának* (*Populus nigra* L.) ellenben általánosan *nyárfa* volt a neve; úgy látszik, őseink előtt ez volt a par excellence *nyárfa*. A *rezgő nyárfa* (*Populus tremula* L.) nevében már 1533 óta ki van fejezve legjellemzőbb tulajdonsága, a levelek reszketése; az egyetlen helyen előforduló *eszegfa* elnevezés szintén a *rezgő nyárfára* vonatkozik.

Populus L. ? Arbor papulus vulgariter *nyárfa dicta* (ZICHY C. I. 95). 1239: *Jeguna*, 1247: *Jegniéfa*, 1270/1280: *jegune*, 1289: *topul*, 1320: *Jegenye*, 1338: *Jegene*, 1338: *Jegenefa*, 1352: *Jegunye*, 1355: *topolya*, 1356: *iegenyefa*, 1376: *Jegenyefa*, 1425: *Jegenyenyar*, 1494: *Thopol* (Oklsz.). 1270: Arbor que *ygunefa* appellatur (WENZEL VIII. 273). 1295: *Jegenye* (CZINÁR). *Thopul*, in limite terrae Bartfa, arbor populus (uo.). 1317: Peruenit ad arborem populeam *tepolya* (Abaúj megye, NySz.). 1386: Super arborem plataní *jegenyefa dicti* (Nyr. XVI, 124, NySz.). Planitanus, *jegenie fa* (Beszt. szój. 901). *Populus, aproniar fa* (uo. 905). *Populus, idem [nar fa]* (Schl. szój. 1597). Plantanus, *iegene fa* (uo. 1594). *Populus, yegyenefa* (Cas. gl.). 1499: *Jegenyeuffa* (Új M. Múz. VII. 467, NySz.). 1533: *Populus, Nyar fa* (MURM. 1321).? 1550: Chame phlatanij: vocantur humiles platanij: *alachion Jegenie fa* (Gyöngy tör.). 1588: *Jegőnye fa* (FRANK., Haszn. 17b). 1653: *A' Nyárfa* (ACsere, Enc. 233). 1807: *Nyárfa* (*Populus*) (DIÓSZ., Fűv. 542). *Nyárnyú* (Palóczság, MTsz.).

Populus alba L. 1347/1356: Quasdam arbores tremuleas wigo *feyrnyar* vocatas (Oklsz.). 1578: *Nagy Nyár fa*: *Populus alba*: Bel-len: *Jegene fa*: Gódrögül: Leuce: Pappelbaum. Két fele ez a' *Nyár fa*, az eggye feiér (MELIUS, Herb. 11). 1584: *Populus alba, iegnye fa* (CLUSIUS, Nomencl.). 1590: *Populus alba — Nyar fa* (SZIKSZAI 38). 1585: leuce — *Feiér nyárfa* (C. 593). 1595: *Jeghenye fa, Jeghőnye fa*: *Populus alba* (BEYTHE, Fűv. 10). 1661: *Fejér nyár fa, populus alba* (COM., Jan. 18). 1667: *Fejér nyár-fa* (LIPP., PKert. III. 75). 1797:

Fehér Nyár-fa (GROSS., Dendr. 347). 1798: *Fejér-nyárfa*, *Topol-fa*, *Jegenye-fa* (VESZ., Fűsz. 31). 1800: *Fejér Jegenye* (SEBESTYÉN, Holz. 4). 1807: *Fejér Nyárfa* (*Populus alba*) (DIÓSZ., Fűv. 542). 1811: *Fejér v. Jegenye Nyárfa* (MÁRT.). *Jegenye* (MTsz.). *Topoly* (néhány vidéken, CzF.). *Topoly, topolya* (Esztergom m., Komárom m. Almás, MTsz.).

Populus nigra L. 1578: Két fele ez a' *Nyár fa*, az eggye *fehér*, a' másik *fekete Nyár* (MEL., Herb. 11). 1584: *Populus nigra. fekete iégnye* (CLUS., Nomencl.). 1590: *Populus nigra* — *Jegenie fa* (SZIKSZAI 38). 1595: *Nyar fa. Populus nigra* (BEYTHE, Fűv. 10). 1653: *A' fekete nyárfa* (ACsere, Enc. 233). 1708: *Jegenyefa*, *Populus nigra* (PPL.). 1807: *Fekete Nyárfa* (*Populus nigra*) (DIÓSZ., Fűv. 543).

Populus tremula L. ? *Tremula, nyar fa* (Beszt. szój. 904). ? *Tremula, nar fa* (Schl. szój. 1596). 1533: *Tremulus, Retegő fa* (MURM. 1346). 1584: *Populus lybica. nyar fa* (CLUS., Nomencl.). 1590: *Tremula arbor* — *Reszkető fa* (SZIKSZAI 39). 1713: *Populus nigra* [?], *Eszegfa, Aspe, Osika* (LYCZEL, Oec. 296). 1783: *Nyár-fa; Reszketeges (levelű) nyár-fa* (BENKŐ, Fűsz. 427). 1798: *Reszkető (levelű) Nyárfa* (VESZ., Fűsz. 31). *Lybiai nyárfa* (uo.). 1799: *Rengő Jegenye* (MITTERP., Comp. 337). 1804: *Remegő nyárfa v. reszkető levelű nyárfa* (MÁRT. 982). 1807: *Rezgő Nyárfa* (*Populus tremula*) (DIÓSZ., Fűv. 542). *Pálma-fa* (Csallóköz, Föll; Kecskemét, MTsz.).

Populus pyramidalis Roz. 1797: *Jegenye-fa* (VÁLI, Orv. 19). 1797: *Török-pálma, Török-Fűzfá, Topol-fa . . . Jegenye nuncupant, praesertim ad Veszprimium* (GROSS., Dendr. 256). *Vidék-Nyár-fa* (uo. 332). 1798: *A' Jegenye* (GÁTI 59). 1807: *Jegenye Nyárfa* (*Populus dilatata*) (DIÓSZ., Fűv. 543). *Gegenyefa* (Nagy-Lózs, Sopron m., Nyr. XXX, 444). *Jegenye* (MTsz.). *Limba-fa* (Ipolyság, MTsz.). *Pálma* (Esztergom, MTsz.). *Pálma-fa* (Baranya m. Csúza; Csallóköz, Föll; Mátusföldre; Nyitra m. Dudvág és Feketevíz; Kiskúnhalas, MTsz.; Vrbica, Verőcze m.; Pozsony m. Szencz, Gombocz E.). *Plop* (Hunyad m. Lozsád, MTsz.). *Plu-fa* (Moldva, Nyr. XXX, 173). *Topoly* (Nógrád m. Ragyolcz, MTsz.). *Topoly-fa* (Nógrád m., Nyr. XXXIII, 302).

*

A *Quercus*-fajokat, melyek kétségkívül nagy szerepet játszhattak őseink gazdasági életében, ugyancsak több néven ismeri a régi magyar nyelv. A leginkább elterjedt *tölgy* néven kívül a *cser-*, *magyal-*, *musdal-*, *harasztfa* jelzi a különböző tölgyfajokat. A *makkfa*, *makkosfa*, *makktermőfa*, *czikafa* összetételek szintén a *tölgyekre* vonatkoznak. Szótáraink e kifejezéseket nagyrészt rosszul értelmezik. A *harasztfa* CALEPINUS nyomán mindenütt mint *Alnus (égerfa)* szerepel, holott az adatok természete („in summitate montis est arbor, qui vocatur *harast*“) és a szerb-horvát *hrâst*, szlov. *hrâst* 'eiche' (l. BERN. EtWb. 408—9) nyilvánvalóvá teszik, hogy *Quercust* jelentő

névvel állunk szemben. A *musdal-fa* minden valószínűség szerint a *Quercus conferta* Kit.-re vonatkozik. A ma is használatos *magyal* és alakváltozatai hazánk dombvidékén leginkább elterjedt *Quercus lanuginosa* Lam.-t jelzik (vö. már CzF.), holott szótáraink *Ilex aquifolium*-nak, *Stechpalmenek* fordítják. A tévedés magyarázata az, hogy a középkorban az *Ilex* szóval 'lombhullató tölgyeket' neveztek, holott ez tulajdonképpen a déleurópai örökzöld *Quercus Ilex* L. neve volt. LINNÉ az *Ilex* nevet a teljesen más családba tartozó, de szintén örökzöld *Ilex aquifolium*-ra foglalta le, mint genusnevet. DIÓSZEGI pedig, bizonyos eszmetársítás révén, az *Ilex*-nek magyar genusnévül a *magyal* nevet adta. Így került DIÓSZEGI után XIX. századi szótárainkba (Márt. 1811; Kassai, III. 314; Tzs. 1838; Fog., Ball. stb.) a tölgyet jelző *magyal*, 'Ilex aquifolium, Stechpalme' jelentéssel. E szótárak hibás értelmezése után indul a NySz. és OklSz., míg a MTsz. a helyes értelmezést adja.

Quercus L. 1181: Protenditur usque ad arborem que uocatur hungarice *Tulg*; 1231: *Tol, Thul, Tulgy*; 1237: *Tul*; 1265: *Twl*, 1339: *Tuul*, 1342: *thevgh* [?], 1395: *Teulg*, 1414: *Tol* (OklSz.). 1243/1354: *Tulfa*, 1251: *Tulgfa*, 1268: *tuulgfa*, 1321: *Teulgfa*, 1334: *Thulfa*, 1364: *Twlfa*, 1460: *Thevlgfa*, 1471/1494: *Thewlfa*, 1479: *Thevlgfa* (OklSz.). 1232: In summitate montis est arbor, qui vocatur *harast* (WENZEL VI. 513, NySz.). 1267: Ab arbore *horozth* uocata (OklSz.). 1263: *Harastfa* (uo.). 1353/1363: Venitur ad arborem *Cykafa* vocatam sicut wlgus communi nominat vocabulo *Tul* vocatam (uo.). Glandines, *magch fa* (Beszt. szój. 880). Illix, *telg fa* (uo. 393). *Ilex* — *trelfa* (Schl. szój. 1585). Glandiferus, *maktermefa* (uo. 1568). Elates, abies — *tewlfa* (uo. HORT. 2236). 1533: ? *Prunus, Mak fa* (MURM. 1301). Suber, *Makus fa* (uo. 1337). Robur, *Temerdők fa* (uo. 1314). 1550: Aesculus: arbor glandifera: *Makkos faa* (Gyöngy. tör.). Balanus, quedam arboris genus est quercinum *teol fa* (uo.). 1578: *Quercus: Tölly fa*: Eichbaum (MEL., Herb. 15a). 1584: *Quercus latifolia. toli fa*, Vngari latinè ilicem vocant (CLUS., Nomencl.). *Quercus Robur. Keméni cher fa* (uo.). 1585: alnus — *Harast fa* (C. 55). Cerrus — *Tölgy mak fa* (uo. 183). [?] Esculus — *Mak fa* (uo. 373). *Ilex* — *Tölgy fa* (uo. 503). *Quercus* — *Tser fa, Tölgy fa* (uo. 887). Suber — *Tölgy fa* (uo. 1016). *Latifolia* — *Szélös leuelc tölgy fa* (uo. 586).* 1590: *Galla* — *Galles termő fa* (SZIKSZAI 37). *Ilex* — *Tölly fa, mak fa* (uo. 37). Robur — *Erős tölly fa* (uo. 38). Suber — *Makkos fa* (uo. 38). 1595: *Tölly fa*: *Ilex* (BRYTHE, Fűv. 17a). 1661: *Makkos fa*, Suber (Com. Jan. 20). 1667: *Tölgy-fa* (LIPP., PKert. III. 94). 1807: *Tölgy-fa* (*Quercus*)

* Valószínűnek tartom, hogy az egyedül CALEPINUSBAN előforduló és 'Carpinus'-nak (gyertyánfa) értelmezett csertölgy szintén valamely tölgy-fajra vonatkozik.

(Diósz., Fűv. 516). *Csepe*: fiatal tölgyfa (Zala m. Szentgyörgyvölgye, Hetés; Göcsej, MTsz.). *Csalítfa* (*Quercus pedunculata*, Kamond). *Csoporfa* (Hosszúpereszteg). *Makk-fa* (Udvarhely m., MTsz.; Nógrád m., Nyr. XXXIII, 302). *Makk* (Nyitra m. Zsére, Nyr. XXXIII, 463). *Mocsártölgy*, *mocsárfa* (*Quercus Robur*, Felvidék, Nógrád m. BORBÁS, Termtud. Közl. XVIII, 347).

Quercus austriaca Willd. 1193: *cher*; 1275: *Cherfa* (OkI Sz.). *Quercus*, *cher fa* (Beszt. 894, Schl. szój. 1586). 1533: *Quercus*, *Cze fa* (MURM. 1315). 1578: *Czer fa* (MEL., Herb. 15a). 1584: *Quercus*, *Cerrus* Plinij. *chér fa* (CLUS., Nomencl.). 1585: *quercus* — *Tser fa*, *tölgy fa* (C. 887). *robur* — *Tser fa*, *tölgy* (uo. 926). 1595: *Cher fa*, *Chyer fa* (BEYTHE, Fűv. 17). 1661: *A' Tser fa* (ACSERE, Enc. 230). 1783: *Csere-fa*; *Kitsin belü Cser-fa* (BENKÖ, Fűsz. 424). 1807: *Tser Tölgyfa* (*Quercus austriaca*) (*Tserfa*) (Diósz., Fűv. 516). *Cserefa* (Gyergyó, Nyr. XXXIV. 261).

Quercus conferta Kit. 1412: *Duo surculi arborum Musdal et quercus* (OkI Sz.). 1797: ? *Tser-fa*, *Tölgy fa*, *Musna* *Quercus*. Provinciale nomen *Musna* apud Bihariensis plagae incolae & versus Daciam plurimum viget (GROSS., Dendr. 331). *Muzsdaj-fa* (Szilágy m., MTsz.). *Muzsdaly fa* (BORBÁS, Nyr. XXX, 529). *Magyar tölgy* v. *muzsdalyfa* (BORBÁS, Termtud. Közl. XVI, 152).

Quercus lanuginosa Lam. 1233/1345: *Mogiol*, 1240: *Mogol*, 1277: *Ad quamdam Hicem uulgariter Mogoltul vocatam*, 1330: *Mogeltul*, 1338/1430: *Magyalthwl*, 1284/1394: *Mogial*, 1291: *Magel*, 1344/1388: *Magyal* (OkI Sz.). 1792: *Malogya*: tölgyfának neve; valam. *magyal*, motsár, 's a' t. (SZD.). 1793: *Magyal?* (FÖLDI, Krit. 59). 1797: *Magya-fa*, seu *Magyal-fa* (GROSS., Dendr. 330). 1800: *Quercus pubescens*. *Magyal tölgy* (SEBESTYÉN, Holz. 5). 1807: *Szörösödő Tölgyfa* (*Quercus pubescens*) (Diósz., Fűv. 516). *Magyal* (Aszód, Domony, Termtud. Közl. XVIII, 351). *Magyal-fa* (*magyá-fa*, *magyó-fa* Balaton mell.) (Palóczság, Heves m., Nógrád m. Cserhát, Gömör m., MTsz.). *Magyalfa* (Heves, Nógrád, Gömör, Pest, Tolna, Baranya m., Balaton mell., Bakonybél, BORBÁS, Termtud. Közl. XVIII, 350).

*

Helytelenül értelmezett és régebben sok vitára* alkalmat adott elnevezés a *véniczfa* is. Szótáraink és egyéb művek a *véniczfa* elnevezést az *Ostryara* alkalmazzák, egy oly növényre, mely hazánkban egyáltalában nem terem, holott a *véniczfa* elnevezés több vidéken közönséges. A *véniczfát* legelőször a botanikai dolgokban nem nagyon járatos VESZELSZKI alkalmazta az *Ostryara* és tőle vette át a nevet DIÓSZEGI. A magyar nyelvben a *véniczfa* (*vénicz*, *vincz*) minden

* Termtud. Közl. 1894, XXVI. 496, 606, 649. XXVII. 106—107.

bizonyynyal az *Ulmus* (szilfa) egy faját, alighanem az *Ulmus effusus* jelzi; erre vonatkoznak nyelvemlékeink és okleveleink adatai is. Nem lehetetlen, hogy a *véniczfa* eredeti jelentése 'venyigefa' volt. A kúszó, kapaszkodó *Clematis*-fajokat (*Clematis vitalba* L.) mind a régiség, mind a népnyelv gyakran nevezi *venyigének*, *venyítnek*, *venicznek*. Közelfekvő gondolat, hogy azt a *szilfajt*, melyet az országban széltére arra használnak, hogy héjából kötözőhánccsot, ostorokat stb. készítenek, *venyigefának*, illetőleg *véniczfának* nevezték el.

Ulmus. 1257: In arboribus Egur et *Wenuz* sunt mete; 1288/1448: *Wenyz*; 1364: *venz*, 1400: *wenz*, 1423: *Wenz*, 1426: *Wenyz*, 1366: *wenyzfa*, 1543: *Wenyzfa* (Oklsz.), 1797: *Benitz-fa*, seu *Bentz-fa*, pariter juxta aliquos Ulmi speciem designat: foliis hirsuti, et parallele nervosis, cujus usitatum est nomen *Szil-fa* (Gross., Dendr. 324). *Venetz*, aut *Venitz* sive ut alii pronunciant: *Velentz-fa*, si mihi conjecturae locus relinquatur, idem est cum *Bentz-fa* (uo. 334). 1798: *Venitz-fa* (VESZ., Fűsz. 125). *Vincz-fa* (Közép- és Felső-Tisza mell., Tiszadob, MTsz.). *Venyecz*, *Venczfa* (Latorcza mentén, Erd. L. XII, 39). *Véniczfa*, *vinczfa* (Sárospataktól fölfelé, a Bodrog és Latorcza mentén, Termtud. Közl. XXVI. 606). *Vincz-fa* (Bodrogköz, TTK. XXVIII, 44). *Vénicz* (Ung, Bereg, Ugocsa megye, Termtud. Közl. XXVIII, 44).

Clematis vitalba L.-re vonatkozó adatok: 1584: *Clematis altera* per sepes repens. *feyer venijth* (CLUS., Nomencl.). 1664: *Clematis*, *Szulák fű*, avagy fára folyo szederjes virág . . . avagy erdei *venyike* (LIPP., PKert. I. 76). 1775: *Venitz*, *Fehér venitz*, *Vad-venyike*, *Szulák-fű* (CSAPÓ, Fűv. 294). 1783: *Venike*; *Vad Venike*; *Fejér Venitz*; *Szulák-fű* (BENKÓ, Fűsz. 381). *Venyít* (Baranya m. Ormányság, MTsz.). *Venyű* (Hunyad m. Lozsád, MTsz.). *Vënike* (Tatrag, Nyr. XXXVII, 377). *Vénicz* (Sorok, Vas m., Ethn. V, 38).

*

Míg a *Populus* és *Quercus* genusok jelzésére több névvel rendelkezett a régi magyar nyelv, addig a *konkoly* szó eredetileg — úgy látszik — mindazokat a közönségesebb és feltűnőbb gyomnövényeket jelenthette, melyek a búza vagy vetés közt előfordulnak. Az *Agrostemma Githagot*, a *Lolium temulentumot* és a *Nigella sativat* egyként *konkoly*nak nevezték eleink. Az eleinte ugyancsak gyűjtőfogalomnak használt *vadóc* és *üszög* is csak később specializálódott. Oka ennek egyrészt az is, hogy ebben az esetben a LINNÉ előtti tudományos botanikai nomenclatura is nagyon összebonyolódott. A *Lolium temulentum* LINNÉ előtti nevei között ott van: *Zizania*, *Lolium*, az *Agrostemma Githagoéi* között: *Nigella*, *Githago*, *Lolium*, *Pseudomelanthium* és *Nigellastrum*, végre a *Nigella sativa* nevei között: *Nigella*, *Melanthium* és *Gith*. A következménye ennek az

volt, hogy például MELIUS Herbariumában a *Nigella* címsszó alatt a következő nomenclaturai egyveleget találjuk (p. 59): „De Nigella. Nigella. Fekete Colandron. Schwartz Coriander. Nigella, Graecis Melanthion, az az, fekete magu fű: Eggyic a' Buza közdöt valo konkoly az Lolium zizania: Az masic, Gith, Papauer nigrum, Fekete mák: Eggyic nigella a' Kertben terem, az Gith olyan, mint a' Máknac a' feie. Az harmadic az konkoly az Buza közdöt ki vagyon, Németül Fekete kőmény, az az, Schwartz Kűmmich az első, Az masic az kerti fekete Coriandrum. Szinten olyan a' leuele, szára mint egy Kőméneec, czac hogy szélesb . . .“; továbbá az 59a lapon: „Jóllehet Mattheolus igen czaczog az Doctoroc ellen, mint egy Valla: de Dioscorides is az eggyic Nigellán az Konkolt erti, mert a' Buza köszt mongya, hogy kenyért sűtnék belőlle: Az az, Konkoly az Buza köszt . . .“; továbbá a 61. lapon: „Sárga mezői rosa: Githago: Kornneglin. Pseudomelanthium, az az, Hamiss fekete magu Nigella fű, az az, Konkoly, lolium, zizanium, Buza közdöt termő Konkoli.“ Már most ezek és egyéb adatok a következő növények alá tartoznak:

Agrostemma Githago L. Lolium, *konkol* (Cas. gl.) [részben]. 1533: Lolium, *konkol* (MURM. 1522) [részben]. 1578: „Sárga mezői rosa: Githago: Kornneglin. Pseudomelanthium, az az, Hamiss fekete magu Nigella fű, az az Konkoly, lolium, zizanium, Buza közdöt termő Konkoli“ (MEL., Herb. 61). 1584: „Pseudomelanthium inter segetes nascens, Lychnidis sil. genus. *konkoly*“ (CLUS., Nomencl.). 1590: Pseudomelanthium inter segetes nascens — *Kongoly* (SZIKSZAI 24). Alicastrü vel alica — *Konkoly* (uo. 35). Lolium, zizania, nigella — *Konkoly* (uo. 19). Nigella, lolium — *Konkoly, auaj, niul rosa* (uo. 22). 1585: zizania — *Konkoly* (C. 1152). 1783: *Konkoly; Vadótz* (BENKÓ, Fűsz. 369). 1807: *Vetési Konkoly* (Agrostemma Githago) (DIÓSZ., Fűv. 277). *Konkoly* (MTsz.). *Konkolyfű* (Nyr. XXXIV, 485). *Sonkó* (MTsz.; Gyórszentmárton, Nyr. XXX, 530). *Csormolya* (Hétfalu, Nyr. IV, 31). *Ördögboroda* (Eger vid., Növt. K. V, 99).

Lolium temulentum L. Zizania, *concol* (Schl. szój. 1030). 1470: Superseminavit zizania in medio tritici elegethe *konkolokath* az buza kezze (Serm. Dom. 576). Lolium, *konkol* (Cas. gl.) [részben]. 1533: Lolium, *konkol* (MURM. 1522) [részben]. 1550: Aera: graeca dictio est: quę aput nos lolium significat: *konkoly* (Gyöngy. tör.). 1567: Ighen sok benne az *wadocz* es az *hólye* (Oklsz.). 1585: lolium — *Rosnok*, (auagy) *wadocz* (C. 612). 1590: Lolium, zizania, nigella — *Konkoly* (SZIKSZAI 19) [részben]. Lolium — *Űszögös konkoly* (uo. 20). 1634: *wadocz* (Oklsz.). 1661: ? *Konkoly*, olyra (COM., Jan. 22). *Vadotz*, zizania (uo. 23). 1713: Zizania, Lolium, *Konkoly* (LYCZEI, Oec. 301). [részben]. 1742: Lolium — *Konkoly* (MISK., Chirurg. 453) [részben]. 1775: *Űszög* (CSAPÓ, Fűv. 301). 1783: *Űszögös Konkoly*. (*Űszög*) (BENKÓ,

Fűsz. 327). 1791: *Üszök* (KOLB., Giftpfl. 53). 1792: *Rosnok: konkoly, vadótz. Vadótz: vad-zab, lednek, rosnok* (SZD.). 1807: *Szédítő Vadótz* (*Lolium temulentum*). (*Vadótz, üszögös konkoly* (DÍÓSZ., Fűv. 112). *Bolond buza* (Sopron m., Tud. Gyűjt. 1848, X. Nyr. XXXV. 41). *Részeg* (Vas m., Nyr. XXIX. 540; Sorok, Vas m., Ethn. III. 59). *Részeg-fű* (Sopron és Vas megye, MTsz.). *Vadócz* (Balaton melléke, Sopron és Vas megye, Somogy megye Nemes-Déd, Veszprém megye Vaszar, Székelyföld, MTsz.). *Vadócz vagy palócz* (Balaton mell., Nyr. XXX. 530).

Nigella sativa L. ? *Git, rakonch* (Cas. gl.). 1578: *Fekete Colandron: Nigella: Schwartz Coriander: Nigella, Graecis Melanthion, az az fekete magu fű . . . Az masic, Gith, Papauer nigrum, Fekete mák* (MEL., Herb. 59a). 1584: *Melanthium nigella* (CLUS., Nomen cl.). 1590: *Gith, nigella — Lonkoly* (!) (SZIKSZAI 17). *Lolium, zizania, nigella — Konkoly* (uo. 19) [részben]. *Nigella, lolium — Konkoly, auaf, niul rosa* (uo. 22) [részben]. 1595: *Nigella: Nigella, Melanthion, gith. Konkoly zabásu fűu* (BEYTHE, Fűv. 82a). *Nigella: fekethe Koriand* (TOLDY, Adal. 72). 1661: *Fekete mák avagy gith, nigella seu melanthium* (COM., Jan. 26). 1664: *Nigella seu Melanthium, Fekete kómény avagy fekete Coriander* (LIPPAI, PKert I. 96).

Nigella arvensis L. 1578: Az harmadic az *Konkoly* az Buza között ki vagyon, Németül *Fekete kómény*, az az Schwartz Kűmmich (MEL., Herb. 59a).

*

A konkolyhoz hasonlóan, a *hunyornak*, mely ma általában a *Helleborus*-fajokat jelzi, szintén tágabb jelentése volt. Úgy látszik, mindazokra a növényekre alkalmazták, melyek altató tulajdonságokkal bírtak. Az ugyancsak 'altató' jelentésű *zászpa* szót a nyelv a legújabb időkig felváltva használta, a *Helleborus*- és *Veratrum*-fajokra vonatkoztatva. A keveredést az is megkönnyítette, hogy a leginkább ismeretes *Helleborus niger* L.-t a régi tudományos botanikai terminologia szintén hol *Helleborus nigernek*, hol *Veratrum nigernek*, a *Veratrum album* L.-t pedig hol *Helleborus albusnak*, hol *Veratrum albumnak* nevezi. Ugyancsak sokfelé *hunyornak* hívja a nép a *Polygonum persicaria* L. és *P. hydropiper* L.-t is. A *hunyor* szót a későbbi nyelvhasználat a *Helleborusra*, a *zászpa* szót a *Veratrumra* foglalta le.

Helleborus és *Veratrum*. *Eleborus, esketheu fűu* (Beszt. szój. 372). ? *Elebrum, erir* (uo. 398). *Eleborus, zektete fűu* (Schl. szój. 877). ? *Eleborium, erim* (uo. 914). 1533: *Elleborus, Hunior* (MURM. 1442). 1585: *Elleborum — Százpa* (C. 356). *Helleborus — Zászpaé* (uo. 475). *Veratrum — Szazpa* (uo. 1111). 1590: *Elleborus, veratrum — Hunyor* (SZIKSZAI 15). 1608: *Hunyor, Elleborus, Elleborum, Veratrum, Nieswurtz* (MA.). *Zaszpa, Helleborum, Die Niesswurtz* (uo.).

1708: *Húnyor*: Helleborus, Helleborum, Veratrum (PP.). *Zászpa*: Helleborum (uo.). Veratrum, *Húnyor*, *Zászpa* (uo.).

Helleborus. 1667: *Húnyor* (LIPP., PKert III. 79). 1793: Helleborus — *Húnyor* (FÖLDI, Krit. 41). 1807: *Húnyor* (Helleborus) (DIÓSZ., Fűv. 328).

Veratrum. 1793: Veratrum — *Zászpa* (FÖLDI, Krit. 41, 58). 1807: *Zászpa* (Veratrum) (DIÓSZ., Fűv. 240). *Ászpa* (Székelyföld, MTsz.).

Helleborus niger L. 1578: *Fekete hunyor*: Veratrum nigrum: Nieswurtz . . . Más neue Elleborus, Melanpodium, az az *Juhoc tisztito Hunyor* (MEL., Herb. 186). 1595: *Fekete hunyor*: Elleborus niger, Veratrum nigrū (BEYTHE, Fűv. 125a). Elleborum nigrum: *fekethe hunyor, ghenyette* (TOLDY, Adal. 69). 1664: Helleborus niger, *Fekete hunyor, zaszpa* (LIPP., PKert I. 77). 1708: Veratrum nigrum: *Kigyófü* (PP.). 1773: ? *Fekete zászpa* (JUHÁSZ, Orv. 40). 1775: *Fekete hunyor, Zászpa, Kigyó-fü* (CSAPÓ, Fűv. 116). 1807: *Fekete Húnyor* (Helleborus niger) (DIÓSZ., Fűv. 328). *Kecske-rósa* (Noszvaj, KASSAI III. 165). *Papmonya* (Balaton mell., Székelyföld, MTsz.).

Veratrum album L. Elleborum album, *hunyor fü* (Cas. gl.). 1578: *Fejér hunyor*: Veratrū album: Weis Nieswurtz: *Órdög rakollja*: Elleborus albus: Scompaniē wurtz (MEL., Herb. 187a). 1584: Helleborus albus, *fejer hunyor* (CLUS., Nomencl.). 1590: Helleborus albus — *Feier hunyor* (SZIKSZAI 18). 1595: *Feier hunyor*, Elleborus albus, Veratrum album (BEYTHE, Fűv. 125). Elleborus albus, *hunyor* (TOLDY, Ad. 69). 1661: *Fejér hunyor avagy szaszpa*, helleborus (COM., Jan. 25). 1708: Helleborum. *Ptrüszszentő gyökér, Zászpa, Fejér hunyor* (PP.). 1773: *Fejér zászpa* (JUHÁSZ, Orv. 40). 1775: *Fehér hunyor, Prüszszentő-fü* (CSAPÓ, Fűv. 118). 1783: *Nagy Zászpa; Fejér Zászpa; Fejér Húnyor; Órdög rakolja; Ptrüszszentő-fü; (Sárga Kükerts)* (BENKŐ, Fűsz. 428). 1807: *Fejér Zászpa* (Veratrum album) (*fejér Zászpa, fejér Húnyor*) (DIÓSZ., Fűv. 240). *Hunyor* (Veszprém m., FIGURA J.). *Kánya humor* (Katafa vid. Vas m., MÁRTON, Ethn. V. 37). *Medvekokcsány, zászpa* (Hétfalu, MNY. IV, 33). *Zászpa* (Tatrag, Nyr. XXXVII, 376).

Polygonum hydropiper L. és persicaria L. ? Polipodia, *humior* (Beszt. szój: 380). ? Poliandrum, *hunior* (Schl. szój. 886). 1578: *Vizi bors, Bolha fü, Légy fü, Baraszk leuelő fü, Eb gyömbér* (MEL., Herb. 174b). 1584: Persicaria. *bolyha fü. Kesereu fü* (CLUS., Nomencl.). 1585: Hydropiper — *Balha-fü* (C. 493). 1590: Hydropiper — *Bolha úzó fü vaj keserő fü* (SZIKSZAI 17). Persicaria — *Keserő bolha fü* (uo. 23). 1595: *Bolha fü*: Persicaria, pulicaria (BEYTHE, Fűv. 50a). 1742: *Baratzk-fü* (MISK., Chirurg. 458). 1775: *Baratzk-levelü-fü, Vizi-bors, Vizi-hunyor, Ebgyömbér, Balha-fü, Légy-fü, Keserü-fü* (CSAPÓ, Fűv. 26). 1783: *Húnyor-fü; Kis Húnyor; Disznó Húnyor; Baratzk-levelü-fü* (BENKŐ, Fűsz. 363). 1807: *Borsos Tzikszár* (Polygonum Hydro-piper) (*vizi bors, vízi hunyor, balhafü, ebgyömbér, légyfü, keserüfü*).

Hódos Tzikszár (*Polygonum persicaria*). (*Húnyorfű, kis húnyor, baratzk-levelű fű, disznóhúnyor*) (Dtósz., Fűv. 253—254). 1841: *Nyüölő fű, kukaczhajtó fű* (BARRA, Növt. 378). *Húnyor* (Gyimes, Nyr. XXVIII, 142; Réty MNy. IV, 32). *Keserű-fű* (Nógrád m., MTsz.). *Szappanfű* (Vas m., Nyr. XXIX, 540). *Veres húnyor* (Réty MNy. IV, 34).

GOMBOCZ ENDRE.

Szent János áldása.

ERNYÉY JÓZSEF multkori cikkében (MNy. IX. 399) meggyőzően kimutatta, hogy a *Szent János áldása, áldomása, pohara* szólás mindenestül, a hogy van, nyugati, pontosabban mondva német jövevény. Régibb forrásaink alig tudnak róla, a népnyelvben, ha előkerül, teljesen új keletű, míg a tanult, olvasott emberek körében ma egészen közkeletű. Az utolsó poharat, a búcsúpoharat jelenti; a vendéglátó gazda felkerekedő vendégeit kínálva, mondja: *No még a Szent János poharát! Igyuk meg a Szent János áldását v. áldomását!* Sőt igen gyakran még rövidebben: *Itt a Szent János, kocczintsunk!* — A következőkben közlöm azokat az irodalmi és nyelvi adatokat, a melyeket a rendelkezésemre álló forrásokból összeállíthattam.

Legfontosabb az 1545-iki, tordai adat, a melyre ERNYÉY hivatkozik. Ez egész terjedelmében az *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* I. kötetében található meg (I. 219. l.), a hol a Tordán, 1545 ápr. 24-én tartott ülés végzéseit közt ekképen hangzik:

„In empcionibus equorum bouum et aliarum quarumcunque rerum, is modus obseruari debet vt, si quis in foro vel alio aliquo loco et tempore emerit aliquid, Emptor ille coram probis et honestis illius Ciuitatis vel Villae hominibus, vbi emptio facta est, poculum S. Joannis, quod lingua Vernacula Aldomas appellare consueuerunt, in signum iuste emptionis dare debeat; si qua vero controversia emptori de rebus emptis contigerit, veram empcionem testimonio illorum hominum, qui poculo S. Joannis interfuerunt, verificare debeat.“ (Ló, ökör és bármi más dolog vásárlása alkalmával azt az eljárást kell követni, hogyha valaki piaczon, vagy bárhol és bármikor vesz valamit, a vevő annak a községnek vagy falunak becsületes és tisztességes emberei előtt, a hol a vásár történt, a becsületes vásár jeléül Szent János poharát köteles adni, melyet anyanyelvünkön áldomásnak szoktak nevezni; hogyha a vevőnek a vásárolt dolgok miatt valami pöre támadna, igazolja a becsületes vásárt azoknak az embereknek tanúságával, kik a Szent János poharánál jelen voltak.) Ez a tordai rendelkezés nyilván azonosítja a *Szent János poharát* a magyar *áldomással* (a külföldi források szerint soha ezt nem jelentette), mely mint a kézfogás is, a vásár megkötését és igaz voltát jelentette. Az *áldomásnak* ez a jelentése régi jogszokáson alapszik,

melyet WERBÓCZY is belevelt Hármaskönyvébe; pl.: „De ha ez az orv azt mondgya hogy szabad varoson, avagy kőz helyen, vagy hol vőtte [a lovat vagy az ökröt], és szavatossat nem adhattya, vagy gazdáját, vagy penig egyeb emberet elő nem hozhattya, (allathattya) mely az vetelkort az aldomasban, az szokas szerint, ivut volna, és szerentseltette volna: akasztó fara meltonak itillyek“ (az 1611-iki, debreczeni kiadás magyar szövege; III, 34). Ugyanezt mondja DESERICIUS (DESERICZKY): „Voce Áldomás exprimunt Hungari Esum Potumque illum, quem pacto Emtionis et Venditionis pretio, largius sumunt“ (De initiis et majoribus Hung. 1758. IV. 160, h. jegyzet; IPOLYBAN hibásan VI. köt.). Tudvalevő, hogy az áldomás ma is élő népszokás és magam láttam, hogy bár a vásár igazolására mostanában a hivatalos marhalevél, a *pakszus* szolgál, a vevő és eladó az áldomásra egy vagy két jó emberét meg szokta hívni, rendszerint azokat, a kik a vételkor tanácscsal szolgáltak. Már most, hogy a tordai rendelkezés egynek veszi az *áldomást* a *Szent János poharával*, az vagy hiba (de ezt én nem hiszem), vagy pedig onnan van, hogy az erdélyi szászoknál a *Szent János pohara* fölvette a magyar *áldomás* (= mercipotus, Kaufstrunk) jelentését is. Ez azonban csak az én föltevéssem és erdélyi szász nyelv- és történettudósainktól várhatunk erre bővebb felvilágosítást.

A következő adat még jobban bizonyítja szólásunk német eredetét. Ez a következő forrásban van meg: „Mesęs Könyvecske. Mely vyionnan meg ekesitetet rövid értelmes Kérdésekkel és Feleletekkel . . . Mostan Németből Magyarra fordétatott. Lőcsęn. 1629.“ (Egyetlen, csonka példánya a M. T. Akadémia könyvtárában.) Ennek B 2 jelzéső lapján olvassuk a következő találós mesét: „Kérdés. Mellyik vőlt az Szentek között az leg részegésb? [így]. Felelet: Szent Ianos Evangelista, mert ő annyit i[vott], hogy nékie az ő nyelve, tetemi, tagjai, nem szolgálhatta[nak] de ugyan meg kellett ő nékie, az szent Ianos áldását innya.“ Ez az esetlen találós mese semmi más fölvilágosítással nem szolgál, mint azzal, hogy a szólás német eredetű.

Szinte kétszázéves időköz után találjuk a következő adatot DUGONICS Magyar Példabeszédeiben (írta 1810-ben, megj. 1820-ban). Az egyik: „Gyakran meg árt a' Sz. János pohara“ (II. 185); ezt idézi IPOLYI s innen ERNYEY, hozzátévén, hogy ismeretlen eredetű s hogy nincs értelme. Az értelmét felvilágosítja a másik adat: „Igyuk meg még szent János áldását“ (II. 195), melyet DUGONICS „A' részegnek szava járattya“ című fejezetben közöl; a magyarázat ugyanis az, hogy a részeg nem egyszer issza meg a búcsúpoharat, hanem sokszor, mert nem győz búcsúztatni, persze hogy akkor megárt. DUGONICS adatait az teszi némileg értékessé, hogy forrásuk maga a nép nyelve „lehetett“; mert DUGONICS közvetlenül a nép nyelvéből is gyűjtött, még Erdélyben is járt.

Az első irodalmi adatot KATONA *Bánk bán*jában találjuk. Az 1821-i kiadás 40. lapján olvassuk (I. fől. 13. jel.) Biberach tanácsát: „Kikérsz elútazásod végpillantatán egyj János-áldását üriteni. Ott Én leszek majd a Pohárnok“. A jelentés világos. PÉTERFY JENŐ (Jeles Írók Isk. Tára XXII. 4) ezt a jegyzetet teszi hozzá: „*János-áldása* = búcsúpohár. János áldását iszsza a magyar ember, ha az utolsó poharat üríti“. A Bánk bán 1815-i szövegében ez a hely még nincs meg. Biberach *János áldása* tiszta ironia; tudjuk, milyen végzetes következményei voltak. — SZVORÉNYI JÓZSEF (Akad. Ért. 1847, 245. lap és az egri ciszterczita főgimnázium 1889-i Értesítőjében, 16. l.) népszokásnak magyarázza. — IPOLYI ARNOLD (Myth. 1854, 529. lap) a pogány és a vásári áldomáshoz kapcsolja; úgyszintén KÁLLAY FERENCZ (Pogány magy. vall. 1861, 105. és 179. lap). SZVORÉNYI, IPOLYI, KÁLLAY magyarázatai tarthatatlanok.

A szótárak közül csupán csak BALLAGI M. Ny. Telj. Szótára (1873) közli *János* czimszó alatt: „*János áldása, János pohara, a)* a kath. egyházban karácson másodnapján a reggeli istenitiszteleet alkal-mával megszentelt bor; *b)* ugyanazon napon elköltött borital; *igyük meg sz. János áldását*“.

A szólásgyűjtemények közül ERDÉLYI (1851) és MARGALICS (1896) DUGONICS adatait ismétlik. Említi még a szólást hiányos magyarázattal az Athenaeum és a Pallas Lexikona.

A németben két helyen találjuk kimerítő magyarázatát. Az egyik az ERSCH UND GRUBER-féle Encyclopaedia (2. Sect. 22. Theil, 271—2. l.): „*Johannisregen* heisst in der römisch-katholischen Kirche: 1. ein Segen, mittels dessen ehemals von Seiten der Priester den Neuvermählten die Liebe des Evangelisten Johannes angewünscht ward; 2. ein Trunk, den man von Seiten der Priester als Glückwunsch für Neuvermählte that; 3. Wein, welcher am St. Johannistage in der Kirche geweiht wird; 4. ein in Liebe gethaner Abschiedstrunk (*Johannistrunk*)“. Az 1. és 2. pont erősen emlékeztet engem a zsidó eskető szertartásnak arra a részére, mikor az eskető pap (vagy kántor?) a mennyezet alatt áldó szavak kíséretében *egy* kehelyből ad innia a fiatal párnak s (ha jól láttam) maga is iszik a kehelyből; hátha ez a pohár még a régi zsidó szertartásnak kereszténynyé lett eleme, mely tudtommal a gör. kel. orosz egyház (népies?) eskető szertartásában is megvan?

A másik német forrás WANDER Deutsches Sprichwörterlexikona (II. 1020, 1025), mely az ERNYEY-től is említett legendára hivatkozván, ezt mondja: „*Sanct Johann's Segen trinken . . .* darum heisst das letzte Glas, damit es nicht schaden möge, *Johannis Segen . . .* Ist ein lieber Gast, oder Freund im Begriffe zu scheiden, so werden alle Gläser nochmals mit dem besten Weine gefüllt, angestossen und unter den Wünschen einer glücklichen Rückreise ausgetrunken“.

Az ERSCH-GRUBER negyedik értelmezése és WANDER magyarázata pontosan ráillik a magyar szólás közkeletű használatára.

A legtöbb magyarázat azt mondja, hogy az az áldás, az a pohár azért fűződik Szent János evangélistához, mert neki a méregpohár nem ártott meg. Ennek alapja az a középkori legenda, mely JACOBUS a Voragine Legenda aureájából (cap. IX. 5) TEMESVÁRI PELBÁRT közvetítésével (Pomerium de Sanctis, az 1515-i hagenai kiadásban, a 28. levélen) a mi codexirodalmunkba is belekerült. Megvan a DebrC.-ben (73) s az ÉrdyC.-ben (177). Ez utóbbinak teljes szövege így szól: „Ariftodemof new papy feyedelem nagy haborwfagot yndoyta az neep közt, Es lathwan azt zent Janos monda: Oh Aristodemos myth akarz hogy teegyek, ottan felele: ha azt akarod hogy hygyek az Jefufban yme meerghet adok ynnod Ha femy vezedelmet nem zenwedendez, ottan twdom hogy byzon Isten az te istened. Monda zent Janos, ted meg, monda ewneky eegyebeknek adom elezer kyk mykor el nem zenwedhetendyk, te ees ynkab meg retteny tewle, keere azerth keth halarra valo embereket az byrotwl es mykoron nekik meg atta vona ynnyok ottan meg ketten meg halanak Zent Janos ees kezeeben veeve az pohart es zenth kerezthnek ygyeet vethween ew reea, ottan meg ywaa es femy ferelmet Nem zenwede“.

Én valószínűnek tartom, hogy a mi — *búcsúpoharat* jelentő — szólásunk (német közvetítéssel) erre a legendára megy vissza, míg a többi (nálunk nem ismert) jelentés más eredetű.

TOLNAI VILMOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Török jövevényszavaink hangtanához. A török eredetű *ács* ∞ *ács*, *bölcs*, *szücs* ∞ *zwlch* OklSz., *bocsát* ∞ *bulscassa* HB., *bucsú* ∞ *bulesú*, *bölcső*, *gyümölcs* (? *szemölcs*) szavaink *l* hangját MUNKÁCSI (KSz. II. 190, NyK. XXXII. 272) és magam is (MNy. III. 400, MSFOu. XXX. 177) anorganikus járulékhangzónak magyaráztuk. Ezzel szemben SIMONYI *Álcs és társai* című cikkcskéjében (Nyr. XXXVI. 188—90) azt hiszi, hogy „a magyar kiejtés a *cs* előtt aligha követelte meg az *l* közbeszúrását . . . ha a honfoglalás korában átvett: *kovács*, *takács*-féle szláv szókat nem változtatták *koválcscsa* stb., akkor a török szókat se kellett *l*-lel kitoldani. Azt lehetne tehát hinni, hogy az a járulék *l* valami ócsuvas hangviszonyon alapszik“. Visszatért e kérdésre legutóbb PAASONEN „Die bulgarisch-türkischen lehnwörter in der ungarischen sprache“ című könyvem bírálatában. „Véleményem szerint — írja — e megfelelés megérdemelné, hogy vele bővebben foglalkozzunk: valamennyi idetartozó szóban: *bocsát*, *bölcső*, *gyümölcs*, van *l*, és miért éppen valamennyi idetartozó eset-

ben került a *cs* elé az az anorganikus járulékhang . . . Anélkül, hogy e nehéz kérdés részletes megvitatásába akarnék bocsátkozni, csak a török *äšäk* 'számár' ∞ mongol *elčiyen* szavak hangviszonyára utalok. Nem lehetne-e figyelembe venni azt a lehetőséget, hogy az idetartozó szavakban már abban a nyelvvalakban, a honnan a magyar szavak kerültek, *lč* és nem *š* volt?"

Nekem, megvallom, minden olyan magyarázattal szemben, a mely török jövevényszavaink jellemző *-lcs-* hangcsoportjának eredetét az átadó török nyelvben keresi, aggályaim vannak. Az egyetlen példa, a mely PAASONEN föltevését támogatni látszik (tör. *äšäk* ∞ mong. *elčiyen*), előttem sem volt ismeretlen (vö. NyK. XXXV. 264); de most is azt hiszem, hogy mong. *elčiyen* eredetibb **eltiyen* helyett való, s **el-t-* alaprésze a tel. sor RADL. *äš-t-ük* alaprészével vetendő egybe, tehát nem hozható föl tör. *-š-* ∞ mong. *-lč-* megfelelés bizonyítékképpen. S ha mindennek ellenére mégis fölteszszük PAASONEN-nal, hogy az átadó csuvas nyelvvalakban a köztör. *-š-* hangot *-lč-* képviselte, akkor is csak az idetartozó esetek felét (*bocsát*, *bölcsös*, *gyümölcs*) magyaráztuk meg, mert hiszen az *älcs*, *bölcs* és *szücs* ∞ *wlch* esetében nem *-s-*sel, hanem köztörök *-č-*vel van dolgunk (= **ayačcy*, **büyüči*, **söiči*)!

Abban igaza van PAASONEN-nak, hogy e jelenséggel érdemes volna bővebben is foglalkozni, de nem a török, hanem a magyar hangtörténet kapcsán! Mert hiszen az *l* — egy bizonyos korban — nemcsak az affrikáták: *cs* és *cz* (l. Nyr. XXXV. 189) előtt mutatkozik, hanem a dentalisok: *d*, *t* előtt is: *imád* ∞ *imáld*, *Nyárad* ∞ *Nyárad*, *kiát* ∞ *kiált*, sőt *g* előtt is: *Ságod* ∞ *Sálgod* (MNy. IX. 358), tehát körülbelül ugyanazt a szerepet játszotta, mint valamivel később (vö. HORGER megjegyzését MNy. VIII. 450—51) a nasalis infixum a *bogács* ∞ *bogánacs*, *bogrács* ∞ *bogránacs*, *lappag* ∞ *lappang*, *melegget* ∞ *melenget* s ehhez hasonló esetekben. Noha nem úgynevezett szabályos hangváltozással van dolgunk, mégis azt hiszem, hogy az idetartozó szórványos esetek rendszeres összegyűjtésével nem volna nehéz e jelenség chronologiai határait s fonetikai föltételeit megállapítani.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Magyar szavak Ritter Arnold von Harff útikönyvében.
HANS STUMME, a lipcei egyetemen a keleti nyelvek tanára, a minap levélben fölhívta figyelmemet a nevezett lovag útleírására, melyben sok magyar szó van. Az útikönyv a következő címmel jelent meg: „Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff, von Cöln durch Italien, Syrien, Ägypten, Arabien, Äthiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien, wie er sie in den Jahren 1496—1499 vollendet, beschrieben und durch Zeichnungen erläutert hat. Nach den ältesten Handschriften und mit deren 47 Bildern in Holzschnitt herg. von Dr. E. von GROOTE. Cöln, 1860. Vlg von J. M. HEBERLE

(H. LEMPertz).“ A nemes lovag nagy nyelvkedvelő lehetett, mert mindenfelé, amerre utazott, szavakat és mondatokat jegyzett föl az illető országban hallott nyelvből, természetesen úgy, a hogy ő *hallotta*; szerencse, hogy melléje teszi a maga alnémet tájszólású értelmezését, különben sokszor meg sem lehetne érteni az ő följegyzéseit. Így találunk könyvében egy kis magyar szótárt és phraseológiát is (212—213. lap), melyet H. STUMME tanár úr szíves volt betúról betüre híven leírni s majdnem végig helyesen értelmezni, úgy hogy nekem már alig volt vele sok fejtörésem. Íme a szavak:

broit: <i>kinge</i> (kinyér)	schottel: <i>thale</i> (tál)
wijn: <i>boir</i> (bór)	leffel: <i>glans</i> (kalán)
wasser: <i>beess</i> (víz)	pot: <i>hasek</i> (fazék)
fleysch: <i>oist</i> (húst!)	metz: <i>gest</i> (kést!)
kese: <i>scheffret</i> (sajtot?)	kessel: <i>wasfasick</i> (vasfazik)
eyer: <i>tickman</i> (tikmony)*	essen: <i>ich</i> (égy! = egyél)
essich: <i>etzet</i> (eczet)	slaefen: <i>allische</i> (alugy!)
oeli: <i>olie</i> (olaj)	wijrt: <i>ganzda</i> (gazda)
eyn henn: <i>tick</i> (tik, tyúk)	appel: <i>alma</i>
eyn herberch: <i>salus</i> (szállás)	beren: <i>kirtwe</i> (körtve)
eyn pert: <i>loit</i> (lót!)	noss: <i>thir</i> (dió)
haver: <i>sab</i> (zab)	gelt: <i>prust</i> (pénzt!)
ich: <i>mee</i> (én!)	gulden: <i>frint</i> (forint)
waer: <i>igas</i> (igaz)	stroe: <i>salma</i> (szalma)
gelogen: <i>reymigas</i> (nem igaz)	heuwe: <i>seua</i> (széna)
man: <i>ember</i>	honich: <i>meess</i> (méz)
frawe: <i>assanember</i> (asszony-ember)	itz (egy)
got: <i>istant</i> (istent!)	<i>katich</i> (kettő)
der duvel: <i>oirdach</i> (ördög)	<i>hara</i> (három)
eyn kertz: <i>jurge</i> (gyurtya)	<i>netzo</i> (négy)
drincken: <i>igal</i> (igyál!)	<i>jech</i> (öt)
visch: <i>halot</i> (halat!)	<i>hat</i>
sals: <i>schoit</i> (sót!)	<i>heet</i> (hét)
guet: <i>iho</i> (jó)	<i>noltz</i> (nyolcz)
buess: <i>nempfo</i> (nem jó)	<i>glentz</i> (kilencz)
	<i>tyss</i> (tiz).

Néhány mondatot is följegyzett a nemes lovag:

Ghiff mir kleyn gelt vur eynen gulden: *age dago prust* (adjatok pénzt). Wie wultu dat geuen?: *mein nudar* (? mennyin adod?). Wat gilt dat?: *menada das* (mennyin adod azt?). Ich wil it gelden: *mege weschen* (meg veszem). Wie heischt dat?: *kene ve azt* (ki neve az?). Wesche mir dit hempt!: *mosmech ingart* (mosd meg ingemet). Gheiff mir zo drincken!: *age da kinna* (adjatok innya). Item wan der Vnger des morgens vijss sijme huysse geyt so spricht er: *iste morgen beledes*: got gheff uns eyen froelichen daich! (talán: isten adjon békeséget). Item so spricht der ander: *bickytzinia*: ganck in freden! (= békét . . .?).

* H. STUMME tanár úr erről azt vélte, hogy ez talán *Dickmann*, német tolvajnyelvi szó.

Föltűnő, hogy sok főnevet nem alanyi, hanem tárgyias alakjában jegyez föl (lót, húst, istent stb.), az igéket meg gyakran fölszólitó módban (ígyál, egyél, aludy); mert hiszen így hallhatta leggyakrabban. Érdekes az is, hogy az egyes szót jobban hallja meg, mint a mondati kapcsolatban lévő; ezt ma is mindenki tapasztalhatja önmagán, ha idegen nyelvet hall. Megjegyzendő, hogy a *boir, oist, loit, oirdach, schoit* szavakban az *oi-* hosszú ó-nak olvasandó, vö. *broit* = Brot.

Ez a kis adalék XV. századi nyelvünkől nem is annyira szótanilag érdekes, mint inkább abból a szempontból, hogyan hallotta egy idegen ember akkori nyelvünket s talán ezért hangtanilag értékesíthető.

TOLNAI VILMOS.

A Gyulafehérvári Glosszák nyelvjárásához. E 15 sornyi összefüggő emlékünknak, mely korra nézve a Halotti Beszéd után következik s a Königsbergi Töredékeknél valamivel régibb, a szerzőjéről kimutattuk, hogy nevét ma nem lehet megállapítani a codex régibb részének abból az utolsó előtti lap alján lévő jegyzetéből, melyből *Vathachait, Ujtatait, Vathait* stb. próbáltak kiolvasni (lásd MNY. IX. 67—74). Most az kérdés, hogy akkor mi igazít el arra nézve, hogy hová való lehetett mégis a szerző, mely területen írhatták ez emléket? Erre nézve a codexben lévő 14 oklevélmintán kívül a nyelvemlék nyelvjárása felelhet, mint bizonyíték — a mire eddig nem gondolt senki. Pedig ez fontos arra a korra, épúgy mint a HB.-nél. Erre vonatkozott a Magy. Nyelvtud. Társaság 1910. május havi ülésén tartott fölolvasásom: „Honnan való a Gyulafehérvári Glosszák szerzője?“ Ébben, a HB. nyelvjárásának külső és belső bizonyítékok alapján való eldöntése után, hogy t. i. a HB.-et Pannonhalmán írták, az akkori felsődunamelléki nyelvjárásban, s a szerző mátyusföldi is lehetett (lásd Journal de la Société Finno-ougrienne XXX.), azt állapítottam meg, hogy a Gyul. Gl. nyelve, mint a HB.-étől nem nagyon különböző, sőt azzal sokban egyező, hang- és alaktani tekintetben, valamint szókinésében is a „dunántúli“ területről való. Ezt bizonyítják szerintem a mai, tőlem személyesen megfigyelt dunántúli nyelvjárások adatai mellett az egykorú és későbbi nyelvemlékek is — napjainkig; még pedig az oklevelek, de a ma is ő-ző dunántúli nyelvjárások alapján is nemcsak alsó-, hanem felsődunántúliak is lehetnek e glosszák, olyan területről, a hol már nem í-znek annyira, mint a HB. területén, hanem az eredeti zárt é (*é) helyén is é hallható többnyire (vö. *keguffege, kuner, igen(e)c, kepeben, nepnech* stb. Gl.). Ez pedig „különösen Fehér megye déli részén van, a hol átmege már az alsódunántúli nyelvjárásba“ (lásd BALASSA: A m. nyelvjárások osztályozása és jellemzése, 40. l.) s így e glosszák akár fehérmegyei származású szerzőtől valók is lehetnek. Ezt mondtam májusban, idézett fölolvasásomban.

Azóta megjelent KARÁCSONYI JÁNOSnak „A magyar ferenczrendűek formulás könyve a BATHÁNY-könyvtárban“ című becses értekezése, melyben a Glosszák codexében található 14 oklevéltöredéket (Formulae Epistolarum ad Franciscanos Hungariae et ab iis ad diversas personas Hungariae missarum) közölvén, történelmi alapon kimutatja, hogy e levelek akkor, midőn a formulákat belőlük készítették, olyan ferenczrendi kolostor levéltárában voltak, a mely a veszprémi egyházmegye területére esett, s ilyen 1280—1310 közt három volt: a budai, fehérvári és 1295-től a segösvi. Ezek közül a budaiban nem írhatták az 1. számú levelet (mint VARJÚ állította), mert a budai ferenczrendű gyülekezettől máshová küldött levél nem lehetett meg a budai kolostorban. A 6. számút pedig a rend minisztere a székesfehérvári őrnok írhatta, mint olyannak, a ki a veszprémmegyei papok és veszprémi káptalan közt folyt perben tanúskodhatott. Ez azt igazolja, hogy e levél a székesfehérvári kolostorban őriztetett. Mindezeket tekintetbe véve, „e formulákat a székesfehérvári konventben őrizett levelekből“ állították össze s „a Gyulafejérvári Codex 1320 táján Dunántúl, Székesfejérvárott készült“ (lásd GYÁRFÁS TIHÁMÉR: Bathya-neum II. Brassó, 1913, 31. l.). A Glosszák írása pedig, megállapításunk szerint, egyezik a codex írásával s így a nyelv alapján végzett megállapításunkat, íme, igazolja KARÁCSONYI történeti vizsgálata is, hogy t. i. a Glosszákat Dunántúl, Fehérvárott írhatták.

Erre nézve fölolvásom óta egyéb bizonyítékok is merültek föl, melyek a nyelv alapján nyugvó föltevésem helyességét támogatják. A Gl. I. forrása, mint mindjárt idézett első cikkem nyomán DÉZSI L. észrevette, megvan a Nyirkállóinak tulajdonított codexben is (vö. MNy. IX. 183). E codexnek pedig a Németújvári Glosszák codexével szószerint egyező adatai vannak s ez nem lehet pusztán véletlen (vö. Nyr. XIV. 153 és Serm. Dom. XII. lap). Így e codex is Dunántúlra mutat. Aztán rokon a Glosszák nyelvjárásával — mint rájöttem — az úgynevezett Bathány Boldizsár-féle miscskönyv naptárának és lapszéli jegyzeteinek nyelve is (Magy. Könyvszemle, Új folyam III. 106—16), pedig azokat a székesfehérvárvidéki FANCSI ANTAL deák írta. Így a dunántúli Fehérvárról kerülhettek e Glosszák az idők folyamán Gyulafehérvárra. Mindezekről s egyebekről, a vándorlás okáról is, részletesen és behatóan az Erdélyi Múzeumban megjelenendő cikkemben szólok közelebbről. ERDÉLYI LAJOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Ajtony. MELICH JÁNOS folyóiratunk múlt évi novemberi számában (IX, 352—6) megjelent „Ajton, Ajtony“ cikkében arra az eredményre jutott, hogy e tulajdonnevünk török, besenyő eredetű. Az átvett alak szerinte **Altin*, illetőleg **Altim* volt; a magyar szó fejlőd-

dését pedig így képzelem: **Altim* > **Achtim* > *Ohtum*, *Ohtun* > *Ohton* stb. ASBÓTH (Nytud. IV, 288) valószínűbbnek tartja, hogy tör. *Altun* alakból kell kiindulnunk. Mit szól e két föltevéshez a török hangtörténet?

Megjegyzem mindenekelőtt, hogy MELICH régies *Altin* írásmódja (és forrásának, RADLOFFnak *azymu* adata) ne vezessen bennünket félre: a szó második tagjában nem velaris *i* (= *î*) van, hanem reducált (nem magas nyelvállású) magánhangzó: *â* (körülbelül az a hang, a mi az oláh *apă* szó második tagjában: *âpă*), tehát a török szó pontos átírása: *altân*. A mai török nyelvek második szótagbeli *â* hangjának forrása mármost két őstörök hang lehet: **y* (a velaris *î*-féle hangok közös jele) és **u*. E kétféleség a régibb török nyelvemlékekben még pontosan visszatükröződik, s a mai egyféleséget az *u* > *â* és *y* > *â* convergens hangfejlődések magyarázzák. Íme, pár példa: őstörök **katun* 'asszony' = ó-tör. *katun*, kún *katû* (olv.

katun), *hatun*, kipčak HOUTSMA *قَاتون* (*katun*) ∞ a mai törökségben *katân*, *kadân*; őstör. **tokuz* = ujj. *tokuz* (RADLOFFnál helytelenül *toyus*), kipčak *tokuz* ∞ szag. *toyâs*, kaz. *tuyâz*, bask. *tuyâð*. Ellenben: őstörök **kamyš* 'nád' = ujj. *kamyš* ∞ köztör. *kamâš*; őstör. **balyk* = ujj. *balyk* KSz. II, 248; kipčak *balyk*; kún *balik*, *baluc* ∞ köztörök *balâk* 'hal'. A szóban forgó török *altân* is az első csoportba tartozik; a második szótag magánhangzója valamennyi török nyelvemlékben *u* (ó-tör., ujj., kún, kipčak *altun*), tehát az őstörök alak is **altun* s nem **altyn*.

Hogy a besenyőben az *u* > *â* reductio a IX—X. században már megtörtént-e, azt nyelvemlékek híján persze nem lehet eldönteni, de hiszen ez voltaképen nem is fontos. Úgy látom ugyanis, hogy a MELICHTől megállapított magyar *i* > *u* > *o* jelelési sorrendet csak az esetben tudjuk kimutatni, ha az átvett szó második tagjában palataalis *i* volt: *Marisia*, *Vasil*, *Lois*, *blatun* stb. Ilyenkor a legrégebb magyar alakok csakugyan *i*-vel vannak írva: 1055: *bolatin*, *balatin*; ANONYMUS: *Morisius*; 1255: *Lois* stb. (MELICH, MNy. I, 184—5). Ha ellenben az átvett szó második tagjában velaris *y*-féle hang van, a XI. századi magyar adatokban is *u*-jelölést találunk, vagy azért, mert a velaris *y* a magyarban a második szótagban már a nyelvemlékek kora előtt *u*-vá változott, vagy azért — s ez valószínűbb —, mert a magyarban a második szótagban nem volt *y* hang, s így az idegen hang helyébe hanghelyettesítéssel rögtön labialis párja, *u* lépett. Kétségtelenné teszi ezt az *árok* szó, a melyet minden bizonynyal **aryk* alakban vettünk át (ujj. *aryk*, köztörök *arâk*!), s melyet okleveleink 1055-től kezdve mégis következetesen *aruk*nak (s nem **arik*nek) írnak [1055: *aruk* (ötször); 1095: *aruk* (kétszer); 1194: *aruc* (kétszer) OklSz.]; holott az *árok*kal legalább

is egykorú *usszonyt* még a HB. is *achscinnak* s egy 1240-iki oklevél is *ochzyn(folua)*nak írja.

Mindezek alapján azt tartom, hogy a m. fejlődéssor élére nem **Altin*, hanem **Altum* alakot kell állítanunk.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Össze. A MNy. V. 79. lapján kimutattam, hogy az *össze* szó-
nak ez a hasonulásos alakja az eredetibb *öszve* mellett már a XVI.
század végén a Kolozsvári Glosszáokban előfordul (lásd még uo.
a 420. l. TOLNAI VILMOS adatait). Azóta a NySz. *összeszed* cikkének egy
ugyanezen korból való adata vonta magára figyelmemet, a mely az
1592-iki Cisióból szintén *össze* alakot tüntet föl. Minthogy a NySz.-
nak első ilyen idézete, a Calepinusból való: „viszontag *összeszedöm* :
recolligo“ most a MELICH-féle kiadás tanúsága szerint pontatlannak
bizonyul (helyesen: „Vizontag *öszue zedöm*“), s a NySz. adatai ellen-
őrzés nélkül egyáltalában sohasem használhatók: fölkerterm TRÓCSÁNYI
ZOLTÁN nyelvésztársunkat, hogy a kérdéses helyet az Akadémiai Könyv-
tárban lévő egyetlen teljes példányban nézze meg. TRÓCSÁNYI leköte-
lező szívességgel nemcsak hogy megtekintette a helyet, hanem az
egész Cisiót is átolvasta, s az ő kijegyzései alapján az újabb ejtésű
össze alakra most még a következő adatokat is idézhetjük: „*öszsze*
szedetet“ (O lapon, a NySz. adata); „egész testet *öszsze* foggya“
(uo.); „törd *öszsze* őket“ (O4); „tyikmonyot *öszsze* kel habarui“ (uo.);
„ezeket nyersen vagdald *öszsze*“ (O4a). Az eredetibb *öszve* alak
következő helyeken fordul elő: *öszue tapad* (G3a), *öszue czappanássza*
(H3), *öszue szorította* (O), *öszue kel keuerni* (O4), *főzd öszue* (O4a).

Az *össze* ejtésmód tehát a XVI. század végén eléggé járatos
lehetett már.

ZOLNAI GYULA.

Hősköltemény. Az eposznak magyar neve eddigi tudomásom
szerint VÖRÖSMARTY Zalán futásának ezímlapján fordult elő először:
„Zalán futása. Hősköltemény. Írta VÖRÖSMARTY MIHÁLY. 1825.“ Az
ugyanez év elején kibocsátott előfizetési fölhívásban még: „hősi
költemény (eposz)“ (lásd V. Ö. M. GYULAI kiadása, 1884. II, 467. l.).
A szó azonban korábbi keletű és nem VÖRÖSMARTY, hanem KAZINCZY
alkotása, a ki ZRINYI munkáinak 1817-iki kiadásában (7. lap) hasz-
nálja először a Szigeti Veszedelem című: „A' Zríniász [!], vagy
Az ostromlott Sziget. Hős költemény. Tizenöt énekben.“ Az itt még
két darabban írt szó nyilván a német *Heldengedicht* értelmi fordí-
tása, mint a többi *hős* ← *Held* előtagú irodalmi és poetikai megszö-
: *hőskor* (Heldenalter), *hősköltészet* (Heldendichtung), *hőszellem* (Heldenge-
geist), *hőserő* (Heldenkraft), *hősdal* (Heldenlied), *hősileg* (heldenmässig),
hősszerep (Heldenrolle), *hőstett* (Heldentat), *hősnő* (Heldenweib), *hősnép*
(Heldenvolk). Egy részét e német műszavaknak a *hősi* jelzővel szer-
kesztették: *hősi tűz* (Heldenfeuer), *hősi nagyság* (Heldengröße), *hősi*
szív (Heldenherz), *hősi erő* (Heldenkraft), *hősi bátorság* (Heldenmut)

hősi hadjárat (Heldenzug); ámbár ezek közül is némelyik a pusztá hősrel összetéve kerül elő a XIX. század első felében.

Levegő. Tudvalevő dolog, hogy a *levegő* szó jelentéssűrűsödés vagy tapadás útján keletkezett a régibb *levegő-ég* összetételből; az előtag átvette, magábaszedte mintegy az utótag képzettartalmát is, s egymagán annyit jelent, mint annakelőtte az egész. Ilyenformán keletkezett nyelvünk igen sok szava, pl. *pengő* (-forint, -krajczár), *bőgő* (-hegedű), *messzelátó* (-cső), *háló* (-szoba), *ebédlő* (-terem), *kőfaragó* (-mester), *ingó* (-jóság, -vagyon), *legelő* (-mező), *kikötő* (-part, -hely), *evező* (-lapát), *földművelő* (-ember), *billegető* (-madár), *általvető* (-zsák), *üdvöztető* és *megváltó* (Jézus), *mindenható* (-atyja), *teremtő* (-isten) stb. — Eredetileg az *ég* szó egymagában jelentette a mai *levegőt* is s a *mennyet* is; majd jelzővel különböztették meg a kettőt s így lett a *levegő-ég* (azaz *lebegő, libegő*: aér), ellentétben a szilárdan állani látszó *mennyég*-gel (firmamentum, coelum); nevezték meg következőképen is: *lággy ég, élő ég, éltető ég, híg ég, friss ég* (NySz. *ég* alatt). A XVIII. század második felében válik el a *levegő* az *égtől* s kezd önálló életet. Eddig K a z i n c z y Hamletjéből (1790) ösmertük az első adatot (NyÚSz. 521), ámde már jóval előtte is előkerül Molnár János apátnak: *Az anya-szent-eggház történeti* című munkájában (I, 272. l., 1769): „... mennyenek a' mezőre . . . ott a' levegő tisztáb' . . .“ (Putnoky Imre szíves közlése). Ugyancsak Molnár János később egy természettant is írt: *A' Fisikának Eleji* v. *A' Természetiokről* czímen (1777). Ennek első felében felváltva él a *levegőég* és *levegő* szavakkal („a' tűz, víz, levegő és a' föld“, 3. l.), de a II. kötet 114. lapjától kezdve, a hol a *levegő* fizikai tulajdonságait tárgyalja, már csupán a *levegő* szót használja. Valamivel előbb már Faludi *Nemes Urfejében* (1771) is előkerül szavunk: „... az Égbe hordozkodtak. Nem szinte oda, hanem a' levegőbe: ott vertek . . . magoknak fészket a' Chymaerák Országában“ (189. l.). — A legkülönösebb azonban, hogy van két XVII. századi adat is, mely eddig elkerülte a figyelmet. Az egyik Zrinyinek 1651-ben kiadott elégiájában, melyben korán elhunyt kis Izsák fiát siratja:

Uyul Feöld, frissül uiz, uigadik az erdeő,
Teli szép madarakkal magas leuegő.

(Gr. Zrinyi M. költői művei, akad. kiadás, 321. l.)

A szó jelentése itt félreérthetetlenül a mai *levegő*. A másik a „Feszületre“ cz. versének 10. szakában:

Sok bününk peniglen, mint leuél az fákon,
Mint öruény tengeren és föuény az parton,
És menni madár iár leuegőben szárnion.

(Akad. kiad., 317. l.)

Alig hinném, hogy itt mást lehetne érteni a *levegőben* szóból, mint: *in aëre*. (A kiadáshoz csatolt szójegyzékbe nincsenek felvéve). — Valamennyi adat alapján az a nézetem, hogy a *levegő* nem szándékos alkotása a nyelvújításnak, hanem már előbb kezdett önállósulni a népnyelvben vagy a köznyelvben, mint annyi más társa is; az irodalomban azonban csak a XVII. század második felében vált közkeletűvé Molnár János említett munkája után.

Más jelentésben már szintén régen (XVI—XVII. sz.) vált önállóvá: 1. lemez; 2. kopja zászlaja (vö. lobogó); de ezekben a jelentésekben elavult és nem maradt meg; épp ez a sokféleség szól a természetes keletkezés mellett és támogatja a Zrínyi-féle *levegő* hitelességét.

Tátrafüred. A Kárp. Egy. Évkönyve szerint (1875; I. NyÚSz. 584) 1846-ban nevezték el *Balaton-Füred* mintájára. A Vasárn. Újs. 1855. évf. 206. lapja szerint: „Tátrafüred, mely nevet az 1843-ik évi magyar vendégek adták neki, ünnepélyesen illy névre keresztelvén el a kellemetlen hangzású Schmeckset“. Tudvalevőleg *Balaton-*, *Kapos-* és *Tiszafüred* utótagja nem a *fürdik* ige tövéhez, hanem a *fürj*, *für* szóhoz tartozik (vö. Borjád, Ravazd, Bikád, Kakasd, Hollód stb., I. Nyr. XXI. 450). Épp így nincs semmi köze a hunyadmegyei *Feredő-Gyógy* névnek a *gyógy-* tőhöz, hanem eredetileg *Diód* névvel azonos (vö. Almád, Mogyoród, Szilágy stb.).

TOLNAI VILMOS.

Távészó. Ez a régi szavunk eddig csak a *Sermones Domini-cales*ből és a Gyöngyösi Szótártöredékből volt ismeretes (Nyr. XLII, 294). Megvan az Érdy-codexben is. Szent Egyed legendájában ugyanis azt olvassuk, hogy a szentet a pusztában egy nőstény szarvas táplálta tejével; a tartománybeli király szolgálai vadászat közben „talalaak meg az zarwaft leghelween es wtanna valtanak, az nyawa-lyas zarwas kedeeg nagy zellel leelekkal chak alyg zalada be az barlaugban zent egyedhöz. El ameelkodeek raytta az zent lambor es mykoron meg latta volna az *taweezokat*, ottan ymadaa az wr iftent hogy az ew eelteydyeet otalmaznaa meg vezdelemtewl“ (527. I. Nyelvenléktár V. 296. I.). Jelentése tehát itt is, mint az előbb említett forrásokban: vadász.

KOVÁCS MÁRTON (Nyr. id. h.) összekapcsolhatónak tartja ezt a *távészót* a népnyelvből közölt *Távész* (olv. *Távész*) családnévvel, s ebből „azt lehetne következtetni, hogy főnévül is járatos volt valaha a *Távész*“. Hozzáadja még, hogy „talán az 1451—2-ben előforduló *Thawaz*-család is tulajdonkép *távász* v. *távész* volt, I. Csánki: Magyarország tört. földrajza 2:563 és 545“. Ugyanígy alakú személyneveket találunk az OklSz.-ban is *tavasz* czímszó alatt: 1427—1485 *Thauze*, *Thawyz*, *Thawaz*. Az első kettő egy-egy, a harmadik öt adatban. Ezek a nevek nem értelmezhetők, tavasz, ver, frühling' jelen-

téssel. A *Thauex, Thawyz* írott alakokból, akár röviden, akár hosszan olvassuk a második szótag magánhangzóját (*tavész* v. *tavész*, *tavisz* v. *tavísz*), mindenképen olyan olvasatokat kapunk, a milyen alakváltozatai *tavas* köznévként nincsenek. De azért sem vehetők egynek ezek a személynevek *tavas* szavunkkal, mert nálunk nem volt meg az a szokás, hogy egyes személyeket, vagy később családokat az évszakok nevére neveztek volna el. Nálunk nem voltak *Tél*, *Nyár*, *aestas*, *sommer*, *Ősz*, *autumnus*, *herbst* nevű emberek, mint a németben. Az OklSz.-nak ezeket a tulajdonneveit inkább olvashatjuk *Távész*, *Távísz*, *Távásznak*. Jelentésük a fentebbiek szerint *„vadász”*. *Távész* köznévi használatára nincsen adatunk, de egykori megvoltát bizonyítja, hogy *vadász* közszavunk is használatos tulajdonnévként: hely- és személynévi adatokat találunk rá már a XIV. századtól fogva (OklSz.).

A *távész*, *távészónak* az alapszavát Kovács MÁRTON a Jordánszky-codex *tawara*, *thawara* (olv. *távára*) szavában keresi, s eredetére megjegyzéseket téve, azt mondja: „szóba jöhetne a *táj* szó rokonsága is”. Érdemesnek tartom megemlíteni, hogy a népnyelvben van *tájész* „körülnéz a határban, a vidéken” (SZINNYEI, NyH¹ 76. l.).

Sejteni. Eddigi legrégebbi adatunk e szóra BARÓTI SZABÓ DÁVID Kisded Szótára 1784. évi kiadásában található (NyÚSz.). BARÓTI, a mint a NyÚSz. megjegyzi, bizonyára a nép nyelvéből vette, „noha a Tsz.-ban nincs meg”. Hogy a Kisded Szótárba csakugyan nem mint BARÓTI vagy valamelyik kortársa alkotása került bele, bizonyítja az is, hogy jóval régebbi forrásokból ki tudjuk mutatni. Így megvan az Érdy-codex 165. lapján: „Az erek eelő Iftenre paranczolok mongyad meg myth feytez az Iftennek annyarol ha eredeth bynben fogantatot awagy nem”. A jelentése: „hinni”. *Meg-* igekötővel összetéve, a NySz.-nak is van rá adata, csak hogy nem a maga helyén, hanem *kifecsent* czímszó alatt idézi FELVINCZY GYÖRGYnek Az erdélyi protonotária és cancellária dicsérete (Kolozsvar, 1699) című munkájából. A kérdéses hely pontosan és valamivel bővebben így hangzik: „Titkos leveleknek, Mellyek mindeneknek, Nincsenek tudására, | Nállok van értelme, De az Deák elmé. Nem viszi azt vásarra, Kíért ki fecscsentse, Vagy kinek meg séjtse, Nintsen annyi bor árra” (43—44. lap). A jelentés itt: „megsúg, titkon tudára ad”. Ezt az értelmezést igazolja a MTsz., a hol *sejdt* ebben a jelentésben is föl van jegyezve és pedig éppen Erdélyből. Az egész szócsalád (*sajog*: 1. csillog, 2. schmerzen, brennen; *sajdt* ∞ *sejdt*; *sejt*) eredetét és jelentésfejlődését megmagyarázta GOMBOCZ ZOLTÁN a MNy. IV. 418—419. lapjain. SÁGI ISTVÁN.

Felcsigázás. TOLNAI VILMOS (MNy. IX. 197) a „felcsigázott várokozást” stb., s a csigáz igének több átvitt értelmű jelentését, a kinzókamrában szokásban volt „csigáz”-ásból származtatja.

Heltai Hálójában (1570) le van írva, miként történt a csigázás a szent inquisitio korában:

Először à czigázáshoz fogiác à foglyot. A henger hátra kőtezi à fogolynac erőssen à két kezét: Annac vtánna vékony hural kőti meg mind à két hűuelkét, és erőssen meg sorittya. Aual kőti meg annac vtánna à czigából allá függő ketélhöz. Az vtan két igen nagy békót vet à fogolynac lábára: Es arra kőt az vtan egy fel mázsát, Es *fel* kezdi *czigázni*. Ackoron kedig erőssen kiáltnac à Vadász az ő mellette valockal, és arra intic à foglyot, Hogy vallyon, Es ne veszesse magát. Mikoron immár annyira *fel czigászta*, hogy à feiéuel à fogoly a czigat el éri, Ott esmet veszteg tarttya, Es erőssen intic, hogy vallyon: es aszt igéric neki, Hogy mindiarást le boczátyác. Ha kedig nem akar vallani, Tehat || aual fennyegőtíc, Hogy vgyan ecképpen ott fenn hadiác.

Ha à fogoly nem akar semmit vallani, Minec vtánna sokaig fen füget, alla boczátyác, Es esmet fél mazsát kőtnec az előbeli fél mázsához, Es wyonnan fel vonszac à czigáual, és ott hadiác függeni. Es aual fennyegetic, Hogy vgyan ott meg kel halni, Ha nem akar vallani. E czigazásban meg szagattyác à szegény fogolynac minden testet: Es midőn szegény sickolt es iaygat, Őc is visszontag kiáltnak, és aszt kéuányac tőle, hogy vallyon: Aual is fennyegőtíc, Hogy herttelen alla szallasztyac. Ha nem akar vallani: Tehat meg hadiác az henger nec, Hogy hertellē alla szallaszsa, Es az allá szallaszta sba esmet herttelen meg tartosztattya Eszt meg műueluén à henger, A szegény fogolynac minden teste meg szackad, és minden űzec helyl || ébdl ki men nec ki mondhattlan nagy faydalmockal.

Ezt az eljárást többször ismétlik, olyképen, hogy még egy fél mázsával többet kötnek a vádlott lábára s ha ekkor sem akar vallani, új kínnal „firtattyac“.

Mert mikor à fogoly à czigány függ, Az derekara vékony sino-rokat kőttez nec, és aual hatul à szarait fél kőttezic, és mindenic sinorba fát vőtnec, és aual foytyác, annyira, hogy à sinoroc be hatnac tellyességgel à testbe, hogy soholt ki nem látzanak à husbol, és eképpen kimondhattlan faydalmockal kényozzác à szegény foglyot egy nyihány oraig . . .“ (147—154. ll.)

Mennél magasabbra csigázták fel a foglyot, mennél jobban feszült a kötél, annál inkább nőtt az inquisitorok érdeklődése és várakozása. Szolgáljon ez az egykorú adat is Tolnai magyarázatához bizonyítékul.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Levéltári adatok.

(Szemelvények a közlő készülő Oklevélszótár-pótlékából.)

Áldoz: 1461: in dominium prediorum *aldozothelek*, *swryäthelek* . . . in comitatu Hewesiensi (Muz. Ocskay).

Ajtós: 1516: Petrus de *Ajthos* aut Franciscus de eadem *Ajthos* (Muz. Gyulai Gaál; uo. 1517 is; Dürer családja).

Alma: 1335: a quibusdam arboribus nucis videlicet zekusgyö vocate et pomi, que wlgo ponica *alma* dicitur (Muz. t. a.; vö. *ponyika-alma* NySz.).

Apró(sir): 1413: vennisent ad vnum monticulum halm plura fossata antiqua in se habentem, quem partes et predictus Johannes filius Petri *Approseer* vocari dixissent (Muz. Dessewffy).

Asszony: 1284: terram castri uestri de Castroferreo *Ofchun* uocatam (Muz. t. a.). 1284: possessionem nostram *Ozun* uocatam in comitatu Ferrei Castri vltra Rabam (Muz. t. a. Ostffy-Asszonyfa).

Balázs: 1270: *Balas* de Lad qui pristaldus extitit (Muz. t. a.). 1340: *Johannis* de *Scenthbalas* (Muz. Rajky). [Az OklSz. legrégibb adata 1446-ból.]

Bálint: 1478: Thomas *Balenthfý* (Muz. Perényi). 1479: Simone *Balenth* (Muz. Kállay). 1500: Gregorius *Balýnthfý* (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégibb adata 1558-ból.]

Barát: 1232: Christoforus filius Cosme sacerdotis de *Borat* (Muz. t. a. Győr m. Kis- és Nagybarát). [Az OklSz. legrégibb adata 1252-ből.]

Bárdos (péznem): 1392: residuas vero viginti et vnam marcas ac fertonem ad numerum ipsorum monetarum *Bardus* nominatarum idem . . . cum prompta pecunia . . . persolvere assumpsit (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 26. Fasc. 8. Nr. 5.). 1397: pro centum florenis per centum denarios ad numerum antiquorum denariorum *Bardus* dictorum florenum quemlibet computando (Muz. Ocskay). 1401: pro duabus marcis denariorum *Bardus* dictorum (Muz. Bezerédj).

Barmos: 1503: Dominico *Barmos* (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégibb adata 1581-ből.]

Beboronál: 1524: körül: ecco, occas, occare wl(g)o *Be Baronjalny* (Eszterg. kápt. hit. helyi lt. Garamszentbenedeki A. protocollum).

Begyés: 1501—21 közt: Item Valentinus *Bewgyes* de Zenthkýral jobagio (Muz. t. a.).

Béla: 1350: ad statucionem cuiusdam possessionis *Belaurnepe* vocate (Muz. Kubinyi).

Békás: 1351: Nicolaum filium

pauli nobilem de *Bekas* (Muz. t. a. Véghely). [Az OklSz.-ban a legrégibb adat 1401-ből.]

Beteg: 1409: Benedictum *Beteg* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 18. Fasc. 4. Nr. 2.). [Az OklSz. legrégibb adata 1458-ból.]

Boz (bodza): 1309: a fluuio Peklen ab arbore *Buz* meta terrea circumfusa (Muz. Véghely, Csázmai kápt.). 1346: peruenissent ad vallem Sambucinum, que vlgo dice-retur *Bozberek* (Muz. Sibrik).

Boglya: 1291: tam pro se quam pro *Bogla* et Beche absentibus et Waro filius Vrsun consilium et consensum prebentes (Muz. t. a.; a. m. boglya?). [Az OklSz. legrégibb adata 1561-ből.]

Bokor: 1237: et ibi est meta in Tuylbugurh et circuit . . . uadit ad arbores uocatas Hegur et Rochotyabugurh et ibi sunt mete (Muz. t. a.).

Bokros: 1489: petro *Bokros* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 5. Fasc. 2. Nr. 1.). [Az OklSz. legrégibb adata 1636-ból, illetőleg 1728-ból.]

Boráros: 1481: Petrus *Boráros* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 40. Fasc. 5. Nr. 19.). [Az OklSz. legrégibb adata 1537-ből.]

Burján: 1343: Benedicti dicti *Burian* (Eszterg. kápt. hit. helyi lt. Caps. 1. Fasc. 4. Nr. 9.). [Az OklSz. legrégibb adata 1364-ből.]

Csákó: 1332: *Chakou* filius lamperti (Muz. Kubinyi). 1393: *Chako* filius dicti Andoch (Muz. Perényi). 1396: *Chakov* de eadem (t. i. Raduan) (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégibb adata 1667-ből.]

Csatabér(?): 1266: *Chataberium* et filium eius Theodorum castren-

ses dicti Castri de uilla Acha . . . cum predictus *Chataber* et filius (Muz. t. a.).

Csengetyű: 1672: IV. 19. Ezüst *Csengettű* (Muz. gr. Nyáry). [Az OklSz.-ban ilyen alakv. nincs.]

Csergesátor: 1362—1365 közt: Item Tentorium lodiceum *chergesator* dictum ac mensam (Muz. Véghely).

Cserebokor: 1471: ad quendam monticulum *Cherebokor* hegye vocatum (Muz. Kállay).

Csiga: 1272: cum octo capitibus hominum quorum nomina sunt hec . . . Item *Chyga* cum una filia sua (Muz. gr. Forgách, ghymesi lt.). [Az OklSz. legrégibb adata 1407-ből.]

Csik: 1297: Teber filium *Chyk* (Muz. gr. Forgách, ghymesi lt.). 1401: Stephanum *Chyk* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 24. Fasc. 3. Nr. 2.). [OklSz. 1420-ből.]

Csincsér: 1338: Dionisy filij *Cencer* (Muz. Ocskay).

Csótár: 1553: preterea tria *chjollthar* ornamenta scilicet equorum (Muz. Szent-Ivány). [Az OklSz.-ban e jelentésben legrégibb adat 1607-ből.]

Csöbörpénz: 1550: denary tem-pore administrationis akonum vocant *cheberpenz* ex diversis promontorys (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 1.).

Csukló: 1279: inde progrediens cadit in *Chykloupotok* (Muz. t. a.).

Czikkely: 1525: Jacobus *Czikkely* (Muz. gr. Forgách, ghymesi lt.). [Az OklSz. legrégibb adata 1641-ből.]

Czinkota: XVII. század, év nélkül: vulpem, vitulum, nisum, aves

mixtas de minoribus Nro 200, vulgo *czinkota* Nro 50, lepores... (Muz. gr. Forgách, ghymesi lt., Saskóvárösszeírása). Micsoda madár?

Czondra: 1425: Jacobum *Chundra* dictum (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 1. Fasc. 5. Nr. 7.). [Az OklSz. legrégibb adata 1500-ból.]

Czudar: 1358: Michaele dicto *Zudar* (Muz. Ocskay). **1423:** domina relicta Petri dicti *Kiszudar* (Muz. t. a.). [Az OklSz. egyetlen adata 1413-ból.]

Degmara(fa): 1322/24: super vnum pratum ad vnam arborem *degmara* nominatam (Muz. Ibrányi). Micsoda fa?

Derekas: 1307: item Sebe consors Johannis dicti *derekas* de Kapý (Muz. Szinyei-Merse). [Az OklSz. legrégibb adata 1353-ból.]

Diós: 1306: super Molendinum in *Gýos* existens... possessione sua in *Gýos* (Muz. Ocskay). **1316:** quod comes Aba in uilla *Gýos* eidem contulerat (uo.). [Az OklSz. legrégibb adata 1319-ból.]

Disznópásztor: 1330/45: terre sancti Petri *Geznopastor* dicti (Muz. Rajky). [Az OklSz. legrégibb adata 1544-ból.]

Dobó: 1307: ad caput riwli *dobofeu* nominati (Muz. Szinyei-Merse). **1322:** Johannem, *dobou* et Nicolaum filios Benedicti fratris *dobsek* (Muz. Kubinyi). [Az OklSz. legrégibb adata 1332-ból.]

Doboló: 1500: Michaelis *Dobolo* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 32. Fasc. 1. Nr. 10.).

Dudás: 1494: Michael *durdas* (Muz. Perényi).

Dülőföld: 1432: sex jugera ter-

rarum ac in terra *Kezpredeuelfelde* similiter de porcione eorum... necnon in terra *wlgo felsew-dwleufeld* similiter in possessione ipsorum (Muz. Tallián).

Dültés: 1330/45: peruenit ad siluam *dultes* weatam (!) (Muz. Rajky).

Édes: 1502: Domum suam... *Edeslyk* vocatam (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 53. Fasc. 3. Nro. 25., ház Budán).

Egy (sacer, heilig): 1313: magister Laurencius filius Emerici, comes de *Igku*... *Ibur* et *Gudev* ciuium de *Igku*... solutiones autem pecunie supradicte debent fieri in *Igku* (Muz.).

Egyveles: 1672: IV. 19: *Viola*-szinü meczet barsony *egyveles* öreg csépkivel hat rendben prémezett szoknya valastul (Muz. gr. Nyáry).

Elek: 1237: *Elec* filius Nicolai (Eszt. kápt. hit. helyi lt. Caps. 2. Fasc. 9. Nr. 2.). 1270—72: magister *Elek* filius Alexý (Muz. Vidos). **1281:** Laurencius et *Elez* filij feliciany (Muz. Kubinyi). **1334:** Mykoucha filius *Eleek* nobilis de Chew (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 26. Fasc. 3. Nr. 2.). [Az OklSz. legrégibb adatai 1299-ből és 1436-ból.]

Elemes (?): 1436: Benedictus *Elemes*... Benedictus *elemes* (Muz. Dessewffy).

Élësház: 1563: Az *Eleshaz* mellett valo hazba egh vas rosta (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 6.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Elv: 1272: villam Olfolu et quandam villam *Warelurij* voca-

tam (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 73.). [Az OklSz. legrégebb adata 1282-ből.]

Emlő (?): 1198: Sexta mansio Sumurcuc cum uxore nomine geta et cum una filia nomine *emelev* (Muz. kiállítás). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Endre: 1291: Gregorius filius Petri, *Endíri*, Geruasius (Muz. t. a.).

Eperj: 1386: vinee sue in territorio nostro *Eperjheg* vocato (Muz. Kisfaludy, idősb ág). [Az OklSz.-ban csak egy adat 1544-ből.]

Erdő és Berek (testvérek): 1362: Nicolaus filius Pauli de Gyznos aut *Erdeu* vel *Beruk* de Nempti (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 1. Fasc. 4. Nr. 25.). 1366: *Erdeu* de Nempti siue *Konja* de Ture . . . aut *Beregh* de Nempti (uo. 6., 1., 2.).

Erzsóka: 1527: ad ipsos *Farkas* et *Ersoka* et Anna (Muz. t. a.).

Eresztő: 1393: quod videlicet decliuum *Kewresmalerezteje* diceretur (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 28. Fasc. 1. Nr. 7.).

Etele: 1335: contra magistrum *Etele* et Nicolaum (Eszterg. kápt. házi lt. töredékek). 1338: contra magistrum *Ethelem* . . . magister *Ethele* (uo. Lad. 1. Fasc. 4. Nr. 21.).

Evetes: 1319: vnum iuger terre ipsorum . . . in territorio *Ewethes* existens (Muz. Vég hely). 1322: intraque fluius *Euetes* dictus descendit (uo.). 1346: ad quamdam siluam, que vlgó diceretur *Euetes*, vbi . . . (Muz. Sibrik). [Az OklSz.-ban a legrégebb adat 1392-ből.]

Fa: 1275/1327: peruenit ad arborem *Kyrystusfa* nuncupatum

(Muz. Tallián). 1325: vadit ad siluam *feleufaja* vocatam (uo.). 1313: quasdam terras seu possessiones suas *Werusighaz* vocatam . . . et *Gregorfaja* vocatam in *Scekus* existentes (Muz. t. a.).

Fajtalanlábú: 1351: Stephanum dictum *faythalanlábó* in eadem *Kyngus* commorantem (Muz. Vég hely).

Fazók: 1413: Mychael *fazek* dictus (Muz. Sibrik). [Az OklSz. legrégebb adata 1544-ből.]

Felpénz: 1550: Ad fl. XX. *felpenz* fl. II. (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 1.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Félszer: 1302: quam habet in *felzerfolua* (Muz. Kubinyi). 1303: habebant in villa *fulzerfolu* vocata (uo.). 1360: in villa *felzerlak* adiacentes (Muz. t. a. Förster). 1360: in contrata seu platea *felzyrfolu* vocata (uo.). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1418-ből.]

Fenekpénz: 1712: *fenék pénz* adtanak minden hordotul tiz penzt (Muz. Kapuváry). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Ferde: 1313: Stephanus filius *Ferde* (Muz. t. a. Ferde?). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Ferencz: 1333: Thoma filio *Ferench* de Scempse (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégebb adata 1451-ből.]

Fészek: 1337: ad eandem plagam pergendo Jungit quamdam magnam wallem wluess *fesukpataka* (Muz. Perényi).

Fiacska: 1485: ad eandem possessionem *fyaczka* falwa (Muz. Szent-Ivány). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Fias: 1351: Nicolaum dictum
fyas in villa Chethen commoran-
tem (Muz. Véghely). [Az OklSz.
legrégibb adata 1454-ből.]

Fiatal: 1389: ad quendam vir-
gulta pyri wlgariter Kyurthwyl-
fyathal vocata (Muz. Ocskay).
(Folytatjuk.) JAKUBOVICH EMIL.

II.

Ajtony, Altun. Ajtony sokat magyarózott nevét, melyet tudva-
lévőleg Szent Gellért nagyobb legendája és Anonymus műve tartot-
tak fenn számunkra, Melich János hangtani szabályosságok alapján
a török *Altın* tulajdonnévből származtatja,* mely, véleménye szerint,
kozár vagy bessenyő forrásból jutott el hozzánk, az *Oluptulma, Thonu-
zoba* stb. tulajdonnevek példájára. A XII. században író Nesztor csak-
ugyan említ egy *Altunyssa* nevű bessenyő vezért Kálmán király
1099-i orszországi hadjáratának leírásánál.**

Melich magyarázata szerint a nagyobb Gellért-legendá XV. szá-
zadi kézírata régiesebb formában őrizte meg *Ajtony* nevét, mint
Anonymus XIII. századi codexe.*** Ez mindenesetre érdekes, de azt
hiszem, még nem döntheti el a nagyobb Gellért-legendának, illetve
a legenda 10. fejezetének korát. Még akkor sem, ha melléje állítjuk
a 10. fejezet egyéb, csakugyan igen régies színű adatait, mint a
minő Ajtony udvartartásának leírása, az erdélyi szószállítás ügye,
mely a fuldai évkönyvek egy 892-i adatát juttatja eszünkbe,† a
görög szerzetesek szereplése stb. Bármily fontosak e jelek, mégsem
lehet figyelmen kívül hagynunk a nekik ellentmondó indiciumokat,
egyebek között egyes előforduló kifejezéseket, melyek a 10. fejeze-
tet *mai fogalmazásában* ugyanazon kéztől eredőnek mutatják, a mely
a legenda 2. és 14. fejezetét írta, illetőleg a 14. fejezet azon részeit,
melyek világosan egy későbbkori interpolatio nyomait viselik magu-
kon. A mi pedig a 2. fejezetet illeti, ez éppen az egész legendának
leggyanúsabb helye, mely, a keresztesháborúk említése miatt, a
XIII. századnál előbb nem keletkezhetett. Általában véve, a mi a
nagyobb Gellért-legendá korát illeti, a mai történetkutató csak két
esetőség között választhat: vagy a XIII. században, vagy a XIV-nek
végén kellett keletkeznie. A Századokban közölt tanulmányomban
az utóbbi vélemény mellett foglaltam állást, de nem mulasztottam
el azt is kifejtetni, hogy a későkori író régi szövegeket használt és
vett át szó szerint művébe. Éppen e régibb és újabb részeket igye-
keztem egymástól biztosabb alapon elválasztani, mint a hogy azzal
Müller Frigyes megpróbálkozott. Azt azonban készséggel elismerem,
hogy e szempontból éppen a 10. fejezet okozza a legnagyobb nehé-
séget, mint a melyben, a mint láttuk, egymással egészen ellentétes
korhatározó jelek fordulnak elő.††

MADZSAR IMRE.

* Magyar Nyelv IX, 352.

** Marczali H. fordítása Büdinger nyomán (Szilágyi, A magy. nemz.
tört. II. 204. lap). Idézi e helyet Pauler is, A magy. nemz. tört. 1893. I. 265.*** Temesvári Pelbárnál, a ki a nagy Gellért-legendá nyomán ír,
Atthont találunk (Florianus, Fontes I. 83).† A magyar honfoglalás kútfői 316. l. Említi ezt az adatot Ajtonyival
kapcsolatban Sebestyén Gy. is, A magyar honfoglalás mondái II. 110.†† Ilyenformán jellemzi a 10. fejezetet Kaindl is, a ki különben ezt
az egész elbeszélést (valószínűleg tévesen) későbbi betoldásnak tekinti.
Studien zu den ungarischen Gesch.-quellen XIII. 22.

NÉPNYELV.

I.

Tájszók Diósjenőről.

(Nógrád m.)

áporít = ápol (pl. Hiába áporítottam a virágaimat, mégis elfonyadtak).

bócér = kócos, bozontos, fésületlen.

buzsma = mamlasz, bárgyú.

büssengöl = bukfenczezik. Pl. A bérlő zsidó remetül lebüssengőt a kocsirol, mégsem lett semmi baja. (Vö. *bukseggöl*, MTsz.)

csirik = fogolymadár.

éhezem = éhes vagyok. (A gyerek mindig így jelenti, ha enni kíván: „Mami éhezem“.)

fuvar = fuvar.

gambács = edény, korsó; pl. borosgambács.

hagyint = hajít, dob.

hánglér = handlér.

hosszúgöncz = metélt tészta.

irtás (kis és nagy) = takarítás, meszelés. (Kis irtás, ha csak a konyha földjét meszeli körül és csikot mázol a ház falai körül. Jó mondás, mikor hívnak valakit s így válaszol: „Nem mehetök, mer irtok.“ — „Kis irtásom van.“)

istorizál = mesél, regél.

kántus = nagy kabát.

kopófülü galuska = nagy galuska.

kumpri = krumpli.

lécső, lécsó = zöld paprika paradicsommal.

lennek = len;* kimegyünk a lennekkfődre.

mafla = második násznagy. (Ha az első valami úri ember, akkor a másodikat rendesen így szólítják s ez ott rendes szokás.)

mazúr = nyomorult, szegény, koldus fajzat. Igen sértő szó azon a vidéken.

mécérta = megkarcolta, karolta (pl. a macska).

modla = vályogforma.

nyáfrás = göthös, köhögős, beteges.

nyúka = nyúl.

papajka = libuska.

patrizál = pártját fogja. (Pl. az ottani boltos mondta egy cselédnek: „Csak ne patrizálja maga olyan nagyon a gazdáját.“)

puplik, pupiska = tyúkborító kosár.

puszrik = pruszlik, asszonyok mellénykéje.

remet = remek.

settyegés = ólalkodás, leelkedés.

suholni = simítani, fényesíteni.

sürü = főzelék.

süvenkédik = töri az eszét valamin, erősen gondolkodik. (Pl. Azon süvenkédők már vagy egy órája, hogyan légyen a gurítója? [Tekepályát csináltak].)

tokolyó = kaszakó-tok.

vísa = szőlő-állás, sor.

HORVÁTH SÁNDOR.

* Nem téves ez? Vö. *lendék*. MTsz.

II.

Küszküllő:* az a két darabka fa, a melynek egyikét, midőn a jármat a szekérrúdhoz csatolják, a köz-szíz felső végébe, a másikat pedig az alsó végébe dugják belé.

A küszküllő a vonószíjas járomszerkezet egyik kelléke és része, a mely a vonószíjjal együtt a Székelységben egyebütt sehol, csupán Csikban meg Gyergyóban használatos, de itt aztán kivétel nélkül. Csikban általában *küszküllőnek*, néhol *közfának* is nevezik; Gyergyóban csak *köz* ennek is a neve.

A felső küszküllőt rendszeren keményfából csinálják, hossza 15—16 cm, vastagsága 2¹/₂—3 cm, magasságát a vonószíz hosszúsága szabja meg.

Az alsó küszküllőt járompálczavastagságú, gömbölyű kemény fából csinálják, hossza 10—15 cm.

Köz-szíz az a szíz, a melylyel a jármat a két küszküllő segítségével a szekérrúdhoz csatolják.

Ezt az egész Székelységben egyebütt sehol sem használják, csak Csikban meg Gyergyóban, de itt aztán kizárólag csak ezt. Csikban a *vonószíz* nevezet járatosabb, a szízgyártók, a kik készítik és árulják, *járomszíznek* is nevezik, Gyergyóban egyedüli neve *köz*.

A köz-szíjat kemény marhabőrből készítik, 25 cm hosszú, 4 cm széles, ugyanilyen fokos és mindig kétrétű, azaz 8 cm szélesre kivágott bőrt kétrétbe hajtának s ennek a két végét egymáshoz illesztik s szíjjal összevarják.

A köz-szíz a járomfejben és a rúdban egy neki megfelelő nagyságú négyszegű vésett lyukba jár bele.

A mikor a jármot felszerelik, a köz-szíz felső végét a járomfej közepén levő vésett lyukon alulról felfelé átdugják, azután a kiálló végébe a felső küszküllőt behelyezik, innen kezdve aztán a közszíz a felső küszküllővel együtt állandóan a járomfejben marad.

A mikor a jármot fel akarják tenni a rúdra, a köz-szíjnak a járomfejből lefelé kiálló végét átdugják a rúd vésett lyukán és a kiálló végébe beledugják az alsó küszküllőt; hogyha pedig a jármot le akarják venni a rúdról, kihúzzák az alsó küszküllőt s a rúd elválik a járomtól.

A köz-szíz használatának a célszerűsége ebben áll: Mivel a jármot nem tartja olyan mereven, mint a rúdfejes és járomszeges szerkezet, azért az igások nyakát nem rázza olyan nagyon, mint ez. Továbbá, mivel a hegyes vidékek határáról és a havasi helyeiről való termény- és takarmánybehordás meg az erdőlés alkalmával igen gyakori a szekér, a szán feldőlése, ilyen esetben a rúdfejes szerkezet veszedelmes, mert az egyik állatot a nyakánál fogva lenyomja, a másikat meg ugyanannál fogva felemeli; ellenben a köz-szíjas, ha a járom nincs a rúdhoz nagyon hozzászorítva, vagy helyet enged a rúd fordulásának, vagy elszakad a köz-szíz s az igás állatok mind a két esetben sértetlenül maradnak.

PAAL GYULA.

* Válasz a Szerkesztőség kérdésére.

III.

A betyárság kifejezései.

Multkoriban azzal a kérdéssel fordult hozzám a r—i vezető járásbíró, hogy mi a német *Strolch*-nak magyar megfelelője. Azt irtam neki, hogy *csavargó*. De nyomban elhatároztam, hogy összeszededgetem azokat a szokat, melyek a betyárság, zshiványság, tolvajság stb. kifejezésére forognak vagy forogtak. Ez a gyűjtemény, mely persze nem teljes, ime betűrendben:

Ágasravaló	krumpli b.	csenő
ágravaló	kukoricza b.	csibész
ajtófeszegető	kurjázó b.	csiklandós ember
akasztófa	laczi b.	csipkelődő e.
akasztófa bimbója	lovas b.	csirkás
akasztófa czimere	nyírett b.	csirkefogó
akasztófa kötele	öreg(e) b.	csisza
akasztófa sallangja	pusztai b.	csiszár
akasztófa sódara	rabló b.	csiszó
akasztófa virága	rendes b.	csozé
akasztófaravaló	sunyi b.	Délibátor
akasztófakerülő	szajkó b.	dezentor
árva ember	szalma b.	duhaj
Balkörmű	szalon b.	duhajos
baltás	színe b.	duhajkodó
bandabeli	szóló b.	dulakodó
bandita	talpig b.	dülő
bánjaamásé	tizenhárompróbás b.	dunai
batyuzó	úti b.	duvaj
becsületeveszett	váltva b.	duvajkodó
becsületehagyott	világi b.	Eggyes ember
beizengető	vízi b.	éjjelbátor
betörő	zab-b.	éjjeliuebánts
<i>betyár</i>	zsiros b.]	éjjelkórász
[alja b.	bicskás	elátkozott ember
álmos b.	bitang	elbotlott e.
aszfaltb.	bojnyik	elesett e.
botos b.	(bujnyik)	elhagyatott e.
buborka-b.	bolygó	elrontott e.
csere-b.	bolyongó	elszakadt e.
dinnye-b.	börtönösi	elszakadkozott e.
eleje b.	börtönpenész	elszánt e.
erdei b.	börtöntöltelék	eltaszított e.
fasza b.	börtönvirág	eltévedt e.
főle b.	börtönviselt	elvadult e.
futó b.	bujó	elveszett e.
holittholott b.	bujdokló	enyveskező
igaz(i) b.	bujdosó	erdőbujó
inas b.	bujkáló	erdőbujkáló
izengető b.	Czifraszűrös	erdő fia
kancza-b.	czehó	erszénymetsző(-me-
kapeza-b.	czihó	Faczér [télő]
kocza b.	czihos	faczérkanász
kóczos b.	Csavargó	falú fenéje
kósza b.	csempész	falú foltja

falú gyalázatja	késelő	megtévedt e.
falú piszka	kezes	megtért e.
falú rossza	kézreadó	megvadult e.
falú szégyene, stb.	kimart ember	megveszett e.
falú javesztett	kipróbált e.	menős
fegyházpalánta	kitanult e.	menyét (asszony)
félkékalmár(-kómár)	kitaszított e.	molygó (bolygó)
félrejáró	kivert e.	mordias e.
fene ember	kóborgó	Nádbujó
forgandó e.	kóborló	uagykőrmű
fosztó	kőrmös	nagyújjú
fosztogató	kucziás	nehéz e.
fürkész e.	kujtorgó	nehézeletű
fürkészelődő e.	Lator	nemigaz
fürkészmadár	lesbeálló	nemigazjáratbeli
Gajdos	lesi e., lesdi e.	nemiszta
gazdátlan e.	likbujó	Nyughatatlan ember
görbeutonjáró	lőcsiszár	Ólalkodó e.
gubás	lőkerítő	ollózó
Gyalogjáró	lőkötő	or
gyeles ember	lopész	(orgazda)
Hajesár	lopészkodó e.	országavesztett
halászmadár	lophatnék e.	országfutó
hamis ember	lopó	országvilágfutó
haramia	[aranyl.	orozló
hazájavesztett ember	birkal.	orv
házasó	búzalopó	orvadász
híres e.	emberl.	orzó
hírbefogott(-vett) e.	fal.	Ördöghitű
(rossz) hírből álló e.	gyümölcs.	ördögös e.
hitehagyott e.	húsl.	Partbujó
holló	kapezal.	patkó
hosszúujjú (-kőrmű)	lisztl.	piaczi légy
Ingyenvevő	lúdl.	pinczefosztó
irodalmi orzó	malaczl.	pinczetörő
irodalmi szarka	mesterl.	poval(y)acs
Járó	napl.	prédás
járódó	pénzl.	prédáló
járkéló(-kiló)	szénl.	pribék
jómadár	szőlől.	próbált ember
Kajtár	tyúkl.	puszták fia
kalóz	tökl.	Rabló
kamarafeszegető	táskal. stb.]	[bankr.
kamaratörő	lopós	becsülete.
kapzsi ember	lúdkereskedő	erdei r.
kasszafuró	Magányos e.	halotr.
kéménybujó	marhahajesár	leányr.
kéménylesó	martalóc	postar.
kéménymászó	másételesó	sírr.
kéményszámolgtató	másvaváro	templomr.
kényes ember	megbódult e.	tengeri r.]
kerteketjáró	megromlott e.	rablógyilkos
kertkerülő	megrontott e.	rablólovag

rablóvezér	tolvaj	utonleső
rabviselt e.	[czégéres t.	útálló
rábsicz	ékszert.	útjahagyott
ragadós e.	főtolvaj	útjavesztett (útját v.)
ragadóskezű	fülemetszett t.	utonálló
ragadozó e.	gyeles t.	utonfosztó
ráváró	gyémántt.	úti rossz
rideg e.	gyerekt.	Vadfogó
ritkánitthonn e.	gyümölcst.	vadleső
rossz ember	hajóst.	vadorzó
rosszbajáró e.	házi t.	vásárleső
rovásos e.	hegyi t.	verembontó
rövidhalász	igazi t.	veszedelmes e.
Savanyó	kabátt.	veszett e.
sikos e.	képt.	vetyengő e.
sikkasztó	kirakatt.	világfia
sírfoszt(ogató)	koronat.	világfutó
sobri (zsubri)	könyvt.	vizi bujár
sötét ember	rá(neki)termett t.	vólater
sötét madár	ruhat.	Zöldgubás
Szabad ember	seggenülő t.	Zsákmányos
szabad gulyás	szállót.	zsákmányló
szarka	szóltt.	zsákmányozó
szarkatolvaj	született t.	zsebes
szegénylegény	tengeri t.	zsebész
szegény utas	tűzes t.	zsebelő
szemelőt tartott e.	úti t.	zsebmetsző
szimatoló e.	(útálló, utonálló, utat-	zsebrák (zsobr., zsubr.)
szólóhegybujó	[álló t.)	zsémbes
szurkoskezű	vásári t., vasúti t.,	zsvány
Takaró (hehler)	[véres t., zsebt.]	[becsületes zs.
tanyátlan e.	tolvajló	czéhbeli zs.
tapogató e.	tolvajczimbora	czimeres zs.
tarisznyás	tolvajszarka	ló-zs.
templomtörő	tolvajvadász	mesterséges zs.
tetőbontó	trafikos	tőke-zs.
tikász (tyúkász)	Ujjas	zóna-zs.
tilos ember	utas ember	zsványkapitány
tilosba járó e.	tilost bujó e.	zsványok zsvány[a].

LEHR ALBERT.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

1. K T. úrnak. Az *íróház* szó tudtommal legelőször HELTAI Chronicájában (168. sz.) fordul elő: „(Mátyás Király) a Duna felé szép mulato és morálo házakat csináltata, és könyeklököt a Duna felé, Szép és drága ágyas házakat, és *íróházakat*, szép rendel egy mas vtán, melly mind a Dunára hatolnac vala“. Először PP. veszi szótárba a Paralipomenák során: *Íróház* vagy kamara = tablinum, tabularium és PPB. még hozzáteszi: Schreibstube, Canzley. A XIX. sz. elei Tiszti szótárak is, Pestmegyét követve, a cancellariát *íróház*-nak, vagy Kancelláriának nevezik. Legutoljára FOGARASI Jogtani Műszókönyvében (1842) találom: cancellaria: *íróház*, írnokszoba,

irnokhivatal; de u. o. már *irota* is bureau jelentésben. 1844-ben meg van már az *iroda* is. Vö. NyÚSz. — Igaza van, érdekes volna megtudni, hogy Vas vármegye mikor készíttette „VAS MEGYE IRÓHÁZÁNAK PECSÉTEJE“ köriratú, 1848 előtti két rendbeli pecsétnyomóját.

Sz. K.

2. V. E. úrnak. Az *ívány* szó nem csak BALLAGI-ban van meg (vö. Nyr. XLII, 354), hanem CZF.-ban is (BALLAGI nyilván innen vette): „*Ivány*. Tisza vidékén am. ragadós fekete föld, az árvíz járta agyagos vidékeken“. Valószínűleg szláv jövevényszó, v. ö. szlov.: *íl*, gen. *ila* 'lehm'; *ilov* 'aus lehm, Lehm'; *ilováča*, *ilovica* 'der lehm, die lehmerde'; *iloven*, *-vna* 'lehmicht' PLET. GOMBOCZ ZOILTÁN.

3. Úkor. A MNy. I. kötetében (96. l.) egy az olvasókhöz intézett kérdés jelent meg az *úkor* melléknévre vonatkozólag, hogy vajjon ismeri-e valaki és milyen értelemben. A MNy. említett helyén két forrásból idézi, GVADÁNYI Fal. Nótár.-ából és HORVÁT ENDRÉTÓL. Mivel azonban az *úkor* oly ritka szó, hogy meglepte idáig mindössze két idézettel volt bizonyítható s szótárba még egyáltalán nem jutott be, talán nem lesz fölösleges közölni egyéb helyeken való előfordulását is. Ezek az újabb adatok szintén GVADÁNYIBÓL VALÓK. „A világ-nak közönséges történetje“ cz. művében olvassuk egy helyen (IV. k. 249. l., 1797.): „Az mondattatik felőle, hogy halála előtt egy rettenetes *úkor* ember jelent volna meg előtte“. Ugyanezen műnek VI. köt.-ében (megj. 1803-ban) még két helyen kerül elő az *úkor*: „Kevés kíséreléssel mene ő keresztül a' Mansi erdőn; ezen erdőbe egy rút, és *úkor* tekintetű ember... a' fák közül ki-ugrott“ (387—388); a másik hely pedig ez: „Venceslaus... le-vettetett a' Császári Trónusról, mivel ő... a' Császári Méltóságot maga *úkor* viseletével meg-úndokította“ (394). Mindezekből az idézetekből kiténik, hogy az *úkor* melléknév jelentése a. m. *rút, förtelmes, visszataszító, ijesztő*. (Vö. Nyr. 34:168). PUTNOKY IMRE.

4. Új jelentés-árnyalat. A B. Hírlap 1913. július 30-i száma 4. lapján ezt olvassuk: „az osztrák kormányhatalom napról-napra élt s olyképp rendezkedett be Csehországban, a mit Ausztriában sajátos szóval: *fortvurstlizásnak* neveznek, — s a mit magyarul talán *ödöngésnek* vagy *lödöngésnek* lehetne mondani“. — Nézetem szerint e magyarítás nem jó. K. P.

5. Csonk. A MNy. VIII. 376. lapján az van mondva, hogy a *csonk* talán ismeretes a népnyelvben is. Nem ugyan a népnyelvből, de a MNy.-ben jelzett jelentésben közli a *csonk* szót a B. Hírlap 1913. június 15-i száma így (18. lap): „...Ezt az ünnepet az őserdők mélyén tartják, hogy profán európai szem bele ne tekinthessen. Költői leírás vezet bennünket az ünnepség színhelyére, a hol nagy, lecsonkított ágakkal gazdag fatörzs mered a földből. Az ágak *csonkjain* ülnek a kíváncsiak...“. K. P.

6. Kérdések. 1. Hogyan ejti a dési nép és általában a szolnok-dobokamegyei magyarság *Dés* város nevét, milyen mássalhangzóval a szó végén?

2. Hogyan ejti ki a felvidéki magyarság a szepesmegyei *Leibicz* város nevét, az első szótagban milyen hanggal?

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 FEBRUÁR

2. SZÁM.

Visszatekintés.

(A január 20-iki közgyűlés megnyitó beszédje.)

Tisztelt Közgyűlés! A mult század utolsó évtizedének első felében egymás után dűlt ki a magyar és a finnugor nyelvtudomány három hatalmas oszlopa: HUNFALVY PÁL, BUDENZ JÓZSEF és SZARVAS GÁBOR. Ezzel befejeződött a mi tudományunk történetének egy dicsőséges korszaka, a melyre ők hárman rányomták erős egyéniségük bélyegét. Ez a korszak egyrészt az alapvetés és a nagyarányú építkezés, másrészt a heves harcok korszaka volt. A vezérek, alvezérek és a melléjük sorakozott vitézek sajtó sebeket ütve küzdöttek a nyelvrontók és a nyelvrontás pártolói ellen, s a mivel fegyvertárukat gyarapították, azzal egyszersmind a nyelvtudományt is előbbre vitték. A küzdelem másik része védelmi harcz volt: megvédése annak az erős várnak, a melyet hivatott elme tervezett és hivatott kezek építettek; megvédése olyan ostrom ellen, a melyet nagy harsonaszóval, puffogó ostromágyúkkal intézett ellene az ellenség, s a melyet a tárogatókkal fölébresztett laikus nézőközönség örömrivalgással kísért. Ez a küzdelem meddő idővesztegetés és éppen azért bosszantó volt, mert az ostromágyúból nem romboló lövedékek, hanem csak csillogó röppentyűk szállottak föl a levegőbe.

Ennek a hangyamunkában és viaskodásban eltelt korszaknak a befejeződése nem olyan volt, mint a RÉVAI MIKLÓS korszakáé. Az ő halálával vége szakadt annak a tudományos munkásságnak, a melynek ő élete javarészét szentelte; vége szakadt, mert nem volt, a ki folytassa. Tudományos téren csak az nevelhet utódokat, csak az alapíthat iskolát, a ki valamely főiskola tanári székében ül vagy folyóirattal rendelkezik. Ritka kivétel az, a ki e nélkül, pusztán könyveivel tud annyira hatni. Igaz, hogy RÉVAI is egyetemi tanár volt, de neki nem az volt a föl-

adata, hogy nyelvtudományt adjon elő, hanem az, hogy magyar nyelvre, jó magyarságra tanítsa azokat, a kik nem tudtak vagy nem jól tudtak magyarul. Különben is csak néhány évig tanárkodott az egyetemen. BUDENZ JÓZSEF — a kinek HUNFALVY csakhamar teljesen átengedte a nyelvtudomány terén való vezetést, utóbb a folyóiratát is — egy negyedszázadon át hirdette az egyetemen a tudomány ígését és roppant tudásának s egyéniségének varázsával magához tudta lánczolni azokat, a kikben tehetség volt. SZARVAS GÁBOR pedig éles észszel és éles tollal szerkesztett folyóiratában csoportosította maga köré és nevelte a fiatalokat.

A munkában tehát a korszak lezárulásával nem állott be szünet, sőt egyre élénkebb lett a nyelvészet terén az élet, nagyobb a sürgés-forgás, mert szaporodtak a munkaerők.

Ha valaki azt a kérdést vetné föl, hogy az azóta lefolyt két évtized alatt a mi tudományunk többet vagy kevesebbet haladt-e, mint a megelőző negyven év alatt, annak azt felelném, hogy a kérdést így nem szabad föltenni. Nagyobb haladást alig lehet elképzelni annál, hogy a mult század ötvenes éveinek végén még az volt nálunk a szakemberek körében uralkodó nézet, hogy a magyar nyelv középállást foglal el a finnugor és török nyelvek között, épp oly rokona az egyik csoportnak, mint a másiknak, s mintegy összekötő láncszeme a kettőnek, sőt 1862-ben BUDENZ — addigi egyoldalú tanulmányai alapján — egyenesen a török nyelvek közé sorozta; és ime, nem sokkal utóbb ugyanaz a BUDENZ két korszakalkotó munkát irt, amelyekben részletes bizonyítással véglegesen megállapította a magyar nyelvnek a finnugor nyelvcsaládba tartozását. A kik az ő örökébe léptek, azok már biztos földél alatt, jól megépített monumentális épületben laktak. Az ő föladatuk a részletmunka folytatása volt. A speciális magyar nyelvtudomány terén a délibábos nyelvészkedés helyébe a nyelvtörténeti alapon álló módszeres kutatás lépett volt, s az utódokra számos gondosan megfaragott épületkövön kívül néhány befejezett vagy befejezéséhez közeledő nagyszabású alkotás maradt örökül.

A két utóbbi évtized nyelvészeinek nemcsak annyiban volt kedvezőbb a helyzetük, hogy sokat örököltek elődeiktől, hanem annyiban is, hogy egyre több és jobb anyagnak és segédeszköznek jutottak birtokába. Készen kapták a régi magyar nyelv szótárát, ezt a sokat gáncsolt, és mégis igen nagy értékű és

igen nagy hatású monumentális munkát. Befejeződött a régi magyar codexek kiadása; előkerült és hozzáférhető lett több kisebb-nagyobb terjedelmű nyelvenlék: a Königsbergi Töredék szalagjai, szójegyzékek és glosszák; a tihanyi apátság alapító levelének magyar szavai is ebben a korban jutottak nyilvánosságra igazi alakjukban és alapos kommentár kíséretében. Terjedelmes gyűjteménye jelent meg a latin oklevelekben szétszórtan előforduló magyar szavaknak, a tájszavaknak és a nyelvújítás szavainak. Több rokon nyelvből kaptunk újabb, az élőbeszéd nyomán lejegyzett megbízható anyagot: szövegeket, nyelvtani vázlatokat és részleteket, szójegyzékeket és egy nagyterjedelmű szótárt. Sajnos azonban, hogy e gyűjtés terén a mi munkálkodásunk nagyon csekély volt az északi szaktársakéhoz képest. Ő közöttük mindenik finnugor nyelvnek megvan a maga specialistája. Mindegyikük hosszabb időt — némelyikük négy-öt esztendőt — töltött el tanulmányúton egy vagy több rokon nép körében s nélkülözések között, idegölő fáradságos munka árán oly rengeteg anyagot gyűjtött össze, hogy holtig sem fogy ki a földolgozni valóból. A mieink közül REGULY, MUNKÁCSI és HALÁSZ nyomdokaiba újabban csak ketten léptek: PÁPAY JÓZSEF és FUCHS (FOKOS) DÁVID. Nem mintha nem akadna nálunk is több elszánt és rátermett vállalkozó, de nem tudjuk előteremteni a rávaló költséget. Ennélfogva ezen a téren jórészt arra vagyunk utalva, a mit a Finnugor Társaság nyújt a külföldi szaktársak gyűjtéseiből. A mi társaságunk természetesen — legalább addig, a míg anyagi ereje tetemesen meg nem gyarapszik — nem sorozhatja a maga föladatai közé a rokon nyelvek anyagának gyűjtését; neki elég gyűjtenivalója van idehaza, s kötelességének tudatában már több évvel ezelőtt hozzáfogott a magyar népnyelv anyagának tervszerű összegyűjtéséhez.

Az utóbbi két évtized történetének egyik örvendetes mozzanata az volt, hogy kiléptünk korábbi zárkózottságunkból, elszigeteltségünkéből. Nem mondom, hogy azelőtt nem volt személyes és levélbeli érintkezés a mi nyelvészeink és a külföldiek között; hiszen tudjuk, hogy volt. De azért mindenik a maga útján haladt, és ezek az utak alig egy-két esetben keresztezték egymást. Kölcsönhatásról szó sem volt. Idő folytán mind több és több magyar nyelvész tanult meg finnül, és jóformán minden külföldi finnugor nyelvész magyarul. Sokkal gyakoribb lett a személyes és a levélbeli érintkezés. Nemcsak a mi figyelmünk terjedt ki

a külföldiek egész tudományos munkásságára, hanem ők is tudomásul vettek mindent, a mi nálunk megjelent. Dolgozatainkban sűrűn vannak hivatkozások egymás munkásságára; tanulunk egymástól és vitatkozunk. Ők írnak a mi folyóiratainkba magyarul és németül, mi az ő kiadványaikba németül és finnül. Mi nálunk jelent meg egyebek között SETÄLÄ fokváltakozási elméletének legelső kidolgozott fejezete, PAASONENNEK csuvas szójegyzéke, a finnugor-szamojéd hangmegfelelésekről szóló nagy tanulmánya, egy terjedelmes könyvbírálata és sok kisebb dolgozata, WIKLUNDNAK a finnugor és az indogermán nyelvek ősrökonságára vonatkozó polémiája, NIELSENNEK a török hangsúlyról szóló értekezése, RAMSTEDTNEK két mongol-török tárgyú dolgozata, és — a mit különös érdekessége miatt hagytam utoljára — WICHMANNNAK a moldvai csángó nyelvjárás hangtanát nyelvtörténeti alapon tárgyaló tanulmánya, a legkiválóbb magyar nyelvjárásstudmányok egyike. Mindennek legnagyobb része magyar nyelven jelent meg. Viszont majdnem minden magyar nyelvész neve ott található a Finnugor Társaság Journaljában vagy a Finnisch-ugrische Forschungenben (vagy idehaza a Keleti Szemlében) egy-egy németnyelvű közlemény alatt, egyiké-másiké német nyelven írt könyvnek a címlapján is.

Az ú. n. újgrammatikus iskola elvei természetesen a mi tudományunkra is hatással voltak. Előtérbe nyomult a hangtan. Északi szaktársainknak kitűnő fonétikai iskolázottsága és a legfinomabb hangjelölésre törekvése maga után vonta a finnugor nyelvek számára való egységes hangírás megállapítását. Ebben nekünk elenyésző csekély részünk volt, mert a megállapított jelekhez csak egyetlen-egy újat adtunk hozzá. A javaslatot — mert egyelőre csak javaslatkép terjesztették elő — nálunk nem is fogadták általános tetszéssel; s ezt nem is lehet csodálni, mert hiszen a megszokott hangjelekről nem könnyű dolog lemondani. Pedig annyi bizonyos, hogy az újításra szükség volt. Azelőtt ezen a téren igen nagy volt az összevisszaság és a következetlenség; a gyűjtők derűre-borúra ötletszerűen gyártották az anyanyelvükben meg nem levő finnugor hangok jelölésére való betűket; ugyanazt a hangot egyik így jelölte, másik máskép, s ugyanazt a betűt egyik ilyen, másik olyan hangértékkel alkalmazta, sőt némelyik gyűjtő még önnönmagával is ellenkezésbe jutott. Ennek a zűrzavarnak a megszüntetésére s a hangbeli finomságok megkülönböztetésére nagyon alkalmas volt az új hangjelölés,

a melynek két jó tulajdonsága elvitathatatlan, t. i. a tervszerű következetesség és a fejlesztetőség. E két nagy előnye mellett vannak némi gyöngéi is, a milyen pl. az, hogy a normális hangok nincsenek mind teljes határozottsággal megállapítva, és talán az is, hogy különféle finomságok megjelölésének lehetősége a gyűjtőket könnyen túlságba ragadhatja. Nagyon kívánatos, hogy külföldi szaktársainkkal egyszer összegyűljünk tanácskozásra és immár közös hangjelölési rendszerünket lehetőleg kifogástalanná s aztán valamennyiünkre nézve kötelezővé tegyük. Ez utóbbit nem ok nélkül mondom, mert máris mutatkozott némi félrehúzás, még pedig éppen ott, a hol legkevésbé vártuk volna.

A magyar mássalhangzók finnugor alapnyelvi előzőit részben már BUDENZ megállapította, s ebben fokozott óvatossággal és szigorúbb kritikával haladtunk tovább. Szóegyeztetéseinkben, a melyekből következtetéseinket levontuk, tagadhatatlanul kevésbé leleményesek voltunk, mint egyik-másik külföldi nyelvésztársunk, s nem használtunk annyi egyes és kettős kérdőjelt, de ez csak arra vall, hogy „hangtörvényeket“ csak kétségtelen vagy legalább nagyon valószínű egyezésekből szeretiünk elvonnai; viszont azonban óvakodtunk attól az ellenkező túlságtól is, hogy valami jelentéktelen eltérésnek látszólagos zavaró volta miatt elszakítsunk egymástól olyan szavakat, a melyeknek összetartozását csak túlságosan pedáns tudós vonhatja kétségbe. Nagyon gyümölcsözőnek bizonyult a mi nyelvünkre való alkalmazásában is SETÄLÄ zseniális fokváltakozási elmélete. Ettől az elmélettől, épp úgy mint külföldi nyelvésztársaink egy része is, sokáig tamaskodva húzódoztunk, míg végre saját kutatásaink meg nem győztek elfogadhatóságáról. Kétkelésünknek nyilván az volt a főoka, hogy az elmélet csak vázlatos előleges jelentés alakjában került elénk, és várva-várt részletes kifejtése különféle akadályozó körülmények miatt — sajnos — mind e mai napig csak ígélet maradt. Most e föladat terjedelemben is megnövekedett, mert több jelen-ség arra mutat, hogy fokváltakozás nemcsak a finnugor, hanem már az urali alapnyelvben is volt.

A vocalismus terén nagyot haladtunk. Többen foglalkoztak a magyar magánhangzóknek a nyelvtörténeti korbán való fejlődésével, s különösen két kérdés mozgatta az elméket: az Árpádok-korabeli rövid magánhangzók és a tővégi hangok kérdése. Mind a kettőnek egész kis irodalma keletkezett. Komoly kísérletek történtek továbbá annak a megállapítására, hogy a magyar

magánhangzókat miféle nyelvtörténet-előtti előzőkre lehet visszavinni, s e megállapítások három korba: a legrégebb török-magyar érintkezés idejébe, az ugor és a finnugor korba nyúltak vissza.

A magyar hangtörténeti vizsgálódásokhoz sok anyagot merítettek a kutatók a történelmi forrásokból és a hangtörténeti vallomástevők közé — nagyon helyesen — bevonták a tulajdonneveket is, a melyek azelőtt számkivetett mostohagyermekai voltak a mi nyelvtudományunknak.

A hangtanbeli változásokkal együtt járt az alaktan fejlődése is, mert hiszen az alaktan jórészt nem egyéb, mint alkalmazott hangtan. Jórészt, mondom, de nem egészen. Hogy itt a hangtaniakon kívül más tényezők is szerepelnek, annak gondosabb figyelembevételre meglátszik újabb alaktani irodalmunkon. A mostani nyelvész nem követeli már meg, hogy minden funkciónak külön jele is legyen a szóban, és ha nincs, nem tesz föl minden egyéb ok nélkül „lappangó elemet“; egy nyelvtani elemről nem csinál kettőt csak azért, mert kétféle szerepét nem lehet egykönnyen összeegyeztetni; neki a képző meg a rag nem két annyira elkülönített kaszt, hogy egyikből a másikba ne volna átlépés. Egyszóval: leráztunk néhány nyűgöt és most szabadabban mozgunk. A rokon nyelvek alaktani irodalma is gyarapodott nálunk az összetételekről szóló tanulmányokkal, néhány nyelv szóképzésének leírásával és egy nyelv teljes alaktanával, a mely hangtani részével együtt a legrészletesebb finnugor nyelvtanok közé tartozik.

WUNDTnak a hatása alatt néhány talpraesett jelentéstani tanulmány készült. A magyar mondattani irodalom is szépen gyarapodott, s a vizsgálódás főtárgya az egyszerű mondat volt. Foglalkoztak egyebek közt a mondatrészekkel, az ú. n. igemódok és igeidők használatával, az ú. n. összevont mondattal, a hiányos mondatokkal, a szórenddel és történeti fejlődésével, továbbá a mondat-élet egyes érdekes fejlődési tünetényeivel, a milyen a szónak a mondatból való kialakulása, mondatrészeteknek egységes jelzővé tömörülése, mondatoknak mondatrészlül használása, mondatrészek eredeti szerepének megváltozása stb. E téren annyi már az előmunkálat, hogy nemsokára beteljesülhet egy régi óhajtásunk, és kezünkbe kaphatjuk a magyar nyelv teljes, rendszeres mondattanát. De a mondattani munkásság a saját nyelvünk körén túl is terjedt, és nyelvésztársaink közül néhányan a finnugor összehasonlító mondattanhoz is szolgáltattak adalékokat. Erre az első ösztönzést még BUDENZ adta körülbelül három évtized-

del ezelőtt egy egyetemi pályatétel kitűzésével, s a pályanyertes dolgozat 1892-ben meg is jelent, de a nagyobb arányú munkáság ezen a téren csak a legutóbbi években indult meg, s most már remélhetjük, hogy nem is fog többé megakadni.

Tovább folyt a munka a nyelvjárások leírása és a nyelvemlékek földolgozása terén is. Kaptunk egy csomó elég használható és egynéhány nagyon kiváló tanulmányt.

Annak a nyelvészeti harminczéves háborúnak, a mely szláv jövevényszavaink és a velük kapcsolatos kérdések miatt ütött ki, kétharmadrésze az utóbbi két évtizedben zajlott le. A küzdők egyike, a ki más téren emelt magának maradandó emléket, időnek előtte kidőlt, de csakhamar erősebb fegyverzetű fiatal erő lépett a helyébe. E háború emlékei vitatkozó czikkek, értekezések és egy igen becses nagy könyv, a melyek hatalmas tudományos készültséggel és éles elmével vannak írva. Újra tárgyalás alá kerültek a magyar nyelv német jövevényszavai, és részletes kimutatásukon kívül kezünk közt van egy tanulmány, a mely arról szól, hogy a legrégebbek mely nyelvterületről valók. BUDENZnek egyik nagy érdeme, hogy tisztázta a török-magyar nyelvviszony kérdését és VÁMBÉRY szöveggyeztetéseinek tüzetes bírálatával megkezdte a török jövevényszavak kimutatása terén a szigorúan tudományos módszerrel készült munkálatok sorozatát. Azóta meglehetősen sok történt ezen a téren, s azért igen kívánatos volt, hogy valaki összefoglalja a sokfelé szétszórtan található eredményeket. Ennél sokkal többet nyújtott nekünk a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavairól szóló kitűnő munka, a mely az előmunkálatok ismertetése után mintaszerű módszerrel tárgyalja az átvételeket, levonja belőlük a hangtörténeti és a művelődéstörténeti következtetéseket s végül megvilágítja az érintkezések történelmi hátterét és korát. Sokkal régebb idők ködös homályába iparkodik bevilágítani az a hatalmas kötet, a mely másfélszázados kutatások betetőzéseképp legelőször kísérli meg a finnugor nyelvekbe s köztük a magyarba bejutott régi árja és kaukazusi elemek rendszeres tárgyalását.

Nyelvünk eredeti és idegenből származott szókészletének átvizsgálásából kerekedett ki a magyar népies halászat fokozatos fejlődésének és a honfoglaló magyarok műveltségének képe. A nyelvészet szövétnekének világánál módunkban volt bepillantani az ősidők homályába és megtudni egyetmást, a miről sem a történetírók nem beszélnek, sem régiségletek nem tanús-

kodnak. Megtudtuk egyebek közt azt, hogy a régi magyarok nem tiltották el az özvegyeket a férjhezmeneteltől, mint némely régi indogermán nép; továbbá azt a meglepő tényt, hogy a mi eleink és a bolgár-törökök vagy sohasem, vagy csak ritkán házasodtak össze, noha legalább száz esztendeig állottak egymással békeséges érintkezésben; és megbizonyosodott az is, hogy a magyar már a törökökkel való érintkezése előtt hadakozó nép volt és nem azoktól tanulta a hadi mesterséget, mint némelyek vitatták.

A finnugor és a szamojéd nyelvcsalád rokon voltának bebizonyítására már korábban történtek kísérletek, de ezek egykettő kivételével részint majdnem teljesen kritikátlanok, részint még koraiak voltak. Mi nálunk jelent meg az első nagyobb dolgozat, a melyben kritikával vannak összeállítva a két nyelvcsalád szóegyezései; ezeket a nyelvtani egyezések követték volna, de a tanulmánynak ez a második része — sajnos — megiratlan maradt.

Még néhány összefoglaló munkáról kell megemlékezni. Ezek: a magyar nyelv részletes hang- és alaktana, a melynek új kiadásban való megjelenése nagyon kívánatos volna; a magyar nyelv szerkezetét és fejlődése főmozzanatait ismertető két munka, az egyik magyar, a másik német nyelven; egy több ízben megjelent magyar nyelvhasznító könyv, a mely vázlatos hangtant, alaktant és szójegyzéket foglal magában, és a finnugor nyelveknek németül írt összehasonlító nyelvtana.

De nem szabad megfeledkezni azokról a munkákról sem, a melyek készülöben vannak. Évek óta folynak az Akadémia új nagyszótárának előmunkálatai; egy nagy kötetre való anyag van együtt, a mely tájszótárunk új kiadását várja; oklevélbeli magyar szavakból is összegyűlt egy másik kötetre való; legközelebb megindul codexeink gyűjteményének új, kritikai kiadása, és kezünkben lesz a magyar tudományosság egy nagyszabású alkotásának, a magyar nyelv etymologiai szótárának első füzeté.

Nem terjeszkedhettem ki mindenre, mert kerülni akartam az aprólékos részletezést. De ennyiből is láthatja mindenki, hogy a legutóbbi két évtizedben a magyar és a finnugor nyelvtudomány terén nagy serénységgel folyt nálunk a munka és nagy volt a haladás. És hozzátehetem kérdés nélkül, hogy ennek az eredményes munkának a mi fiatal társaságunk is tevékeny részese volt és minden bizonynyal az lesz ezentúl is.

Ezzel megnyitom a Magyar Nyelvtudományi Társaság XII. közgyűlését.

SZINYEI JÓZSEF.

A magyar mondat ősi sajátságairól.

A finnugor összehasonlító nyelvtudomány mindezeideig jóformán kizárólag hang- és alaktani kérdésekkel foglalkozott. A nyelvrokonság bizonyítékait pusztán a szókincsbeli egyezések és a ragok, képzők megfelelései szolgáltatták. Kevés figyelemben részesültek azok a tanulságok, a melyeket a rokonyelvek mondat-szerkezete szolgáltató. Különösen szűkében vagyunk azoknak a munkáknak, a melyek a magyar mondatnak a rokonyelvek szerkezetéhez vezető szárait kutatják.

E tekintetben csak néhány olyan tanulmányunk van, a melyek egy-egy magyar mondatbeli sajátságának fgr. voltát teljesen tisztázták. Ilyen a francia GAUTHIOTNAK *La phrase nominale cz.* értekezése, a melyből kétségtelenül kiderül, hogy az ilyen igetlen mondatok mint: *a folyó széles, a sas ragadozó madár* nyelvünknek ősi tulajdona. — SIMONYI tanulmányai a magyar nyelv több igenévi szerkezetéről állapítják meg a fgr. eredetet. Kétségtelen, hogy a *nap levő színed, lába fáj ember, baromlő föld, farkasordító hideg, istenadta, laktam földje* stb. igeneves kapcsolatok a fgr. közösségben gyökereznek (NyF. XLVII).*

Az egyszerű mondatban kétségtelenül a leggazdagabb és legváltozatosabb a határozóknak az igéhez való viszonya. Föltűnő, hogy e gazdagság dacára milyen kevés az e területről való összehasonlító mondattani ismeretünk. Mindössze azt tudjuk, hogy a *hal, vesz, marad, hagy* stb. igék a fgr. nyelvekben lativussal állnak (*belehal, belevesz a vízbe, oda marad, károssá marad* stb.), míg az indg. nyelvek ilyenkor locativust használnak (vö. n. *im Meere ertrinken*).**

Ismereteinknek ez a szegénysége érthető, ha meggondoljuk, milyen nagy mértékben befolyásolja az igének és határozójának viszonyát a jelentésváltozás és főképp a rokon-

* Vö. még BEKE: Nyr. XLII, 340, XLIII, 11. s köv.

** BUDENZ (NyK. III, 453), SIMONYI (MHat. I, 29—31, 91), MISTELI (Zschrft f. Völkerpsych. XVI, 444).

értelmű igék analogiája. A régi magyar nyelvből és a népnyelvből számszámra lehetne összeállítani az ilyen kifejezés-párokat: *azon törődöm : azzal törődöm, attól függ : abban függ* és ha el tudjuk is dönteni, hogy e kifejezések közül melyik az eredetibb, ki tudja megmondani, hogy már a történet előtti korban nem szorította-e ki egy új határozós viszony a régi szerkezetet.

Más a jelző és a jelzett szó viszonya. Nem a véletlen játéka, hogy a legjelentősebb összehasonlító mondattani ismereteink ebből a körből valók. Idetartoznak az igeneves szerkezetekről való megállapítások, idetartozik az a fontos, régi ismeretünk, hogy a fgr. nyelvekben a melléknévi jelző változatlan (*magas fákat*) és hogy a számnévi jelző jelzett szava egyes számban áll (*tizenkét ember*).* Azt mondhatnók, hogy a jelző és jelzett szavának viszonya a legállandóbb mondatbeli viszony, mert ha pl. e kifejezés helyett: *attól függ* — azt mondták a régiek: *azon függ*, akkor csak egyetlen igének a határozójához való viszonya változott meg, de akkor, ha a magyar a számnévi jelző jelzett szavát többes számba kezdené tenni, nem egyetlen szónak a másikhöz való viszonya változna meg, hanem a számnévi jelzőnek és jelzett szavának a viszonya: tehát egy olyan kapcsolat, a mely szinte minden mondatunkban előkerül s ez a sokszor való előfordulás természetesen útjában áll annak, hogy a változás általános és végleges legyen.

Ez a meggondolás már eleve bizonyos eredményeket ígért a magyar jelzős kapcsolatok összehasonlító tárgyalásának. Én ez alkalommal a magyar főnévi jelző néhány fgr. eredetűnek bizonyult használatát akarom bemutatni.

I. A magyar nyelvnek megvan az a föltűnő mondattani sajátága, hogy a főnevet valóságos melléknévi értékkel tulajdonságjelzőül alkalmazza. A főnévi jelzőnek ez a használata olyan gazdag és az indog. nyelvekkel szemben oly föltűnő, hogy kétségtelenül ősi sajátásnak kell tartanunk. Megerősít bennünket ebben a föltevésben a rokonnyelvek tanúságtétele, a melyek a főnévi jelzőnek ugyanezt a használatát mutatják. Ha a fgr. nyelvek szókészletének etymológiája egészen tisztán állna előttünk, bizonyára megtalálnók bennük ennek a mondatbeli viszonnak azt a fontos jelentéstani fejleményét, a melyet a mi nyelvünk története mutat, hogy t. i. egyes ilyen jelzőül használt főnevek

* E jelenségek tüzetes vizsgálatát nemsokára közlöm.

eredeti kategóriájukból kiszakadnak és valóságos melléknévvé válnak. Az ellenkező jelenség: a melléknévnek főnévvé válása egészen közönséges minden nyelvben, de a főnév teljes adjektíválódására alig tudnak az indog. nyelvek kétségtelen példát mutatni.

A magyarban különösen a személy- és állatneveknek lehet tulajdonságjelzője az olyan főnév, a mely nem et vagy kort jelent:

Züle ég *zep ferfiu germőköt* (GuaryC. 44). Isten után van neköm két *küs fiu gyermeköm* (Kriza: Vadr. 38). Gyönyörű szép *lejány gyermeket* hozott a világra (NépkGy. IX, 216). *Leán tár-saival* el-ki készült vala (RMK. II, 32). Őszve hija *asszony barátit* (Tel. Evang. II, 458). A *gyermek apróddal* juta a táborba (RMK. II, 77). Ne adj nekünk ur isten, *gyermek fejedelmeket* (Thaly: VÉ. I, 91). *Gyermek erdő, gyermek ló*. Hát ez a szép *legény fia* volt (NépkGy. I, 441). Jó *legény-barátunk*, kenyeres pajtásunk (uo. I, 176). Kár a vén embernek *csikó-lóra* ülni (uo. I, 226).

A rokonyelvek főleg a nemeknek főnévi jelzővel való meghatározására szolgáltattak a magyarhoz hasonló példákat:

Osztj. *χῆι ἡαυρέμ*: férfi gyermek ('hím gyermek' Pápay, Nyelvt. 7), *χῆι-ἔαβέρ*: Hasenmännchen (Patk. 196); *χοι-υαῖ*: männliches Tier (ONGy. 164); *ἡῖχ-ἡαυρέμ*: fiú gyermek (Pápay, Nyelvt. 160); *ποχ-ἡαυρέμ*: ua. (Patk. IOSzj.); *νῆγ-ἡαυρέμ*: leány gyermek ('nő gyermek', uo.); *νῆγ-ἔαβέρ*: nőtény nyúl (uo.).

Vog. *χῆμ-ἡαυρέμ*: férfi gyermek (VNGy. I, 4); *χῆμ-λῆντ*: hím lúd (SZINNYEI: NyH.³ 148.); *νῆ-λῆντ*: nőtény lúd (VNGy. I, 54); *ἡαυρ-υαῖ*: csikó állat (II, 229).

Votj. A sajátosságos magyar *asszony ember, néember* (nő ember) kapcsolatnak pontos megfelelőjét szolgáltatja a votják: *kíšno-mart*: asszony ember (VotjNGy. 81); *pi-kazakmῖ*: meine Brautführer ('fiú vőfélyeim', Wichm. II, 92); *pi-dusímä*: fiú kedvesem, *nél-dusímä*: leány kedvesem (VotjNGy. 229); *ajῖ-tšöž*: apa-lúd, *mumῖ-tšöž*: anya-lúd (Wichm. II, 93).

A kornak és a nemnek főnévvel való megjelölése, a mint látjuk, nyelvünknek fgr. sajátossága. Természetes, hogy az ilyen kapcsolatokban a jelző és a jelzett szó könnyen válhatik összetétellé; bátran tekinthetjük is ezeket a szerkezeteket minden fgr. nyelvben összetett szavaknak. De nagyon érdekes, hogy a magyarban az összetétel tagjai megőrizték mozgási szabadságukat; föl lehet őket cserélni, a jelzőből lesz a jelzett szó, de

természetesen ez a 'csere a kapcsolat jelentésének a megváltozásával jár: *gyermek leány*: ein junges Mädchen, *leány gyermek*: ein weibliches Kind.

Rendkívül gazdag a magyarban a főnévi jelzőnek olyan használata, a mikor a jelzett főnév valamilyen tulajdonságra nézve a jelzői főnévhez van hasonlítva. Különösen gyakori jelzőül a *kutya, eb, gaz, fene, ördög, here* szó:

Tán az a *kutya Csinos Ágrágyi* van itt (NépkGy. IX, 63). Egy fesuén *ag eb gazdát* szolgálóc (Helt. Mes. 311). *Fene haburwagh* sokh eghazakath puszteitot el (PeerC. 39). Ez *fene ember* leszen: hic erit ferus homo (Helt. Bibl. I. G). Mi *ördög pap* vagy te (RMK. V, 228). Clastromba lakó *here papok* (Mel. SzJán. 242). *Salak emberekbül* egyyet se vegyünk-bé (Gvad. RP. 257). Hazud abba a *gaz csacska* (Kriza: Vadr. 177). Valóságos összetétellé lett már a *gazember, rongyember*.

A vogulban és az osztjákban különösen az *eb* szónak van ilyen használata:

Vog. *āmp-χum*: kutya ember (VNGy. III, 471); *āmp-jǫrén*: kutya szamojéd (IV, 73); *āmp-uj*: kutya állat (III, 451). **Osztj.** *am'p'-χuiəm*: kutya emberem (Pápay: Nyelvt. 131).

A főnévnek ez a gazdag melléknévi jelzőszerű használata magyarázza meg azt az indogermán nyelvekben szinte elképzelhetetlen jelenséget, hogy a jelzős főnév is lehet egy másik főnévnek jelzője:

Az hetven esztendő *aglant barátok* (Pázm. Kal. 313). *Fejetlen láb tudományok* (Bal. CsIsk. 23). Mit ér az ily *anyám-asszony legény* (Tompá: Fejér Kati). Két *szép leány szeretöm*, mejiktől búcsuzzak (Kriza: Vadr. 16). Az a *sütni való boszorkány mostohád* (Ar. III, 301). Kedves udvari *fő ember szolgálója* (Köl. Idv. 5). A fejedelem a lengyel urakkal 's *fő-ember szolgálival* leült (Thaly: RF. 71).

Vog. *Jamés χum āsém*: jó férfi atyám (VNGy. IV, 32); *jänǫ' χum āsém*: öreg ember atyám (IV, 74). **Osztj.** *kēlǫy χo šásém*: hirthordó férfi cselédem (ONGy. 31); *voč-ūgi ēnepe esém*: városfő bátyám (Patk. 92).

A főnévnek a fgr. nyelvekben ilyen módon való szereplése aztán egészen érthetővé teszi, miért olyan bizonytalan a magyarban a főnév és melléknév kategóriáját elválasztó határ. De vannak mondattani jelenségek, a melyek a két kategóriának szinte teljes egymásba olvadását még feltűnőbbé teszik. Ilyen az,

hogy egymás után több főnév is állhat minőségi jelzőül:

Egy *jüvevény bitang ökör* árát adta kezünkben (Mon. TME. I, 302). *Csőcselék és gyűlevész gaz sokaságok* (GKat. Válts. II, 1333).

Éppen így a magyar főnév melléknévi természetét mutatja az is, hogy a főnévi jelzőt a jelzett szavától egy vagy több melléknévi jelző választhatja el:

Nagy szarvad nőt az *aglant ránczos homlokodban* (Sámb. Isp. 4). Megevé *maradék kevés szalonnáját* (Pet. Ján. vit. IV.). *Gyermek és iatekos feleletire* Daud Janos deaknak rőuideden meg felelec (Mon. Apol. 438).

A főnévi jelzőnek, akárcsak a melléknévnek, néha módhatározó a közelebbi jelzője: Az vizbűl lótt bortt kostolván *igen fő bornak találta* (Zvon. Post. I, 303); mintha csak azt olvasnók: igen jó bornak találta. A szükség *igen fő tanító mestere* az imádságnak (Mad. Evang. 142).

Az is természetes már most, hogy az ilyen jelzőül használatos főnevek közül sokat melléknevek módjára fokozni lehet:

A *főveb parlamentumnak* belső secretariussa (Fal. NU. 256). Mennél *gazzab ember*, annál inkább (Ilyef. Jephth. 25). Nem *fenéb* ennél az oroszán (Zrinyi I, 88).

Az eddig ismertetett fgr. jelenségektől már csak egy lépés van addig, hogy egyes főnevek mondatbeli használatuk révén eredeti kategóriájukból kiszakadnak és valóságos melléknevekké válnak. Az életkorra és nemre vonatkozó főnévi jelzők a legáltalánosabbak a fgr. nyelvekben; a magyarban is ebből a jelentéskörből mutatható ki a legérdekesebb kategória-változás.

Ilyen mindenekelőtt a *fiatal*. Ha származását illetőleg nem fogadhatjuk is el az eddigi magyarázatokat (BUDENZ: UA. 217, MUNKÁCSI: ÁKE. 275), a nyelvtörténeti adatokból kétségtelenül kiderül, hogy eredetileg növényi hajtást jelentett. Molnár A. és PPB. még *novellus, stirps, junger Baum*-nak értelmezik: Az férfi az erdön le vágja az *cserfa fiatal*t (MesésK. 31). Ültess egy *baraczk fiatal*t (Radv. Csal. III, G3). Jelzőül először természetesen csak fa-, növénynevek előtt használták: A lelec az *fyatal fanac* moğa zerent fel emelkedhetic (VitkC. 7). A *fiatal nevendékeket* és fattyú ágakat martiusban (ültetik, Lipp. PKert. III, 112). Ebben a mondatbeli helyzetben aztán könnyen bővíthetett a jelentése a német *jung* egyértékesévé, különösen mióta

metaforásan *fiatal emberről, fiatal leányról* kezdtek beszélni. A *fiatalnak* az emberre való alkalmazása nem lehet nagyon régi, a XVII. század első feléből való a legrégibb adatunk: Gyermekded *fiatal* authorok (Toln. Vigaszt. 147).

Az *ifjú* eredeti jelentése *Jüngling*;* ez derül ki a nyelvtörténeti adatokból: *Fölserdült ifjú*: ephebus (C.). *Nevedéken ifjú*: adoleceus, *Jüngling* (Com. Vest. 118). Jelzőül használva mondják: *Ifju* legény (MA. SB. 356). Ezt az *ifjú* Volter egykor bírja vala (RMK. II, 27). A következő lépés az, hogy a női nemre is alkalmazzák: Az vén asszonyok is isteni bölcseségre tanítsák az *ifju menyeket, leányokat* (RMK. V, 217). Ezzel aztán a melléknévvé válás folyamata be is fejeződött és az *ifjabb, legifjabb* formák közkeletűekké váltak.

Az állatok nemére vonatkozó *hím* is bizvást tekinthető ilyen főnévből vált melléknévvé. Eredeti főnév voltát a vog. *xum-*mal való egybevetés bizonyítja; hogy pedig melléknévvé vált, az kitetszik abból, hogy eredeti jelentése megszűnik és a *Mann*, *vir* jelentését éppen az ilyen jelzős használat folytán elvesztette s a magyar nyelv kénytelen volt a *vir* fogalmára egyéb elemekből új szót alkotni (*férfi*, vö. MUSz. 516). Ma már csak jelzőképpen használatos a *hím*: *hím szarvas*, vagy legföljebb így: az *állatok hímei*.

A *nőstényt* ma már valóságos melléknévvé érezzük. Etymológiája nincs tisztázva, de a *nővel* való összefüggése kétségtelen. BUDENZ olyan kicsinyítésnek tartja, mint a milyen a n. *Weibchen*, vagy a l. *femella* (*nőcskény*). Alig is lehet más, mint kicsinyítő képzés, mert főnév volta még a kései szótári értelmezésekből is kiviláglik: *femina* (C.), *femella* (MA.), *Weiblein* (PPB.), *nő*, *nőstény*, *asszony*: *femina* (PPBl.). Csakhogy a sűrű jelzői használat következtében elszigetelődött a *nő* szótól és ma már csak állatokra vonatkozik: Az *pwztabol yewe el eegy nesteen zarwas* (ÉrdC. 544). Melléknév volta (*femineus*, *weiblich*) ma már egészen tisztán érzik.

A többi, csupa emberi tulajdonságot jelentő, kategóriájahagyott szónak a jelentésváltozása szintén a jelzős szerkezet következménye:

A *ravasz*nak eredeti 'róka' jelentését nemcsak a rokonnyelvek bizonyítják (cser. *repaž*, md. *riwés* stb., vö. SZINNYEI:

* Szinnyei: NyK. XXXV, 442, NyH.³ 58.

NyH.³ 147.), hanem a m. nyelvtörténet is: Meñnetec es mongatoc a *rawaznac*: vulpi illi (MünchC. 144). Harom zaz *rawazath foga* (JordC. 341). Ma: *ravasz ember*.

A *jámbornak jó ember*-ből való származását teljesen tisztázta SIMONYI, a mikor kimutatta, hogy a *jó ember, vir bonus* a középkorban Európa-szerte használatos megtisztelő czim volt (MNY.¹ I, 129, Nyr. XVII, 486, XLI, 188). A codexek korában még többnyire a *jámbornak* van jelzője: az *pap jambor* (VirgC. 25). *Eegy zerzetes jambor* (ÉrdyC. 593). Korán kezdik jelzőül használni: *Jambor ember* (ÉrdyC. 338b), *jambor vytez* (MargL. 181). CALEPINUS már *probusnak*, tehát melléknévnek értelmezi.

A m. *dús* szónak a velencei *doge* a megfelelője (SIMONYI, Nyr. XXIX, 49). Murmellius értelmezése szerint *consul: Dús*, az ÉrdyC.-ben meg éppen a *velencei dúsról* van szó (395b). Aztán jelent nagyurat, vezért: *Romai dús* (DebrC. 212), *Mathe duzs* (Helt. Krón. 64). *Kasdag duz* (TelC. 84). A jelentésváltozás a XVI. sz. végén már befejeződött, mert C.-nál a *dús*: *locuples, opulentus, perdives*.

A *fukar* szó, a mint ismeretes, a XVI. században oly hatalmas Fugger-család nevének köznévvé válásából keletkezett (magyarosan *Fukarok*nak hívták őket, vö. NádLev. 51). Először a pénzváltót, bankárt jelenti, majd jelzői használat folytán a sokpénzüeknek egyik nem ritka tulajdonságát.

Ezúton lett melléknévvé a *trágár* (kfn. *traegere*, bajor *trager*): *circulator, agyrta, scurra* (MA.) (vö. Lumtzer-Melich: DOLw.); melléknévnek tekinthető a *bitang* is (kfn. *biutung*: *Erbeutung, Beute*, vö. Lumtzer-Melich), mert ma már csak *bitang marháról* és a költővel *sehonnai bitang emberről* beszélünk.

A *derék* szavunk eredeti jelentése: *Rumpf, Leib*, aztán *praecipuus, insignis*; mai nyelvérzékünk a kétféle jelentést valósággal két külön szónak fogja föl; a dunántúli nyelvjárásokban alaki elszigetelődés is történt: fáj a *derekam*, de: a csirkéim *igen derékek*.

II. A magyar és általában a fgr. főnévnek most bebizonyított melléknévi természete teszi érthetővé azt, hogy nyelvünkben a változatlan anyagnév jelzője lehet egy másik főnévnek. Az indog. nyelvek a jelzői anyagnévből rendszeren melléknevet képeznek, vagy praepositívóval fűzik a jelzett szóhoz (*gladius ferreus, une montre d'or*), s csak néhány német és angol állandó összetételben marad a jelzőül álló anyagnév változatlan (*Kupferkessel, Sammtkleid*).

Az anyagnévi jelzőnek sokféle használata közül most csak azokra hívom föl a figyelmet, a melyek ennek a szerkezetnek sajátságos fgr. voltát legszembetűnőbben szemléltetik.

Bármily indog. nyelvben elképzelhetetlen a külön jelzővel bíró változatlan anyagnévi jelző. Különösen régi nyelvünk szolgáltat érdekes adatokat erre az ősi szerkezetre:

Egy hamis klaris olvasó (Radv. Csal. II, 363) *Eg vont aran suba fölnek valo* (OL. Nád. 40) *Vnum Sargha Thafota Korzowagh* (uo. 49). *Egy slésia gyóles abrosz* (Can. Vis. 213). *Eg feyer kamwka kar palasth* (uo. 48).

Változatlan az anyagnévi jelző akkor is, ha a jelzett szavától egy másik jelző elválasztja: *Ket ezvst aranjas homlokelő* (OL. L. III, 16, 17). *Ezöst hosszó kúcs-hózó* (Kassa Ötv. Tört. 204). *Vagion egy uy roka nyak mezethelen suba* (Ad. Zempl. Tört. V, 312). *Eg gapot kötöt kapezat* vettem (OL. Nád. 42).

Sőt az anyagnévi jelző is, a jelzett szavának is lehet külön-külön jelzője: *Egh weres atlacz gyewngies zoknya* (OL. D. 26367). *Eg veres olaz pozto vyselő zoknyat* (Adal. Zempl. Tört. V, 296). *Egy fekete bársony virágos palást* (Radv. Csal. II, 290). *Tenger színő tafota bársony hosszu suba* (RMNy. II, 215). *Vagyon egy vörös atlacz kis subácska* (Kassa Ötv. Tört. 223).

A fgr. nyelvekben általános a változatlan anyagnévi jelzői használata; sőt a vogulban és osztjákban a most ismertetett sajátságos régi magyar szerkezetet is megtalálhatjuk:

Vog. *šgper-āln jāmés jonjil*: finom ezüst jeles játék (VNGy. III, 35); *sa'ilä-jiw jāmés tupü*: léczfa jó evezője (IV, 93); *ňār jiw jāni' norél*: nyers fa nagy gerendával (III, 245); *vuota nuj tinij ta'il*: vékony posztó drága ruha (III, 151). *Kēriy jarmak sāmij tār*: himzett selyem szögletes kendő (IV, 74).

Ostj. *v^helēx-jux jem sū*: rudas fa jeles bot (ONGy. 33); *sōram jux jem pāart*: száraz fa jeles gerenda (uo. 22); *sāt űoγos tini xor*: száz nyusztbőr drága suba (uo. 111); *pūniy barxat jim dēt*: pamutbársony finom ruha (Patk. 96).

III. Régi nyelvünk és a népnyelv megőrzött néhány olyan jelzős kifejezést, a melyeknek a főneve akkor is megmarad főnévnek, ha az egész kifejezést jelzőül alkalmazzák. A mai nyelvhasználat az ilyen főneves szerkezetek helyett melléknevet alkalmaz.

Legáltalánosabb és a mai nyelvben is szokásos efajta kapcsolat a színeknek jelzős [összetett] főnévvel való megjelölése:

Megy szín virágos bársony szoknya (Radv. Csal. II, 290). *Veres király szín atlantz* (TörtTár. XVIII, 207). *Narancs szín tafota* (Mon. Írók XXIV, 142). *Mak zum purpian* (OL. Nád. Számad. b).

Ilyenek a régiségben a *szer* szó összetételei:

Egy *fel szer ayto* (OL. UC. $1^4/_{43}$). Eoregh *felszer pohár szek* (uo. $1^{01}/_3$). Egy *felzer zederyes granath menthe* (OL. Nád. 49). Ket *üeregben ualo kecczer heuedert* (uo. 41). *Két szer búza*: fele rozs, fele búza (Heves m., Tsz.). Ma inkább így mondanók: *fél-szeres, kétszeres*, a mint már a XVI. századi adatokban is előkerül.

Jelzős testrésznemek állnak jelzőül; ilyen a ma is közszájon forgó *lófő székely, lófő személy* (SzékOkl. V, 81); a népnyelvben: *két fej kukoricza*: kétfejű k. (Somogy m., Tsz.). Továbbá a régiségben és a népnyelvben: *félkéz fejsze, félkéz fűrés, kétkéz háló, kétkéz rúd*: kettős csöbör-rúd (Arad m., Tsz.). *Szem-fül ember, épkézláb ember*.

A *harmadfü csikó* kifejezésnek ősi volta már benne van a tudományos köztudatban (vö. vog. *χūrēm pum luw*, KSz. XIII, 127).

A mit a fgr. főnév természetéről eddig megállapítottunk, az szinte szükségszerűvé teszi, hogy ezeknek a magyar szerkezeteknek a mását is megtaláljuk a rokonyelvekben.

A legtöbben rendkívül gazdagon fejlődött ki a jelzős főnévnek ilyen használata; különösen érdekes kétfajta ilyen szerkezet; az egyik a *testrésznemek* a magyarhoz hasonló használata:

Vog. *χulax-sam kīt ujūyēm*: hollószem(ü) két állatkám (VNGy. II, 111). *Kurkü íol jāmēs χūp*: tyúkor(ü) jeles hajó (IV, 123). *Sam-pāl lunt*: félszem(ü) lúd (IV, 153). **Osztj.** *íorta két pagīt*: porczogós kez(ü) ifjú (Patk. 86); *v^uažem-sēm lqχmaz χīnt*: vészhalószem(ü) födeles puttony (VNGy. 34); *uaj-pēlok igi*: félbotos(ü) öreg (Pápay, Nyelvt. 101). **Votj.** *palsin murt*: félszem ember.

A másik ilyen szerkezet a magy. *szer* szó vog.-osztj. megfelelőjének a magyarhoz hasonló kapcsolatát mutatja:

Vog. *mōt-sir χul*: más szerű hal (VNGy. I, 148); *sāt-sir χul*: hét fajta hal (I, 148). *Oqlē-nē-sēr χom*: vmiféle ember (I, 166). **Osztj.** *mola-sir uaj*: miféle állat (Nyelvt. 74).

A most ismertetett kapcsolatokból fejlődött a *kékszemű leány, erőskezű ember*-féle szerkezet, a mint ezt a vogul és osztják nyelv meggyőzően bizonyítja.

IV. Az eddigiekből kétségtelenül megállapítható a magyar

mondatnak az a finnugorságban gyökeredző törvénye, hogy a főnév egy másik főnévnek valóságos melléknévi értékkel tulajdonságjelzője lehet. Ezt a tételt itt úgy is fogalmazhatjuk, hogy a fgr. nyelvekben a főnévi jelző megelőzi a jelzett szavát; mert hiszen főnévi jelzővel az indog. nyelvekben is találkozunk, csak hogy itt a jelző követi a jelzett szavát, vagyis appositív viszonyban van vele. Ha például németre akarjuk fordítani ezt a vog. szerkezetet: *jänŋ' xum āsā*: az ő öreg ember atyja — akkor ilyen appositív fordulattal kell élnünk: *sein Vater, der alte Mann*.

Ha már most az ilyenféle kapcsolatokat vizsgáljuk, mint *István öcsém, János bátyám*, első pillanatra világos, hogy itt a személynév a jelző és a családi állapotot jelentő szó a jelzett szó: *Melyik öcsém? István öcsém. Melyik bátyám? István bátyám*. Vagyis a jelzőül szolgáló tulajdonnév megelőzi a jelzett szavát; ez a szerkezet is ősi tulajdonunk, szemben az indog. nyelvek szórendjével: *ma soeur Jeanne, my brother John*:

Jaj, szegény *szent Domonkos atyánk*, hogy veszenk, hogy silyedenk (RMK. V, 230). Anyám, anyám édös anyám! *Gyulainé édös anyám* (Krizsa: Vadr. 3). A mairatus talán *Miklós fiamat* illetné (Tört. Tár. Újf. XII, 608). Halljuk meg csak, mit beszél tökféjű *Salamon bátyánk* (RMK. V, 211). Hej, haj! *Sobri pajtás!* hogyan tetszik a mulatás (NépkGy. II, 56). *Morzsa kuttyám*, hegyezd füled (Pet. Anyám tyúkja). Végre bémönt *Mirkó kiráji* is (Krizsa: Vadr. 438). *Antal varga* ő komját hitta vendégségben (Thaly: VÉ. I, 344). *Mathyas keral engedelme* (Ol. D. 156911).

Vog. *Numi-Tārēm āsēm*: N.-T. atyám (UF. XI, 18). *Toma pīyēm*: Toma fiam (VNGy. III, 457). *Tūr-ātēr upü*: T.-a. ipa (I, 123). *Vašikē jgemes jurtem*: Vaszilka jó társam (IV, 75). **Votj.** *Mardan-atais*: Mardan atyám (Wichm. I, 13). *Oniša apaj*: Onyiszja nénike (MunkVotj. 250). *Isak urom*: Izsák barátom (Wichm. II, 86). *Bursin bakatir*: Bursin hős (MunkVotj. 62). **Mordv.** *Oxa dedam*: Ocha nagyapám (Paas. II, 48). *Jaga baba*: Jaga anyó (II, 105). *Okša pařam*: Ochsza húgom (I, 234).

V. A magyar mondatnak az előzőekben beigazolódott törvénye érvényesül abban is, hogy nyelvünkben a vezetéknev megelőzi a keresztnévet. *Mátyás király* — *Király Mátyás*: az első kapcsolatban azt kérdezzük: melyik király? a másodikban pedig azt: *melyik Mátyás?* Azonban az

e fajta nevek, mint *Király Máttyás, Pap János, Kovács Péter* nyelvünknek történeti korában alakultak ki és a legtöbb fgr. népnél, alacsony kultúrájuknál fogva, nem is találkozunk velük; az egyetlen vezetéknev-fajta, a melyet minden fgr. nyelvben megtalálhatunk, a származást jelölő vezetéknev: *Istvánfi Miklós, Péter János*; csakhogy a magyarban ezek már valóságos vezetéknevek, a rokonnépek legtöbbször pedig még pusztán csak származást jelölők s ennek következtében nemzedékről nemzedékre változhatnak. Ez azonban csupán csak a műveltségi állapot különbsége és nem mondattani különbség: a rokonyelvek származásjelzőiknek szórendje kétségtelenül bizonyítja annak a magyar mondatbeli sajátásnak ősi fgr. voltát, hogy a vezetéknev megelőzi a keresztnévet:

Vog. Pákin-pī Mikola: Pákinfi Nikola (VNGy. IV, 52). *Vasilä-pī Petër* (IV, 45). *Mikul-pī Jivan* (IV, 19). — *Fotj. Ivan-pi L'ógor*: Ivánfi Lyogor (MunkVotj. 250). — *Cseremisiz: Prokop erjő Terendëžž*: Prokopius fia Terentius (WichmCser. 234). *Sapan erjő D'áβanžž*: Istvánfi János (235).

VI. Érdekesek a földrajzi nevek jelzős szerkezetei, mert kétféle lehetőséget engednek meg: a tulajdonnév az illető földrajzi fogalom neve előtt vagy meghatározó jelzőként áll (*Veszprém város*), vagy birtokviszonyban van a két szó (*Veszprém városa*); ugyanez a kettősség megvan az indog. nyelvekben is, azzal a különbséggel, hogy a *Veszprém város*-féle kapcsolatban a tulajdonnév a földr. fogalom nevét appositivként követi (*urbs Roma*). Hogy a két magyar szerkezet közül melyik az eredetibb, arról nem is lehet vitatkozni; a magyar nyelvtörténet azt bizonyítja, hogy mindkét szerkezet már eredetileg megvan nyelvünkben: birtokviszonyban vannak az olyan helynevek, melyek valami személyről vannak elnevezve, pl. *Zichyfalva, Ostfiasszonyfalva*, viszont meghatározójelzős viszonyban az ilyenek mint *Duna folyó, Budapest város*. A személyekről elnevezett helynevek roppant száma aztán létrehozta a birtokviszonyos szerkezetet az olyan helyneveknél is, a melyekben eredetileg a tulajdonnév és a földrajzi fogalom neve jelzős viszonyban volt: *Sándorfalva, Benedekfalva* stb. analogiája okozta, hogy ma azt is mondhatjuk: *Budapest városa*.

XVI-ik századbéli emlékeink még szinte következetesen megőrizték nyelvünknek azt az ősi kapcsolatát, hogy a nem személyekről elnevezett vagy idegen eredetű helynevekben a

tulajdonnév jelzőként [és nem birtokos jelzőként] megelőzi a földrajzi fogalom (ország, város, folyó stb.) nevét:

Phrygia országon mind általméne (RMK. IV, 87). *Arabia tartományban* szalada onnét (uo. IV, 176). Nagy *Athenás várost* akkor meghagyá, erős *Thébás várost* mind elrontatá (uo. IV, 84). *Perga városban* az Krisztust prédikálják (uo. IV, 179). *Paks város mezeje* egészen fekete (NépkGy. I, 227). *Szilvás falu* gyászban van (uo. II, 63). *Cydnus folyóvízben* el-bészökellék (RMK. IV, 91). *Eufrates víz* mellett (uo. IV, 87). *Juta Chous szigetre* (SzőkIstvKron. 90). Az *Vezule hegynek* ü területiben (RMK. II, 27).

Vog. *Jūtim sās paulkīmt* : „Vásárolt patak“ falucskámban (VNGy. IV, 11). *Sāpsaki mār ūsnē* : Szapszácška kis városba (IV, 4). *L'ām-jām* : Lyām folyóm (III, 277). *Līraki jārišēm* : L. folyócskám (III, 297). — **Votj.** *Muško gorod* : Moszkva város (MunkVotj. 308). *Kuzon kare vetli* : nach der Stadt Kasan ging ich (Wichm. I, 104). *Urbor-vuu* : der Fluss Urbor (uo. I, 46). — **Mordr.** *Moskov ošon tumbalet, P'iteř ošon te pelet* : jenseits der Stadt Moskau, diessaits der Stadt Piter (Paas I, 172). *Mareš vele* : das Dorf Mares (uo. I, 70). *Od-Kočkur vele* : das Dorf O.-K. (uo. I, 42).

*

Az itt ismertetett jelenségekből a magyar nyelvnek két fgr. szabású törvénye szűrődik le. Az egyik az, hogy a főnév valószínűs melléknévi értékkel tulajdonságjelző lehet; a másik pedig az, hogy a magyarban a jelző mindig megelőzi a jelzett szót. Vannak még egyéb jelenségek is, a melyeket ez a két törvény magyaráz meg, de ezekkel most nem akarok foglalkozni.

KERTÉSZ MANÓ.

Egy fűzfa-név.

Cziglevessző CzF.-nál, mint a felső Duna és a Vág mentén ismert szó a. m. „öntéseken hirtelen felsudaradó vékony piros vessző, melyből kasokat és finomabb kosarakat kötnek“. Komáromban *cziglevessző*: „a sárgabelű fűzfa vesszeje, mely rendszeren igen hajlós“ (Nyr. VIII, 471); Csallóközben *cziglé*-nek hívják a „sárgafűz“-et (Nyr. I. 232). Egyes helyeken *czegle-fa* a „*Salix sempervirens*“ neve (Pallas Nagy Lexicon).

SIMONYI említi (Nyr. IX, 78), hogy ennek a *czigle* ∞ *czegle* fanévnek -d képzős származéka a *Czezléd* helynév, mint a hogy *Ivád* az

iva a. m. 'tisza' növénynévé. Hogy e nevet csakugyan így kell magyaráznunk, bizonyítékaim a következők. Elsősorban egy ilyen szóalakulás lehetősége mellett szól, hogy Csallóközből, tehát olyan helyről, a hol a *czigle* szó járatos, egy *Czigléd* nevű pusztá kerül elő. *Czepléd* város az oklevelekben 1358. *Cegleed*; 1368., 1382. *Chegled* possessio; 1444., 1448., 1465. *Czegled* oppidum — névalakokban jelenik meg (CsÁNKI Tört. Földr. I, 21). A talajviszonyok, mivel a város határa és vidéke manapság is sok helyütt vízenyós, mocsaras, valóban indítékul szolgálhattak az itt keletkező helységnek egy nedves földben tenyésző fanem nevével való megjelölésére. Továbbá figyelembe kell vennünk, hogy több környékbeli helyelnevezésben találkozunk növénynévvel. *Czepléd* mellett nyugatra van *Cserő* pusztá; v. ö. a hevesmegyei *Cserőköz*: 1343. *Chereukuz*; 1480. *Chereukewz*; — *Cserőbáb*: 1439. *Cherewabab*; ma *Cserőhát* helységeket (Tört. Földr. I, 60); a *cserő* köznév gyanánt 'sűrű tüskebokor' jelentésben ismeretes az aradmegyei Pécskáról (MTsz.); nyilván az oklevelekben előforduló *csere* a. m. 'quercetum, vepretum, vepres, Gebüsch' szó (OkISz. és NySz.) változata, a mely ma 'cserjés, bokros hely' értelemben él Szikszó vidékén (MTsz.). A *Czepléddel* határos *Nagykörös* (1368. *Keurus*) nevében a *körös* (-fa) változata van meg. A *Czepléd* közelében fekvő és vele együtt gyakran szereplő *Nyársapát* pusztá neve eredetileg *Nyárasapátnak* hangzott (1445. *Nyarasapath*); a *nyár* fanév egyébként a nem messze eső *Nyáregyháza* nevében is jelentkezik.

Több helységünket nevezték még meg a *czégle* ∞ *czigle* -d képzős származékával. A *Czepléd* nevet viseli Eger városának egyik része, a mit régebben külön helység gyanánt is említenek: 1494. *Czegled* (Tört. Földr. I, 60). Látrán somogymegyei faluhoz ma is tartozik, régen is tartozott egy *Czepléd* nevű pusztá: 1325/1416. *Cegled* (ERDÉLYI LÁSZLÓ, A tihanyi apátság tört. I, 629); 1391. *Chegled* particula terre vulg. telek (Tört. Földr. II, 625. Látrán); környékén a Balatonparton ma is mocsaras hely, berek terület.

A szabolcsmegyei Tisza-Polgárhoz tartozó *Czikléd* pusztá nevében is bizonyára egy *Czigléd* alak változott el. Hogy a *g*-nek *l* előtt léphetett *k* a helyébe már a régi nyelvben, azt mutatja, hogy a *tégla* szónak az oklevelekben *tékla* változata is felbukkan: 1357. *Teklaegetew* (OkISz.) és 1479. *Teglas* ∞ 1485. *Theklas* helység Békés megyében (Tört. Földr. I, 655). A játékszerű szolgáló mindkét végén kihegyezett fácskát jelentő *czigere* (PPBl. *Tzigere*-játék: 'cindalismus') ∞ *czigle* szónak pedig Szilágyban és Erdélyben *czikle* változata is van.

Somogyban 1468., 1486. *Czegeled* nevű birtok tűnik fel, melynek ma a Szigetvár közelében fekvő *czeglédi* pusztá felel meg (Tört. Földr. II, 599). SZILY KÁLMÁN felhívta a figyelmemet arra, hogy e

helynek a neve a Szily-család XVIII. század elejéről való okleveleiben *Czögöled*, *Csegeled* (1713.), *Csökléd* (1719.) alakokban fordul elő. A név alapszavául a *czégle* ∞ *zigle* szónak egy háromtagú **czégüle* változatát lehet felvennünk, vagyis azt rokon alakulásnak tekinthetjük az imént említett szintén somogy megyei *Czegléd* névvel. Némileg felötlőnek tetszhetik, hogy két egymáshoz ennyire közel eső helyen a kéttagú alak mellett a háromtagú oly sokáig fennmaradt.

A kosárfonásra alkalmas fűzfajtát *zigolya-fűznek* is mondják (Pallas Nagy Lexicon: Kosárfonás czikk). Már Apáczai Csere említi ezt a fanevet: „A szőlőt, ha elég vastag, *zigolya* avagy száldok vesszszökélis meg lehet kötözni” (NySz.). SI.-nál „*salix purpurea*” jelentésben és CzF.-nál szintén megvan ez a szó.

A magyarban a szókezdő *cz* hangból gyakran fejlődött *cs*; pl. *cs* áll kfn. *z* helyén a következő német vendégszavakban: *csákó*: kfn. *zacke*; *csíz*: kfn. *zise*; *csődör*: kfn. *zelter*; m. *csendely* ∞ *csindely* < *czendely*: ném. *zendel* ∞ *zindel* (NySz.); — szláv jövevényekben: *csép*: szl. *čep*; *cső*: szl. *čev*; *császár* (régibb m. **czaszár*): óegyh. szl. *cašařb* (MELICH, A magyar nyelv szláv jövevényei, MNy. VI, 446); — azonkívül *cz*: *cs* megfelelést látunk pl. *czelleng*: *cselleng*; *czelőke*: *cselőke*; *czingár*: *csingár* szavakban. Így keletkezhetett a *zigolya* szóeleji *cz*-jének *cs*-re válásával valószínűleg a hasonló hangtestű, „vertebra” jelentésű *csigolya* befolyása alatt egy *csigolya* változat. Kassai Szókönyve Erdélyből közli a *csigolyafűzet* „apró, törpe fű” jelentéssel; CzF. szerint *csigolyafűz*-nek hívnak egy pirosbéjú, igen hajlékony fűz-fajtát, a mely gúzsokra, kosarakra s más fonott eszközökre alkalmas; Erdélyben *csigoja* a fűznek egy neme, mely bokornyinál nagyobbra sohasem nő, s a vízjárta helyeket sűrűn ellepi, szekér- és hordókosár-fonásra használják, *Csigojás* pedig egy erdő neve (Nyr. IX, 527); HERMAN O. „A magyar halászat könyve” cz. művének a mesterszótárában (II. köt. 777.) is közli Háromszék-ből a *csigolya* növénynevet, melyből *csigolyás* hely: egy a „rekettyés”-sel, leginkább patakok partján álló, fűzbokrokból alkotott üstökök; a MTsz. többi (székelyföldi) adataiban *csigolya* a. m. „parti-fűz, kosárkötő-fűz”; BORBÁS szerint *csigolyafűznek* vagy pirosfűznek a „*Salix purpurea*”-t nevezik.

Már CzF. azt mondja, hogy *ziguevessző* ugyanaz, mint *csigolyavessző*. A *czégle* ∞ *zigle*, a **czégelē* és a *zigolya* > *csigolya* (*csigoja*) bizonyára össze is tartoznak. Azonban viszonyukat megállapítani és belőlük az eredetibb formát kikövetkeztetni, nem a legegyszerűbb. A magyar vocalismusban a XII., XIII. században meginduló hangtörvényszerű fejlődés, hogy a háromtagú szavak második nyílt szótagja nyílt első szótag után elvesztette rövid magánhangzóját (TMNy. 218. és 313. l.), s így az első szótag a második szótag mássalhangzó-jának csatlakozásával zárttá lett. Ennek a jelenségnek a magyaráza-

tát a legnagyobb valószínűség szerint az előző hangsúly hatásában kell keresnünk. Az ellenkezőre, hogy kéttagú szavak egy rövid magánhangzónak az első és a második szótag között megoszló két mássalhangzó közé való betoldásával háromtagúakká válnak, aránytalanul kevesebb eset van. Így joggal lehet feltennünk, hogy egy három- és kéttagú változatokban előforduló szónál az eredetibb szótagszámot a háromtagú változatok mutatják, vagyis a jelen esetben a **czëgële* és a *czigolya* > *csigolya*. Azonban mindenesetre feltűnő, hogy a XIV. századtól megjelenő helynévi származékokban, melyekben a szóról a legkorábbi adatok maradtak reánk, közönségesebb a kéttagú alak, mindamellett a teljesebb háromtagú forma maig is több helyen megélt.

A *czigolya* > *csigolya* vegyeshangúsága arra vall, hogy az eredetiben mélyhangnak kellett lenni. Ha nyelvünkben első szótagbeli *i* és *ë* felelnek meg egymásnak, közülük az *ë* az *i*-ből fejlődött, tehát az első szótag eredetibb hangszínét a *czigle* és a *czigolya* > *csigolya* változatok őrizték meg. A **czëgële* forma arra vall, hogy a második szótag magánhangzója magas volt; u. i. a hangrendi összhang kialakulásában rendszerint azt tapasztaljuk, hogy ha a hangsúlyos első és a második szótag magánhangzói a magas hangrendbe tartoznak, az utolsóban levő mélyhang hozzájuk alkalmazkodik, mint pl. *gërencsër*: 1109. *Girinchar*, *szërëncse* < *szereñcsa* stb.; ellenben két mélyhang a legnagyobb valószínűség szerint, ha nem is hatalmasodott volna el az első felett, legalább is megtartotta volna a szót vegyeshangúnak; — a **czëgële* második szótagjában az *ë* lehet maga az eredeti magánhangzó, de válhatott *i*-ből is nyiltabbá. A *czigolya* > *csigolya* (*csigoja*)-beli *ly*-nek *l*-ből kellett fejlődnie, tehát ezek előbb *czigolá*-nak és *csigolá*-nak hangzottak.

A mondottak alapján egy **czigëla* vagy **czigila* formát kellene eredetinek felvennünk. Vagy az egyikből, vagy a másikkól három irányban ment végbe hangfejlődés. A **czigële* > **czëgële* alak keletkezésének a módjára már az imént rámutattam. Más irányú változás azzal érte az eredeti hangalakot, hogy a második szótag magas magánhangzója a végső *a*-hoz való hátraható illeszkedéssel mélyhangnak (v. ö. pl. *kintërna* > *kintorna*) és pedig tán a következő *l* befolyása alatt labialis *o*-nak adta át a helyét, s így előálltak a *czigola* > *czigolya*, majd *csigola* > *csigolya* (*csigoja*) alakok. Egy harmadik irányban történő fejlődés termékei a *czigle* > *czëggle* változatok.

Az eredeti **czigëla* vagy **czigila* alakból u. i. a második szótagbeli magánhangzónak a kilökésével keletkezhetett a vegyeshangú *czigla* (v. ö. pl. *szërëda* > *szërda*) és ebből a második szótag magánhangzójának illeszkedésével fejlődhetett a hangrendi összhang tekintetében tökéletesebb *czigle* > *czëggle*. Azonban a **czigla* előzője

lehetett a *czigola* forma is. Végül könnyen történhetett, hogy a *czigle* > *czégle* a **czigële* > **czégële*-ből vált kéttagúvá.

A **czigëla* vagy **czigila* idegenből kerülhetett nyelvünkbe, még pedig valószínűleg a szlávból, a honnan igen sok növénynevünk származott.

PAIS DEZSŐ.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Hókuszpókusz. Első tekintetre meglátszik e szavunkon, hogy nem tartozik nyelvünk eredeti szókincséhez, hanem idegenből szakadt hozzánk. Meghonosodott s ma már találó kifejezője a szemfényvesztésnek, bűbájoskodásnak, a vásári bűvészek nagyképű, a hallgatók figyelmét mutatványuk nyitjáról elterelő mozdulatainak. Jelenti az üres szertartásoskodást is. Eredetét sokáig a mise *hoc est corpus* kifejezésében keresték. MELICH is azért említi Szláv jövevény-szavaink című könyvében (I, 2 : 290), „mert egyházi terminus technicusból: a „*hoc est corpus meum*“-ből származtatják“. Ez a magyarázat csak amolyan jobb híján való, a melynek keletkezésében a magánhangzók csak nagyon kevésbé, a mássalhangzók pedig éppen nem estek a latba, hogy ne is említsük a kérdéses *hókuszpókusz* alakja és jelentése fejlődésének tekintetbe nem vételét, jobban mondva, nem ismerését. Észre is vették e magyarázat sok gyengéjét. Így KLUGE megjegyzi (EtWb.⁷), hogy a bűvészek aligha választhatták volna műszavakul e kifejezést, ha az csakugyan az említett szertartásbeli szavak gúnyos használatából ered. Hocus Pocus Junior címen a XVII. században angolul is, németül is jelent meg egy bűvész kézikönyv, már pedig az egyház bajosan engedett volna meg ilyen nyilvános istenkáromlást. E rejtelmes szónak helyes magyarázatát adja most H. SCHULZ kitűnő Fremdwörterbuchjában (rövid ismertetését l. IX., 333). Német nyelvi történetét vizsgálva, eljut SCHULZ a XVI. századi WIERUS következő adatához: „Non infimae sortis nobilem cognovi . . . qui pomi particulae inscribit, *hax pax max Deus adimax*: atque edendam illam venenato a cane rabido porrigit“ (De Praestigiis Daemonum 1563. 360. l.). E legrégebbi előfordulásához sorakoztatva a szónak későbbi *oxbox*, *okesbockes*, *hockespoekes*, *hokaspokas*, *hokospokos*, végre az 1696 óta dívó latinos végződésű *hokuspokus* alakjait, világosan szemlélteti a történeti fejlődést. Az adatsor elején álló *hax pax max Deus adimax*-ról azt mondja, hogy XVI. századi vándordíjakok csinálmánya s mint WIERUS főntebb idézett sorai is mutatják, először varázsmondásként szerepelt; majd bűvész-műszóvá lett s így fejlődött tovább mai jelentéséig.

A magyarban nincs ilyen hosszú, alakváltozatokban bővelkedő története a *hókuszpókusz*nak. Ennek az a magyarázata, hogy mi akkor vettük át a németektől, a mikor ott már a mai formájában élt.

MELICH JÁNOS idézett művében a következőket olvassuk e szó magyar történetéről: „Szótárainkban a szó egész a legujabb időkig nem található, pedig a mint a magyarból való hazai szlov. *hokoszpoko-szivati* (igei származék, említve az 1845. táján megjelent Zobr. szlov.-ben 114. l.) bizouytja nyelvünkben nem mai jövevény a szó.“ Hogy szótáríróink nem vették föl munkáikba, bár a köznyelvben általános használatú, valószínűleg abból magyarázható, hogy nem tekintették többi szavunk társaságához méltónak, nem akartak neki polgárjogot adni. Pedig íróink — bár nem valami sűrűn — már a XVIII. században éltek vele. Az első adatot (Tolnai Vilmos úr szívességének köszönöm) AMADÉ LÁSZLÓ *Lila moja Lila* című tréfás versében találjuk: „Csiri, csaré, lá, lá, Falala *Hochus pochus Effeta!* Hajsza csaré staffeta Pekna“ (Négyesy kiadása 283. l.). CSOKONAI egyik ifjúkori versében: Az istenek osztozásában is előfordul: „Azért, hogy boszorkányságot, Mint ő kemek, nem tudok S holmi *kókus-pókusságot* Sohasem gyakorolok“ (Kelemföldy, Csokonai Vitéz Mihály' Munkái III. 29. l.). Kelemföldy magyarázatul megjegyzi: ‚varázslás, bűbájosság‘. Ezekhez vehetjük még GAAL GYÖRGY Tudós palócának (1804) adatát. Furkátst Tamás, a tudós palócz, megírja Mónosbélben lakó sógor urának, hogy a fővárosban egy szemfényvesztő „olly jeles mesterségeket produkált, hogy a Sógor Uram tsudálkozása miatt talán meg is bolondulhatot volna. Én, noha már tanult ember létemre, többféle tsudálatos dolgoknak általlátásával bírok, magam is el tsudálkoztam, látván, hogy mennyire nem érhet a' *Hokus Pokus Kukulorum*“ (V. füz. 23. l.).

Tehát igaza van MELICH következtetésének: nyelvünkben nem mai jövevény a *hokuszpókusz*, legalább másfél százados multra tekinthet vissza.

SÁGI ISTVÁN.

Alvé (vö. MNy. IX, 467). Gyermekkoromban Baján nemcsak a törökmézet (bajaiasan: *metszetczukrot*) hívtuk *álvénak*, hanem az utczai czukorkaárus — az *álvés* — minden készítményét: a dióst, mákost, sőt a pálczikára fűzött, olvasztott czukorba mártott fűgét, diót, szilvát stb. is. A *metszetczukor* név csak akkor szerepelt a diákszájon, ha pontosan meg akartuk különböztetni, hogy a másra kért krajczáron miféle édességet vásároltunk. „Gyere, vegyünk *álvét!*“ — „Mijent?“ — „*Metszetczukrot!*“ Máskülönben az *álvé* mint gyűjtőnév jelentette mindazt a czukorfajtát, a mit az *álvés* asztalán csodálhattunk. Oraviczabányán (Krassó-Szőrény vm.) laktomban ugyancsak azt tapasztaltam, hogy a diákságnak (leginkább román és német fiúk) kedves csemegéje a sarki czukorárus diós-mandulás törökméze: az *alavicska*. Az alakok teljessége kedvéért megjegyzem, hogy *alvicska*, *halvicska* (gyakran így is: *álvicska*, *hálvicska*) néven is éppoly jóízűen fogyasztották.

Szegedi tanítványaim szintén szeretik az *álvét*, melyet a sarki czukrász egyéb magakészítette czukorneműivel együtt olykor *digó-*

nak is neveznek, magát a szerb, bosnyák, esetleg albán árust pedig *digós*nak hívják. Egyik-másik haragszik is érte. Ha az alvé a kellő belevalók híjában, vagy a nagy meleg miatt igen nyúlós, akkor *digótakony*nak nevezgetik az alsóvárosban. A *digó*, *digós* név (eredetere és különféle jelentésére nézve l. Nyr. 26:566, 27:128, 183, 324, 373, 468 és MTsz.) bizonyára a délvidéki városokban még nem is oly régen elég gyakori olasz piaczi czukrászok* útján származhatott Szögedébe, a milyen volt pl. „Francesco Bocca is, a nemes isztriai, aki télen marónit süített, nyáron ellenben *alvét* árult, továbbá czukormázzal bevonva a télről maradt gesztenyéket is . . .“ (TÖMÖRKÉNY: Gerendás szobákból 185. l.).

Gyutacs. A NyÚSz. szerint (116. l.) a *kapszli* neve eleinte *gyultok* v. *gyulacs* volt, majd Kiss Károlynál 1843-ban *gyujtacs* s végre Ballaginál (1851.) *gyutacs* lett belőle, s ebben az alakban használják ma is. Azonban maga a *gyutacs* szó előbb is megvolt, csak éppen szótári életét kezdte meg 1851-ben. A Pall. Lex. VIII. kötetének 498. lapján olvashatjuk, hogy Bíró Sándor százados Csikszeredán *Hadi Lap* cz. politikai hetilapot szerkesztett, a mely 1849 május 28-ától június 25-ig hat számban látott napvilágot. Ennek a tiszavirág-életű újságnak volt a melléklapja a *Csiki Gyutacs*. Címe után ítélve (mert hisz a viccz is — már amelyik! — elsül, akár a *gyutacs*) valami éleztap-féle lehetett. S bizonyos, hogy a lap nevéül választott szó már akkor általánosan ismert lehetett az olvasóközönség előtt még a székely bércek között is. Talán éppen a szabadságharcz terjesztette el és kapatta közszájra. Ha tehát a Pall. Lex. közlése helyes, akkor a *gyutacs*ot két évvel korábról keltezhetjük.

Sugárlás (vö. MNy. IX, 446—7). Hogy „a régi irodalom az isteni vagy égi szózatot . . . rendesen *sugárlás*-nak mondja“, s hogy „a régi festők is sugarakkal szokták jelezni az isteni szózatot“, az alighanem annak a babonás hiedelemnek a nyomát mutatja, hogy a mindent megvilágosító napsugár titkokat ad tudtára a hozzáértőnek. Megmutatja pl., hogy hol kell keresni az elveszett tárgyat, állatot stb. Kapcsolatban vannak tehát a napkultuszszal. Az itt következő adatok szintén e mellett bizonyítanak.

Reizner János Szeged történetéről írott munkájának IV. kötetében közli a szegedi boszorkánypörök jegyzőkönyveit. Itt olvashatjuk Lórik Marinka, Kázár Ádám özvegye ügyében 1730 december havában fölvetett tanúvallomásokat is, és ezekben érdekes sorokat találunk a napbanézők tudományáról. Mariuka „boszorkány“, a ki különben a zólyomvármegyei Radvány községből származott és Szegeden laktában özvegységre jutva, koldulással és kuruzslással

* Ma többnyire délszlávok.

kereste kenyerét, azt vallja, „hogy leánykorában Besztercebányán Mogyori József közönséges gazdaembernél szolgálván, az tanította őtet az napba nézni, hogy fehér makkot megtörvén, annak olajával szeme fényét megkente és az *gyenge napba nézvén*, annak *sugárjai megmutatják*, ha valakinek valamely eltévelyedett marhája, jó szaga (olv. jószága) vagyon . . .“ „A *nap megmutatja bötük szerint*, hol vagyon olyan elveszett jószág“ (i. m. 463—4. l.) „Lórik Marinka mondá: hogyha Bécsen felül száz mérföldre ment volna is (az elveszett csikó, meg mondaná néki; ki is a *napba nézvén*, mondá: hogy körösi ménesen vagyon, de Alpáron iszik. Elegendő hitelt nem adván a bizonyság, tudakozá, minemű szórú volna azon ló. Ismét kiment Lórik Marinka, *néze a nap fényébe*, mondá: hogy tiszta piros pej“ stb. . . . „Ismét tudakozá az bizonyság, mit tapasztalna azon ló felül. Ugyan megint *kiment a napba nézni*“ . . . „Akkor ismét az *napfénybe nézvén* Lórik Marinka mondá . . .“ „Ugyanazon útjában ismét a *napfénybe nézvén*, az többi, közt előhozta az bizonyásúnak . . .“ (i. m. 465—6. l.).

A nap tiszta fénye, a napsugár mutatja meg tehát, hogy hol s mit kell keresnünk. A napisten sugarak által érintkezik a földiekkel: *sugárlék*; az ő megnyilatkozása lehetett a *sugárlás*. A mai néphitben megtaláljuk még a pogány napisten hajdani uralmát.

CSEFKÓ GYULA.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Tátra (vö. MNy. VIII, 337, IX, 82). Szemkő Aladár, Melich Jánosnak a *Tátra* név eredetéről szóló tanulmányaihoz irt megjegyzéseiben, Bél Mátyásnak Not. Hung. II. kötetét (1736) jelöli meg, mint a lat. *Tatra* első előfordulásának helyét. A következőkben egy pár adatot közlök, a melyek még korábbiak az itt említettnél s valószínű, hogy ezek a lat. *Tatra* első előfordulásai. MICHAËL BONBARDI (jezsuita író) Topographia magni regni Hungariae című művében, mely 1718-ban jelent meg Bécsben, Magyarország megyéinek és a kapcsolt tartományoknak a maga korában eléggé részletes leírását adja. Szepes vármegye ismertetésében (157. lap) a *Tatra* nevet tudákos etymologizálással összefüggésbe hozza a *tatárok* nevével. Valószínű, hogy BONBARDI ezt a magyarázatot, a melyet különben csak a különösség kedvéért említek meg, egyik rendtársától vette. CSIBA ISTVÁNNAK 1714-ben megjelent egy kis műve: Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae. Ebben a következőket írja: „Altissimi hi montes sunt circa Comitatum Liptoviensem, et Scepusiensem; nusquam enim altiüs se attollunt, nec horribilioribus jugis assurgunt; unde et nivis montes eos vocant Accolae Germani, et Slavorum lingua appelluntur *Tartari*, seu per contractionem *Tatri*: eò quòd (ut sentit P. Mart. Szent-Iváni) Tartariam versus extendantur. Ab Hungaris Tarczal nuncupantur, vel etiam Nivosae Alpes“ (4. lap). Csiba tehát Szent-Iványi Mártontól vette ezt a magyarázatot. A mint az idézetből látható, 1714-ben még nincs meg a lat. *Tatra*

alak, csak a tót *Tatri* s a magy. *Tarcal*. A Bonbardinál előforduló *Tatra* alakot tehát bátran első adatnak vehetjük.

A teljesség kedvéért megemlítem a *Tatra* névnek még egy előfordulását. TIMON SÁMUEL *Imago novae Hungariae* című művében (megj. 1734) leírja Magyarország czimerét: „Insigne porrò regni primum fuit *CruX*, et effigies *Deiparae* . . . *Addita sunt seriùs tria juga montium*, et *quatuor fluvii clari*, *Danubius*, *Tibiscus*, *Savus*, et *Dravus*. *Juga montium vocantur, Tatra, Fatra, Matra*“ 4—5. lap). Íme az első együttes irodalmi említése a három nevezetes hegy-ségnek!

PUTNOKY IMRE.

Franciaiás *h* a magyarban. Gyöngyösi István híres munkájában, a *Porábul meg-éledett Phoenix*-ben (1693) ilyeneket olvasunk: *mind az három, az halál, az Hymennek, az hajtó ebek, az Hadadi erdő, ez három szüzek*. Ellenben: *a jó istenek, a nyilat ellöni, a levél stb.* Ez tehát azt mutatja, hogy túl vagyunk már azon a koron, a mikor a névelő csak az alakban használtatott, bár igen kivételesen még ilyeneket is találunk: *az tekintetes, az melyek*. Ugyane munka ugyanazon évi másik kiadásában: *a hunt napot, a hadadi erdőt, a tekintetes, a melyek*.

Ilyen ingadozó használatra elég példát találunk később is. Így egy francziából fordított munkában: *az hegyekről, az halál, az halhatatlan Egis, az harmadik, az határ*, ellenben: *a rebegő asszonynépet, a böggő marhák*. Olvashatók azonban ilyenek is: *a hűladatosságból, a hajót, a hegyeknek*. Nagyon kivételesen még a régies használatra is van példa: *az jövevény*.*

E munkánál később készült, de vele egy időben jelent meg egy másik fordítás francziából, a melyben szintén olvashatók ilyenek: *az holló, az hitető tsalárdak, az hadi dolgokban, az hives levegő, az hegyet, az helynek*, ellenben: *a hozzá folyamodó, a hallott beszédet*. *Az jövevény-félét* ebben nem találtam.**

Bessenyeinél is található ilyen megkülönböztetés: *az harmadik játék, a második játék**** Versben előfordul Baróti Szabó Dávidnál: *az hajó, Kazinczynál: az hajnal*.

Szóval kimondhatjuk, hogy van irodalmunkban egy korszak, a mikor mássalhangzó előtt már nem *az*, hanem *a* névelő használatik, némi csekély kivétellel, ellenben *h* előtt gyakori az *az* alak. Ha ez a használat általános szabály volna, meg tudnók magyarázni nagyobb nehézség nélkül. Magyarázná részben (Telemakus, Bidpai, Bessenyei) a franczia nyelv, a melyben a *h* betűnek csak egyik faja (*h* aspiré) számít mássalhangzónak, teljes névelővel (le héros, la herse), a másik (*h* muet) olyan articulussal jár, mint a magánhangzó (l'hirondelle, mint l'audace); részben (Gyöngyösi, Baróti, Kazinczy) a classikus verselés magyarázná meg, a mely a szókezdő *h*-t némának veszi.

Ezekre hivatkoznánk, ha teljesen következetes használatall állnánk szemben, ámde ez a szóbanlévő munkák mindegyikében hiányzik. Így azt kell mondanunk, hogy ha talán van is némi hatása a most említett két tényezőnek, szabályszerűségéről nem szólhatunk.

SZIGETVÁRI IVÁN.

* Telemakus. Írta Ténélon, ford. Zoltán József, Kolozsvár, 1783.

** Bidpai és Lokman, Galland után francziából fordítva. Kolozsvár, 1783.

*** Bessenyei: Hunyadi László, 1772.

Hírlapokból szedegetett hasonlatok. *Akkora* hatalma sincs, mint a veszett kutyának, melyet bottal kerget a sintér. — *Annyi*, mint nyári bokron a friss levél. — Hangja csak *annyi*, mint mikor mennydörgéskor árva méh döngicsél. — *Annyi* van belőle, hogy házat lehetne vele zsindelezni. — *Aszott*, mint a bosnyák szilva. — Olyan *bajusza* van, mint egy szilaj ökörnek szarva. — Hamarabb *béki* a tűz a vízzel, a római pápa az olasz királyal, előbb találkozik észak fenyője dél pálmájával. — A hajó jobbra *billen*, balra billen, mint a kaczer menyecske. — *Bókol*, akár egy ódaköltő. — Az óra is *megbomlik* olykor, mint az asszony. — Lelke *borús*, mint a fellegjárta égbolt. — Cikkünk olyan fájdalmas *elbődülésre* készítette, a milyenre csak az átszúrt gyomrú Behemot volt képes. — A hajó tülke, mint a rónaság kolompzúgása, *bűg* át lelkemem. — Olyan *bús*, mint a krumpli, a mit a földben felejtettek, vagy mint a székelygulyás, a melyiket négy napig senki sem akart megenni. — Olyan *büszke*, miut a káplárrá rangosodott parasztleány az első pár fehér kesztyűben. — *Ósűf*, mint az öreganya. — Úgy öntik a *czáfolatot*, mint őszi ég az esőt. — Mint a szennyes ruhaneműt, úgy *dobja el* magától a szemérmét. — *Édes* hangja, mintha a szentek zsolozsmája volna. — *Egyszerű*, mint az igazság, kevésszavú, mint a megdöbbenés, határozott, mint a hitvallás. — Az *élet* olyan, mint az alagút: rövid és sötét. — Annyit *ér*, mint a lovasított tengerész. — Nem *ereszti el* a témát, mint kiskutya a csontot. — Úgy *érzi* magát, mintha a fogát húznák, a haját tépnék, a világ tótágot állana körül. — Úgy *falja* a rémregényt, mint sertés a makkot. — *Fehér* a lelke, mint a lilium. — *Elfeledik*, mint az őszi szél által elsöpört falevelet. — *Gomolyognak* a gondolatai, mint a viharhajszolta felhők. — A pénzüntézetek bizalmas zugaiban úgy *hajigálnak* a milliókkal, mint másutt a vadkörtevel. — Olyan *haladást* akar, a melynek útjai a felekezetekre tört magyar állam romjaival vannak kikövezve. — *Hunczfutkodik*, mint a lócsiszár cigány. — Úgy *beillik*, mint görcs a fába. — Úgy *írnak*, a hogyan elkeseredett kofák szoktak egymásra ripakodni. — *Irtózik*, mint ürge a víztől. — Úgy jár a keze, mint az olajozott istennyila. — Úgy *járnak* utána a legények, mint méhek a lépesméz után. — *Megjelen*, mint a vándorló legény. — Olyan *jó* föld, hogy benne a kavicsból is csíra kel. — Semmivel sem *jobb* poétának, mint a kabai pék harangöntőnek. — *Kapnak* a beszéden, mint mikor a kutyák közé nyúlfiat löknek. — A hegy tetején olyan a *kápolna*, mint a térdepülő, jóságos őrző angyal. — Mint az örvény tölesérében a víz, úgy *kavarog* lelkének forró indulata. — Olyan *kemény* az arczbőre, hogy ágyugolyóval sem lehet átlyukasztani. — Badacsony tetején a *kereszt* úgy ékesíti a hegyet, mint az első magyar király koronáját. — *Kéretli* magát, mint a szüzi ártatlanság. — *Kevély*, mint a himpáva. — *Megkorbácsolja*, mint a rossz kutyát. — *Folynak* a *könnyeik*, mint patak-áradáskor, a sóhajok szélalmokat elhajtanának. — Fényes és *megközelíthetlen* jellem, mint nap az égen. — *Meglapul*, mint a légy Szent Mihály-nap után. — Kívánatos *leány*, mint az ószibarack. — Olyan *magasan* van fölöttünk, mint a báránnyelű katiczabogár fölött. — Olyan *meleg* van, hogy az agyban fölfor a velő. — *Merev*, mint a napiparancs. — Úgy *elműlik*, mint a hajó nyoma a viharos tengeren. — Az *esze* nem *nagyobb* egy puderes skatulyánál. — *Naiu*, mint a rossz versíró. — Mintha meggyuladna a tó, mikor ráfekszik

a nap fénykévéje. — A tihanyi kolostor úgy néz szét, mint hatalmas sasmadár. — Úgy nő az önérzete, mint tavaszi eső után a vetés. — A csillárfényben úszó kávéház úgy hozzánőtt a pesti ember életéhez, mint virágszirom a szárához. — Itt *kinyílik* a lélek, mint virág az üde légen. — Olyan hangon *nyiltterezik*, a milyenen elkeseredett kofák szoktak egymásra ripakodni. — Olyan *nyugodt* az arcza, mint a befagyott Balaton. — Száz templom tornya *nyúl* az égbe, mint kérő, esdő női kéz. — *Olvadó*, mint a lant zenéje. — *Ömlik* a szó, mint a zuhatag, a frázis tengerré dagad. — Fantasztikus *ötletek* nyájként kalandoznak szerteszét. — *Pajzán*, derűs, mint a szép nő szeme. — Úgy *panaszskodik*, mintha diésekednék. — Könnyebben *elpirul* a kínai tus. — *Pusztá* a szíve, mint kopár őszi tarló. — Aczélből és vasból való ember; úgy *rendelkezik* az idegeivel, mint óramű a kerekeivel. — A levél *rövid*, mint egy sírfömlirat és rideg, mint egy kihült tetem. — Olyan *sok*, mint rostán a lyuk. — Olyan *sok*, mint rossz búza között a konkoly. — A zivatar, mint az uszított vad, dühöngve *szágnuld*. — Nagy *szakála* van, mint a jó istennek rossz képeken. — *Szaporodik*, mint a szőlőféreg. — Gyermekesen *szentimentális*, akár a régi hercegasszonyok apródai. — Olyan, mint a hinár, mint a fagyöngy; *szép*, de veszedelmes. — Erős, *szilárd*, mint a hősök jelleme. — A *szíve*: álmok temetője. — *Hozzászokik*, mint koldus a tetűkhöz. — Mint *üvegprizma szórja* kincsekre emlékeztető, gazdag színeit a Balaton. — Olyan sűrűn *szorong* a színházban a sok fej, mint békalencse a tóban. — Minden elmélet *szürke*, mint valami számár. — Úgy *megtánczoltatja*, mint talián a majmot. — *Eltapossa*, mint elefánt a haugyát. — Úgy *tesz*, mint a rosszmájú disznó: inkább földönti a vályút, csakhogy a másik ne ehessék belőle. — *Titok*, miként az elefántok násza. — Úgy *eltűnik*, mint a teguapi álom. — Ezt a kérdést nem lehet úgy *átugorni*, mint a szentiváni tüzet. — *Unalmas*, mint a böjti leczke. — *Unalmas*, mint a horvát koló. — *Utálok*, mint a hogyan a szenvedélyes porcellán-gyűjtő irtózik a törött cserép csörrenésétől. — Az álszemérem legalább is olyan *utálatos*, mint az önhittség. — Az utczai kokott könnyelmű nyelveskedésével *szórja* a *vádjait*. — Olyan mint a *vakbél*: izgága és az ember igazán nem tudja, minek teremtette az Isten. — Úgy *várja*, mist kiszáradt tarló az üdítő esőt. — *Elvész*, mint madárhang erdők viharában. — Az egészben nincs annyi *vidámság*, mint a halottégetésben. — *Virágtalan*, mint a téli nád. — Úgy *virít* ott a hazugság, mint a pipacs.

Gyűjtötte: SÁGI JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Szemelvények az Oklevélszótár készülöben levő pótlékából.*

Ficsór: 1376: Bothus dicto vallis Ewrdengeswewlgh *feje* dicte
ffichormiklous (Muz. Bethlen). [Az (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 34.
Oklsz. legrégebb adata 1428-ból.) Fasc. 2. Nr. 28.)]

Fő: 1497: ad caput cuiusdam Földes: 1198: Quinta mansio

* Az első közleményt lásd MNy. X, 38.

feldes. cum uxore Mahtelt (Muz. kiállítás). [Az OklSz. legrégebb adata 1313-ból.]

Franczos (franciás): **1413**: *Benedictus dictus ffranchias* (Muz. Szirmay). [Az OklSz. legrégebb adata 1440-ból.]

Fületlen: **1351**: *Thomam dictum fylethlen* (Muz. Véghely). [Az OklSz. legrégebb adata 1364-ből.]

Fürjmonya: **1380**: in possessionibus Aranyas, Kochod, fyur Alio nomine *fyurmonya* . . . vocatis in Comitatu Kamaromiensi existentibus (Muz. Lippich). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Füves: **1061/1390**: et per Dablam et vineam Byka et *fyues* thelek et per longam insiluam (!) ad ecclesiam pertinencia (Muz. t. a. Szekszárdi alapítólevél.) [Az OklSz.-ban a legrégebb adat 1268-ból.]

Galamb: **1433/37**: venissent ad quendam locum vbi *Galambogiwelgye* (!) in ipsum Monyarospatak caderet . . . vbi ex opposito ipsius vallis *Galambok* velgye In rippa dicti fluuÿ (Muz. t. a. Siráky).

Galambos: **1165** körül: ipsi ita uocantur VVaderei, chiden, *golombos*, petrus (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 9. Fasc. 1. Nr. 1.). [Az OklSz. legrégebb adata 1210-ból.]

Galandos: **1669**: ismet egy Bukor arany *Galandos* kezelő (Muz. t. a. Csató G.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Ganaj: **1425**: *Gregorium ganaÿ* dictum (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 1. Fasc. 5. Nr. 7.). [Az OklSz. legrégebb adata 1544-ből.]

Garádics: **1424**: monte *Gara-*

dychhegh incipiendo (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 37. Fasc. 1. Nr. 18.). [Az OklSz. legrégebb adata 1557-ből.]

Gázol: **1493/94**: *Johannes Wÿzgazlo* de Bwdÿzlo (Muz. Tihanyi). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Gellért: **1299**: *castrum de sancto Gerardo cum villa Scentgerothh vulgariter vocata* (Muz. t. a.). [Az OklSz.-ban egy adat 1602-ből.]

Gerebenes: **1294**: *terre sue ut idem dixit Gerebenes uocate* in comitatu de Torda existentis. [Az OklSz. legrégebb adata 1470-ből.]

Gerendaródaló: **1550**: *ÿrez Magnum gerenda Rodalo* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 1.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Gernely (scrinium): **1501—21** közt: *Item farine in eodam castro cum tribus Geurneel aliter Zwzeek* (Muz. Véghely). [Az OklSz. legrégebb adata 1538-ból.]

Gólya: **1333**: *magister Gola vicecastellanus de Volko et comes de Karazna* (Muz. t. a.). **1466**: *Sebastianus Golya* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 41. Fasc. 1. Nr. 18.). **1467**: *Sebastianj Golya* (uo. 24., 3., 23.). [Az OklSz. legrégebb adata 1484-ből.]

Gombás: **1477**: *Barnaba Gombas* (Muz. Kállay). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Gombóc: **1351**: *dominicum filium petri dicti Gunbuch nobilem de edam Chegle* (Muz. Véghely). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1422-ből.]

Görcs: **1478**: *Johanne Gevrch* (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Görhes: **1322/38**: *Johannes dic-*

tus *Gurhes* (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégebb adata 1430-ból.]

Gróf: 1393: cum Johanne *Grof* de Korbauya (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégebb adata 1409-ből.]

Gubacs: 1412: Stephani filij Franciscy de *Gubach* (Muz. Beleznay).

Gyalus: 1519: Blasio *Gyalus* vocato (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 28. Fasc. 4. Nr. 7.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Gyanús: 1401: Thomam *Gyanos* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 24. Fasc. 3. Nr. 2.). **1425:** Ladislaum *gyanoss* dictum (uo. 1., 5., 7.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Gyárfás: 1462: Johannes *Gjyarfás* de Zomor (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégebb adata 1615-ből.]

Gyepüelve: 1278: possessiones Hatzok, Mýhad, Hotwon, *Gepuelv* et Borsonuch uocatas (Muz. Dessewffy). [Az OklSz. legrégebb adata 1284-ből.]

Gyopáros: 1346/1405: montem *Gyaparus* nominatum (Muz. gr. Forgách, ghymesi lt.). 1497: ad quandam vallem *Gjyaparos* appellatam (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 34. Fasc. 2. Nr. 28.).

Gyöz: 1528: prius utor consillio (!) vestre magnificencie: Nem *gewzem* Vram, haza Mewgyek: cum hys me et . . . (Muz. t. a., levél Kerecseni Zalay Jánoszhoz). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Gyümölcs: 1237: marca emerat et dimidia de Cupano Vrbani filio iuxta Zomar *gumulche* terre eorundem hereditarie (Muz. t. a. Förster).

Hamisság: 1480: totales possessiones suos Zakadath, *Hamis-*

saagh Kysberk et Waryas vocatas (Muz. Ocskay). **1493:** in possessionibus Zakad, *hamijssag*, Berk et Waryas vocatis in comitatu de Walko (uo.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Harang: 1300: quod populi de Nakapur quandam terram ipsius *Harang* vocatam (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégebb adata 1307-ből.]

Harangláb: 1336: per medium eiusdem ville transeundo venit ad vnam Statuam *Haranglab* vocatam (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégebb adata 1367-ből.]

Harasztbokor: 1332: in bono spacio ad dumum *Harastbukur* vbi . . . (Muz. Tallián). [Az OklSz.-ban egy adat 1423-ből.]

Három: 1211/52: de parochia Castri ferrei Tukureh et *harumfa* de Budrug (Muz. t. a.). **1256:** terra eorundem Nicolai et farcasý *harumhorozth* vocata (Muz. Tallián).

Hársfa: 1278: uenit ad arborem *Haasfa* nuncupatam (Muz. Kubinyi). [Az OklSz. legrégebb adata 1296-ből.]

Hársbokor: 1336/42: vbi sub quodam Rubo Tyleo wlgo *Hasbukur* vocato est vna meta (Muz. Perényi).

Hársfabokor: 1424: superunum dumum *hasfabokor* vocatum (Muz. Ghyczy).

Hat: 1274: in regno nostro prope *Hotholm* (Muz. Szinyei-Merse). [Az OklSz. legrégebb adata 1295-ből.]

Hát: 1393: quoddam Berch Balwanhat dictum . . . in ascensu montis vrdugkewehatha dicti per-

gendo (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 28. Fasc. 1. Nr. 7.).

Határ: 1061/1390: portum de quo per Nogaruk ad hozyw^hotar . . . a quo ad Noghatar super v^osad(teue) (Muz. t. a. Szekszárdi alapítólevél).

Hattyú: 1509: Emerico *Hathyw* (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Hegymar: 1471: cum promontorio vinearum *heghfar* appellato (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégibb adata 1512-ből.]

Herczeg: 1201: cum tribus filiis Sothóy. *Herceg* et Wocha (Muz. Kisfaludy). [Az OklSz.-ban legrégibb adat 1225-ből.]

Heves: 1288: Martino de *Heves* . . . archidiaconis (Muz. Szinyei-Merse). 1302: Johanne de *Heues* . . . archidiaconis. [Az OklSz. legrégibb adata 1339-ből.]

Hirtelen: 1465: terris arabilibus *Herthelen* vocatis (Muz. Lipich). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Hó: 1509: Emerico *feyerhawj* (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Holnap: 1516—26 közt: Paulo *holnap* (Muz. t. a. Siráky). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Horvát: 1237: ibi tenet . . . metam cum *Huruath* et sic conterminatur (Muz. t. a. Förster). 1254: Chama de *huruath*kut (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 26. Fasc. 6. Nr. 1.). [Az OklSz. legrégibb adata 1300-ból.]

Hölgy: 1310: comitis Hectoris filij Johannis de Norap castellani de *Heulgku* (Muz. t. a. Förster). 1316: pro comite Hectore filio Hectoris castellano de *Heulgkeu*

(Muz. Véghegy). [Az OklSz. legrégibb adata 1324-ből.]

Igen: 1292 körül: comes Jacobus de *Egensaraz* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 41. Fasc. 3. Nr. 2.). 1298/1323: quondam terram Reginalem *Egenzaraz* uocatam (Muz. t. a.). 1353: et possessiones *Egenzaraz* et aliam similiter *Egenzaraz* vocatas (Muz. Jeszenák). 1520: Simon *Igen* (Eszterg. kápt. házi lt. 10., 1., 7.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Iryakos (?): 1485: *Lwca Iryakos* (Muz. Ibrányi).

Isten(vetette): 1349: Michael filius Symonis dicti *Istenuetethe* (Muz. gr. Berényi).

Jakab, Jakabos: 1281: *Jakabus* filius Zubuzlou (Muz. t. a.). 1296/1352: Johannes de *Scenthia-cob-folua* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 45. Fasc. 1. Nr. 5.). [Az OklSz. legrégibb adata 1330-ból, ill. 1602-ből.]

Jancsi: 1596: Saban aliter *Benedek*, Amhatt aliter *Janchij* dicti (Muz. Jankovich). [Az OklSz. legrégibb adata 1697-ből.]

Jankó: 1387: Ladislai et *Janko* nobilium de Ben (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 34. Fasc. 1. Nr. 7.). 1399: Andreas filius *Janko* ac aly nobiles de *Zenthgywrguelge* (Muz. Tallián). 1429: Emerici ac *Janko* nomine Emerici dicti Boriw de Ebedecz (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 6. Fasc. 1.). 1447: Johannes *Janko* dictus (uo. 34., 1., 9.). [Az OklSz. legrégibb adata 1476-ből.]

Jár: 1478: occupacionis quarundam terrarum *Rajkath* et *Njoleczfarraajaro* vocatarum (Muz. Perényi).

Játék: 1198: et duabus filiabus scilicet *iouatec* et thuc (Muz. kiállítás). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

József: 1273: *yoseph* maiore castrī (Muz. t. a.). 1309/11: usque terram *Joseph* Zop uocatam (Muz. Véghegy). 1327: *Joseph* decanum (Muz. Kisfaludy, idősb ág). 1331: *Joseph* decano ecclesie nostre (Muz. Kubinyi). 1424: Simonem *Joseph* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 38. Fasc. 2. Nr. 9.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Kaján: 1257: Dominicus filius *Kajjan* nobiles de Jak (Muz. t. a.).

Kaliz: 1156: meliores sunt hee. Cundi, scelemsam, *Qualiz*, belad (Eszt. kápt. házi lt. 67., 1., 1.).

Kalóz: 1456: ac ecclesys desertis videlicet *Jwhazeghaz*, *Koldoseghaz*, *Kalozeghaz*, *Hethyneghaz*, *Ballozak* et *Theretheghaz* (Muz. Barkóczy). 1478: Petro *Kaloz* (Muz. Perényi).

Káptalan: 1426: Pauli de Zeuleus alio nomine *Kaptholonfelde* (Muz. Ghyczy). [Az OklSz. legrégebb adata 1458?]

Karika: 1357/99: per Idem Bereh uersus montem *Karikad* uocatum . . . qui fluit a latere montis *Karikad* (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégebb adata 1469-ből.]

Kata: 1260/126*: una cum filia comitis Buken *Katha* nomine (Muz. t. a.). 1277: quod domina *Katha* relicta Micov de Rojk (Muz. Rajky). 1305: relicta farkasý filý Symonis nomine *Katha* (Muz. t. a.). 1322: de dote domine *Kata* secunde uxoris dicti Clementis. 1323: domine *Kate* necnon magistro Stephano filio ybur (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégebb adata 1355-ből.]

Kati, Katicza: 135*: detrico et *Kathyche* consorti eius (Muz. gr. Nyáry). 1360: de Jure contingentes Clare, Helene, Annus, Assunch, *Kathy* et Margarethe filiabus suis (Muz. t. a.). 1368: nobilem puellam *Katic* nuncupatam (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 28. Fasc. 7. Nr. 8.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Katus: 1321: filie . . . comitis Jurk nomine *Katus* (Muz. t. a.). 1329: dominam Els noueram ipsius ac *Kathus* filiam eiusdem (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 41. Fasc. 1. Nr. 8.). 1341: pro domina *Kathus* (Akad. lt.). 1346: nobilis domina nomine *Cathus* (Muz. t. a. Barkassy). [Az OklSz. legrégebb adata 1522-ből.]

Kékbokor: 1479: ad locum qui dicitur *kekbokor* veniendo (Muz. Perényi).

Keltő: 1264/1466: et super eandem viam peruenit ad foueam *Ogogkelthew* uocatam (Eszt. kápt. hit. helyi lt. Caps. 18. Fasc. 3. Nr. 8.). 1474: circa locum *Kywkelthw* uocatum adiacentem (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 26. Fasc. 2. Nr. 3.).

Kém: 1548: Johannes *Kem*, Gregorius *Kem* (Eszt. kápt. házi lt. Capsa 1. Eccl. Fasc. 1. Nr. 13.).

Kengyelfutó: 1497: Johannes *Kengyelfutho* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 34. Fasc. 2. Nr. 15.). 1497: Johannes *Kengyelfutho* (uo. 34., 2., 16.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Kereszt: 1275/1327: cum binis metis vsque locum qui *Barathkerezte* uocatur (Muz. Tallián).

Keresztfa: 1346: ad vnam magnam viam, que wigo diceretur *Kerezthfautha* uocatam (!) (Muz.

Sibrik). [Az OklSz.-ban egy adat 1275-ből.]

Keresztes: 1275/1327: peruenit ad arborem *Kyristusfa* nuncupatum (Muz. Tallián). [Az OklSz. legrégebb adata 1289-ből.]

Kerítő: 1364: Johannes dictus *Keruhrew* (Muz. Thaly). [Az OklSz. legrégebb adata 1408-ből.]

Kertész: 1450: Benedicto *Kertjz* (Muz. Lippich). 1509: Johanne *Kertez* (Muz. Perényi). 1552: Georgius *Kerthez* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 4. Fasc. 6. Nr. 12.). 1555: Johannes *Kerthjz* (Muz. t. a.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Késa: 1447: terrarum arabilium, fenilium et rubetorum *Kjysafelde*, homokzyl et gemelchen (Muz. Tallián). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Késás (seditiosus): 1337/98: quadam particula de Kohnyalia *Kjysastelek* et lengenorthawanya vocatis . . . in superiori fine predictae terre *Kjysastelek* (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban egy adat 1389-ből.]

Kétneje: 1450: Blasius *Kethneje* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 25. Fasc. 2. Nr. 6.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Kicsiny: 1399: Nicolai dicti *Kjchín* hospitis (Muz. t. a. Förster). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1453-ből.]

Kisebb: 1357/99: peruenit ad locum vbi *Kjyssebülunuk* cadit in magnum *Ilunuk* . . . et transiens

Kjyssebülunuk peruenit ad vnam magnam vallem (Muz. Perényi). 1425: Item siluam *Kjysseb* Morsa vocatam . . . prope siluam Morsa (Muz. Vidos). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Kobak: 1340: Andreas dictus *Kobak* de Vra (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégebb adata 1442-ből.]

Kolos: 1324: possessionem Nicolai *Kolus* et Lachk filiorum *Kolus* Zanthow vocatam (Muz. t. a.). 1375: Jacobum filium *Kolus* de Zanthou (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 36. Fasc. 1. Nr. 3.). XIV. sz., év nélkül: *Koloz* filius Oliuery de Iwanfeuldý (Muz. Kísfaludy, idősb ág). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1498-ből.]

Köles: 1434: versus terram *Kewlestharlo* vocatam (Muz. Dessewffy). [Az OklSz. legrégebb adata 1462-ből.]

Korsó: 1344: ac XVI. iugeribus terre in *Korsoualya* habite (Muz. t. a.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Kut: 1363: possessiones Bodmonostora in comitatu de Zabolch et *pogankuth* in eodem (Muz. Dessewffy).

Kürtös: 1279: super terra *Kurtus* iuxta *Kurtus* adiacenti (Muz. t. a.). 1287: Paulus filius Madach de *Kurtus* . . . 1337: circa fluuium *Kyrtus* . . . qui uocatur *melkýrtus* (Muz. Luka). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1355-ből.]

JAKUBOVICH EMIL.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(Vö. MNy. IX, 368).

pájn: „1. Kék egész *Pájn* szoknya — 7 frt 7½ den.“ (1780).

palatindli: „3. *Palatindli* — 8 ft 3¾ den.“ (1762).

pampadurszínü: „Fehér Laiblit, sötét kék nadrágot, Steklis

avicska Csizmát, kalapot, veres *pampadur* színő Mentét, melly nyestel prémezve völt visel“ (1782).

pangréz: „Az vásárcor jöttem ide vad Salátát és *Pangrészot* többekkel edgyütt hoztam ide a Vásárra Palotáru“ (1783).

pantispány: „2. réff arany *Pantispány*“ (1765).

párkán: „Vett az Mostohám egy *Párkán* szoknyát“ (1732); „1. közönséges *párkán* avét szoknya“ (1749).

parusia: „Az Papnak (hagyok) *Parusiára* — 75 frtot“ (1783).

paszaport: „Nemes Regementhez Lengyel Országban indulván, *paszaportját* el vesztette“ (1782).

patav-ruha: „1. Öltözet *Patav Ruha* — 35 frt“ (1782).

patella: „2. Réz *Patella* — 1 ft 13½ den.“ (1754).

pernehajter: „... hanem az Többi pör közül (pörösködés közben) azt hallotta, hogy Nádallai Sándor Uram Ló Lopónak, Hunczfut *Pernehajter* Akasztófára valónak szidalmazta“ (1762).

perten: „... A mi az Ruhákat illeti, u. m. *Perten szoknya* és más damaszk szoknya ahoz való kétt váll, egyik ezüst képesokra, a másik stb.“ (1753).

pintér-poll: „Egy Fúró, *Pintér Poll* — 5 den.“ (1747).

pislis: „Item az Tekintetes Urnak új Mentét nyári béllésre *Pislis* munkára — 1 ft 60. den.“ Item két új nadrágot béllettet, egyik *Pislis* munkára, a másik gombokkal.

pocsifka: „86½ Rőf *Pocsifkát* à 23 den.“ (1729).

pomádázni: „Középszerű köptzős termetű, barna Ábrázatú, fekete hajú, két felöl tsombókat visel; fekete vastag bajuszú, ki szokta *pomádázni* olykor“ (1771).

porcolán: „2. Dunyha, egyik kittölös, másik *porcolán*“ (1782).

„6. Czihá váncosoknak, 4 kék *porcolán*, 2 fehér“ (uo.).

previcz: „Alább való bőröknek oly formán mindazon által elkészítetnek vulgho *previcz* kötése 7 frt“ (1746).

priszli-szoknya: „2-or. Vagyon egy hosszú mentém, egy béllett réklím, négy nyári réklím ezüst Gombokkal együtt, 1 *Priszli*, és egy varott téli *szoknyám*, melyek eladatassanak“ (1779).

pruczka: „... hasonló nagy bajuszú, képű és Szemű, magos erős termetű, széles vállú, Ködmen *pruczka*ban, dolmány, s öreg Szürben . . . elszökött“ (1784).

pruszflék: „Prémzet Köröszt *Pruszfléktül* — 30 den. (1746).

pruszlik-ködmény: „5. *pruszlik Ködmény* à 75 den. = 3 ft 75 den. (1768).

prusztlí: „Fejér flanel ócska *prusztlíja*, fekete tarka pectorályja, és fejér nyakravalója nagyon“ (1781).

puliderts: „Világos kék *puliderts*, és Sárga széles selyem borítással sinorozott Nadrágban . . . szökött el (1764).

puncsanlí: „Meg mutattom de Jure Divino et Humano, sequestrum alatt lévő Pinzben csak egy *Puncsanlíja* nincsen“ (1730).

puntes pán: „... nem külömben fekete hoszas gyöngyel, vagy is *puntes pánnal* lévő Németh feikötőt viselő“ (1753). — „1 Fekete arany *Puntispános* főkötő. 3 ft 25 den.“ (1770).

purger ember: „Nagy Jánost RácZ Városban lakozo *purger embert* két Esztendeig béresül . . . szolgálván“ (1758).

rajczi: „egy pár aszszonyi tsizma szatjából, vagy *Rajtzi* bőrből — legnagyobb fára — 2 frt“ (1813).

rajtatapasztalni: „ha csak in flagranti *raita nem tapasztalta*“ stb. (1723).

rakoncza-sas: „1-mo csináltam szekér oldalba Rakoncza sast és No 2. kerék csiszolót — 25. den.“ (1747).

rámzás: „Mivel már az Szür-Posztó *rámzás* sohol sem szokás, és másképp is a Publicumnak a több izben való *rámzás* káros lévén“ (1771).

rázs-munka: „latja az arany, vagy ezüt *rázsmunkának*, 4 frt“ (1813).

reágyanít: „azért szökött el, hogy ugyan Missefán történt Gyilkosság és Tolvajság *reá gyanéttatott*“ (1776).

reákérdez: „... ne terhelhetnének Nagy jó Uraimék ezen accludált Deutrale Punctumokra ugyan ide rekesztett oda való Lakosokat Hit alatt *reá kérdezni*“ (1761).

reámén: l. büntetés alá vet (MNy. VII, 222).

rebélia: „... nem úgy hogy *fegyvert kötött* volna és az Pártos Magyarokkal eö Fölsighe ellen *Rebeliát* tött volna, hanem“ (1727).

régenség: „... Gondgya nem volt *reája*, ez üdönek is *régenysége* miatt azokrúl meg feletkezett“ (1748).

rendenkívül: „... Eö Fölsighe aerariuma hoszszas külső Hada-kozássokra nézve *renden kívül* való terhes költségek miatt nagy szorultságban vagyon“ (1748).

rideg ló: „vayon pedigh Jószágom az Budaj Városon az malom uczában egy házom, két kotsis és két *ridegh Lovaim*“ (1782).

rideg marha: „16 darab *Rédeg Marha*, párját à 40 frt = 320 frt“ (1775).

rokaroll: „Egy böcsületes embernek tisztességessen el készítet *rokalollért* ha ezüstel ki van varva“ (1746). „Egy felső *rokalor* forma Dolmányért, kit Kaputnak neveznek, selemmel ki varrot — 1 ft 25 den.“ (uo.).

rokolor: „1 avét rongyos Rokolor“ (1754).

rokolúr? „1 Edgy *Rokolúr* vagy is újjas Németh köpönyegh 1 ft 10 den.“ (1735).

rudaszabla: „Magyar Lonak való *rudas zabla* — 50 den.“ (1743).

sajb: „Kissebb hasonló materiából való darabtúl, kit penig *sajb*nak neveznek, úgy mint *Kristály üvegből* — 4 den.“ (1735).

salandár: „... és Leikemért sz. Mise alatt teendő emlékezteért fél *Salandárt*, az az hat foréntokat hagyok a mi részünkön (a rácokén) lévő Papnak: Pamukli Andrásnak“ (1769).

sámla: „... a takács legény tartozzék az ő Mester Remekét meg készíteni; úgy mint: egy szövő széket ujonnan föl vernyi, és egy *sámlás Mizert* a Mester fonálbúl, a kinél munkálozik be vonnyi illy okkal, hogy a mív a Mesternek meg maradjon stb.“ (1716).

sarsét: „20 Róf Királysiny (szinú) *Sarsétott Szabó László* Uram által küldöttem, à 1 ft 50 = 30 frt“ (1729).

serhafia: „... Beste lélek kurafi eregy haza. Ismét ennek Felesége teli torokkal *Serha Fiának* mondani s kiáltani ... s betsteleniteni nem kételkedtek böcsületünknek nagy sértelmével“ (1754).

sértelem l. *serhafia*.

somorjai-kocsi: „Egy somorjai kocsinak vasaltatásáért gazda uj vasából minden hozzá tartozandóival edgyüt — 5 ft“ (1746).

songa: „20 Songha Kordoványért 1 ft 10 dr“ (1737).

spiczi: „... Több tekintetekből rendeltetik, hogy a juhászok

a nyáj mellett a kis kutyákat, melyeket ők *spitzik*nek hívnak, és mellyeknek különben is az őrzésre tekinteni, hasznát nem vehetik, ezentúl tartani ne merészeljék“ (1813).

suta-kötény: „19-mo Farkas János öcsém feleségének hagyom egy vörös selem *suta kötényemet*“ (1720).

szabad élő föld: Hogy az Csallaiaknak mégh azon Feleken kívülis Fehérvár felé szabad élő Földgyök volt, jól tudgya stb.“ (1737).

szabadítani „... alázatosan kérjük, méltóztassék kegyelme-sen vagy házunkat kezünkhez *szabadítani*, vagy az árát eddigh való Interestével refundáltatni stb.“ (1727).

szabadosan: „Az fehérvári marhák az Fövén névű Pusztáig *szabadossan* járták, és legeltek, senki nem is tilalmazta stb.“ (1732).

szagatni marhát: „Gyakorta meg-fordúlt a Deutralis plágán, holl *szagatnyi*, holl *billegeznyi*, holl *herélnyi* az Uraság marháját“ stb. (1748).

szajha-lélek: „Hallottae az Tanu Ányos György Uram szájából hogy *szajha Lélek* kurvának szitta azt, a ki az ő kglme Feleség-hét vicez Испánné Asszonyomnak be arulta“ (1714).

szakadékház: „1-o Mivel az Instans Feleknek házai nem *Szuka-dék házok* légyenek, hanem régi Purger házok voltak, s mostanában is azok“ (1783). „Ha a Koldus Telekben lévő földeiket *Szakadék házokra* osztattatni méltóztatnék“ (uo.).

szakállas-fazék: „27., egy fülű *szakállas* (fazék) 18 xr.“ (1818). *szalamia-gomb*: „némelykor pedig kék rássából varrott Dol-mánt visel, réz *Szalamia gombokra*“ (1755).

szálas-kender: „Első Istrágnak párja *szálos kenderből* — 18 den.“ (1735).

számvetellen: „Item az Hainal Szücs János nem fizetett, *számvetellen* vagyok vele“ (1748).

szardut: „kék kaputban, hamu-színű németh *Szardutban*, magyar Nyestel prémzett Zöld-mentében . . . jár“ (1782).

szava vallása: „hogy Balogh Uram által formált Praetensio azon ló iránt vakmerő igazságtalan illetve és heltelen, mivel az eő kglme Lovának Esztendeie mult maga *szava vallása* szerént hogy el vezett volna“ (1735).

szekeres-fék: „Egy közönséges *szekeres fék* szárostul 50 den.“ (1724).

szelid-csipke: „Közönséges job rássából négy sor *szelid csipkére* és Gallanra elkészített szoknya 6 ft.“ (1746).

szemecz: „33., egy pár öreg juh vagy birkabőrnek *szemetzel* való kikészítéséért . . . 48 kr.“ (1813).

szemrehívni: „alázatosan Instállom a Tetts Ns. Magistratust, hogy édes Anyámat *szemre hívattatván*, mind ezeket méltóztassék eleibe terjeszteni“ (1775).

szolgáló-mester: „Az *Szolgáló Mester* és az vérasztásnak rend-tartásában igazán vigyáztván, senkit emberi tekintetért, és egymás-közt való barátságért az vérasztásbul el ne hadgyon“ (1771).

szolga-pajtás: „Szent Király Szabagyán lakó Simon Emre és Simon Benedeket a Fatens akkori *szolga pajtásait* tudgya jó tanu-nak lenni“ (1732).

szoronkodni: „az házi Gazda egész cselédivel s gyakorta lévő Quártélos katonával együtt kéntelenítetett az alsó szobában lakni, és *szoronkodni*“ (1752).

Szövények: „1. *Szövények* 1 frt“ (1777. évi hagyatéki leltárban). „1. *Szövényeg*“ (1779).

szület: „sőt nyilvánis tudgya az Ns. Magistratus, hogy egyetlen Kedves *születemet*, ugymint Maria Leányzómat“ stb. (1746).

tamaska: „1. *Kék tamaska* fehér virágos szoknya“ (1765).

tarczond: „1. *Tarczond* Arany Csipkés Kötény 10 frt“ (1781).

tartandóság: „Ez ideigh *tartandóságoknak* mulandóságatul föll indítván, mivel az halál bizonyos ugyan, de órája bizonytalan“ stb. (1755).

tépeletett: „Arany vagy ezüst *tépeletett* sinornak verésétül réff számra 3½ den.“ (1736). — *Tépeletet* sinor (1743).

tepsző: „Egy vas *tepsző*“ (1752).

terbekháló: „inibi decem et octo piscinas nec non quas cum retis, vulgo: *Terbekháló* nuncupatis, piscari posseut, reperissent“. (A pozsonyi káptalannak Fejérvár városával másolatban közölt leirata: egy 1376-ik évben megtartott határjárásról. 1724. évi 31. sz. Judiciary.)

teszszinka: „Sex Pistoletae, & duae *Tessinkae* attritae“ (1742).

tévelygő marha: „Magam tapasztalom, sött informáltatom, hogy nagy Bíró Uram ugy NS. Magistratus *tévelygő Marhák*at realiter et effective nem adgyák vármegye tisztjeinek“ (1756).

ticsájner: „6½ Rűf Olomsziny fain *Ticsájner*t à 1 f 50 = 11 ft. 50“ (1729).

toldalék-óra: „Egy Esztendős Inasnak napi bére reggeli 6 órától, estvéli 6 óráig maga kenyeren — 27 xr.; ugyan annak reggeli 5 órától estvéli 7 óráig — 30 xr.; minden *toldalék órától* — 2 xr.“ (1819).

tornyos-koporsó: „Egy *Tornyos* vagy *Ormos* eöregh *koporsó* keresztel edgyüt, kit fejéhez szoktak tenni — 3 ft 50 den.“ (1746).

tót-láda (asztalosműző): „Jegyzés: ide nem értetődnek a *tót ládák*, mellyek alább való munkával lévén készítve, a fenjegyzett árokat meg nem érik“ (1813).

törött-út: „Azon határutt (út) éppen mellette ment el, mely az mai *törött uton* mint egy száz lépésnyire essik“ (1745).

tráget: „3 réff szürke *Trágeth* Materia à 1 ft 95 den. = 5 f 85 den.“ (1762).

trajtrotos: „1 Nyestre Prémzet *Traitrotos* Rékli 5 frt“ (1781).

traktér: „Mihelest ide jöttem, és az Zsidók *Traktérjánál* valami másfél óráig mulattam, azonnal megfogattattam“ (1782).

tudós: „Az Buday külső Városon lévő Egy Ház, melyis *tudós* Emberek által aestimáltatott ad fl. 200“ (1740).

tüdősznú: „3 fél ümög, egy aranyal varrott patyolat keszkenyő, egy *tüdő sznú* sellyem keszkenyő“ stb. (1737).

tüsző: „Pénznek való *Gyüző* legh nagyob 35 denár“ (1746).

tüzkutyó: „Kétt *tüz kutyó*, kétt vas serpenyő, 3 nyárs 1 frt“ (1779).

tüzláb: „Az konyhabéli eszköz az háznál marad; hanem egyedül az *tüz láb*, és az Rostél adattatik Fekete Julinka árvájnak“ (1752).

udvarló: „Koporsora, harangozásra, Papra és egyeb a fele *udvarlokra* fl. 14 és 70 pincz“ (1701).

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

ROVÁS.

Szomorjuszok a Nemzeti színpadján. Szomorjusz Dezső egyebek közt arról is nevezetes, hogy nagyszerű színdarabokat ír, melyekre rányomja egész fájdalmas egyénisége bélyegét. Valami megnyaklott, effeminált, puha síralom vonaglik végig drámai stílusán s az *óh* felkiáltó szó az, melyet legpazarabbul hint. Az *óh* adja meg az alaphang minőségét, melyet aztán a szerző útmutatásai szerint kell és lehet variálni. Legutóbbi színdarabját (*Mária Antónia.*) olvasgatva, lehetetlen volt észre nem vennem e felkiáltó szó egyénileg jellemző erejét s a szerző zárójeles utasításainak engedve, meg kellett lépnem az *óh* lajtorjának minden lépcsőfokát. „Gyűlölködő tiltakozással; lenézéssel; föl kacagva; térdre roskadva; remegőn és egészen halkán; már-már hevesebben; elrémülten; megdöbben mosolygással; mind lelkesebben; egyszerre és vidáman; érdeklődve; finoman; leplezett fölindulással; megremegve; megdöbbenve és megtáutorodva; megdöbbenve és hitetlenül; föl horkanva; hátrálva; forrón; útottan; őszintén; megbotránkozva; elragadtatva; egy hörgésben; kacagva; gúnnyal; az emlék lázában, halkán, izzón; lázasan; kitörve; vidám, üzleti készséggel; a tenyerébe rejtett arczczal; tartózkodón; magánkívül; reménytelen; mosolygón és részvétellel; majdnem hangtalan; kitörve; egy elfojtott sikolylyal; mozdulatlan; a padra ülve s egészen enyhe sóhajással; fájdalmas mulattatással; sírva fakadva; lázasan és elképedve“; — ennyi és még isten tudja hányféleképen nem kell a színésznek ezt az *óh*-t eljátszania! Mert a mondottakon kívül az *óh*-k egész légiója kószál a darabban tanácstalanul, szerzői utasítás nélkül, tisztán a színész böles belátására bízottan. Szomorjusz egész stílusát sűrített kivonatban érzékelteti ez egyetlen hang. *Óh*-stílus ez s ilyen lehet, mikor a kocsonya nyilallik.

De ezt csak bevezetésül mondtam. Mellözve afféle bagatelleket, mint: „ez egy elintézett ügy“; „azt is nézd meg, a mi (= hogy mi) hiányzik a polczról“; „meg vannak mentve felségteik“; „az áldásom“ = áldásom reád), rátérek arra, a mit *szomorjusz*nak nevezek.

Már az *óh*-hoz csatolt utasítások közt is akad egy-egy szomorjusz. Mert hogyan is mondja ezt, hogy *óh, persze!* a darab Sausse nevű szereplője? Így: „(politikus a malom alatt)“. Igen, akár mint kételkedik az olvasó, de így kell mondania. És hogyan ejti az *óh*-t a Simone nevű nőszemély? Így: „(harsány és megriadt)“. És hogyan kell beszélnie egy ízben Antóniának? Felelet: „(hevesen és ismét

királynő“. S egy más alkalommal? „(mámorosan és elepedt)“. De hadd jöjjön a példák dandárja: Jöhetnénk vissza, velük! egy rettenetes haderővel, a *helyzet urai*, Sire (= mint a helyzet urai); — *Királynő*, azt akarom látni (maga a királyné mondja); — A ki az asztalunkról, *kegyencz!* elszedte a legjobb falatot, a kire hajdan, Schönbrunnban egy pillanatra, *nemes apród, a ki élembe jött*, megemlitem a tekintetem (= a kire hajdan, mikor mint nemes apród elém jött); — És megfordulva, hirtelen, *vérig sebzett és titáni* a szomszéd ajtók felé kiáltva (= vérig sebzetten és titánilag); — S mind bámulják ezt, *hiszékenyek és ostobák* (= hiszékenyen, ostobán); — Egy távoli harang kondul elsőnek, *komor és rettenetes*, mint tragikus kolomp (= komoran); — S megmarad *vérig alázott* körülöttem (= alázottan); — Kívülről ránk csődítette az idegen zsarnokokat, *koronás zsványok, a kik beözönlöttek, a porosz, az osztrák, az angol* (= zsványokat, poroszt, osztrákot, angolt); — Kétezren, a kik hajnalban, *elszántak és vakmerők*, áttörjük a tömeget; — Santerre vezetése alatt, *hősi serföző, a ki fölcsappja az ajtót s kövér testével begurul*, vagy tizenketten vannak e bizottság tagjai (a *hősi serföző* a megnevezett Santerre-nek a jelzője); — E súlyos napokban megtalálalak . . . *nőt, hitvest, anyát e megpróbáltatásban* (= mint nőt stb.); — Lerongyoltan, *francia királynő!* mégis csak hűn követtem felségedet (a királyné mondja férjének); — *Ártatlan, mint ő*, remélem, épp oly bátran viselem e végső perczeket (= ártatlan lévén); — *Eltaposott féreg*, fölvettem a rongyot (az eltaposott féreg maga a beszélő).

Jámbor olvasó! Ez az, a mit szomoryzmusnak nevezek. Ez az appositíós, sült-idegen mondat szerkesztés a Szomorj patentje. S a Nemzeti Színház az, mely deszkáiról hódító útra indítja! Nekem, míg leírtam e nyomorék mondatokat, s mire elolvasta, bizonyára az olvasónak is elment a kedve tréfától, gúnytól egyaránt. Az a nyelvbeli jött-mentség, mely a bitorlók szemérmetlen hidegvérével telepedik bele a más birtokába; az a nyegle következetesség, melylyel fészekről fészekre járva potyogtatja el kakukktojásait az idegen elem; de az a bárgyú türelem is, melylyel nyelvének naponkénti megcsúfolását nézi, sőt megtapsolja a magyar közönség: felforralja a vért s ostorért kiált. A Nemzeti Színházban tapsot kap a kores beszéd, mely csak füttyöt érdemelne. Nem is a nyálkás stílusú Szomorjot vádolom én, hisz mindenki úgy ír, a hogy akar, vagy a hogy tud. Én a Nemzeti Színházat, az állam pénzén fenntartott, a nemzeti műveltség, a nemzeti hagyomány, a nemzeti nyelv ápolására kötelezett Nemzeti Színházat vádolom. Vádolom pedig árulással, melyet tudatlanságból vagy lelkiismeretlenségből követ el nyelvünk épsége ellen, mikor nagymultú színpadján szóhoz engedi jutni a nyelvbeli magyarság esküdt ellenségét.

HORVÁTH JÁNOS.

NÉPNYELV.

I.

A betyárság kifejezései.

Többen figyelmeztetnek, hogy a mult számban közölt kifejezések egyikét-másikat jó lett volna röviden meg is magyarázni, mert kevesen értik. Igazuk van. Hadd magyarázom meg itt azokat, melyek csakugyan homályosak; de csak azokat, melyeket szótárakban nem találni.

Álmos betyár = a ki mindig rajtveszt.

Botos betyár = gyalogjáró. Ellenkezője: *lovas betyár*.

Buborkabetyár = *alja* betyár. Synonymjai: *kapzabetyár* (ez a legközönségesebb), *koczabetyár*, *kóczos betyár*, *krumplibetyár*, *laczibetyár*, *szalmabetyár*, *zabbetyár*.

Cserebetyár = majd betyár, majd becsületes ember. Syn.: *váltvabetyár*.

Eleje betyár = *igazi* betyár. Syn.: *fasza betyár*, *főle betyár*, *öreg betyár*, *színebetyár*, *talpig betyár*, *tizenhárompróbás betyár*, *világi betyár*, *zsiros betyár*.

Kanczabetyár = a kinél mindig asszony van a dologban.

Kurjázó betyár = a ki el-elárulja magát.

Nyirett betyár = a ki pajtásai előtt elvesztette a becsületét. Eljárt a szája.

Rendes betyár = a ki mindig betyár. Syn.: *mesterséges zsvány*. Ellenkezője: *cserebetyár*, *váltvabetyár*.

Vízi betyár = molnár-, halász-, révészféle. Syn.: *vízi bujár*, *dunai* (ember), *halászmadár*, *rövidhalász*.

Duvaj = duhaj.

Gajdos = lopós.

Menős = általában „betyár“. Tudtommal csak Zalában vannak, vagy voltak „menősök“. Syn.: *járó*, *járkéló*.

Vőlenter = foglalkozás nélküli, heverő ember. Lop, ha hozzáfér. Syn.: *csavargó*, *vetyengő* stb.

Becsületes zsvány = a kit a világ becsületesnek tart. Syn.: *takaró*, *kézreadó*, vagy a mint szintén mondják, *subagallér* (mely a lajstromból kimaradt).

LEHR ALBERT.

II.

Tájszók Bölcskeről.

(Tolna m.)

bagjás = a ki a boglyarakást rendezi, illetve a helyébe hordott szénát v. szalmát boglyába rakja.

bagjázni = boglyába rakni a szénát v. szalmát.

baráko = deszkából épült szertár.

kibazsint = megtud, kifürkész.

bléhó = otromba.

bocza = ügyetlen (a kis gyermek, a ki még nehezen tud járni).

boczorkál = tévedez.

bolondázni = tréfásan beszélni.

bogdánkodik = virraszt. *Hát té még mindig fönn bogdánkoccz.*

bögöcs v. *bagöcs* = bögöly, mely csipéseivel a marhákon fájó sebeket idéz elő.

börzönget = emelget, különösen rothadt szalmát. *Ne börzön-gesd, úgy is öleg büdös.*

böszthő = buta. [Vö. *boszthó*, MTsz.]

ébukállódzik = hasra esik.

cziczfarok = achillea nobilis.

czintériom = a terem előcsarnoka.

czirádé = fekete színű szurkos v. viaszos ponyva, melylyel gépeket v. éppen szénát takarnak be, hogy az esőtől megóvják.

csahint = egyet-kettőt ugat (a kutya).

csalínkázni = haszontalanul tölteni az időt. *Mit csalínkáztok itt jobbra-balra.*

csanecso = református, kálvinista.

csimbók = görbelábú, csenevész emberi alak.

csolesz = kis pohár.

dörgencs = tüskeshátú kicsiny hal. [Vö. 1. *dürgencs*, MTsz.]

fön-forgó = előljáró. *Hát ki itt a fön-forgó?*

gyimuti = ügyefogyott.

hampula = száj.

jasú, jaskú = börtön.

kajneszes = szeleburdi.

kangara = ostoba, féleszű.

kurjászni = pörösködve kiba-

bálni. *Még montam má, ho-ne kurjász!*

megabézúni = telhetetlenül megenni.

nyizgó = gyenge, sovány. [Vö. *nyüzge*, MTsz.]

ötike = felöltő. *Nekem is kene egy ötikének való.*

pantifer = négy lábú fapad.

prézma (prizma) = az útmenti kőrakás.

megrökken = megromlik a hús, ha nyersen sokáig áll.

stézli — sőtartó faedény. [Vö. ném. nyelv. *salz-tézl.*]

tarifa = 1. tilalomjelző keresztfafa; 2. ama földbe ásott magasfa, melynek fokozataira a pásztor felmászva a vidéket kémleli.

vájling = cserépből készült, rendszeren zöldre festett konyhaedény [\gt ném. *weidling*].

zénkó = jó pajtás. *Jó zénkóm, hogy vagy?* (Katonáéknál szokás.)

zénkózni = összeereszkedni, barátságot kötni vkivel.

BUDOS JÁNOS.

III.

Szólások.

A kinek nem borja, nem nyalja. (Az idegen nem szereti a gyermeket.)

Sē hetyi, sē hava.

Égy állapotban van, mint a Samu nadrágja. (A mely t. i. mindig rongyos.)

Disznó is a szájáról szép! (Nagyon kövér emberről mondják tréfásan. T. i. a sertés is akkor a legértékesebb, ha állán már tokája van.)

Szorít a lelke csizmája. (Bántja a lelkiismerete.)

Hány éves bátya? — Hatvan felé, haza felé!

Miért tarka a szarka? — Természete tartja!

Nem bánják a hízók, ha a soványak éhén döglenek is még! Hát té mégy-é a lakodalomba? — Hm! Hogy kerülne csizma az asztalra?

Mindén koszos malacz megtalálja a maga dörgölődöz fáját.

Eger.

Mē szabad a cigánnak lopni?

Mikó Jézus Krisztust a zsidók fél akarták feszíteni, hát nösszöget csinátattak, hogy jó mēlgyén feszítve. De a hunczut cigán ésszöget élopott, i' csak három szögge tutták fēfeszíteni. Krisztus mēgáldotta ezér a cigánt, azúta oszt' a cigánnak nem véték a lopás.

Heves m. Felnémet.

BENKÓCZY EMIL.

IV.

Párbeszéd — Hortobágy — a számadó csikóssal (feleségem és a számadó között):

- Ugye, számadó uram, ismeri Jókait?
- Esmerem, itt járt nálam is.
- Nagy tisztesség ám az!
- Mondják!
- Tudom, meg is örültek neki.
- Már kitül ahogy telt.
- De ni! mintha még se olyan nagyon örültek volna.
- Úgy is igaz a'!
- Hát miért?
- Minek gyűtt a komiszárussal!*

Fazekasnak van — Nádudvar — (csak télen dolgoznak; nyáron át gazdálkodnak):

Műhelye, ennek ülése, czuláppja, lábítója, korongja, korong-alja, tengelye, ez alul *lófagon* jár „így sokkal *szilajabb*, mint, ha vasperselyben vóna*. Függő = piom, fakés, furdaló rosta lyukasztásra, csecsező, sikálókú, csipőbőr, szelő, focsos cserép.

HERMAN OTTÓ.

V.

Népnyelvi adatokat legújabbán beküldtek: 1. Balázs András Sinfalváról (L. sz. 63); 2. Parászka Gábor Komárom megyéből (L. sz. 64) és Máramaros megyéből (L. sz. 65); 3. Szendrey Zsigmond Nagyszalontáról (L. sz. 66); 4. Türi Mészáros István Bugaczról (L. sz. 67).

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LIX. Választmányi ülés.

(1913 november 18-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Trócsányi Zoltán, h. pénztáros, Erdélyi Lajos, Horváth János, Kertész Manó, Melich János, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvása és hitelesítése után 1. az elnök előadja, hogy Társaságunk pénztárosa, Tiringer Béla úr, fölkerlte annak bejelentésére, hogy hivatalos elfoglaltsága és különösen egészségi állapota miatt még most sem teljesítheti a pénztárosi teendőket. Ezért kéri a pénztárosi tisztól való fölmentését, de egyszersmind igéri, hogy egészsége helyreálltával, ha a Társaság parancsol vele, kész örömmel fog ismét rendelkezésre állani. A választmány őszinte köszönetét fejezi ki Tiringer Béla úrnak, ki mindig a legnagyobb buzgalommal és pontossággal végezte teendőit, megadja neki a kért fölmentést és örvendetes tudomásul veszi szíves ígéretét.

* Bizalmatlanságnak vették s megsértődtek.

2. A titkár bemutatja a jan. 20-án tartandó közgyűlés tárgysorozatát (I. a decz. füzet borítékán). — Elfogadtatik.

3. Horger Antal jelenti, hogy az elnök megbízásából megvizsgálta Szinkovich Jenőnek beküldött nyitramegyei népnyelvi gyűjtését, s mivel a gyűjtött anyagot igen értékesnek és földolgozása módját is elfogadhatónak találta, azt indítványozza, hogy utaltassék ki neki a megszavazott 100 K segítség második fele. A választmány elfogadja az indítványt.

4. A titkár bemutatja Parászka Gábor felsővisói polg. isk. tanár folyamodványát, melyben a máramarosmegyei Hosszúmező község nyelvjárásának tanulmányozására anyagi támogatást kér. A választmány két részletben kiutalando 100 K-t szavaz meg neki, s fölkéri Horger Antalt, hogy a gyűjtésre és földolgozásra nézve bizonyos útmutatásokat adjon.

5. Rendes tagul megválasztott: Ajánló:

Nagy Sándor képviselőházi könyvtartiszt, Budapest Trócsányi Zoltán
Rábel László árvaszéki ülnök, Sopron Szily Kálmán

6. A h. pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1913 okt. 31-iki állapotáról. Az egész bevétel 10511 K 88 f, az egész kiadás 5294 K 63 f, maradék 5217 K 25 f. Ebből értékpapirban 3200 K, takarékpénztárban 1800 K, készpénzben 217 K 25 f. Tudomásul szolgál.

XLV. Főolvasó ülés.

(1913 november 18-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Bán Aladár, Baros Gyula, Beke Ödön, Erdélyi Lajos, Erődi Béla, Frencz Géza, Fuchs Dávid, Gombássy Imre, Horváth János, B. Józsa Ilonka, Kertész Manó, Melich János, Pais Dezső, Prónai Antal, Putnoky Imre, Rubinyi Mózes, Sági István, Szemkő Aladár, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Versényi György rendes tagok. Jegyző: Horger Antal.

A főolvasó ülés tárgyai:

Erneyei Józseftől: Szent János áldása.

Horger Antaltól: Szómagyarázatok.

Melich Jánostól: Abrudbánya.

LX. Választmányi ülés.

(1913 december 16-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Trócsányi Zoltán h. pénztáros, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Simai Ödön, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Vikár Béla és Vizota Gyula vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének főolvasása és hitelesítése után

1. az elnök tájékoztatja a választmányt mindazon népnyelvi munkálatok állapotáról, melyek a MNYT. megbízásából jelenleg készülnek. A választmány ezzel kapcsolatban fölkéri a titkárt, hogy tudja meg Horváth Endrétől, mennyire haladt a lovaszpatonai népnyelv szótárával.

2. Mivel költségvetésünknek két népnyelvi tanulmányokra eddig lekötött 400–400 K-s tétele a jövő év elején fölszabadul, a titkár

azt indítványozza, hogy a Társaság fordítsa az egyiket ismét ugyanilyen czélra s bizza meg Csúri Bálintot Szinérváralja népnyelvi szótárának megírásával. A választmány fölkéri a titkárt, hogy kérdezze meg Csúri Bálintot, hogy hajlandó volna-e elfogadni a megbízást.

3. A h. pénztáros jelentést tesz a pénztárnak 1913 nov. 30-iki állapotáról. Az egész bevétel 11055 K 88 f, az egész kiadás 5949 K 11 f, maradék 5106 K 77 f. Ebből értékpapirban van 3200 K, takarékpénztárban 1800 K, készpénzben 106 K 77 f. — Tudomásul szolgál.

4. Az elnök bemutatja azon választmányi tagok névsorát (fővárosiak: Beöthy Zsolt, Herman Ottó, Komáromy Lajos, Lehr Albert, Melich János, Sebestyén Gyula, Simonyi Zsigmond, vidékiek: Karácsonyi János, Paál Gyula, Pápay József, Réthei Prikkel Marián). kiknek megbízatása a jelen év végével lejár, s bejelenti, hogy a közgyűlésnek a lemondás következtében megüresedett pénztárosi tisztséget is be kell töltenie. A választmány a választmányi tagságra az eddigiek, a pénztárosi tisztre pedig Trócsányi Zoltán eddigi h. pénztáros megválasztását fogja a közgyűlésnek ajánlani. A pénztár megvizsgálására Erdélyi Lajos és Vikár Béla választmányi tagokat kéri föl.

5. A titkár az e czélból kiküldött bizottság nevében bemutatja a MNy. I—X. kötetéhez készítendő Tartalom-mutató tervezetét s a munka elkészítésével való megbízásra Sági Istvánt ajánlja. A választmány elfogadja a tervezetet és a munkával Sági Istvánt bizza meg.

6. Rendes tagul megválasztott:

Dr. Komlóssy Imre ügyvéd, Debrecen

Ajánló:

Komlóssy Artur

Új előfizető:

All. főgimnázium, Ipolyság.

7. Ajándékként érkezett Arad vm. Monographia-bizottságától: Arad vm. és Arad sz. kir. város monographiája, III. köt. első fele, 1. és 2. rész. — Köszönettel vétetik.

XLVI. Főlolvasó ülés.

(1913 december 16-án.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Beke Ödön, Erdélyi Lajos, Fuchs Dávid, Melich János, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Putnoky Imre, Sági István, Simai Ödön, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Velledits Lajos, Vikár Béla, Viszota Gyula, Versényi György r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A főlolvasó ülés tárgyai:

Vargha Damjántól: Téves fordítások codexeinkben.

Mészöly Gedeon: Kézküre.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

7. M. L. úrnak. Méltán ütközik meg azon, hogy még a Bp. H. is állhatatosan így ír: Szepességbe, Szepességben, Szepességből. Nemcsak a közbeszéd, hanem a jobb írók nyelve is színtűgy a Szepességhez, valamint a Nyírséghez, Mezőséghez az -en, -re, -ről ragot

függeszti mindig. Ime néhány hamarjában összeszedett példa: „Ez a fiatal ember egy előkelő patricius család ivadéka volt a *Szepességéről*“. (Jókai: A lőcsei fehér asszony, I. köt., 10. fejt.) — Görgei Pál elég jómódú úr, családja illő tekintélyben áll a *Szepességen*“. (Mikszáth: A fekete város I. köt., 1. fejt.) — „E században a . . . bányászat a *Szepességen* (in terra Scepus) virágzónak mondható“. (Csánki: Magy. Tört. földrajza 1 : 247. — „A *Szepességre* bevándorolt szászok (Athen. Kézi lex.). Vannak persze gyengébb nyelvérzékű írók is, a kik *Szepességbent*, *Szepességbölt* írnak (pl. Pall. Lex. 8 : 157 és Rév. Lex. 8 : 677) s a kik a „*Szepesben* lakik, *Bánságból*, *Künságból* való“ példájára hivatkoznak. Csakhogy más a *Szepes* és más a *Szepesség*. *Szepes* egy vármegye, t. i. Szepes megye; ugyanazon ragok kapcsolódnak hozzá, mint a többi megye-nevekhez: *Szepesben*, *Biharban*, *Liptóban* stb. *Szepesség* nem vármegye, hanem egy vidék: a szepesi vidék, a szepesi föld. Ehhez viszont azok a ragok fűződnek, melyek pl. a *Felvidékhez*, *Alföldhöz*. A régi Szilágyság két vármegye — Kraszna és Középszolnok — egybefoglalása volt, tehát Szilágyságban, szintűgy a Bánságban. *Künság*, *Jászság* megyeszéru kerületek voltak, de a *Tótság* csak egy vidék neve: a tótok lakta vidéké; tehát „elköltözött Kiskünságba“, de „elköltözött a Tótságra“. Barczaság a Barcza folyó melléke, tehát a Barczaságon, stb. stb.

Finom különbség ez !

8. L. Gy. úrnak. Abban tökéletes igaza van, hogy az *azon*, *ezen*, *amaz*, *emez* mutató névmásokkal sok visszaélés történik. „*Azon* boldogságról álmadozni, *amaz* édes perczekre gondolni, midőn *azon* hűtelen csalfa lélek még a mi mennyországunk volt“, épp olyan visszatetszést kelt bennünk — hogy Szarvas Gábor szavaival éljek — mintha orgona-szó közé füttyhangok vegyülnének. — De abban már nincs igaza, mikor azt állítja, hogy *azon*, *ezen* mutató névmásunk nincs, nem is volt, s hogy csakis „a német és tót nyelvérzékű írók terjesztették el, a kik az *az*, *ez* névmás *-on*, *-en* helyragos alakját nominativusnak gondolták“. Nyelvünk története nem ez mondja. E névmás mindig megvolt, a mióta csak magyar irodalom van. A NySz. bőséges példákkal szolgál az Ehr.-Guary. Debr. codexből, Molnár Albert, Páriz-Pápai stb. műveiből le egész Faludiig. Használatát tehát eltüntetni nem lehet. Szarvas Gábor sem tette ezt, sőt a következő utasításokat adta (Nyr. 15 : 16).

a) „*Azon*, *ezen* a latin *idem* jelentésen kívül használható mint az *ille*, *hic* egyértékese is, de leginkább ott, a hol a tárgy rövid, tömött előadást követel, tehát leginkább tudományos és szakművekben; itt is azonban csak módjával, takarékosan, s inkább a változatoság, gördülékenység kedviért alkalmazva, pl. *az után az* esemény után, *e mellett a* tény mellett, *az alá a* föltétel alá stb. helyett mondhatjuk: „*azon* esemény után, *ezen* tény mellett, *ezen* föltétel alá“.

b) Alkalmazható ily esetekben az *amaz*, *emez* (*ama*, *eme*) mutató is, pl. *amaz* esemény után, *eme* tény mellett.

c) A legrövidebb, könnyű közelhetőségénél fogva legalkalmasabb a tömött előadásban a közelre mutató *ez*, pl. „*e* nem várt szavakra lelke elborult, de így is: *e* szavakra lelke elborult“. *E* tekintetben nekem is ez a véleményem.

Ne essünk túlságba sem vele, sem ellene!

Sz. K.

9. S. Ö.-nek. (Vö. MNy. IX: 411.) Csokonainak az az „eddig kiadatlan“ verse, melyben Mátyási Józsefnek „Mi a' Tsók“-járól oly elismerően szól, megjelent már Csokonainak 1805-ben „Alkalmatos-ságra irt versek“ cz. kötetében (223—224. l.). A költemény czíme: „A' semminél több valami. (Töredék egy Levelemből, melyet Mátyási úrnak 1794-ben írtam.)“ Ettől fogva a költemény Cs. minden gyűjteményes kiadásában benne van (l. a Márton-, Kelemtölgy-, Toldy- és Horváth Cyrill-féle kiadásokat). A levél keltére (1795 május 10.), úgy látszik, márnem emlékezett pontosan Cs. s ezért írt 1794-et.

10. **Begyé.** A *bövénynek* azon elnevezésein kívül, a melyek SzD.-nál s PPB. 1801-iki kiadásában vannak (*bedény, begyény, belénd*), a Pallas Lexicon (III. kötet) főlemlíti ezt is: *begye*. Szótáraink ez utóbbit nem ismerik, de hogy megvolt a székelyeknél, azt bizonyítja a következő idézet: „alunt hi montes [t. i. a Gyergyói havasok] variarum ferarum genera, sed vel maximè Lynces, Alces, Uros, (quos Siculi *Begyé* appellant“). [Csiba István:] *Dissertatio historico-physica de montibus Hungariae*, 128., 1714.] P. I.

11. **Ki ismeri?** KASSAI „Magyar-diák szókönyve“ I. 184. lapján olvasom: „*Apát-in* (Mármarosí szó): Ratuim transtrorum Clavi, ceu fibulae. Azon fejes fa-szegek, meljek a' tutalynak hevederénn ált veretnek a' lábbonak szelemeneibe. Ezen szálak, vagy szálfák öszve köttetnek, 's kapcsoltatnak az említett fa szegekkel, meljek *apat-in* (sic!)-aknak neveztetnek. Ezen *apat-inak* (sic!) . . .“ Minthogy sem HERMAN „Halászat könyve“, sem a MTsz. nem ismeri e szót, kérdjük, éle a szó s mi az alakja: *apat-in* v. *apat-in-e*? (vö. *háló-in* (MTsz.). K. P.

12. **Nyitik.** (MNy. IX, 467). Így, ikesen, közkeletű a bihar-megyei Margittán. H. I.

13. A MNy. f. évi 1 füzetében felvetett szerk. kérdésre én, a ki gyermekkorom óta ismerem Dész városát (feleségem is oda való), nemcsak Désen, Szolnok-Doboka vármegyében, de egész Erdélyben mindig, mindenütt úgy hallottam kiejteni a város nevét: *Dézs*. Eppen így minden ragos, képzős viszonyban: Dézsre, Dézsről, dézsi stb. VERSENYI GYÖRGY.

14. A MNy. X. 48. lapja alján közölt kérdésre azzal válaszolhatok, hogy 16 évi Szepességen lakásom alatt a Leibic helynévben mindig *nyílt e-t* hallottam. Ezt megerősíti az is, hogy a felsőszepesi német nyelvjárás e helynevet *lajpc*-nak ejti. DR. HAJNÓCI IVÁN.

15. A MNy. IX, 467. lapján említett gyermekvers első sorát az én gyermekkoromban, 1858—1864. években, Debreczenben így mondogattuk játszás alkalmával:

„Pórom, pórom *festékes*“.

A többi sor már nem jut eszembe.

ID. R. VOZÁRY GYULA.

16. **Helyreigazítás.** MNy. X, 42. oldalán közölt cikkemben a hetedik sorban *Altunysa* helyett *Altunopa* olvasandó.

MADZSAR IMRE.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 MÁRCZIUS

3. SZÁM.

Keresztneveinkről.

A készülő etymologiai szótárba, a mint az a megjelent első füzetből látható, felvettük a magyar nyelvben levő keresztneveket is. E munkánknak azon része, a mely egy-egy keresztnév eredetére vonatkozik, látszólag könnyű volt. Ha azt akarjuk tudni, minő eredetű a m. *Ágoston, Albert, Ambrus, Antal, Benedek, Fülöp* stb., egyszerűen veszünk egy olyan nyelvet, a hol az *Augustinus, Albertus, Ambrosius, Antonius, Benedictus, Philippus*, stb. *-us* nélkül hangzik s kész a hangtanilag kifogástalannak látszó egyeztetés, hogy e magyar keresztnevek nem a latinból, hanem vagy az olaszból, vagy a németből, vagy pedig a szlávból való kölcsönzések, mert hisz itt találunk *Agostino, Alberto, Ambrosio, Antonio* ~ *Anton, Benedikt, Filippo* ~ *Philipp* stb., azaz *-us* nélküli alakokat, s ezekből a keresztnevek magyar alakjai hangtanilag látszólag kifogástalanul vezethetők le.

Ha már most meggondoljuk, hogy lat. *-us*-t feltüntető keresztnevünk, vagy más tulajdonnevünk alig van (vö. mégis: *Miklós* ~ *Nicolaus, Domonkos* < *Dominicus, Jézus Krisztus* < *Jesus Christus*), ellenben olyan keresztnevünk, a melynek a magyarban éppen csak az *-us*-nak megfelelő szótagja hiányzik, igen sok, azt kell mondanunk, ha a fenti hangtani érv alapján történő bizonyítás az egyedül helyes, hogy az *-us* nélküli latin keresztnevek nem az egyházi latin, tehát nem műnyelv útján, hanem olyan úton terjedtek el, a melyet ma népi úton való elterjedésnek szoktunk nevezni.

Így gondolkoztam ez átvételekről én is* egész addig, míg az etymologiai szótár kéziratának első íveit sajtó alá nem kellett rendeznünk. Ekkor azonban kétségeim támadtak a fenti magyarázat helyességében, még pedig a következő okokból:

* Lásd „Szláv jövevényszavaink“ cz. munkám I. 2. részét.

Akadnak olyan *-us* nélküli magyar keresztnévek, a melyeket hangtani úton látszólag sehonnan sem lehet megmagyarázni. Ilyen név a többek közt a *Pál* \sim lat. *Paulus* keresztnév is. Az olaszban ilyen alakjai vannak: *Paolo, Pavolo, Pagolo, Polo, Pollo, Poulo* (l. MELICH, Szláv jöv. I, 2 : 201). Innen a magy. szót lehetetlen megmagyaráznunk. Hasztalan fordulunk a német nyelvhez (*Paul, Paulus*) és a szláv nyelvekhez is. A szláv nyelvekben ilyen alakokat találunk: or. *Pàvelz*, bolg. *Pàvelz*, szerb-horv. *Pàvao* (gen. *Pàvla*), t. *Pavel*, cs. *Pavel*, lengy. *Paweł* stb. A kéttagú szó eredetibb **Pavlz* alakból. A magy. *Pál* hangalakot, a mint azt már ASBÓTH Izvj. VII. 4, 316 kifejtette, a szlávból megmagyarázni nem lehet. Innen **Pól* vagy **Pávol* \simeq **Pávoly* alakot váránk. Quid nunc? Elképzelhető-e az, hogy a magy. *Pál* olyan hangalakból való, a melyet véletlenül nem jegyeztek fel. Ilyen feltevésre, azt hiszem, legnagyobb szorultságunkban sem vetemedhetünk, s hozzáteszem, hogy a *Pál* keresztnév esete latin keresztnéveink csoportjában nem magában álló. Valamennyi lat. *-us* \sim ol *-o*-ra végződő keresztnévre az a megjegyzésem, hogy abban az esetben, ha mi olasz révén kaptuk őket, érthetetlen, mért nincs a szóvégi olasz *-o* helyén egy esetben sem *-a* pl. *Agostino* \simeq **Agostona*, pedig az olasz közszavakban levő *-o*-nak a magy. átvételekben vagy semmi (vö. *forint* \sim *fiorino*), vagy *-a* szokott megfelelni (vö. *áspa, articsóka*).

Ha az *-us* nélküli lat. keresztnévek csakugyan nem egyházi, tehát nem műnyelv, hanem népi úton terjedek el olyan nyelvekből, a hol a lat. keresztnév *-us* végzete hiányzott, tehát az olaszból, vagy a németből, vagy a szlávból, hogyan van az, hogy e népiesnek tartott átvételeknek csupán az *-us* nélküli alakja jött át, ellenben a megfelelő becéző, kicsinyített alakjuk, a mely pedig igazán népi átvételnek volna nevezhető, úgyszólván egyetlen egyszer sem fordul elő. E kijelentésem így kissé merésznek, sőt túlzottnak fog feltűnni azok előtt, a kik ismerik SZILASI MÓRICZNAK, vagy SIMONYI ZSIGMONDNAK idevonatkozó megállapításait. SZILASI „A becéző (kicsinyített) keresztnévek“ cz. értekezésében épp az ellenkezőjét állítja. Szerinte „a magyar becéző nevek mindenestül különös alakjukkal és képzőikkel együtt idegenek, még pedig java részben német és tót kölcsönvételek“ (Nyr. XII, 252).

SZILASI ez eredményét magáévá tette, részben tovább fejtette SIMONYI ZSIGMOND is (l. TMNy. 542—561 lapokat); S. különösen

több képzőről próbálta kimutatni az idegen, elsősorban szláv eredetet.

E túlzás ellen eddig csak egy szó hangzott el. ASBÓTH O. a Nyelvtud. I. 25—34. lapján foglalkozik a kicsinyítő képzőkkel is, s a többek közt ezt mondja: „Azt a kérdést, hogy mennyi itt a szláv hatás, mennyi a véletlen találkozás, lehetetlen úgy mellékesen eldönteni, ahhoz egy széles alapra fektetett önálló tanulmány szükséges, a mely mindenekelőtt a magyar nyelv történetéből és a rokon nyelvekből kifolyó tanulságokat tisztázza.“ A maga részéről hangsúlyozza, hogy a magy. *-ka, -ke, -acska, -ecske, -csa, -cse* kicsinyítő képzők nem szlávok. Ugyanakkor azonban megengedi, hogy a *Julcsa, Marcsa, Borcsa* tót hatás alatt keletkezett becéző alakok lehetnek.

A magam álláspontját már most két helyen is ki fogom fejteni, először itt, másodszor azon a helyen, a hol a magyar nyelv finnugor eredetű kicsinyítő képzőiről szólok. Kezdem az olasz szavakkal. Ha pl. *Péter* nevünkről azt hirdetném, hogy az olasz *Petro* = *Pietro* mása, hogy van az, hogy az olasz keresztnev becéző alakjaiból, a milyenek *Piero, Pero, Pietrino, Pierino, Pirino, Petrone, Pierozzo, Pieruccio, Pedrin, Peu* (l. OLIVIERI, Dizionario genovese-italiano, Genova 1851, 550—54. l.), egyetlenegy sincs meg nyelvünkben keresztnevi használatban. A magyarban vannak vagy voltak: *Petüs, Petès, Petèrd, Pető, Petró, Petk,* *Pet* ~ *Pét, Peta* ~ *Pete. Peti, Petike* alakok, de olaszos egyetlenegy sincs. Idézhetnék más olasz példát is, így *Ágoston, Ambrus, Antal, Anna* stb. nevekre, az eredmény azonban ugyanaz volna. Az olasz keresztnevi becéző képzőknek nyelvünkben nyoma sincs, ilyen képzők: *-olo* ~ *-ola, -ino* ~ *-ina, -etto* ~ *-otto: -etta* ~ *-otta, -izzo* ~ *-izza, -inello* ~ *-inella* stb. Ez a tény teljesen érthetetlen, ha az *-us* nélküli lat. keresztnevek az olasz nyelv útján jöttek volna át népi úton a mi keresztény terminológiánkba. A képzőkön kívül meg kell még említenem, hogy az olaszban régtől fogva közönséges becézgető mód a keresztnev első szótagjának vagy szótagjainak elhagyása, így lesz az olaszban *Agostino*-ból *Ostin*, *Alessioból Lesciu*, *Ambrogio*-ból *Brogio*, *Bartolomeo*-ból *Meo*, *Filippoból Lippo*, *Sebastian*-ból *Bastian* stb. Népi átvételknél érthetetlen, hogy ezek a mi nyelvünkben nem terjedtek el, mikor állítólag az *-us* végű lat. keresztnevek egy része hozzánk népi úton az olaszból került. Van azonban egy keresztnev, a mely ez állításomat czáfolni látszik. Ez a magy. *Sándor* név.

A lat. *Alexander*ből a magy.-ban szabályosan *Aléksándör* (vö. MargL. 184, 185, 186, 187 *alexander* neve vrat, uo. 218 caacky *alexander* vrnak, BodC. 7 nag *Alexanderről* stb., *Alexandur* OklSz.) s ebből *Aléksándör* (vö. MünchC. naptári rész dec. 12 : *Allexandor*, uo. Márk. XV, 21 : *alexandornac*, MargL. 185 : ez *alexandor* stb.), *Leksándör* lesz (vö. CsÁNKI, II, 586, PAIS, MNy. IX, 178). E magy. alakváltozatokból érthetetlen a magy. *Sándör* név (hibásan magyarázta SZARVAS, Nyr. VI, 98, XIII, 156), a mely alak emlékeinkből keresztnévben és helynévben a XII. sz. óta sűrűen kimutatható. Legkönnyebbnek látszik e keresztnevnket az olasz *Alessandro* becéző alakjából: *Sandroból* származtatni. Így gondolta ezt SZILÁSI is, I. Nyr. XII, 247. A magyarázat azonban csupán a szó elejére kifogástalan, a magyar szó végére azonban nem az. A magyar *Sándör*nak régibb alakja *Sándur* (irva az oklevelekben *Sandur*, I. Kovács, Ind., OklSz.); ez a szóvég azt mutatja, hogy az átvett alak lehet egy **Sander* alak, vagy pedig, hogy a *Sándur* > *Sándör* olyan magyar alakulás, a milyen a *Pétür* ~ *Pétör* ~ *Petër*, a mely régibb magy. **Pétr* alakra megy vissza. Ha már most a magy. *Sándur* > *Sándör* egy régibb magy. **Sándr* (vö. székely *Sandri* becéző alakot, KRIZA, Vadr. 387) alakból való, hogyan keletkezhetett ez egy ol. *Sandroból*, mért nem inkább **Sándra*, esetleg *Sandró* a magy. alak. Megszűnnek e hangtani nehézségek, ha ezt mondjuk: A hazai latinban az *Alexander* névnek volt *Alexandrius* (vö. KNAUZ, Kortan 133), *Alexandrus* (vö. gör. Ἀλέξανδρος és I. Thes.) alakja mellett az olasz *Sandro* hatása alatt keletkezett lat. *Sandrus* alakja is; ezt az alakot egy 1291. évi oklevelünkben meg is találjuk (I. Kovács, Ind.). Ebből a lat. *Sandrusból* lett a magy.-ban *Sándrus* s további sorsában fejlődése e szónak ugyanaz, mint a többi *-us* végű lat. keresztnévnek, melyről alább olvashatni. A *Sándör* keresztnév tehát csak látszólagos kivétel.

Hasonló eredményre jutunk a német keresztneveknél is. Vegyük pl. az *András* vagy a *Ferencz* neveket. *Ferencz* nevünk-ről SZILÁSI Nyr. XII, 247. lapján azt írta, hogy semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy ez a ném. *Franzból* lett. Ámde kimutatott-e valaha valaki ném. *Frenz* alakváltozatot, még pedig a XIV. sz. végéről, mert ilyen régi a magyar nyelvi alak és mert csak ebből érthető a magy. szó. SZILÁSI szerint eredetileg a németben is a szónak *Frenz*nek kellett hangzania, de hol van erre adat a gazdag német irodalomból? S ne feledjük a becéző alakokat

sem. A ném.-ben van *Fränzchen*, *Franzl* s ezeknek nálunk semmi nyoma. Nálunk van *Franciskus*-földe (vált.: *Frenceske*-f., *Franciusz*-f., *Franceus*-f. CSÁNKI II, 748; *Francias* MNy. X, 79), *Feri*, *Ferkő*, *Ferkó*, *Ferus*, *Ferike* s ez a kicsinyítés nincs meg a németben. Az *András* névnek is a ném.-ben *Andrél*, *Andrés*l, *Andél*, *Andreserl* a kicsinyített alakja (l. SCHMELLER I², 99); hol van mindennek csak nyoma is a magy. *András* bőségesen folyó kicsinyített alakjai közt. STARK „Die Kosenamen der Germanen“ czimű tanulmányában (lásd bécsi Akadémia Sitzungsber.-i 52. és 53. kötetét) kimutatja, hogy a germán személynévi becézgetésnek ezek a képzői: *-i*, *-l*, *-ch* \sim *-k*, *-t* \sim *-d*, *-z* (= *sz*, *c*), *-lín* (= *lein*), *-chin* (= *chen*). SZILASI s utána SIMONYI (l. TMNy. 558) hajlandó elhinni, hogy a magy. *Gyuri*, *Pali*, *Feri*, *Gazsi*, *Perzsi* stb. nevekben levő *-i* német eredetű képző. Ha a kérdés történetileg úgy állana, hogy a magy.-ban ez az *-i* először a *Náni*, *Tóni*, *Náci*, *Lizi*, *Rudi*, *Betti*, *Vili*, *Friczi* nevekben lép fel, akkor igenis ez idegen eredetű becéző nevekből, a melyek a magyarba kerültek, a magyarban elvonódhatott az *-i* képző s hozzátapadt aztán a *Gyuri*, *Pali* stb. keresztnevekhez. Ámde nemcsak tudja mindenki, hanem érzi is, hogy a *Náni*, *Tóni*, *Lizi*, *Rudi*, *Szepe*, *Vili*, *Friczi*-féle nevek nagyon is idegenek s nagyon is újak. A legrégebbi adat egy magy. *Náni*-ra, *Tónira* KASSAI meg KRESZNERICS szótáraiból mutatható ki. A többi felsorolt becéző alakra még későbbiek az adatok (l. KRIZA, Vadrózsák 386, 387). A magyarban az *-i* becéző képző legelőször a következő adatokban mutatható ki: *Kati* (első adat 1360-ból, írva *Kathy*, MNy. X, 82, más adat OklSz.), *Jancsi* (első adat 1596-ból, írva *Janchy*, MNy. X, 81; más adat PÁZMÁNYBÓL NySz. I, 140), *Peti* (1609-ből OklSz.), *Zsófi* (első adat 1526-ból, írva *Soffi*, más adat 1560—1665-ből, írva *Zsófi* OklSz.), *Laczi* (első adat 1602-ből *Kislaczi* András OklSz.). Kérdem már most azt, hogyan alakulhattak a magy. *Kati*, *Laczi* (kicsinyítés *Lácló*, *Lack* alakból s ebben *c* eredetibb *sz*-ből), *Gyuri*-féle becéző nevek a *Friczi*, *Náni*-féle német becézők analogiájára, mikor a *Kati*-félék régebbiek s a *Náni*, *Friczi*-félék nemcsak hogy újabbak, de talán a *Nánit* kivéve ma is egytől egyig mind a magyar fülnek idegenszerűek, idegenek.*

* A tövégi magánhangzók korában *Peti* (1211-ből OklSz., Kovács, Ind.; később *Petü*); *Gyüri* (vö. Vár. Reg. 45. §.: „Absolon et Gyüri“), de ez az *-i* természetesen nem képző.

Ezzel szemben megállapítható tények a következők:

A XVI. sz. óta (l. TMNy. 524) kimutatható a magy.-ban egy *-i* képző, a mely köznevekhez járul, cselekvőt jelent, de majd mindég kicsinyítő, sőt gúnys mellékjelentése van. Ez a képző van a *játszi, csali, sunyi, zslugori* stb. féle szavakban. A képző, melynek eredetéről l. MELICH, A magy. tárgyias ige 50 (máskép BUDENZ, Ugal. 244, de TMNy. 524, 542; SZINNYEI, NyH.⁴ 80), a mai nyelvben, a népnyelvben a játszi szóképzésnek igen gyakori eszköze (l. LACZKÓ G., Játszi szóképzés, NyF. XLIX, 15). Ez a képző folytonosan tért hódít s megállapítható, hogy az *-i*-vel képzett becéző keresztnevek legnagyobb része ezzel alakult és alakul a XVIII. sz. második fele óta (példákat láss VERSEGHY, Analyticae Inst. Ling. Hung. Syntaxis I, 81—83, KRIZA, Vadrózsák 386 stb.).

Az *-i* képző terjedésére, alakulására az is hatott, hogy a magyarban becéző nevek egyszerű rövidüléssel is alakultak olyan nevekből, a hol az *i* etymologikus. Így lett *Zsófi*ából, *Mári*ából, *Boldizsár*ból *Zsófi* (l. OklSz.), *Mári*, *Bódi*. A nyelvérzék itt az *i*-be functiót, kicsinyítést érezhet bele s az *i*-t képzőül el is vonhatja.

Szóval: a keresztnevekhez járulni szokott mai *-i* képző (l. erről lejjebb is) a történeti fejlődés világánál magyar képzőnek bizonyul, a melynek a ném. *Nani*, *Frizi*-féle szavak *-i*-jéhez semmi köze. A találkozás véletlen.

Föltűnő már most az is, hogy a germán képzők közül csak az egy *-i* jött át nyelvünkbe, egy képző, a melyet a magyar nyelven belül sokkal jobban tudunk megmagyarázni, ellenben a többi német becéző képző közül egy sem. Pedig, hogy csak egyet említsek, az osztrák-bajorban az *-l, -rl* (vö. *Annerl, Franzl, Adrészl* stb.) képző olyan sűrű használatú, hogy okvetlenül át kellett volna jönnie nyelvünkbe, ha a magyar becézgető keresztnevek nagyrésze német eredetű volna.

Áttérek a szláv keresztnevekre. Ha mi a lat. *-us* végű keresztneveket, vagy azok egy részét szláv közvetítéssel kaptuk, akkor nyomának kell lenni e népi szláv hatásnak e keresztnevek becéző alakjaiban is. A mai fölfogás, a mely a TMNy.-ban olvasható, az, hogy e téren a képzők közt sok a szláv. Csak egy a föltűnő. A legtöbb ilyen idegennek tartott becéző képzőről nem azt mutatjuk ki, a mit legrégebb szláv jövevényszavainkról, hogy bolgárok vagy szerbek, vagy szlovén-horvátok,

hanem azt, hogy tótok. Már ez a körülmény is kissé gondolkodóba ejthetne bennünket. A tények közelebbi vizsgálata még jobban növeli kétségünket. Vegyük például a magyar *-ó*, *-ő* becvező képzőt az ilyen keresztnévben, mint *Bedő* (: Benedek), *Bodó* (: Boldizsár), *Pető* (: Péter), *Gegő* ~ *Gergő* (: Gergely), *Kató* (: Katalin) stb. A TMNy. 560. lapján erről azt mondja: „Az *-ó* képző ezekben szláv eredetű, vö. tót *Jano*, *Laco* stb. Az átvett férfinevek mintájára keletkeztek már a mi nyelvünkben a *Kató*-féle nőnevek s a *Pető*-féle magashangúak.“ Azt kérdezem már most, lehetséges-e mindez történetileg, hangtanilag. Ha SIMONYI ki tudná mutatni, hogy a magyarban először csak *Janó*, *Laczó*-féle szó volt s hogy ennek mintájára alakult azután a többi keresztnév is, valószínűbbé lenne állítása. Ámde még ekkor is hangtanilag érthetetlen volna. A szláv szóvégi *-o* rövid hang, már pedig közsavakban ez a szláv *-o*, egy esetet kivéve (*vědēr* : *vědro*), a régi átvételekben *-a*-vá lett a magyarban (l. MNy. VI, 62), a mit a *čudo* > *čuda*, *sěno* > *széna* stb. féle példák kétségtelenül bizonyítanak. Vegyük már most ehhez azt, hogy *Jano*, *Laco*-féle alakok ma sincsenek a magyarban, nemhogy a régi nyelvben. A magy. *Pető*, *Sebő*, *Bodó* stb., a melyekre annyi, de annyi példát tudunk idézni a legrégebb időktől a mai napig, az eredeti magy. *-ó*, *-ő* (< *-ach*, *-ech*) képzővel való alakulások, a melyeket se történetileg, se hangtanilag sem a tótból, sem más szláv nyelvből megérteni, megmagyarázni nem lehet (lásd részletesebben lejjebb). Vehetnék más, szlávnak tartott magy. képzőt is, az eredmény azonban ugyanaz lenne. E helyett azonban inkább azt kérdezem, hogyan van az, hogy csak olyan magy. becvező képzőről mutogatják ki a szláv eredetet, a melynek magyar eredetét finn-ugor alapról is ki lehet mutatni, sőt a történeti magyar adatok világitásánál csakis így lehet kifogástalanul meg is érteni, ellenben olyan becvező képzőt, a mely kizárólag szláv s a mely a magyarból finn-ugor alapról eredetinek ki nem mutatható, olyat egyetlenegy se tudnak kimutatni.* S mindehhez még egyet. Ha én egy

* A szláv kicsinyítőkről keresztnévben, személynevekben és közsavakban l. a következő értekezéseket: 1. Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe von ALEX. BELIĆ, Archiv für slav. Phil. Bd. XXIII, XXVI; 2. Über die persönlichen Schimpfwörter im Russischen von W. CHRISTIANI, Archiv Bd. XXXIV; 3. DR. T. MARETIĆ: O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba (a zágrábi Akadémia „Rad“ című gyűjteménye 81., 82. kötetében); 4. C. JIRČEK: Die Romanen in den Städten Dalmatiens, I. Teil 71—74. lap.

lat. *-us* végű keresztnévnek szláv becvező alakjait egybeállítom, akkor még inkább látható, hogy a becvező keresztnevéről valott SZILASI-SIMONYI-féle nézet tarthatatlan. Ha valaki például *Pál* neviünket szláv úton magyarázná, a hangtani okokon kívül megfejtetlen hagyná azt a körülményt, hogy *Pál* névnek megfelelő szláv becvező alakok közül egy sincs meg nyelvünkben. A szláv **Pavlnak* ilyen becvező alakjai vannak: lengy. *Pawełek*, cseh *Pavlíček*, *Pavlík*, tót *Pavelek*, *Pavelček*, *Pavčok*, *Pavko*, szerbhorvát *Pávle*, *Pávko*, *Pávo*, *Pájo*, *Pája*, bolgár *Pàvelčo*, *Pàčè*, *Pàljo*, *Pàco*, *Pàko* stb.

Az olasz, német és a szláv nyelvek becvezető módjainak az alapján tehát állítom, hogy SZILASI igen nagyot tévedett, mikor azt állította, hogy a magyar becvezető nevek mindenestől átvételek. A kérdés történeti alapon való vizsgálata épp arról győz meg bennünket, hogy a becvezetés, módjaiban és képzőiben, az esetek legeslegnagyobb részében eredeti magyar. Vannak a magyarban becvező alakban átkerült személynevek, de ezek kicsinyített voltát a magyar ember nem érezhette. Ilyen név pl. a mai *Tata* város neve. KÉZAI ed FLOR. 61 ezt írja: „Adduxerat etiam regina Constantia (Imre királyunk neje, a ki az arragóniai király leánya volt) cum ea sororem comitis Simonis et Bertrammi nomine *Totam* . . .“ Ez a *Tota* név van meg a mai *Tata* város nevében (más *Tata*, Vár. Reg. 226. §). A *Tota* névről már most azt olvassuk STARK „Die Kosenamen der Germanen“ című értekezésében, hogy az a germán *Adelais* becvező alakja (lásd a bécsi Akadémia Sitzungsber.-éi LII, 261). Melyik magyar ember nyelvérzéke érezte e keresztnév becvező voltát a XII. században? Vegyünk egy szláv példát. *Tihany* neve kétségtelenül egy szláv *Tichoń* személynévből való. Az is bizonyos, hogy a név a szlávtságban egy *Tichomir*, *Tichoslav* stb. (lásd Rad. LXXXI, 129) személynévből, vagy egyenesen a szláv *tichu* (,still') melléknévből a szláv becvező *-oń* (lásd JIRČEK, Die Rom. I, 71—4) képzővel alakult kicsinyített név. Melyik magyar ember érezte azonban azt a X. században, vagy akár ma, hogy *Tihany* becvező alak? Idézhetnék más példákat is (vö. Alsó-*Kubin* neve tót *Jakub* : *Kubból* és vö. Nyr. XLII, 425 stb.) arra, hogy becvezett, kicsinyített alakú személynevek, keresztnevék átjöhetnek és át is jöttek hozzánk, de a szórványos adatokból nem következik, hogy a magyar keresztnévi becvezetés, képzőivel és módjaival együtt, német és szláv eredetű.

Hogy a lat. *-us*-ba végződő nevek nem jöhettek át hozzánk se az olaszból, se a németből, sem pedig a szlávból, annak még egy, szerintem fontos, közvetett bizonyítékát idézhetem. Ha ugyanis az egyházi latin nyelvi név nem *-us*, hanem *-as*, *-es* végű, akkor a magyarban soha sincsen a név olasz, német vagy szláv nyelvi hangalakban, hanem kivétel nélkül egyházi latin, tehát egy műnyelvnek a hangalakjában; íme, a példák: *Ágnes*: lat. *Agnes*, ol. *Agnese*, *András*, *Andorjás*: lat. *Andreas*, ol. *Andrea*, szláv *Andrej*, *Ondřej*, *Ondrej*; ilyenek még: *Barnabás*, *Illés*, *Heródes*, *Jeremiás*, *Jónás*, *Júdás*, *Kajafás*, *Lukács*, *Mátyás*, *Mózes*, *Tamás*, *Tóbiás*, *Zakariás* stb.* Maga ez az egy tény, hogy az *-as*, *-es* végű latin egyházi keresztnevek egytől egyig mind az egyházi latin műnyelv útján terjedtek el, elégséges annak a nézetnek a megingatására, hogy a lat. *-us* végűek meg nem a hivatalos műnyelvből, hanem népi úton olasz, német vagy szláv közvetítéssel kerültek volna hozzánk.

Az eddigiekben romboltunk, lássunk most már az építéshez. Vigyázva és óvatosan fogjunk hozzá, mert csak így lehet szilárd az az épület, a melyet emelni akarunk. Célunk, hogy megfejtjük a lat. *-us* végű keresztnevek átkerülése útját-módját. E cél eléréséhez szükségünk van arra, hogy történeti fejlődésében vázlatosan ismertessük a magyar nyelvben dívó és dívott kicsinyítést, becézgetést.

A becézgetés a magyarban a következő módokon történik.

a) **Rövidülés.** A keresztnév egyszerűen megrövidül s ez a rövidült alak kedveskedést, becézgetést** fejez ki. Ilyen rövidült alakok például *Barna* (= Barnabás), *Berta* (= Bertalan, lásd OklSz. 1128), *Bódi* (= Boldizsár), *Juli* (= Juliánna), *Kata* (= Katalin, 1260-ból, MNy. X, 82), *Magda* (= Magdalena ~ Magdolna), *Zsófi* (= Zsófia, lásd OklSz.) stb. Ez a rövidülés a keresztnevekben kimutatható a magyar nyelv egész történetéből, vö. *Andor* (= *Andorjásból* OklSz.), *Barla* (= *Barla-*

* Nem kivétel *János* nevünk sem, melyet a lat. *Johannes*ből átvettnek tartok. E mellett szól az, hogy a régi nyelvben *Joános* OklSz., *Ivánus* OklSz., *Johán*, *Johánk*, *Johánka*, *Jovánk*, *Jovánka* (lásd Vár. Reg.) alakok vannak, a melyek magyar becézett alakok (lásd lejjebb is). — *Kozma* nevünk egy *Cosma* név átvétele, ilyen lat. alak a rendes *Cosmas* mellett szintén van (lásd KNAUZ, Kortan 159).

** Továbbfejlődve, az ilyen becézgetés fölvesz amplificatív, deterioratív, pejoratív jelentést is.

básból OklSz.), *Bene* (= *Benedékből* OklSz.) stb. Ennek az elvnek az alkalmazásával több helynevet is megfejtethjük, a melyek ilyen rövidült kereszt-, illetőleg személynévből erednek. Ilyenek, hogy csak egynéhányat említsek, a következők: *Ják*, *Jákfa* Vas megyében (lásd CsÁNKI II, 759, ugyanitt *Jákmonostora* is), *Jákfalva* Borsod megyében (régén *Jákófalva* néven is, lásd CsÁNKI I, 173). E helynevekben lévő *Ják* (ebből kicsinyítve *Jákó*, e néven helynevek Somogy, Szabolcs és Veszprém megyékben, lásd CsÁNKI I, 517, II, 615, III, 235) a *Jakab* névnek rövidült *Ják* alakjából való, a melyet kereszt-, illetőleg személynévül használva, már a legrégebb okleveleinkben is megtaláljuk (OklSz., Kovács, Ind). A veszprémmegyei *Pét*-puszta neve (régii alakja *Pejt* is, l. Anonym. 48. § *peytu*, CsÁNKI III, 247) szintén személy-, illetőleg keresztnévből való. Emlékeinkben *Pét* (irva *Pet*, *Peth*, *Petu*, lásd Vár. Reg., Kovács, Ind.) sűrűn használt férfinév s nem lehet más, mint *Péter*: *Petrus* rövidült, becéző alakja. Végül hadd idézzem a tolnamegyei *Majos*, pestmegyei *Majos* háza helyneveket. E helynevek régi írott és ejtett alakja *Majus*, *Mojus* (lásd CsÁNKI III, 337, 440), **Mois*, s nem lehet más, mint a régi magy. *Mois* (vö. *Moys* Vár. Reg. és OklSz. 664) kereszt-, illetőleg személynév. Ez pedig rövidült alak a lat. *Moyses*ből.

A becézgetés e módját, az úgynevezett rövidülést, ki lehet mutatni más nyelvekből is, de a magyarban ez nem kölcsönzés. Sok nyelvben a becéző alakban a szó eleje marad el. Így lett a ném. *Hannes*, *Hans* a lat. *Johannes*ből, az olasz *Brogio*, *Lippo*, *Netta* stb. az olasz *Ambrogio*, *Filippo*, *Annetta* stb. szavakból. A magyarból a becézgetésnek e módját a régiségből kimutatni nem tudom. Ha nyelvünkben van *Kabos* vezetéknév (lásd OklSz. 1602 óta), ez nem származik magyar nyelvi *Jakabos*ból. Vagy ha a palócoknál az *Albertet Bertán* is mondják, ez lehet névátvitel *Bertalan*ból is. A *Betti*, *Nelli*, *Náci*, *Máli*, *Muki*, *Czenczi-féle* szavakat csak a teljesség kedvéért említem; ezek nálunk egészen újak, nincsenek száz esztendősek sem s a német-francia műveltség, ismeret terjedésével honosodnak.

b) **Ikerítés.** A magánhangzón kezdődő keresztnevek, pl. *Ilona* (becéző alak: *Ila*), *Erzsébet* (becéző alak: *Erzsi*, *Örzse*, *Özse*, *Öske*), *Anna*, *András*, *Ignác*, *István*, sok esetben *p* vagy *b* kezdetű elötétet kapnak, tehát van: *Ilából Pila*, *Erzsiből Perzsi* (ebből *Pere*), *Özse*, *Öskéből Bözse*, *Böske*, *Annából Panna*, *Andiből Bandi*, **Ignából Bigna* (KRIZA, Vadrózsák 386), *Istából*

Pista. E nevek ikerítés útján keletkeztek; volt tehát: *Ila-Pila*, *Ista Pista* stb., s ebből önállósult az utótag (lásd erről Kúnos IGNÁCZ, Az ikerszókról, Tanulmányok az egyetemi magyar nyelv-tani társaság köréből I, III : 251). Bár a becézgetés e nemét a régi nyelvből nem tudjuk kimutatni s újabb fejlődésnek kell tartanunk, mindazonáltal nem kölcsönzés, hanem eredeti magyar becézgetés az. A reánk ható nyelvek egyikéből sem mutatható ki. Magyar becézgető módnak tartja SZILASI is, lásd Nyr. XII, 252.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Régi török jövevényszavaink hangtani tanulságaihoz.

III.

A törökök után most már régi szláv jövevényszavaink tanúvallomását is látva, lehetetlen elutasítani magunktól azt a gondolatot, hogy talán a régóta ismeretes *ád* és *adok*, *álom* és *alszik*, *hág* és *hagdos*, *hagy* és *hagyok*, *három* és *harmad*, *harmincz*, *ház* és *haza* *hazul*, *lább* és **labog* (= *lobog*), *lág*y és *langyos*, *lagymatag*, *nyár* és *nyarat*, *vág* és *vagdál*, *vagdos* (mindezeket részletesen tárgyalja GOMBOCZ NyK. XXXIX. 229 s köv. l.), valamint a *jár* és *jargal* (= *nyargal*), *gyartat* (MTsz.), *ám* (*ámbár*) és *amott*, *amúgy*, *amaz** alakpárok magánhangzó-váltakozása is a szónak egy- vagy többtagúságával van kapcsolatban, mert hiszen tudjuk, hogy *álom* és *három*, melyek ennek látszólag ellenmondanak, az Árpád-kor vége felé szintén csak egytagúak voltak.

Világos, hogy ezen, a magyar szókészletnek mind ősi fgr. szavaiban, mind pedig török, szláv és valószínűleg egyéb eredetű (vö. pl. *zsák* ~ *zacskó*) régi jövevényszavaiban is észlelhető azonos hangtani jelenség, kétféle módon magyarázható. Vagy azt tehetjük föl ugyanis, hogy a magánhangzóknak a fgr. alapnyelvben föltett kvantitásbeli fokváltakozása a régi török és szláv jövevényszavak meghonosodása idején a magyar nyelvben még teljes érvényében volt, úgy hogy a jövevényszavak egyszerűen alkalmazkodtak az akkori általános magyar hangviszonyokhoz (vö. BTürk Lehnw. 141), vagy pedig azt tehetjük föl, hogy valamiként az egykori kvantitásbeli fokváltakozás a többi fgr. nyelvekben ma teljesen ki van egyenlítve az egyik vagy másik fok javára, éppen úgy ki volt ez már

* Idetartoznak ma még *hány* és *hanyadik*, *sár* és *sarat* is, de ez aligha hagyományozott váltakozás, inkább újabb korbeli analogia eredménye lesz.

egyszer egyenlítő a magyarban is, s a rövid illabiális *á* aztán a magyar nyelv történetének egy aránylag késő korában, már a bolgár-török és a szláv jövevényszavak javarésznél meghonosodása után, s a már jóval régebben megszűnt magánhangzói fokváltakozástól egészen függetlenül, egytagú (akár ősi, akár jövevény) magyar szóban megnyúlt, többtagú magyar szó első szótagjában pedig labializálódott. Az előbb említett föltevésnek azonban nagy akadályai vannak.

A *nyár* ∞ *nyarat*, *vág* ∞ *vagdal*-féle és velük együtt természetesen a *víz* ∞ *vizet*, *bír* ∞ *birodalom*, *tűz* ∞ *tűzet*, *fűz* ∞ *fűzet*, *úr* ∞ *urat*, *fúr* ∞ *fulánk*, *négy* ∞ *negyedik*, *néz* ∞ *szék*. *nézem*, *kéz* (> *kéz*) ∞ *kezet*, *és* (> *és* MTsz.) ∞ *esik*-féle hangváltakozásokban* ma általában a fokváltakozásnak megőrzött nyomait szokták látni. De hogyha ezen váltakozások csakugyan a fgr. őskor óta szakadatlanul reánk hagyományozott erős- és gyöngéfokú alakok volnának, akkor először is érthetetlen volna az a föltűnő körülmény, hogy miért őrződött meg az első szótagbeli magánhangzó erős és gyöngé fokának váltakozása csakis a **nyáru* ∞ *nyárut*** (esetleg **nyáru* ∞ *nyarul*), **kézü* ∞ *kezü*t típusú szavak ragozási és képzési rendszerében, a melyek később egytagúakká váltak, s mért nem maradt fönn e fokváltakozásnak bár egyetlenegy csekély nyoma sem az *agyar*, *anya*, *atya*, *arasz*, *bagoly*, *dermed*, *egér*, *eper*, *fecske*, *iparkodik*-féle többtagúaknak megmaradt szavak etymologiai csoportjában is?*** Az *álom* ∞ *aluszik*, *éber* ∞ *ébren*, *ébreszt* (szék.) *ébred* (MTsz.), *férög* ∞ *férges* (MTsz.), *három* ∞ *harmad*, *kérög* ∞ *kérges* (MTsz.), *mérög* ∞ *mérges* (MTsz.), *lélek* ∞ *lélkés* alakpárok csak látszólag mondanak ennek ellen, mert részben kimutathatjuk, részben pedig jó okkal föltehetjük róluk, hogy ma hosszú magánhangzós alakjaik a segédhangzó fölvétele előtt egytagúak voltak.

Hogy azonban az ilyen paradigmatisus váltakozások hosszú

* Fölötte valószínű, hogy volt egykor *á* ∞ *a* váltakozás is. A *honn* alak miatt pl. azt hiszem, hogy a mai *ház* ∞ *haza* váltakozást nem *ház* ∞ **házá*, hanem **ház* ∞ **házá* (< **hoz*, **hoz* ∞ **hozá*, vö. oszjt. *χῶτ*, cser. *kudo*, md. *kud*, *kudo*, f. *kota*, lp. *kōstē*) váltakozás előzte meg. A *honn* o-ja szerintem állandóan zárt helyzete miatt maradt meg. — Csodálatos, hogy *ó* ∞ *o* és *ő* ∞ *ö* váltakozásnak sehol semmi nyoma. Ennek okáról sejtelmem sincsen. Vagy talán azt kellene föltennünk, hogy e kétféle hangváltakozásnak minden egyes esete vagy a hosszú, vagy a rövid magánhangzó javára kivétel nélkül teljesen kiegyenlítődtött? Nem nagyon valószínű.

** Hogy éppen *u*, *ü* volt-e a mai kötőhangzónak ragok-képzők előtti akkori minősége, az persze nagyon bizonytalan.

*** Figyelemreméltó továbbá még az a jelenség is, hogy az egytagú *ár* és *líp* szavakban ma *á* van, a többtagú *atya*, *fazék* és *savanyú* első szótagjában ellenben *a*, holott teljesen azonos fgr. előzményekre mennek vissza. (Vö. Gombocz, NyK. XXXIX. 241).

hangzós alakjai nem lehetnek eredetiek, azt még erősebb okokkal is támogathatjuk.

A kik a *nyár* ∞ *nyarat*-féle alakpárokban a fgr. fokváltakozásnak napjainkig hagyományozott emlékét látják, azoknak természetesen azt kell föltenniök, hogy a tövégi magánhangzók elveszése előtt az erős fok képviselője **nyáru* (v. **nyáru*) típusú volt, vagyis kéttagú ugyan, de első szótagjában hosszú magánhangzóval. E szerint tehát a mai *úr* alanyeset is **úru* alakú lett volna. Ezen **úru* alakot kell tehát föltenniök a ma *ország* alakú öszetétel első tagjában is (v. ö. *jó-ság* ∞ *jó-ság*, *bír-ság*, *három-ság*, *két-ség* stb.). Csakhogy **úru-ság*-ból lehetett volna ugyan **úruság* \rightarrow **úrság*, ez utóbbiból azonban már soha és semmiképen: *ország*. A mai *ország* csakis *urság* alakból fejlődhetett, ez meg csakis *uruság*-ból. Mert hogy egy eredeti **úruság* vagy **úrság* hosszú *ú*-ja a hangsúlyos szótagban megrövidült volna, ennek a föltevésnek egy csepp valószínűsége sincsen. S az *uruság* (\rightarrow *urság* \rightarrow *ország*) öszetétel nem is áll egymagára a maga rövid magánhangzójával. Ilyen esetek még: *bél* ∞ *Belmagyar-utca*, *Belmonostor-utca* stb. (Kolozsvárt), *én* ∞ *enmagam*, *és* ∞ *ésmét* (\rightarrow *ismét*), *ész* ∞ *eszköz* (? vö. TMNy. 298), *fén* ∞ *fenkő*, *férj* ∞ *förfi* (MTsz. \leftarrow **fërfi*), **hárm* (\rightarrow *három*) ∞ *harmincz*, *hárs* ∞ *Hárság* (helynév, \leftarrow *Hárs-ság*, vö. MNy. IX. 357), *hét* ∞ *hetfő*, *hetven*, *kéz* ∞ *kesztyű*, *keszkenő*, *lány* ∞ *langy-meleg*, *négy* ∞ *szék*. *négyven* (\rightarrow közny. *negyven*). A ki azt teszi föl, hogy az *úr*, *bél*, *én*, *és* stb. alanyesetekben a fgr. őskor óta mindig hosszú magánhangzó volt, az nem tudja megmagyarázni ezen ösztetételek első tagjának mai rövid magánhangzóját; a ki azonban nem **úru*, **bélü*, **kézü*, hanem **uru*, **belü*, **kezü*-féle rövid magánhangzós alanyeseteket tesz föl, az azt mondhatja, hogy ezen ösztetételek abból a korból valók, mikor előtagjuk a tövégi magánhangzó elvesztése után **ur*, **bel*, **kez* stb. volt. Ezen egytagú alakok rövid magánhangzójának megnyúlása után természetesen az addig **kez-mosás*, **kez-adás*, **kez-fogó* stb. alakú ösztetételekben is *kéz* (\rightarrow *kéz*) lépett a régebbi **kez* helyébe, de a *keszkenő*, *kesztyű*, *urság*-féle (fönnebb elősorolt) esetekben a szó ösztetett volta többé-kevésbé már el volt homályosulva, s ezért éppen olyan szabályosan őrződött meg bennük a rövid magánhangzó, mint a *kezet*, *kezemet*, *kezeseket*-féle többtagú alakok első szótagjában.

A *nyár*, *kéz*-féle magyar szavak hosszú magánhangzóját eredetibnek tekintve, a régibb török és szláv jövevényszavainkban megállapított hangtörténeti változásnak az akkori magyar hangviszonyokhoz való alkalmazkodásként való magyarázata is teljesen érthetetlen volna. GOMBocz és MELICH erre vonatkozó kutatásaiból ugyanis biztosan tudjuk (vö. MNy. V, 393, VI, 14. s köv., BTürkLehnw. 160), hogy e jövevényszavak meghonosodása korában ma egytagú

fg. eredetű szavaink még legnagyobbbrészt kéttagúak voltak, mert tővégi magánhangzójukat csak e jövevényszavak meghonosodása után veszítették el. Miért és hogyan alkalmazkodott volna tehát az *ál, gyász, sár és mák, rák, brát*-féle e ytagú alanyeseteknek eredetileg rövid magánhangzója a *nyáru, *kézü, *útu-félék hosszú magánhangzójához, mikor éppen ellenkezőleg azt látjuk, hogy az *alma, barom, kapu* és *angyal, szarka* (= szl. *straka*), *szalma* (= szl. *slama*)-féle kéttagú alanyeseteknek első szótagbeli rövid magánhangzója nem alkalmazkodott a *nyáru, *kézü-féléknek akkor állítólag hosszú magánhangzójához?

A fölhozott nehézségek miatt tehát szerintem sem a *nyár* ∞ *nyarat*, *kéz* ∞ *kezet*-féle magánhangzó-váltakozás nem magyarázható a fg. magánhangzói fokváltakozás megőrzésének, sem a török (és szláv) egytagú szavak rövid *á*-jának megnyúlása nem az általános magyar hangviszonyokhoz való alkalmazkodásnak. Az említett akadályok csak akkor hárulnak el, ha fölteszszük, hogy egytagú (akár ősi fg., akár jövevény) szó rövid magánhangzója a magyar hangtörténetnek valamely korszakában (valószínűleg az Árpád-kor vége felé, de már a tővégi magánhangzók elveszése után) megnyúlt. A régi török és szláv jövevényszavak első szótagbeli *á* hangjának története* és az *úr* ∞ *ország*, *kéz* ∞ *keszkenő*-féle alakpárok ezt kétségtelenül bizonyítják.

Nem mondom, hogy ezzel most már a teljes igazság birtokában vagyunk, mert valószínű, hogy a további kutatásnak sikerülni fog e szabályt egyik-másik pontban szabatosabban is megfogalmazni (nevezetesen megmagyarázni azt, hogy mért nincsen nyoma sem az *ó* ∞ *o* és *ő* ∞ *ö* váltakozásnak), de az a körülmény, hogy az e megnyúlás következtében előállott paradigmikus váltakozásnak (a szó egytagú alakjában hosszú magánhangzó ∞ többtagú alakjának első szótagjában rövid magánhangzó) a mai magyar nyelvben már csak úgyszólván romjai vannak, egyáltalán nem tekinthető érvnek föltevésem helyessége ellen. Mert ha azt tapasztaljuk, hogy a már

* A többi első szótagbeli magánhangzó történetére nézve nem olyan világos a török jövevényszavak tanúvallomása, de talán csak azért, mert egy-egy más hang csak aránylag kevésszer szerepel egytagú szóban s talán egyelőre még ismeretlen más körülmények is akadályozzák e tekintetben a tiszta látást. De már a gyakrabban szereplő török *ä* története fényesen igazolja az *á* történetéből levont tanulságot, mert ilyen esetben ma egytagú szóban (*bér, csécs, ér, kép, szék, szél*) mindig hosszú *é* van, többtagú szóban ellenben 12-szer *e* (*eke, erő, kecske, kelengye, kender, kepe, sereg, teknő, teker, tenger, teve, zerge*), egyszer *é* (*gyéngé*), és kétszer *é* (*érdem, késik*). Csakhogy *gyéngé* valószínűleg nem *ä*, hanem *i* hangú török etymonra megy vissza (vö. BTürkLehnw. 156), *érdem* pedig az *ér* (vö. *sokat ér, értékes*) ige és *késik* talán a *kés* főnév határsának köszönheti hosszú *é*-jét.

fennebb tárgyalt *ëbren, ëbreszt, ëbred, öbrül, fërges, kërges, mërges* és *ország, Belmagyar-utcza, enmagam, ësmét, eszköz, fenkö, förfi, Harság, langy-meleg* esetein kívül még a mai *hárs, hársat* mellett *Harsány* helynév is van (ez valószínűleg az egykori **hárs* kicsinyítője), s a mai *vár, város* (= *váras*) *Vírad* mellett is az oláhban *uoraş* (> *oraş*), *Oradie*, a melyeknek *o*-ja csak *a* vagy *á* hangú magyar alakokból származhatik,* továbbá *vér, vérés* mellett nemcsak *vërës*, hanem kicsinyítő képzős szék. *vercse* (~ közny. *vercse*), *kék, kéket* mellett *Köccse* (*Këkcse*), *Köpcseny* (vö. MNy. VIII, 301—3), *kökény,** Küküllü, ëh, ëhës, ëhëzik*, mellett *ehës, ehëzik, csép, csépel* mellett *csëplet* (szék.), *csöplet* (MTsz.; szorgosabb kutatás ily egykori váltakozásoknak bizonyára még egyéb nyomait is ki fogja deríteni), akkor mintegy szemünk előtt látjuk, hogy hogyan szüntette meg az analogia fokozatosan e váltakozást az egytagú szó szabályosan hosszú magánhangzójának ugyane szó többtagú származékainak szabályosan rövid magánhangzós alakjaiba való bevitele útján. S ha a *tar, csat* és *haraszt, malacz* (*szalad*), *szulok, cap* eseteire gondolunk, akkor bizonyosnak tarthatjuk, hogy sok esetben viszont az ellenkező irányú kiegyenlődés útján szünt meg a váltakozás. Tanulságos példája e kétirányú kiegyenlítődéssnek, hogy a fölteendő régebbi *nëzëk, nëzsz, nëz, nëzünk* stb. ragozási típusból a köznyelvben *nëzëk, nëzël, nëz* stb., a székely nyelvjárásokban pedig *nëzëk, nëzsz, nëz* stb. ragozás lett. Éppen így a mai közny. *láng* ~ *lángot* és nyj. *lang* ~ *langot* ragozás is eredetibb **láng* ~ *lángot* váltakozásra enged következtetni. Meg vagyok róla győződve, hogy ha a XVI. sz. előtti nyelvemlékeink helyesírása a magánhangzók kvantitását jelölné, százával láthatnók e paradigmikus váltakozást olyan egytagú szavakban is, melyeknek minden származékában ma az egész magyar nyelvterületen vagy csak hosszú, vagy csak rövid magánhangzó van.

IV.

Mivel az eddigiekből azt láttuk, hogy a hangsúlyos szótagbeli *á* más-más módon fejlődött egytagú szóban és többtagú szó első szótagjában, azért most áttérve a hangsúlytalan szótagok *á* hangjainak történetére, czélszerű lesz itt is külön-külön vizsgálni az *á* fejlődését a szónak utolsó és nem utolsó hangsúlytalan szótagjában.

* Az oláh *şaiğgüü* is *aligha* származhatik egy *só-vágó* alakú m. szóból, mint a hogy ALEXICS (MNy. IX, 351) gondolja, mert ennek hosszú *á*-ja bajosan esett volna ki az oláhban. De már rövid *a* vagy *á* hangú m. **şay-vagay* (vö. ma is *vagdal*) alakból könnyen érthető volna az Alexics föltételezte ol. **şaiğgüü* > *şaiğgüü* fejlődés.

** A *kék* és *kökény* viszonyát másként, de szerintem fölösleges föltevéssel magyarázza Gombocz BTürkLehnw. 159.

Olyan eset, melyben a hangsúlytalan szótagbeli *á* nem állott egyszersmind a szó utolsó szótagjában is, sajnos, nincsen nagyon sok török jövevényszavaink között. Ilyenek mindössze *kalakán* (> *kalokány*), *kanyaró*, a második nyílt szótagját veszítette tör. **sarakán* > m. *sárkány*, a tővégi magánhangzóját veszítette tör. **buráju* > m. **boró* ~ *borju*, tör. **žapaji* > m. **gyapó* ~ *gyapju* (vö. MNy. IX, 111), és idevehető esetleg még *boszant** (*boszankodik*) is, ha műveltető -*t* képzője előtt régebben kötőhangzó volt.** S íme, három esetben ma csakugyan *a* van, s a többiekben is bizonyára annak kellett valamikor lennie. A m. **sárakán* t. i. csakis > **sarakán* > **sarokán* > **sarkán* > **sárkán* > *sárkány* fejlődés útján válhatott kéttagúvá, mert hiszen ha a **sárakán* második szótagjának *á*-jából a magyarban *á* fejlődött volna, akkor a szó ma is háromtagú volna, mert hosszú *á*-ja semmiképen sem eshetett volna ki a második nyílt szótagból. (A mai *borju* és *gyapju* Árpád-kori előzői tővégi magánhangzójuk elvesztése után *aj* végűek lettek, az ilyenekről pedig vö. alább).

Ez a tanulság tehát csakugyan megegyezik az első szótagbeli *á* történetéből levont tanulsággal. Sem az *alma*-féle szavak első szótagbeli, sem pedig a *kalakán*, *kanyaró*, *boszankodik*, **sarakán* második szótagbeli egykori *á*-jából nem lett *á*. Tehát az *ál*-féle egytagúakkal szembeállítva őket, nyilván azért nem, mert nem állottak a szó utolsó szótagjában. S nem lehet véletlen, hogy régieknek, legalább is Árpád-koriaknak vélhető szláv, latin-olasz, német jövevényszavaink ugyanilyen helyzetű *á*-jából is csak *a* lett. Ilyenek pl. *Ábrahám*, *Adalbert*, *Agota* (= *Agata*), *alabárd*, *Apatin*, *bakacsin*, *Barabás*, *Barnabás*, *evangyéliom*, *kalamáris*, *Katalin* ~ *Szentkatolna* (= *Szentkatalna*), *Magdolna* (= *Magdalena*), *olasz* (= *olaszi*), *Orsova* (= *Orsava*), *pajtu* (= **pajotu* < **pajata* < szl. **pojata*), *palota* (= *palata*), *purgatórium*, *Sebestyén* (= szl. *Sebaštijan*), *szalma* (= **szalama* < **szalama* < szl. *slama*), *Zakariás*, *zsinagóga*.

Kíváncsian várhatjuk most már, hogy mi lett a többtagú török szavak utolsó szótagjának *á* hangjából.

Hosszú *á* van ma a *csákány*, *cziczkány*, *kantár*, *kocsán*, *sárkány*,

* Ennek török eredetét G. csak könyvének megjelenése után bizonyította be véglegesen (MNy. VIII, 401).

** Nem vettem itt figyelembe az *ártány* szót, melynek második *á*-ja G. szerint már az átadó bolgár-törökben keletkezett régebbi *-ajta-* hangcsoport összevonásából. A szintén mellőzött **aracē* > *ács* **bařatur* > *bátor* és *calarjan* > *csalán* szavakra nézve, melyek a második *á*-t követő vagy megelőző *ř* miatt nem alkalmasak a mi kérdésünkben való tanúságtételre, vö. MNy. IX, 113. De ha a m. *csalán* mégis tör. *čalan* etymonra menne vissza (vö. MNy IX, 388), akkor tanúságtétele természetesen szintén fontos volna.

szakál, boszorkány, bojtorján, kalokány, oroszlán,* rövid a a bicsak, csabak, gyarat (∞ gyárt), harang, hosszú ó az apró, békó, borsó, disznó, kanecsó, komló, kopó, kóró, olló, *szapó (= szapu), tarló és tinó, rövid o pedig a homok, üldom és tűzok utolsó tagjában.**

Az *üldom* szóról föltehetjük, hogy eredetibb **üldam*-ból való, hogy tehát mai o-ja szintén á > a változás mellett bizonyít. De már a *homok* és *tűzok* kérdése nem ilyen egyszerű, mert *homok* szavunk már 1055—1386 között 18-szor *humuk*, *humuc*, *humuch*-nak van írva (OkISz.), éppen így *tűzok* is 1375-ben (OkISz.) és a Beszt. Szój.-ben *Tuzuk*, *thuzuk*-nak, s ez a váratlan régi írásmód roppantul bonyolítja a kérdést. Mert vagy azt kell hinnünk, hogy az u betű az idézett följegyzésekben csak o hangot jelöl, s akkor föl kellene tennünk azt is, hogy az a > o változás már 1055 előtt ment végbe, az ezt alighanem megelőző á > a változás pedig még ennél is régebben, a mi az alábbiak szerint éppen nem valószínű, vagy pedig azt kell hinnünk, hogy itt egy olyan hangtani jelenséggel állunk szemben, a melyről eddig halavány sejtelmünk sincsen. Mert hogy talán az etymológiában volna a hiba, arra ebben a két esetben aligha lehetne gondolni; szerintem legalább e két szó etymonja, különösen a mi az utolsó szótagbeli magánhangzónak á voltát illeti, a legbiztosabbak közé tartozik. Ilyen rejtvénytyszerű nehézségekkel állván szemben, meg kell elégednünk azzal a negatív tanulsággal, hogy *homok* és *tűzok* egykori utolsó szótagbeli á-jából nem lett á.***

Az *apró* és társai szóvégi ó-jának története ismeretes (-*áy* > -*ay* > -*ay* > -*oy* > -*ó*) s G. bizonyára ezért tartotta tanúvallomásukat az á történetére nézve teljesen mellőzhetőnek. Én azonban azt hiszem, hogy legalább negatív szempontból ezek is tanulságosak, mert mai ó hagjuk szintén azt bizonyítja, hogy utolsó szótagjukban sohasem volt hosszú á. Egy -**áy* kapcsolatból, vagy belőle fejlődött -**áy* kettőshangzóból ugyanis semmiképen sem fejlődhetett volna *oy*, már pedig ahhoz a kétségnek még csak árnyéka sem férhet, hogy a mai hosszú ó-t igenis *oy* kettőshangzó előzte meg

* Ide tartoznék még *agár* is, ha mégis török eredetűnek bizonyulna és *csalán*, ha csakugyan tör. **čalan* etymonból származnék.

** Teljesen mellőztem az *alma*, *árpa*, *baka*-féle eseteket, mert ezeknek szóvégi á ja, még ha valamikor á lett volna is belőle a magyarban (a mi persze egy cseppet sem valószínű), ma mindenképen a-vá rövidült volna, s e miatt ezek sem alkalmasak a mi kérdésünkben való tanúságtételre.

* Gombocz azt a véleményét közli velem, hogy *homok* és *tűzok* meghonosodása korában talán nem volt a magyarban -*ák* végű szó, hanem annál gyakoribbak voltak az -*uk* végűek. Ez mindenesetre tetszetős föltevés volna, de elfogadása egyszersmind azt is jelenti, hogy *bicsak*, *csabak* (és persze *kobak* is) nem lehetnek honfoglalás előtti török jövevények, a mit különben Gombocz már maga is sejtett (vö. BTürkLehnw. 167, 173, 182).

(vö. MELICH, NyK. XXXIV. 138. s. köv. l. és számos példát az OklSz.-ban).

Elég világos tehát a tanulság, melyet török jövevényszavaink hangsúlytalan s egyszersmind utolsó szótagbeli *á*-jának sorsából levonhatunk. A *szakál, kantár, cziczkány, csákkány, kocmán, sárkány, bojtorján, boszorkány, kalokány, oroszlán* (és talán *agár* és *csalán*) szavakban, vagyis szóvégi *l, r, n* (> *ny*) előtt hosszú *á* lett belőle, minden más esetben pedig *a*.

Mivel a *kalakán, kanyaró* és *Ábrahám, Adalbert*-féle török és nem török jövevényszavakból e fejezet első felében azt láttuk, hogy nem utolsó szótagbeli *á*-ból szabályszerűen *a* lett a magyarban, azért természetesen azt kellene várnunk, hogy e *szakál*-féle szavaink ragozási és képzési rendszerében ma mindazon alakokban *a* legyen, melyekben Árpád-kori megelőzője, az *á*, nem állott utolsó szótagban. (Ma csak az egy *agár* \sim *agurat* mutatja ezt a szabályosságot; bizonyára a *madár, bogár* szavakhoz való hasonlósága miatt, melyekben a sűrű használat őrizte meg a paradigmaticus váltakozást). Nincsen azonban okunk visszariadnunk attól a föltevéstől, hogy a korábbi **szakál, *szakálot, *szakáalom, *szakálos** stb. alakok helyébe is csakugyan a szabályos *szakál* \sim **szakalot, *szakalom, *szakalos** stb. váltakozás lépett, mert teljes joggal föltehetjük, hogy valamiként (mint ezt a példák egész során tapasztalhattuk) az egytagú szavak ragozási és képzési rendszerében az analógias kiegyenlítődésként folyomata igen sok esetben megszüntette a paradigmaticus váltakozást, ugyanúgy megszűnhetett ez számos többtagú szóban is. Hiszen szemünk előtt láthatjuk, hogyan váltják föl napjainkban a hangtörvényszerű *fonál* \sim *fonalat* váltakozást egyfelől az *á* hangú alanyesetből való újraképzés útján keletkezett *fonál* \sim *fonált*** , másfelől meg az *a* hangú ragos-képzős alakokból való elvonás útján keletkezett *fonal* \sim *fonalat* alakú váltakozás nélküli típusok. Ilyen kiegyenlítődésként sokkal több ment végbe a magyar hangtörténet folyamán, mintsem úgy eleve gondolná az ember; még pedig nemcsak a névragozás és -képzés, hanem az igék ragozása és képzése terén is.

Az *akár* kötőszóról pl. régóta tudjuk, hogy azonos az *akar* igének valamelyik alakjával. (Hogy melyikkel, arra nézve eltérők a vélemények.) Világos tehát, hogy valamint az egykor szabályos *adok, ádsz, ád, adunk* stb. ragozás kiegyenlítődésként következében ma végig *a* hangúvá lett, úgy kellett az *akár* tauúbizonyossága szerint egykor (az utolsó szótagbeli *á* > *á*, nem utolsó szótagbeli *á* > *a* hangváltozás megtörténte után) *akarok, akársz, akár, akarunk* stb.

* Mindezek kötőhangzójának minősége persze bizonytalan.

** Ugyanilyen újraképzés eredménye az itt-ott előforduló *madárt, madárok, madárja, számárt, kosárok, pohárom* stb.

ragozásnak is lennie, s az *akár* kötőszó csak azért őrizhette meg hosszú *á*-ját, mert mikor az analogia végrehajtotta a kiegyenlítést, akkor jelentésváltozása következtében már kiszakadt volt az *akár* igének etymologiai képzetsorából. A mai köznyelvi *ismerék*, *ismersz*, *ismer* stb. és nyelvjárási *ismérek*, *ismérsz*, *ismér* stb. alakpárok is csak a szabályos **ésmerék*, **esmérsz*, **esmér*, **esmerünk* stb. típus kétirányú kiegyenlítődésének lehetnek eredményei. Éppen ilyen viszony van a jövőnek *futándok*, *futándsz* stb. és *futandok*, *futandsz* stb. változatai között. (A *futamodik* igében persze szabályosan *a* van.) Teljesen igaza van SIMONYINAK is abban (vö. Nyr. XXXIX. 64—67), hogy a köznyelvi *áldogál*, *sírdogál*, *fújdogál* stb. s a nyelvjárási *aldogal*, *sírdogal*, *fújdogal* stb., s magában a köznyelvben is egyfelől *harapdál*, másfelől meg *rugdál*, *vagdál* stb. képzői egyeredetűek, csak abban téved szerintem, hogy az ilyen jelenségekben az erős és gyöngye fok váltakozásának megőrzött nyomait látja, mert mindezek az én véleményem szerint csak a magyar nyelv külön életében keletkezett paradigmatisus váltakozás ($\hat{a} > \acute{a} \sim a$) más-más irányú kiegyenlítődésének eredményei. Így persze azt sem tartom megokoltnak, hogy a *meztél-láb* és *meztelen* alakok miatt a fosztó képzőnek a magyar nyelv külön életében erősfokú *-tál*, *-tél* és gyöngyefokú *-tul*, *tel* alakját veszi föl (i. h. 66), mert e váltakozásnak is szerintem egyszerűen az az oka, hogy a *meztél* alakban megnyúlt a magánhangzó, mert utolsó szótagban volt, a *meztelen* alakban azonban megmaradt rövidnek, mert nem volt utolsó szótagban.

Valamely szó nem utolsó szótagbeli rövid magánhangzójának történetében, mint láttuk, nem okozott különbséget az, hogy hangsúlyos (pl. *alma*) vagy hangsúlytalan (pl. tör. **kıramıy* > magy. *kanyaró*) volt-e az illető magánhangzó, de az utolsó szótagbeli rövid magánhangzók történetére nézve, úgy látszik, már fontosabb volt hangsúlyos (= egytagú szóban) vagy hangsúlytalan (= többtagú szó utolsó szótagjában) helyzete. Mert az egykor *á* hangú és egyszersmind egytagú török jövevényszavakból kiindulva, azt találtuk volt, hogy egytagú szónak (*o* és *ö* kivételével) bármely rövid magánhangzója bármely mássalhangzó előtt megnyúlt egy bizonyos korban, de többtagú szó utolsó szótagbeli *á*-jának történetéből kiindulva, már nem állíthatunk föl ilyen általános szabályt.

Föltünő t. i. e tekintetben legelőször is az a körülmény, hogy míg az egytagú szavak ragozási és képzési rendszerében még igen sok esetben mutatható ki az $i \sim \acute{i}$, $\acute{u} \sim \acute{ü}$, $\acute{u} \sim u$ váltakozás is (pl. *víz*, *tűz*, *kút* stb.), addig ilyennek a többtagú szavak utolsó szótagjában legcsekélyebb nyoma sincsen; ilyen helyzetben csakis $\hat{a} \sim \acute{a}$ vagy $\hat{a} \sim a$ ($\hat{a} > \acute{a} \sim a$, pl. *madúr* \sim *madarat*), $\hat{e} \sim e$ ($\hat{e} > \acute{e} \sim e$, pl. *levél* \sim *levelet*) és $\acute{e} \sim \acute{e}$ (pl. *élég* \sim *éléget*) váltakozás fordul elő. Láttuk ugyan az imént, hogy kiegyenlítődés következtében többtagú szavak

utolsó \sim nem utolsó szótagjaiban is igen sok esetben megszűnt az egykori váltakozás, de hogy az analogiának itt éppen az $i \sim i$, $ü \sim ü$, $ú \sim u$ váltakozásokat sikerült volna olyan alaposan megszüntetnie, hogy egykori létüknek se a nyelvtörténetben, se a nyelvjárásokban legcsekélyebb nyoma se maradt, azt már mégsem tarthatjuk valószínűnek. Inkább azt kell tehát hinnünk, hogy csakis e , $ë$, a , $á$ nyúltak meg többtagú szó utolsó tagjában, a többi rövid magánhangzó azonban nem.

Különbözik az egytagú szóbeli és a többtagú szó utolsó szótagjabeli magánhangzónak megnyúlása még abban a tekintetben is, hogy az előbbi esetben nem találtunk okot arra, hogy a rövid magánhangzó megnyúlását bizonyos meghatározott magánhangzó következtétől tegyük függővé, de az utóbbi esetben, úgy látszik, csakugyan az l , r , n ($\succ ny$) és talán m^* következtése volt a megnyúlásnak egyik hangtani föltétele. Ezt tudniillik nemcsak a török eredetű szavak látszanak bizonyítani, hanem még az a körülmény is, hogy l , r , (m), n ($\succ ny$) végű többtagú szavakban hasonlíthatatlanul gyakrabban mutatható ki a megnyúlás,** mint egyéb mássalhangzón végződő szavak utolsó szótagjában. S az egyébféle mássalhangzón végződők közül is *cserép*, *derék*, *geréb*, *szemét*, *veréb* (s talán *parázs*) eseteiben még akkor nyúlhatott meg a magánhangzó (szabályosan), mikor ezek a szókezdő mássalhangzó-csoport megbontása előtt egytagúak voltak, a mindig többtagú *darázs*, *kevés*, *nehéz*, *közép*, *egyéb*, *pemét*, *menyét*, *fenék*, *kerék*, *elég* és *fazék* pedig talán csak a hasonló hangzású (és hangtörvényszerűen váltakozó kvantitású) *madár* \sim *madarat*, *kötél* \sim *kötelet*-félék analogiájára lettek ilyen típusúak.

* Vö. hogy *folyamik*, *futamik* mellett *hullím*, *villám* is van. Idegen eredetű szavaink között is sok esetben ki lehet mutatni a szóvégi m ($\succ n \succ ny$) előtti nyúlást. De viszont vö. *üldöm* \leftarrow **üldam*?

** Vö. TMNy. 299—303, s az ott fölsoroltakon kívül a föntebb tárgyalt *akár*, *ismér*, *futánd*, *álldogál*, *harapdál*, *meztél-láb* alakokat. Az *adtál*, *kértél*, *adjál*, *kérjél* alakok kötőhangzójának mai hosszúsága is csak onnan van, hogy az $á$ és e ilyenkor többtagú szó utolsó szótagjában állandóan l előtt állottak. (A *palócz adtal*, *kértel*, *adjal*, *kérjel* alakok megőrzött régiségek.) A TMNy. 596. l. jegyzete ellen azt lehet mondani, hogy *lepel*, *ember*, *ital*, *fiatal* stb. rövid magánhangzói kiegyeulítődés eredményei, mert nem voltak állandóan zárt szótagban. Hogy pedig a kötőhangzó az *észél*, *vélekédél*-féle ikes igék második személyében nem nyúlt meg, holott szintén l előtt zárt szótagban volt, annak az az oka, hogy az ilyenek *iszol*, *aluszol*, *esküszöl*, *mosakodol*, *fésülködöl*-féle alakokkal tartoztak ugyanegy nyelvtani kategóriába. Ez utóbbiak o , $ö$ -jének szabályos rövidsége miatt aztán az analógia megakadályozta az e -nek máskülönben szabályos megnyúlását. A *tészék*, *vészék*, *lészék*-féle alakok mellett az egytagú *téssz*, *véssz*, *tégy*, *végy* stb. hosszú magánhangzója teljesen szabályos.

Összefoglalva már most eddigi vizsgálataink eredményét, azt hiszem, hogy:

1. egytagú szó rövid magánhangzója (*o* és *ö* kivételével) a tövégi magánhangzók elveszése utáni korban zárt szótagban megnyúlt;

2. többtagú szó utolsó szótagjának *e*, *ë*, *a*, *á* hangjai *l*, *r*, *m* [?], *n* mássalhangzókkal zárt szótagban szintén megnyúltak;

3. a zárt és nyílt szótagbeli hosszú és rövid magánhangzók-nak ugyanegy szó származékaiban ennek következtében keletkezett váltakozása kétirányú kiegyenlítődés (újraépzés és elvonás) következtében sok esetben ismét megszűnt;

4. rövid *á* egytagú szó zárt szótagjában és többtagú szónak *l*, *r*, *m*, *n*-re végződő utolsó szótagjában megnyúlt, minden más esetben pedig labializálódott. Az *á*-nak egyfelől labializálódása, másfelől pedig megnyúlása egészen függetlenek egymástól. A *vásár*(-nap) ~ *vásár*-féle alakpárokból és a székely *ápám*, *ányám*, *vásár*(-nap)-féle hangállapottól arra lehet következtetni, hogy az *á* > *á* változás régebb, mint az *á* > *a* változás.

HORGER ANTAL.

Gyöngyösi-magyarázatok.*

Vendég-házasság, vendég-férj. A régi irodalomban ismeretlen összetételek. Mindkettő Gyöngyösi *Páris Helénának* című ovidiusi szabad fordításában (1652—55 körül) fordul elő:

Gyönyörködik Vénus *vendég Házasságban* (111. vsz.).

(Léda is Jupitert) — *vendég Férjnek* ágyába fogatta (112. vsz.).

Értelmüket OVIDIUS 289—290. sorai még jobban megvilágítják:

Juppiter his gaudet, gaudet Venus aurea furtis,

Haec tibi nempe patrem furta dedere Jovem.

Apródik. A NySz.-nak e címűszóra egyetlen példája sincs a régi irodalomból. Gyöngyösi *Helena Párisnak* című, eddig kiadatlan fordítása (ua. időből) 14-ik vsz.-ban van a következő adat:

(Theseusnak) mértékletességgel tett vétke *appródott*.

OVIDIUSNÁL a megfelelő 31-ik sor: — „*minuitque modestia crimen*“. Értelme tehát: kisebbedett, kisebb lett.

Obsit. A NySz.-nak csak egy kései adata van Gvadányi Pel. Nót.-ból. Gyöngyösi *Penelope Ulissesnek* című fordításában (ua. időből, mint az előbbie) a 45. vsz.-ban fordul elő, mely a fordítónak eredeti betoldása. Ez eddig — tudtommal — régi irodalmunkból

* Az első közleményt lásd MNy. X, 445.

egyetlen adat. Gyöngyösi az ovidiusi „rustica coniunx“ iránt való görög hűtlenséget részletezve, a vsz. 3—4. sorában így folytatja:

sokszor *obsitot* nyér jámbor felesigtek,
s hűsigtelen másnak szerelmitül égtek.

Gyalog-dobok. A régi irodalom egyetlen adata, mely a *Daedalus templ.* (készült 1655 körül, első kiadása 1724) IV. r. 137. vsz.-ban fordul elő; értelme a szövegből világos:

Apró *gyalog dobok* nagy-sűrűn pergenek.

Szeme bugája. A NySz.-nak a régi irodalomból csak egy adata van; ez lesz tehát a második, mely uo. az V. r. 2. vsz.-ban fordul elő:

Hó színü fejérség *szeme bugájában* (t. i. Ariadnének).

Virginás. A NySz.-nak erre is csak egy adata van; itt is ez lesz a második, mely Gyöngyösinek *Mars és Bacchus viaskodása cz.* eddig kiadatlan költeményében (készült 1657—58 körül) fordul elő egy csomó rokon-értelmű szóval; ennek jelentése: hegedősféle zenész. A 11. vsz. 1—2. vsz.-ban így szól Bacchus:

Hiyák à hegedúst edgyütt à Dudással,
Cytharas, Cimbalmos, Lantos, *virginással.*

Vetrengés, vetrengék. Az előbbi a *Murányi Vénus* első (1664) kiadása I. r. 114. vsz.-ban (a későbbi kiadásokban nincs meg), a második az *Igaz barátság tükörének* eddig kiadatlan kéziratában (készült 1672—74 körül, a másolat 1680 körül) a Scena VIII. 19. vsz.-ban fordul elő:

(Mi haszna,) Hogy illy *vetrengéssel* magadat terheled (M. V.).

(*Flor*) Philostén betegh vagy? (*Phil.*) Csak alégh *vetrengék* (Ig. bar. .

A szó jelentése mindkét helyen annyi, mint lelki hánykolódás, gyöt-rődés, kínlódás. A NySz. s az egykorú és régibb szótárak nem ismerik. Régente, úgy látszik, gyakoribb alakja volt a szónak: *verteng*, *vertengés*, melyek egészen hasonló jelentésben fordulnak elő BALASSI BÁLINTNÁL (SZILÁDY Á. kiadása 1879.):

Szerелеmben ő utána *vertengjek* egyedül (XXXIX. én. 6. vsz.).

— nagy kinomban, kiben szép Julia engem *vertengni* hágy (LIV. én. 2. vsz.).

A *verteng* és *vertengés* előfordul a Winkler-, Nádor- és Gömör-codexekben is (az utóbbi kettőt a NySz. is idézi). — Ezekkel a szó-alakokkal mindenesetre rokon nemcsak hangzásban, hanem jelentésben is: a *fetrenge*, *fetrenge*s (MOLNÁR A.-nél: involutio, volutatio), de ez a két szó sem a *Murányi Vénus*ban, sem az *Igaz baráts.* kéziratában nem fordul elő; előfordul azonban az utóbbinak már első kiadásában (Act. I. 54. vsz.): *fetrenge*s és a *Kemény János eml.* 1693-iki kiadásában s az ennél régibb GOSZTONYI-codexbeli kéziratban I. r. II. 23. vsz.: *fetrenge* ügyában; u. o. II. r. II. 52: *fetrenge*ni

vérében, II—IV. 31. *fetreng* halálos bánatban. Alakváltozata ennek is van, MOLNÁR ALB. *Diction-Ung.-lat.*: *fertengec* volvor > *förtöngöc* voluto me in coeno, *förtöngés* volutatio.

Kajon, megkajonol. MOLNÁR ALB.-nél megvan *kaján et kajon* = invidus ut Cain. GYÖNGYÖSIMÉL az *Igaz baráts.* (első kiad. 1762.) Act. X. 38: *Kain irigység*; *Kemény Ján. eml.* (1693.) I. r. III. 15: *kajon irigylés.* (A NySz. ez utóbbit későbbi kiadásból rosszul idézi *kaján*-nak; más két példája *káin* és FALUDITÓL kétszer *kaján*, de *kajon* adata az irodalomból nincs.) A szó jelentése és származása a fentebbi példákból világos. — A szó tovább-képzése *megkajonol*; erre a NySz.-nak csak egy adata van PÓSAHÁZIBÓL; GYÖNGYÖSI *Murányi Vénusának* első (1664.) kiadásában kétszer is előfordul, de ezek a XVIII. századi romlott kiadásokból (amilyenekből a NySz. gyűjtője dolgozott) már hiányzanak.

Meg-kajonolná ezt mingyárt az irigység (M. V. II. 37).

(Az üdö) Edgyütt lételünkött *meg-kajonlotta* már (uo. 342)

Csükken, megcsükken. Mindkettő a *Murányi Vénus* II. részében fordul elő. A NySz.-ban csak *csökken*- és származékaira vannak példák, de MOLNÁR ALB. megvan, jelentése: labescit, supprimitur. GYÖNGYÖSI adatai ezek:

(Mint ézzengekben a sas meg nem ijed, Wesselényi és társai) —

sem *csúkkentek* ezekkel szivekben (M. V. II, 252. vsz.).

(Wesselényi heted magával lévén, a négyszáz várbeli vitéz láttára) —

Nemes szive nemhogy *meg-csúkkent* ezekkel

Sótt oly bátran állott stb. (U. o. 267. vsz.).

Csörtölözés — a. m. csörtetés, fegyverzaj. MOLNÁR ALB.-nél nincs meg; a NySz.-ban megvan mint czímszó, de egy adat sincs rá. GYÖNGYÖSI *Murányi Vénusának* III-ik részében kétszer is előfordul:

Végre *csörtölözést* egy parton hallának. (III. 171. vsz.)

Csörtölözést halnak s-talpra serkentenek. (U. o. 202. vsz.).

Élendőség. Egyedül álló alak mind a régi, mind az újabb irodalomban. MOLNÁR ALB.-nél s a Ny Sz.-ban nincs meg, de SZILY KÁLMÁN figyelmét nem kerülte ki: idézi a NyÚSz. I. 59. lapján, de hibás helyre utal, mert GYÖNGYÖSI *Murányi Vénusának* nem II. 124., hanem III. 391. vsz.-ban fordul elő: (Ha — úgymond — WESSELÉNYINEK)

— akarsz érteni többet hűségéről . . .

Halált nem ősmérő emlékezetéről

S-fullasztó sirban-is *éllendőségéről.*

A szó származtatását illetőleg SZILY helyesen véli, hogy „*a mulandóság*“ mintájára (hozzátehetjük még az *állandóság*-ot és *éllendő-*

ség-et is) alkotta a költő, jelentését pedig a költemény ajánló-levelének következő sorai magyarázzák meg: „hogya másoknak másokért való dolgait, sirban szállások után, sok száz esztendőkkel éltetik az Kronikák: azon Nagyságtok egy más kedvéért való cselekedete is, az követkendő údnak meszsze levő határra repülvén, ottan-is hiresüllyön, ősmértesség, teryedgyen, s ilyen örökké“ stb.

Barátmonyú-fű. GYÖNGYÖSI *Igaz barátság.* (első kiad. 1762.) Act. IX. 16. vsz.-ban fordul elő. Két paraszttal meglehetősen ízléstelen hasonlatokban beszélgetvén a királyleányról és a mester koma leányáról, Ambrus azt mondja:

Mint a' barát monyú-fű az ő ortzája.

A szó csak innét és MELIUS *Herbariumából* (1578.) ismeretes, ki a 89. lapon így magyarázza: „*Dracunculus minor* azaz *Borjulu labu fű*, *Barát monyú fű*, — magyarul *Kigyotranck*“. Újabb botanikai munkák szerint a *Kontyvirág-félék* (Araceae) családjába tartozik, s magyar nevei: Áron-gyökér, Áron-vessző, *borjulu fű* stb. A szár végén van virágzata, mely buzogányalakú, csupasz, csúcsán *barnás violaszínű*. (HOFFMANN—WAGNER: *Magyarország virágos növényei*. 1903., 185. l.). Nyilván e szín miatt hasonlítja hozzá a lány hamvas-piros barna arcát. A NySz. csak MELIUSBÓL s a föntebbi adatból ismeri a szót, egyéb példája nincs a régi irodalomból.

Add rám (t. i. a kancsót). Uo. a 29. vsz.-ban:

Fogadgy Isten koma, add rám, tsak had igyam,
Mindgyárt rád köszönöm . . .

Értelme tehát: add közelebb, add ide sor szerint.

Fercsent. Uo. Act. XI. 10. vsz.-ban: (A haragos király)

Mind kettőnkre *fertsent* fel-lobbant tűzében.

A régi irodalomban eddig egyetlen alak, értelme: ránk förmedt.

Zöldellet. Uo. 32. vsz.-ban:

Ha egyszer az ember veszi betsületét
Mint jégtől rontott fű gyenge *zöldelletét*.

A Nyt. Sz. itt is csak ez egy adatot ismeri a régi irodalomból. Gyöngyösi azonban, mint bátor szóújító, kit ezért KAZINCZY s nyelvújító hívei is gyakran idéztek, gyakran használt hasonló alakú képzéseket verstani szükségből, de használta a közönséges alakokat is, így: a *Murányi Vénus* II. 274: az óra zománczos *zöldése*, 277: saynállya eddig *mulattát*-is (= mulatását), 288: az erdő árnyékos *zöldése*, 325: Ha mi *zendületnek* lenne *indulatya* (= támadása), a III. 161: Lén az egész Tótság nagyobb *zendülésben* (a rímek: kezében, setétben, üzésben) s a *rakövetkező sorban* 162. vsz.: Ha láttál volna paraszt-zendületet (rímek: vehetett stb.)

BADICS FERENCZ.

Szervetlen mássalhangzók.

Így nevezik azokat a mássalhangzókat, a melyeknek nincs etymologiai értékük. A legismertebbek a köznyelvi *fuvar* (< kfn. *fuor*) és a népnyelvi *dívó*, *dívák* szavak „hiátustöltő *v*“ és a *boldog*, *Miskolcz*, *Szolnok* szavak *l* hangjai.

Érdemes lesz utána járni annak, hogy ezek a hangok hogyan keletkeztek, mert igen fontos történeti hangtani problémáknak a megfejtése fordul meg ezen a kérdésen. Így hiátustöltő *v*-nek magyarázzák a HB. *feledeve*-féle praeteritumait (Nyr. XVII, 198), a *-vá -vé* rag (ill. igen sok *-vá -vé*-ragos szó) *v*-jét (NyK. XL, 233), sőt MÉSZÖLY a *hova*, *tova* szavak *v*-jén kívül nem hangzóközi *v* hangokról (*öszve*, **azvá*) is azt bizonyítja, hogy „mássalhangzók után hiátustöltőnek támadt *v* hangok“* (Nyr. XXXVIII, 438).

A hiátustöltő mássalhangzóknak az eddigi magyarázatok szerint az volna a rendeltetése, hogy két magánhangzó között az átmenetet megkönnyítsék, mert az összekötő hang nélkül egymásra következő két magánhangzónak az ejtése physiológiai nehézségekkel jár. Ez igaz, sőt tovább mehetünk: minden beszélő kerüli a hiátust: két magánhangzó között valamilyen kapcsoló hangot ejtenek még olyankor is, a mikor a két magánhangzó közül az első valamely szó utolsó, a másik meg a rákövetkező szó első hangja.

Ezt kísérleti úton is bebizonyította GOMBOCZ ZOLTÁN „Zur Phonetik der ungarischen Sprache“ cz. értekezésében (különlenyomat a „Le Monde Oriental“ 1907—8. évfolyamából). Értekezésének 39. lapján közli a „*de asztal*“ szavak ejtéséről felvett grafikus képet, a melyből világosan látni, hogy a *de* szó *e* hangja és a rákövetkező *asztal* szó szókezdő *a*-ja között nincsen abszolút hiátus: „In wirklichkeit findet nun in ungarischen, ebenso wie in den entsprechenden fällen im norddeutschen nicht eine stimm-pause im eigentlichen sinne statt, sodass die stimm-bandschwingungen während der dauer des sogenannten kelkopfverschlusses zu schwingen aufhörten. Vielmehr zeigen die stimmkurven in sämtlichen hier untersuchten (15) fällen dass die stimm-bänder auch während dieses „kelkopfverschlusses (nach vokal!) zu schwingen fortfahren“.

A „*deasztal*“ szavak hiátussal való ejtésénél a physiológiai nehézség

* Elvben óvatosságot ajánl azonban MELICH (NyK. XL, 238.). Az *ajtaja*, *teteje* szavak hiátustöltőnek magyarázott *j* hangjára vö. MNy. IX, 22.

abban állana, hogy a *de* szó *e*-je után a gégefőben hirtelen zárt kellene alkotni, elzárván a légáramot, azután (Gombocz mérése szerint 0.046 mp. után) a zárat felpattantani. A gégefőnek ez a hirtelen egymás után következő két articulatioja, a légáramnak 0.046 mp.-en belül való megkasztása és újra megindítása okozza a physiologiai nehézségeket. Ezeket a beszélő, a mint a Gombocz munkájában közölt 6. ábrából kitűnik, úgy kerüli el, hogy az *e* és *a* hangok között nem zárja el a gégefőt, a légáram is, a hangszálak rezgése is tovább tart a „hiátuson” keresztül. Ha a „*de asztal*” szavak gondos ejtésénél mégis szünetet hall a hallgató az *asztal* szó *a*-ja előtt, ez egyszerűen akustikai csalódás. Hanyagabb ejtésben, folyékony beszédben meg akárhányszor nemcsak physiologiailag mutatható ki a hangszálak rezgése, hanem akustikailag is észlelhető: a két magánhangzó közötti gégefő-explosiva átalakul spiranssá, a mely *i*, vagy *u*-féle hangnak hallatszik, a szerint, a mint illabiális, vagy labiális magánhangzóra következik, *de asztal* helyett *dä-ē-astal*-t ejtünk akárhányszor, a népnyelvben meg pláne közönséges jelenség, hogy *de az, látja a* helyett *dejaz, láttaja* hangokat ejtenek.* A „*tanú az ég*” szavakat meg rendezen így szokták ejteni: *tanu-u-az ég*. A physiologiai okokból keletkező hiátustöltő hangok *e* szerint a magyarban — és bátran állíthatjuk, minden nyelvben — illabiális hangzók után *i*-, labiális hangzó után *u*-féle hangok.

A physiologiai okokból keletkező szervetlen hangokat az jellemzi, hogy, mivel physiologiai, tehát minden nyelvben meglevő nehézségek megszüntetésére szolgálnak: minden nyelvben ugyanazok. Az *-nsz*-hangok ejtésekor pl. óhatatlan, hogy a nasalis-ból a dentalis spirans-ra való átmenetnél egy pillanatig zár ne keletkezzék: a *vonszol* helyett *vonzol*-t ejtünk. De *n* és *sz* között ugyanez az anorganikus *t* lép föl a németben is: pl. *übrigens* helyett *übrigents*-et ejtenek, vagy az angolban, a hol az *against* *egēntst*-nek hangzik és bizonyos, hogy minden nyelvnek hasonló ejtésű *n* és *sz* hangját *t*-vel kapcsolják össze.

A régi *terempt*, *Zemplén* szavak anorganikus *p*-jének pontos megfelelője a francia *dompter* (< *domitare*), vagy a francia *sembler* (< *simulare*), *chambre* (< *camera*) *p*, *b* explosívája.**

Ha már most azt látom, hogy a *diák*, *dio* szavak *i-á* és *i-ó* magánhangzói közé egy *v* hangot told be a népnyelv, világos, hogy ez a *v* nem lehet physiologiai eredetű; nem kiejtésbeli nehézségeket

* A névelőt megelőző kapcsoló hang néha hozzátapad a kezdő magánhangzóhoz, úgy hogy *jaz* alakban is hallani, különösen nótákban. Vö. még: *A lámpába jeczet ég jeczet ég* (népdal). Elkopott a csizmámnak a kérege, *elbrágtá jaz patkány ferege* (népdal).

** Vö. még: *nr* > *ndr*: német *Fähnrich* > *Fähndrich*, latin *generum* > francia *gendre*, görög **αἰρός* (nom. *ἄνηρ*) > *ἀνδρός*.

hárít el a nyelv a magánhangzók közé iktatott *v* hanggal, mert hiszen a *diák*, *dió* szavak ejtésénél; physiológiai nehézség nincsen; a hogy a *fiát*, *fiók* szavak elvannak a hiátustöltő *v* nélkül, úgy a *diák*, *dió* szavak is ellehetnének nélküle. Azután meg ha csakugyan hiátussal ejtették volna ezt a két szót valaha, a legegyszerűbb módja a hiátus megszüntetésének az, a melyet fönnebb leírtunk és a melyet a nyelv használ is *diják*-ot, *dijó*-t ejtven. Hogy került ide mégis a *v*?

Az előbb említett physiológiai eredetű anorganikus hangokon kívül, jóformán minden nyelvben vannak más anorganikus hangok is, a melyekről már abból is sejthetjük, hogy nem physiológiai oka van a keletkezésüknek, hogy minden nyelvben mások és mások. A magyarban van anorganikus *v* és *l*, a németben anorganikus *r* és *n*, a francziában meg éppen *s* és *t*.

Az ófn.-ben pl. a *scrian* (*schreien*) és *spīwan* (*speien*) igéknek szabályos praet. többes 1. sz. alakja *scriun* és *spīun*; ezek mellett ilyen alakok is találkoznak az ófn. nyelvemlékekben: *scrīrun*, *spīrum*; ezekben az *r* minden bizonynyal anorganikus hang. Az osztrák nyelvjáráásokban közönséges dolog, hogy két magánhangzó közé *r*-et taldanak, ha az egyik magánhangzó szóvégen van, a másik meg a rákövetkező szó elején „das tu ich nicht“ helyett *tös tū-r-i net* szavakat ejtenek, „wie ich“ helyett *vī-r-i-t*; más nyelvjáráásokban (pl. a zebegényiben) az utóbbi helyett *vī-n-i* járja.

A francziában a hangtörvényszerű *va-y* (< *vade ibi* = menj oda) szavak magánhangzói közé *z* hangot iktatnak a kiejtésben: szélteben *vāzi*-nak ejtik. Ugyanilyen nem etymologiai értékű *z* hang van a *vendre*-féle igék praes. sing 1. személyének a végén, ha magánhangzó előtt áll. (Ezt a helyesírás is feltünteteti még akkor is, ha nem hangzik: *je prends*, *je vends* < *prehendo*, *vendo*) pl.: *vāzōšval* (*je vends un cheval*).

Ezeknek a szeretlen mássalhangzóknak a magyarázata a következő: Már az ófn.-ben lekopott egyes szavakról a szóvégi *r*, ha mássalhangzón kezdődött következő szó; magánhangzó előtt, tehát intervokalikus helyzetben azonban megmaradt, tehát *dar*, *darbī* > *da*, *dabei* ellenben a *darin* *r*-je megmaradt. Így keletkeztek az úfn. *wo-worin*, *da-daraus* stb. szópárok. Mi sem természetesebb már most, mint az, hogy ezeknek a szópároknak az analógiájára egyes nyelvjáráásokban *vī-vīri*, *tū-tūri* szópárok keletkeztek. Ugyanígy keletkezett a *tu-n-i* (tu ich) — *itū* (ich tu) szópárokból a szóvégi *n* elveszése miatt a zebegényi nyelvjáráásban *vī-vīni* (wie wie ich). A francia *va-s-y* kifejezésbe meg úgy került a szeretlen *z* hang hiátustöltőnek, hogy tu vas és tu vas-à l'école (*tū vā és tū vāzālēkol*) mondatokban a *z* hang hiátustöltőnek érzik (*va*, *va-z-i*), mivel mássalhangzó előtt (*vas-tu* = *vātū*) nincs meg.

A magyarban — különösen a népnyelvben — gyakran elvész a kiejtésben a szóvégi, vagy mássalhangzó előtt álló *l*: *volt*, *sül*, *sült* helyett és mellett *vót*, *sü*, *süt* alakok járnak, a *bölcs*, *bölcső* szavak már a legrégebb nyelvemlékekben váltakoznak *böcs* és *böcső* alakokkal (NySz., vö. Gombocz, MNy. X, 27). Ez az ingadozás magyarázza a *Szolnok*, *Miskolcz*, *boldog* szavak szeretlen *l*-jének a keletkezését: a *Miskolcz* alakot a *Miskócz* teljesebb alakjának fogta fel a nyelvérzék miatt, a milyen teljesebb alakja a *vót*-nak a *volt*.

A fentiekből a szeretlen mássalhangzókra nézve a következőket állapíthatjuk meg: Eredetüket tekintve kétféle szeretlen mássalhangzó van. Az első csoportba tartoznak azok, a melyek *physiológiai* okokból keletkeztek; ha ezeket elveszszük a helyükről, *physiológiai* nehézségek mutatkoznak, legalább a folyékony hanyag ejtésben. Ide tartoznak a *í* és *ü* (magánhangzók között) és a mássalhangzók között fellépő *explosivák*, a melyek WINTERER „Die kerentzer Mundart“ cz. munkájában „Klappgeräusch“-nak nevez.

A második csoportba tartozó szeretlen mássalhangzók keletkezésének feltétele az, hogy ugyanolyan szerves mássalhangzók valamilyen oknál fogva kiveszvéen, vagy kiveszőfélben lévén, egymás mellé kerülhessenek a mássalhangzójukat megtartott és mássalhangzójukat elvesztett alakjai ugyanannak a szónak. Az idetartozó mássalhangzók tehát nem *physiológiai*, hanem *nyelvtörténeti* okoknak köszönik eredetüket.

Ezek után visszatérhetünk a *divó*, *bivaly*, *fuvar* szavak szeretlen *v* hangjához. Az a kérdés, hogy *physiológiai* eredetűeknek kell-e ezeket tekinteniünk (ilyeneknek tekintik őket általában), vagy pedig *nyelvtörténeti* okai vannak a keletkezésüknek?

Említettük, hogy a *physiológiai* okokból keletkezett szeretlen hangok *articulatioj*uknál fogva önként kínálkoznak a nehézségek megszüntetésére. Ebből a szóban forgó *v* hangoknál semmi sincsen. Miért volna könnyebb a *bivaly*, *divó*, *fuvar* szavak ejtése a *bial*, *dió*, *fuvar* szavakénál, mikor, tessez, a hasonló hangzású *miatt*, *fiók*, *hátúak* szavak megvannak a hiátustöltő *v* nélkül is?

Még inkább kérdésessé teszi az említett szavak *v*-jének *physiológiai* eredetét az a körülmény, hogy a régi nyelv nem ismeri a *v*-s *bivaly*, *fuvar*, *divó* szavakat. A *bivaly* az egész NySz.-ban nem szerepel egyszer sem, az OklSz. *bivaly* czímszó alatt közöl egy *biuol* alakot, de megkérdőjelezve. A *fuvar* egyszer van idézve a NySz.-ban a XVII. századból, a *divó*, *divák* alakokat meg éppen csak a Tsz., tehát az újabb népnyelv ismeri.

Ebből nemcsak az következik, hogy a *divó*-féle szavak hiátustöltő *v*-je *nyelvtörténeti* okoknak köszöni eredetét, hanem az is hogy a magyar *nyelvtörténet* folyamán végbe kellett mennie egy olyan *hangváltozás*nak, a melynek következtében egymás mellett

élhettek a nyelvben bizonyos szavaknak *v*-jüket megtartó és *v*-jüket elvesztett alakjai; az ilyen *v*-s és *v* nélküli szópárok analógiájára keletkezettek a *dió* \sim *divó*, *diák* \sim *divák* stb. szópárok, a melyek közül az első egyes nyelvjárásokban veszendőbe ment. Mi lehetett ez a hangváltozás?

Ha a korát nem is tudjuk hamarjában megállapítani, az eredményei után nem soká kell kutatnunk, hiszen az analógia alapja csak valamely nagyon közönséges, szembeszökő jelenség lehetett. Azután meg az analógia közvetlen közelre hat legerősebben.* A szerzetlen *v* hang keletkezésének alapjául szolgáló hangváltozást tehát ott kell valahol keresnünk, a hol a legtöbb ilyen *v* van. Ha már most meggondoljuk, hogy szerzetlen, eddig hiátustöltőnek magyarázott *v* leggyakrabban a *v*-töví igék székely *hívu*, *sívu*-féle alakjaiban lép fel, talán nem lesz merész az a következtetés, hogy az a *v* hang, a mely okot adott a szerzetlen *v* keletkezésére. a *v*-töví igék *v*-je. A mai köznyelvben is egymás mellett állanak *hínak* és *hívnak*, *búvik* és *bújik* stb.; PERESZLÉNYINÉL (Corp. Gramm. 498. l.) a *fű* igének praes. 1. személye: „fúok, vel fúvok“.

A *divó*, *divák*, *fuar*-féle szavak *v*-je tehát véleményem szerint a szerzetlen mássalhangzók második (nyelvtörténeti eredetű) csoportjába tartozik. Az *ad* : *ad-ó* = *hi* : *hi-v-ó* szópárok miatt a nyelvérzék hiátustöltőnek érezhette a *hívó* alatt *v*-jét éppen úgy, mint a hogy aunnak érezte a német az *r*-et a *da*-darin szópárok miatt. A *dió* és *fuar* szavak tehát a következő analógiáknak köszönik eredetüket: *hi* : *hívó* = *dió* : *divó*, *fúok* : *fúvok* = *fuar* : *fuar* stb.** Hogy a *v* a *v*-töví igék egyes alakjaiban hogy terjed át a *v* egyik igealakról a másikra, azt részletesen kifejtettem „A *v*-töví igék“ cz. értekezésemben (NyK. XLII, 317. s k.).

Az elmondottak után kétségen fölül állónak tartom, hogy, mivel a *divó*, *divák*-féle szavak *v*-je nyelvtörténeti okokból a nyelvtörténet folyamán keletkezett, a *divó*, *divák*-féle szavak hiátustöltő *v*-je tehát semmit sem bizonyít a HB. *feledeve*-féle praeteritumainak szempontjából, más szóval a *feledeve*-féle praeteritumok *v*-je nem lehet hiátustöltő, hanem csakis szerves hang. Revideálni kell továbbá nézetem szerint a *-vá*, *-vé* ragra vonatkozó elméleteket is, a melyek e rag *v*-jének magyarázatánál a *divák*, *divó*-féle szavak *v*-jére támaszkodtak.

KRÄUTER FERENCZ.

* *worin*, *daraus* mellett a német nyelvjárásokban leggyakoribb a *vī-r-i*, tehát a *wo* (< kfn. wār) *da* (< kfn. dār) szavakból az ezekhez alaktanilag közel álló *wie*-be hatolt az *r*.

** Nem tartom lehetetlennek azt sem, hogy a kfn. *fuor* > magyar *fuar* esetében a *v* a **fuuar* *u*-jából keletkezett. Ilyen lehet pl. az olasz *Genova*, *Padova* városnevek *v*-je is.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Nagy Szótárról. A M. T. Akadémia Szótári Bizottságának legutóbbi ülésén — mint értesülünk — **TOLNAI VILMOS** előadó fölolvasta a bizottság mult évi munkásságáról szóló jelentését. Ebben beszámol az elmúlt év folyamán a Nagy Szótár számára végzett anyaggyűjtő munkáról. Minthogy e munka zajtalanul, a nagy közönségtől teljesen észrevétlenül folyik, a MNy. közönsége bizonyára örömmel olvassa majd az előadói jelentés számbeli adatait s jóleső érzéssel állapítja meg, hogy a szótár munkálatai mily szépen haladnak előre. Az 1913. év folyamán a Szótári Bizottság 191 munkát dolgoztatott föl s ezekből begyűlt 155,952 adat, melyekkel az adatok teljes száma 1.640,495-re emelkedett. A gyűjtést a mult évben tizenkét rendes dolgozótárs végezte (**TOLNAI VILMOS** előadón kívül **BACSÓ GYULA** Gyulán, **KOSZTOLÁNYI ZOLTÁN** Miskolczon, **KOVÁCS DEZSŐ** Szolnokon, **NÉMET GÁBOR**, **PUTNOKY IMRE**, **SÁGI ISTVÁN**, **SIMAI ÖDÖN** Budapesten, **SZIDAROVSKY JÁNOS** Szolnokon, **TRÓCSÁNYI ZOLTÁN**, **VELLEDITS LAJOS** Budapesten és **ZOLNAI GYULA** Kolozsvárt) s egy-egy átlag 12,996 adatot szolgáltatott be. A szótár anyaggyűjtő munkálatai 1899-ben indultak meg, de ennél kedvezőbb eredményt a gyűjtők még nem bírtak fölmutatni. Hogy ez a szép eredmény lehetségessé vált, az annak köszönhető, hogy az elmúlt évtől kezdve egészen 1920-ig a Nagy Szótár rendelkezésére kétszer akkora összeg áll, mint ez ideig állott. Az Akadémia t. i. erre az időre átengedte a szótárnak a **SEMSEY**-alapítvány kamatait, s ehhez a nagylelkű alapítványtevő maga is készséggel hozzájárult. Így remélhető, hogy az anyaggyűjtés 1920-ban befejeződik, föltéve, hogy a munka oly szorgalmasan és szépen haladhat előre, mint 1913-ban. Q.

A tihanyi alapító oklevél egy helyéről. Az 1055-i tihanyi alapító oklevél leggondosabb kiadását **ERDÉLYI LÁSZLÓ** rendezte sajtó alá (l. A tihanyi apátság kritikus oklevelei, Bpest 1906 és A tihanyi apátság története I. Bpest 1908). Kiadásainak értékét emeli, hogy mellékelte az eredeti hasonmását. Hogy nyelvészeti célra még ez a gondos kiadása is milyen vigyázattal használható csak, arra az alábbi sorokban egy példát idézek. **ERDÉLYI** szerint az oklevélben a többek közt ez van: „Adhuc autem est locus *Mortis* dictus, cuius incipit terminus a Sarfeu-eri-itu-rea, hinc Ohut-cuta-rea, inde ad

Holmodi-rea, postea Gnir-uege-holmodia-rea . . .“ stb. — Engem ezúttal csak egy hely érdekel s ez ez: „incipit terminus a Sarfeu-eri-itu-rea, hinc . . .“ E hely előttem így érthetetlen. Megnézem SZAMOTA értekezését, s e szerint az oklevélben ez volna: „Incipit terminus a a sar feu eri iturea“ (NyK. XXV, 141). Így is érthetetlen a hely. Nem derít világosságot a rendkívül nagy gonddal és körültekintéssel szerkesztett OklSz. sem, a hol a mondat így van közölve: „Adhuc autem est locus mortis dictus cuius incipit terminus a sar feu eri iturea“ (ér alatt, l. még fő, sár, -ra alatt is). — Az itt tárgyalt mondatról írt SIMONYI Zs. is (l. Nyr. XLI. 329), s róla ezt mondja: „Az egész kifejezés, melyben ez ott előfordul, így hangzik: Incipit terminus a sar feu eri iturea. Ez kétségtől a. m. a sárfőéri itu vagyis itató+reá; itu a későbbi it főnév régiebb hangalakja“. Előre kijelentem, hogy az itu szerintem is az *iszik* igével egy töből fakadt, de azért a mondat így is érthetetlen. — Azt kérdelem, lehet-e ilyen összetétel *Sárfőér*, van-e ilyen a régiségben vagy a mai népnyelvben? Aztán meg mi az az a a *sárfőéri* melléknév előtt? Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy volt-e, van-e az *ér* szónak *éri* melléknévi származéka?

Azt hiszem, világosabb lesz a mondat, ha az 1055-i oklevél megfelelő helyét² az eredetiben megnézzük (a facsimilén), s szóról szóra, pontról pontra ide írjuk. A facsimile szerint az eredetiben a hely így van:

„Adhuc aut[em]* e[st] locuf mortuf dictuf cuiuf incipit t[er]minuf afar feu eri iturea hinc ohut cutarea inde . . .“

Látjuk már most, hogy az eredeti interpunctióját megtartva, *afar feu* után sor fölött görögösen van írva s ez az egy pont megfejtí az egész mondatot. A mondat magyarul így hangzik:

„Azonkívül pedig van még a *mortif*-nak nevezett hely, a melynek határa kezdődik *sár fő töl*“ (= *a sar feu*); ezután új mondat jön, a mely elől akár ki is maradhatott a latin *hinc*, de nélküle is érthető, mert a határ terjedését mettől meddig jelöli: *sár fő töl ér itóra*, vagy pedig: „kezdődik *sár főtől*, innen *ér itóra*, innen . . .“ stb. *Mortis* ~ *Martos* hely (kicsinyítés *Marton* ~ *Mártonból*) Tolna megyében Bikács falu közelében feküdt (l. ERDÉLYI L. i. m. 34), *Sárfő* pedig a mai fehér- és tolnamegyei *Sárvíz*; *eri* a mai *ér* teljesebb tövű alakja, *itu* pedig az *itó* (= itató, l. OklSz., ERDÉLYI, NyK. XXXIV, 398) régiebb alakja, mely egykor *ituh*-nak is hangzott.

A fentebbiekből láttuk, hogy az eredetinek egy pontja megfejtett egy eddig teljesen érthetetlennek látszó mondatot. Az egészből pedig az a tanulság, hogy nyelvészeti célra az 1055-i tihanyi

* A [] tett rész a rövidítések föloldását jelenti.

oklevélnek (és más emléknek) csak olyan kiadása használható, a mely az eredetét mindenben hűen visszaadja. Tehát pontosan megtartja az interpunctiót, a nagy és kis betűket, a rövidítéseket stb. Sajnos, ilyen kiadásaink se a tihanyi oklevélről, se más okleveleinkről nincsenek. A leggondosabb oklevélkiadások is — pedig ilyen igen sok van irodalmunkban — nyelvészeti célra csak az eredeti megtekintésével használhatók. A fenti idézett példa erre a legjobb bizonyíték.

MELICH JÁNOS.

A Halotti Beszéd „íráshibái“ és olvasásuk. SZINNYEI J. szellemes és érdekes érvelése szerint a HB. másolat-voltát bizonyítanánk két „íráshiba“ is, melyekről a Nyr. XXXII, 485., illetőleg a MNy. I, 22. szól. Az egyik *emdul* („eendel“), egyike azon alakoknak — mondja — a melyeket eddigelé nem sikerült kielégítően megmagyaráznunk. *Émdöl*-nek olvastuk, de föltűnőnek kellett benne tartanunk az *m*-et, a mely helyett *n*-et várnánk. Azért nem tudtunk szabadulni attól a több ízben ki is fejezett gyanútól, hogy ebben a szóban talán íráshiba van. Azt hiszi, hogy csakugyan úgy is áll a dolog, az *m* íráshiba, de nem *n* helyett, hanem *in* helyett. Az eredetiben *eindul* lehetett s ezt a másoló *emdul*-nak olvasta és úgy írta le. A föltehető alak szerinte így olvasandó: *eindöl*; tehát *íző* nyelvjárási alak, a milyen a HB.-ben még kettő van: *scegin* (olv. *szégin* v. *szégtny*) és *ilezie* (olv. *ileszjé*).

A másik hiba a *turchucat* szóban volna. Ebben t. i. szemet szúrt a tárgyeset ragja előtti *a* betű. A többi mélyhangú tárgyesetben ugyanis *u* vagy *o* betű van a *t* előtt: *adamut*, *paradisumut*, *halalut* (kétszer), *angelcut* . . . (olv. *Ádámot* stb.), *urot*, *utot* (olv. *urat*, *utat*); eszerint tehát azt várhatnók, hogy „torkukat“ így legyen írva: *turchucut* vagy *turchucot* (olv. *torkokot* v. *torkokat*). Bizonyára úgy volna, ha *e* szó helyesen volna írva, fűzi tovább Sz., de hiba van, még pedig olyan hiba, mely idegen kéz másolására vallana. T. i. „torkukat megszakasztja vala“ az első emberpárra volna értendő, a mint érti a HB. minden olvasója, csakhogy a HB.-ben Éváról nincsen szó, hanem csupán Ádámról. Tehát az eredeti szövegben kétségkívül *turchat* (olv. *torkát*) volt, de a másoló ezen a helyen odaértette Évát is . . . s így lett a *turchat*-ból *turchucat*. Ezt a föltevést megerősítenék az azután következő mondatok is, melyekben megint csak Ádámról van szó.

Én nem tartom valószínűnek, hogy az *emdul* íráshiba. U. i. pl. a mai *Szántó* helynév a veszprémvölgyi apácák alapító okl.-ben, Szt. István görög oklevelének 1109-iki átíratában és az ezt megerősítő Kálmán-féle latin oklevélben, *σαμταγ*, *σάμταγ*, illetőleg *Zamtou* alakban fordul elő, tehát *mt*-vel a mai *nt* helyett. Ugyanez a szó a XII—XIII. sz.-ban is — a HB. korában — csaknem végig *mt*-vel van írva, vö. 1157—1158, 1208—1235, 1234, 1236, 1245: *Zamto*,

Zamtou NyK. XXXIV, 139. Csak egyszer Zantpo és később 1295 : Zanto, 1352 : Zanthou (CSÁNKI, III, 103 stb.). Az OklSz. szerint is 1109 : villam Zamtov, 1211 : Zanthou és Samthou (uo.) éppen a HB. korában és ugyanott, a hol megállapításom szerint ez emléket is írhatták, l. JSFOu. XXX, és Nyr. i. h. Hasonlóan még 1239, 1240 k., 1248 és 1258-ban is Zamtpo stb. m-el, Felsődunántúlról, bár 1257-ben Zanthou (Veszpr.) is előfordul. Csak a XIV. sz.-tól inkább nt-vel, de még 1342-ben is Samptovteluk (i. m.). Ugyanigy a pannonhalmi szti. Benedek-rend történetében is 1237—40 : Scampto (I, 281—82, 781) s ugyanott Semptey is, a későbbi Chentey, Chenthe, mai Csentej, Csöntej, az apátság alföldi birtokai közt (I, 326, 783; vö. CSÁNKI, II, 195 is Bodrog vm.). Sőt uo. a mai donga szó 1233 : dumga (que vulgo dicuntur dumga, I, 321, 721 esztergomi okl.) nemcsak Dunga OklSz.* Végül a mai Ádánd somogy megyei község 1265-ben, tehát még a HB. kora után is : Adamd, csak 1279 : Adand (CSÁNKI, II, 585).

Íme mindezekben a későbbi n általában — a donga szó n-jének kivételével — eredetibb, etymologiai m és a HB. korában (sőt később is) a látott esetekben a mai nt, nd helyett akkor még mt, md fordult elő. A mai nk meg a HB.-ben mk effélékben : uromc, uromchuz. Így per analogiam a HB. emdul alakját sem kell íráshibának tartanunk, hanem egykori alak (mint a hogy már Révai is annak vette, Antiqu. I, 187—8; émdöl ill. éndöl-nek olvasta s m ~ n hangváltozással magyarázta) s összevethetni vele később a codexek korában is a himt, bomt, romt, hámt, számt alakokat, a mai hint, bont, ront, hánt, szánt megelőzőit.

Így a mai -and, -end jövő-képzőt is (már csak semasiologiai okokból is) inkább úgy kell magyaráznunk, hogy az < amod, < amod mozzanatos gyakorító-képzőből keletkezhetett (vö. NyK. XVI, 280 és TMNy. I, 626) jelentés-megoszlassal és rendes hangtörvényszerű változással (= amod > = amd > = and).

Igaz, hogy az emdul csak egyetlen alak irodalmunkban, később már nem fordul elő, de hogy nem kell íráshibának lennie, vö. e példákat is: Zeremsu ANONYM. c. 31 cf. c. 17, a mai Szerencs; Nem(p)ti < Nemeti < Németi, ma Lenti (CSÁNKI, III, 22); kegyelmed, kegyemd, kegyend, kemed, kend, kenték stb. MTsz., OklSz., NySz.; Szempe ~ Szenc (vö. MNy. IX, 265); ümeg, ümög ~ ing, üng.

De a képző hangzója sem lehetne í, mivel a későbbi XVI. sz. nyelvemlékekben -énd a képző (vö. TRÓCSÁNYI NyK. XXXVIII, 20, 53). Ezért emdul későbbi éndöl, ééndöl (vö. Nyr. XXXVIII, 295) s ha az emdul íráshiba volna, akkor is endul helyett állna. Az olva-

* SÖRÖS PONGRÁCZ főisk. tanár úr szíves értesítése szerint az OklSz. 3 Aa jelzésű okl. kir. megerősítése s egyben átirata a c. 28 C alatt levő eredetinek. A c. 3 Aa-ban dunga, a c. 28 C-ben ép oly világosan dumga van.

sásra még annyit, hogy az alak *emdül*-nek olvasandó. Az egyszerű *e*-re *vö.* NyK. XLII, 334, az *-ül* zártabb olvasására meg: hogy az egyes 2. sz. *-ol, él, -öl* szóvégből Dunántúl *ú, ü* is lesz (TMNy, I, 595); sőt éppen Felsődunántúl ilyeneket mondanak: *parancsú(l)sz, rendü(l)sz, rendü(l)tél* (saját gyűjtésem), *prézéntülöm, kehüt* Fehér m. Nyr. XXX, 273, *csókú, dalú* (csókol, dalol) Szigetköz, NyF. 38, *pörünyi, pörkü-lődik* stb. S ez alakokban az *ú, ü* szerintem általában régi zártabb hangzójú szótagból lett. S mint a HB.-beli *gimilcictul* stb. *ü*-vel olvasandó (*vö.* NyK. XXXV, 449), ezek mintájára szintén úgy kell olvasnunk az *emdul*-t is. *Vö.* már 1055: *tue, fuegues, kues*; Pannh. rendtört.: *Gunu* (mai *Gönyü*) stb. Az *emdül*-ből később *éndöl* lehetett s ez összevethető az *észö(t)* ma használt felsődunántúl nyitabb 2. sz. praesens alakkal. Ellenben a 3. sz.-ben *vö.* ma is: *himül-hímül* (hímez-hámoz) stb. *-l* képzőjú pápavidéki alakokat.

2. *turchucat*. Az *-at* tárgyeset mindenestre föltűnő a zártabb *-ut* és *-ot* (*angelcut, urot* stb.) mellett. Kissé nehéz hármas változatot tenni föl egy alakban ugyanazon emlékb. De nem példátlan, *vö.* Anonymusnál is: *aldamaf* és *aldumaf* (c. 16, 22. Mai codex kissé későbbi, de a XIV. századnál későbbre nem tehető másolat, *vö.* Fejérpataky kiad. bev.), a Gyul. Glossz. is: *chudalatus, varaf-, scidalmof* (pedig ez eredeti emlék). S ha még hozzávesszük, hogy a HB.-ben, mint a Gyul. Glossz. és KT., KTSz.-ben is minő ingadozások vannak (pl. *holz*: *halalnec*; *-nok, -noch* \sim *-nak, -nach*; *-hat* \sim *-hot*; *furiscte* \sim *etety, scuz, sceuz* stb.), az *-ut, -ot, -at-ot* akkori kiejtési és helyesírási ingadozásnak is tekinthetjük. Én egyszerű értelmi egyeztetést látok ez alakban, mely a régiségben s a mai népnyelvben és irodalomban is előfordul. Felsődunántúl ma éppen *lábukat, lovukat* mondanak (saját gyűjt.) s ennek alapján a *turchucat*-ban levő *-üc-ot -uk*-nak és nem *-ok*-nak olvasom, mint TMNy. I, 715 is. Az ÉrsC. és KOMJÁTHINÁL (Nyitra m., Felsőduna mell.) is *-uk, -ük* van és a Tiszától nyugatra általában *-uk, -ük*-et mondanak (*vö.* BALASSA, Magy. nyelvj. 137 és IMRE S.: A nevek *-uk, -ük* személyragjairól 10, 16). Az első szótagbeli *u* is írása szerint *u*-val olvasandó (*vö.* 1337: Farkasturuk hn.; Szlavóniában ma is: *turkos-turkig*, Nyr. V, 65. Az *-at* szótagban levő *a* mátyusföldiesen lehet *á* is, tehát az egész alak: *turkukát*, ill. *turkhukát*.

3. A HB. másolatvoltát bizonyítaná Sz. szerint az is, hogy az „Urísten“ v. „Urunk Isten“ kimaradt e mondatból: Menyi miloftben terumteve stb. = *Quanta gratia dominus deus gratificaverat . . .* (PrayC., a magyar után következő latin szöveg). Sz. szerint föl lehetne tenni azt is, hogy maga a fordító hagyta ki azt az egy vagy két szót, mikor a fogalmazványát beletisztázta a codexbe, de mégis valószínűbb, hogy ezt a vétséget is idegen kéz vonására kell írunk (MNy. I, 23). Az „Úr“ szó kimaradására gondolt e helynél már SZILÁDY ÁRON is RMKT. I, 251. Én e helynél sem látok olyan

„vétséget“, a melyet idegen kéz rovására kellene írunk. A beszéd szerzője, ill. szabad átdolgozója (s nem „fordítója“) itt egyszerűen nem fejezte ki külön a mondatnak amúgy is érthető alanyát: *ur*, vagy *urunk isten*.

4. Inkább látszanék másolati v. íráshibának a *szen* szó a *szen achfin mariat* kapcsolatban, mint a hogy RÉVAI és ZOLNAI is annak nézte (Antiqu. I, 247, ill. Nyelveml. 69). Az OklSz. és a mai nyelv-járások szerint van pl. 1216: *Sengurg* (OL. 80 „Pozsony“ m.) és Pannonhalmán ma is *Szemmárton* és *szenlőrinci* dülő; sőt magánhangzó előtt is: 1344: *Szen* *wrsula* asszon, OklSz.

Ime bármilyen szellemes megokolás mellett sem kell a HB. amaz alakjainál „íráshibákra“ sőt idegen kezek hibáira, az emlék másolatára vagy éppen másolataira gondolnunk. A nyelvtörténet és a ma is élő nyelvjárások alapján azok épp úgy természetes és eredeti alakok lehetnek, mint az emlék többi alakja. Így nyújt e két tényező együttes vallomása pozitívabb alapot nyelvemlékeink olvasásához is.

ERDÉLYI LAJOS.

NÉV- ÉS SZÓMAGYARÁZATOK.

Uraj és Halmaj. *Uraj* nevű helységet ismerünk: 1. Vas megyében, 1221: *Vroy* (CSÁNKI, II, 807; CZINÁR, 467. 1. és utána TMNy. 580. 1. *Vraj* van); 1254: *Vrej* (CZINÁR, 468); 1304, 1323: *Vraj* (uo. 467.); 1329: *Vray* (CSÁNKI, II, 807); ma *Uraj-Újfalu*; — 2. Gömör megyében, 1216, 1387, 1431: *Wray*; 1360, 1470: *Vraj*; 1427: *Wralya*; ma *Uraj* (CSÁNKI, I, 148.); — 3. Heves megyében, 1487: *Vámos-Uraj* (CSÁNKI, I, 74.); — 4. Torda megyében, 1367, 1465, 1481, 1505: *Vray*; 1465, 1481, 1483, 1493, 1497, 1511, 1519: *Wray*; 1477, 1501: *Uray*; ma *Mező-Uraly* Torda-Aranyos megye keleti határán (CSÁNKI, V, 743.); a mai alak szóvégi *ly*-e újabb fejlődmény, esetleg helyesírási erőszak szülötte. — *Vrej* 1237-ben egy libertinus neveként tűnik fel (CZINÁR, 468.).

A vas megyei *Uraj* régi névalakjait például szokták idézni arra, hogy a valamihez tartozót jelentő *-i* melléknévképző teljesebb alakja: a tővégi magánhangzó + *i* volt, miből egy *-ëi*-féle diphtongus, majd ebből egyrészt *-i*, másrészt a birtokképző *-é* fejlődött (TMNy. 580). Olyan alakot látnak benne, mint az esztergommegyei *Örsi* nevének 1269: *Ursei*, *Vrsey* (MNy. VI, 156.), vagy a heves megyei *Oroszi* nevének 1364: *Uruse* formájában. Nem magyarázzák azonban meg, miként maradt meg a helynévi alakokban a szóvégi *-ai*: *-ei* diphtongus, midőn az alanyesetben lekopott tővégi rövid magánhangzó + *i* alkotta diphtongus különben mind *-i*-vé rövidült. Hogy a helynévnek a hivatalos iratokban való feljegyzése őrizte volna meg az *-i* melléknévképzőre végződés közössége által összefűzött

szócsoport többi tagjain végbemenő hangváltozások analogiás befolyása ellenére a régi alakot, az éppen nem valószínű.

Nézetem szerint az *Uraj* helynév csakugyan összetartozik a 'dominus' jelentésű *úr* főnévvel, a mit őseink igen gyakran használtak helyek megnevezésére, akár mint képzővel ellátott alapszót, akár mint egy összetétel egyik alkotórészét. De, hogy a diphtongusra végződő *Uraj* forma fennmaradt, annak okát én a névnek az *úr* egy származékával való kapcsolatában keresem. Az *úr* szónak u. i. lehetett egy olyan *ura* deminutivuma, mint a milyenek az *apa*, *anya*, *bátya*, *néne* alakok. Ez a deminutivum valószínűleg *uraj* ∞ *uroj* (HB. *urot*) \gt *urej* \gt *urěj* \gt *uré* \gt illeszkedéssel *urá* fejlődésen át vette fel, mikor a hosszú magánhangzók szóvégi helyzetben megrövidültek, az *ura* ∞ ragozva *urá-* alakot. A hozzátartozót jelentő *-i* melléknévképző ebből a tővégi magánhangzó + *i* deminutivumból ered. Functióbeli szétválásukkal hangfejlődésük is más-más irányban folytatódott. A közös forma, melynél a szétágazás bekövetkezett, az *éj* diphtongus lehetett. Ez a kicsinyítő értelmű alakokban *-é*-vé vált, az *-é* magashangú szavakban utóbb *-e*-re rövidült, mélyhangúakban pedig illeszkedéssel *-á* \gt *a*-nak adott helyet. Ezzel szemben a melléknévi functióval bíró származékokban az *-éj* az *-ij* diphtonguson és hosszú *-i*-n át *-i*-vé fejlődött; a nyelvterület egyes helyein ez rövidebb-hosszabb ideig tartó ingadozás után történt meg, a mit az tanúsít, hogy a régebbi nyelvben *-é* végű hozzátartozót jelentő melléknévi formák is szerepelnek.

Az **ura* kicsinyítőt látom abban az 1270: *Wra* személynévben, a mit Thobias comes apja visel (Kovács, 750). Azt hiszem, ugyanez a kicsinyítő jelentkezik az *Ura* helynévben: 1290—1301: *Wra* possessio (Kovács, 750.); 1374: *Wra*: a szatmármegyei *Ura* (Csánki, I, 488.), a hol a tulajdonos nevét tették meg birtokának a nevéül.

Az *Uraj* névben csak úgy kereshetünk valamihez tartozót jelentő származékot, ha felteszszük, hogy azt a személynévül használt *Ura* deminutivumból *-i* képzővel már azután alkották, midőn a tővégi magánhangzó + a valamihez tartozót jelentő *i*-ből eredő diphtongus egyszerű hanggá lett, mert különben diphtongikus alakban fenn nem maradhatott volna. Az *uri* forma 1252-ben tűnik fel. Az *Uraj* hangfejlődésére nézve a következőket kell szem előtt tartanunk: A míg az *Uraj* helynévben az '*Ura* tulajdona' jelentést érezték, mivel az *-i* képző functiójával tisztában voltak, az *Ura* végső magánhangzóját és a képzőt mindaddig külön szótagban ejtették, mint a hogy *apa* mellett *apa-i*-t mondunk mindmáig. Midőn az *Ura* nevű tulajdonos emléke feledésbe ment és így a nevéből származó helynév értelme is elhomályosult, a jelentőségét veszített *-i* az előtte álló magánhangzóval diphtongussá olvadt össze. De ez már akkor történt, mikor megszűnt, vagy legalább is szórványossá

lett a szóvégi *-ai*, *-ei* diphtongusnak egyszerű hanggá fejlődése. Így érthető, hogy az *Uraj* helynévre vonatkozó adatok egyszerű *-é*-re vagy *-i*-re végződő változatot nem tartottak fenn. Hogy az 1237: *Vrej* személynév ennek az *Ura* kicsinyítőnek vagy közvetett lenül az *úr* tőszónak a származéka-e, azt nem lehet eldönteni.

Halmaj helynévvel találkozunk: 1. Abaúj vármegyében 1234/1243: *Holmoy* (WENZEL, Árpádk. Új Okmt. VI, 547—8.); 1292: *Halmay* (KOVÁCS, 286.); 1332—7. pápai tiz. lajstr. *Holme* (CSÁNKI I, 208.); 1352, 1427: *Halmay* (uo.); ma is *Halmaj*; — 2. Heves megyében 1466: *Halmay* (CSÁNKI, I, 62.); megvan: *Halmaj*; — 3. 1446: *Halmay*, valószínűleg Vas megyében (CSÁNKI, II, 753); — 4. 1378: Kapulnas *Halmay* (Oklsz. *Halom*).

E helynév származtatásánál minden fejtörés nélkül felmerül az a gondolat, hogy az a *halom*, régen *holm* (*holmu*; szláv eredetű, MELICH MNy. VI.), utóbb *halm* szóval tartozik össze. Az *-aj* szóvégben az *-i* melléknévképzőt keresem, de hogy a szóvégi kettőshangzó az *-i* képző eredetibb hangalakját őrizte volna meg, vagyis *Halmaj* elemeire nézve teljesen azonos volna a *Halmi* helynévvel (Ugocsa megye, 1244, 1319, 1446—1483, 1493: *Halmy*, *Holmy*, CSÁNKI, 433), azt az *Uraj* tárgyalásánál kifejtett okokból nem tartom feltehetőnek.

Nézetem szerint az *-i* képző itt is, mint az előbbi esetben, magánhangzóra végződő alapszóhoz járult, még pedig olyan korban, midőn már a szóvégi diphtongusból csak ritkán lett egyszerű hangzó. Az alapszó, a mit én a *Halmaj*-ban sejtek, a *holm*: *halm* szónak *holmó* \sim *halmó* deminutivuma. Ugyanazzal az *-ó* (\sim *-ő*) kicsinyítő képzővel alakulhatott ez, a melyikkel a rokonértelmű *orom* \succ *orm* szóból a ma is élő *ormó* kicsinyített forma. Talán ez a *holmó* deminutivum bukkan fel egy a hontmegyei Koárszeg és Csalamia környékén fekvő helyről adott 1298-iki határleírásban: „in unum nemus quod wlgó *holmo* dicitur et prope illum monticulum parum descendendo . . .“ (WENZEL, V, 194). A **halmó* \sim *Halmai* (\succ *Halmaj*) alakok viszonyára vö. *Kálló* \sim *kállai*, *Somló* \sim *somlai*, *Gyergyó* \sim *gyergyói* stb.

PAIS DEZSŐ.

Égi tűz. Ennek a jelzős névnek vagy összetételnek (= villám, mennykő) a rokon nyelvekbeli megfelelőit állítja össze BEKE ÖDÖN a Nyr. 1913. januári számában. De csak egy adatot ismer reá Eszék vidékéről, melyet az 1879-iki Nyr. közöl, így: „De rémisztó idő vót az éjjé; még a *zégi* tűz is leszát a Czamaiék kuttyikra“ (180. l.). SZENDREY ZSIGMOND e kifejezésre két ízben is ráakadt *Szathmár-Németi* „Halotti Centuria“ cz. könyvében (l. Nyr. 1913 szeptember, 333. l.).

Én itt a „villám“-nak, „mennykő“-nek azon kifejezéseit mutatom be, melyekkel kivált a nép szokott élni. Először is megjegyzem, hogy maga az „égi tűz“ közönséges a nép ajkán. De megvan SÁNDORNÁL is: „Égi tűz. R. (= régi) Fulmen. Mennykő, Villám

fulánkja, Tüzes nyil, Isteu nyila“. És „Égi tűz ivó. Fulminis derivator, deductor. Wetterableiter (ma „villámhárító“). MAKLÁRI PÁP „B. Egyezményes Szótár“-ában „Égi tűz“ alá foglalja a villámnak a bibliában előforduló különféle elnevezéseit. Másutt is megtaláljuk. Pl. TOMPÁNAK „Az ibolya álmai“ cz. virágregéjében:

„Egy pillanat . . . s az égi tűz lesujt,
Csapása tör, ront, — izzó lángja gyujt.“

De nemcsak „tűz“ van „égi“, hanem van *égi láng, égi világ, égi szikra, égi parázs* is. BERZSENYINÉL:

„Téged dicsóít a Zenith és Nadir,
A szélveszek bús harcza, az égi láng
Villáma stb.“ (Fohászkodás).

Előfordulnak ezek birtokviszonyban is: az *ég tüze, az ég lángja, az ég szikrája, az ég sziporkája, az ég parazsa*. Van továbbá: az *ég fulánkja, az ég mérge*. ARANYNÁL:

„— — — — Ezzel mene gyorsan,
Mint mikor az égnak villám tüze harsan“ (BH. VII. É.)

Mennyei tűz-et nem hallottam (bár Simai Kr. említi: *coelestis ignis*), de ismerem a néptől ezeket: *mennyei szikra, mennykő tüze* (Barótinál is), *tüzes mennykő*.

Van *isten tüze, isten lángja, isten szikrája, isten mérge, isten-nyila, isten tüzes nyila, tüzes istennyila*. (Aranynál: „Hadurnak — — rettenetes tűz nyilai égnak“ BH.), *isten köve, isten tüzes köve, isten haragja, isten tüzes haragja* (Aranynál is: BI. I. É.), *isten veszett haragja, isten ítélete, isten lelke* („elfujta az isten lelke“). NB.: „*Nyila* (isten ny.) vágjon beléd!“ A bibliából: „Az Istennek tüze esék le az égből“ (Jób I.). „Felgerjede az Úrnak tüze és megemészté a tábornak utolsó szélét“ (Móz. IV.). „Akkor leesék az égből az Úrnak tüze“ (Kir. I.).

Van *villám tüze, szikrája, lángja, parazsa, sőt: sudara*.

Van *felhő lángja, szikrája, fulánkja, mérge*.

Van *zivatar tüze, pokol tüze, isten pokol tüze, pokol tüzes isten-nyila, eső fulánkja*.

Tűz és láng magukban is előfordulnak, pl. „Bele vágott (nyilalt) a tűz“. „Belecsapott a láng“. Így is: *tüzláng és tüzes láng*. A bibliából: „Akkor tűz száll alá az égből“ (Kir. II.).

LEHR ALBERT.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Ad: XV. század: Hetem, Thomast, petert *attak volth.* Dl. 960. (1277-ből) hátlapján. *Bela attha* Zakalosth ez eghhaznak. Dl. 626. (1267-ből) hátlapján.

Adás: XV. század: Ilbe zigenetek *adasa.* Dl. 798. (1272-ből) hátlapján.

Adómeghagyás: XV. század: *Adomeghagias.* Dl. 951 (1276-ból) hátlapján.

Alja: 1518: Quasdam duas silvas ipsorum wigo Nyilas dictas, unam in loco Kallaskewzy et aliam in loco Wasas-Agh-*Allya* nuncupatis. 1523: Rursus medium in loco Kerthallija. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 459. l.; prot. extraser. 5. k. 294. l.]

Általozstály: 1515: Tercia in loco *Althalozthal.* [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 22. l.]

Angyal: 1423: Benedicto *Angyal.* 1444: Albertus dictus *Angal.* [Lelesz: 1423/81. Zsuky-Itár (Erd. Múzeum) f. R. S. No 8.]

Bakbúz: 1518: Tercium medium in loco *Bakbúz.* [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 104. l.]

Basa: 1512: Quartum in loco *Basth* secus terram Georgii *Bassa.* [Pozsonyi kápt. protoc. I. 336. l.]

Békás: 1513: Decimum medium iuger in terra *Bekaskenderes.* 1523: Medium iuger in loco *Bekaasken-*

deres. Az OklSz. egyetlen adata 1401-ből. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 413.; prot. extraser. 5. k. 294. lap.]

Béléses: 1416: Vallentinus *Beleses.* [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No 52.]

Bivaly-út: 1516: Alia duo penes viam *Bijajrth* dictam. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 386. l.]

Bodontorok: 1487: Unum locum piscine *Bodonthorok* appellatum. [Marosvásárhelyi gr. Teleki-Itár: Jelzetlen iratok. No 819.]

Boldog: 1513: Thoma *Boldogh.* [Gr. Teleki-Itár; Gyömrő. El. XX. F. No 42.]

Borjas: 1513: Sebastiano *Borgijas.* [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No 42.]

Borona: 1510: Quinque sessiones suas nobilitares, unam edifiis domorum ex robore wigo *Borona* dicto refertam, et reliquas alias quattuor desertas (Pozsonyi kápt. protoc. I. köt., 219. l.)

Boros: 1513: Gregorio *Boros.* [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No 42.]

Borsó: 1513: Matheo *Borso.* [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No 42.]

Borsó-hely: 1523: Medium iuger in loco *Borsoohel.* [Pozsonyi kápt. prot. extraser. 5. k. 294. l.]

Böjtös: 1480: Mathias *Beythes* . . . et Thomas similiter *Beythes*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XV. F. 1. No 17.]

Buza: 1513: Gregorio *Bicza*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő, El. XX. F. 1. No 42.]

Csapos: 1480: Johannes *Chapos*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XV. F. 1. No 17.]

Csecse: 1513: Sebastiano *Cheche*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No 42.]

Cserélés: XV. század: Bodrogy-Papinak es Keth hetesnek *cherelese* pomazon. [Dl. 4389 (1353-ból) hátlapján.]

Csererdő: 1447: Inde penes quendam silvam quercinam ulgo *Chererdew* vocatam. [Marosvásárhelyi gr. Teleki-ltár: Földvárosztály. No 631.]

Csésze: 1517: Item unum *Cheze* argenteum lego, ut ex eo disponetur reservaculum corporis Christi et detur ad ecclesiam de Besse-nyw. [Kassa város nyilv. ltára, 978. sz.]

Csiga: XVI. század: Carthesia *chýga* super quem funibus ligna solent sursum trahere. [Garam-
(Folytatjuk.)

szentbenedeki conv. ltára. Prot. A) bekötési táblája első belső lapján.]

Csintalan: 1518: Nobilis Ambrosius *Chyntalan*. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 507. 1.]

Csipke: 1550: Item providis Johanne *Chypke*. [Kemény-gyűjtemény; Nagyenyeden, a vármegye-házán. I. k. 45. sz.]

Csirke: 1482: Paulo *Chýrke*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XV. F. 1. No 18.]

Csiszáros: 1523: Martinus *Czy-saroschss* feria sexta. [Kassa város 1489—1528. évi jegyzőkönyvének elején lévő „*Matrica civitatis*“-ban.]

Csomós: 1494: Johannem *Chomos*. Vincencium similiter *Chomos*. [Gr. Erdődy-ltár, Galgóc. Lad. 96. F. 2. No 5.]

Csonka-fűz: 1514: Quintum in loco *Chonkafyuz*. 1523: Item medium in loco *Chonkafyuz*. [Pozsonyi kápt. protoc. extraseriale 5. k. 16. l., 294. l.]

Csontos: 1494: Valentinum et Blasium *Chontos*. 1513: Michaelae *Chontos*. [Gr. Erdődy-ltár, Galgóc. L. 96. F. 2. No 5. Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No 42.]

IVÁNYI BÉLA.

II.

Néhány török-magyar katonai szó. A török végházak szomszédságában lakó magyar kapitányok levelei sok oly török szóval szolgálnak, melyek a magyar nyelvbe is átmentek. Az alább közölt magyar levelekben olvashatjuk például az *aga* (kapitány), *agaság* (kapitányság vagy hadnagyság), a *beztia*, az *iszpahia* (szpáhi), a *timár*, a *topcsi* (pattantyús), az *izarilia* (kapunálló), a *harambasa* (martalócz-vajda), a *juzbasa* (martalócz-tizedes), *ireisaga*, *bulyukbasa* (izariliák, vagyis a kapunállók tizedese), az *azap* (a hódoltság népéből toborzott gyalog és naszádos), a *dezdár* vagy *dazdár* (porkoláb) stb. szókat. Az *oda* szón a janicsárok lakta házakat kell érteni. Aztán az *oda* a janicsároknak azon csapatát jelentette, mely egy házban együtt lakott. Ezen, egy-egy lakóház janicsárainak a tisztjét hív-

ták *oda-basának*. A XVI. században egy-egy odában nagyszámú janicsár volt. A XVII. sz.-ban azonban már sokszor 10—15 janicsár sem volt egy odában. Az *oda-pasa* tisztség tehát akkor már igen jelentéktelen tisztté vált. Mindezekre példákkal szolgálnak a következő XVI. századi levelek és kimutatások, melyek a bécsi Hadi Levéltárban a „Feldakten“ között őriztetnek:

„Az kÿ be jar feyer varra, myth twd benne, ky mychoda, ky *agha*, ky *vayda*, ky *oda basa*, ky *kedygh Izpahya*? Az ky zynty othen köztök lakykys, egy hyrtelen az sem vtdnaya megh mondany hany *beslya*, hany *Izpahya*, hany *Azap*, vagon benne.“ (Ugronffy István levele, 1577 június 9., ex Csesznek.)

Pálffy Tamás, palotai főkapitány, 1577 június 12-iki jelentésében írja:

„Feyrvaroth Aly Beg lakyk. Udvara Nepevel, Vaydayval fel ulhet 200 loval, ha pedig taborban kell zallani 300 *kopiasanak* kell lenni. *Zpahyak* fel ulhetnek most 200 loval, de ha taborban kell mennyek minden harom ezer *ozporara* egy zolgath kel tartani. *Zaymok* vagnak Feyrvaroth 12, kynek myndenyknek 20 ezer *ozpora tymaryanal* fellyebb vagon.

Beslya varosban negy *Besli Aga* vagon: Huzain aga bir 100 Beslyaval, . . . Ruztem Aga 80 bir.

Ingovany Varosban keth Besly Aga lakyk. *Topchyak* vagnak 80. Ezek az patanthuk keorul forgodnak.

Janchyarak neha 40, neha 50. Mynden eztendeoben valtoznak. Olykor egy *Agasag* alath teoben, olykor keveseben.

Izar Ilyak keozeoth vagon 43 *Bulyuk Basa*, myndenyk alath 10 legeny.

Martaloczoknak vagon harom *haram Basayok*. Nazuf *haram-basa* bir 50, Ferhath *harambasa* 50, Murath *harambasa* 50 *Martaloczal*. Az harom *Harambasa* utan vagon harom *Juz Basa*.

Azapoknak vagon keth *Agayok*. Egyk *Juzref Aga*. Ez alath vagon 4 *Ireis Aga*: Kara Behram, Tyryathly Behram Aga, *Juzuf Iriz Aga* es *Mehmeth Iriz Aga*. Az masyknak Aly Aga neve. Ez alath vagon 3 *Ireis Aga*: *Durdy Iryz*, *Pyr Ireyz* es *Chorba Memi*. Ezeknek myndenyknek *kwleomben* vagon *Zazloyok* es myndenyk *Iriz Aga* ky teobel, ky kevesebel bir, de zam zerynth most Feyrvarth vagon 300 *Azap*, kyketh az *teftedor* mynd be irth.

Ennek kivule az Aros nepek kyk vagnak es az *mazulok*.

Chykvarban egy Besly Aga vagon. Murzel Aganak hyvyak, 75 Besliaval bir. Az *Dazdarnak* Huzain Aga neve. *Izar Ilyath* tarthnak 40, *Martaloczothis* 40, *Topchyath* 2.

Chyokakwben vagon *Dazdar Aga* es Feyrvarly Beg *vaydaya* lakyk benne. *Izar Ilyak* es *Martaloczokis* lagnak teoben 60 benne es egy *harambasa*.

Ez zama mynd az feyervary *Begseghez* tartozoknak.

Symontornyaban az Sar Vize melletth *Dervis Beg* lakyk. Udvara Nepe ky jwheth 60 lovas. Besly Aga: *Muztafa Aganak* hivyak. Vagon 80 *Beslia*. Az *Izpahyakis* fel ulhetnek 40 loval. *Izar Ilyak*, kyk az varban lagnak az *Dazdaral* egyuth s az Var kapuyath eorzyk, vagnak 25. *Martaloczoknak* *harambasajok* kyk az palanknak keth *kapuyath eorzyk*, vagnak *martaloczok* 60, *Topchyak* vagnak 4.“

Ugyanilyen kimutatást készített Huszár Péter pápai főkapitány is. A fejérvári őrségről írja például ezeket:

„Az *Espahiak* zemelek zerinth 300zan wannak. Ezek az *ezpahiak* kezwl vagyon oly feö ember, hogy ky 16 loval, ky penigh tizel fel wl . . . Az *kyk* az warat örzyk *Izuriliak* es patantiwsok, azok az patantiwsokkal egietemben 500zan wannak. Azokkal az porkolab (t. i. dezdár) byr es porkolab utan patantiwsoknak Agaiok Huzain Aga . . . Azaph Aga keteö vagyon. Egyk Azaph Aga Kezechy Aga, ez 100 gialogal bir; masyk Aga Nazuff Aga azis 100 Gialogal byr . . . Az martaluczoknak egyk Agaiok Ferhath haram passa . . . masyk Uruch haram pasa . . . egy keöz legin Zeöch Lazar.“ (1577 június 15. Pápa.) ÖDÖNGÖ ÁBEL.

III.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.

(Vö. MNy. X, 83.)

ügy mondván: „azon *innend* egész a Pentelei *ügy mondván* Hercegh läpjäig“ (1768).

undok: „Kegyelmes Uram älmös egynehány Esztendök el múltanak immár, hogy bizonyos Processust erigältunk Dobsa Gergely ellen megh éltében, sok és *undok* költségünkkel, s fáradságunkal“ (1753).

út: „Urhidaj Szölömet Kolosváry Uram Présháza mellett kezdven (kezdödvén) egész a Körte fánál lévő barázdáigh, mely mindenestül 90 *utat* tészten, hagyom György fiannak“ (1764). — Ismét alább: „ . . . a többi szölöhöz való eszköz, prés, és présház penighen az 130 *utas* szölöhöz tartozandó légyen“ (uo.).

vakra fordult állapotja: „Fogadta hasznos kimenetelét Dolgának, de mind azon által *vakra fordult állapotja*“ (1753).

valóság: „mellyben . . . a hallástül és szölástül meg-fosztatott Hazánkfiai neveltessenek és értelmes *Valóságokká* változtassanak“ (1803).

várs-posztó: „Egy izben bizonyos kereskedö zsidóhoz menvén, egy még *várs Posztót* akarván venni, mivel hogy estve volt, így szölította meg azon zsidót“ (1754).

vásár-míves: „*Vásár míves szabók*“ (1724).

vékony elme: „mint *vékony elmém*mel föll irathattam világossan ki fogh tetezeni“ (1721).

velesz: „1. *Velesz* szoknya“ (1775).

velesz: „1. Végh Vörös *Veleszt* No 14½ = 4 frt“ (1729).

vendég-szár: „egy pár kétrétüen varrott kantár *vendég-szárral* együtt 4 frt“ (1813).

vendég-zabla: „6., az u. n. trenzli vagy *vendég zabla* párja 20 xr.“ (1813).

*véren érn*i: „Fejér-Várrul Füredre hordozkodván, ottan nem tsak Borbélykodott, hanem még Tracterkodott is, de *véren érvén* az tökéletlen huzás vonyásnak, ismét Fejér-Várra vissza tért illy galibát most szerezvén“ (1783).

vesztegetni: „Egy egy darabot még a Kallóban le metzenek, és így azzal is minket *vesztegetnek*, úgy hogy Mesterségünk után élnünk lehetetlen“ (1771).

vetöre szántani: „Szántottam keveröre és *vetöre* boldogult Bátyámnak még éltében 8 ftért, abbul fizetett 4 frt, maradt adós 4 frt“ (1754).

világra lenni: „ugyan ottis, ugy mint az Pápán löttem e Világra“ (1712).

vizálatlan: „Gombolagh *vizálatlan* Czérna“ (1741).

vitatni: „Szükségesnek látom lenni, még az Inprothocolatiónak Extractusat is ki vennem, hogy jövendőbeli üdökben is magamat azzal *vitathassam*“ (1781).

vitelés: „A vásárlás áraitól, vámokról, a *vitelés* és kormányzás-béli költségekről“ (1804).

vitórlás: „Ház födéltre való egy piutes bádóg gomb *vitórlással* 75 den.“ (1746).

vonás peták: „Vonyás Márjás, *vonyás peták*“ (1765).

vontatni: „huszon egy forintot, mely Summa mind ez mai napig oda lévén, említet Adonyi János is *vontatta* és *vontattya* megfizetését“ (1715).

zablató: „Kocsi szekerések között ki fogta meg *zablatón* a Lovat, és ki vezette ki az utbul az kocsiját“ (1717).

zörgető: „e féle erősen munkált kapura való egész lakatos készület, ideértvén a *zörgetőt* a felütéssel együtt 24 frt“ (1813).

zsidó-tízparancsolat: „Tegnapi napon bizonyos *Zsidóknak Tízparancsolatyát* és szokott ájtotosságokhoz való széját, és egy kami-zolt el loptam“ (1782).

mesterséges zsvány: „Mészáros Judith, Magos, Barna Ábrázatú, Fekete Hajú 's Szömöldökü, Nemes-Herczeg-Eszterházy Miklos-Gyalog Regimentyébéli, néhai Die 24. Augusti 1781. Budán meg-halálozott Köz-Katonának, Polgár Andrásnak Özvegye, Csongrádrul való, Nagy *Mesterséges Zsvány*, a ki több több izromban Zsvány-Társsaival tett Lopásáért Budán, Pesten, s Esztergomban raboskodott“ (1783).

zsvár: „másodsor pedig ugyan Vásár alkalmatossággal valamely Aszony más két Társsaival együtt, hogy *Zsvárok* volnánk, be vádolt és be is hozattattunk ide“ (1782).

zsupkötő: „*Zsupkötőnek* tartás nélkül 45 xr.“ (1818).

zsupverő: „*Nádverőnek* és *Zsupverőnek* napfelkeltétől nap-lementéig, tartás nélkül 1 ft 15 xr.“ (1818). MOENICH KÁROLY.

NÉPNYELV.

I.

Tájszók.

(A hódmezővásárhelyi nyelvjárásból.)

L. MNy. VII 95, 233.

Kabak, tők: az ember feje (tréf.).

kallanttyús: bolondos, szeleburdi.

karmazsincsók: a legény mindenáron csókot akar lopni, a leány védekezik, körmeivel összekarmizsálja a legény két arcját, ez a karmazsincsók. — Karmazsincsókot kapott. Karmazsincsókot, azt kaphacszl . . .

kemönczedugó: mázlsba mártott rongydarab, amivel kenyérsütés alkalmával a föltámasztott *előtét* körül, a *kemönczeszájához* oda-szorítják.

kémén- és kéménydugó: szurtos, mosdatlan ember; leginkább nő.

kéménkaró: — régi fajta, nyitott, banyakemenczéhez szolgáló

kémények fala, fent a padláson, átellenesen keresztül van lyukasztva s egy jó erős karót úgy dugnak át a lyukakon, hogy a karó mindkét vége kiér a kémény falából, ez a karó a *kéménykaró*. Rendelgetése: reá aggatják, alúlról, a pitarból, a sütőlapáttal, füstölés végett a páronként összekötött friss disznóhúst, kolbászt, szalonnát stb.

kéménkalap: a teteje a régifajta (előbb is említett) kéménynek. Célja, hogy az eső, hó be ne esék a konyhába.

kemőnczeüstőke: a kemence szája fölött a füstjárat egy része.

kemőnczetorka: a kemence száján belüli szűkület. A házban, belül, megfelel ennek az a hely, mely a kemenczebúb és fal közé esik s aminek *párkány* a neve.

kétkézgerében: nagyobb fajta gerében.

kis nyeles v. félkézgerében: könnyebb, kicsi gerében.

kecskerokka: a kerekesrokkának az a fajtája, a melyiknél a kisebb kerék a nagyobbak föltötte van. A *békarokkánál* eltérőleg 45° alatt előre van a kis kereke.

kecskeláb: az a régimódi alkalmatosság, melyre a favágó a fűrészszelendő keresztül fekteti.

kótyvány: kerékvájta lyuk a sáros kocsúton.

lapatyol: beszél, vagy kell, vagy nem.

lábujjpárna: ujjnyi vastag és hosszú ruhatekeres, melyet a bütykös, tyúkszemes lábú paraszt ember kapczával a lábaujjához szorít, hogy a bükkfaköpi, kérges, ökörbóriszma érzékeny ujjait ne sértse.

labszárkapcza: hosszúkás kapcza, melyet a lábszárra tekernek, hogy a puhaszárú csizma gálántabul álljon a lábon.

léleklükő: galuska.

lészemetelődött: megijedt, meg-szégyelte magát.

mázlós: leáztatott sárgaföld, vagy pedig agyag. Rendelgetése: fűtés után a boglyakemence szája környékét, a kemence üstökét belőle — bemázolják. A mázolás nem csupasz kézzel, hanem rongydarabbal: a mázlós ronggyal történik: esetleg ócsa meszelőfejjel: mázlós meszelővel.

A mázolásba mártják be használat előtt a kemenczedugó rongyot is.

mázlósfazék: az az ócska szilke, bögre, vagy fazék, a miben a mázolás tartódik.

márt: szoppintegy; mártogat: szopogat; a kis borjú és a kicsiny gyermek.

mártat: szoptat az anya, az anyaaállat.

matérja: kelme.

mindegysipka: kerek, körül egyforma, többnyire úri hálósapka: mindegy, akárhogy teszi az ember a „fejibe“.

nincsicúr: az éhes, rongyos úrhatnám fráter.

nyalka czípó: szép ∞; kívánatos, hogy az embernek szinte kicsordul rá a nyála.

nyesztet: pityog.

orrkapcza: zsebkendő.

pápista: rosszvéleményű, rosszszándékú.

pap: szalmakötélből formált figura a kazlak végén.

patkahájas: . . . a banyakemence köré vályogból rakott ülőhely, a patka (padka), ha nem meszelik, tapasztják elég gyakran, úgy a rajta ülőknek hozzá kopogtatott csizmája sarkától kikopik, lassanként göröngyönként szakadozni, porlani kezd (a vályog), ilyenkor aztán a „patkán“ renyhéledőnek az egész csizmája vagy „bakancsa“ földes, poros: patkahájas lesz.

patyog: katyog, matyog, motyog — fecseg!

pillangó: nagyszemű szürke csilám a homokban. A lepke sohasem pillangó, hanem: pille.

pipacserélőünnep: 1. kevésbé jelentékeny egyházi ünnep, a mit a köznép csak tud, hogy van, de meg nem tart; 2. olyan dolognap, melyen a parasztember az időjárás miatt heverni kénytelen.

piszokágyú: piszokba telhetetlen, örökre szurtos nő.

pitü, konyhapitü (sohasem *pitarpitü!*): férfi, a ki a konyhában a szakácsnő v. gazdasszony körül

önként, szívesen, nyalás-falás reményében szolgál.

pódt: takarékoskodik, gyűjt, megszugorgat.

pöslet: gyün-mén, vagy kell, vagy nem.

pörnyevágó: hasznavehetetlen, lábatlankodó.

puka és púró: nagyhasú öreggazda.

CSÓKÁN PÁL.

II.

Szólásmódok.

Hová méccz? Járettyembe, petymerembe: Egy más még ezt is hozzáteszi: zabot hegyezni, jeget aszalni. Körülbelül annyit jelent: Mi közöd hozzá! vagy: nem mondom meg. (Zabot hegyezni, jeget aszalni. Gondolom, valami bolond meséből való maradvány, mint: hozz egy kötél homokot, egy rosta vizet. Vö. Arany Buda halála. 10. ének, 100. vsz., a törpe Czerkő habarék beszédével.)

Mijen nagy tokája van annak az embernek.

Be víkon pénzű ez a gyerek: sovány, száraz.

Nem hamvába hótt az! = Derék, jóra való ember, erős.

Nem bolond ember ám a! kirem alássan! = Nagyon okos ember a, kérem átossággal.

Szabó nevű rőfös kereskedő bötttyában egy czivis pógár jánya aszonta a botosnak: „Megvennem kigyelmattól eszt a nagy kendőt száz forintír, ha ennek a színe ojan vóna, mint annak a másíknak a fonája“.

Kicserepedzett a fíjúnak a szája szíle a hideglelistól: sebes lett.

Hamarjában nagy tüzet *cserdített* a hetes a konyhába.

Füle tövire *cserdített* az ostorral.

Felcseperedett a ján = felserdült.

Szemez az eső: gyéren esik. (Debreczen.)

Mekcsattant a hangja = elveszett; nem tud már danolni (világi nótát), énekelni (vallásos éneket).

Aszonta neki: Te bűdös! Neki se kellett több, *felcsattant* a ján = el kezd haragjába, mirgibe, dühibe lármázni s úgy *csatorált*, hogy a harmadik szomszidba is mekhallották.

„Kotty belé! Szilva lé! Tíged kavarlak belé!“ Ojannak szokták mondani, ak ki minden lébe fakanál = azaz mindenbe beleszól, akár ért a dologho, akár nem!

Ojan, mint egy *büti* boszorkán = kóczos, borzos, piszkos, rongyos.

Egyátajjában rossz = teljesen, egészen rossz.

Eláporodtam a hidegtől = nagyon megfáztam.

Kösd *bokrára* a nyakkendőmet v. a főtnek valót = csokorra, azaz úgy, hogy egy rántásra ki lehessen oldani.

Mengyek a borbínál = borbélyhoz.

Mengyek Kaszanyiczkinél (= Kaszanyiczkihez) edint venni.

Lobog a tűz, lobog a ján *szeme*.

Bajmol a gyerekekkel = bajlódik, vesződik.

Sajdittyá (= sejdíti, sejti) mint a macska az esőt.

Id. R. VOZÁRY GYULA.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXI. Választmányi ülés.

(1914 január 20.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Trócsányi Zoltán h. pénztáros, Erdélyi Lajos, Horváth János Kertész Manó, Melich János, Mészöly Gedeon, Tolnai Vilmos és Vízota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvassása és hitelesítése után Erdélyi Lajos fölolvassa a pénztárvizsgálóbizottság jelentését. — Tudomásul szolgál.

2. Az elnök bemutatja az 1914. évi költségvetés tervezetét. — Elfogadjatik.

3. Rendes tagul megválasztatik: Ajánlja:
Gehl Ottmár plébános, *Niczkyfalva* Kräuter Ferencz

4. Trócsányi Zoltán bejelenti a következő könyvajándékot: Dr. L. A. Biró, *Magyarische Sprach- und Gesangaufnahmen*. Wien, 1913. — Köszönettel fogadjatik.

Jelentés a Társaság pénztárának megvizsgálásáról. Alulírottak, mint a választmánytól kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy f. hó 14-én d. u. 1/2 órakor megjelenvén, a Társaság pénztárának könyvét megvizsgáltuk, a bevételeket és kiadásokat a már megszokott rendben és a mellékelt, közkézen levő táblázatokkal egyezőknek találtuk. Jóleső örömmel állapítottuk meg, hogy a *bevétel* 2458 kor. 34 fillérrel volt több a lefolyt 1913. évben a költségvetés szerint megállapítottnál. Ez főként az újabb alapítványoknak, a társaság eddigi tőkésítései kamatjának és a tagdíjaknak meg újabb előfizetéseknek köszönhető. A *kiadás* 1913-ban is kevesebb volt a költségvetés szerintinél. Ez meg bizonyos megtakarításoknak, a jó gazdálkodásnak tulajdonítandó. *Maradék* 1913-ról 1914-re 3503 kor. 81 fill. Ebből 3400 kor. az eddigiekhez tőkésítettett értékpapirban. A társaság alapítványainak állása az 1913. év végén: 35,200 kor., a tavalyi 31,800 kor.-val szemben.

Új pénztárosunk lelkiismeretes munkásságát is méltányolva, tisztelettel kérjük a m. t. közgyűlést, hogy a szokott fölmentést — elismerésének kifejezése mellett — adja meg neki.

Budapesten, 1914. évi januárius 14-én. *Erdély Lajos* és *Vikár Béla* számvizsgálók.

1. Bevételek és kiadások 1913-ban és költségvetés 1914-re.

I.

B e v é t e l	Kölségvetés 1913-ra		Bevétel 1913-ban		Kölségvetés 1914-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék a megelőző évről	71	23	71	23	103	81
Alapítványok	—	—	400	—	—	—
Kamatok	1272	—	1456	27	1408	—
Árkülönbözet értékpapírok vásárlásakor	—	—	409	07	—	—
Tagdíjak és előfizetések	7400	—	8638	—	7400	—
Eladott füzetek	—	—	221	—	—	—
Oklevél	—	—	6	—	—	—
Összesen	8743	23	11201	57	8911	81

A bevétel 1913-ban 2458 kor. 34 fillérrel több a költségvetés szerintinél.

II.

K i a d á s	Kölségvetés 1913-ra		Kiadás 1913-ban		Kölségvetés 1914-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Írói tiszteletdíj	1800	—	1587	—	1800	—
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „Magyar Nyelv“ nyomta- tása	3200	—	2853	54	3200	—
Különnyomatokra	500	—	130	41	1000	—
Expeditio, kisnyomatványok	900	—	920	95	1000	—
Könyvárusi %	140	—	90	—	110	—
Népnyelvi tanulmányok	1200	—	1115	86	800	—
Összesen	8740	—	7697	76	8910	—

A kiadás 1913-ban 1042 kor. 24 fill. kevesebb a költségvetés szerintinél.

A maradék 1913-ról 1914-re 3503 kor. 81 fillér. Ebből 3400 korona értékpapírban, 103 korona 81 fillér készpénzben.

2. Alapítványok állása.

1913.

Áthozatal 1912-ről	31.800 kor.
Pintér Jenő, Budapest	200 „
Vargha Damján, Budapest (II. részl.)	100 „
Zolnai Gyula, Kolozsvár (I. részl.)	100 „
A Társaság tőkésítése	3.000 „

Összesen 35.200 kor.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

17. **Czigle.** BARSÍ FRIGYES úr fölkért bennünket, említenék meg e helyen, hogy a PAIS Dezsőtől (MNy. X. 68) tárgyalt *czigle* szó *cziglemező* összetételben, megvan már (a mit sem a NySz., sem az OklSz. nem vett figyelembe) a legrégebb magyar krónikákban is. Pl. KÉZAI-nál „campus *Chigle*“, a Képes krónikában „campus *Chiglamezei*“ stb. (Honfogl. kútfői, 483 és 497). A KÉZAI krónikájának fordításában SZABÓ KÁROLY már 1862-ben, tehát jóval SIMONYI előtt, megemlítette, hogy vannak, kik e mezőt a *Czegléd* helynévhez akarják kapcsolni. Mindez természetesen nem gyöngíti, sőt erősíti PAIS következtéseit.

SZERK.

18. **Bába-bokor.** A MTsz.-nak GYÖRFFY IVÁNTÓL származó azon adata, hogy a „szivárvány“ jelentésű palócz *bába-bukra* a Székelyföldön is előfordul, aligha hiteles. Többfelé kérdezősködtem utána székelyföldi utaim folyamán, de sehol sem ismerték.

19. **Bástorol:** a háztetőre való fölszegezés előtt megvékonyítja a zsidó élet (Háromszék m. Kőröspatak). *Vonókés, mivel a zsendűjt bástorójjuk* (Hsz. m. Lisznyó). *Azér bástorójják még, hogy bé léhessen tenni* [illeszteni] *a másik zsendűinek a bévágásába* (Hsz. m. Ilyefalva). Nem tudom, hogy mennyire van elterjedve ez a tájszó, azt sem tudom, hogy vajjon csakis a zsidóknak a fenti czélra való megvékonyítását jelenti-e, de úgy látszik erd. szász jövevényszó; vö. *basteln, bastlen* ‚sich an etwas zu tun machen‘ (was man aber nicht recht versteht), ‚(mangelhaft) zimmern‘, ‚kleine Arbeit verrichten‘ (Siebenb.-sächs. Wb.). Az $l - l > r - l$ hasontalanulás könnyen érthető, s az $*szt > st$ változásra is vö. *rost, rostély, fustély, rostokol, kóstol* stb.

20. **Bocs.** Úgy látszik nemcsak bivaly, medve és borz kölykét, borját jelenti a Székelyföldön. A brassómegyei Apácán egy halászó emberrel beszélgetve, azt mondta nekem az illető, hogy egyebek között egy *harcsabocsot* is fogott. Fiatal, még teljesen ki nem nőtt harcsát értett rajta.

HORGER ANTAL.

21. **Hadács** (vö. IX, 468). Ez a szó már előbb is megvolt a hírlapokban. A *Világ* 1911. november 24. száma vezércikkéből való az alábbi adat, mely a jelentés megvilágítására is igen alkalmas: „a fővárosi államrendőrség öt hónappal ezelőtt spiczlit, besugót szerződöttetett, egészen különös czélokra. A besugó feladata az volt, hogy ellenőrizze a szocialista pártot... A *hadács* szerződöttetése nem valamilyen alantas közeg baklövése vagy meg gondolatlansága volt. Boda Dezső főkapitány és Garlathy Ödön rendőrtanácsos tudtával és közreműködésével alkalmaztak egy fiatal szocialistát ezekre a szolgálatokra“.

S. I.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 ÁPRILIS

4. SZÁM.

A Magyar Etymologiai Szótár.

A Magyar Tud. Akadémia megbízásából készült nyelvtudományi munkák hosszú során eddig öt nagyobb terjedelmű magyar szótár látott napvilágot. Az első volt „A Magyar Nyelv Szótára“, a melyre az Akadémia már 1839-ben előkészületeket tett, 1840-ben részletes utasítást dolgoztatott ki s elkészítésével 1844-ben CZUCZOR GERGELY ÉS FOGARASI JÁNOS r. tagokat bizta meg. Első kötete 1862-ben jelent meg, az utolsó pedig (a hatodik) 1874-ben. — A második volt BUDENZ JÓZSEF „Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár“-a, melyből az első füzet 1873-ban, az utolsó pedig 1881-ben jelent meg. — A harmadik volt a „Magyar Nyelvtörténeti Szótár“, a melyhez az anyaggyűjtést 1873 ősztől kezdték meg, s a szerkesztéssel a Nyelvtudományi Bizottság 1880-ban SZARVAS GÁBOR ÉS SIMONYI ZSIGMOND r. tagokat bizta meg. Az első kötet 1890-ben, az utolsó pedig (a harmadik) 1893-ban látott napvilágot. — A negyedik volt a „Magyar Tájszótár“, melynek szerkesztésével a Nyelvtudományi Bizottság 1884-ben SZINNYEI JÓZSEFET bizta meg, ki is az egész munkát, minden segítség nélkül, egymaga végezte el s az első kötetet 1893-tól 1896-ig, a másodikat pedig 1897-től 1901-ig füzetekben bocsátotta közre. — Az ötödik volt a „Magyar Oklevél-Szótár“, melyhez egy nagytehetségű és lángszorgalmú fiatal ember, SZAMOTA ISTVÁN, 1892-től 1895-ig, minden megbízás nélkül, önszántából gyűjtötte össze a becses anyag túlnyomó részét. Korai halála után az Akadémia magához váltotta a kiadás jogát s a szótárra szerkesztés munkáját ZOLNAI GYULA l. tagra bizta. E szótár 15 füzetben, 1902-től 1905-ig, látott napvilágot.

Ezen előzmények után a Magyar Tud. Akadémia már elérkezettnek látta az időt, hogy a hivatott nyelvészeket a magyar etymologiai szótár megírására buzdítsa. 1904-ik évi nagygyűléséből titkos pályázatot hirdetett idevágó próbadolgozatok benyuj-

tására. Azt kívánta, hogy „a dolgozat foglalja magában az alapul szolgáló elvek rövid kifejtését, azonkívül az *A* betűn kezdődő szavak eredetét. Főfeladat legyen az eddig megállapított szófejtések szabatos és kritikai összeállítása.“ Egyszersmind biztosította a jutalomra érdemesnek ítélt pályamű szerzőjét, hogy megbízást fog kapni az egész szótár megírására.

A kitűzött határnapig, 1905 szeptember 30-ig, két pályamű érkezett be, s az 1906. évi nagygyűlés a jutalmat a II. számú pályamunkának ítélte oda. A jelentéstétel végett kiküldött szakbizottság kiemelte, hogy e pályamű szerzője „olyan széleskörű készséggel fogott hozzá a munkához, a mely egy emberben szinte hihetetlen. Egyenlő mélyreható ismeretei vannak a finn-ugor, a román és a szláv nyelvcsalád hangtani viszonyaiban, történeti fejlődésében s a rájuk vonatkozó tudományos irodalomban. Kritikája igen élesen bonczol minden valamirevaló szófejtést. Sok szóról egész kis értekezést ír; a különféle lehetséges magyarázatoknak minden csínját-bínját meghányja-veti és részletesen fejtegeti egyik-másik szófejtés gyengéit.“

Az I. osztály örömmel üdvözölte e munkát s ajánlotta, hogy a pályadíj kiadassék a szerzőjének s egyúttal bizassék meg az etymologiai szótár elkészítésével. Az Akadémia az osztály javaslatát elfogadta, s a jeligés levél fölbontatván, abból MELICH JÁNOS és GOMBOCZ ZOLTÁN I. tagok neve tűnt elő.

Azóta nem is egészen nyolcz év mult el, s az Akadémia 1914 február utolsó napján közrebocsáthatta a Magyar Etymologiai Szótár I. füzetét,* melyet negyedévenkénti egymásutánban fognak követni a többiek.

Ezt megelőzőleg folyóiratunkban mutatványokat közöltek a szerzők a készülő szótárból s elő is adták annak egész tervezetét, valamint az egyes czimszók alá tartozó anyag mi módon való elrendezését (MNY. II: 300 és VIII: 241 és 292).

Tervük szerint „minden czikk elején a *czim szó* áll, a mely a szónak mai irodalmi alakját tünteti föl; tájszavaknál a MTsz.-beli czim szó van közölve, elavult szavaknál pedig az az alak, a

* Czíme: *Lexicon Critico-Etymologicum linguae Hungaricae*. Magyar Etymologiai Szótár, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta Gombocz Zoltán, a Báró Eötvös-collegium tanára, a M. T. Akadémia I. tagja és Melich János, Magyar Nemzeti Múzeumi igazgató-őr, a M. T. Akadémia I. tagja. I. füzet: A!—Aszó (4-r. 1—160 hasáb). Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia, 1914. Bolti ára 6 korona 50 fillér.

mely hozzánk időben közelebb áll. A cikkek két főrésze oszlanak: az egyikben az alakváltozatok és a magyar szó jelentései vannak, a másokban a rokonyelvi, vagy átvétel esetén az átadó nyelvi megfelelések. Az alakváltozatokat lehetőleg teljesen összegyűjtik s a nyelvtörténetiket időrendi (pl. *almu* > *alm* > *álam* > *áalom*), a népnyelvieket fejlődésfokozati rendben sorolják föl. A származékszókat abban az esetben veszik föl, mikor a származék az alapszótól elszigetelődött *a*) vagy divergens jelentésfejlődés következtében (pl. *áll* > *állat*; *ad* > *udó*), *b*) vagy ha az elszigetelődés oka a származékszó képzése módjában van.

Ezen első rész után, a mely voltaképen a magyar szónak rövidre fogott hang- és jelentéstörténetét adja, a *második főrész* következik, a mely nemcsak a rokonyelvi, illetőleg átadó nyelvi alakokat állítja össze lehetőleg teljesen, hanem szükség esetén a magyar szónak hozzájuk való viszonyát bővebben is tárgyalja. Megemlíti alkalomadtán azt is, hogy a magyar szó mely nyelvekbe ment át, mint jövevényszó (vö. pl. *áld*).

Minden egyes cikk végén egy vö.-vel megadják a kérdés irodalmát, még pedig 1. lehetőleg megállapítják, hogy az általuk helyesnek elfogadott etymológiát ki állította föl, 2. felsorolják azokat, a kik az etymonhoz újabb adalékkal vagy szemponttal járultak. Az olyan magyarázatokat, a melyeket nem találnak elfogadhatónak, de a melyek módszeresen készültek, rendszeren „máskép“ szóval bevezetve említik meg.

A szótár anyaga annyiban különbözik a legtöbb etymológiai szótárétól, hogy a közszókon kívül a biztos vagy legalább mai tudásunk szerint biztosnak látszó etymonú tulajdonnevek közül is fölveszi azokat 1., a melyek a magyar hangtörténet szempontjából fontosak (pl. *Lajos*, *Kolozsvár*, *Temes*, *Maros*); 2. a melyeknek helyes hangtörténeti megfejtésével fontos történeti vagy művelődéstörténeti kérdések kapcsolatosak (pl. *Erdély*, *Buda*, *Pest*, *Bécs* stb.).“

Ha már most a szerzőktől maguk számára kidolgozott eme tervrajzot összehasonlítjuk az Akadémia pályázathirdetésével, azt látjuk, hogy a szerzők sokkal többre és nagyobbra vállalkoztak, mint a mit az Akadémia tőlük kívánt. Az Akadémia csakis „az eddig megállapított szófejtések szabatos és kritikai összeállítására“ gondolt, ők azonban ezenfölül még a tárgyalandó törzsszók és nevezetesebb származékaik hang- és jelentésbeli fejlődéstörténetének megírására is vállalkoztak. Sőt a valóságban, mint

az I. füzet bizonyítja, még a saját programjukat is túllicizálták, a mennyiben például most már azt is fölveszik, hogy eddigi tudásunk szerint az egyes szók mikor jelentek meg az irodalomban először.

Olvasóink tájékoztatása kedvéért hadd nyomassunk le egy rövidebb cikket az I. füzetből szóról szóra, magának a szótárnak a betűivel:

ajak [újban ritkán *ajk* is TMNy. 308; CzF.; ragozva régebben *ajaka, ajakat*, később és újban *ajka, ajkat* stb., I. NySz.; első (tulajdonnévi) adat 1314/1324-ből: *Ayakas*, OklSz.; első köznévi Schl. szój.; alakv.: *ajk* CzF.; *alyak* BESSENYEI, Holmi, 1779, 383. I. (MFL-nál hibásan *alak* a.)] 1. „labium, lippe; 2. mentum, kinn” MTsz. (két adat), SIMONYI, NyK. XXIII, 310. Származék: *ajakas, labiosus, labeo* Schl. szój., MURM.; C.; MA.; *ajók*

CzF. „vastag ajku” valószínűleg a *pufók, szemök* képzések analogiájára; vö. *ajóka*.

Valószínűleg az „orificium, crena” jelentésű *aj, aj* névszó származéka (l. ezt), *-k* kicsinyítő képzővel (feltűnő a kötőhangzó nyíltsága: *ajak* e. h. *ajok*).

Vö. CzF.; SZINNYEI, Nyf. VIII, 100; Budenz-alb. 41; MUSz. 786. és 789. sz.; GOMBOCZ, NyK. XXXIX, 256; SZINNYEI, NyH.⁴ 151. Vö. az *aj, aj* és az *ajtó* c.

Ebből az egy cikkből is látható, hogy a szerzők mily óvatosságok állításaikban. A mi másnak talán holtbizonyos volna, nekik csak valószínű; a mit más talán észre sem venne, ők föltűnőnek találják. Hány meg hány címszónál jegyzi meg, hogy „eredete ismeretlen, eredete nincs tisztázva, kielégítő magyarázata nincs” stb. Mintha a szerzők magukra nézve is kötelezőnek tartották volna azt az utasítást, a mit az Akadémia 1844-ben Czuczor-Fogarasinak adott s ami ellen éppen ezek oly sokszor és oly szörnyű módon vétektek, hogy t. i. „a szók eredetének kinyomozásában inkább tudatlanságunkat kell megvallanunk, mint hibát tanítanunk” (CzF. I:6). Mi pedig tegyük hozzá, hogy az óvatosság, a tartózkodva nyilatkozás sehol sincs annyira helyén, mint az etymologiai kérdésekre adott feleletekben. Elhamarkodott ítélet, a mely tekintélyes helyről jön, hosszú időre útját vághatja a további kutatásnak, míg a kérdés nyitvahagyása egyenest föl hívja rá a hozzáértőket.

Valamely tudományos munka fontossága abban a hatásban nyilatkozik meg legszembeszökőbben, a mit a körébe vágó kutatások további menetére és irányítására gyakorol. Meg vagyok győződve, hogy az EtSz. minden egyes füzete, mindjárt meg-

jelenése után és utóbb még inkább, a potlékok, a magyarázatok, a kiegészítő, majd megerősítő, majd helyreigazító adatok egész raját fogja szárnyra kelteni nemcsak az etymonok körül, hanem a nyelvtörténet terén is.*

E rövid ismertetést azzal a kívánsággal végzem, hogy a vállvetett munkát, a mit Gombocz és Melich oly fényes sikerrel indítottak most meg, teljes dicsőséggel be is fejezhessék.

SZILY KÁLMÁN.

Keresztneveinkről.**

c) *Képzés.* A becézgetést képzés útján fejezzük ki a leg többször. Ha azt mondom: *Lukácska* (lásd OklSz., 1449-ből), *Jánoska* (1613-ból OklSz. és GYARMATHI, Okosk. tanító m. nyelvmest. I, 61), *Péterke* (alakv. *Pétirke*, *Pétörke*, első adat 1277-ből, OklSz.), *Sándorka*, *Ágostonka* stb. (I. VERSEGHY, Analyticae inst. ling. Hung. Synt. I. 81—83), akkor ez esetekben a keresztnevet egyszerűen tovább képeztük. Hasonló esetek: *Ádánd* (alakv. *Ádányd* hn. Somogy m., az *Ádám*ból *-d* kicsinyítő képzővel, vö. KR., CSÁNKI II, 585), *Ábránk* (kn., illetőleg szn. *Ábrám* : *Ábrahám*ból *-k* kicsinyítő képzővel, I. KUBINYI, Nomencl.), *Lack* (írva *Lachk*, *Lack*, KOVÁCS, Ind., kicsinyítés *László*, *Láczlóból* I. OklSz.; a *-ck* eredetibb *-szk*-ből való is lehet, vö. *Lászk* \approx *Laszk*, írva *Lazk*, KOVÁCS, Ind.), stb. Általában azonban az a rendes eset a becézgetésnél, hogy a személynév, illetőleg keresztnév meg is rövidül, meg képzőt is ragasztunk hozzá. Ime néhány példa a sok közül: *Orsika* (1544-ből OklSz. = Orsolya), *Petke* (1240 tájáról OklSz. = Péter), *Pető* (1258-ból OklSz. = Péter), *Zsiga* (1591-ből OklSz. = Zsigmond) stb. — A legnagyobb változatosságot már most a képzéssel és rövidüléssel együtt járó becézgető mód nyújtja.

A becézgetésnek fent vázolt módjai a magyarban nem idegen hatás alatt keletkeztek, mint SZILASI S utána SIMONYI gondolta. Hogy mármost a lat. *-us* végű keresztneveknek a magyarba való átkerülése módját megfejtjük, szükségünk van a magyar becézgető képzőknek történeti alapon való vázlatos be-

* Folyóiratunk a jövő füzetétől kezdve új rovatot nyit „Adalékok a Magyar Etymologiai Szótárhoz“ címmel. Fölkérjük olvasóinkat, szíveskedjenek helytálló adalékaikat hozzánk küldeni, hogy azok, lehetőleg egy helyen összegyűjtve, lássanak napvilágot. Sz. K.

** Az első közleményt I. MNy. 10 : 97.

mutatására. Csak vázlatot fogunk nyújtani, de így is kiderül, hogy e képzők legeslegnagyobb része idegen nem is lehet, nem-hogy — tótok volnának, mint SIMONYI a TMNy.-ban hirdeti. Mint-hogy nem akarok részletesen írni, azért egy-egy képzőnél nem fogom bonczolgatni, miért helytelen szláv vagy magyar szempontból SIMONYI-nak egy-egy tótnak, szlávnak vagy németnek tartott képzőről való nézete.

A magyar köznevek, kereszt- és személynevek kicsinyítésénél a következő képzők vannak:

A) *Egyszerű képzők.*

1. *-k*, régi magy. *-kü* \sim *ku* \leftarrow **-ki*. Van a magyarban egy deverbális (vö. *títok*, *burok*, *véték*, *éték*, *ítok* BUDENZ, UGAL. 225, SZINNYEI NyH⁴. 82) és egy denominális (vö. *farok fészék*, *török*, *torok*, *lélék*; *fék* vö. BUDENZ, UGAL. 248, TMNy. 542, SZINNYEI, NyH⁴. 86) *-ok*, *-ék* képző, melynek a ragozásban *-kő* \sim *-kē*. *-ko* a teljesebb és eredetibb alakja. Ez a képző egy és ugyanaz a képző, s nem más, mint a finnugor **k* diminutivképző (l. KSzemle XIV. 27). Ezt a képzőt már most megtaláljuk a személy- és keresztnevekben is. A mai *Györök* (hn., Somogy m., Zala m., l. CSÁNKI II. 610, III. 57), *Györk* (hn. Pest m., Heves m., l. CSÁNKI I. 28, 62) régiebb magyar *Gyürk* keresztnévből való, ez a *Gyürk* keresztnév elő is fordul pl. a Vár. reg.-ban (vö. írva *Gyurc*, 170, 291. §§-ban, *Gurc* 47. §). A név a *György* kicsinyített, becézgető alakja. Ki tudjuk már most mutatni, hogy a kicsinyített keresztnév még régiebb magyar alakja *Gyürkü*. Ebben a hangalakban találjuk e keresztnévet Güdén 1079—80. évi oklevelében (vö. az oklevélben írva így: „*Gurcu strigonensis comes*“). Hasonló kicsinyített tulajdonnevek: 1055-ből: ad lacum *turku* olv. *Türkü* (ma *Török*, *Török* puszta Somogy megyében, Nyk. XXV. 145, XXXIV. 399.), *Petcu*, *Petku*, olv. *Petkü*, később *Petk*, *Petch* olv. *Pe(é)tk* férfinév, l. Kovács, Ind., kicsinyítés *Péter*ből | *Jancu* férfinév Vár. reg. olv. *Ja(á)нку*. Idevalók: *Ábránk* (*Ábrahám*ból, l. EtSzót.), *Benk* (*Benedek*ből OklSz.), *Jovánk*, *Johánk* (*Johán*esből l. Vár. reg. *Jouanc*, *Johanc*), *Lack* (*László*, *Lácló*ból, l. fentebb) stb., stb.

Hogy e kicsinyítő magy. képzőnek eredeti alakja *-kü* \sim *-ku*, ezt az ilyen belőle tovább képzett kicsinyítések is bizonyítják: *Lőkös* (*-kü* \leftarrow *-kő* + *s*-sel kicsinyített alak *Lőrincz*ből, l. KARÁCSONYI, MNy. I. 183), *Surkud* (vö. Vár. reg. 344. *Matthęus de Surcud* hn., nyilván *Sarkad*, vö. CSÁNKI I. 419, 621, II. 639 és Anon.

surcusar: Soroksár, I. NyF. XV. 24), *Forkud* > *Forkod* (szn., I. OklSz. *fark* alatt). Ez a megállapításunk is teljesen összhangban van azzal, a mit a *torok*-féle szavakról tudunk; itt is *-kü* ~ *-ku* a teljesebb alak (vö. HB. *turchucat* olv. *turkukat*, vö. NyF. XV. 85). A *-kü* ~ *-ku* régibb *-*ki* ~ *-ku*-ra megy vissza s ez ismét egy közös *-*ki*-re. Az *i* tövégi magánhangzó, melyre vö. a *-d* ~ *-di*-nél mondandókat.

2. *-d*, régibb magy. *-dü* ~ *du*, még régibb *-di*. Ez a képző van az *apród*, *rövid*, *hatodik*-féle képzésekben (I. BUDENZ, UGAL. 252, 253, TMNy. 554, 584, SZINNYEI, NyH⁴. 88). A *-d* képző a régi nyelvben, személy- és helynevekben rendkívül gyakori. Hogy a *-d* kicsinyítő képző mennyire élő képző volt a régi nyelvben, legjobban bizonyítja ANONYMUS meg KÉZAI krónikája. ANONYMUS műve 18. §-ában azt mondja, hogy *Borsu* ~ *Bors* úr a Boldva mellett várat építtetett, „quod vocatum est a populo illo *Borsod*, eo quod parvum fuerit“. KÉZAI műve 32. §-ában *Szegszárd* (*Seceg Zard*) nevét magyarázza, s azt mondja, hogy Béla király után nevezték: „Hic enim caluus erat et colore brunus, propter quod suum monasterium diminutivae sicut erat ipse corpore dispositus, sic vocari iussit“. A keresztnevek terén is kimutatható ez a *-d* kicsinyítő képző, ilyenek: *Páld* (hn. Pozsony m., Hont m., *Páld* keresztnévből), *Jánd* ~ *Istvánd* (hn. Somogy m. Zala m., I. CSÁNKI II. 614, III. 63) *Péterd*, *Peterd* (hn. Bihar, Bereg, Veszprém, Torda m., I. CSÁNKI I. 620, II. 516, V. 725, a veszprémmegyeit *Péterfalvának* is hitták, I. CSÁNKI III. 247). A képző legrégebbi magyar alakja *-di* volt [vö. *Mogdi* OklSz. mag a., *παταδι*, *fofudi* 1109-, 1055-ből = Fadd; *μελεχδης* 1109-ből, *Melegd* OklSz.; *Arpadius* MNy. VI. 152, 153; *Lazdi* Vár. reg. 160; *Üt vendi* I. JERNEY, később *Üt vend*, I. OklSz. ötven a. stb.; *Bandi* JERNEY 1138, később *Bánd*; esetleg ide való adat, hogy a pozsonymegyei *Páld* községet tótul *Páldy* olv. *Páldinak* mondják LIPSZKY, Rep.]. A *-di*-ből illeszkedéssel *-du*, ajakgömbölyítéssel *-dü* lett, vö. Vár. reg. 198: *Tiuandu*, uo. 152: *Tyuanđ*; uo. 209: *Lazdu*, uo. 287: *Lazđ*, uo. *Mogdu* > *Mogđ* stb., *Fild* CSÁNKI V. 352. A tövégi magánhangzó becses a továbbképzett *Paldus* alak is, a mely a Vár. reg.-ban van (236: „Iudice *Paldus*“). Az *-i* > *-ü* ~ *-u* tövégi vocális a tövégi rövid magánhangzók sorsában osztozván, a szó végéről lekopott.

3. *-s*, régi magy. *-*sü* ~ *-*su*, még régibb *-si*. Ez a kicsinyítő képző van a *bolondos*, *feketés*, *kékes*, *sötétes* stb. köznevek-

ben (l. BUDENZ, Ugal. 237, 255, 257, TMNy. 552, 569, SZINNYEI, NyH⁴. 84), számtalan hely- és személynévben, vö. *Aranyos, Almás, Magyorós*. Keresztnevekben is mind a mai, (vö. *Julis*: Juliánna, *Bódis*: Boldizsár, *Maris, Máris*: Mária stb.), mind pedig a régi nyelvben (példákat l. lejjebb az *-is, -us* tárgyalásánál). Ebből az *-s*-ből szabályosan lett *-cs*, vö. *kövecs, ünecs, baglyacs, Iloncs*: Ilona, *Dancs* régibb *Doncs*: Domokosból stb. Ennek az eredeti magy. képzőnek legrégebb magy. alakja a nyelvtörténetben *-si*. Erre két példám van. Az egyik Vár. reg. 69. §-ában olvasható s így hangzik: „de villa *Felcopusi*“, olv. *Félkopusi*; ezen a helyen KARÁCSONYI szerint (l. a Vár. reg. kiadását K. és BOROVSKYÓTÓL) a mai Kolozs megyében fekvő *Kis-kapus* értendő (vö. CSÁNKI, V. 365, 712). A másik adat az 1055-iki tihanyi oklevélben található; a hely ez: „ad portum *ecli* usque *fidemsi*“. Ez adatban *ecli* ma *Ekel* volna (vö. hogy a mai komárommegyei *Ekel* 1229-ben *Ekly*, később *Ekl*, még később *Ekel* l. CSÁNKI III. 498), de ezen a néven a tihanyi oklevél helye ma nincs meg. A *fidemsi* mai nyelven *Födemes* volna. E mellett szól: a) Fejér megyében a Csepelszigeten volt egykor *Födemes* is (l. CSÁNKI III. 327, ez lesz a tihanyi oklevél *fidemsi*-je); b) a tihanyi oklevél *fidemsi* helyét a későbbi adatok *Fideü, Fédé, Fédehnek* is nevezik (értsd *Fedő s* vö. ERDÉLYI L., A tih. apát. krit. okl. 35, Nyk. XXXIV, 396; ilyen hn.-re vö. Vár. reg. 95: de villa *Fede*). Hogy *Fedemes* ~ *Fedő* hn.-ekben mit jelenthet a tulajdonnévül szolgáló *fedemes, fedő* köznév, arra vö. SIMONYI, Nyr. XXXIX, 434. — E két adatban a mai *-s* képzőnek legrégebb magy. alakja, *-si* van megőrizve.* Egyébiránt a mai *Dömsöd* név, a mely egy régi **Dimsüdből* (l. CSÁNKI III. 325) fejlődött (*Demeterből* vagy *Demjénből* *-si* + *d* képzőkkel; vö. *Dömös* hn. Esztergom m.), szintén az *-s* eredetibb *-si* alakja mellett szól. Természetes dolog, hogy ha a *-si*-ből a tövégi vocalis lekopásával *-s* fejlődött, akkor a *-di*: *-d, -ki*: *-k* kicsinyítő képzők *-dü* ~ *-du, -kü* ~ *-ku* változatai alapján fell kell tennünk, hogy volt *-sü* ~ *-su* alakváltozat is. Erre azonban példát egyelőre nem tudok közölni.

4. *-a*, később illeszkedve *-a* ~ *-e*. A magyarban a rokonsági nevek, mint *apa, anya, atya, bátya* (l. SZINNYEI, NyH⁴. 89, TMNy. 542, 559), *?ara, ?napa* az *-a* deminutív képzővel vannak ellátva.

* Lehetséges, hogy *Álmosnak* Cons. Porph.-ban előforduló Σαλμούτζης olv. *Szalmucsi-sz* neve szintén *-si* ~ *-csi* képzős alak, tehát idevaló, l. EtSz.

Ez az *-a* van az ilyen becéző keresztnevekben: *Ila* (= Ilona CzF.), *Tera* (= Terézia Nyr. XLIII. 93), *Zsiga* (1591-ben *Siga* OklSz.), stb. (l. lejjebb). Ez az *-a* a ragozásban megnyúlik. A képző eredeti magyar képző s fgr. *-j* vagy **i*-re megy vissza (finnugor megfelelőiről l. BUDENZ, Ugal. 244). A magy. képző tulajdonképp tövégi vocális + *j* (∅ : *i*) s a mai magy. *-a* hangtanilag úgy fejlődött, mint a tör. *budaj*, *boydaiból*, **būzai*-ből magy. *buza*, szláv *Dunajból* magy. *Duna* vö. MNy. VIII. 404. A történeti kor kezdetén ez a képző még *-aj* lehetett (vö. *Apaj* hn.-et EtSz. és PAIS, MNy. X. márcz. füz.), de már csak egyes elszigetelt esetekben. A képző rendkívül eleven képző, mert sok példában maradt ránk. Hogy a történeti kor elején e képző csak *-a*, a mely magas- és mélyhangú szóhoz egyformán járul, annak következő bizonyítékait tudom:

1. Magashangú személy- és keresztnevekben *-a* a képző, pl. *Fehéra* (nő neve Vár. reg. 255 : *Fehera*, lat. acc. *Feheram*; uo. 86 : *Feier* férfinév, olv. *Fejér*), *Szépa* (női név, vö. Vár. reg. 209, 349 : *Scepa*, lat. acc. *Scepam*), *Űsa* (férfinév, vö. Vár. reg. 288 *Vsa*; szerintem magy. *ös* = *ös* = *üs*-ből, vö. *Űs* irva *Vs* Vár. reg. gyakori szn.), *Pentē(ü)ka* (*Pentēk* ~ *péntek* szóból, gyakori női név, irva *Pentuca*, *Pentheka* stb. l. OklSz. *péntek* alatt, Vár. reg. *Penteca*; *Pentēk* ~ *Péntēk* férfinév is van l. Vár. reg.); ilyenek még: *Űrsa*: *Űrs* ~ *Örs*, *üchügya*: *ühügy*; mélyhangúak közül: *Bibura*: *Bibor*, *Hozuga*: *Hazug* stb. Ezek tehát nem tövégi hangzók. — Latin eredetű keresztnevekből: *Bena* (férfinév, *Benedek*ből, l. Vár. reg., OklSz., itt hibásan értelmezve), *Fila* (első adat 1116 – 1131-iki okl.-ból: „Ego *fila*“ férfinév, l. FEJÉRFATAKY, Oklev. II. István korából 19, más adatok Vár. reg.; *Fülöp* ~ *Philippus*ból), *Peta* (férfinév *Petrus* becéző *Pét* alakjából, adatokat l. Vár. reg., Kovács, Ind. stb). Más idevaló adatok: *Anda*, *Anta*, *Gyura*, *Pista*, *Seba*, *Sima*, *Szela*, *Szamera*, *Tiba*, *Vida* stb. A magashangú alakokban az *-a* később illeszkedéssel *-e*. Ilyen példák: *Füle* (férfinév, *Filaból* s ez *Fülöp*, l. KARÁCSONYI, MNy. I. 274), *Györgye* ~ *Gyürgye* (férfinév OklSz., hn. *Gyürgye* ma Tápó-Györgye Vár. reg. 189), *Györe* (helynevekben keresztnevből: *Györgyből*, vö. *Gyüre* Csánki I. 477, 515, *Györefalva* Csánki II, 610) *Pete* (férfinév *Péter*ből, majd hn., Csánki I. 483, III. 93. V, 394, 725 és OklSz., Kovács, Ind., a mai kolozsmegyei *Pete* régen *Petetelke* és *Pétertelke* is; l. Csánki V. 396). Idetartoznak még: *Sebe*, *Bene*, *Döme* stb. (ez utóbbi kettő esetleg egyszerűen rövidült alak).

2. Az *-a* képző *-k*-val, *-s*-sel s ebből fejlődött *-cs*-vel van

a következő összetett képzőkben: *-ka* ~ *-ke*, *-cska* ~ *-cske*, *-csa* ~ *-cse*. Az a nevezetes már most, hogy az itt felsorolt képzők magashangú alakjai SYLVESTER Újtestamentumában mindég nyílt *é*-vel vannak, a mi arra mutat, hogy itt *-á* az eredeti, *-é* az illeszkedett, fejlődött alak, vö. Sylv. ÚT. II, 133 „Köszönnek teneked az te választott *úczédnek* fiai“ (uo. I, 143, 144 : „az ű *úcczít*“) | II, 109 szíp *germekcze* volna, I. 33 *germekczeket*, I, 28 *germekczét* | uo. I, 102 őt *verebeczket*, uo. II. 138 *kóueczket*, az *kóueczkēn*, uo. I, 128 *kóteleczkekből*. Megerősíti ezt DÉVAI is, kinél ilyet olvasunk: *íghétskerűl*, I. MELICH OrthVng. 19.

Ez okok alapján az a meggyőződéseim, hogy a történeti kor elején *-a* (< *aj*-ből) a kicsinyítő képző, s ebből való illeszkedéssel keletkezett az *-e*.

5. *-ó*, *-ő*, régibb magyar *-ou*, *-ëü*, még régibb *-*ach(h)*, *-ech(h)*. A legrégibb időktől a mai napig keresztneveinkben sűrűn használt beczező képző az *-ó*, *-ő*. Ime néhány példa, a melyeket a mai székely nyelvjárásokból KRIZA közölt a „Vadrózsák“-ban: *Antó* (: Antal), *Benő* (: Benjamin), *Gerő*, *Gergő* (: Gergely), *Jákó* (: Jakab), *Janó* (: János), *Kató* (: Katalin) stb. Ilyen alakok a régi nyelvben már a XIII. sz. eleje óta kimutathatók. A mai *Jákó*, *Jákó-telke*, régi *Jákó-földe* *Jákó-háza*, *Jákófalva* (I. CSÁNKI I. 517, II. 493, 615, III, 65, 235, V. 362, OklSz.), *Jákó* helynevek régibb magyar *Jákou* (irva *Jacou*, *Jakou*, *Jakow* stb., I. Vár. reg., OklSz.) személy-, illetőleg keresztnévből valók s ez a *Jakab* keresztnév kicsinyítése. Ha e tényt bizonyítanunk kellene, hivatkozhatnánk arra, hogy van olyan *Jákó-földe*, a melyet *Jákusföldének*, s olyan *Jákusfalva*, a melyet *Jakabfalvának* is neveznek az oklevelek (lásd CSÁNKI, III. 65). A mai *Pető*, *Petőfalva*, *Petőháza* (I. CSÁNKI I. 105, III. 94, 624) helynevek *Pető*, régibb magyar *Petëü* (irva *Petev*, *Petev* stb., I. Kovács, Ind., OklSz.) személy-, illetőleg keresztnévből valók s ez a *Péter* keresztnévnek ma is használatos (I. CzF.) beczező alakja. Több példát a régi nyelvből nem idézek, hanem inkább azt kérdem, mi az *-ó*, *-ő* képző eredete? Hogy a képző szláv eredetű nem lehet, annak egy hangtani bizonyítékát már fentebb említettem. A szláv *-o*, palatalisált hangok után *-e* (I. MARETIC, Rad. LXXXII. 131; más képzővel *-oko*, *-zko*, I. BELIC, Arch. XXIII, 143, 162, MLADENOV, RevSlav. IV. 115) eredetileg gyermekek, állatok fiókái jelölésére szolgáló kedveskedő képző s tulajdonkép a semleges nem jele. Ez az *-o* rövid hang. Ha már most a magyarba egy

szóvégi *-o*-val bíró szláv szó addig került át, a míg nyelvünkben szóvégi *-ó*, *-ő* nem volt, akkor az *-o* kivétel nélkül *-a*-vá lett, vö. *čudo* > *csuda*, *sěno* > *zéna* stb. Ha pedig azóta került, a mióta a magyarban van szóvégi *-ó*, *-ő* (a XIV. sz. közepe óta, régiebb *-ou*, *ëü*-ből), akkor a szláv *-o*-ból is *-ó* lett. Ez utóbbi esetre példa a XVI. sz. óta kimutatható *paracskó* („canis sagax, spürhund“, első adat 1523-ból, utolsó a XVII. sz.-ből, alakv. *pracskó*, l. OklSz., NySz.). A szónak ez a története: A frc. *braque* átment a németbe *bracke* alakban (l. GRIMM, DWb. *bracke*), itt az osztrák-bajorban (*brack*, lásd SCHMELLER, I², 346) zöngétlen mediával hangzik, a melyet az idegen fül *prakknak* hall. Ebből az alakból lett a cseh-tótban *prak* (l. JUNGSMANN, ma elavult), kicsinyítve **praček*, **pračko*, s innen a magyar szó. Hasonló eset a kártyázók előtt jól ismert *filkó* is, a mely végelemzésben a *Fülöp* névre megy vissza. Minthogy láttuk, hogy a *Pető*, *Jákó*-féle kicsinyítések nyelvünkben a legrégibb időktől fogva kimutathatók, s hogy a képzőnek ekkor *-ou*, *-ëü* az alakja, teljes képtelenség, hogy a szláv *-o* mása volna. A tulajdonnevekben levő magy. *-ó*, *-ő*, régiebb magy. *-ou*, *-ëü*-ről már most könnyű kimutatni, hogy azonos az *apó*, *ángyó*, *anyó*, *ormó*, *fiú* < *fió* (l. TMNy. 560, SZINNYEI, NyH.⁴ 33; nem helyesen KARJALAINEN, Ego 28) köznevekben levő *-ó*, *-ő*-vel. Eszavak közül csupán a *fió* > *fiú* a régi képzés, a többi szóban a kicsinyített alak újabb képzés. Kétségtelen dolog már most, hogy a *fiú* < *fió*-beli *-ou*-gyanaz a képző, a mely a *pufók*, *hasók*, *nagylábú*, *kétágú* < *kétágou*, *félhitű* stb.-féle köznevekben van. Ez az *-ú* < *-ó* < *-ou*, *-ü* < *-ő* < *-ëü* képző pedig, mint azt BUDENZ rég megállapította (l. Ugal. 249, 251, 274, 275), eredeti magyar képző s azonos az igenevek *-ó*, *-ő*-jével ezekben: *szántó*, *szedő*. BUDENZ, illetőleg SZINNYEI (l. NyH.⁴ 77) e képzőt a finn-ugor **p* ~ **β* képzőből eredetnek tartják, én ellenben e képzőben a finn-ugor **k* ~ **γ*-t látom. Még pedig azért, mert úgy látom, hogy a mint a magy. *szántó*, *szedő* legrégibb magy. alakja *szántach* (vö. 1109. évi Veszpr. gör. okl. *σαπταχ*), *szedech* (vö. *scedech* s erről l. NyK. XXXIV, 132. s köv. lap), azonképen a magy. *fiú* < *fió* egykor a magyarban **fejach* hangalakú volt (vö. MELICH: A magyar tárgyias iger. 50 és OklSz. Bertalan a. 1386-ból: de Barthalomfyahastul). A keresztnevek közül ez az eredetibb alak van a Vár. reg. 37. §-ában levő „Judice Bedech“ adatában, a mely később *Bedeü* (l. OklSz.) > *Bedő*. Különbösen is az eredeti magy. alakokban a szóvégi mai *-ó*, *-ú* ~ *-ő*, *-ü* a X—

XI. században még nagyrészből magánhangzó + *ch* végű volt. Ilyenek voltak a mai tör. eredetű *ó*, *-ű* ~ *-ő* -*ű* végű magy. szavak is. Azok a *-ch* ~ *-h* végű szláv és német szavak, a melyek a XI., XII. században kerültek nyelvünkbe, ma szintén magánhangzón végződnek (vö. *Pásztó, Radó, Imre, Hedre, Oldró* ~ *Odró*, l. erről lejjebb). Ilyen *-ch* ~ *-h* végű volt valaha a mai *-ó*, *-ű* ~ *-ő*, *-ű* képző is, a mely szerintem a finn-ugor *-*k* ~ *-*γ*-nek felel meg. A képző összetett alakjait lásd alább.

6. *-i*. Az *-i* becézgető képző keresztnevekben ma igen eleven, élénk képző. Majd minden keresztnevből alkothatunk vele becézgető alakot; lásd például *Danyi* OklSz. más példák KRIZA, Vad rózsák 386 lapjáról: *Ábi*: Ábel, *Ábri*: Ábrahám, *Anti*: Antal, *Báji*, *Bóji*: Bálint, *Béni*: Benjamin, *Domí*: Domokos stb., stb. Kimutattam, hogyan keletkezett ez az *-i* s mikép terjedt el és terjed ma is a közneveknél tapasztalható *-i*-vel való játszi szóképzés hatása alatt. Ez a történeti fejlődésbe való beállítás kétségtelenné tette, hogy képzőnk német eredetű nem lehet. Hogy eredeti magyar, azt is főntebb érintetem. Itt csak azt kell megemlítenem, hogy a „valamihez tartozást jelentő“ magy. *-i*-hez, pl. *királyi, városi* stb., ennek az *-i*-nek semmi köze sincs. Az ilyen helynevekben, mint *Bácsi* (puszta Zala m., CsÁNKI III. 30), *Dömötöri* (falu Vas m., CsÁNKI II. 744), *Jánosi* (több falu neve, l. CsÁNKI I. 137, 416, 476), *Páli* ~ *Pályi* (több falu neve, l. CsÁNKI II. 514, III. 91 stb), *Petri* ~ *Péteri* (több falu neve, l. CsÁNKI I. 178, 215, 240, 483, 523, 620, III, 94) stb.-ben levő *i*-ről kimutatható, hogy régibb *-i*-ből ~ *-é*-ből s ez még régebbi *-ē*-ből való (l. TMNy. 580, SZINNYEI, NyH.⁴ 90). A helynevekben levő *-i* ugyanaz, a mit a köznevekben levő nom. possessivum-képző *-i*; vö. a baranyamegyei *Páli* LIPSZKY szerint *Pálé* is | a zalamegyei *Bácsi* 1141 — 1161-ben *Bácsé(ē)*, írva *Bache*, l. MKönyvszemle, Új foly. I. 15 | a mai magy. *asszonyi* a SzékelyudvC. 366-ik lapján: *asszonye* vö. „aldoth legy te *asszonye*alatok kezen“ stb. E nom. possessivum-képző *-i*-ről pedig kétségtelen, hogy egyeredetű a birtokképző *-é* vel, vö. *Istené, királyé* stb.; talán idevaló régi adat KNAUZ, Mon. Strig. I, 421, 552: „Buc filius *Balasey*“ (vö. a mai *Balossaj* hn.-et Vas m., CsÁNKI, II, 735). Szerintem az *-i* ~ *-é* képző egy a lativusi *-é*-vel (máskép BUDENZ, UgAl. 267, SZINNYEI, NyH.⁴ 90).

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Irtam volt, irjad, ird és még valami.

Fölösleges volna e folyóirat olvasói előtt sok szót vesztegetni annak kimutatására, milyen gazdag a székelység igealakokban. Általánosan tudott dolog, hogy ott egészen napjainkig éltek csaknem mindazon igeformák, a melyek a régi nyelvben szokásosak voltak. Legújában azonban a fiatalabb nemzedéknek a nagy városokkal való gyakori érintkezése, úgy látszik, uniformizálja nemcsak a ruhát, a nótát, hanem a mi ezeknél sokkal nehezebben uniformizálható valami, még a nyelvet is. *Meg fogom csinálni*. A jövőre használt eme körülírt igealak idestova általánossá lesz a székelységben is, kinnél pedig még az öreg Benczédi Székely István-ként is „tisztá magyar nyelv maradéka vagyon“. Az eredeti *írni fogok*, hogy t. i. hozzáfogok az íráshoz, ilyen értelemben hovatovább csak az öregektől hallható. Ők még így beszélnek: „A hogy elvégezzük a kapálást, *aratni fogunk*.“ „Látom, mások szántogatnak, immár én is csak *szántani fogok*.“* Van a *fog*-gal körülírt alaknak más jelentése is (el fogott menni = talán elment), hanem ezzel, a kik olvasni szokták a nyelvészeti folyóiratokat, eléggé ismerősek lehetnek. Azért itt ezúttal részletesebben rá ki nem térünk. A minthogy nem térünk ki az *íra*, *ír vala*, *írt vala* alakokra sem, noha tán éppen, mert kihálóban vannak, érdemes volna őket még egyszer alaposan megbeszélni. A ki azonban bővebben érdeklődik irántuk, olvassassa el ERDÉLYI LAJOSNAK, HORGERNEK s más nyelvészeknek idevonatkozó írásait.

Ezúttal szóljunk egy olyan alakról, a mely nemcsak a székelységben hajt és virágzik dúsan, hanem a köznyelvben is mindinkább tért hódít, még pedig nemcsak élőszóban, hanem írásban is, de a melyről csodálatosképen sem a nyelvészet, sem a nyelvtanok nem akarnak tudomást venni. Ez az *irtam volt* alak. Erről a szerkesztett alakról a legújabb nyelvtanok mélységesen hallgatnak. A NÉGYESY kézikönyve például szól az *írék*, *írok vala* igeműmiákról, de az élő *irtam volt*-ról egy szóval is meg nem emlékezik. Egyik legrendszeresebb és legnagyobb tudással szerkesztett nyelvtanunk, a HALÁSZ IGNÁCZÉ pedig csak igen röviden és tévesen szól róla. Azt mondja apró betűkkel, hogy tájbeszédben és régi írásokban szokásos

* Vö. PeerC. 5: „koldus ruhaba öltözuen, zyz marianak egh haza előth *foga úlmy*. Uo. 13: ötet elől thatala es vtanna foga ywóltheny“. SZERK.

az *írtam vala* v. *volt* befejezett mult is. A mi azt tenné, hogy *írtam vala*, vagy *írtam volt* mindegy. A ki azonban csak futólag is vet egy tekintetet ez alakok használatára, csakhamar rájő, hogy egészen más az *írtam vala* s megint más az *írtam volt*. Az *írtam vala* csakugyan csupán múmia s még a székelységben is csak elvétve hallhatni, míg az *írtam volt* a székelységben egyike a leggyakrabban hallható igeformáknak. Sőt, mint említettem, járja ez az alak a köznyelvben is. Például itt van előttem a Pesti Hírlap legújabb száma (1914 márcz. 11.). Ebben az 5-ik oldalon ez olvasható: „... ezáltal hűtlenné vált pártunkhoz és pártkörünkhöz, melynek tagjai sorába *belépett volt.*” Ugyebár látható ez egy példából is, hogy az *írt volt* él, még pedig nemcsak a székelységben. De mindjárt ebből megállapíthatjuk ez alakra nézve a használati utasítást is. Két multban történt cselekvés van itt kifejezve, egy fő- és egy mellékmondatban; a mellék mondat cselekvése előidejű és abban van használva az *írt volt* alak. Hasonló ehhez ez a székelhely példa: „Eladtam a tehenem, a kit tavaly a farkaslaki vásáron *vettem volt.*” Előfordul főmondatokban is, de mindig két cselekvés összehasonlításakor a befejezett, vagy régmult idő jelölésére. „*Elhagyta volt* az italt, de azután ismét csak illogatott.“ „Valami hülést *kapott volt* a lábába s azóta állandóan fájtatja.“ Érzik-e csak a legkisebb erőltettség vagy affektáltság is az ilyen írásban: „*Megírtam volt*, hogy elutazásuk után írt levelére válaszoltam.“ Sőt a helyes magyar nyelvérzék előtt nem éppen ez a *megírtam volt* tetszik-e egyedül helyesnek? Látnivaló, hogy az *írt volt* használata csaknem teljeseu megegyezik a latin *praeteritum perfectum* alakéval. Példát még halomszámra idézhetnénk az élőbeszédből is, írásokból is, de okos kevés szóból is ért. Azért azt hiszem ennyi is elég annak bizonyítására, hogy az *írt volt* alak él és virágzik. Tisztelettel bátorkodunk hát ennek az alaknak a számára polgárjogot kérni a jövőre a nyelvtanokban. És pedig nem az apróbetűs jegyzetekben az *írék, írok vala* s több más ilyen praeparált és száritott igealakok közt, hanem az *írok* és *írtam* sorában. Mostanság mintha szeretnénk tüntetni a magyar igealakok kevés voltával s dicsekedve hangoztatni nyelvünk életrevalóságát, hogy egy pár alakkal is a cselekvés mennyi árnyalatát vagyunk képesek kifejezni. Hát éppen ennek az „árnyalatnak“ nevében kérjük nyelvészeinket, lássák meg ez elhagyatott, de — nem győzzük eléggé ismételni — élő és virágzó árva növényecskét, vegyék gondjaikba, ássák ki a parlagból s ültessék el gondosan rendezett nyelvtan-kerteskéikbe.

Bár hiszen e kertecské „gondos rendezettségéhez“ is férhet egy-két szó. Mintha itt is volnának némi igazítani valók. Itt vannak mindjárt az *írjad* és *írd* igealakok. Igenis, *írjad* „és“ *írd*, nem pedig *írjad* „vagy“ *írd*. Itt nemcsak alakbeli, értelembeli különb-

ség is van s ez is, a mint Borbély György régebben rámutatott volt a Nyelvőrben, nem csupán székely sajtáság. Tudjuk, nyelvtanaink azt tanítják, hogy a fölszólító mód egyes második személyben a tárgyias hajlításban a teljes *írjad* helyett szokták használni a rövidített *írđ* igealakot is; az *írjad* és *írđ* alak tehát azonos, csak az egyik teljes, a másik rövidített. E szerint bármikor tetszés szerint lehet használni, akár az egyiket, akár a másikat. Hát ez nagy tévedés, a mint egy-két példából mindjárt megtetszik. „*Fogd el* azt a gazembert“, úgy-e ez jól van magyarul; de „*fogjad el* azt a gazembert“ ez ellen azt hiszem minden ép nyelvérzékű magyar tiltakozik. „*Fogjad* bár egy félóraig azt a gyermeket“ jól magyarul van, „*fogđ* bár egy félóraig“ helytelenül. A *nézd* meg helyett sem mondjuk soha, hogy *nézzed* meg s viszont „állj itt az úton s *nézzed*, apád mikor jó erre“, itt a *nézzed*-et *nézd*-del nem helyettesíthetjük. Ott van Vörösmarty gyönyörű verse: „*Húzd*, ki tudja meddig húzhatod!“ Én nem bánom, ha kiátkoznak is, mégis kimondom, az én magyar fülemet ez bántja; én, ha jó kedvem szottyán, sohasem azt mondom a cigánynak: *húzd*, hanem *húzzad*. Ellenben teljesen egyetérték a figurázó székely legénnyel, a ki így kiált rá a cigányra: „*Húzd* ki végig szegénynek, a vidéki legénynek!“ Mi különbség van hát az *írjad* és az *írđ* között? A mint a felhozott példákban már sejteni lehet, az, hogy az *írjad* folyó, az *írđ* beálló cselekvést jelöl. Minthogy pedig magyarban a cselekvés beálltát az igén rendszerint az igeikötővel szoktuk jelölni (*fog*, *megfog*), azért az igeikötős igeiknél többnyire a rövidített alakot használjuk, a pusztá igeiknél pedig a teljest. „*Meg ne üsd* azt a gyermeket.“ beálló cselekvés; *üssed*: folyó. De az igeikötős forma is használható teljes alakjában, ha vele folyó cselekvést akarunk jelölni. „*Add föl* azt a bicskot“ egyszeri, beálló cselekvés. De ha például szekeret raknak meg szénával, akkor a szekéren álló így biztatgatja a hányogatót: „No, *adjad föl* egymásután azt a szénát.“ Kútba esett a vödör, *húzd ki* onnan, de ha már a vizet kell kimerni, így mondják: *húzzad ki* íziben. Egy szóval ez úgy körül nem fog ártani a nyelvtanokban egy kis határigazítás.

Végül pedig a nyájas olvasónak szíves türelméért kedveskedjünk egy most nyilóban levő virággal. Az én szememben ugyan mákvirágnak látszik, de hát a botanikust csak úgy érdekli a laboda, mint a legillatosabb rózsza. A legújabb szenvedő alakról fog szólni a nóta. Ismeretes, hogy a mikor magát a cselekvést akarjuk kiemelni, akkor minden nyelv szenvedő alakot használ s így a passiva forma nélkül egy nyelv is el nem lehet. Csakhogy a magyarban az igazi szenvedő alak kihalt. Egy néhány roncsaléka még tengődik ugyan, de azok is jobbadán sajtáságos, megszorított értelemben használatosak. (Pl. a székely *megcsalatik*.) A mióta azonban

„a *-tetik, -tatik* a magyarban nem használtatik“ (? Szerk.), azóta szemmel látható nyelvünk küszködése, miképpen fejezze ki az olyan állapotot, hol a cselekvés a fontos. Próbálkozik általános alanynyal, visszaható igével, de csak nyikorogva megy. Pesten megcsinálták ugyan németből lefordítva az *írva lesz* alakot, hála azonban nyelvészeti folyóiratainknak és napilapjainknak (melyeknek szerkesztői — mellesleg jegyzem meg — sokkal jobban tudnak magyarul, mint általában hiszik), ez a szenvedő alak és egyéb furcsaságokkal egyben megmaradt a pesti művelt társalgó számára. A köznéppersze ügyet sem vetett az efféle habarék beszédre. Hanem most — legalább itt Erdélyben — efféle beszéd kezd felütni a fejét: „A kéz a puskatusára *jő téve*.“ „A fa ki *jő vágva*.“ „Ide zab *jő vetve*.“ „Az út be *jő porondozva*“ stb. — még pedig igen gyakran stb. Hát kérem ennek már a fele sem tréfa. Ezt nem vadászfegyvert és diszműveket ajánlgató utazóktól hallja az ember, hanem igenis bakakáplároktól, szakácsnéktől, szántóvetőktől, napszámosoktól. S hovatovább mind gyakrabban. Meglehet, oláh hatás alatt fejlődött ki ez a szenvedő alak, de annyi bizonyos, hogy a köznépből rettentően hódít, s éppen mert a passiva formára szükség van, azt hiszem, csakhamar általános lesz. Mert mindig a köznépnél volt s nála is marad az „*usus*“, a „*ius et norma loquendi*“.

MÁRKOS ALBERT.

A fattyú szó eredete.

GOMBOCZ ZOLTÁN nem régen védte meg az olyan szófejtés becsületét, mely különösen a népnyelv bő adataiból hangutánzó eredetűnek mer következtetni olyan szót is, melynek már semmiképen nem érezzük hangutánzó voltát (MNy. IX, 391). Megkísértem én is ezt a módszert, ha tudnám jól alkalmazni. *Fattyú* szavunkról tartom azt, hogy hangutánzó tő hajtása; míg azonban e tanulságig jutnánk, addig hadd világítsuk néhány hangutánzó eredetűnek ismert, vagy most annak bizonyuló szó példájával.

Pálcának, ostornak valót, melylyel játékból *suhogtat* a gyerek, nagyobb kezebelít is, melylyel már komolyabban *suhint* oda a legény, szerszámot, mely valami csapkodó, *suhogó* munkát végez, efféléket gyakran neveznek az ütés hangját hanggal utánzó szókkal.

Suhogó: 1. ‚vékony, hajlós vessző‘ (Székelység); ‚vágtam egy jó *suhogót*‘, ‚elment *fűzfásuhogót* hozni gúzsna‘ (Bereg-Rákos vid.); 2. ‚hosszú, vékony ostor‘ (Tolna m., Czegléd, Zemplén m.); 3. ‚ostorhegy‘ (Szeged).

Suhító: ‚vékony káka, árva káka, béka-szittyó, béka-sás (szalmaszál vékonyságú, egy méter magasra is megnövő, teljesen sima, csomótlan, gömbölyű szárú sásféle növény, a melyet szárítva

szöllőkötözésre használnak) (Vas m.). Gyermekkoromban ebből fontam a Váli-völgy rétjén három ágra ostort.

Suharez (olyanforma képzés, mint *habarcz*): 1. ,suhogó vessző, nagy vessző, husáng' (Szolnokdoboka); 2. ,vékony és éles levelű sásféle (siska)' (Beregszász vid.). Ha amolyan gömbölyű káka nem akadt — azt jobban kedveltük — ilyen is jó volt ostornak.

Suhatag: ,pózna, dorong, husáng' (Balaton mell.); (képzése, mint: *pöfeteg* ~ *puhatag*).

Suhang, suháng. Ebből lett a köznyelvi *husáng*. Mondanak *suhángot* Vasban, Szatmár-, Szabolcs-, Ugocsában, *suhángot* Háromszékben. Hogy a *suhang* ~ *suháng* az eredetibb s hogy az előbbieket közbe való hangutánzó, bizonyítja azt a szegedi és békési ,elver, eldönget' jelentésű *elsuhángol* is. Képzésére nézve vö. *cselleng, csilleng, filleng, pisláng* (főnevek!).

Suhé: ,suhogó eső' (Székelység). Így nevez CALEPINUS egy halászó eszközt is, mint HERMAN OTTÓ írja, az *ághegyhálót* (MHal. 306). Több hangfestő neve is van ennek; egyik a *dobbantó*, „azért, mert a vizre eresztve, kissé dobbant“. Nyilván olyan a régi s Baranyában ma is élő *suhé* is, „mert“ — szintén HERMAN OTTÓ szavai — „gyorsan kiemelve, *suhít*“ (uo. 309).

Származékai mindezek a hangutánzó *suh-* tönek, melyből a *suhog* is való. *Suhog* helyett pedig sok helyt a nép, Tabajdon is, azt is mondja:

süg (sügg) (mint *zuhog* ~ *zúg*). E ,suhog' (nem pedig ,suttog') jelentésű *sügből* való a

sugár, melynek jelentése egy a szegedi ostor-*suhogóval*: ,az ostor végére kötött, lószórból, tehén- v. ökörfarkszórból v. selyemből való vékony fonadék (suhogó, pattogtató)'. *Sudár*nak is mondják, mint a hogy *megsuhint* helyett mondják Háromszékben: *megsudit*.

Sudár a kútgém is. Hogy ez is az ütes hangját utánzó többől való, tehát az előbbi *sudár*val egy származású, mutatja az, hogy a kútnak ezt a hosszú fáját *ostorfának*, *sujtónak* is hívják, mint a melylyel sújtani, *subintani*, *suditni* lehet. *Sugár* vessző PÁRIZ-PÁPÁBAN nem ,egyenes'-nek van magyarázva, hanem így: ,a melylyel kötnek'. A *vitis* jelentése MOLNÁR ALBERT Szótárában ,hajló, lágy, *sugár*', a magyar-latin részben pedig a *sugár*nak csak ez a jelentése van: ,vitis'. A ,*procerus*', ,*gracilis*', a mi a *sugár* *vessző*, *sudárfa* jelzőjének a mai értelme, nincs még e régi szótárakban *sugár* ~ *sudár* szóval magyarázva. Látszik tehát, hogy a *sugár* *vessző*nek a *sugár* nem növése irányát, alakját, hanem anyagának hajlós, *suhogó* voltát jelölte, a mint ugyanazon szó ugyanazon tulajdonságát jelöli az ostorvégnek is. Láttuk a most tárgyalt szók legeljésénél, hogy a *suhogó* (főnév!) alkalmas gúzsnek is, pálczának is; így szintén a

sugár vesszővel nemcsak kötnek, hanem csapnak is. 'Isten ne ment-sön' — így inti egy régi lakodalmi vers (Adhortatio Mulierum) az új asszonyt, ha az szót nem fogad —

,Bottúl, pálczátúl az te hátadat,
Piros orczádat szégyönvallástúl,
Hátadnak hosszát szép *súdár pálczátúl*'.

Szép súdár pálcza — a *szép egyenesre* nőtt vesszők, ágak voltak jók szép suhogós pálczának: ezért vette föl ily helyzetben a *sugár* ~ *sudár* szó az 'egyenes-vékony-hosszúra nőtt' jelentést. Most mondva vesszőre: *sugár* — nem a suhogásra emlékeztet már bennünket, hanem az alakra. Így lett a *sugár vessző* után a *sugár ágyú*, madár *sugár szárnya*,

nap sugara. Hogy a *sugár ágról* nevezték el a nap sugarait is, legjobban mutatja az a mondás, melylyel a későn kelőt serkentgetik: 'Kelj föl már: odakinn száz *ágra süt a nap!*' Egy XVII. sz.-beli prédikátor is következetesen a nap *ágait* emlegeti (NySz.). CALEPINUSban, PÁRIZ-PÁPAiban, MOLNÁR ALBERTNél a *radius* még nem *napsugár*, hanem *napfény*. (A *süg* : *sugár* képzésére pedig vö. *büvik* : *büvár*, *foly* : *folyár* stb.) Természetes, hogy a régi

sugárlás ~ *sugarlás* 'insusurratio', 'monitus divinus' és a mai *sugallás* is nem, mint némelyek vélik (MNY. IX, 446—47; X, 74), egyik a *sugár*: 'radius'-ból lett, másik a *sügből*, hanem mind ebből az igéből, a mint hogy ebből való a Szatmár megyei

sugáritó is: 'vessző, a melynek kihegyezett végére a gyerekek almát v. agyaggolyót szúrnak, s aztán megcsóválván, elhajtják'. Apró krumplit hajigáltunk mink így; úgy elröpítettük, nem is láttuk, hova esett, csak abban gyönyörködtünk, hogy 'hogy *sügg!*'

Su hint, *suhogtat*, *suhogós* helyett azt is mondják, hogy:

Suttyant, **sutyogtat**, **suttyogtat**, **suttyogós**. 'Suttyanik az ostor, Zalában. Nyilván ezek tövéből való a

Suttyang, olyan képzéssel, mint *suh-ang*. Jelentése: 'földi folyondár, papancz' (Zala m., Balaton v.). Mikor még a kákafonáshoz nem érttem, ezzel a folyó füvel is eleget *suttyogtattam* kis koromban.

Suppan a Székelyföldön, a mi nálunk *puffan*. 'Éggyet *suppant* réja e doronggal' = 'ráhúz, úgy hogy *puffan*' (Udvarhely m.).

Suppogtat: 'pufogtatva ver (cséppel gabonát)' Háromszék m.

Suppogató: 1. 'pufogtatva ütő v. verő' (Székelyf.); 2. 'csép' (Háromszék).

Tudjuk, hogy szó elején mennyire váltakozik az *s* a *cs*-vel, különösen hangutánzó szókban: *sípog* ~ *csípog*, *sivan* ~ *csian*, *sugdos* ~ *csugdos* stb. Így van az 'ághegyhaló' jelentésű *suhénak*

csuhé, **csuhi** változata is (vö. *csuhé-puhé* ~ *csuhi-puhi* ~ *suhé-puhé*). Nyilvánvaló, hogy az a

csuhi, csuhu is, mely Dunántúl több vidéken ugyanazon kákafajnak a neve, mint a *suhító*, ezen szó hangutánzó tövének *csuh-* változatából van képezve.

Ezek után világos, hogy a *supp-* hangutánzó tőnek, melyből a *suppogató* lett, *csupp-* változatából származott az alsó-baranyai

csuppanté: ‚fattyúhajtás‘ — ilyen hajlós vesszővel is lehet *suppantani* Udvarhely m.-ben.

A *suh-* mellett (*suhé-puhé*) van *csih-* hangutánzó is: *csihipuhi*; tehát csak a már előkerült *suhatag* változata a dunántúli

csihatag, csivatag, csiatag (vö. *csuhaszt* ∞ *suvaszt* ∞ *suaszt*): amannak is, emezeknek is megvan az a közös jelentésük: ‚pózna, dorong‘. Láttuk azonban, hogy egyazon ily hangutánzó szó (*suhintani* vékony vesszővel is lehet, vastag husággal is), t. i. a *suharcz*, husángot is jelent, suhogó vesszőt is: így a *csihatag* jelentései közt megvan ez is: ‚fattyúhajtás, gyökérhajtás‘.

Bukkantunk már e sorok folyásán hangutánzó elnevezésű halászszerszámra; most is ilyen következik. ‚Talpas fácska, a melylyel a vízbe vágnak s *buty*, *kuty* vagy *futty* hangot csalnak ki‘. Hangjáról a neve *buttyogató*, *puttyogató*, *kuttyogató* és

futtyogató. Az egyik halászó szer, a *suhé* tőhangjával a vizet való érintésére támadt neszt másolja; s tudjuk, hogy ugyanaz a tőhang a vessző suhogásának utánzására is szolgál: *megsuhít*. Érthetjük tehát, hogy a *futtyogató*nak is, melynek nevéből szintén a vízben okozta zaj hangzik ki, lett e hangutánzó tövéből egy vesszővel való suhítást jelentő ige, a

futyorit:* ‚megsuhint (vesszővel)‘ (Székelyföld) a hangutánzó tőnek oly továbbképzésével, mint: *sutyor-og*, *sutyor-int* (vö. *sutty-an*). A *futyorit* *futyor-* tövéből olyan képzéssel, mint *háborít*: *háború* < *háboró* és *nyomorít*: *nyomorú* < *nyomoró*, lett a

futyoró,** lett olyan okon és olyan jelentéssel, mint *suhog*-ból a főnévi *suhogó*, t. i. = ‚suhogó vessző, suhogó vékony faág, husáng‘ (Székelyföld). A magashangú szavak közt a *fütty*-ből lett *füttyürü*: ‚síp‘ származott úgy, mint a *futyoró*.

Tudjuk, hogy az efféle hangutánzók rövid *u*-ja rendszeren *a*-val is váltakozik: *bukkanó* ∞ *bakkanó*, *kuttyog* ∞ *kattyog*, *lucsock* ∞ *lacsak*, *suttyog* ∞ *sattyog*, *puttyan* (a halhólyag) ∞ *pattyint* (az ostorral) stb. Várhatunk tehát a *futy-* ∞ *futty-* hangutánzó tőnek is *fatty-* változatát. Ha tehát akad olyan szavunk, melyet alakja felől fölbonthatunk egy igenévképzőre s egy *fatty-* tőre, szolgál pedig fa fiatal hajtásának, vesszejeének elnevezésére, akkor az eddigiek tanulsága

* Lásd a MTsz.-ban *kutyorit*, *kutyoró* alatt.

** Uo.

után azt a szót bizvást a vessző suhogását, pattyintását hallató *fatty-* igenevének tarthatjuk. Már pedig ilyen szó a

fattyú, a *fattyúhajtás*.

Már a *suh-é* ∞ *csuh-i*, *csuh-u* szókon észlelhetjük, ha a *suhog-ó* mellé teszszük őket, hogy a képző közvetlenül a hangutánzó tőhöz járult. Sereggel idézhetünk példákat, hogy az önállósult igenevek képzőit, az *-é* ∞ *-i*, *-a* ∞ *-e*, *-ó* ∞ *-ő*, *-ú* ∞ *-ü* képzőket, nem a hangutánzó tőből képzett ige, hanem maga az utánzó hang veszi föl. A *szotyogó* sár, havas eső, vízbe hullott hó: *szotyé*, *szotyó*, *szotyú*, a *rotyogó* ,foria' *rotyó*, *rutyó*, a *kiríttynő* ,semen virile' *rittyó*, a *pittyegető* ajak tréfás neve *pitye*, a *füttyülő* síp *füttyü*, a *picsogó* vizes árok *picsó*, a *gübülő-fa* *gübü-fa*, egy eperfaj, a *csattogó csatti* is, a *pattogatott kukoricza patti-búza* stb. A *fattyú* $>$ *fattyu*, régi $<$ *fattyó*, olyan képzés tehát, mint *szotyú*, *szotyó*, *rittyó*; a népnyelvbéli *fattyi* pedig, mint a *csuhi*, *csatti*, *patti*.

Akadnak talán, kik e képzőváltozatokat kicsinyítőnek tartanák, mint a hogy a *locsogó-fecse*gő nyelvűt *locska-fecske* teremtésnek mondjuk. Ily fölfogással módosítva, épp úgy megállana a *fattyú* származását illető véleményem, ugyanis *-ó*, *-ő*, *-a*, *-e*, *-é*, *-i* kicsinyítő képzőnk hangtani fejlődése megegyezik az illető igenévképzőével. Én azonban úgy gondolom, hogy a *szotyogó-*, *csattogó-*féle alakok mellett a *szotyó-*, *csatti-féléket* szintén igeneveknek kell tartanunk s ilyen esetben a hangutánzó tőnek igei szerepet tulajdonítanunk. Ily szerepűnek látjuk a *locsa* hangutánzót a következő székely mondásokban: „*Hogy ak kutják laccsák fel av véredet!*” „*Locsa fel a kutya gyöngye levesedet.*”^{*} Tudjuk, hogy a *lehel* (népn. *lihel*) a *leheg*, *liheg*, *lihol*, *lohol* hangutánzó igék változata. Kétségtelen tehát, hogy a hangutánzó *lehből* képzett igenév van a BécsiC.-nek e helyén (86. l., Mak. II. k. 7, 5): *És mikor immár mindenestől ékte-lenné lött volna, parancsolá a tüzet öregéjteni és még lehöt a serpenőben gyetreni. Et, cum iam per omnia inutilis factus esset, iussit ignem admoveri, et adhuc spirantem torreri in sartagine.* Ilyen a mai ,egy *pihöre*’ (vö. *piheg*) s ilyen képzésűek a *fattyú* és társai. Ősi nyelvállapot maradványa ez a jelenség.

A mi a jelentést nézi, hogy tudniillik kifejlődnék-e a *subintás* hangját utánzó igenévknek, a minek a *fattyút* állítjuk, *fattyúhajtás* jelentése, utalok a *csihatag* és *csuppanté* szavakra: mindegyik analog szerkezetű a *fattyúval* s elnevezése mindegyik a *fattyúhajtás*-nak. *Subintani* nem csak *fattyúhajtással* lehet, vagyis a *fa* tövén nőttekkel, így a hangutánzó *csihatag* nem is csak ilyen hajtásokat jelent, hanem póznát, dorongot is; effélére pedig már nem illik a *fattyú* elnevezés — ne ütődjünk azonban meg ezen: a *csuppanté*

* L. a MTsz.-ban *lacs-ik* alatt.

sem dorong vagy valami egyéb ág, hanem csak a *fattyúhajtás*. Hogy a *fattyú* lenne tehát legközelebbi rokona a nem egészen azonos, nála tágabb jelentésű *futyorónak*, mely nem csak hajlós vessző, hanem husáng is, meg hogy rokona lenne a *futyogatónak*, mely egy szerszám neve — ily aggodalmakkal szemben ismét a *csuppantéra* mutatok: annak is a legközelebbije, a *suppogató*, szerszám: csép. Hát még a halászszerszám *suhé*, meg a záporosó *suhé* egyazon szó két értelme közt mekkora a különbség, nem is szólva a kaka *csuhiról*! Hangutánzó eredetű volna tehát a *fattyú*, mégsem ismerünk mellette sem a nép, sem a régi kor nyelvéből egészen megfelelő hangutánzó igét: *fattyint*, *fattyogat*, efféléket, mint vannak *suhogó*, *suharcz*, *suhé* mellett a *suhint* és társai — erre megint a *csuppantéval* és *csihataggal* felelek. *Csuppanté* megvan Baranyában, de *csuppant* igéről sehonnét nem tudunk. Mint a *fattyú* tövéből nincsen, csak töve változatából van megfelelő jelentésű ige: a *futyorit*, úgy a *csuppantét* is csak a *suppant*hoz kapcsolhatjuk, még azt is megjegyezvén, hogy ott, a hol a *csuppantét* ismerik, nem ismerik a *suppant* igét, és megfordítva. A *csiataghoz* pedig alakilag illő igét — azt sem ugyanazon nyelvtérületről — találunk bár: *megcsian*, de ennek meg a jelentésében van eltérés: nem vessző *csian*, hanem farkas. Akárhogy forgassuk tehát: elhomályosult hangutánzó értékkel hangutánzó eredetű szó a *fattyú*, mint neve oly fiatal vesszőnek, ágnak, melynek figyelmünkbe szegeződő tulajdonsága a *suhogó* hang.

Van azonban, tudjuk, más jelentése is a *fattyúnak*. 'Beteg a kis *fattyam*', panaszkodik a szegény asszony a szoboszlai patikában (ERNYÉY J. szób. közl.). 'Vagyok olyan hajdú *fattyú*, hogy . . .', így szokott legénykedni egy hadházi barátom.

,Három fehér kendőt veszek,
Ha felkötöm fehér leszek;
Fehér leszek, mint a hattyú:
Nem ölel meg minden *fattyú*!

Így dalol a lány a Hajdúságban. Ott tehát gyereket, legényt is jelent a *fattyú*. Azt a jelentését pedig, hogy: 'törvénytelen gyermek', mindenfelé ismerjük.

Áttértünk tehát — természetes ez átmenet — fának sarjádékairól emberekére. A CXXVIII. zsoltár 3. versében is ez van: 'a te *fai*d, mint az olajfának *ágai*, a te asztalod körül'. KÁROLI fordít így; még az Apoc.-ben (100): 'te *fai*d, miként *olajfának fiatal*i, te asztalodnak környöllő'. Mutatja egyszersmind ez utóbbi idézet azt, a mit eddig is tudtunk más emlékeinkből is, hogy a

fiatal előbb nem embernek, hanem fának nevénekét jelen-

tette (KERTÉSZ, MNy. X, 61). *Cserfafiatalt* vágta régen az erdőn, *barackzfialalt* ültettek a kertben. 'Fiatal fa' mintájára csak a XVII. sz. első fele óta olvasunk, mondunk *fiatal embert, leányt*. Gyergyó-szentmiklóson egymagában is jelent már a *fiatal*, főnévül, 'fiatal ember'-t. Ily jelentésváltozáson átment a

sarjú szónak is két változata. E szó etymológiájával nem foglalkozhatom itt bővebben, mert úgyis kanyargós cikkem még jobban összegabalyodnék. Csak annyit jegyzek meg, hogy velejében egyetértek Czuczor-Fog. szótárával s hogy nemcsak én, hanem az is, ki valamikor német szónak vélte a *sarjút*, magyar igenévként tartjuk, olyannak, mint *aszjú*. Meg is leljük különböző alakjaiban az igenévképző különböző alakjait: régi *sarjó*, népnyelvi *saré*, *sari* és *-rj-* > *-rny-* > *-rgy-* fejlődéssel (vö. *varju* > *varnyu* > *vargyu*): régi *sarnyó*, népnyelvi *sarnyú*, *sarnyu*, *surnyó*, *sargyú*, *sargyu*, *sargyú*. Jelenti nemcsak a lekaszált rétnek, hanem a lecsonkolt fának újrasarjazását is ebben:

surnyó-vessző: 'lebotolás után kihajtott vessző' (Torontál m.). Ennek a fahajtás jelentésű *surnyónak* az eredetibb *-j-* hangot megtartott s a képzőnek *-a* > *-á* alakját mutató változata (vö. *kopoltó* ~ *kopótyú* ~ *kopótya*) ez:

surjá-k: 'fűz- v. nyárfa-bokrok, melyek a partokon a vízhorodta iszapban vízhorodta gallyakból nőnek' (Szeged). Ennek a *surjának* továbbképzett alakja a

surján, surjány, surgyán, melynek az előbbi két szó jelentéséhez következő hasonló jelentései vannak följegyezve: 1. 'vastag vesszőkből álló berekalja' (a hol már kézzel-lábbal kell dolgoznunk, hogy előre haladhassunk) (Tisza-Dob); 2. 'fiatal erdő' (Veszprém m.); 3. 'vékony fahajtás, a fának legfölső vékony vesszeje'; 4. 'kised fenyőfa'. Jelenti továbbá a *surján* azt is, hogy: *surján legény, surján leány*: 'fiatal, cseperedő legény, leány'. Ez utóbbi jelentés kétségtelenné teszi, hogy a *surján*- ∞ *surgyánnak* *-n* toldaléka nélkül való s az igenévképzőt még illeszkedetlen láttató alakja (vö. *sar-é*, *sargy-é*) a

surgyé: 'kamasz' (Hajdú-Nánás). E szónak az előzőkkel való összetartozása bizonyítja, hogy a *surgyé* nem mindig jelentett kamaszt, vagyis ifjacska *legényt*, hanem annak előtte *fa* fiatal vesszejét, mint ma is a *surnyó-vessző*, vagy nevendék *fát*, mint egykor a *fiatal*. A *surján* pedig mind a két jelentésben él: fának, bokornak is jelenti csemetéjét, meg emberét is; éppen úgy, mint a hogy a *fattyúhajtás* mellett azt is mondják: 'kis fattyam', 'hajdú fattyú'.

Tudván tehát a *fattyú* eredetét, ki tudjuk választani jelentéseiből az eredetibbet s az egyikről a másikra való áttérést érthetővé tessük analog jelenségek. Hogy pedig a *fattyú* a köznyelvben s a népi és régi nyelvben is közönségesen, nem akármilyen származású

gyereket, legényt jelent, ezt is megmagyarázza a fattyúhajtások mivolta: ezek csak haszontalan, nem várt, rend ellenére lett, nem az ápolit, nemes ágakkal együtt fakadt hajtásai a törzsöknek, ékteleenségére annak, bosszúságára másnak — szegény *fattyúgyerekei* a fának.

(Folytatjuk.)

MÉSZÖLY GEDEON.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXXIII.

Azon pályatételek között, melyeket nyelvünk ügyében történt felbuzdulás kezdetétől, a XVIII. század végétől fogva némely áldozatkész nagyjaink, vagy később a sok fáradsággal megalakult társaságok kítűztek s a melyeknek immár hosszú sorozatát első rendszeresnek nevezhető grammatikánkat, a Debreczenit eredményező Görög-Kerekes-Nunkovits-féle „Jutalom-kérdés“ nyitja meg, egyik legsikerültebb volt az, mely egyrészt azon, sokszor nálunk is, de főleg külföldön hangoztatott vélemény megezáfolását czélozta, hogy nyelvünk tökéletlen, csinosításra, fejlesztésre nem alkalmas; másrészt azon elfogultak meggyőzésére irányult, a kik viszont nyelvünket egyik legtökéletesebb nyelvnek hirdetvén, további tökéletesítését fölöslegesnek is tartották. A jutalom följánlója KULCSÁR ISTVÁN, irodalmunknak, nyelvünknek, legcsüggedtlenebbül azonban a magyar játékszín ügyének ki nem fáradó munkása, harczosa, a Magyar Kurir 1804-i évfolyamában (II. negyed 31. sz.) tette közzé pályakérdését, melynek nagyobb serkentő erőt adott B. PRÓNAY LÁSZLÓ, a ki a két pályadíjat tetemesen megnövelte* (Ui. 46. sz.) s a ki KAZINCZY közbenjárására már többször adta tanújelét a nemzeti ügyet támogató nagy készségének. A pályatétel a következő három kérdésre akart minden oldalról megvilágosított és különböző okokból megfejtett válaszokat:

Mennyire ment már a' Magyar Nyelvnek ki míveltetése? Mitsoda eszközlések 's módok által kellene azt nagyobbra vinni? Mikép lehetne ezen eszközöket foganatosokká tenni?

E pályázat sikere nemcsak abban nyilvánult, hogy 18 magyar, 2 latin és 1 német nyelvű felelet érkezett s közülök hármat megjutalmazásra is érdemesnek találtak a bírálók: B. PRÓNAY SÁNDOR

* Kulcsár első pályadíja 12, a második 6 arany volt, ezeket nagyobbitotta PRÓNAY 100, illetőleg 50 forinttal. Vö. még Zeitschrift von und für Ungern 1804. V. köt. I. füzet 51—52 és VI. füzet 385—386. és Kaz. Lev. 3: 532—533.

(László fia), SCHEDIUS, VIRÁG, RÉVAL, KULCSÁR és VERSEGHY, * hanem abban is, hogy e pályáírások magukban foglalják mindazokat az eszméket, a melyek, BESSENYEI-RÉVAL korától kezdve, irodalmunk, nyelvünk kiművelésére vonatkozólag elszórtan már felvetődtek, sőt újabb gondolatokkal, óhajokkal megbővülve, későbbi pályatételeknek, részleteknek megvitatására, mondhatni egész későbbi fejlődésünk irányára nézve alapul, kiinduló pontul szolgálhattak. Nyelvünk tökéletesítésének eszközei, mikéntje, tudós társaság felállításának módja, munkaköre; olvasóközönség nevelésének lehetőségei; a könyvterjesztés megkönnyítésének feltételei mind, ha nem is egyforma részletességgel, de tárgyalás alá kerülnek ezekben az értekezésekben, melyeknek „jümbor szándékai“ sok mai üdvös intézményünknek útját egyengették. „Mint tudva van, Kulcsár' jutalomkérdései Gróf Teleki Lászlóval *buzgó esdekléseit* íraták, mellyeket jutalom kívánása nélkül adott az említett, megbírálok eleibe, ** kik Bárány Sándornál tartották üléseiket.“ A jutalmakat Kiss János nemesdömölki evang. prédikátor, Pántzél Pál kendilónai ref. prédikátor és Putz Antal nagybajcsi plébános nyerték el. Az utóbbinak munkája élessége miatt „nem jöhetett ki“ s ott tétetett le „hol a' Nemzetnek több tudományos kintsei tartatnak“, míg az előbbi két értekezés Telekiével együtt: A' Magyar Nyelvnek állapotjáról, kimíveltethetése módjairól eszközeiről Három értekezés címmel Pesten Trattner Mátyás Betűivel 1806-ban meg is jelent.***

A pályázaton résztvett MÁTYÁSI JÓZSEF is, kinek „rövid és együgyű“ Vélekedése ugyancsak 1806-ban Pesten N-Kiss István Könyv Árosnál jelent meg. Ezekkel az értekezésekkel kissé bővebben kell foglalkoznunk, hogy nyomon követhessük az orthologismusnak a harez elején, a Debr. Gramm. hatásaképen, elért térfoglalását. Éppen ennek következtében bennünket e helyen ezen feleletekből inkább az érdekel, megőrizték-e a fejtegetések a Debr.-Grammatikának nyelvfejlesztő hagyományait, azt az orthologus felfogást a nyelvművelés terén, mely csupán a tudományos műnyelv magyarítását óhajtotta, míg a szépirodalmi nyelvben részint a nép, részint a régi nyelvhez utasítva, íróinkat az új szók gyártásától, főleg idegenszerűségek elkövetésétől intette, vagy pedig a derűre-borúra szófaragó Bartzafalvistáknak és a levelek folytán már ismertté válni kezdő, a nyelvszépítés végett az idegenszerűségek átvételének szükségét hangoztató KAZINCZY irányának szószóloi-e? Abból a körülményből, hogy 1804 körül még virágjában volt a Debr. Gramm. felfogásának tekintélye, hogy nyelvünk szépítéséről vallott

* Vö. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei 1833. I:36 lap, 2. sz. jegyzetét.

** Uj. 37. l.

*** L. Hazai Tud. 1807:1:40.

nézetei, a fordításokról hirdetett véleménye még nem jutottak a nyilvánosság előtt KAZINCZYNak sokszor gúnyosan bíráló, éles megrostálása alá; továbbá abból, hogy a jutalomfeleletek bírálói közt a kor legismertebb elvi orthologusai: KULCSÁR, RÉVAI és VERSEGHY foglaltak helyet, a kik az értekezéseket bizonyára ebből a szempontból is szigorúan ítélték meg, szinte sejtethő, hogy valamennyi inkább az orthologismusnak, vagy legalább is a hozzá nagyon közel járó józan neologismusnak hirdetője. Legjobban kiérzik a debreczeni szellem MÁTYÁSI Vélekedéséből, közel jár hozzá TELEKI Esdeklése is, nemkülömben a sokszor GYARMATHI Nyelvmesterére támaszkodó s főleg francia értekezések nyomán haladó PÁNTZÉL felelete is. Csupán a német véleményekből következtető KISS munkája vall szabadabb nézeteket, de úgy is messze van a KAZINCZY hirdette merészségtől és különösen az idiotismusok tekintetében nem engedékeny.

MÁTYÁSI Vélekedésének az a czélja, hogy bebizonyítsa a nyelvünket irigységből míveletlenséggel vádoló, de éppenséggel nem értő idegeneknek és a magunk tanulni nem akaró korcsainak azt, hogy nyelvünk „most az Európai leg tsinosabb Anya és Fiók Nyelvek közt egyik, még pedig nem utolsó. Az iskolai „próbatételek“ mintájára veszi ezután fel „Leczké“-ül az egyes kérdéseket. Az első kérdésre: menyire ment már a' Magyar nyelvnek kimíveltetése? feleletül azt a kis, irodalomtörténet szerű összefoglalást hozza föl mindenekelőtt, a mely SEGESVÁRI ISTVÁNNak, Derham Physico-Theológiájának fordításában (1793.) az Ajánló-Levél tetemes részét teszi s a melyben a magyar nyelvnek új hazájában lett meggyökerezése, nevelkedése, virágzása, gyümölcsözése, kedvező s mostoha viszontagságai egészen a XVIII. századvégi állapotjáig „remek rövidséggel“ van előadva.* De mutatja nyelvünk kimivelt voltát az is, hogy szókincsünk oly bő, hogy nemcsak minden emberi hangot kiejthetünk, leírhatunk, minden ismeretes dolgot, cselekedetet meguevezhetünk, hanem még „ékesen, magosan is“ beszélhetünk, úgy hogy nyelvünk „szük“ voltáról csupán a „tanulatlanok, olvasatlanok“ panaszkodhatnak, mint a dologtalanok a pénz és eledel szűkéről. Bizonyítja nyelvünk előrehaladottságát az is, hogy talán egyedül dicsekedhetik a nyelvek között azzal, hogy „úgy nevezett Heverő vagy Betyár betű“-i nincsenek „a' száját kérődztető, az ajakat tsúfolódó formákra tsütsöritő, a' nyelvet tsép módjára tsóvaló, félig az orrot beszéltető 's a' hallást sírva fakasztó állati hangokkal“ nincs keverve, szóval csak annyit és úgy ír a magyar, a mennyit és a hogyan kiejti“. Nyelvünk tökéletességére mutat az is,

* SEGESVÁRI ISTVÁN ezen kis compendiuma talán első magyar nyelvű irodalomtörténeti vázlatunk. Vö.: RÉVAI: Magyar Deákság R. M. K. 29: 105.

hogy szavaink, mássalhangzók torlódása nélkül folyván, könnyen kiejthetők; nemek, esetek, igeidők megkülönböztetése röviden „egy egy változtatás módjával“ történhetik, hogy nyelvünk „*hosszú szavaival, hathatós kifejezéssel méltóságos, hogy egyforma végződésű szókban gazdag*“ és „*annyira mértékes, hogy az ősi vers írás formáival meg nem elégedő Ujjtőktől magát idegen lábakkal 's kótákkal is méretni, szintén a' vissza élésig engedi*“. Vannak ezeken kívül olyan kiválóságai, melyekben az *idegen nyelvek* vele *nem is mérkőzhetnek*. Így a deák nyelven kívül egy se csinálhat olyan „versdarabokat“, melyek egyhangú, de más jelentésű szokon végződven, nemcsak hogy homályt, erőltetést nem okoznak, hanem könnyűséget, kedveltetést, mint pl. e sorok:

Tudom, hogy az enyim el enyészõ *Vagyon,*
De neked örökös épületed *vagyon*

vagy Ha azzal be-éri, hogy *ki-nevessétek*
Még megköszönheti, tsak *ki-ne- vessétek*
stb.*

Ugyancsak egyedül nyelvünk tökéletességének ítéli azt is, hogy bőséggel vannak szavaink „a“ mellyekből egy egy betűnek elhagyásával, több értelmes jelentésű és versvégezeteknek is alkalmazható szók telnek“ mint pl.: Poroszló, oroszló, rosz ló, oszló, ló, ó stb. E két utóbbi érvénél azonban *sokkal fontosabbnak tartja nyelvünk más nyelvek fölötti jelességének bizonyosságára nézve az é-s énekeket*, az egy hangzón írt verseket, melyeket a „Tudós Világ bámuló piarczára“ először VARJAS JÁNOS, debreczeni tanító állított. Annyira lelkesedik MÁTYÁSI ezekért a monoton, izléstelen versekért, hogy „orrokig néző pajkosok“-nak „az otsút a' drága gyöngynél felyebb betsülõ Fédrus Kakassai“-nak, sőt „Embermajmok“-nak kereszteli azokat; a kik a *Megtért embernek Ének-jében tökéletességet nem látnak*. Azt is nyelvünk kimiveltségének rója föl végül, hogy más nyelveknek „majd szülés gyanánt esõ szózatjait is“ hiba nélkül ki tudjuk ejteni.

Ezek azok a „tökéletességek“, melyektől a „tellyes miveltség“-hez már csak kevés, bár fáradságos „iramodás“ vezet. Mindmennyi ütközőpont a debreczeni ízlésű MÁTYÁSI és a görög meg

* Alkalmast MÁTYÁSITól való az itt például felhozott TELEKI-féle ismert névjáték is:

Nem régen azt hallá Sámuel, *te! le! ki!*
Fõ Ispán nem lehet, nintsenek *teleki;*
'S végre a' dologból vallyon mi *tele-ki?*
Tele ki derülvén, Fõ Ispány Teleki

mert mint a többi példák, ez is saját versgyűjteményéből való.

modern versformákért lelkesedő, a hosszú szavakat untatóknak, az é-s énekeket pedig „undok fajzat“-nak tartó KAZINCZY felfogása között. Valahányszor KAZINCZY üt egyet a Debr. Gramm.-án, ezért jut mindig az ütésből valami a Vélekedésben megnyilatkozó debreczeni izlésnek is.

Azokról a csekély, de fáradságos „iramodások“-ról, melyek a tökéletesség „felső grádsára“ vezetnek, ezen kérdés megvitatásánál szól: mitsoda eszközések s módok által kellene azt nagyobbra vinni? Minthogy a nyelv betűkből, szóból, beszédből, ékes kimondásokból, helyesírásból áll, ezek csorbáit kell kiköszörülni. Szükséges tehát, hogy csak annyi betűnk legyen, a hány ép hangunk van. *Tz, ts* mellett szerinte fölösleges a *cz cs*, „tsak egy írásbeli régi babonának pártfogói“ vitatják helyességüket. A régiség tekintélyét különben a nyelvnek új szavakkal való tökéletesítésénél sem tartja irányadónak. *Az eddig idegen nevek alatt esmeretes Dolgoznak, Tudományoknak, Találmányoknak Nemzeti neveket kellene kigondolni*, nem törődve a régiségnek vagy idegen szavaknak bálványozóival. Az az ellenvetés, hogy más nemzetek is megtartják a régi idegen neveket, csak arra vall, hogy restek „észrabok“ vagyunk. Tisztelnünk kell ugyan a régiek emlékezetét, főleg a tudományoknak és tapasztalatoknak gazdagon reánk maradt kincseiért, de gondolkozásuk, szólásuk módját Szentírassá tenni nem tartozunk. Hivatkozik Horatius ismert soraira (De arte poet. 46. stb.) is érvelései közben, melyek a Tiszta Magyarság álláspontját juttatják eszünkbe. Szabad tehát és tehetségünkben is áll „az illetén újítás, vagy is a' kopott szóknak szokásból ki rekesztése, újjaknak be vétele; a' hi bäs éléssel el rontottaknak meg jobbitása; a' kortsoknak eredetítése, sőt az idegeneknek is magyarítása“, mert, ha mindig csak a régiséghez ragaszkodunk, akkor e szavak: *nyelv bővítés, tökéletesítés* csak üres hangokká válnak. Arra kell csak e részben is ügyelnünk, a mit szintén Horatius ajánl: Dabitur licentia sumta prudenter, hogy a dolog természetére tartozó tulajdonságokból alkossunk neveket: „ne kergessünk, úgy szólván bottal, valamely álmódott vagy bitang hangokat gondolatink ki jelentésére. P. o. ne nevezzük az Agarat Szél Játéknak (Wind-Spiel)“.* Különben már eddig is tapasztalható, hogy új könyveinkből az idegen és korts szavak már csak szükségből jelennek meg. Az, hogy az idegen szavakat egy szóból álló új szóval magyarítsuk, az éppenséggel nem szükséges, mert a tökéletesség nem a rövidségben

* A Windspiel szót MÁTYÁSI alkalmasint MÁRTON 1803-i Lex.-ból vette, a ki viszont ADELUNG: Versuch eines gramm. krit. Wörterbuch-jából, a hol e szóról ezt olvashatni: Windspiel — ein Windhund besonders in der edlern Sprechart. Vö. ui. még a Spiel-ről mondottakat.

áll s a kiknek ízlése ezt diktálja, azoknak a khinai nyelvet kell a legfejlettebbnek tartaniok. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy nyakrafőre hadat kell izenni a rég szokásnak s szinte üldözéssel téríteni a régiség eretnekeit. „A némán szelíden apostolkodó könyvek és az érezhetetlenül vonzó példák“ kecsegtessenek követésre. Nem győzi azonban MÁTYÁSI eléggé hangoztatni, hogy „a' *Nemzeti Szóknak koholása, leginkább tsak a' Tudományokra 's Találmányokra nézve javalltatott*“. Egyéb tekintetben ugyanis nyelvünk szűk voltáról csupán az „oskolában őszült“ vagy a nyelv értékét csak szó-tárból ismerő, megítélő deákos embereink panaszkodnak.

Nem lesz nehéz rámutatni azokra a forrásokra, a melyekből MÁTYÁSINAK ezen nyelvújításra vonatkozó nézetei származnak, bár műve elején váltig hangoztatja, hogy könyvtárt, régiséget munkájáért nem dült s csak „eredeti“ gondolatokat hangoztatott, melyeket „költőnöközt sугár nem tündököltet“:

Nem üzők fényt Athén 's Róma Példáiból,
Sem Anglus, Frantz, Olasz Elmék' bársonyiból.

A ki figyelemmel kísérte eddigi fejtegetéseinket, az MÁTYÁSINAK az idegen szókat irtó felfogásában, mely a Debr. Gramm.-nak e nemű hitvallásánál is puristább, — hisz ez azt tanítja, hogy „ha elszenvedjük jó szívvel a régi idegen szókat, mért nem szenvedhetjük az egy kevéssé újabbakat, a mellyek idővel szintúgy régikké lesznek; annyival is inkább, mivel a legjobban kitsinosított Nyelvek is, megszenvedik az olyan idegen Szókat“* — a magyarításoknál a körülírások, többszóval kifejezett fordítások megengedésében, a régiség nyelvi tekintélyének lehetőleg szűk körre szorításában, az újításoknak főleg a tudományos műnyelvre való korlátozásában GOTTSCHED-ADELUNG nézeteit fogja felismerni. Nem kell feltennünk, hogy ezen nézetek MÁTYÁSINÁL főleg az utóbbi műveinek alapos tanulmányozásából származnak, hisz 1806 körül már eléggé benn voltak azok nyelvművelődésünk levegőjében, de az bizonyos, hogy MÁTYÁSI is, éppen úgy, mint BARTZAFALVI még GOTTSCHED Grundlegung-ját használta a német nyelv elsajátításának egyik eszközéül, mert 1787-ben, mikor MÁTYÁSI a német nyelv tanulására adta magát, nálunk ez a nyelvten még tekintélyes volt.** A következő néhány sor különben arra is világot vethet, mért keresték fel külföldi, jobban mondva német egyetemekre készülő ifjaink ebben az időben Pozsonyt s talán annak a kérdésnek is nyitjául szolgál, mit kerestett Pozsonyban BARTZAFALVI is 1783-ban? MÁTYÁSINAK kéziratái között (Nemz. Múz. Fol. Hung. 1132) található debreczeni bizonyítványa is, mely

* Debr. Gramm. Előlj. besz. XVII.

** Vö. BLEYER JAKAB: Gottsched hazánkban 100 stb. I.

1787 mártius 26-án arról tanúskodik, hogy négy szakadatlan éven át, tehát 1783-tól kezdve a debreczeni kollégiumban volt.* A bizonyítvány MÁTYÁSI-nak Debreczenből való távozását így okolja meg: eo consilio hoc tempore a Nobis abscedit, ut *Posonii Linguae Germanicae cognoscendae vacet*. Az újítás körére nézve már jobban meg-egyezz a Debr. Gramm.-ával, mely szintén csak a mesterszókra nézve tartja az újítást megengedhetőnek. E tekintetben CSOKONAI-nál, kinek műveit, tehát a KLEIST elé írt értekezést is bizonyára jól ismerte MÁTYÁSI, nem találunk ily szigorú megszorítást. Amaz a „Nyelvnek szokott rendi és országos törvényei szerént (per Analogiam)“ származott gazdagodást a „nyelvbővítés“-nek és „szósokasítás“-nak minden terén legigazságosabb kűtféjének tartja. Hasonlóképen nincsenek teljesen egy véleményen a „kopott szókra“ nézve. CSOKONAI ezekre nézve a német költők felfogását vallja, hogy t. i. azokat a „törzsökös eredetű“ szavainkat, melyek „az idők viszontagságai miatt elvesztették nemes voltokat“, a használatból kiestek, méltó a maradéknak új fényre hozni. Egyéb eszközökben azonban, melyeket nyelvünk szűk voltát hangoztatók ellen foganatosaknak vallanak, szorosabb az egyezés köztük.

MÁTYÁSI szerint hasznos lenne e célból az eddigi szótárakból hiányzó és a „Bennülők vagy Nyelvtanulók előtt“ ismeretlen szavakat, szóllásformákat a kereskedő boltokból, műhelyekből, mezei tanyákról, szállókból, pásztor cserényekből összegyűjteni. Azáltal, hogy a vármegyéket, a szakiskolákat, a cézheket is be akarja ebbe a munkába venni, nyelvünk köz- és népi anyagának tudományos gyűjteményét kívánja megteremteni. E mellett „ERASMUS“ szeriut összegyűjtetné a „Magyar példa-mondások“-at magyarázatjaikkal együtt, nemkülömben az „ékes kifejezés“-eket, hasonlatokat, fontos mondásokat, szóval „nyelvünk virágit“. Ezen szó és kifejezésbeli kincs alapján egy „Tudománybeli Magyar Mindenés Gyűjteményt“ szerkesztetne az iskolák számára; az „Aranyidői Íróknak“ (Classicusoknak) fordítását adatná, nemkülömben törvényeinket is magyar nyelvre „tétetné által“. Az egységes helyesírás volna nyelvünk kimiveltetésének utolsó követelménye. Mindaz, amit itt MÁTYÁSI követelményekként fölállít, nem új eszméinek következményei, hanem azon törekvések összefoglalása, melyeknek megvalósítása már éppen MÁTYÁSI idejében meg is kezdődött. MÁRTON rendszeresen gyűjti nép- és köznyelvi adatait már 1800-ban s gyűjtéséről szótára elején be is számol; SZABÓ DÁVID 1803-ban már megjelenik a Magyarság virági-val. CSOKONAI is azt hirdeti 1802-ben** a „finnyáskodók“ ellen; hogy forgolódjanak a felföldi, Duna- és

* Per integros quatuor Annos in Collegio hocce Debrecinensi versatum.

** KLEIST: A' Tavas: Előbeszéd XII—XIII.

Tiszamelléki és erdélyi magyarok között, levelezzenek hazai tudósokkal, figyeljék meg a mesteremberek nyelvét, ereszkedjenek le a paraszt, tudatlan, együgyű községhez, „allynéphez“, akkor megszűnik a panasz a nyelv szűk volta, vagy a sok rossz új szó ellen. Ebben az utóbbi utasításban MÁTYÁSINÁL is, CSOKONAINÁL is benne van a Debr. Gramm. azon tanítása, mely szerint az igazi, tiszta, valószínű magyarság a köznép nyelvén, szavaival, kifejezéseivel előadott magyar beszéd, vagy írásmód. Így vélekedik MÁTYÁSI az idiotismusokról, idegen eredetű szólásmódokról, mire egész bizonyossággal lehet következtetni az eddig megvitatott, ő ajánlotta nyelv-művelési eszközökből. *Elvben* nagy purista lévén, természetes, hogy azért gyűjtettette össze a szólásformákat, hogy a „formájokból ki fordított Fordítások“ megszűnjének, és természetes, hogy itt is a Debr. Gramm. álláspontján van. Érdekes e tekintetben is az a némi ellentét, mely közte és CSOKONAI felfogása közt található. MÁTYÁSI sokat vár a fordításoktól, CSOKONAI inkább eredeti műveket óhajt; de ha fordítanak, magyarságuk ment legyen minden idegenségtől. CSOKONAI stílusa, nyelve általában művészien népies, MÁTYÁSIÉ inkábbban művészi, de mindig magyar zamatú, és ez annál biztosabban *debreczeni talajból nőtt egyezés*, mennél inkább figyelembe vesszük, hogy CSOKONAI költészete a német classikusokhoz kapcsolódik, MÁTYÁSI múzsája, GYÖNGYÖSIT követve, Ovidius, Vergilius, Phaedrus gondolataiból, költészetből táplálkozik. Azonban MÁTYÁSIRÓL is elmondhatni azt, a mit a többi orthologusról, hogy orthologismusa kisebb volt a tulajdonképeni hírénel, nagy elvi purismusa költeményeiben nem nyilatkozik oly erővel, mint az ember gondolná. Az azonban tény, hogy KAZINCZYÉK nyelvével sose barátkozott meg s később bizonyos lehangozottsággal érzi GYÖNGYÖSI irányának a 20-as években való elhanyaglását, a németesek győzelmének erősödését, az új nyelv térfoglalását. 1803-ban Gr. Fekete Jánosnak unszolására megkezdett, de csak 1821-ben „létének 18-dik esztendejében“ megjelent tanító költeményének, „A' Barátság és annak mesterségé“-nek, végén meghatóan jellemzi, saját orthologus nyelvi és költészeti irányát szembeállítva, a haladó, minden téren megújuló, gyorsan fejlődő korról, élénken emlékeztetve a haldokló Tolditól búcsúzó Nagy Lajos szavaira:

Nyomodon indúltam hajdani *Gyöngyösi!*
 De módod (mint neved lett) már *Göröngyösi!*
 Változott a Magyar íze mint köntösi,
 Néven, Jusson kívül, sinlik egyébb *Ősi.*
 Sokra megy a Világ. Már *Ruddal* beszélnek;
 Égiek *repülő* Gígasoktól félnek;
 Hajók ellenében úsznak viznek, szélnek . . .
 Elme-tűz-játékok kezdenek lobogni,

Hát apró métszeknek nem illő pislogni;
 Hattyúk énekelnek, lúd szünjön károgni
 Lantok között sípnaк idétlen tárogni.
 Magosrol szedetnek most a' gondolatok,
 Főszédülés nélkül oda nem mászhatok,
 Uj nyelvért Oskolát őszén nem járhatok
 Pedig betstelének a' törzsök-szózatok . . .

A mit MÁTYÁSI a KULCSÁR föltette harmadik kérdésre: miképen lehetne ezen eszközöket foganatosokká tenni? felelt, az nagyrészt a Pannoniai Fénisz „jámbor“ óhajtásainak rövidebb-hosszabb megisméltése, s hogy mégis pár szóval foglalkozni fogunk az itt újra felvetett régi eszmékel, annak czélja az, hogy a *Vélekedésnek* és *Buzgó Esdeklésnek*, mely két pályamű legkevésbbé nyerte meg KAZINCZY tetszését, orthologus iránya mellett egymáshoz való, eddig kevésbbé ismert, viszonyát körülményesebben is megvilágítsuk.

(Polytatiuk.)

SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csonk. A MNy. 1912-iki okt. sz. „Rovás“-ában (376. l.) K. P. „Mi ez?“ cím alatt ezt írja: „A BH. ezidei 191. száma tárczarovátában olvasom: „s a hatalmas gyertyák *csontkig* égtek ezüst tartóikban“. Nyilvánvaló, hogy ez a *csontk* a *csontkából* van *csontkítva* (l. CzF.), de hát használja-e ezt a neologismust még valaki“. Ehhez a Szerk. a következő megjegyzést fűzi: „Nem tudjuk, vajjon él-e a nép a *csontk* szóval, de a Ball. Telj. Szótárában közölt adatok népi eredetre vallanak“.*

A mult januári füzetben (48. l.) ugyancsak K. P. újra előhozakodik a *csontk*kal: „A MNy. VIII, 376. lapján az van mondva, hogy a *csontk* talán ismeretes a népnyelvben is. Nem ugyan a népnyelvből, de a MNy.-ben jelzett jelentésben közli a *csontk* szót a BHirlap 1913 június 15-iki száma, így (18. l.): „ . . . Ezt az ünnepet az őserdők mélyén tartják, hogy profán európai szem bele ne tekinthessen. Költői leírás vezet bennünket az fűnepség színhelyére, a hol nagy, lecsontkított ágakkal gazdag fatörzs mered a földből. Az ágak *csontkjain* ülnek a kíváncsiak . . .“

Az a kérdés már most, vajjon *csontk* elvonás-e a *csontkít*, *csontkul*- vagy *csontkából*. Szabatosabban: a neologusok elvonása-e, vagy oly szó, mely már régebben megvolt s ma is megvan a nép nyelvében.

CzF. ezt írja róla: „*elvont törzsök*, melyből *csontka*, *csontkít*,

* BALLAGIBAN ezt találjuk a *csontkról*: „1. a. m. fa tuskója; 2. tuskós nyele (?) valaminek; az ár *csontkja*; *csontkig* leégett gyertya“.

csonkul stb. származnak. Jelent oly testet, melynek kiálló részei, tagjai, hegyei, végei elmetszvék, s így *tőke*, *tuskó* értelme van. Betűcserével hasonló hozzá: *tonk* (tonka), felhangúlag ejtve: *tönk*.

SIMONYI „Elvonás“ cz. cikksorozatában (Nyr. 1903, 535—36. l.) „nyelvújítási főnév“-nek s „merészebb és kevésbbe megokolható (?) *elvonás*“-nak mondja s így értelmezi BALLAGI után (1857): Torso, Stummel (von einem Baume). Például fölhozza JÓKARBÓL: „Eloltva a *csonkig* leégett gyertyát“; fölhozza, hogy „IMRE SÁNDOR szerint a nép is mondja: *csonkig* leég“; fölhozza a MTsz.-ból a *csonkol* igét = lebotol, lenyes élőfát.

Tudvalévó, hogy BUGÁT (s nem BALLAGI) az első, a ki e szót följegyzi *Szóhalmazában* (1843), így: „*Csonk*, fn. truncus. b.“ (b. = BUGÁT). Csak azt nem tudom eldönteni, vajjon ez tőle való elvonás-e, vagy a néptől ismerte s úgy ajánlotta a szót. Annyi bizonyos, hogy a *csonk* sohse lett, ma se kelendő az irodalomban. De hát él-e ez a szó a nép száján valamerre? Bizvást felelhetem, hogy él, még pedig szinte országosan, s eredetileg s rendszerint valamely hosszabb vékony tárgynak megmaradt kisebb darabját, egy egésznek kisebb részét jelenti. Van *ágcsont* v. *ág csonkja* („egy *ágcsont*kon fönnakadt az ostorom“), *villaág csonkja*, *gyertya csonkja*, *kés csonkja*, *kaszacsont* (ebből lesz a „kaszakés“), *ujja csonkja*, *foga csonkja* (csutája), *szarva csonkja*, *körme csonkja*, *füle csonkja*, *lába csonkja*; van *szivar csonkja* is = vége („Tees uram, el ne dobja azt a kis *csonkot*, hadd teszem be“). „Csak a *csonkja* maradt.“ „*Csonkig* lerágták a birkák az akáczhajtást.“ Átvitt értelemben is használják. Pl. „*Csonkig* elfogyott“ (pl. a disznóság = alig van már belőle). „Csak a *csonkjára* értünk, mégis vettünk“ (pl. a vásárnak — végire). „Az is *csonkra* jutott“ (vagyonilag = maradt is neki, nem is; tehát nem egészen „tönkre“, a mit a nép többnyire így tesz ki: megsemmisült, semmibe szállt). Ily értelemben mondják ezt is: „*Csonkká* lettünk“. Néha melléknévül is használatos, pl. „*Csonk* malacz“ = elmaradt, hitvány, fosztor; mintegy visszafejlődött.

Ezek után jegyezzük meg a következőket:

1. A *csonk* nem újabb elvonás, a mit erősen bizonyít a népyelvből való nagy divatja. Valószínű, hogy a nép már régóta él vele, mint önálló főnévvel.

2. Lehet, hogy a Bugát *csonkja* önkényes elvonás; de ez nem mond semmit, mert a hol született, ott halt meg is.

3. Bizonyos, hogy *csonkít* és *csonkúl* nem a *csonk* egyenes származékai, hanem *csonkáé*, mint a hogy *butít* és *butúl* a *buta* képzetjei.

4. Kétségtelen, hogy a *csonk*-ol ige (= *csonkot* csinál, mint „darab-ol“, „koncz-ol“) újabb képzés a *csonkból*, tehát emennél kisebb idejű, már csak azért is, mert jelentésbeli köre sokkal szű-

kebb, mint *csonké*. Ha a *csonk* mégis népi elvonás volna, ez bizonyára nem a „csonkol“-ból történhetett, hanem ezekből: *csonkút*, *csonkúl*. Megjegyzendő, hogy a NySz. s egyéb régibb szótáraink egyikről se tudnak.

5. A *csonkol* ige (dunántúliasan: *csonkul*, rövid *u*-val, mely csak pótló nyujtással lesz hosszúvá, mint e helyett „csonkult fa“ — „csonkút fa“), valamint igekötős társai: megcsonko(ul), lecsonkul, visszacsonkul, elcsonkul — mind áthatók, tehát semmi közülük a *csonkúl* (csonkul) [= csonkává lesz] igéhez; inkább ezekhez: csonkít, csonkáz, csonkásít. Pl. „Nem vág többül, csak úgy *csonkul*“ (csonkol) [füvet, a rossz kaszás; *csonkulni* a gabonát kell]. Átvitt értelemben: „Az is *elcsonkúta* a vagyont“.

További kutatások több világosságot vetíthetnek a *csonk* történetére. De én már is szükségét érzem, hogy rátérítsem e szóra azok figyelmét, a kik tollat forgatnak. Hadd gazdagodjék (mert gazdagodik) vele az írói nyelv!

LEHR ALBERT.

Hunnia. Régibb szótárainkban Magyarország latin neve: Hungaria, Ungaria, Pannonia (MA., PP.); viszont a magyar-t így fordítják le: Ungarus, Hungarus, *Hunnus*, Pannon, Pannonius. C.-nál: *Hunni*: Magyarok. A *Hunnus*-ból képezett országnév KELEMEN BÉLÁIG nincs meg egy szótárunkban sem, ő vette föl először magyar-német kézi szótárába (1904): *Hunnia*: Hunnien (Ungarn). Ő tehát a *Hunniát* már magyar szónak tekinti.

A *Hunnia* szó története azonban nem ily rövid, mint szótáraink mutatják. Külföldi történetíróknál már a XVI. századtól kezdve előkerül, mint a régi hún birodalom neve. (Krónikáink ez utóbbit *Pannonia* néven emlegetik.) Így pl. AVENTINUS *Annalium Bojorum libri VII. cz. művében* (1580) IV, 249, 250. E helyeket idézi OTROKOCSI FÓRIS F. *Originesében*, I, 236, 237. LAZIUS megemlíti II. Eugenius egy levelét, a melyet a hunnuszok és moravuszok püspökeihez írt 825 körül. E levélnek kezdő sorai így hangzanak: „Eugenius episcopus . . . Rathfredo . . . Methodio . . . Mesconi . . . episcopis, simul et Tutundo, nec non Moymaró, ducibus exercituum plebis *Hunniæ* [sic!], quae et Avaria dicitur atque Moraviae“ [Reipublicae Romanae . . . libri XII, (1598) 1079. l., uo. 1080. l.].

Minálunk csak a XVIII. sz. elején kerül elő a *Hunnia* szó latin nyelvű történetíróinknál (Timon S., Bél M.). A szó ónáluk is a régi hún birodalmat jelöli. Csak egy helyet találtam TIMON SÁMUEL-nél, a hol a *Hunnia* már mai jelentésében van meg. KINNAMOS byzáncezi történetíró, a ki *Epitome*-jében az 1118—1176-ig terjedő korszak történetét írta meg, a magyarokat állandóan Οὐννοί, a XII. századi Magyarországot Οὐννική néven emlegeti. TIMON egy, KINNAMOS-ból vett idézetben (III. István uralkodásának elbeszélésében) az

utóbbít így fordítja latinra: „*Hunniam* ut in potestate haberet contendeat“ (Synopsis I. 52., 1715). Ezt tekinthetjük a legkorábbi adatnak, mely a mai (illetőleg XII. századi) Magyarországot Hunniának mondja.

Magyar nyelvű munkákban csak jóval később, a XVIII. század végén s a mult század elején bukkan föl a *Hunnia*, ebben az értelemben: *Magyarország*. Legkorábbi adataim VIRÁG BENEDEK Poétai munkái-ból valók (megj. 1799.): „borostyánt érdemellyen | *Hunnia*' Szűzeitől fejére“ (10. l.); „Áldás reátok *Hunnia*' magzati“ (21., l. még 56., 76., 91., 140.). A mult század első évtizedeiben már szél-tiben használják íróink, szinte azt mondhatnók, hogy divatba jött a *Hunnia*. Pl.: „Hanem ki léssen, Bárdusaink közül, | Ki a' sok elmés *Hunnia*' Hadnagyit | A' Léthe' zsibbasztó vizétől | Trombitaszón az Egekre hordja?“ (CSOKONAI: Gróf Festetits György Ő Nagyságára). „Tündöklök fejedem *Hunnia*' csillaga.“ (BERZSENYI: A felkölt nemes-séghez.) „Legszébb szűz vala ő *Hunnia* térein.“ (UA.: A remete.) „Fényleni fog neved is *Hunnia* díszes egén.“ (VÖRÖSMARTY: Egyed Antalhoz); „*Hunnia* kerte virül: fakadoznak gyenge virági“ (ua. Virág Benedekhez); „lelkében végig pillanta temérdek | *Hunnia* térségén“ (ua.: Árpád emeltetése). „Az ő Lelkének meleg lehellete hevítgeti még ma is . . . *Hunnia* fiainak 's leányinak ajakait“ (DOMBY M.: Csokonai V. M. élete, 1. l., 1817). TÓTH BÉLA könyvében (Szájru! szájra* 209. l.) 1815-ből való a következő szállóige: „*Hunnia* nyög letiporva | Sírnak a' bús magyarok“. Széchenyi is szívesen és gyakran élt vele műveiben. Pl.: „elszánt akaratunk által *Hunniát* a' hatalmasb Országok sorába emeljük“ (Világ, előszó); „azt praetendáljuk, hogy izlését a' nagy Világ a' kis *Hunnia* izléséhez szabja“ (Világ, 102. Akad. kiad., l. még 111, 118; Stadium 17, 29, stb.). Egyik töredékes munkája „*Hunnia*“ cím alatt jelent meg 1858-ban.

A 30-as években már különféle ipari és kereskedelmi cikkek nevéhez is odaragasztották a *Hunnia* szót (pl. Hunnia-szívar). S ma, a mikor az irodalomból már kihaltnak tekinthető, emlékét csak ezek az ipari és kereskedői világban föl-föltűnő elnevezések őrzik.

PUTNOKY IMRE.

Erőd. A mai *erőd* tudatos alkotás. Először 1864-ben találjuk Ballagi szótárában (l. NyÚSz.). Volt azonban valaha *Erőd* nevű hely is hazánkban (ma csak *Erősd* van Alsófehér megyében LIPSZKY, Rep.). A Vár. reg. 103. §-ában ugyanis ez van: „de villa *Eruhud*“. Ha meggondoljuk, hogy a magy. *erő* török **arıy* átvétele s egykor nyelvünkben *erüh* hangalakú volt, meggondoljuk továbbá, hogy *Erëü* (= *Erő*), *Erëüs* (= *Erős*) nevű ember szép számmal mutatható ki a legrégebb időktől fogva (l. OklSz., Kovács, Ind.), kétségtelennek kell tartanunk, hogy a Vár. reg. „villa *Eruhud*“ (olv. *erühüd*) szava mai nyelven *Erőd* volna. — **Csalán.** A mai magyar *csalán* egy török

nyelvi **čalayan* átvétele (l. GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw.), eredetileg tehát háromtagú szó volt a magyarban is. A Vár. reg. 296. §-ában már most ez van: „Forcos imecijt Pousam de villa *Soluhan**. E helyről a KARÁCSONYI-BOROVSZKY-féle kiadásban azt olvassuk, hogy később *Salan*, Arky-*Chalan* (l. OklSz. is) néven kerül elő. A *Soluhan* alak tehát az eredetibb, a mely háromtagúságával a török alakhoz még közelebb áll.

MELEGDI JÁNOS.

Avad. A NySz. II, 1091. lapján minden értelmezés nélkül ez az adat áll: „*Avad.* A seb avad (CSEH: Orvk. 37).“ Minthogy a népnyelvben az *avadnak* ez a jelentése is van: „evesedik, genyed“ (a seb), l. MTsz., biztosra vettem, hogy a fönti *avad* értelme = „genyessedik, genyed“. A régi nyelvben „a seb *avólás*“-áról is beszélnek (l. NySz. II, 1093) s ez is „genyessedik“-t jelent. Nagy meglepetésemre azt találtam, hogy a NySz. *avadja* más jelentésű. TSEH MÁRTON: „Lovak orvosságos könyvetskéjé“-nek 1676. évi kiadásában (37. lap) ez van: „vedd eszedbe, ha *a' seb nem avad*, és *a' seb* mellől sárga szabásu víz kezd kifolyni . . .“. Az idézet mutatja, hogy itt az *avad* nem „genyed“ értelmű. Ha az idézett helyet a mű első, 1656. évi kiadásában nézzük meg, ott ez van (C. 7. [b.] jelzetű oldal): „ha *a' seb nem gyógyul*, de sárga szabásu víz jár ki belőle . . .“. Az első kiadás szövege s a másodikban az idézett helyen az *avad* értelme azt mutatja, hogy az *avad* „gyógyul“ jelentésű is volt.*

KEMENES PÁL.

Szofra, zofra. A NySz. a címiben lévő szóra Zrínyi eposzának következő két sorát idézi: „Aranyos bőr *zofrát* földre le terítvén, két szép bársony vánkost az *zofra* mellé tén.“ A NySz. nem ismeri a szó jelentését, kérdőjelet tesz utána. Ellenben az összes jegyzetes kiadásokban olvashatni, hogy *zofra* v. *szofra* török szó, eredetileg szőnyeget jelent; kiterítve asztalnak is használják.**

Ezt a szót egy más szótárunkban sem találtam a NySz.-on kívül. Tudtommal nem is fordul elő régebbi irodalmunkban másutt,

* TSEH MÁRTON „Lovak orvosságos szép új könyvetskéjének második (1676-i) kiadását MARTIN BÖHME „Ein Neu Buch von bewehrten Ross Arzneyen“ ez. német munkájának ötödik (1633-i) vagy még későbbi javított kiadásából fordították magyarra. A németben a kérdéses hely így hangzik: „so soltu mercken, wenn die Wunde *nicht schwieret*“ (57 l. . A „*nem avad*“-nak az eredetiben tehát „*nicht schwieret*“ felel meg. Ez pedig a. m. *nem genyed*. Az 1656-i magyar kiadás, úgy látszik, egy az 5-iknél régebbi német kiadásból van fordítva, a melyben a *schwieret* helyett más német szó állhatott. Már SZABÓ KÁROLY (RMK. 384) megjegyezte, hogy az 1656-i és 1676-i magyar kiadás nem egyezik egymással. (Vö. Termtud. Közl. 31 : 460.)

Sz. K.

** A KUNOS J. Oszmán-török szókönyve szerint *sofra* : asztal.

mint Zrínyinél és azonkívül VITKOVITS MIHÁLYNAK egy kevéssé ismert versében, a „Künsági utazás“-ban. Ezt a költeményt a Magyar Szalon 1887. évi márcziusi számában közölte, mint eladdig ismeretlent, SZÉLL FARKAS. Tartalma: József nádor 1805. évi künsági utazásának jókedvű leírása. Ennek a versnek egyik szakasza így hangzik: „Egyszer egy kis ürge szolgál — mint az égnek Gábor, — Hirül adta, hogy a *Szoffra (leves)* — Meg van, 's kész a vatsora. — Ezt mi tréfára nem vettük, — Besuhanván mohonn ettük — A jó tejfeles levest.“

A költeményt SZÉLL FARKAS apjának, Sz. Sámuelnek keze irásából közli, ki az eredetiről másolta le. Ennélfogva nem tudhatni, kitől származik a zárójelben olvasható „leves“ magyarázat. VITKOVITS szerb származású lévén, arra gondoltam, hogy a szerb nyelvben van talán „leves“-t jelentő szofra szó. Mint MELICH JÁNOS szíves volt értesíteni, a szerbben csakugyan van *sofra* (alakvált. *sovra*, *sopra*) s ott ugyancsak asztalt, ebédlő-asztalt jelent, mint nyilvánvalóan török jövevényszó. Elvégre érthető átvitel volna a *szofrának* „leves“ jelentése is; gyakran használják az *asztalt* a rajta megforduló ételeket összefoglaló jelentésben is (pl. X jó *asztalt* tart; CSOKONAI Dorottyájában is van szó asztról, „mely sok elvásott hasakat vigasztal“). Épp így jelentheti az ebéd, lakoma első fogását, a levest is.

Ha pedig elfogadjuk a *szofrának* leves jelentését, az a kérdés tolu fel, vajjon nem vele függ-e össze a nyelvünkben sokfelé ismeretes *czafra*, *czofra* szó, melyet GOMBOCZ ZOLTÁN a MNy. 1913 nov. számában a *cziberével*, *czefrével* együtt a *czafog*, *czefel*, *czeflet* szócsaládjába tartozónak vél. A *czafra*, *czofra* a MTsz. egyik értelmezése szerint csakugyan jelent leves-félét: „pálinkafőzésre szánt és a kádban meglevesedett gyümölcs-egyveleget.“ Van azonkívül a *czafra* változatnak oly jelentése is, mely a *szofra* szó eredetibb, *asztal* értelméhez közelebb áll: „fonóházi vendégség“. (Tsz., MTsz., CzF.)

Hogy a *czofra*, *czafra* a török-szerb *sofrával* függ össze, adaink hiánya miatt teljes alaposággal nem tudnám ugyan vitatni, de azt hiszem, a felhozottak is elegendők arra, hogy feltevésem helyességét valószínűvé tegyék.

SZEMKŐ ALADÁR.

Bardus — Bárdos. Mindenekelőtt eldöntendő, vajjon ez magyar szó-e, vagy idegen? Mellette szól, hogy más alakban okleveles emlékeinkben személynév gyanánt is szerepel. Így a bajmóczi NOFFRYAK őse Onuphrius *Bardo* de Peliske (1437) és fia Valentinus alias *Bardo* néven ismeretesek (1455). Bár ez utóbbi alkalmasint már hazánkban született, mert anyját, a névszerint nem említett nobilis domina Veronicát, fia határozottan magyar nőnek mondja, de Onuphrius még

„ex Florentia oriundus“, tehát föltehető, hogy a *Bardo* név olasz mása a *Bardus*nak és a név onnan származott.*

A MNy. (10:38) további magyarázat nélkül azt mondja, hogy a *bar-*dus pénzem; adatai 1342, 1397, 1401-ből ezt kétségtelenül igazolják, sőt még tovább is fűzhetők. A MAJTHÉNYI-levéltár (Kerek de Lipnik-csomag) ugyancsak 1397-ből való oklevelében olvassuk: „*4 marcas denariorum Bardus dictorum in possessione Bassan persolvere . . .*“. A szónak származását régen ismerik a hazai numismatikusok. Hogy csak a legismertebbre hivatkozzam, idézem RUPP magyarázatát:

Bardus, Bardo, seu *Lombardus* moneta Lombardica aetate Sigismundi passim in cursu. Horum 2 unum grossum minorem et initio 100, postea 72 ac plane 38 unum florenum aequabant. Currebant iuxta computum Poseganum ac Cassoviensem. Albertus rex anni 1439. decreto articuli 11 eos extra cursum posuit (RUPP: Nummi Hungariae, Budae 1841, pag. 152).

Talán helyesebb lesz ezt a *bardus* szót átutalnunk a hazai latin-ság szótárába, mert a föntiek szerint kétségtelen, hogy csonkított latin alak, melynek a *bárd*dal összefüggése nincs.

Czinkota (MNy. 10:39). „Aves vulgo czinkota.“ Alakilag és tartalmilag határozottan cseh szó, mint: *kuropta* = fogoly; *prskota* = fenyves madár; vagy: *pechota* = gyalogság; *sirota* = árva stb. Származása szerint a *cinkota* vagy egy hangfestő igéből *cinkat* (ebből az elvont főnév *cinkot*) képezhető, vagy pedig a *cink*, *cinko* főnévből, mely jelentése szerint: felt, petty, szintén ráillik a madárra. A cseh nyelvben *cikota*, *cvikota* a tulajdonképeni húros rigó, tehát fenyves madár; tótul *cvičala*, *čvinčala*, melynek hangját a tót nyelv *cvink* szóval utánozza. A XVII. századi levelezésekben a mada-rak = aves szó mindenkor fenyves madarat jelent. Ornithologiai szempontból a FORGÁCH-levéltár adata helyes, mert a *cikota* kisebb testű, mint a *prskota*; más a tollazata is, de rigó mind a kettő. Megkülönböztető magyar nevét nem hallottam.

ERNYÉY JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Csorda:1536: Georgius *Chiorda*. cupato existentes habitas. [Pozsonyi káptal. protoc. 3. köt. 469. No 13.] lap.]

Csordajáró: 1518: In silvis in loco *Chordajaro* et holczar nun- **Csorda-út: 1518:** Per quamdam viam *Chordawth* vocitatum. [Po-

* SZERÉMI és ERNYÉY J.: Majthényiak és a felvidék. Budapest 1913, 588, 678. l.

zsonyi kápt. protoc. extraseriale 5. k. 103. l.]

Csőves: 1513: Aliud medium juger in *cheues*. Az OklSz. első adata 1544-ből való. [Pozsonyi káptal. protoc. I. k. 413. l.]

Csupros: 1513: Matheo *Chwp-ros*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No 42.]

Czeller-só: 1513: Tempore emissionis navium salibus oneratorum de Transsilvania duo milia cum salibus *czellerso* dictis. [Pozsonyi káptal. protoc. 3. köt. 333—34. lap.]

Czigány: 1480: Pauli *Czygan*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XV. F. 1. No 17.]

Darabos: 1513: Blasio *Darabos*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. VX. F. 1. No 42.]

Dézmáról való szabadság: XV. század: *Dezmarol valo szabadsag*. [Dl. 6665. (1280-ból) hátlapján.]

Dézmát venni: 1435 körül: *Hogi Ersek Challockvzbe dezmat ne vegien*. [Dl. 12721. hátlapján.]

Diókert: 1512: Medium in loco *Dyokerth* vocato secus terram. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 317. lap.]

Dióskert: 1512: Unum *Dyoskerth* appellatum. 1520: Novum in loco *dyos kerth zelen*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 364. l. Uo. prot. extraser. 176. l.]

Dolgos: 1513: Nicolao *dolgos*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Drabant: 1441: Item uní *drabant* pediti 100 den. [Eperjes v. Itára, 210/a. sz. 9. l.]

Előláb: 1512: Quorum unum et

medium in loco *Gathzege*, unum in loco *Eleulab*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 362. l.]

Előtt: 1512: Medium in loco *Marczelhazaelewth*. Medium in loco *Ozegelewth*. 1518: Medium in loco *paphýdelewth*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 329. l.; 338—39. l.; protoc. extraser. 5. k. 104. l.]

Engedelem: XV. század: Kamara haznarol ualo *engedelemnek* massa. [Dl. 16460. (1342-ből) hátlapján.]

Erszéngyártó: 1514: Contra providum Paulum *Erzengyartho*. 1546—47: Michael *erzenjártho*. Thomas Kis *erzenjártho*. [Brassó város Itára: Orig. Urkunden II. k. 44. sz. Kassa város 1489—1528. évi jegyzőkönyvének elején levő „Matrica civitatis“-ban.]

Esperes: 1519: Georgius de Olszwa *Esperesch* dictus. Az Okl.-Szót. első adata 1769-ből. [Kassa város 1489—1528. évi jegyzőkönyvének elején lévő „Matrica civitatis“-ban.]

Fakönyökü: 1427: ffabiano *fakenyeku* dicto. [Veszpr. kápt. mag. lt. Péth 16.]

Falu végén: 1520: Aliud medium in loco *fahrwegen* iuxta terram Benedicti Lwkaach. [Pozsonyi kápt. prot. extraser. 5. k. 177. l.]

Farkasverem: 1447: Pervenissent ad quendam foveam seu puteum veterem wigo *farkasuerem* appellatum. [Marosvásárhelyi gr. Teleki-Itár: Földváry-osztály. No 631.]

Félkert: 1512: Quorum duo penes sese in loco *felkerth*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 365. l.]

Foglyos: 1521: In quarta Nico-

laus *foglyos* residens. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 618. l.]

Fogós: 1441: Item *ffogosch* Janusch pro expensis. [Eperjes város ltára. 210/a. sz. 8. l.]

Folyó: 1423: Ad quandam vallem *folyopathak*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrón. El. XX. F. II. No 5.]

Forgó: 1513: Item medium iuger in terra *forgo* vocata. **1520:** Medium in loco *forfosban*. Az OklSz. utolsó adata 1483-ból. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 413., prot. extraser. 5. k. 173. l.]

Forgósziget: 1521: Quandam insulam *forgozygeth* alio nomine Pethrozygethe vocatam infra possessionem Zenthendre. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 584. l.]

Forintverő: 1493: Quod Johannes *fforinthuero* de Banya. [Gróf Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. II. No 78.]

Forratag: 1510: Octavum in loco *forrathak zelbe*. **1515:** Tercium in loco *forrathag zel*. **1520:** Quattvor in loco *forrathag alath*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 243. l., prot. extraser. 5. k. 31. l., 155. l.]

Forratag-erdeje: 1520: Preterea cum directa et equali medietate silue *forrathagerdeje*. [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 156. l.]

Földes: 1521: Item egregium Johannem *fewldes* de Poson et alios. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 560. l.]

? **Fővég: 1510:** Quindecimum et sedecimum penes sese in loco *fewveg*, iuxta terram eiusdem Dominici Marthon. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 234. l.]

Fővényszátony: 1488: Terre-

quem insula *fewenzathon* in dictis literis adiudicatoriis limpidius conscripte. [Dl. 19384.]

Füz-bokor: 1299: Venit ad terream metam, in qua est *fvzbokor*. [Bodó Péter gyűjteménye, Galgócz.]

Füzes-föld: 1510: Tredecimum in loco *fyuzesfewld* inter quoddam fenetum. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 234. l.]

Füzes-kert: 1512: Medium in loco *fyuzeskerth*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 338—39. l.]

Gátszege: 1510: Secundum in loco *Gathzege* similiter inter terras. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 235/a. l.]

Gereben: 1423: Anthonio *Gereben*. Az OklSz. első adata 1452-ből. [Lelesz, 1423—60.]

Gerelyes: 1494: Albertum *Gerelyes*. [Gr. Erdődy-ltár, Galgócz. Lad. 96. F. 2. No 5.]

Gyalog-út: 1512: Medium in loco *Gjyalvguthba*. **1520:** Rursum medium in loco *Gyaloguthban*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 338—39. l., prot. extraser. 5. k. 173. l.]

Gyep-szegés: 1520: Septimum iuxta sese in loco *Gjyewpzegees*. [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 173. l.]

Gyep-telek: 1526: Medium . . . in loco *Gjyewpthelek zerebe*. [Pozsonyi kápt. prot. extraser. 5. k. 10. l.]

Gyepplő: 1546: Funem lori duodecim ulnarum venalem denariis sesquimidiis cum qua equi reguntur alias *Gepplő*. [Kassa város levéltára, a kötélverő-czéh szabályai az irreg. részben.]

Gyöngyfűző: 1524: Michaele

Gengfjzw. [Zsuky-ltár (Erd. Múzeum). F. xy. No 5.]

Gyümölcs-föld: 1516: Item duo in loco *Gymeulchfewld.* [Pozsonyi kápt. protoc. 3. r. 386. l.]

Hálósziel (?): 1513: Quartum medium juger in terra *halowzel.* [Pozsonyi kápt. protoc. I. 413. l.]

Halyagos-alja: 1516: In monte *Haljagosallija.* [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 355. l.]

Hármas-ágtő: 1520: Rursum duo penes sese in loco *haarmas-aagthew.* [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 151. l.]

Hármas-malom: 1519: In quodam molendino trium notarum

harmasmalom nuncupato. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 491. l.]

Határjárás: XV. század. Lásd *iktatás.* Somogy *hathariarasa.* [DI. 928. (1275-ből) hátlapján.] Somodaron valo donacio es *hathariaras.* [DI. 921. (1272-ből) hátlapján.] *Hatharyaras.* [DI. 902. (1275-ből) hátlapján.] *Potosnak hataryarasa es halazathija.* [DI. 792. (1272-ből) hátlapján.]

Határjárt levél: XVI. század: Zwrknak *hataryarth Levele.* (1352. évi oklevél hátlapján.) [Gróf Erdődy-ltár, Galgócz. Lad. 97. F. B. No 2.]

IVÁNYI BÉLA.

II.*

Agyon ütni (1575). Mýkor egy Zolgank az Balassý fýat meg fogta egy bottal *úteotte volt agion*, kýbe meg swketwlt es az korsagis gyakorlatossagal wty el, vgy annyra vagion hogý sem elhet, sem halhat *el wajwt* (251).

Elég néven venni (1574). Naghoz hogy Szýnte Ewres kezzel Embeoreonk illýen heortelen Ne Meonnýeon, á mi keweset Mást te Nagnak kewidhettem veogye N. io Neweon, Ne Eleg Neweon (143).

Elvajutni l. agyonütni. Vö. MA². „tabefacio: *elvajutum*“.

Faruak (?) 1576: Eztis Irhatom, hogý Embered által kwldettem Nagnok walamý kewes Týryakj *faruakat* es *Senczefilt Nagd* wegie Jo Newen, es a mikor kewanod kewesent keweset egýel benne, mert a Zwwed meg nywgozjk vtanna (318).

Kevesent l. Faruak.

Közmondás (1574). Ninchen az or ellen yob orúossagh az ayton valo yo zarnal (145).

Lágyazni (1576). Azt Monthatom, hogý Ez e Basa lt e vegbe,

* ANGYAL DÁVID t. társunk Szalay László „Erdély és a Porta“ cz. munkájából (Pest, 1862) néhány nyelvtörténetileg érdekes mondatot jegyzett ki a MNy. számára. Szalay, a korabeli történetírók szokása szerint, az 1567. és 1578. közti években kelt iratokat a mai helyesírással adta ki. Nyelvi szempontból fontos levén az eredetinek betűről betűre hí másolata, kérésünkre JAKUBOVICH EMIL, a M. N. Múzeum segédőre szives volt az ott őrzött Prot. Bathorianumból helyreállítani az eredeti írásmódot. A czímszó után irt szám az évet, az idézet utáni pedig Szalay művének lapszámát jelenti. SZERK.

az eo týztibe valamý az Igaz hýwseg, vigiazas, zolgalat, fogiatkozast dolgaba Semmýbe Nem lattam, Ellensegnek soha Nem *lagýazot* sem az hatalmas Chýazaret neki semmýbe Nem engette, Igaz, hýw, teokelletes, výgiazo, výtez Zolga es týzt tarto volt (292).

Mi félékünk (1576). Ez alatt megh oda Jart Búdara, az balassý Janos ket varatt megh veottek az *mý felekýnk* (311).

Megtökélni (1576). Towabba a' Magýar Vrak keozzeol egý Nehanýan zot attanak wala, de mýnt es hogy *teokellijek* meg dolgo- kat, Nem túggýük, ez vtan valýk meg (310).

Senczefl l. Faruak.

Szava-fogantos (1573). Annak utanna à Czañs passais mi nemw Ember legien, kinek megh az ado ado orzagokbolis, Nemet orszagbol, velencezebeol Es egiebwñnen ket ket *zaz* arania Jar, az Nágod keoüetj megh ismerhettek, ki mind ideieyert, mind tiztiert igen *zaña fogantos* Ember (96).

Szómondotta (1573). Kinek. N. tvl feier Zeonýeget igertem, de en mind ez ideig nem lattam. es ha nem leszen is. N. tvl. de nekem penzemenis meg kell vennem. mert enný nagy mvnkájaert *szo mondotta* nem lehetek. Tvdia iol N. (69—70).

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Martha könyve a finnugor-etruszk rokonságról. Társaságunknak márczius 17-én tartott felolvasó ülésén Gombocz ZOLTÁN ismertette JULES MARTHA párizsi tanárnak nagy feltűnést keltett „La langue étrusque“ cz. munkáját, a melyről a magyar napilapok is megemlékeztek.

Ismeretes dolog, hogy az etruszk nyelvvel szemben sajátos helyzetben vagyunk: az etruszk betűk hangértéke ismeretes, a több ezer feliratot el tudjuk olvasni, de a szavak értelmét — alig néhány szót nem számítva — sűrű homály fedi. A megfejtésnek két módja képzelhető: a kombináló és az összehasonlító. Az előbbi hívei magukból a szövegekből indulnak ki és a hasonló szövegrészek egybevetésével igyekeznek az egyes szavak értelmét és nyelvtani funkciójukat kihámozni. Az összehasonlító módszer hívei — MARTHA is közéjük tartozik — kockázatosabb feladatra vállalkoznak s voltaképen circulus vitiosusban mozognak: mindenekelőtt az etruszk nyelv rokonsági viszonyait igyekeznek tisztázni s azután a rokon nyelv segítségével fejteni meg az etruszk szövegeket.

MARTHA abból a feltevésből, vagy helyesebben mondva ötletből indul ki, hogy az etruszk a finnugorsággal áll rokonságban. Az az 500 lapos vastag kötet azonban, a melynek czélja e feltevés v. ötlet tudományos bizonyítása volna, legfeljebb MARTHA módszertelenségét és a finnugor szövefjítő irodalomban való járatlanságát bizonyítja.

MARTHA főforrásai DONNERnek 1874—1888. megjelent *Vergleichen-des Wörterbuch*-ja és BUDENZ *Magyar-ugor szótára* (1873—81); az újabb irodalomból csak a finuség germán jövevényszavainak jegy-

zékét vette figyelembe, a mely a FUF. tavalyi évfolyamában jelent meg. Az utóbbi 30—40 esztendő szöfejtő irodalmát MARTHA nem ismeri s így kénytelen DONNER és BUDENZ minden egybevetését kritika nélkül elfogadni! Ha még ehhez hozzávésszük, hogy DONNER szótára a maga korában sem volt éppen elsőrangú munka s különösen magyar anyaga teljesen megbizhatatlan (DONNER t. i. BALLAGI szótárait használta; így kerültek bele a neologismus korcsszüllöttei: *kükör, kunkor, kajsz, hatag* stb. a magyar nyelv fgr. elemei közé!), elképzelhetjük, hogy M. fgr.-etruszk hasonlatai milyen szilárd alapon nyugosznak.

Egyébként az a mód is, a hogyan M. a fgr.-etruszk rokonságot bizonyítani akarja, sajátságos, módszertelen gondolkozásról tesz bizonyosságot. A helyett, hogy egybevetéseiben a fgr. alapalakból indulna ki, kiragad két fgr. nyelvet, a finnt meg a magyart (a többi fgr. nyelvből elvétele idéz egy-egy adatot), s az etruszk „gyökereket“ hol finn, hol magyar szóval egyezteteti. Figyelmen kívül hagyja, hogy a magyar és finn szóalakok sajátos, különnyelvi hangváltozások eredményei s így a modern finn vagy magyar szó egyezése egy etruszk szóval nem egyéb csalóka délibábnál (pl. m. *av-ik* ∞ etr. *ev-i-t-*: holott a m. *av-* < fgr. **soz*₈-!).

Az eddigi kutatók, a kik az etruszk nyelv rokonsági viszonyait kutatták, egészen helyesen azon etruszk szókból indultak ki, a melyeknek jelentése ismeretes; a toscanellai kockákról ismerjük a hat első számnevet: *ci, luθ, maz, sa, θu, zal* (azt persze, hogy melyik jelent egyet, melyik kettőt stb., már nem lehet a kockáról megállapítani); tudjuk hogy *clan* = fiú; *puia* = feleség; *sec* = leány; *lupu* = meghalni; *cassis* = sisak, stb. Hogy M. fgr. elmélete mennyire a levegőben lóg, semmi sem bizonyítja jobban, hogy még az olyan esetekben is, a mikor az etruszk szó ismert értelme némileg megköti a kezét, milyen hajmeresztő egybevetésekre vetemedik. Etr. *maz* (M. szerint = 1) ∞ magy. *még* és *mög*!; etr. *cl-a-n* „fiú“ ∞ finn *külha* „organe viril“ (helyesen: „penis verris“), észt *koli*, *testicule*!, tehát *cl-a-n* = „qui habet membrum virile“!; *puia* „feleség“ ∞ magy. *bujt* „exciter“!; etr. *cassis* „sisak“ ∞ magy. *kés*! stb. stb. Hogy az ilyen délibabos szöfejtések alapján készült szövegmagyarázatoknak mennyi értékük van, nem nehéz elgondolni.

A fgr. nyelvtudomány MARTHA sikertelen és meddő vállalkozása fölött napirendre térhet.

Pósfai János. Boldogult atyámnak „Magyarok születésnapjai. Pozsony. 1846.“ című könyvének 67. lapján ezt olvasom: „Júl. 3. 1778. Laczházán, Kiskúnságban (született) PÓSFAI JÁNOS, volt ref. lelkész, író, kinek magyar szógyűjteménye a Magy. Tudom. Társaság birtokába jutott.“* Diák koromban hallottam atyámtól ezt a

* PÓSFAI JÁNOSTÓL a M. Tud. Akadémia könyvtárában a következő három kézirati munka van: 1. teljes magyar szógyűjtemény részben német, de többnyire latin értelmezésekkel MÁRTON JOZSEF magyar-német szókönyve 2-ik, 1811-ik évi kiadásának felhasználásával és itt-ott régi munkákra való utalással. Jelzése M. Nyelvt. 4-r. 37. sz. 2. A' Deák Törzsszók Magyar jelentéseikkel együtt, a' legalsóbb Deák Oskolákban Tanuló gyermekeknek értelmekehez alkalmaztatva. 3. Magyar Deák' Szókönyv, töredék (A—Hajló). A két utóbbi munkának közös jelzése M. Nyelvt. 4-r. 38. sz.

csipős verset, a mit PÓSFARA irtak volt. Érdemesnek tartom ideiktatni, hogy el ne vesszen:

Pósfainak minapában
Mondá Isten haragjában:
Készíts szótárt, tákozd, ékezd,
De azt soha el ne végezd!

PONORI THEWREWK EMLI.

Poronty. A NySz. 1629-ből PÉCSVÁRADI PÉTER: „Felelet PÁZMÁNY PÉTER két könyvecskéjére“ cz. műből ismeri az első adatot. Előfordul már 1570-ben: „Az hazug Seruetus *Poronty* (porontyi?) nem hiszik hog az Istének örökke valo Fia legien, annakokaiert megh tagattak az mi idűzítű Christusonkat igaz es természet szerent valo örök Istennek lenni“. (Carolj Péter: Az eg igaz Istenreol V ivének 4 lapján).

Pajtás. A NySz. THALY Vitézi Énekeiből s FALUDIBÓL ismeri. Előfordul azonban a XVI. században, a HELTAI-féle Halo-ban, mely 1570-ben jelent meg: „Az halalkort egy lator hipochrita barátot adának melé, ki az ő szörzetebeli vala: Az erőssen gyöttri vala szegényt, eszébe iutatuán neki a régi babonaságokat az kalastromban, mellyeket *paytasoc* lűuén vsztenec vala az ő baratságoknac a kezdetiben. 332—333. 1.

A jelentésre nézve hozzátartozó *pajtárs*-ra a NySz.-ben a legrégibb adat SZEGEDI Theophaniájából, 1575-ből van idézve, de korábbi adat is van rá: Tovabba Tudom hogy ez igeket, (Mindenecket taplal az ő hatalmas igeieuel) czak az valasztottakra szoritia Daud Ferencz az ő *Paitarsaiual* egietemben. (Carolj Péter: Az eg igaz Istenreol. Várad, 1570, S lapján). Megemlíthetjük még, hogy ez időtájt már előfordul a *tisztbetárs*, *tisztbentárs*: collega — VERANTSITSNÁL a következő alakban: *Tiztbotars* Dictionarium (1595) 20. 1.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

NÉPNYELV.

Tájszók.

(Mezőtúr.)

Apróllk-paprikás: szárnyasból főzött p.

belvilág: a kút belvilága.

bőrzes hajú: gubanczos, rendetlen (fésületlen) hajú.

bojgató: népbolondító (demagóg).

bonczos a fonal, ha összegubanczolódik.

bugjas: b. hajú: gubanczos, kóczos, nagyhajú.

eleske: vizes fajta földben terem, virága fehérszirmú, közepén

sárga gumóval, gyümölcse apró, fekete, mint a földimogyoróé.

„Kerek tóba virágzik az *eleske*, Farkaséknál van két bétýár me- [nyecske.

Terheséknél félmentek a pallásra, Buzi Gábor fölbballagott utána.“

egyvelegés: vegyes. „Egyvelegesen vákta fél a fát.“

elígtelen: „Maga mán elígtelen a gazdaságba.“ (Cselédet kell fogadni.)

eránylagosan: egyformán.

„Még az *erekjén* is vót zászló“ (erkélyen helyett).

„*Éte-ita* tartja őket.“ Egészséges, jól megtermett unokáira mondta az öregapa.

Ételnevek: *Domika*. Erős túróra forróvizet öntöttek és kanalazták ezt a leves ételt. (Ma már csak az öregek emlékeznek rá.)

Táskatészta: az elnyújtott tésztát nagyocska kockákra vagdalták, bezsírozták, kemenczébe tepsin megsütötték és így használták levesbe. (Ma már ezt a levestől valót nem használják.)

„*Levetlen*“-ek. Lé nélkül, gyúrt tésztából készített zsíros ételek, mint a: *levetlen galuska, krumplis levetlen, tanyai levetlen*: lebbencsből csinált levetlen, *kacsanyak, szabógallér*: széles laskatésztából csinálják, öregtarhonya;

zsrban sült tészta ételek: *csöröge, kitolósfánk, szamárkötél, sulyomtészta*;*

„*levesbevaló*“ (tészták): lebbencs, tarhonya (van *naggya, apraja* és *grizes* tarhonya), *pántlikatészta, zabt., kockat., epérleves* t., *ris-kásat., csigat., laska*, reszelt. tekeres, csipkedett tészták, *verőzés* tészta, csurgatott tészta;

„*galuská*“-k: *kevert g., késsel vágott g., kötött g.*;

czibére: *séprűczibére* (borseprőből, vízzel föleresztve, czukrosan csinálják), *korpaczibére*. Cziberét csinálnak még „*aszalvány*“-okból (aszalt gyümölcsből), leginkább meggyből. Ez a „*czibérelves*“.

Káposzta: *piros és fehér* káposzta. *Ételek*: *káposztaleves, toros* (disznótoros) káposzta, *szutyogatott* káposzta (kevés lével és sűrű rántással csinálják), *hajdúkáposzta, tötött* káposzta (vö. „*tötellik*“ [= száрма]).

fajult: fajult (elfajult) világ: rossz világ.

fejbevaló: fejrevaló (kendő).

gehercs: rossz, sovány (tehen).

„*gyöngyen* van kiterítve“ (a halott).

háványos: rosszfajta ember.

igálkodni: „Mióta magam nem *igálkodok*“ (mióta földjét nem maga műveli).

ületmód, a mihez kiki hozzászokik, *rëndés, rëndetlen* ületmód.

istenkédik: rimánkodik. „Úgy istenkédett, hogy végyem fél a szekírrre.“

jéghónaajjú, jég van a hóna alatt: a „*pápitá*“-ra mondják, a ki nem olyan barátságos egymáshoz, mint a református ember.

kábamalom: kézimalom. A kábamalmot szűk világban használták, kiki otthon, hogy vámot ne kelle-sen adni.

kallott: ha *vén* kaudisznót herélnek ki, *kallott* áltán lesz belőle.

kesejességü: az elbizakodott, gögös *paraszt*nemes.

kükje: „Még most is rajtam a „*ktk*“-je.“ (Az ura verése.)

követ: „Még most is *követi* a hivatajját.“ (Még hivatalban van.)

közeldíbe: közel.

lènevez: „Lènevezni se tudnám“: elmondani se tudnám (t. i. hogy milyen szűk esztendő volt).

mégódalít: „Ha mégódalíthatom, beszéllek vele“ (ha t. i. megköze-lítheti, hozzáférhet).

megvetkézik az állat, ha tavalyi szórét elhányja.

nevezendődik: úgy nevezik.

nyakbavaló: nyakravaló (kendő).

nyilas, égy nyilas: kaszáló:

míg közös kaszálók voltak, az előljáráóság (városi magistratus) osztotta ki tavasszal azokat és pedig úgy, hogy a szekérkerék küllőjére csomószénát kötöttek és a hányat fordult a kerék: annyi *kerékajja* (hosszú és széles) kaszáló: *nyilas* jutott egy-egy gaz-

* A *sulyom* vizenővény gyümölese. Feketésszínű, négy-„*szarvú*“ növése, formája volt. A Tisza kiöntött laposain termett. Gyermekkoromban még kedves csemegénk volt, mint a földimogyoró. Ma már — azt mondják — nem terem ez a gyümölcs.

dának (vö. MTsz. I, 1548 nyilas és MNy. II, 6, HERMAN OTTÓ: A nyíl a földosztásban).

óraszak: „Nem abba az óraszakba gyött.“

osztópérez: „Osztópérezett a két szomszid“ a mesgyén.

összekuczorodik: „Zimankós időben összekuczorodik a gulya, a minés még szítszalad.“

pacsu, p.-szalú: rossz-szalú a kender.

pangat: „Égy ideig csak pangattya (a tüzet), hogy né igjjen ojjan nagy lánggal.“

ripp-ropp: egyszeribe, gyorsan.

sivatagszél: hideg szél.

sütőgető-(sátor): vásári kisütő-, főzősátor. Inkább a szegényebb osztály látogatja (vö. traktiros sátor).

szémtjlegésen: személyesen.

szikrádizik az eső, mikor szemel, ritka cseppekben esik.

szítszaggat: szétszaggatják a bikákat, a mikor szétosztják a csor-

dák közt őket (ki-szakogat, ki-szaggat).

szül: „A vizközi föld nem igen szülte a kukoriczát!“ (Mert talaja szikes volt.)

téheccsig: mód. „Akkor még nem vót teheccsigem“ (hogy ezt vagy azt vegyek).

tette rossz: nagyon rossz emberre mondják.

törköllő: árszerű, hajlitott hegyű kis kézi szerszám, melylyel a kukoriczacsó sorait meglazítják (kilyukgatják), hogy könnyebben lemorzsolható legyen a csóról a szem.

traktiros sátor: vásárkor ebben főznek-sütnek a jobbmódúak számára.

tudatlan: „Nem tudatlan, de tudva ettem“ (szamárhúst).

ugrós verse: frisse a nótának.

véd (?): „Vittsenek még ettül a kutyátul“ (vö. Tsz. II, 939 *véd*).

zenéztek a toromba (a Rákóczi-ünnepségkor).

TURI MÉSZÁROS ISTVÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

IX. Közgyűlés.

(1914 január 20.)

Szinnyei József alelnök elnöklése alatt jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Gombocz Zoltán titkár, Trócsányi Zoltán h. pénztáros, Bán Aladár, Beke Ödön, Erdélyi Lajos, Ernyey József, Fuchs Dávid, Gragger Róbert, Gulyás Pál, Heinlein István, Hoffmann Frigyes, Horváth János, Kertész Manó, Kőrösi Sándor, Kräuter Ferencz, Lehr Albert, Melich János, Mészöly Gedeon, Pais Dezső, Putnoky Imre, Riegler Ernő, Sági István, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Varga Bálint, Vargha Damján, Vikár Béla, Vizota Gyula, Zlinszky Aladár r. tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A közgyűlést megelőző fölolvásó ülésen Kertész Manó előadja: A magyar mondat ősi sajátosságairól cz. tanulmányát.

2. Szinnyei József alelnök a közgyűlést megnyitó beszédében vázolja a magyar nyelvtudomány haladását a legutóbbi 20 esztendő folyamán.

3. Az elnök a szavazatszedőbizottság elnökéül Vizota Gyulát, tagjaiul pedig Putnoky Imrét és Sági Istvánt küldi ki, s a szavazás idejére fölfüggeszti a gyűlést.

4. A közgyűlésnek újból való megnyitása után a titkár fölolvassa a társaságnak 1913. évi működéséről szóló jelentését, Erdélyi

Lajos választmányi tag pedig a pénztárvizsgálóbizottság jelentését. — A közgyűlés mindkettőt egyhangúlag tudomásul veszi.

5. A titkár bemutatja a választmánytól ajánlott 1914. évi költségvetést. A közgyűlés változtatás nélkül elfogadja.

6. Vizota Gyula, a szavazatszedő bizottság elnöke kihirdeti a szavazás eredményét. Beadatott összesen 33 szavazat. Pénztárossá megválasztott Trócsányi Zoltán 33, fővárosi választmányi taggá Beöthy Zsolt 33, Herman Ottó 33, Komáromy Lajos 33, Lehr Albert 33, Melich János 33, Sebestyén Gyula 31, Simonyi Zsigmond 32, vidéki választmányi taggá Karácsonyi János 33, Paál Gyula 33, Pápay József 33, Réthei Prikkel Marián 33 szavazattal. Egy-egy szavazatot kapott még Beke Ödön és Szemkő Aladár.

7. Az elnök bezárja a gyűlést.

Jegyzőkönyvi mellékletek.

Titkári jelentés 1913-ról. Midőn tisztemhez képest Társaságunk mult évi működéséről rövid jelentést teszek, örömmel kell kiemelnem, hogy 1913-ban — legalább anyagiakban — épp oly kedvező eredményt mutathatunk fel, mint a megelőző esztendőben. Igaz, hogy a tagok száma ismét néhányal csökkent (1912-ben Társaságunknak 914 alapító és rendes tagja és előfizetője volt, míg 1913-ban csak 905), de másrészt alaptőkénk kamatjövedelme 1272 koronáról 1456 koronára szökken, úgy hogy idei költségvetésünk is 3503 korona többlettel záródik. A mult közgyűlés óta Pintér Jenő főgimnáziumi tanár lépett be alapító tagjaink sorába; vele alapítóink száma 40-ről 41-re emelkedett.

Társaságunk a mult évben 7 felolvasó ülést tartott. A felolvasások sorát a közgyűléssel kapcsolatos felolvasó ülésen (január 21) Melich János nyitotta meg „A tárgyas igealakok története“ cz. értekezésével. Utána a következő tagtársaink keresték fel felolvasóasztalunkat: Február 18-án Gombocz Zoltán felolvasta „A finn-magyarország legrégebbi jövevényiszavai“ cz. tanulmányát, Vargha Damján pedig a Nádor- és a NagyszC. bűnjegyzékének latin forrását mutatta ki; április 15-én Sziunyei József felolvasta „Egy fejezet a magyar hangtörténetből“ cz. tanulmányát, Mészöly Gedeon pedig „A Müncheni, Apor és Döbrentei codex viszonyá“-t vizsgálta; május 20-án Erdélyi Lajos felolvasta „Honnan való a Gyulafehérvári Glosszák szerzője“ cz. értekezését, Kertész Manó pedig „A dualis a magyarban“ cz. tanulmányát; október 21-én Melich János az „Ajton“ tn. eredetét fejtegette, Gombocz Zoltán pedig Hangutánzás és nyelvtörténet cz. értekezését mutatta be. November 18-án a titkár bemutatta Ernyey József „Szent János áldása cz. értekezését, Horger Antal az *Adáz* és *Kimenyül, méncseredik* szavak eredetét, Melich János pedig a *Abrud* tn. eredetét fejtegette. Végre december 16-án Mészöly Gedeon a „Kezküre vész“ szólásról tartott előadást, Vargha Damján pedig Codexeink hibás fordításából mutatott be szemelvényeket. A Magyar Nyelvben megjelent értekezések közül egy, Melich János nagyszabású értekezése a Magyar tárgyas igeragozásról, mint kiadványaink 14. füzeté, különnyomatban is megjelent.

Örömmel jeleinkem, hogy Erdélyi Lajos és Horváth Endre tagtársaink, kiket a választmány öt évvel ezelőtt a székely ill. dunántúli szótármonographia megírásával bízott meg, a gyűjtést befejezvé, a rendezés és szerkesztés munkájához fogtak. Munkájuk

kiadásának költségeiről az 1915-ös költségvetés lesz hivatva gondoskodni.

Hogy a Magyar Nyelv eddigi köteteiben megjelent gazdag anyagot könnyebben hozzáférhetővé tegye, az április 15. vál. ülés elhatározta, hogy a X. kötet megjelenése után az első 10 kötet tartalmát felölelő részletes szó- és tárgymutatót ad ki, s a kivétel módozatainak megbeszélésére bizottságot küldött ki. A december 16. vál. ülés elfogadta a bizottság részletes tervét s a nagy hozzáértést és figyelmet kívánó munka megszerkesztésére Sági István tagtársunkat kérte fel.

Nem fejezhetem be jelentésemet a nélkül, hogy elhunyt tagtársaink emlékét fel ne újítsam. Augusztus 9-én eltemettük id. Szinyei Józsefet, Társaságunknak kezdettől fogva tagját, a ki élete nagy munkájával, a Magyar Írók 15 kötetével nemcsak az irodalomtörténet bűvárait, hanem a magyar nyelvészt is örök hálára kötelezte. Szeptember 15-én hunyt el Vámbéry Armin, a magyar orientalisták nesztora. Vámbéry nyelvtudományi munkái közül kétségkívül az 1867-ben megjelent Cagataische Sprachstudien és a három évvel később közzétett Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik a legértékesebbek. Igaz, hogy ez utóbbi Radloffnak nagyobb apparatussal készült kiadása, a kairói kézirat felfedezése és különösen Thomsennek a KSz.-ben közzétett tanulmánya óta elavult, de a maga idejében derék munka s sokáig az újgűr nyelv legmegbízhatóbb forrása volt. Legismertebb munkáján, a Magyarok Eredetén talán leginkább meglátszik a módszeres iskolázottság hiánya, de azért tagadhatatlan, hogy szerencsés ötleteivel, sőt tévedéseivel is a tudományos problémák egész sorát vetette fel, mozgalmat indított, ellenfeleit a kérdések alaposabb kutatására ösztönözte, s így, ha közvetve is, nem kis mértékben hozzájárult a magyar-török nyelvviszony tisztázásához.

A MNyT. hálás kegyelettel fogja megőrizni elhunyt jeleseinek emlékezetét.

Kérem a t. Közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

22. **Á. A.** úrnak. *Elibém* provincializmus. A nevét eltitkoló levélírónak kár volt úgy dörögni ellene. Arany BH. IX. énekében (I. kiadás) ez fordul elő:

S im! ősz öreg ember, tiszta fehér fényben,
- Ereszkedik onnan, egyenest *elébem*.

Igaz, hogy ezt utóbb erre változtatta: *elémben*, de csak a rim kedvéért. Lám a III. énekben meghagyta ezt:

Úgy verd ezután is *közibénk* az éket.

Tájszólással lehet élni ottan-ottan, csak ne kapjunk rajta.

LEHR ALBERT.

23. **Feldoblik.** Egy mátészalkai úri asszonytól hallottam, hogy *feldoblik* a tapétás fal, a min azt értette, hogy buggyot vet, mert a tapéta alatt vizes a fal. Minthogy a MTsz.-ban csak egy adatban

van a *doblik* ige (Tisza-Dobról: „táskásodik a fal v. rajta a vakolat, mielőtt lehull“), érdemesnek tartottam a közlésre.

K. P.

24. **Bongor.** A MTsz. 2. *bongor* a. Krizából, mint egyetlen forrásból, apró vad fákkal és bokrokkal sűrűn benőtt hely' jelentését közli e szónak, de ez a magyarázat talán nem egészen helyes. Az Udvarhely megyei Tordátfalván a következőket jegyeztem föl: *Ez a Tordátfalva ojan, mind egy nagy bongór.* Az előzményekből kétségtelen volt, hogy ebben az esetben „gyümölcsös“-t jelentett, és e mellett tanúskodik etymológiája is. Vö. erd. szász *bongert*, *bongert* (meist) offener, mit Obstbäumen besetzter Garten ausserhalb der Gemeinde auf dem Felde oder unterhalb der Weingärten' (Siebenbüchs. Wb.; a szerk. szerint nem < középföln. *boumgarte*, hanem **baungarte*). Ugyane szónak régibb szász alakját őrizte meg a Szeben és Beszterce-Naszód megyei *Bongárd* községek neve is. (Vö. id. h. a régibb német *Bungarth*, *Bomgarth*, *Bongarten* írást). Az újabb m. *bongor* alak talán csak elvonás a tévesen tárgyesetnek érzett szabályos **bongort*-ból (vö. pl. Gombocz, *domikát* > *domika*, MNy. I, 165), a *Bongárd*-ban pedig talán a helynevekben gyakori demin. -*d* képző hatása alatt került a szövegi *t* helyébe a *d*. Vö. ugyanígy *Vingárd* és *Házsongárd* (Kolozsvár).

25. **Kérdések.** Ismeri-e valaki valahonnan a következő, állítólag székely tájszavakat: *biztór* 'cserebogár', *bolán* 'szamártövis'.

HORGER ANTAL.

26. **Cigle.** BARSÍ FRIGYESnek a márcziusi füzet levélszkekrényében e címen közölt észrevételére nézve azt jegyzem meg, hogy én a magyar krónikákban előforduló „campus *Chigle*“ és „campus *Chiglamezei*“ helynevet a *cigle* szó tárgyalásánál tudatosan és szándékosan mellőztem, mivel azt, mint közelebb lesz alkalmam kimutatni, más szócsoportha kell soroznunk.

PAIS DEZSÓ.

27. **Fortwurstliz.** A MNY. 10 : 48. lapján felvetődött a kérdés, hogyan lehetne az Ausztriában járatos *fortwurstlizást* magyarul kifejezni. A Budapesti Hírlap cikkírója szerint „talán *ödörgésnek* vagy *lödörgésnek* lehetne mondani“. K. P. e magyaritást nem találja jónak s ebben teljesen igazat adok neki. Most megjelent Német-magyar Nagy Kézi Szótáramban a *fortwursteln* fordítására a Dunántúl jól ismert *vaczakolni* igét használtam fel.*

KELEMEN BÉLA.

28. **Hibák Mészöly -nyi képzőjében.** Mészölynek ez értekezésében rosszul alkalmazott adat és hibásan írott is van. Ezek: *ainiat* MünchC. 17; *annyath* FestC. 91, 102; *annya* 93; *anyath* (WinklC. 83 (l. NyK. XL, 322; különny. 27). E szók a cikkben mint az *annyi* alakjai szerepelnek, holott az *anya* alakjai. Ugyanott hibásan van kiírva: *annya* KulcsC. 310; az eredetiben: *annye*. A czédulázásnak bármely pajkos manója okozta is e vétségeket, semmiképen nem bocsáthatjuk meg a szerzőnek az illető helyeknél való figyelmetlenségét. Megjegyzem azonban, hogy az elvetendő adatok nélkül is változatlan marad a műnek, úgy az egésznek, mint illető részének,

TABAJDI GEDEON.

* Mi egész egyszerűen a *nyavalyog* és a *nyavalygás* szót ajánlanók.
SZERK.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 MÁJUS

5. SZÁM.

Keresztneveinkről.*

7. Egyéb kicsinyítő képzők. A keresztnevek alakulásánál a *-gy* (vö. *hárs*, *szil* és *Hárságy*, *Szilágy*), az *-n* ~ *-ny* (vö. *hárs* és *Hársány*, *arany* és régen *Aranyán* stb.) kicsinyítő ritkábban fordul elő, azért nem tárgyalom őket (l. BUDENZ, Ugal. 250; SZINNYEI, NyH.⁴ 88, 92). A keresztnevek terén van egy *-cz-* képzőelem (l. részletesen alább), a mely legelőször az *Incze*, *Bencze* nevekben jelentkezik (lásd OklSz.; innen *Inczéd*, hn. CSÁNKI II, 757, *Benczéd* hn.). A mennyiben *Incze Innocentius*, *Bencze* pedig átvitel útján *Benedek*, eredetileg talán *Vincentius* (*Benczencz* hn., l. CSÁNKI V, 75; hasonló eset *Berta* ~ *Bertalan* ~ *Albert*), e keresztnevek eredetileg rövidülések, s szövegükbe a nyelvérzék csak később érezhetett bele képzői funkciót. A többi *-cz-* kicsinyítővel hangzó keresztnevek a XVIII. sz. óta mutatathatók ki; legrégebb köztük *Katicza* (ADÁMI, Sprachk. 108; GYARMATHI, Nyelv. I, 62; a MNy. X, 82. lapján levő adat *Katicsa*), későbbiek *Ancza* (: Anna, KRIZA, Vadr. 386), *Benczi*, *Berczi*, *Ferczi*, *Geczi* (: Gergely), *Marczi*, *Manczi*, *Miczi*, *Maczi* (részben németek), *Danicza*, *Palicza*, *Rákieza* (: Rákel), *Rákucza* id., *Zsigucza* (l. ezeket KRIZA, Vadrózsák 386, 387).

B) Összetett képzők.

Az eddig tárgyalt egyszerű képzők egymással összetéve különféle összetételeket alkothatnak. A következőkben felsorolom közülök a nevezetesebbeket:

a) *-ó* ~ *-ő* típus: *-ós*, *-ős*, alakv. *-ócs*, *-őcs*: *Bedős*, *Petős* KOVÁCS, Ind., *Petőcs* uo.; *-ócska*: *Jákócska* OklSz.; *-ók*, *-ők*: *Bartók*, *Istók*, *Mihók*, *Sebők* OklSz.; *-óka*: *Erzsóka* MNy. X, 41; *-csó*: *Marcsó* (Mária, vö. VERSEGHY, Anal. p. II. sect. I: 82),

* Vö. MNy. X, 97, 149.

Jancsó OklSz.; *Bacsó* OklSz., KRIZA, Vadrózsák 386, *Dacsó* KRIZA uo.; **-kő, -kő**: *Bekő, Benkő, Ikó* (: Ilona), *Lackó* (ek-ja eredetibb szk-ból), *Jankó* MNy. X, 81, *Gyurkó* Vár. Reg., *Mikó* OklSz., *Palkó* ADÁMI, Sprachk. 108 stb.; **-ikő**: *Sárikó* (: Sára); **-isko**: *Inriskó* OklSz.

b) **-k-** típus: **-ka**, később illeszkedéssel **-ka** ∞ **-ke** (l. az **-a** képzőnél): *Petka* (férfinév, ritkán női is KOVÁCS, Ind.), később *Petke* OklSz., más példák: *Benke* OklSz., *Dorka, Györke* ∞ *Gyürke* ∞ *Gyurka* ∞ *Gyürka* Vár. Reg., *Ilka, Janka* ∞ *Ivánka* OklSz., *Jóka* (: József l. KRIZA, Vadrózsák 386), *Jutka, Fileka* (férfi, Vár. Reg.), *Péterke* (GYARMATHI, Nyelvm. I, 61, 62), *Póka* (*Pouka*-ból s ez *Poul*: *Pál* kicsinyítése), *Sinka* ∞ *Zsinka* (*Simon*-ból), *Treszka, Roszka* stb.; **-ika**, később illeszkedéssel **-ike**: a képzőben az **-i** eredetileg tővégi vocalis, erről l. lejjebb; első adat a XI. századból: *Fancsika* Vár. Reg. *Fancsuka, Fancska* CSÁNKI III, 51, kicsinyítés *Fancsal* szn.-ből, l. MELICH, SzlJöv. I, 2:139, más régi adat: *Orsika* (: Orsolya l. OklSz.), egyéb adatok: *Antika, Danika, Dennike, Eszlike, Ferike, Őrszike, Rózsika, Zsuzsika* stb. Csak jelzem, hogy az **-ika** képző szláv eredetéről szó se lehet, vö. BERN, EtWb. 730, BELIC, Arch. XXIII, 143, 144.; **-iska, -icska, -uska**, (a **-ka** előtti elemről lásd lejjebb): *Andriska, Annuska, Anyicska, Antuska Bertuska* (Bertalan), *Boriska, Feruska, Gabriska, Katuska, Pannuska, Pistuska* stb.

A c) típusú kicsinyített képzőket részben e **-cs-** változatának tartom, l. erről alább.

c) **-s-**, s ebből fejlődött **-cs-** típus: **-ska**, később illeszkedéssel **-ske** is, vö. *Miska* ∞ *Miske* Vár. Reg., OklSz., *Juliska* ADÁMI, Sprachk. 108, *Mariska*; **-cska**, később illeszkedéssel **-cska** ∞ **cske**: *Damokocska, Erzsicske* Tört. tár, új f. I. 497, *Györgyöcske, Samuscska* stb. (vö. **-iska, -icska** is). A mai **-cska** ∞ **-cske** képző kétféle eredetű; 1. eredetibb **-ska** ∞ **-ske**-ből való, l. MELICH, Calepinus XI, *gerezdeske* MOLNÁR, MKönyvház I. 400, 1783-ból, *bariska* MTsz.; ma is, l. NyF. XXIX, 15 **-cska(e)** h. **-ska(e)**; 2. A **-g-**-re végződő szavakban hangátvetéssel keletkezett **-csa** ∞ **-cse**-ből, vö. *ág*-ből *ácska* (< **ágcsa*), *ablacska* (> **ablakesa*), *gyermecske* (< *gyermekcse*), *hajlocska* (> *hajlokcsa*) stb. Hasonló eset *zsacsó* ∞ *zsakcsó*; **-sa**, később illeszkedéssel **-sa, -se**: *Fehérsa* (férfinév, l. Vár. Reg. 169. §.), más példák: *Jousa* < *Józsa* (lehet a régi magy. *Johánes* ∞ *Jovánes*-ből is), *Majsa* régi magy. *Mojsa*

(*Moses*-ből) stb. A *-sa* ~ *-se* képzőt régebben én is idegennek tartottam (l. MNy. III, 176). Ma sem tagadom, hogy *-sa* végű személy- és keresztneveink közt ne lehetne szláv becéző alak is, a képző azonban eredeti magy. képző, a mely a szláv *-ša* (ennek változata *-šo*, l. Rad LXXXII, 151, Arch. XXXIV, 325) képzővel csak véletlenül cseng össze. A régi magy. *-sa* ~ *-se* képzőből később *-csa* ~ *-cse* lett. Ennek biztos példája a mai *Tarcsa* hn., a mely régen *Torsa*-nak hangzott (l. Vár. Reg. 317. §.). A *Tarcsa* = *Torsa* hn. pedig a régi magy. *Torsa* szn.-ből való (vö. Vár. Reg. 87, 224. §§.). A *Tarcsa* ~ *Torsa* név pedig, a mint azt PAIS D. kimutatta (l. MNy. VIII, 303), a *tar* szó deminutivuma. Más adat: A magy. *Fehérsa* név a XIII. sz. végén *Fejérsca* = *Fejércse* (vö. XIII. sz. okl. Véghelyi-gyűjt. M. N. Múz. Törzsanyag: „Arpad contra *Feiercham* . . . *Feierche*“). A köznevekben levő *-csa* ~ *-cse* (vö. *oroszlánca*, *tolvajcsa* stb. TMNy. 549) és a *Borcsa*, *Marcsa*, *Julcsa*, *Tercsa* keresztnevekben levő *-csa*, *-cse* ennek a régi magy. *-sa*, illetőleg *-sa* ~ *-se*-nek továbbfejlődött alakja; *-csi*: *Jancsi* (első adat 1526-ból, MNy. VIII, 331, más adat KASSAI, Szókönyv I, 270), *Karcsi* stb.; *-ics*: *Andics* (András), *Magics* ~ *Mágics* (: Magdolna); *Katics* (: Katalin MNy. X, 82), 1299: Abraam dictus *Abych*, 1335: Petrus dictus *Petych* (JAKUBOVICH E. adatai) stb.; *-csika*, *-csike*: *Jancsika*, *Tercsike*; *-csus*: *Palcsus*; *-csuska*: *Palcsuska*.

Az *-s*- típusú magy. becézgető képzők során nem tárgyaltam még az *-is*, *-us* ~ *-üs* képzőt. Szándékosan tettem. Ennek tárgyalása ugyanis hozzá fog segíteni bennünket ahhoz, hogy kitűzött feladatunkat, azt t. i., honnan valók a lat. *-us*-ra végződő *s* a magyarban *-us* nélkül hangzó keresztnevek, meg is oldjuk.

Tudvalevő dolog, hogy a mai magyar nyelvben az *-is*, *-us*-sal alkotott becéző keresztneveknek igen nagy a száma; íme egynéhány ADÁMI, Sprachk.-jából, VERSEGHYBŐL (l. Anal. nist. bug. Hung. pars. II. Synt. sectio I. 81) és KRIZÁBÓL (l. Vadrózsák 386): *-is*: *Ágnis*, *Andris*, *Anis* (Anna), *Boris*, *Flóris* (Flóra és Flórián), *Gábris*, *Rákis* (Rákhel), *Zsigis* (vö. változat *-ics*: *Magics*, *Andics* l. fentebb). A következőket: *Bódis* (: Boldizsár), *Julis*, *Lídís* (: Lídia), *Maris* ~ *Máris* úgy is lehet felfogni, hogy itt eredetileg *-s* a kicsinyítő *s* csak később érezte a nyelvérzék a kicsinyítést az egész *-is*-be | *-us*: *Antus*, *Bertus* (Bertalan és Berta), *Évus*, *Ferus*, *Ilus*, *Imbrus*, *Katus*, *Pannus*, *Pistus*, *Rebus* (Rebeka). Idéz-

hetnék más művekből vagy népnyelvi adatokból más példákat is, de ennyi is elég annak megállapításához, hogy e képző élő, eleven képző.

Az a kérdés, mi ennek a képzőnek az eredete. SZILASI, illetőleg SIMONYI azt hiszi (l. TMNy. 554), hogy talán elvonás útján keletkezett egy régebbi *-iska* (vö. *Andriska*), *-uska* (vö. *Feruska*, l. fentebb) képzős alakokból, s ez az *-iska*, *-uska* a maga egészében tót eredetű képző. — SIMONYI szerint tehát előbb volt *Feruska*, *Andriska* s csak azután ebből *Ferus*, *Andris*. — Az első ellenvetésem ez ellen az, hogyha az *-uska*, *-iska* képző tót eredetű, hogyan van az, hogy nincs egyetlenegy magyar nyelvi *-usek*, *-usok*, *-isek*, *-isok*-ra végződő becéző keresztnévi alak. A dolog ugyanis úgy áll, hogy *-uška*, *-yška* ∞ *-iška* a szlávban elsősorban femininum, a hozzávaló megfelelő masculinum *-ušek*, *-ušok*, *-uško* (vö. cseh *Bětuška*: Erzsébet, *Baruška*: Borbála, de *Stašek*: Anastasius, *Bernášek*: Bernát, *Janoušek*: János, *Jiroušek*: György, *Pešek* t. *Peško*: Péter; *Ondrušek*: Andriska, *František*: Ferenc stb. s l. Arch. XXII, 185—188. Ennek azonban nyoma sincs a magyarban. Második ellenvetésem ennél sokkal fontosabb. A magyarban ugyanis előbb volt *-is*, *-us* ∞ *-üs* képzős keresztnév s csak jóval később alakult ebből a magy. *-ka*, *-ke* képző hozzájárulásával az *-iska*, *-uska*. — Íme néhány régi adat az *-is*, *-us*-ra: Az 1055. tihanyi oklevél ezt írja: „exinde mortif uafara kuta rea“, később e hely *Mortun vasara* néven említetik, ma pedig *Martonvásár* (l. NyK. XXV, 144. CSÁNKI, III, 314). Ugyancsak az 1055-iki oklevélben van ez: „Ad huc autem est locuf mortis dictus“; egy 1358. évi oklevél e helyet így nevezi: „Mortus alio nomine Morton“ (l. NyK. XXV, 145, XXXIV, 398). Ez adatokból kétségtelen, hogy a mai magy. *Márton*, régibb *Marton* XI. sz.-i becéző alakja **Martis*, *Mortis*, *Mortus*, később és ma helynevekben *Martos* (l. OklSz.). — Erdélyben van egy község, melyet *Gyákos*nak hívnak (l. CSÁNKI, V, 878), ennek LIPSZKY, Rep.-a szerint más neve *Jakabfája*, *Jakabfalva*. — Zalában voltak olyan helyek, melyeket az oklevelek hol *Jakabfalvának*, hol meg *Jakusfalvának* (l. CSÁNKI, III, 65) neveznek; ugyanott találunk *Jakus földét*, más néven *Jákó földé*. Mindezek az adatok bizonyítják, hogy a *Jakab* keresztnévnek a régi magyarban volt *Jakus* ∞ *Jákus* (vö. Vár. Reg.; ebből *Gyákos*) becéző alakja is. Más idetartozó régi adatok: *Annis* (alakv. *Annos* OklSz.), *Endüs* (= *Endre*, OklSz.), *Gábis* (alakv. *Gábus*,

Gábos: Gábiel-ből OklSz.), *Katus* (alakv. *Katos* OklSz., MNy. X, 82), *Sebüs* (= Sebestyén-ből OklSz.), stb. Ez adatok végkép lerontják még a lehetőségét is annak, hogy az *-is, -üs ~ -us* egy a tótból kölcsönzött *-uska ~ -iska* képző elvonása lehetne. De hát mi akkor az az *-is, -üs ~ -us*?

Volt idő a magyar nyelv életében, mikor minden ma más-salhangzóra végződő eredeti szó rövid magánhangzóra végződött. Így volt ez a X., XI. században is. A rövid hangzó, a melyre minden szó, lett légyen az magas- vagy mélyhangú, végződött, *-i* volt (l. a *-di, -si* képzőnél, továbbá az ilyen mélyhangú képzett szavakat: *Budri-g* : Bodrog, *Sumi-gy* Somogy s vö. MNy. VI, 152, 153). Ebből az *-i*-ből később *-ü*, illeszkedés-sel *-u* lett. Egy bizonyos korban aztán a tövégi magánhangzó *-i, -ü* és *-u* volt. Ha e korban a magyarba olyan szó került át, a mely az átadó nyelvben mássalhangzóra végződött, nyelvünkben ennek bele kellett illeszkednie a magyar szavak törvényszerűségébe, a mi abból állt, hogy a szó *-i > -ü* vagy *-u* végűvé lett. Íme néhány példa:

A mai szatmármegyei *Gyöngy* falu (l. Csánki I, 475) XI., XII. századi német telepítés, német neve egykor *Perl* volt (l. Vár. Reg. 57. §.: de villa *Perl*). Az a kérdés, mi volt e *Perl* XI. XII. sz.-i magyar hangalakja. A magyar hangtörténet arra tanít, hogy azok az igék, a melyeket hangzóvesztőknek nevezünk, mint pl. *udvarol, vezérel* stb., a XV., XVI. század folyamán a jelen idő egyes harmadik személyében még *udvarl, vezérl* alakban éltek (vö. *udwarl* ÉrdyC. 617, *wezerl, wezeerl* KeszthC. 301, 394 stb.). A tövégi magánhangzók megléte korábban ez igék egyes-3. személye ilyen alakú kellett, hogy legyen: **o(u)dvorlu, *vezérlü*. Így volt ez a hangzóvesztő névszótókkal. A *-rlu ~ -rlü* végű tövek kategóriájába kellett a fenti ném. *Perl*-nek is beleilleszkednie s magyar alakjának a XII. sz.-ban és a XIII. sz. elején **Perli > Perlü*-nek kellett lennie. Ez a hangalak a Vár. Reg. 196. §.-ában elő is kerül (vö. de villa *Perlu* olv. *Perlü*). Hasonló eset van Ó-Buda régi német *Ecilburg ~ Ecilburc* nevével. A magyarban a XII. sz.-ban *-rk ~ -rg* végű szó nem volt, e helyett volt *-rk(g)u ~ -rk(g)ü* végű (vö. **turku* — : torok, **mérkü* — : mérég stb., l. NyF. XV, 85). E szavak analogiájára keletkezett a magyar beszédben az *Ecilburgu* alak (l. MNy. VI, 15).

A X., XI. században átkerült keresztneveknek is ez alapvető magyar törvényszerűségbe kellett beleilleszkedniök. Ha egy

lat. *Jacobus, Petrus* a magyarba a XI. XII. sz. folyamán átkerült, annak magyar nyelvi nominatívusa **Jakobusi* > **Jakobusu*, **Petrüsi* < **Petrüsü* volt. Ilyen alakra mutat a Vár. Reg. egy adata is, a hol *Tadeus* magyar tárgyesete *Tadeusut* (vö. Vár. Reg. 241. §.: „Tunc et Legyn impecierunt Libertinos *Iseput, Bulsuhut, Chimont, Sashat, Meduet, Ilobarut, Belat, Egidut, Tadeusut*“). Ha már most *Jacobus*-ból, *Petrus*-ból a magyarban rövidüléssel *Ják, Pét* (l. fentebb) becéző alak keletkezett, e rövidült alak tövégi vocalissal a magyarban **Jaki* > *Jaku* (vö. Kovács, Ind.), *Peti* (l. 1211-ből OklSz.) > *Petü* (l. Vár. Reg. 29. §.: *Petu* olv. *Petü*, 387. §.: *filium Petu* olv. *Petü*) volt. Az ilyen rövidült alakokat persze tovább is lehetett képezni a megfelelő magyar kicsinyítőkkal. Ha a **Jaki* > *Jaku*, *Peti* > *Petü* becéző alakokhoz az -s kicsinyítő járult, ilyenek keletkeztek: **Jakis* > *Jakus* (vö. Vár. Reg. 172. §.), **Petis* > *Petüs* (vö. Dávid dux okl. 1090 kör.: *Petus* comes; Vár. Reg. 89. §.: *pristaldo Petus*, uo. 55. §.: *Judice Petus* és OklSz.; ebből *Petës*, vö. *Petësháza* < *Petüsháza* Zala m. CsÁNKI III, 94). Hasonló képzés *Martinus*-ból **Marti* > **Morti* s ebből *Mortis* > *Mortus* (vö. 1055: *locus mortis, mortis uuasara* kuta rea, ez utóbbi ma *Martonvásár* Fehér m.). Hogy a köznevek terén is ilyen alakulások közönségesek voltak, arra idézem, hogy a trencsénmegyei *Beczko vára* régebben *Bolondos vára* volt. A *Bolondos* legrégebbi magy. alakja *Blundis* (vö. 1208 körüli okl.: *blundix*, olv. *blundis*, ebből *blundus* vö. Anonym. 37. §.: *castrum blundus* l. MHK-433, később *Bolondus*, vö. Vár. Reg. 360. §.: *castri Bolondus* stb.). A képzésben -i magy. tövégi vocalis, -s magy. kicsinyítő képző.

A mikor már most a tövégi vocalisok lekoptak, azaz a mikor **Jaki* > *Jaku*, *Peti* > *Petü*-ből *Ják, Pét* lett, ellenben a képzett alak továbbra is **Jakis* > *Jakus*, **Petis* > *Petüs* > *Petös* ∞ *Petës*, a nyelvérzék a becézgető funkciót az -is (= -ës), -üs (= -ös), -us (= -os) szövegbe érezte bele s képzőül e tövégi vocalissal együtt elvonta. A ma is élő -us, -üs (vö. *Katus* MNy. X, 81 stb.) képző tehát egészen olyan, mint pl. a mai -unk ∞ -ünk rag (vö. *irunk, házunk, kérünk, vérünk*). Itt is a nyelvérzék ma ragnak az -unk ∞ -ünk-öt tartja, holott benne -u ∞ -ü tövégi vocalis, s csak -nk a tulajdonképeni rag. Hasonló eset van az -an, -en módhatározói rag -a, -e-jével is (vö. *módosan, erősen* s l. erről Nyr. XXXIX, 1; XLIII, 91), ez is tövégi vocalis s a ragem csupán az -n. Így magyarázom a régi magy. -ika (alakv. esetleg -ëka, l. fentebb) -ka előtti vocalikus elemét is.

A kifejtettek alapján állítom, hogy a X—XIII. században volt a magyarban egy *-is*, *-üs*, *-us* kicsinyítő képző, a mely személy- és keresztnevekben ma is sűrű használatú képző.

Nevezetes mármost az, hogy majd minden lat. *-us* végű keresztnévnek előkerül helyneveinkben, keresztneveinkben magyar nyelvi *-us*-sal hangzó alakja is, ime a példák: *Angyolus* (hn., vö. Vár. Reg. 317. §.: praedio *Angyolus*), *Angyelus* (szn., I. OklSz., Etszót., Vár. Reg., írva *Angelus*) és e mellett *Angyal* (szn., vö. MNy. X, 135), *Angyalháza* (hn., vö. CsÁNKI I, 509) | *Fülpös* (alakv. *Fülpös*, *Fülpüs*, *Fülippüs*, *Fülpés* I. OklSz., CsÁNKI I. 475, V. 704) és e mellett *Fülöp* (alakr. *Fülep*, *Fülep* I. OklSz., CsÁNKI I, 475, III, 53) | *Gálos* (alakv. *Gállos*, Szent *Gállos*-kér, *Gállus* ~ *Gallus*, *Gálus*, -fa, -falva, -háza szavakkal kapcsolatban, I. Vár. Reg., CsÁNKI II, 484, 607, III, 608) és e mellett Szent *Gál Gálfa*, *Gálfalva* stb. | *Györgyös* (vö. CsÁNKI I, 348, II, 610) és *György*, Szent *György* stb. | *Jakabus* (MNy. X, 81, Kovács, Ind., alakv. *Jakabos* OklSz.) és e mellett *Jakab*-falva, Szent *Jakab* stb. | *Markus* ~ *Márkus* (alakv. *Markos* OklSz., -falva LIPSEKY Rep.) és e mellett *Mark* (vö. CsÁNKI I, 417, Vár. Reg. 59. §.), *Marokföldre*, -háza (vö. CsÁNKI I, 103, III, 81, 507), *Márok* (régebbi *Márk* vö. CsÁNKI II, 506, még régebbi *Marku* vö. Vár. Reg. 93. §.: *Marcu*, tövégi magánhangzóval) | *Mártonos* (alakv. *Mártonyos* LIPSEKY, Rep., régebbi *Mortunus* OklSz., Kovács, Ind.) és e mellett *Marton* ~ *Márton* (vö. *Martonvásár*, *Kismarton* stb.) stb. A legbecsesebb példák természetesen azok, mikor egy és ugyanazt a személyt, helyet hol az *-us* -os, hol meg az *-us* nélküli alakkal jelölik; ilyen példák:

A tordamegyei *Adorjánt* az emlékek hol „Possessio seu villa *Adrianus*“ (nb. nem genitivussal: *Adriani*), hol meg *Adrian* alakban írják (I. CsÁNKI V, 691); | a baranyamegyei *Pálfalva* nevét az emlékekben hol *Pálfalvá*-nak, hol meg *Pálos* ~ *Pálusfalvának* találjuk írva (I. CsÁNKI II 514); | az EhrC. 59. lapján ez van: „frater *rufenos*ról“ (Velencei kiadás 112b. „De fratre *rufino*“) s ugyanazon a lapon folytatólag: „de ez felewl mondot frater *Rufen* ew zyuenek“ (Velencei kiadás 112b: „Predictus autem frater *rufinus*“) stb.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

A fattyú szó eredete.*

Lássuk most, kibírja-e a mi szófejtésünk azon kritériumok próbáját, melyeket Gombocz a hangutánzó eredetre nézve fölállított (MNy. IX, 387—388). És vajjon, ha szavunknak adatokból megállapított eredete ellenkezésben volna a más esetekből elvont szabályokkal, rá tudunk-e mutatni bizonyos hangutánzó eredetére más oly szónak, mely Gombocznak általában bizonyára érvényes szabályai alól szintén kivétel volna s igazolná a *fattyú* szónak is némi tekintetben kivétel voltát?

„A hangutánzó eredet legfontosabb kritériuma“, mondja Gombocz, „az alakváltozatok nagy száma.“ Még pedig ezek „nem egymás után következő, egymásból fejlődött, hanem egymás mellett élő alakváltozatok, ha úgy tetszik, külön-külön szók, a melyeket a jelentés és az alak hasonlósága alapján csak mi kapcsolunk össze. A *csihol*, *csohol*, *csahol*, *csehel* ‚feuer schlagen‘ esetében nem dönthetjük el, hogy a tőszótag eredeti magánhangzója *a*, *o*, *e* vagy *i* volt-e: a felsorolt alakváltozatok szemmel láthatólag nem egy alapalakra mennek vissza. A *czammog* \sim *kammog*, *czikog* \sim *kikog* esetében sem a *cz* $<$ *k*, sem a *k* $<$ *cz* hangváltozásról nem beszélhetünk.“ Mutat ilyen jelenséget, a szótőnek egy alapalakig vissza nem kísérelhető változatait, a *fattyú*, *futtyogató*, *buttyogató*, *futyoró*, *hutyoró* stb. is. Ezt már láttuk, de most kell kitérnem még arra, hogy a *fattyúra* Gombocznak következő észlelete is illik: „majdnem minden hangutánzó szavunknak megvan magas- és mélyhangú változata (*lotyog* — *löttyög*, *czaflat* — *czeflet*, *czafra* — *czefre*, *czafat* — *czefet*, *buggyos* — *biggyes*)“. Láttuk már, hogy a cikkemben előkerült hangutánzó szók közül ugyanaz a szó is (*csihatag*, *futyoró*) jelenthet vékonyabb vesszót is, vastagabb botot is; még könnyebben két változat közül egyik az egyiket, másik a másikat (*suharcz* — *suháng*). Nyilván tehát a

füttyő, füttyü, melynek jelentése Udvarhely megyében ‚bot‘, a *futyoró* tövének magashangú változatából származott s a hasonló képzésű *fattyúnak* magashangú változata. A *füttyő* és *futyoró* — *fattyú*

* Vö. MNy. X, 160. Mult számbeli cikkemben fontosabb sajtóhibák: 163. l. jegyz. *kutyorit*, *kutyoró* e helyett: *hutyorit*, *hutyoró*; 166. l. 19. sor *-a > -á* e helyett: *-a < -á*.

közi kapcsolatot mutatja az is, hogy a *fatyoró* mellett, melynek *hutyoró* változata is van, ott van a szabócsi

hutykora, mely 'bicskú'-t jelent s a *füttyőnek* ugyancsak megvan ez a jelentése: 'fanyelű bicska'. Az ilyen 'bugyli' a vasának jellemző nyekle-nyakli mozgásáról, a mozgás pedig a vele járó hangról kapta elnevezését: innét a hangutánzó eredet.

Megtaláljuk tehát a *fattyúnak* is mélyhangú és magashangú változatát; nem mondhatjuk azonban rá azt, a mit GOMBOCZ a hangutánzók további sajátágául észlel: hogy tudnillik kis területen élven, ne volna közmagyar szó s a régi nyelvből ne ismernők. Mai nyelvünkben általános jelentései a régi nyelvben is általánosak. XVII. századbeli írók emlegetik a *fattyúvesszőket*, *-ágakat*, *-csemetéket* (NySz.) s már XV. századi glosszáokban megvan a második jelentés: ott olvashatjuk (SermD. II, 501), hogy Lucifer *tamquam filius degener: nemtelen avagy fattyú (fatyw) i. e. in legitimus: fattyú (fathw) fuit exhereditatus: örökség kívül vettetött*. Tudunk azonban példákat arra, hogy más hangutánzó eredetű szó is régóta közkincese nyelvünknek: ilyen a *pattantyú*. A *kopoltyúról* is sikerült egyszer kimutatnom a hangutánzó eredetet (= *koppintó*) s ez a szó is az előbbivel együtt megvan már legrégibb szójegyzékünkben: *pattanté*, *kopolté* (vö. *csuppanté*). A *pattantyú* az őt jellemző hangot még érzeteti fülünkkel, de már a *kopoltyú* hangutánzó értéke éppúgy elhomályosult, mint a *fattyúhajtásé*, nem ismerjük a régi nyelvből igenév létére sem (= *kopolt-ó*) az alapszavául szolgált hangutánzó igét.

A fa hajtását jelentő *fattyúban* tehát csak elveszett a hangutánzás, de valamikor megvolt, az emberi *fattyú* azonban természetesen soha nem volt hangutánzó, hiszen világra az előbbi szóból lett ugyan, de csakis úgy lehetett, hogy annak hangutánzó volta már nem volt érezhető a 'vessző, oldalhajtás' jelentésben. Ezért talán gáncoskodhatnék valaki azzal, hogy a *kopoltyú* esete csak a *fattyúhajtáséval* analog, nem a *fattyúgyermekéval*. Megjegyzem erre, hogy a dolog azon fordult meg: válhatott-e hangutánzó igenév köznyelvbéli köznévvé nyelvünk régi korában. Láttuk a *kopoltyún*, hogy ez megtörtént; ha pedig így egy melléknévi igenév egy tárgy külön nevéül általánossá vált, akkor számára a további jelentésváltozások mindazon oka, módja, lehetősége készen áll a régi nyelvben is, mint akár a maiban. Igazoltuk a *kopoltyú* példájával, hogy a *fattyúhajtás*, mint hangutánzó igenévből lett főnév, keletkezhetett már nyelvünk régi emlékei korában is, igazoltuk tehát ez által azt is, hogy ugyancsak régen fölvehette már a *fattyú* a 'törvénytelen gyermek' jelentést is. Tehát nem, mintha etymológiám helyes voltának bizonyítása kívánná meg, hanem könnyebb megértés végett arra is vetek példát, hogy hangutánzó eredetű s a *fattyúhoz* hasonló képzésű igenév, mely egy tárgy elnevezése lett, e jelentéséből még a

régi nyelvben vált nevévé személynek — csakugyan *személynek* (pejorativ értelemben), olyan *személynek*, kit nemcsak a szófejtésben, hanem az életben is könnyen hozzágondolunk a *fattyúgyerekhez*; latinul: ,scortum‘.

Ezeket a szerencsétleneket sok megvető névvel illetik, nevükben is rájuk föccsentve a sarat, melyben úgysis benne vannak. Egy ilyen szó a

czafat. Népnyelvben ,scortum‘-ot is jelent. Származására rávezet a *czafog* hangutánzó ige, melynek jelentése: ,*sárban gázolva czammog‘. Így jelenti a czafatos* Göcsejben azt, hogy: ,*lucskos‘, így van egy adat arról, hogy a czafat* ,*piszkos üledék‘ — íme ez lett a tisztátalan nő neve is. Magashangú párjának, a*

czefet szónak is van ilyen szerepe. (Vö. GOMBÓCZ, MNy. IX, 390—391.) Érezhetjük, hogy a

luc sok is hangutánzó: benne a sárban, *locs-pocs*ban való czafogás hangjáról van elnevezve. Göcsejben pedig a

lucskos: ,*tisztátalan életű (fehérszemély)‘. Találkoztunk már a szotyó, szotyú szóval. Szotyog* a ,*bagóleves pipa‘, ,a csizmában a víz‘, mikor a híg sarat járjuk — hangutánzó ige. Tövéből lett, mint láttuk, a szotyogó sarat mit jelentő *szotyó, szotyú* is, ez a szó pedig Dunántúl szerte — gondolom, többfelé is — szintén jelent ,scortum‘-ot. Ily értelmű a kicsinyítő képzős párja, a*

szotyka (vö. *buttyogató* ∞ *butyka-*) is. A *luc sok* tövének változata a

locs, mely így képző nélküli hangutánzóként azt jelenti a Székelyföldön, hogy: ,*pocsolya, híg sár‘. Ugyanez van a jól ismert*

locs-pocs ikerszóban s a

locsogó-ban, mely a Hajdúságban: ,*olyan víz, a melynek a fenekéről fű verődik föl‘. Igei alapszavának párja a*

meglocsad: ,*me glucskosodik (eső után az út)‘ (Székelyföld).*

Loccsan helyett azt is mondják Barsban (mint: *lacsak* ∞ *latyak*), hogy:

lottyán. A *locs* helyett pedig van

loty, lotty is, mely Háromszékben ,*híg sár‘. Ez az előbbiekhöz csatolódó hangutánzó van a következő ikerszóban is:*

lity-loty, litty-lotty, mely Szegedről s a Csallóközből *locs-pocs‘* értelemben van följegyezve. Ezek után világos, hogy a

lotyó, melynek jelentése ,scortum‘, szintén ebből a híg sárban való tocsogás hangját utánzó töből származott, a *loty*-ból, éppúgy, mint a *szotyó* a *szoty*-ból. Kétségtelen, hogy a *lotyó* is, mint a *loty, lotty*, előbb híg sarat, piszkos lity-lottyot jelentett, valamint a *czefet* és *szotyó* is, és csak, mint ezek, hangutánzó értéke elhomályosultával, a piszkosság fogalma válván benne uralkodóvá, lett csúfolódó neve a ,scortum‘-nak. Lett pedig országsherte, a Nyelv-

történeti Szótár tanúsága szerint, már a régi magyar nyelvben. A *lotyó* szónak tehát származása, szerkezete, hangzása, jelentésfejlődése, kora nagyon megegyez a *fattyúéval*. A *fattyú* előadtam történetéhez a bizalmatlanabbak számára is jeles párhuzamot ad a *lotyó*.

Most csak utalnom kellene még népnyelvi adataimat illetőleg a Magyar Tájszótárra, szövegtésünknek e bő forrására, akkor aztán meg is lehetne pihentetnem tollamat és olvasóimat. De nem szabad elhallgatnom azt a vitát, melyet a *fattyúért* folytatott e folyóirat lapjain (MNY. VIII, 167, 365, 413) ALEXICS és KRÄUTER s melybe a Nyelvőr szerkesztője is beleszólt egy ízenet alakjában (Nyr. XLI, 152). Rossz néven vennék nyelvésztársaim, ha nélkülük, mintegy a hátuk mögött akarnám elintézni vitájuk tárgyát. Ők azonban a tudománynak oly szép, modern fegyverzetében szálltak síkra: idegen nyelvek, ósrégi népérintkezés, új hangtörvény, phoneticiai finomságok — hogy ha én most nekik állok útfélen heverő népnyelvi adatokkal, pánczélosok között parittyás leszek. Beérvén én ilyen szerrel is, ha csak a távol álló olvasó szemében kívánnék győztes lenni; szeretném azonban, ha ellenfeleim is meggyőzöttek éreznék magukat: ezt pedig csak úgy remélhetem, ha mindegyik ellen azon fegyverhez nyúlok, melyet ő maga forgat, tehát elismer hathatósnak.

ALEXICS oláh szótáraival szemben hadd fordulok az én tudós MELICH barátomhoz szláv szótárakért. ALEXICS szerint tudniillik a magyar *fattyú* az oláh *fātu*: „fiú” átvétele volna. KRÄUTER (MNY. VIII, 169—170) bőségesen elmondta e származtatás gyöngéit, idézte a szláv *fativ*: „bastardus” szót is, mint a mely a végső *-v* miatt nem lehet az *-u* végű oláh szónak a mi közvetítésünkkel való átvétele sem. Hozzátehetem most ehhez, hogy az említett jelentéssel már a XVI. században van a horvátban *fativ* (Horv. Ak. Nagysz.), van továbbá a tótban *fatúch*, a Bellosztenecz-féle horvát szótárban *fachuk* (olv. *facsuk*), a hazai szlov.-ben *fáčuk*, *fotiv*, a kisor.-ban *fativ* (l. BERN. EtWb. 279). Hogy képzelné már most ALEXICS az oláh származást? Hogy a szó egyenesen került a szlávba — de honnét vette volna magát ott, — ha már a *-v*-re ügyet sem vet a KRÄUTERnek adott válaszbán — honnét a végső gutturalis? Hogy a magyar útján — de hiszen azok a hangok itt sem ragadhattak volna az állítólagos oláh szóra. Az egyik szláv alak zárt *o* hangját is hogy magyarázná az oláh *a*-ból?

KRÄUTER szerint a *fattyú* hangzásban és jelentésben elváltozott alakja volna a *fa-tő*nek s szerinte a szláv *fativ* *v*-je az eredetibb **fateu* *u*-jának felel meg. Igen ám, de a szláv alakváltozatok végén gutturalisok is vannak, még pedig mélyhangú vocalis után, *u* hang után: *-uch*, *-uk*. Már pedig KRÄUTER arra tanít, hogy mikor a *fatő*-ben az eredetileg magashangú *-tő* rész mélyhangúra változott volna: *-tyú*, akkor már nem lett volna a végén gutturalis: a szláv szavak-

ban tehát az utolsó szótag *u*-jára következő *-ch*, *-k* KRÄUTER hangtörvénye szerint sem magyarázható meg. A *fotiv* *o*-ja sem, ha a *fattyú* első része *fa* < **fá*.

Jelentéstani szempontból sem állhat meg KRÄUTERnek az a magyarázata, hogy a „feltehető korábbi **fateu*-vesszőket és **fateu*-ágaknak szavakból elvonták a **fateu*, későbbi *fattyú* szót“ (MNY. VIII, 413). Olyan lenne ez a jelentésváltozás, mintha e helyett: „a házamon kigyúladt a *háztető*“, egyszerre csak azt mondanók: „a házamon kigyúladt a *ház*“; „leesett a *csizmasarok*“ helyett: „leesett a *csizma*“; a „*fültő-mirigy*“ helyett „*fültő*“ stb. Valamikor így mondták volna: „ez itt a *fatő* (**fateu*), rajta nő a *fatőhajtás* (**fateuhajtás*)“. Később pedig KRÄUTER tanítása értelmében így kellett mondani: „ez itt a *fatő* (**fateu*), rajta nő a *fatő* (**fateu*)“. Visszaképezte-e magában KRÄUTER ezt az ő hypothesiséből következő nyelvállapotot akkor, mikor származtatásának jelentéstani kérdését egy technicus terminussal, az elvonással, oly könnyen elüttötte?

A szláv alakok végső mássalhangzója miatt — történeti s jelentéstani okokról nem is szólva — SIMONYI véleménye sem állhat meg, mely szerint a magyar *fattyú* egy vel. olasz *fottù*: „hitvány, gaz, fene“ átvétele volna.

Most azután, mivel az említett szláv alakokat, melyek a velünk szomszéd délszláv és tót nyelvekben családtalanul egymagukra állanak, senki nem vitatja eredeti szlávoknak, nincs más hátra, mint számot adnom arról, lehetnek-e a magyarból a szlávba rég elkerült *fattyúnak* ott az én etymológiám értelmében is azok az alakjai, melyeket láttunk. Én, mióta MELICH rámutatott arra, hogy a mai Szántó legrégebben *самтач*-nak, *zamtach*-nak van írva s megállapította az írásmód hangértékét, azt vallom, hogy a melléknévi igenév képzője gutturalisból lett (lásd Nyr. XXXVIII, 347) (tehát fgr. **k* ∼ **γ*-ből, nem **p* ∼ **β*-ből) s az *-ó*, *-ő* igenévképzőt nemcsak az *-a*, *-e*, hanem az *-é*, *-i*, *-aj*, *-ej* alakokkal is egy eredetűnek kell tartanunk (vö. MNY. VII, 147). Akár helyes e véleményem, akár nem, a bizonyos, hogy *-ó*, *-ő* igenévképzőnk az emlékek folyvást szaporodó tanúsága szerint nyelvünk történeti korának elején a tövéghangzóból és egy gutturalis spiransból állott (vö. MELICH, MNY. VI, 158), tövéghangzóul pedig mélyhangú szavaknál is nemcsak *u*, hanem *i* is szerepel. (Ez igenévképzővel alakra, sőt talán származásra is egy az *-ó*, *-ő* kicsinyítő képző; l. MELICH, MNY. X, 155.) A gutturalisnak megfelelő az átvevő szlávban a *-ch*, *-k*, vagy a gutturalisból fejlődött *u*-nak a *v*; tehát ha a magyar *fattyó* > *fattyú* végén — mint én állítom — igenévképző van, vagy akár kicsinyítő képző — mint mások talán vélhetnék —, akkor rég a szlávba került alakján elvárható az *-iv*, *-uch*, *-uk* végzet. A *fotiv* első vocalisának zárt volta is összevág szófejtéssel: hisz a *fatty*- ∼ *futy*- ∼ *futy*- ∼

fütty-hangutánzó tő mellett *foty*-változat is van: *fotyog*. Különbösen rámutathatók a *fattyú* szónak e legrégebbi adatára 1374-ből: *Petri dicti Foty u* (OklSz.), a mint hogy fölhasználta ezt KRÄUTER is ALEXICS ellen. Igaz, hogy midőn SZILY figyelmeztette őt arra, hogy a *fo*-kezdettel irt *fattyú* sehogy sem illik össze az ő *fa*-tő hypothesisével, egyszeriben három okot lelt arra, hogy ezt a nyakára nőtt *fotyut* kitagadja a többiek közül (MNY. VIII, 414). Az én etymológiámmal nem hogy összefér, hanem erősségül van ez az adat is.

Bukkanunk a Nyelvtörténeti Szótár segítségével a *fattyúnak* eddig még nem tárgyalt alakjára is. TÖKÖLI naplójában olvassuk, hogy: „Horváth Ferencztől való Volna az *Fatty*“.* Ennek megértésére csak rá kell mutatnom arra, hogy hangutánzó tőből képzett főneveinknek, olyanoknak is, melyekben elhomályosult már a hangutánzás, van oly alakjuk is, mely minden képző nélkül csak az illető hangutánzásból áll. Nem említve a *locs-pocsot*, *löttyöt*, a Hunyad megyei Lozsádon

fitty a *fityegő*, *függő* (jelentésére vö. *füttyő*, *fityogó*, *hutykora*) s a *szotyón* kívül *vén*

szotty is van.

A harkály hangutánzó neve a *fa kopácsolásától*

kopáncs, *fakopáncs* (képzésére vö. *zuhancs*, *pisláncs*).

Van ezen kívül más hangutánzó eredetű neve is. A *suttyan*, *suttyogtat* változata, a *szuttyan*, *szuttyogtat*, nyilván hangutánzó ige s éppen így a *szotyol*: 'ütögetéssel, veregetéssel puhít' (Bereg-Rákos) és *elszotyol*: 'elver, elpáhol' (uo.). Kétségtelenül ezekhez tartozik a halasi

szutyánt: 'szúr (hirtelen)' (vö. alakjára nézve a szintén halasi *sutyánttal* s jelentésére nézve a hirtelen ütést jelentő *odasúgg*, *odafütttyent*, *reasuvaszt* stb. szókkal). Ebből a *szuty*-tőből való a fát *kopogtató*, *szotyogtató*, *szutyántgató* madárnak ez a neve:

szutya: 'harkályféle madár' (Somogy m.). Ennek a szónak pedig a Székelyföldön ily változata van:

szotty, *szatty*: 'harkályféle madár'. A szónak a *fa* kérge ütögetését hangozó voltát bizonyítja a *fa-kopáncs* módjára való összetétel is, a

kéreg-szotty: 'harkályféle madár' (Maros-Torda m.). Íme, a hogyan a *szotyó* mellett *szotty*, a *szutya* mellett *szotty* és *szatty*, úgy lehet a *fattyú* mellett is a

fatty a pusztá hangutánzó tövet mutató alak. A XVII. századból más oly szót is ismerünk, mely megegyez vele alakra nézve: *nyelv-pritty*: 'garrulus', a *prittyelő* nyelvűek gúnyneve. Csudálom,

* A NySz.-belitől némileg eltérő pontos idézetet JAKUBOVICH E.-nek köszönöm, ki szíveskedett megnézni az eredetét.

hogy azok, kik a *fattyú* megfejtésén fáradoztak, nem vettek tudomást az előttük hivalkodó *fattyúról*. Annyit legalább megemlíthettek volna róla, hogy — íráshibának tartják.

Most pedig ismét csalódik az olvasó, ha azt hiszi, hogy abban hagyom. Tarsolyomban van még néhány etymologia-kísérlet, melyekkel külön nem mernék előállani, de most, mivel az előbbieket tanulságaira támaszkodhatunk, majd csak elkeverednek a többi közt. Egy a

suttogó: ,suhancz, gyerkőcz' (Tolna m.). Ma csak a csöndes beszéd a *suttogás*, valamint a *súgás* is. Láttuk azonban, hogy népnyelvben a *súgás* erősebb suhogó hangot is jelöl s jelölt a régi nyelvben is, hisz csak úgy lehetett a *sugár* az ostor *suhogója*. Jelenthetett tehát a *suttogó* is régen *suhogót* s mint ma a székelemek *fűzfásuhogót* emlegetnek, mondhattak a régi magyarok *fűzfásuttogót* is. Láttuk, hogy ilyen szavunk, nem is egy, fölvette a ,suhancz, gyerkőcz' jelentést is — íme, a czímszóul írt *suttogó* megfejtése. ,Fiatal hajtás, vessző' jelentését ennek már nem tudjuk kimutatni, de hiszen nem tudjuk a hasonló jelentésű *surgyénak* sem, pedig arról bebizonyult, hogy a fűzfa *surjáinak* változata. A *suttogó* változata pedig a

suttyó, sittyó: ,suhancz, siheder, fölseperedő legényke'. Olyan képzés a *suttyan* tövéből, mint a *futyoró* mellett a *fattyó, fattyú*. A *suttyónak* sem ismerjük már ,fa vesszeje' jelentését, de ennek megvoltára mutat a már tárgyalt *suttyanggal* való rokonsága is. A

suhé szónak is van több jelentése közt ez is: ,suhancz' (Arad m., Bihar m.). Van, van a tótban egy ilyen jelentésű s hasonló hangzású szó: *šuhaj*; de vajjon ha ez a mi *suhénk* tót volna, miért tájshóként Biharban élne, nem pedig Árvában? S mivel a régi nyelvből nem ismerjük, új átvétel volna — de akkor hogy nem ismerjük a magyarban is *suhaj* alakját? Nehezebb e kérdésekre megfelelni, mint elképzelni azt, hogy a *suhé* nemcsak a *suhogó* ághegyháló jelentette, hanem a *suhogó* vesszőt is: innét a ,suhancz' jelentése. Lehetne talán úgy fogni föl, mint a

suhancz szóból való játszi képzést — de hát a *suhanczot* honnét vettük? Hogy ez egy hasonló jelentésű tót *šuhajec* lenne, az ismét azért nem valószínű, mivel a régi nyelvből hiányzik ugyan, új keletű jövevény létére tót állítólagos eredetijével teljesen megegyező alaki változata még sem volna s nem éppen tót vidéken élő tájshó, hanem köznyelvi szó. A régi *suhanczár* írott nyelvbéli rövidítésének sem merném állítani, annyira elterjedt lévén a nép nyelvben ott is, hol *suhanczár* nincsen. Én azt hiszem, a *suhé, suharcz, suhang, suháng* családjába tartozik s oly képzésű, mint a szintén hangutánzó tótból lett *lafancz*. Eredetileg a jelentése ,fának fiatal

hajtása' lehetett s csak később 'suttyó legény' s még később lett némely vidéken egy a vele rokon jelentésű s hangzású

suhanczár szóval, melyről SZILY bizonyította be e folyóiratban (MNY. VIII, 362—64), hogy a *schweizer* szóból lett s eredetileg 'test-őrző' legényt jelentett, később általában karcsú fiatal legénykét.

De már csakugyan végét szakasztom ennek a ráadásnak is, mert utóbb valaki észre találja venni etymológiámon, hogy itt írom őket a Kiskúnságban, a hol a délibáb születik.

MÉSZÖLY GEDEON.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXXIX.

Neme-hagyott. Ez az összetett szó TSz. V. É. 34. versszakában fordul elő s Jodok „hegyi-rabló“ hugáról, Jodovnáról van mondva:

„Toldi . . .

Összecsikorítá foga éles malmát,

S ha mi felülmúlja mostani fájdalmát,

S enyhíti szerelmét: dühe az, hogy' álljon

Bosszút eme rablón s *neme-hagyott* lányon?„

Noha ezen összetétel Arany alkotása, mindenki előtt világos a jelentése: „neme-hagyott“ lány az, a ki neméből, nőiségéből kivetkezett, nőiségét megtagadta, nőietlen. De már nem mindenki tudná rögtön megmondani, vajjon „neme-hagyott“ miféle összetétel: *alanyos-e, tárgy-as-e?* azaz, olyan lány-e Jodovna, a kit „*neme* (el)hagyott“, vagy olyan, a ki „*nemét elhagyta*“? Nekem „neme-hagyott“ tárgy-as összetétel; de szeretném tudni, vajjon SIMONYI, a ki legtöbbet foglalkozott a szók összetételével, minek tartja. Minek tartja ma. Arany előtt, mikor e szót alkotta, nyilván efféle minták lebegtek: *urahagyott, hitelhagyott, színelhagyott*. A két utóbbi világosan tárgy-as összetétel = a ki *hitét* elhagyta (fidem deseruit), a mi *színét* hagyta (colorem perdidit). De az első körül egy kis baj van. SIMONYI a NySz.-ban *alanyos* összetételnek veszi, KRESZNERICS után indulva, a kinél ezt találjuk (II. 289. l.): „*Ura-hagyott* asszony. Mulier deserta a marito“, s a ki FALUDIBÓL még ezeket idézi: „*Ura-hagyott* feleség“, „*ura-hagyott* jószág“ (SIMONYI értelmezése szerint = desertus a domino, deserta a marito, vom Herrn verlassen). FALUDINÁL amaz a *Vezeték-szók* közt van, emez pedig a *Nemes Ember*-ben: „mintha ama keserves munkánknak későn-érő gyümölcse, a jó-hír csak bitang, vagy-is inkább *ura-hagyott* jószág volna“ (I. kiadás, 183. l.). Eme két példából bizony éppen nem világlik ki az „*urahagyott*“-nak *alanyos*-összetétel volta; KRESZNERICSNEK saját maga példája pedig félreértés

(a mi nála ritkaság). Hisz azt a jószágot (élőt, nemélőt), mely „urahagyott“, azaz, bitang, uratlan, gazdátlan, nem az ura, gazdája, birtokosa hagyja el, hanem megfordítva, az maga marad el az urától, esik el a kezéről, tévelyedik el; tehát „urahagyott“ = urát hagyott, vagy — a mint szintén mondják = „uravesztett“ = urát vesztett, s így mind a kettő *tárgyas* összetétel („uravesztett“ már természetesen *alanyos*, mint „eszeveszett“). Megokosíthatta volna SIMONYI saját szótára is (t. i. a NySz.), a hol közvetlenül az „urahagyott“ előtt ezek állanak: *hitehagyott* és *színehagyott*: a ki *hitét* elhagyta, a mi a *színét* (meg)hagyta (nem mondhatom, csak erőtetéssel, az utóbbiról: a mit a *színe* elhagyott); megokosíthatta volna még inkább a „hagyott“ czikk 2. pontja, mely alatt ez a példa van közölve a Nagysz. codexből: „Zerzetőmet elhattam, es yme zerzetöm hajót vagoc“. De másképp gondolkodik akkor is, ha csak egy kissé vizsgálóra veszi azon összetételeket, melyeknek utótagja trans. igék *t*-képzős neve, előtagja pedig *személyragos* főnév, mint *eszefejejtett*, *világaúnt*, *fattyavetett* stb. Ezek kivétel nélkül *tárgyas*-ok. Csak ott forog fenn kétség, a hol nem tudom, vajjon *tárgyas* vagy *tárgyatlan* ige neve-e az utótag. P. ezt: „nyakaszegett“ vehetem *tárgyas*, vehetem *alanyos* összetételnek, a „szerint, a mint *szegett*-et *szeg* vagy *szeg*-ik igétől származtatom (vö. TSz. IX. É.: „*Nyaka szegett* mindjárt a nemes állatnak“). Ilyen még: „szárnyaszegett“ és „kedveszegett“.

Egyébiránt nemcsak SIMONYI nincs tisztában a „hagyott“-os összetételekkel. A Bud. Hírlapból ezeket jegyeztem ki régebben: „Festőművész collegája G. I. a műterem egyik pamlagára fektette a *lelkehagyott* tetemet“ (1906. nov. 10.). „Emitt muzsikáltatja magát utczahosszat a *szeretőjehagyott* falurossza“ (1907. decz. 25.). Amazt („tetem, melyet *elhagyott* a lélek“) valószínűleg, emezt („a kit *szeretője elhagyott*“) kétségkívül *alanyos* összetételnek érezte és értette a ki leírta (vö. PETŐFI ismeretes dalát: „A faluban utczahosszat stb.“). A következő mondatban is: „Szemét dörzsölte a szegény *álmahagyott* rendőr“ (Országos Ujság) — kétséges lehetne az összetétel hova tartozása. Szerintem azonban = a kinek az *álmát* félbe kellett hagyni, szakítani, s nem = a kit az *álma* elhagyott.

Most pedig (az igazságért) mondjunk valamit SIMONYINAK mentségére is. Némi mentsége, hogy más után tévedett, s ha a NySz. bűne bűn marad is, a Tüz. Nyelvtan az „urahagyott“-ot már a *tárgyas* összetételek közé sorolja (367. és 648. l.) a „színehagyó“-t, csodálatos, még az *alanyosok* közé; no de ezt is jóváteszi *A Magyar Nyelv* (290. l.).

Meg kell még itt említenem, erős érvül, hogy az „urahagyott“ tárgyassága világos az előtt, a ki a népeletet ismeri. Az tudja, hogy „urahagyott asszony“ mindig megbélyegző kifejezés, hogy typus (a ki „megszökik“, „megugrik“ az urától, s rosszá lesz); míg

a férj, ha baj van a házban, otthon marad, inkább az asszonyt „veri“ vagy „kergeti“ el (mint PETŐFI, Pál mestere), legfeljebb akkor lesz „feleségehagyott“-á, ha be volt házasodva s nem állja tovább az örökös buvalást, nem „szened“ tovább, vagy ha bolond ésszel világgá bujdosik. V. ö. „Ez az *urahagyott czanga* csende bele, hogy rám esküdhessék“. (KÚTHY: „Hazai Rejt. II. 231. l.) [Ez ugyan nem dicséret!] NB.: HORVÁT ENDRE Helenát „férjehagyó“-nak mondja (mondhatta volna: „férjehagyott“-nak is).

Ezek után kimondhatjuk, hogy Aranynak ez új szava, mint a „nőietlen“-nek helyesebb alkotású synonymja, nagyon is méltó rá, hogy az irodalmi nyelv forgandó kincsévé váljék. Méltó azokkal a nagyszámú „hagyott“-os összetételekkel együtt, melyek a *népnyelven* virágoznak, de melyekről nem tud se szótár, se irodalom. Hadd közlök itt belőlük (úgy is ez volt czikkem fő indítója) egy jó csomót. Íme!

Szűnehagyott (közhasználatú. P. „Majd elővévő a *szűnehagyott* övet“ [TSZ. VIII. É. 5.]. A DI. első dolg.: „szűnehagyta.“ „Mínta ó-elefántesontba volnának foglalva *szűnehagyott* zöldes *tourquoisok*“ [JÓKAI: KÁRP. Z.]. Ma is: „Húzogatta *szűnehagyott* szoknyáját“ [FARKAS EMÖD]. Így is: „*szűnehagyott* zöld selyemfüggöny“ [KÚTHY]). — *Hitehagyott* = hiteszegett, renegát, apostata. Néhol a népnél = „urahagyott“ (kivált a hol imez nem járatos). HORVÁT ENDRÉNél ezek fordulnak elő: *hitehagyta*, *hite tört*, *hite bontó*. — *Vérehagyott* = vértelen, vérszegény, gyenge, beteges, sápadt. Syn.: *vérevett*. Aranynál többször: „*Vérehagyott* ajkát emelé tiltóra“ (TSZ. V. É.). „*Vérehagyott* arcczal mint halovány viasz Fordul Toldi felé“ (u. o. VI. É.). KÚTHYNál így: „Küszöbén *vérehagyott* arcczal áll a boszuálló férj“. —

Körülbelül csak ezek járnak az irodalomban. De a nép száján kívülök még ezek élnek:

Hajahagyott = kopasz (VIRÁGNál: „hajahagyta öregség“); *szőrehagyott*, pl. ló; *hējahagyott*, pl. fa; *levehagyott* = sűrű (leves, főzelék); *ízehagyott*, pl. bor; *farkahagyott*, pl. tyúk; *hájahagyott* = lesóványodott; *szarvahagyott*; *sarkahagyott*, pl. czípő; *helyehagyott*, cseléd = faczér; *falujahagyott*; *hazájahagyott* = csavargó, a ki „oda van“; *házahagyott*, pl. csiga; *földjehagyott*, a „ki levan“; *fészkehagyott*; *bőrehagyott*, kigyó. selyembogár; *pénzhagyott* = elszegényedett; *lába-keze-füle-ujjahagyott* (csatában, verekedésben); *küllejhagyott*, kerék, s a kinek egy küllő hibázik az esze kerekéből, kilenczküllős; *gazdájahagyott*, eb; *pírjahagyott*, madár, asszony; *eszehagyott*; *kedvehagyott*; *nyájahagyott* pásztor, pap; *bűnehagyott*, megjavult, visszajavult; *tollahagyott*, pl. baromfi, az is, a ki „tollvesztibe van“ (neglizsében); *mesterségehagyott*; *becsületehagyott*; *fodrahagyott*, szoknya; *ráfjahagyott*, kerék; *medrehagyott*, patak; *ügyehagyott*, hanyag ügyvéd; *hamvahagyott*, szilva, de leány is, a ki „elrugta a hamvát“; *körmehagyott*; *magvahagyott*,

= elmagzott, pl. a makk kihull a szakajtójából, dió a kupájából; *élelhagyott*, kés, balta; *hangjahagyott*, p. harang, vagy a ki elrekedt, rekedtes; *erejhagyott*; *anyjahagyott*, méhraj = elszökött; *szélelhagyott*, kalap, kendő; *fődelelhagyott*, ház; *tojásahagyott*, tyúk; *vizelehagyott* kút = száraz, ókút; *szagahagyott*, virág, olaj; *galyyahagyott*, vén fa; *levelelhagyott*, szőlő; *virágjahagyott*, rózsabokor; *szemöldökelelhagyott*, p, lepörkölődött a sz.-e; *bajszahagyott*, csekély szőr van a pofáján, kopaszszájú; *farahagyott* = kiélt, leromlott, rossz életű fehérnép; *szerencséjehagyott*; *magahagyott* = a ki elhagyja magát, nem törődik magával, hanyag, rendetlen; *asszonyahagyott* (feleségelelhagyott); *gyerekelelhagyott*; *kölykelelhagyott*; *fahagyott*; *lányahagyott*; *tüzelelhagyott*; *sámfájahagyott*, csizmadia; *zsrjahagyott*, (fent: „hájahagyott“); *sinelelhagyott*, kerék; *talpahagyott*, csizma; *mázahagyott*, edény: *lelelhagyott* = holt, boldogtalan, gonosz; *szájahagyott* = kevésbeszédű; *nyelvelelhagyott*, ugyanaz; *nyarahagyott* = rossz legelőn nyaralt, elmaradt, poszka; *idejehagyott* = kései, pl. csikó, „sohase lesz esztendő“; *gyapjahagyott*; *javahagyott* = élemedett, züllött, a ki már megette kenyere javát; *világahagyott* = vak, v. kiélte magát; *nászahagyott*, a kiról a vőlegénye lemondott; *pőrelelhagyott*, pl. fiskális, v. csendes, jámbor ember; *bérelelhagyott* = cseléd, a ki nem kap bért; *fenekellelelhagyott*, hordó, dézsa = nincs fenéke, pedig kéne lenni; *kenyerelelhagyott* = a ki elhagyta az állását; *cselédjehagyott*, úr; *urahagyott*, cseléd (faczér); *mezejehagyott*, pl. borjú = rossz; *p . . . jahagyott* = a fenének se kell már; *meszelelhagyott*, fal; *csöcselelhagyott*, (fent: „fara-lelhagyott“); *keléselelhagyott*, csirke = hibásan kelt; *rektyehagyott* = nincs becsülete (német „Recht“); *fuvarjahagyott* = a kit nem hínak fuvarba; *tejelelhagyott* = rossz, pl. tehen, ha nincs teje, v. borjú, ha elfejték előle a tejet; *odvalelhagyott*, pl. bagoly, ha kihessentik az odvából s nem mer visszazállani (emberről is); *virtusulelhagyott* = megjuhászodott, a ki már „hagyja a régit“ (fent: „tüzelelhagyott“); *dolgalahagyott*, komája a dolog, nem szeret dolgozni; *szívelelhagyott* = szívtelen és gyáva; *szerelelhagyott*, olyan mesterember, a ki mindent kölcsön kér; *hasznalelhagyott* = föld, melyet nem lehet használni, sovány. Végre NB. *lyukahagyott* = róka volna, a ki elhagyta a lyukát, de (akár hiszik, akár nem) többnyire *maga a lyuk*, melyben már nincs róka.

Ezen összetételeket, melyek még szaporíthatók, három csoportra lehet osztani, még pedig a „hagyott“ utótag különböző jelentése szerint.

1. Az első csoportba valók, melyekben a „hagy“, az „elhagy“ (melynek igekötője az özszetételben lefoszlik) *eredeti értelemmel* bír = elmegy, eltávozik valahonnan, elválkik valakitől vagy valamitől. Ilyenek p. urahagyott, helyehagyott, falujahagyott, házahagyott, kenyerelelhagyott, odvalelhagyott stb. Az a csiga, a mely *elhagyja* házát,

azaz, kibúvik belőle, *házahagyott*; az az öreg özvegy ember; a ki leányánál húzta meg magát, de rossz bánás miatt *elhagyja*, elmegy tőle, *lányahagyott* stb.

2. A második csoportbeliek azok, melyekben a „hagy“ (elhagy) jelentése: *elveszt*, mint pl. „Már meg *elhagytad* a késed!“ (l. MTsz.) = elvesztetted. Ilyenek: *színehagyott*, *hajahagyott*, *házahagyott*, *héjahagyott* stb. Úgy ismerni ezekre, ha a „hagyott“ helyébe „vesztett“-et teszünk. S jó részüket csakugyan mind a kétféleképen használják. Szokottabb ez: *színehagyott*, de van *színevesztett* is, pl. ARANYNÁL: „Egy *színevesztett* ajk-fodor“ (Katalin). Így *eszehagyott* és *eszeevesztett* (nép), *országahagyott* és *országavesztett* (CSOKONAI), *hangjahagyott* és *hangjavesztett* (ARANYNÁL: „Mint *hangjavesztett* operadalár“ Vojtina ars. p.).

3. Vannak olyanok is, melyekben sem az elhagyás, sem az elvesztés, hanem inkább csak a „nincs“ fogalma érzik, úgy, hogy a „hagyott“ szinte egy már a fosztóképzővel. Pl. *ízehagyott* = nincs íze, *ízetlen*; *élelhagyott* = életlen; *kedvehagyott* = kedvetlen! *dolghagyott* = dologtalan stb.

Megjegyzendő, hogy az ily összetételek némelyike két csoportban, sőt mind a háromban is helyet kér. Pl. *színehagyott* nemcsak az, a mi elvesztette a színét, hanem az is, a minék sohase is volt színe = fakó, sápadt, pl. „Azamióta ösmerem, mindig ilyen *színehagyott* volt = szintelen. *Hazájahagyott* = a ki *elhagyta* hazáját, kibujdosott, továbbá a ki *elvesztette* hazáját, végre csak *hazátlan* (csavargó). Megjegyzendő még, hogy míg a 2. csoportbeliek „hagyott“-ja többnyire fölcserélhető „vesztett“-el, vannak oly „vesztett“ utótagú összetételek, melyek nem türik meg a „hagyott“-ot. Pl. *fejevesztett* „ország“ és „jancsárság“ (HORVÁTH ÁDÁM) helyett nem mondhatnék „*fejehagyott* ország“-ot, se „*fiuvesztett* özvegy“ (JÓKAI) helyett *fiahagyott* özvegy“-et, se e helyett: *fékevesztett* ezt *fékehagyott*. Nyilván azért, mert a szabatosság, a két-értelműség elkerülése sokszor csak a határozott értelmű „veszt“ igét kívánja. Tehát *fejehagyott* nem jelentené azt, hogy az ország a királyát, a jancsárság a vezérét *elvesztette*; *fiahagyott* is csak azt jelentené, hogy az özvegy elhagyta a fiát, s nem azt, hogy *elvesztette*, azaz, meghalt a fia; szintúgy *fékehagyott* csak *saját* értelmű lehet (elvesztette a valóságos fékét, s nem átv. ért. *féktelen* stb.).

Azzal rekesztem be cikkemet, hogy újra figyelmébe ajánlom mindenkinek a tárgyalt összetételek hasznavehetőségét s egyúttal felhívom a hivatottakat, hogy ARANY példáját követve éljenek bizvást ezzel az eleven, könnyű és szinte kínálkozó szóalkotással. Nem mondhatnám-e a spártait „*pajzsahagyott*“-nak, a kísértetet „*sírjahagyott*“-nak? nem mondhatnék-e alkalomadtán „*elvehagyott*“-at, „*párjahagyott*“-at s egyéb hasonlókat?

LEHR ALBERT.

Heltai nyelvének néhány megoldatlan kérdése.

A magyar magánhangzók történetének egyik legérdekesebb problémája az *e*-féle hangok kérdése; nincs még egy magánhangzónk, melynek jelölésében a régi irodalom oly sok, egymástól messze eltérő változatot tudna fölmutatni, mint éppen az *e*-hangoknál. Az *e* hangok jelölésére a XV—XVI—XVII. században a következő jelek fordulnak elő: *e*, *é*, *è*, (*e*.) *ę*, *ê*, *ê*, *ě*, *ee*, *e'* és egy nyujtott talpú *e*. Hogy melyik jel milyen hangértéknek felel meg, ma már tisztázva van (vö. SUHAJDA: Érdy-JordC. kétbetűs magánhangzói, MELICH: Orth. Vngarica, TRÓCSÁNYI: XVI. századbeli nyomtatványaink *e*-jelölései, PÜNKÖSTI: A BécsiC. *e*-féle hangjainak helyesírása s ZOLNAI: Oklevélszótára),* csupán az *ę* jelnek megfelelő hangra nézve van némi eltérés a vizsgálódók közt. E jerről idézett dolgozatomban azt állítom, hogy az SYLVESTER-nél a zárt hosszú *é*-nek, a HELTAI-féle, következetes helyesírású nyomtatványokban a nyílt hosszú *é*-nek a jele; HORGER ANTAL pedig BUDENZ J. emlékezete cz. czikkében annak a sejtésének ad kifejezést, hogy HELTAI az *ę* betűvel „az ő székely nyelvjárásának -*ě* dipthongusát akarta jelölni“ (MNY. IV, 194). HORGERnek ez a megjegyzése figyelemreméltó s a mint látni fogjuk, több adattal és érveléssel igazolható.

Föltünőnek találom, hogy az *ę*-nek mint nyílt hosszú *é*-nek következetes írása DÉVAI-n kívül** éppen a HELTAI-féle munkákban és nyomtatványokban fordul elő, egy idegen ajkú, magyarul tanulni későn kezdő írónak műveiben s nyomtatványaiban. 1560—1570 között számos nyomtatvány kerül ki nyomdájából következetes *e* jelöléssel, s 1575, az ő halálának éve, határpontja a kolozsvári nyomtatványokban az *e*-k következetes jelölésének. Nem a nyomdai corrector érdeme hát az *e*-k következetes írása, hanem HELTAIÉ. S vajjon föltehető-e, hogy egyenlő quantitású, s egymástól csak a

* PÜNKÖSTI MÁRIA dolgozatának bevezetésében összeállította, hogy az *e*-jelek közül ki melyiket állapította meg, kifejejtette azonban ZOLNAI megállapítását, ki Oklevélszótárának XVII. lapján az *e'* jerről azt mondja: „E betűalaknak megfigyelésem szerint semmi külön helyesírási értéke nincs“. Az *e* XVII. századbeli nyomtatványokban fordul elő s nem egyéb, mint typographiai stilizálás (vö. MKönyvszemle, 1913, 13. lap).

** DÉVAI Orthographia Vngaricája kevésbé következetes, mint SYLVESTER Bibliája s HELTAI nyomtatványai.

nyíltsági fok kis eltérésében különböző hangoknak oly sok szóban való következetes jelölését ő egykorú író társainál pontosabban keresztül tudta vinni, mikor neki, a német ajkú írónak, a nyelv megtanulásában egyik fő nehézsége bizonyára éppen a kiejtés volt. Az *-ēi* diphthongusnak és az *é*-nek megkülönböztetése könnyebb föladat s én valószínűnek tartom, hogy ő a székely *-ēi*-t jelölte az *ē* betűvel.

Ezt a föltevést megerősíti a következő két tény is. SYLVESTER-nél az *ē* oly esetekben fordul elő, hol HELTAI nyomtatványaiában *é*-t találunk: az *-é* birtokképzőben, a birtoknévmások második szótagjában, a praeteritum és föltételes mód egyes- és többesszámi 3. személyében az ikes igék praeteritumának és föltételes módjának egyes-számi 3. személyében, a lativusi *-é*, *-vé*-ben, és az *és*, *még* szavakban (l. NyK. XXXVIII, 52. lap).

Az igék praeteritumának s föltételes módjának egyszámi 3. személye SYLVESTER-nél *kóuetę* SYLV. UT. I, 6, 12, *kóuetęk* I, 12a, *itilnę* I, 22a, *elvesztenęk* I, 52a, *meg ehezęk* I, 5a, *elczudalkoznęk* I, 11a. Ezeknek teljesebb alakjuk: *követęje*, *követęjek*, *itilnęje*, *elvesztenęjek* stb., mint a hogy még HELTAINál is előfordulnak *támasztatnéięc* stb.-féle adatok (HELT.: Vigk. H5a). Itt a fejlődés nyilván úgy történt, hogy a *támasztatnéięc* stb.-ből lett *támasztatnéięc* s ezt az alakot írta SYLVESTER *támasztatnęk*, *elvesztenęk* stb.-nek. Az *ē* hangértéke tehát Heltainál is az, a mi Sylvesternél: *-ēi*.*

Ám ez adatok nélkül is valószínűnek tarthatnók az *ē* diphthongusú voltát, maga a jel is rávezet bennünket. A horgas *ē* horga ugyanis nyilván a görög *aiota*, a mely egykorú latin szövegekben következetesen az *-ai* eredetű *-ae* helyén fordul elő. Az összehasonlító nyelvtudomány bebizonyította, hogy ennek (*-ai* > *-ae*) egykor (a lingua rusticában) nyílt hosszú *ē*-nek kellett hangzania (MELICH: Orthogr. Vug. 9). A magyarban azonban az *ē* betű SYLVESTER-nél semmi esetre sem jelenthet nyílt hosszú *ē*-t, mert olyan helyzetekben fordul elő, hol vagy diphthongust, *-ēi*-t, vagy zárt hosszú *é*-t várunk (pl. *szeretim*, *szeretid*, *szeretę*; *evę*; *ennim*, *ennid*, *ennę*; *esküim*, *esküęk*; *eskünnim*, *eskünnęk* stb.). DÉVAINál sok esetben lehet nyílt hosszú *é*; HELTAINál is, de HELTAI Erdélyben tanult meg magyarul, hol a nyílt hosszú *é* helyett ma is sok esetben *-ēi*-t ejtenek s régebben, mint a XVI—XVII. században, mikor még megvolt egyes nyelvterületeken a következetes különbség a zárt és nyílt hosszú *e* hangok között, székely nyelvterületen a diphthongus és zárt hosszú *é* közötti különbség is bizonyára következetesebb volt. Inkább hihető, hogy SYLVESTER is, HELTAI is egy és ugyanazon hangot jelölték ugyanazzal a betűvel, mint két, egymástól teljesen különbözött s távolállót.

* A többi esetekre nézve lásd Az *i-ző* nyelvjárásról című dolgozatomat. MNy. 1909, 347—348, lap.

A c-, cs-féle hangok jelölése Heltai Hálójában s Aesopusában.*

c-vel írja a latin jövevényszavak c hangját: *cancellaria* 253, *cedula*- 258, 271, *cickel*- 121, 122, 237, 303, *circatoroc* 215, *prosecio*- 215, 303, *spaciálni* [német szó] 284, *sentenciazás* 269 (kétszer), *supplicaciotol* 264, továbbá *cigány*- 102, 306, *cipót* 179;

cz-vel írja következetesen a mai cs hangot, kivéve néhány érdekes esetet, melyek azért figyelemreméltóak, mert e kivételben némi szabályszerűség észlelhető; cz = mai cs, első szótagban: *czac* 43, 45, *czáczogás*- 70, 71, *czalt* 4, 5 (kétszer), 94, *czap*- 189, *czalárd* 43, 46 (kétszer), *Czaszar* 64, *czelekőd*-, *czeleked*- 42, 60, 65, 67, *czend*- 68, *czéppel*- 68, 301 (kétszer), *czinál*- 48, 94, 145, *cziga*- 137, 147 (háromszor), 154 (kétszer), *czipteté*- 296, 309, 310 (kétszer), *czik* 29, *czimaszi* 2, *czoda* 46, 95, 142, *czokol*- 66, *czorda* 214, *czorgo* 155, *czuffolkod*- 145, 152, *czucklya*- 145 (kétszer), *czupa* 120, 146, *czusz*- 29;

többi szótagban: *boczát*- 32, 33, 68, *beczület*- 3, *becz* (*beczet*, *mellyec tiz magyar pénzt tesz nec*) 178, *bulczo*- 42, 47, *buczu*-, *ganczot* 251, *garadiczoc* 249, *kéncz*- 72, 79 (kétszer), *kiczin* 111, *kiczoda* 4, 21, 32, 33, *kolczait*, *kőlczeget* 3, 178, 179, *lencze* 48, *menczége*- 138, *miczoda* 15, 17 (kétszer), 21, 32, 33, *nyaráncz* 177, *nincz* 72, *ninczen* 5, 44, *őcze* 114, 308, *paczirta*- 26, *paranczol*- 13 (háromszor), 14, *peczenét* 197, *pepeczélés* 291, *sinczen* 82, *tanáczot*(ot) 107, 80, *tolmaczol*- 3;

ragokban, képzőkben: *meg tilczac* 8 (kétszer), *el ronczac* 8, *tanyiczatoc* 13, *meg szabadicza* 165, *meg ielencze* 125, 153, *ielenczen* 240, *meg tarczsa* 220, *farageczál*- 141;

tz = mai cz: szókezdő cz-t lásd a c alatt: *cigány*-, *cipó*;

többi szótagban: *Apatza*- 42, *Batzon* (*egy fél Batzont, melly harő magyar pénszt teszen*) 180, *entzebentzét*, *entzebentzéc* 198, *harmintz* 178, *hortzol*- 37, 41, 42, *iatzodoznac* 131, 150, *de iadzic* 22, *iadzot* 35, *katzér*- 142, *kilentz* 139, 150, 159, *kortzouágyba* 145, *metz* (*szómének metzetec . . . lyukokat*) 145, *Metzúnc* (= mit teszünk) 31, *metzesz* (= mit teszesz) 204, *nyoltz* 105, *etzer* (= ötször) 82, *Gondollyatza czak* 177, *Gondollyatza meg* 262, *tetzic* 92, 119, *tómletz*- 90, 112, 126, 128, *utza*- 183, 184;

ragokban: *halgatz* 111, *tutz* 88, *tudtz* 93, *meg sza-badulhatz* 109;

ts = mai cs: *matska* 30, *matskaia* 14, *matskaia* 34, *szeretesen* 78, *de szerezenec* 65, 86, *vermetske*- 33, 34 (háromszor), *gyermetske* 33 (kétszer), 34, *de gyermeczet* 194, *aytotska* 164, 165 (kétszer), *fiatskám* 34 (kétszer), *könyvetske*- 84, 193, 105 *igetske* 171, 238, *marhatskaia* 258, 288, 291, *seregetsketől* 20, *szómeitskét* 194, *szickratskat* 11, *de gyoltzal* (*be-fedtéc*) 112, *nyuytsác* (*tilkon nyuytsác nekic*) 206, *szickraczkát* 171, *sintsen* 31.

* A betűrendben közölt adatok a Hálóból valók; mindkét régi nyomtatványnál a lapszámokat a czeruzával bejegyzett lapszámozás alapján idézem az ívlapok helyett.

A *ts*-vel való írás szabályosan *k* előtt van meg. Ez a szabályszerűség HELTAINÁL figyelemreméltó már csak azért is, mert az ő helyesírása teljesen következetes s oly finomságokra is kiterjed, melyeknek teljesen pontos föltüntetését másutt, SYLVESTER Új Testamentomán kívül, hiába keressük. SYLVESTEREN kívül ugyanis — néze-tünk szerint — teljes következetességgel csak a HELTAI nyomtatványaiban találjuk meg az *e*, *é*, *ëi* pontos megkülönböztetését, a mi arra vall, hogy ő tudatosan írta le a hallott és ejtett hangokat. Nem lehet véletlennek tekintenünk a *c*-, *cs*-hangokra vonatkozó megkülönböztetését sem s magyarázatát kell inkább megkeresnünk. Végig olvastam a HELTAI kiadásában megjelent Aesopus-fordítást s még inkább meggyőződtem róla, hogy — bár itt is előfordul helyenként kivétel — (mely azonban kétségtelenül elírás vagy sajtóhiba eredménye, pl. előfordul *szerentsét* Aesop. 382, de számtalanszor *szerencze*) HELTAI tudatosan írta a mai *cs* hangot a szavak túlnyomó részében *cz*-vel s bizonyos szókban *ts*-vel.

Néhány példa meggyőzhet bennünket erről: a *macska*, mely a Hálóban *ts*-vel van írva, Aesopus meséiben* számtalanszor előfordul, kivétel nélkül mindig *matskának* (és soha *maczkának*) írva, lásd 32, 246 (háromszor), 250 (kétszer), 251 (kétszer), 252 (négyyszer), 253, 374 (kétszer), 375, 376 (kétszer); vagy a *ketske* számtalan esetben *ts*-vel (56, 79, 81, 268, 303 [kétszer], 304 [kétszer], 307 stb.) s *cz*-vel egyetlen egyszer sincs; *fetske* 54, 55, 323 (kétszer), 325, 326, 327, 329 (kétszer), 330 stb., *gyermetskőknek* 369, *férgetskec* 49, *veszőtskevel* 72, *gedeletskeiét* 79 (háromszor), 80, *halmotskán* 263, *czontotskát* 263, *czontotskát* 324, 325, *orátska* 292, *magotskát* 94, *rea kaportskál-uán* 59, *paratskó* 250, *kouáts* 48, 370. A mint látjuk, a *cs* hangnak *k* előtt *ts*-vel való írása nagyon következetes; sajtóhiba akad ugyan, például a *szöcske* háromszor előfordul *szechtső* alakban a 216. lapon, s a 215-iken *szezczérölt* találunk.

Ügyszintén teljesen következetes a *cs*-nek más hangkapcsolatokban *cz*-vel való írása, itt-ott néhány sajtóhibát nem számítva.

Melyik jellel akarta HELTAI a mai *cs* hangot jelölni, a *cz*-vel-e, vagy a *ts*-vel, nehéz eldönteni. Vajjon a *k*, mint a *cs*-nél hátsóbb nyelvvállással képzett hang, hatott az előtte levő *cs*-re, vagy a *cz*-vel írt *cs* valami palatalizáció nyomát őrizte meg? Egy kétségtelen: valamint az *é*, *é* jel nem változik HELTAI nyomtatványaiban összevissza, rendszertelenül, úgy a *cs* hangnak általában *cz*-vel, illetve *k* előtt *ts*-vel való különböző írása is következetes és valami hangbeli különbséget őrizett meg.

* * *

* A M. T. Akadémia példányát használtam, mely több helyütt hiányos. A kiegészítéseül tintával leírott részeket figyelmen kívül hagytam.

Föltűnő HELTAI műveiben a mássalhangzók quantitásának teljesen szabálytalannak s következetlennek látszó jelölése. Ez azért föltűnő, mert — mint láttuk — két hangtani finomság a XVI. sz. ban főként az ó szövegei alapján volt megállapítható, sőt a második (a *cs* — *k*) tudtommal egyebütt nem is fordul elő. HELTAI műveiben ugyanis számtalan esetben hosszú mássalhangzó van, hol a mássalhangzó hosszúságát sem etymologia, sem nyelvtörténet nem igazolja, s fordítva, rövid mássalhangzót találunk ott, hol mindezek alapján hosszú mássalhangzó van nyelvemlékeinkben, nyelvjárásainkban s a mai élő nyelvben is.

Mínhogy vizsgálódásom ez irányban határozott eredményt nem tud fölmutatni, néhány példát hozok csak föl, hogy milyen esetekben áll hosszú mássalhangzó közmagyar nyelvi rövid helyett s megfordítva.

Hosszú mássalhangzó rövid helyett:

Példák a Hálóból: *Appat-wrakra* 66, *allatoc valok* 7, *azzoc által* 42, *azzokat* 6, 11, *azsockal* 96, *Attyam* 25, *attyamfa* 11, 32, 108, *Attyainc* 27, ezeket 76—77, ezekből 77, *egybe fonnatot* 15, *hattosnac* 22, *hammarább* 106, *szallai kaszszaiokat* 67 (de többször *kaszájokat*), *kőzzülec* 6, *Misse* 66, 67, 74 (kétszer), 82, *öttes* (= ötös) 21, *öttesnec* 22, *ki raggadni* 20, *reckesztuén* 15, *meg ronntanác* 6, *el szuckasztuán* 102, *szickratskat* 11, *szickraczkát* 171, *goudot vissellyenec* 7, *ószszegóket* 20, *meg vackittya* 10, *meg vackitotta* 12, 20, *meg vackult* 14, *meg vackitot* 19, *Viszszontac* 20 stb.;

arannyas 7, 39, *Isteneknec* 14, *Istennes* 15, *királyoc* 67, *nyauallyás* 5, *nyauallyát* 5, *óróctól fogua* 29, *óróckesi* 37, *pilészes* 2, 23, 24, 26, 42, 85 (kétszer), *szómellyeket* 14, 15, *szómellyekről* 15, *szómellyből* 15, *szómellyec* 15 (kétszer), 16, 17, 18, 19, *szómellybē* 16 (kétszer), *szómelyről* 16, *szómellyi* 19, *szómelly* 82, *tanyittasnac* 12, *téuellygesben* 5, *meg testessült* 2, 3 stb.;

fogássockal 93, *kéznássockal* 84 (kétszer), *szórzesse* 83, *szollúsoknac* 18, 19, *elegyítesse* 28, *változássa* 28, *vérontassokat* 44, 61, *árlutatassocra* 61, *könyörgésseckel* 69, *fenyegetésseckel* 69, *rendelése* 83, *artatlan* 11, 99, *hala adatlan* 9, *kegyetlen* 44, 84, *kegyetlenségóket* 44, *kegyetlenkódet* 44, 45 (kétszer), 105, *meg foghatatlan* 19 (kétszer), *meg fokhatatlan* 11, *ki mondhatatlan* 20, *kimondhatatlan* 45, 84, *szünettlen* 10, 62, 70, *szünettlen* 30, *tudatlan* 81, *véghetőttlen* 21, *véghetőttlen* 19 (kétszer), 61 stb.

Rövid mássalhangzók hosszú helyett:

Akoron (= akkor) 48, *átoc allat* (= alatt) 49, *Bezec*, *bereg* 37, 39, *Feiedelmec allat* 14, *melet* (= mellett), *hirét halottác* 11, *kelet meg hazasulnioc* 48 (kétszer), *à tóbi* 12, leggyakoribb azonban az igék mult idejében: *Tetzet* 3, *adot* 3, *meg vackitot* 4, *nemzet* 37, *meg*

fuladot 39, szörzet 44, kegyetlenkódot 44, be tellyesedet 47, kelet 48 kétszer), lehetet 48 (kétszer), dolgozot 49, áldot 50, 52, őrizet 55, 65, úzet 55, tarkabarkázot 50, eleuenyitet 56 stb.

Következetesség azonban nincs; az utóbb idézett alakok épp úgy előfordulnak két mássalhangzóval írva, mint az első kategóriában felsoroltak egygyel. Nyilvánvaló, hogy a hosszúság vagy rövidség a szó mondatbeli helyével függ össze, de hogy miképen, megállapítanom nem sikerült. HELTAI mindenestre tudatosan jelölte a hangzók quantitását is, s a hosszú, rövid mássalhangzók elhelyezkedése semmi esetre sem tekinthető nála véletlenségnek, esetlegességnek.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Kelemen Béla új magyar-német szótára.*

KELEMEN BÉLA magyar-német szótárának második kiadását joggal mondhatjuk új munkának az első kiadáshoz képest. Szóanyaga tetemesen bővült a mai élet legkülönbözőbb ágainak nyelvéből; kereskedelem, sport, műszaki tudományok és foglalkozások, a jogi élet, művészet, ipar stb. nyelvének szavai, fordulatai, szólásai ezrével hozzá járultak a feldolgozott szókincs gyarapításához. A szótár forgatása közben igazolva látjuk egy kiváló nyelvészünk mondását, hogy „KELEMEN nyelvünk élesszemű megfigyelője és hűséges krónikása”. Hogy számokkal igazolhassam ezt, az *m* betűt, összevettem a két kiadásban s a réginek 3330 czímsszavával szemben az újban 3707-et olvastam meg, a mi 11%-nyi szaporodásnak felel meg; ebbe azonban nincsen beleszámítva sok összetétel, mely az első kiadásban külön czímsszóként szerepelt, a másodikban azonban egy czímsszó alá van egyetlen egy cikkbe sűrítve. Különösen észrevehető a szaporodás, ha egy-egy szó családját nézzük, p. o. a *nép* az első kiadásban 94, a másodikban 107 származékkal szerepel; *mű* előtagú összetétel ott 83, itt 94 van. A cikkek maguk is szinte mind megbővültek, részben új jelentésárnyalatok magyarázatával, részben — s ez a nagyobb rész — új fordulatokkal és szólásokkal.

A mi a szavak megválogatását illeti (itt természetesen a magyar szókincsről van szó), különbséget kell tenni a magyar és a német rész közt. A magyar részben egy kéziszótár íróját más elv nem vezetheti, mint a lehető legnagyobb teljesség, tekintet nélkül a szavak törvényes vagy törvénytelen származására. A ki kéziszótárt forgat, az a szónak német megfelelőjét keresi, s nem kíváncsi arra, hogy

* Magyar és német nagy kéziszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. Második, tetemesen bővített kiadás. I. Magyar-német rész. 612 l. 1912. — II. Német-magyar rész. 700 l. 1914. Nagy 8-r. Athenaeum. A két kötet ára kötve 25 kor.

neologus vagy orthologus volt-e az apja; keresi a szót, mert JÓKAI regényében, egy árúház árjegyzékében, egy napilap vezércikkében vagy napihírében, egy kereskedelmi jelentésben olvasta, és vagy a szót magát nem érti, vagy fordítani akarván, a németjét nem tudja. Magába a szavak felsorolásába belevinni nyelvhelyességi kétségeket annyit jelent, mint megfosztani a szótárt *gyakorlati* használhatóságától. Ennek a követelménynek KELEMEN valóban a lehető legnagyobb mértékben (értsd: a kiadótól kiszabott ívek számát) eleget is tett. Igen helyesen (t. i. a szótáríró szempontjából helyesen) besorozta a közkeletű, magyar ragot és képzőt fölvev¹, magyarosan írható idegen szavakat is. Feltűnő azonban, hogy mint az első, úgy most a második kiadásban is, kerüli a dísztelen és trágár szavakat, csakhogy az a különös, hogy nem valamennyit. Ilyesféle válogatásnak kéziszótárban nincsen helye, legfeljebb iskolaiban. Mert a hol a *bordély*, *buja* és származékai, *fityma*, *fajtalan*, *here*, *önfertőzés*, *szeméremtest* stb. helyet találtak, ott a többi egy-két, s az említetkénél gyakrabban hallható szó is elfér, sőt valami kis jelzéssel fel is kell tüntetni a művelt közbeszédben való kerülendő voltukat, hogy egyik-másik magyarul tanuló idegent kényelmetlen helyzetbe ne ejtsék.

Más kérdés, hogy a nyelvhelyesség szempontjából kerülendő s a szavak sorába iktatott hibás szavak megjelölhetők-e vagy sem. Én feltétlenül igennel felelek s úgy látszik KELEMEN is ezt a fel fogást vallja, mert a nyelvújításnak meg nem gyökeredzett szavait vagy l. (= lásd) betűvel vagy kampós vonallal jelöli meg, p. o. *agancsár* l. szarvasbogár; *áldozár* l. áldozó pap; *lakhely* l. lakóhely; — [éleg, [éleny, [gyúanyag, [küteg, [terime, [tudor stb. Bár nem vagyok többé annyira megrögzött orthologus, mint valamikor, mégis nagyon szívesen vettem volna, ha KELEMEN, a ki már szintén nem olyan lelkes neologus, mint valamikor, bővebben bánt volna e kampókkal és legalább az ilyen *szabadonc*, *orvostudor*, *míserint* (a *hogy* jelentésben), *makranc* stb. több efféle szót is megjelölt volna. Egyáltalán nem helyeselhetem azonban azt az újítását, hogy némely szó alá fekete vonalas kerítésben külön kis értekezéseket biggyeszt, a melyekben „a nyelvhelyesség túlzó híveit“ csipkedve védi a szegény szócsémétéket (l. p. o. *gazdász*, *idény*, *jármű*, *képezde*, *kibeszél*, *kinéz* II. *lát*, *lő*, *porcz*, *szálloda*, *védencz*, *kedvencz* stb.). Az ilyennek szótárban nincsen helye. Fölösleges is. Mert alig hiszem, hogy volna s z a k e m b e r, a ki ma már pl. a *kedély*, *lég*, *parány*, *segély*, *szédelgő*, *tan*, *távlát*, *terep*, *vezényel* és hasonló s z ü k s é g e s nyelvújítási szavaknak nekitámadna. A szerző ebben a dologban nem is volt következetes, mert sem az *arány*, *erény*, *elnök*, *gép*, *mellény*, sem más száz meg száz, sok harcot állott szó alá nem függesztette a „noli me tangere“ táblácskát. Azt hiszem, hogy ezeken a szóharczokon már túl vagyunk; ne engedjük ugyan, hogy ilyesféle új korcsok lábra kapjanak; a

melyek azonban annyi gyilkos háborút kiálltak, s idestova születésük 50., 70., 90., sőt 120. évfordulóját is ünnepelhetik, azonfelül pedig nagy költőink remekeiben az örök élet keresztségét is elnyerték, azok megérdemlik, hogy éljenek. Megjegyzem, hogy a szerző, ha nem barátja is a szigorú orthologianak, mint igazi szótáríró, az orthologus alakokat a maguk helyén idézi, igaz, gyakran egy kis (*l.* = lásd) czégerrel, p. o. *látócső, látóhatár, járómű, védőjegy, védőgát*; de igen sokszor minden megjegyzés nélkül is, p. o. *gyújtó, megokol*; sőt néha orthologussá válik, s a nyelvújítási alak mellé teszi a helyesbítő utalást, mint fentebb érintettem.

A német-magyar részben én a szigorúbb orthologus álláspont felé hajlanék; mert minek tanulja meg az idegen a nyelvtani hibával született szót, ha van kifogástalan szó is, melyet a közhasználat elfogadott. Itt a szerző ingadozik s a *Zündholz* mellé odairja a *gyufa* és *gyújtó* szavakat, a *Horizont* mellé a *láthatárt* vagy a *látóhatárt* is, a *motivieren* mellé *indokol* és *megokol* szavakat; de már a *Hotel* neki csak *szálloda*, holott akárhány *hotel* homlokán *szállót* is olvasunk, a *Fahrwerk, Fuhrwerk* csak *jármű*, a *Terrain* csak a katonai *terep*, holott a földrajz szinte kis jelentésbeli árnyalatkülönbséggel a *tér-szánt* használja stb. No de azért az a szótáríró vessen rá követ, a ki még nem volt következtelen.

A szótár mind a két része a lehetőleg legezészerűbb módon van berendezve. Nemcsak a szót magát adja, hanem a fő nyelvtani alakokat is; egyes írásbeli, jelentésbeli nehézségekre külön is figyelmeztet. A német részben a német helyesírásnak még ma is meglevő, csekély eltéréseit pontosan feltünteti. Czélszerű lett volna, ha a műszavak mellé többször kitette volna a tárgyi kör megjelölését, honnan való a szó, mert az ilyesféle szavakat, mint *akla, czégező, árka, traszál, onka, alajoz*, nem tudja az ember hamarjában hovátenni s akárhányszor sem a magyar, sem a német műszó nem ad felvilágosítást. — A német nyelv tanárai nagyon sajnálják (rövid idő alatt kettőtől is hallottam), hogy a német igeragozási táblázat elmaradt, pedig a tanításban igen sok hasznát lehetett venni. Helyette a magyar rész bővült az igék és névszók ragozásának táblázatával, ez azonban nem foglal magában minden lehető tövű szót, például a *-t* végű igetövek ragozása hiányos (*tát : táts, vét : vêts, füt : füts*, de *lát : láss, bocsát : bocsáss*). E táblázatok nyomdai elrendezése nem czélszerű, mert nem a lap szélében, hanem magasságában, függőlegesen állanak a sorok.

A szavak elrendezésében a szerző, mellözve a családósító rendszert, betűrendbe sorakoztatja az adatokat; nagyon helyesen, mert kézis�ótárnak az a feladata, hogy minél könnyebben találjuk meg a keresett szót. Kár, hogy nem ragaszkodott szigorúan ehhez az elvhez s néha, valószínűleg helykimélés végett, egy-egy szócsaládot egy czikkbe

foglal; pl. a *pálya*-, *mellék*- előtagú összetételeket betürendbe szedi, de már a *tovább*-, *zöld*-, *magas*- összetételeit, mellőzve a szigorú betürendet, egy kalap alá fogja. Magunkféle ember hamar eligazodik, de más foglalkozású embert ez megzavar, a mint volt alkalmam tapasztalni.

Részletesen, minden egyes cikkre csak hosszabb használat után lehet bírálatot mondani; így csak egy-két cikkre tehetek megjegyzést. Nem helyes alakúak pl.: *malasztteljes* (az Üdvözlégyben: *malaszttal* teljes); *lakós*, *lakosság* (a helyes *lakó* és *lakos*, *lakosság*, összekeverése; *medicei* Venus a német *mediceisch* után (helyesen: *medici* Venus).

A szinte kifogástalan értelmezések közt a következő hibásak tüntek a szemembe: *magyarán* első jelentése nem ‚kurz und bündig‘, hanem ‚gut ungarisch‘; — *éjente* nem azonos ezzel: *éjjelenként*, ez: minden éjjel, az: éjjel; — *ági* mellett ‚2. ererbt‘ értelmezést így magában nem érteni, ezt kifejezésben kellett volna bemutatni; — *mandragora* az ‚Alraune‘-nek növénye, melynek gyökeréből lesz a varázshatalmú *nadragulyagyökér*; — *Aladár*-t nem fordítanám a latinositott *Olodarus*-szal, ez épp oly kevésbé fordítható, mint *Árpád* vagy *Zoltán*; — *Ármány* meg semmiképen sem *Ahriman*, mert akkor *Hadurt* is *Ormuzd*-dal kellett volna értelmezni; Kosztka György Zalán-fordításában helyesen megtartja a magyar neveket; — *máriás* nem *garas* (bár volt ilyen is), hanem ezüst huszas; — a *hézagpótló* és *hézagtöltő* neveket külön kell választani, mert az elsőnek jó, a másíknak lekicsinylő értelme van; — *rajtad mülík* nem ‚es hängt von dir ab‘, hanem ‚es ist deine Schuld, dass es nicht geschehen ist‘; a *mülík vmin* mindig mulasztást fejez ki; a német értelmezésnek *rajtad áll* felel meg.

Kívánatos, hogy a szerző szótárát ezután is bővítse és gazdagítsa. Igaz, hogy ennek nagy akadálya van, mert a magyar szókinces még nem áll teljesen rendelkezésére. Az irodalmi nyelvvel még csak lehetne boldogulni, de szótárirodalmunk még nagy híját érzi a szakszótáraknak. Műkifejezéseink eddigelé nagyobbára szakmunkákban szerteszórvá rejtőznek, a legkevesebbre van megbízható műszótárunk, a régiek pedig már alig használhatók; ezt a szerző is felpanaszolja, s méltán. — De még így is KELEMEN a lehető legjobb munkát végezte, mai magyar-német szótáraink közül az övé a leggazdagabb, leghasználhatóbb és legczélszerűbb.

Nem dicsérhető azonban a könyv kiállítása, s ez már a kiadó rovására megy. Papirosa durva, kellemetlen színű, a nyomás pedig szintén nem szép: betűi szürkék, nem élesek s akárhányszor nem is látszanak; például az én példányomban a *megelőző* cikk nyolcz sorából *hat betű* egyáltalán hiányzik. A második kiadás nyomdai szempontból nyomába sem léphet az elsőnek. Ha már másért nem, üzleti érdekből is a kiadónak nagyobb gonddal kell ügyelnie egy ilyen mindeuki számára való könyv nyomdai kiállítására. TOLNAI VILMOS.

Aglent.

A Margit-legendában két sorornak a neve: *Aglent*. Az egyik „*vala bezprymy andras vrnak leanya*“ (226. l.), a másik „*serennay lazlo vrnak leanya*“ (228. l.). A magyar legendának alapul szolgáló 1276. évi vizsgálati jegyzőkönyv megfelelő helyein ezt találjuk: „*Domina Anglent, filia quondam Andree de Vesprimio, — Domina Anglent, filia quondam Ladislai de Serenna*“ (Monum. Vaticana Episcop. Vesprim. I, 272. ill. 283). A mint látjuk, itt az egyik soror neve a a magyar legendától eltérően *Aglent*. E vizsgálati jegyzőkönyvben még négyszer találkozunk az *Aglent* névvel, háromszor *Aglent* (u. o. 206, 246, 274), egyszer pedig *Agleth* (u. o. 203) alakban. Árpádkori oklevelekben, éppen a XIII. századból valókban, többször is ráakadunk e nőnévre. Az EtSz. FEJÉR és WENZEL okmánytáraiból a következő alakokban idézi: *Aglent, Aglenth, Aglont, Aglonth, Aglenc, Aglench* és *Aglonch*, megjegyzi egyúttal, hogy „az utóbbi három adatban a szóvégi -c nyilván íráshiba“, KUBINYI Nomenclaturájából még *Aglinth* változatát közli. Ezekon kívül előfordul még egy 1292. évi oklevélben *Anglent* alakban és pedig háromszor (KNAUZ, Monum. Eccl. Strigon. II, 335).

Az adatoknak és az alakváltozatoknak tehát elég nagy száma állana rendelkezésünkre, hogy azok egyikét vagy másikat kiindulól véve, magyarázatát keressük a névnek. De óvatosságra int bennünket az a körülmény, hogy legtöbb oklevélkiadásunk, így a FEJÉR- és WENZEL-féle okmánytárak, melyekből éppen adataink jó része való, nyelvészeti tekintetben nem megbízható. Az 1276. évi jegyzőkönyv pedig csak XVIII. századi átírásban maradt ránk. Így legbiztosabban járunk el, ha egyelőre a Margit-legendára szorítkozunk, az oklevelek és a jegyzőkönyv eltérő adatait pedig csak másodsorban, esetleg mint alakváltozatokat, esetleg mint írás- vagy kiadáshibákat vesszük figyelembe.

A kérdéses *Aglent* névről eddig mindössze két magyarázó megjegyzést olvashattunk. MELICH JÁNOS Szláv jövevényszavaink című könyvében a *Jolenta* név tárgyalása kapcsán a következőképp említi: „Vajjon a Marg. Leg. *aglent* neve . . . ide tartozik-e, nem tudom“ (I, 2 : 178). Sem a magyar *Jolentából*, sem a neki megfelelő latin, ill. francia nevekből (lat. *Jolinta, Hiolendis, Yolendis*, fr. *Yolande*, MELICH id. h., SZILY MNy. I, 37) nem magyarázható meg a magyar

Aglent. Az EtSz.-ban MELICH maga is csak megfajtési kísérletnek tartja ezt a megjegyzést. SIMONYI pedig az Ágnes név változatairól szóló cikkében (Nyr. XL, 41—42) csak annyit mond, hogy „Az Angalit névvel alkalmasint azonos a MargL.-ban előforduló *Aglent* is, de meg van különböztetve az Ágnestől“, az *Angalit* névről pedig azt tartja, hogy „külön eredetű s csak utólag azonosították az Agnes névvel“. — Gondolhatna valaki az *agg-lant* „1. lyra inveterata, vetus deliramentum, silicernium; alter aberwitz, thorheit, 2. senex stolidus; alter thor“ NySz. összetett szóra. E nézetet támogathatná, hogy *Aglent*nek is van *Aglont*, *lantnak* is *lont* (NySz.) változata. Egy *agglant* > *aglant* > *aglont* > *aglönt* fejlődés fölvevése egészen tetszetős volna. Csak az a bökkenő, hogy a kiindulóul szolgáló *agglant* a XVII. századnál előbből nem mutatható ki, akkor is PÁZMÁNY *ag lant* barátokról beszél, PÓSAHÁZI, SÁMBÁR pedig egymásnak kedveskednek e nem éppen megtisztelő gúnyszóval. Tehát éppen nem nőkre illő név volt. De még ha alkalmazták volna is nőkre az *agg-lant* kifejezést, a mint később SzD., CzF. csakugyan „vén banya, vén szipirtyó“ jelentésben ismeri (EtSz.), meg ha a magyarázatot erőltetve föltennők is, hogy már a XIII. században megvolt ez a kifejezés, akkor is bajos volna elhinnünk, hogy apácák viselték tulajdonnévül.* Éppen ez az utóbbi körülmény, hogy t. i. apácák neve is volt, arra mutat, hogy az *Aglent* név magyarázatát az egyházi nevek között kell keresnünk. Én az *Ágnes* név egyik változatának tartom.** De hogyan, milyen úton-módon lehetett *Ágnes*ből *Aglent*? A latin *Agnēs* névnek van egy *Agneta* (Thes., *Agnetha* PPB.) mellékalakja. Ebből az *Agneta*-ból a szóvégi *-a* elhagyásával lehetett a magyarban **Agnet*. Ezt a szóvégi *-a* elmaradását a következőképen magyarázhatjuk. A magyar *-a* kicsinyítő képző nemcsak közszavakhoz járult, hanem tulajdonnevekhez is (MELICH, A keresztnevekről MNy. X, MNy. X, 152—153, PAIS 132). Ugyanaz a tulajdonnév egyszer evvel a kicsinyítő képzővel, máskor meg a nélkül fordul elő, pl. a Váradi Regestrumban ilyeneket olvasunk:

* SZILÁGYI ÁDÁM ellenkezőleg, az *Aglent* névből közszóvá váltának akarta magyarázni az *agglantot* (Nyr. XXXIX, 378), SZINNYEI azonban kimutatta e föltevés alaptalanságát (uo. 427).

** Hogy a MargL.-ban *Ágnes* és *Aglent* meg van különböztetve egymástól, azaz *Aglent* soha sem fordul elő, mint *Ágnes* beczőzője, az nem akadály a egyeztetésnek, csak azt bizonyítja, hogy külön névként használták, vö. 1225: *Endre cum fratre suo Andrea* (idézi ERDÉLYI L. NyK. XXXIV, 401. jegyz.). — Ez a cikk már a nyomdában volt, mikor a Nyr. áprilisi száma megjelent. Abban SIMONYI ZSIGMOND is azt mondja, hogy az *Aglent* név „mégsem lehet más, mint az Ágnes névnek változata, mert hisz föltűnően hasonlít hozzá a régi *Anglüt* és *Angalit* változat, mely a régi források szerint azonos az *Ágnes* névvel“ (183. l.).

Burs ∞ *Bursa*, *Johanc* ∞ *Johanca*, *Luc* ∞ *Luca*, *Moys* ∞ *Moysa*, *Pentek* ∞ *Penteca*, *Pet* ∞ *Peta*, *Vid* ∞ *Vida* stb. A latin *-a* végű tulajdonnevekben is ezt az *-a* kicsinyítőt érezte a nyelvérzék. Így lett a magyarban *Margita*-ból *Margit* (vö. OklSz., *Margueta* VárReg., 1371: *Zent Margytha*, 1465: *Zenthmargith* CsÁNKI II, 645. az ÉrdyC.-ben *-a* végződésű alakok (404, 406—408. l.) mellett *Marghyt* (239. l.), VERSEGHY Anal. II, 82 *Margit* mellett *Margita* is), így *Katerinából* *Katalin* (vö. OklSz., *katalennak* ÉrsC. 454). Tehát joggal föltehetünk egy *Agnetából* keletkezett **Agnēt* alakot. Tovább menve azt is ugyanígy föltehetjük, hogy ebből az **Agnēt*-ből a XIII. század folyamán **Agnēt* lett. GOMBOCZ ZOLTÁN az anorganikus *l*-ről szólva (MNy. X, 27—28: *ács* ∞ *ács*, *bucsu* ∞ *bulcsu*, *imád* ∞ *imáld* stb.) valamivel később föllépőnek mondja az anorganikus *n*-t. Ha ennek a nasalis infixumnak a korát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a példák nagyobb mennyiségben a XVI. századtól kezdve találhatók (pl. NySz. szerint *lappang* először Cal.-ban, *fulánk* TelC., *harmincz* JordC., *mód* ∞ *mond* ÉrdyC.), ez azonban még nem bizonyítja azt, hogy csak a XVI. században indult meg ez a fejlődés. Az OklSz. egy 1467. évi oklevélből közli *barlangnak* első *n*-es alakját. De még ennél is előbbre helyezhetjük ennek a nasalis infixumnak a korát, ha tulajdonneveinket vizsgáljuk. ERDÉLYI LÁSZLÓ a tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírásából közöl a *Benedek* névnek *Benenduc* változatát (NyK. XXXIV. 392, 402, az oklevél megfelelő helye Tihanyi ap. tört. I, 516). KOVÁCS INDEXÉBEN ugyanebből az oklevélből *Andrian* is van, de ez az index hibája, WENZELNÉL (I, 109) *Adrian* olvasható, ugyanígy ERDÉLYI, Tihanyi ap. tört. I, 504. A mai bolgár *Vidin* régi magyar neve *Bodon*, ez a Vita S. Ger.-ban *Budin*, Anonymusnál pedig *Bundyn* (MELICH, MNy. II, 51). Evvel a jelenséggel magyarázhatjuk meg a Vár. Reg. *Manta* nevét is. Nem más, mint a *Mata*, *Matha* név változata, mely fönnmaradt a mai *Máta* falu nevében (KARÁCSONYI-BOROVSKY, Vár. Reg. 239. l. 8. jegyz., CsÁNKI I, 520), ez a *Mata* pedig a *Máté* névnek rövidült (vö. Vár. Reg. *Matu*) és *-a* kicsinyítővel továbbképzett formája. Ezek szerint a nasalis infixum már a XIII. században jelentkezik. Ebből az **Agnēt*-ből a két *n* dissimiliációja következtében lett aztán *Aglent*. Erre a jelenségre legkorábbi adata az OklSz.-nak 1256-ból: *Lengel* a megelőző *-n* végződésűek után. A mai hevesmegyei *lengyéndi* puszta neve már 1231-ben *Lengeld* alakban fordul elő, (CsÁNKI I, 66) s világos, hogy a *lengyen* ∞ *lengyel* köznévi *-d* képzős származéka. Ide számíthatjuk *Antal* nevünket is, megelőző **Anton*-ból magyarázva (MELICH, Szláv jöv. I, 2: 155—156). Hasonló későbbi példákat nagyobb számmal is idézhetünk. A mai somogymegyei *Lencsén* puszta neve oklevelekben, pápai tizedlajstromokban *Nymchan*, *Nempcen*, *Nenchen* és csak 1536-ban *Lenchen* (CsÁNKI II, 631), *Velence* régi neve *Veneccze* > *Venencze*, az első adat *Velenczére*

a Gyöngyösi-codexből való (MELICH MNy. II, 213—214), Nándorfejevárnak Calepinustól kezdve szótárainkban van *Lándorfejevár* alakja is (MELICH, MNy. V, 165—167), a zalamegyei *Lenti* pusztája még a XIX. sz. közepén is váltakozva *Nempti* és *Lenti* (SZILY, MNy. I, 235, CSÁNKI Tört. Földr. III, 22). Köznévi példa: *gyanánt* ∞ *gyalánt* (NySz., MTsz.). A név fejlődése tehát a következő: *Agneta* \gt **Agneta* \gt **Agnent* \gt *Aglent*.

A magánhangzók minőségére és mennyiségére nézve az EtSz. *Aglent* v. *Aglönt* kettős olvasást vesz föl. Hogy a második szótagban zárt rövid *ě*-t kell olvasnunk, kétségtelen, de hogy az első szótag *a*-ja rövid *a* (ill. föltehető illabiális *á*) vagy *á* volt-e a XIII. században, nehéz volna eldönteni. Az átvétel történhetett rövid *a*-val kezdődő *Agneta* alakból, de történhetett egy **Āgneta* egyh. lat. alakból is (vö. *Hāgnēs*, *Hāgnēs* EtSz. *Āgnes* cz.). Sőt ha rövid *a*-val vettük át, akkor is megnyúlhatott a magyarban (vö. *Adám* \gt *Ādám*, *abráz* \gt *ābráz*, *ampolna* \gt *āmpolna*, *angolna* \gt *āngolna*, *amen* \gt *āmen*, *arkangyal* ∞ *ārkangyal*, **arkus* ∞ *ārkus* stb. EtSz. és MELICH, Szláv jövevényszavaink eredetéről 35. l.).

Hátra vannak még nevünknek főtebb említett alakváltozatai. Az *Aglint* és *Aglont* változatok *Aglent*-nek külön-külön fejlődött alakjai, amint *Āgnes*-nek is van *Āgnis* becéző alakja s esetleg *Ānnos* változata (EtSz.). *Aglenc*, *Aglonch* az EtSz. szerint is íráshiba, *Aglent* azonban (és talán *Agleth* is) ugyanúgy magyarázható, mint *Aglent*. A lat. *Agneta*-nak föltehetünk **Angneta* mellékalakját (vö. egyh. lat. *Angne* WETZER-WELTE *Kirchenlex.*², ném. *angnete* DIEFENBACH *Novum gloss.*, *Angnettag* (XV. sz.) KNAUZ Kortan 132. l.; továbbá *Maglorius* ∞ *Manglorij* KNAUZ Kortan 211. l., *maguethē* ∞ *manguethē* DIEFENBACH *Gloss.*). Ebből az **Angneta*-ból fejlődött a főtebbiek szerint **Angnet* \gt **Angnent* \gt *Aglent*. Az *Agleth* pedig talán a már előbb föltett **Agneta*-ból származtatható *n* \gt *l* változással (vö. *panganēt* ∞ *pangalēt* MTsz.).

Az EtSz. tárgyalja *Āgnes* nevünk XVI. századi *Anglit*, *Angalit* alakját is. Könnyen fölvetődik a kérdés, nem az *Aglent* név folytatása-e ez az *Anglit*. Az időrendi egymásután megvan, *Aglent* XIII. századi, *Anglit* pedig XVI. századi név. (Bár a Margit-legenda XVI. századi másolatban maradt ránk, az *Aglent* nevet mégis csak XIII. századnak tarthatjuk, mivel az ügyis XIII. századi eseményeket tárgyaló legendán kívül más forrásból csakis a XIII. századból ismerjük.) Csak azt mondhatjuk róluk, hogy egy névnek a változatai, de nem egymásból fejlődtek. Egy forrásból eredtek, de két különböző korban más-más irányban fejlődve, eltérő alakban maradtak ránk. Útjukat ilyenformán jelölhetjük: *Agneta* ∞ *Angneta* \gt **Agneta* ∞ **Angnet*, ebből a XIII. században **Angnent* ∞ **Angnent* \gt *Aglent* ∞ *Anglent* (és esetleg **Agneta* \gt *Agleth*), a XVI. században pedig **Anglet* \gt *Anglit* \gt *Angalit*.

SÁGI ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Döbrentei Codex és Komjáthy Benedek. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN nyelvi bizonyítékok alapján kimutatta (MNy. 1910, 258), hogy KOMJÁTHY BENEDEK Szent Pál leveleinek csak kétharmadát fordította maga, míg egyharmadát egy *i*-ző nyelvjárású *kézírtos* fordításból vette, a melyet két oldalon egy *ö*-ző nyelvjárású szövegből egészített ki.

Egy ilyen kézírtos fordítás töredékeit őrizte meg a DöbrC., a melynek 257—386. lapjain (Nyelveml. XII, 127—199) az evangéliumi részek közt elszórva, Szent Pál leveleinek körülbelül ötöd-részét találjuk magyar fordításban.*

Nagyon valószínűnek látszik, hogy KOMJÁTHY ezt a DöbrC.-beli szöveget munkájában felhasználta. Fordítása ugyanis számos helyen szóról-szóra egyezik a DöbrC. fordításával, azzal a különbséggel, hogy KOMJÁTHY az előtte fekvő szöveg egyes szavait ()-ben szinonymákkal magyarázza. A hol pedig egy-egy szó fordításában magában a szövegben eltér, ott ()-be rendszeren a DöbrC.-ben olvasható szót teszi.

Az egyezésnek ilyen példái:

1. Rom. 13, 11—13:** Nunc enim *propior* est nostra salus . . . Nox praecessit, dies autem appropinquavit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis.

DöbrC. 257 immar *közelben* vagon mi idvössegönk . . . *ee* el mvt: nap kedeg el közeleiteth: Azert hañvk el setetsegnek *é* *dolgit*: es *öltözöñk* féñsessegnek fegv-ribe.

Komj. 94—95: mostan *küzelben*, yelen vagon a my idues-sygvnk . . . Az *eyh* (eyely idw) el multh, az nap penygh el kw-zeleyteth. Vesswkel annak okayrth, my rulunk az setythsygeknek chyelekedetyth *dolgayth*, es *öltözöñk*, vegywk ryank a vy-lagossagnak fegueryth.

2. Tit. 2, 11—14: Apparuit enim gratia Dei . . . erudiens nos, ut abnegantes impietatem, et saecularia desideria: sobrie, et iuste, et pie vivamus in hoc saeculo, expectantes beatam spem, et adventum gloriae magni Dei.

* Számos nyom utal arra, hogy a DöbrC. eredetijében e fordítás teljes volt, a melyből a másoló Bertalan pap válogatott ki egyes részeket.

** A latin szöveget a Vulgatából idézem.

DöbrC. 265: istennek *malazta ielent* . . . oktatvan minketh hoğ meg tagadvan keğetlenseget: es ez *vilagi* kivansagokat: iozanon es igazan, es kegesen elönk ez vilagon, varvan az bodog remen-seget es nağ isten dicösegenek *el iövetet*.

Komj. 405: az elwistennek, *ma-lastia* (kedue) . . . meg fynesedet (*meg ielent*), tanoithuan mynket, hogy meg tagadvan az kegetlensegeet es *ezuilagi*, testy kyuan-sagokot, iozanol es igazan es ke-giessen eelywnk ez mostany ve-lagon varuan amaz bodog remen-seget, es az nagy istennek . . . diczwseegenek meg velagosoita-sat (*el iövetelet*).

3. Gal. 4, 5: misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, ut eos, qui sub lege erant, redimeret.

DöbrC. 275—276: Isten \hat{v} fiat bočata: azzoñ embertöl *zövített*: törven alat *löttet*: hoğ azokot: kik törven alat valanak. meg val-tanaia.

Komj. 265: bocyata az elwisten az wfyath, azonyallattol lwtte-th (*zylettech*) twrueny alath *lötteth* (tamattath), hogy azokoth kyk az twruen alat valanak megh valtana.

4. Thess. 4, 1: . . . rogamus vos et obsecramus in Domino Jesu, ut quemadmodum accepistis a nobis, quomodo oporteat vos ambulare, et placere Deo, sic et ambuletis.

DöbrC. 303: . . . kerönk tiktö-köt. es onzollonk vr iesusban. hoğ mikent vöttetek mi tvlönk minem-men *kellene iarnatok*: es istennek *kellettnetek* svğ es iariatok.

Komj. 349: . . . kerwnk titeket es onsolunk az vr Iesusra, hogy mykeppen vwtte-tetek mytwlwnk my modon (*kellienek*) swkseeğ volna ti-nektek *iarnotok* (niaiaskodnotok) es az elwistenek kedueskednetek (*kellenetek*).

5. Cor. I. 11, 27: Ita que quicumque manducaverit panem hunc, vel biberit calicem Domini indigne: reus erit corporis et sanguinis Domini.

DöbrC. 314: valaki eendi ez keñeret: *vag* yanga vrnak pohar-rat miltatlan vr. testenek es ve-renek *binös* lezen.

Komj. 167: valaky endy e ke-nyereth es (*a vagy*) iuangya az vrnak poharath myltatlan az vr-nak (vr Iesusnak) testyenk es vryrynek *Bünöse* vytkese lyzen.

6. Rom. 8, 23: expectantes redemptionem corporis nostri.

DöbrC. 353: varvan mi tes-tönknek *valčagat*.

Komj. 73: varuan a mi tes-twnknek meg valtasat (*valchygat*).

7. Cor. I, 10, 10: Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt et perierunt.

DöbrC. 361: Sem ne *morgoğa-tok*, mikent nekik \hat{v} közzölk *mor-gottanak* es *el vezenek*.

Komj. 159: Se ne zugogyatok *morgodyatok*, mykypen ew kwzzw-lek nymelyekes (zugodtanak) *mor-godtanak*, es meg wlettettének (*el veztenek*).

8. Gal. 3, 21: Si enim data esset lex, quae posset vivificare, vere ex lege esset iustitia.

DöbrC. 368: mert ha ol' törven
advan volna, ki *meg eleveneithetne*,
bizon' törvenből volna igassag.

Komj. 263: Mert ha az tőrüeny
adattatoth volna, ky megh elest-
hetne (*megh elevenythethne*), bizo-
nyauul az tőrüenből volna az
igassagh.

9. Gal. 5, 16: Spiritu ambulate, et desideria carnis non per-
ficietis.

DöbrC. 370: *Lelekben* iariatok:
es testnek kivansagit nem *tökél-
letek*.

Komj. 271: *lelegbe* (yhlesbe) iar-
iatok, es az testhnek kyuansagyth
el ne *tökelyetek* (vygezzetek).

10. Eph. 5, 19: loquentes vobismetipsis in psalmis, et hymnis
et canticis spiritualibus, cantantes . . .

DöbrC. 380: zolvan magatok-
nak. *psalmosokban* es *Imnosokban*
es lelki inekekben *inekelven*.

Komj. 297: zoluan tymmagatok-
nak *psalmusokba* (eneklesekbe) es
hymnusokba (dicyeretekbe) es lelky
enekekbe *enekeluen* (z'wngwdwz-
uen).

Ezen egyezéseket, a milyeneket még nagy számban idézhet-
nénk, nehezen lehetne a véletlennel magyarázni. De még határo-
zottabb bizonyítékot szolgáltatnak azok a helyek, a hol KOMJÁTHY
több szóból álló kifejezést fordít a szövegben a DöbrC.-től eltérően,
a ()-ben vele egyezően. Például:

1. Gal. 3, 27: Quicumque enim . . . baptizati estis, Christum
induistis.

DöbrC. 277: Mert vala meñnen
. . . meg keresztelkettetek, *kristosba*
öltöztettek.

Komj. 264: Mert valakyk megh
keresztelkettetek, az Christusth
v'wtetek reatok (*irbele ir'ltöztetek*).

2. Rom. 12, 19: Scriptum est enim: Mihi vindicta: ego retribuam.

DöbrC. 286: mert irvan va'gon
En nekem *bozzo allast es en meg*
fizetem.

Komj. 92: merth yruan vagon,
ennekem az bozzusagh, en fyze-
tem (enym az *bozzu allas en meg*
fizetem).

3. I. Cor. 13, 8: Caritas numquam excidit.

DöbrC. 297: zeretet *soha ki*
nem esik.

Komj. 173: Az zereteth (soha
haznalny meg nem zwnyk) *soha*
ky nem esyk.

Végül megemlíthetjük, hogy a DöbrC. — mint ismeretes —
i-ző nyelvjárású, s így e körülmény is, mely födi TRÓCSÁNYINAK fön-
tebb idézett megállapítását, megerősíti azt a föltevést, hogy KOM-
JÁTHY a DöbrC.-beli szöveget fordításában fölhasználta.*

FARKAS GYULA.

* E mellett valószínűleg használt KOMJÁTHY egy ERASMUS szövegén
alapuló ö-ző nyelvjárású fordítást, a melyből főleg az argumentumokat írta
ki (vö. VISKI K., Nyr. 1910, 154). De kétségkívül előtte feküdt a latin
szöveg is.

Magyar szavak az angol nyelvben. Az angol szókincs kevés magyar eleme nem a két nemzet közvetlen érintkezésének az eredménye. Mert bár az angol-magyar érintkezés sohasem szakadt meg teljesen, mégis sokkal szórványosabb volt, semhogy egyes szavaknak közvetlen átvételével járt volna. Német, francia közvetítés adott polgárjogot azoknak a magyar szavaknak az angol nyelvben, a melyeket szinte minden európai nyelv ismer. Az angol szókincs magyar elemei tehát csak abból a szempontból tarthatnak számot érdeklődésünkre, hogy milyen alakban fordulnak elő és mióta ismeretesek. Az a hatalmas nyelvtörténeti szótár, mely nemsokára befejezése felé közeledik (a New English Dictionary on Historical Principles, JAMES A. H. MURRAY, Oxford, 1888—) megadja a választ mindkét kérdésre. Ebből veszszük — csekély kivétellel — összes adatainkat. — *Huszár*: a legrégebbi adat 1532-ből való: *hussayres* — könnyű lovasság (R. COPLAND: Victory against the Turks). 1560: „a magyar lovasokat közönségesen *Hussares*oknak nevezik, rendkívül kegyetlenek és fosztogatók . . .“; KNOLLES is sokszor megemlíti nagy történeti művében a magyar huszárokat. — *Csákó*: *shako* alakban előfordul 1815-ben; *chaco* 1826-ban. — *Dolmány*: első adatunk 1585-ből való (*Dolyman*). Hihetőleg a törökből került az angol nyelvbe. HAKLUYT egy török basa dolmányáról (*Dollymant*) tud 1599-ben. — *Kocsi*: *coche* 1556; *Cochee* 1561; *cosche* 1562; egy 1615-iki adat szerint Guyllyam Boonen (hollandus) 1564 óta az angol királynő kocsisa (*Coachmanne*), ő honosította meg Angliában a kocsit, mely főleg a nemességnek nagyon megtetszett, úgy hogy a kocsi-gyártás húsz év alatt ugyancsak föllendült Angliában. — *Tokaji*: az első adat SWITFTŐL való 1710-ből: *Tokay*; 1714: *Tockay*; 1773: négyféle bort készítenek ugyanazon szőlőből. Tokajban azoknak neve: „Essence, Auspruch, *Masslasch* és a közönséges bor“. A tokaji bort persze az angol írók és költők is sűrűn említik (például SCOTT Kenilworth című regényében: *Tokay*. XIII. fej.; R. BROWNING is említi egy híres költeményében (Nationality in Drinks). — *Thökölisták* (*teckelite*)-nak csúfolták sokáig a whig-pártiakat. 1682-ből való az első adatunk (MURRAY nem említi ezt a szót; lásd Századok 1906: KROPF L.: Az angol Thökölisták és Századok 1912 cikkemet: Régi angol költemények Thököliről). — *Magyar*: ezt a szót — úgy látszik — aránylag rövid idő óta ismerik általánosabban. MURRAY első adata 1797-ből való (TOWNSON, az ismeretes magyarországi utazó említi). Itt említjük meg, hogy a „Hungarian“ szónak SHAKESPEARE idejében többféle jelentése volt. Ő maga is használja ezt a szót („A windsori víg nők“-ben). Milyen értelemben? Erre nézve — mint ismeretes — többféle vélemény van (lásd BODROGI LAJOS: Magyar Shakespeare-Tár I. 3; uo. VI. köt. KROPF L.). Bizonyos azonban, hogy SHAKESPEARE ebben a fölkiáltásban: „base Hungarian Wight“

nem gondol a szónak eredeti jelentésére. Ettől már teljesen diszociálódott, a mint ezt több adattal igazolhatjuk. A hunger (éhség) szóval való hangbeli rokonsága eredményezte az ilyen jelentéseket, mint „nagyevő, éhenkórász, koldus” stb. (lásd a különböző adatokat MURRAY szótárában: 1606, 1608, 1600—12, 1632 stb.). Ilyen értelemben használta SHAKESPEARE is.

FEST SÁNDOR.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Irodalom. Azok között a próbálgatások között, melyek a *literatura* szó magyarítására történtek, talán megemlíthető a *nyelvkelet* szó is annál inkább, mert ez a próba RÉVAI *Deákságával* egykorú és az irodalom fogalmának meghatározását is megkísérli (Vö. Nyr. 42 : 50—53). A KULTSÁR-féle Hazai Tudósítások rendszeren beszámolnak a korabeli egyetemi előadásokról is. Így jelenti például az 1806. évfolyam 321. lapján, hogy RÉVAI megkezdte előadásait:

Az ittvaló Királyi Fő Iskoláknál ezen hónapnak 10-dikén kezdette el Tiszteletes Révai Miklós Úr a' Magyar Nyelvnek, és a' Magyar Nyelv Keletének Kir. Oktatója az ő tanításait.

A nyelv keletének szóhoz azután ez a csillagalatti megjegyzése:

A' Literatura a' Nyelvnek tudományos keletét ismérteti velünk. Melly nyelvnek tudós munkái nintsenek, annak nintsen Li | teraturája. Azért a' Magyar Nyelv és Literatura Tanítójának az a' kötelessége, hogy nemcsak a' Nyelv reguláit előadja, hanem azt is előszámolja: mikor és mitsodás Tudós Magyar munkák készültek, akár nyomtatva legyenek, akár nem, ezen felül azon Munkák készületének jelesebb környülállásait, magoknak pedig a' Munkáknak kitező Tulajdon-ságaikat és tökéletességeiket. — Illy meghatározások után remény-lem, hogy Hazánkfiak nem fogják megvetőnek találni, ha a' Literatura nevezett helyett a' Nyelv Tudós Kelete, vagy rövidebben Nyelvkelete szót fogom fel.

Ki próbálkozott a *nyelvkelet* szóval? KULTSÁRban sejtem a sikertelen vállalkozót, a kinek, úgy látszik, RÉVAI *deáksága* nem tetszett. Pestről ugyanis ő maga szokta írni tudósításait saját lapjába. Igaz ugyan, hogy KULTSÁR kijelenti (u. i. 29. l.), hogy azon lesz, hogy minden újítást elkerüljön, mert a szófaragás többnyire a nyelvbeli tudatlanságból származik, s deák szavak épp úgy nem rutitják el nyelvünket, mint a németet sem rontják el (u. i. 233. l. is), mégis bebecsúsztat új szavakat is — alkalmasint a Tiszti Szótárak munkálatainak hatása alatt — tudósításaiba. Utána csak PERETSENYI NAGY L. Vélekedésében (1807:4) és ugyancsak nála a Hazai Tud.-ba

RÉVAIRÓL írt Megilletődés-ében (1807:1:298) olvastam a literatura ezen magyarját.

Majdnem harmincz évvel később, már nem messze az *irodalom* születési idejétől, találhatunk újra egy kísérletet, mely rokonibb a mai alakhoz, mint a *nyelvkelet*: „A' hatalom' árnyában — írja a Tudomány Tár 1834:1:87. lapján — újra föléledtek a' rend' fogalmai is, 's ez a' rend nem csak a nyilvános erkölcsökre hata, hanem az írászatra is, mellyet a' republicai magasztaltság, az igaz útról eltéríte. A' *literatura* — folytatja — egyik alkotó része a' polgári társaságnak“. Ez az *írázat* pedig bizonyosan a *költészet* mintájára készült s az *irodalom* szó közvetlen elődjének tekinthető.

Rabszolga. Első adatunk e szóra 1774-ből való (I. NyÚSz. II.). HALLER Telemakusában, 1755-ben azonban már ráakadhatunk (57. l.): „Veled, kedves barátom, *rab szolgája* leszek“ és u. i. 179. is: „*rab szolgák* táplálásának“. FALUDINÁL 1773-ban már jobban összeforrva (Szent Ember 7.): „*rab-szolgája* légyen minden felkapott szokásnak.“ Első tekintetre ez az összetétel rokonértelmű szók tapadásának látszik, mint FALUDINÁL N. A. 157. a: *bokor-pár, bölcs-jámbor* (u. i. 211.), holott jelzős kifejezésből tömörült. Nemszak a HALLERNÉL olvasható *rabi szolga* (Tel. 57.) és a FALUDINÁL 1771-ben (Udv. Emb. 140.) található: *rabi szolgálat* és a még előbbi *rabságos szolgálat* (Helt. Ut. Aa8. NySz.) bizonyítja ezt, hanem PÁZMÁNY *fogóly szolgája* is (Préd. 1090. NySz.), mely ellentéte a másfajta: *szegődött* és *rabotás szolgának*. A Téli Éjszakákban (1787:634. NySz.) előforduló *szolga rab* csak olyan stilusbeli sajátsága FALUDINAK, mint ugyancsak neki az *erőhatalom* helyett a *hatalom-erőszak* (N. A. 229: ügyes szomszédúnkat hatalom-erőszakkal ki-forgatni a' magájébul).

Síkság. A kurucz balladák eredetiségének nemrég felvetődött kérdésével kapcsolatban sokszor történt hivatkozás a *planities, campus* jelentésű *síkság* szóra, mint THALYTÓL az *Esztergom megvételébe* mintegy anachronisticusan beszótt újításra. Először TOLNAI V. említi meg a *Kuruczok irodalmunk szövegeiről* írt értekezésben (EPhK. 37:412.), hogy a *síkság* szó a síkföld értelmében még újabb (mint a *mindenki* szó) s először SÁNDOR ISTVÁN Toldalékában (1808) található. A régiség szerinte csak a *tér mező, sík mező, lapány, lapály* szavakat ismeri. A *síkság* tudtával a régiségben csak egyszer fordul elő PÁRIZ-PÁPAIBAN s ott jelentése: *laevitas intestinorum, azaz hasmenés*. Az a véleménye tehát, hogy „SÁNDOR ISTVÁN már a köz- vagy népnyelvben fejlett jelentést vette fel szótárába, de annak is aránylag újnak kellett lennie“. TOLNAI ezen megállapítását elfogadja RIEDL is, midőn *A Kurucz Balladákról* meggyőző erővel írt tanulmányában (Irodalomtörténet II:442.) azt állítja, hogy a *síkság* szót 1706-ban a vitatott értelemben nem ismerték.

Védelemükbe veszik azonban a *síkság* szó ezen jelentésbeli régiségét a kurucz balladák eredetiségének vitatói GULYÁS J. és HARSÁNYI I. a Sárospataki Ref. Lapokban (1913:46:399. *Néhány szó a kurucz balladák kérdéséhez* cz. értekezésükben). Előbbre is viszik a szó előfordulásának dátumát, a mennyiben 1788-ból közölnek rá adatot PÉCHY MIHÁLYNAK 1788 május 17-én kelt, s a Hadt. Közl. II:314. olvasható leveléből; melynek hitelességéhez, mint meggyőződtem, nyelve alapján sem férhet kétség: „Innen Belgrád — írja itt PÉCHY — 17 egész mérföldet tévén, ha ugyan csupa *síkság* is, öt-hatszáz ölnyire felmenő bombák ide nem látszhatnak.“

Anélkül, hogy a *síkság* szónak, melyet olyan természetes nyelvfejlődés következményének tartok a *sík* mellett, mint a minő a tér mellett a *térség*, a kurucz balladák eredetiségére nézve bárminő fontosságot is tulajdonítanék azon stílus és szerkezetbeli erősségek mellett, melyeket TOLNAI ÉS RIEDL felhoztak, azt hiszem, a tárgyaltam szót törülnünk kell az eredetiséget kétségbevonó bizonyságok sorából. A *síkság* szó ugyanis síkföld jelentésben *PP.*-től kezdve többször is megtalálható. Igaz ugyan, hogy *PP.* is csak 1708-ban jelent meg először, de annyira közel esik az 1706-os évszámhoz, hogy bátran egyidejűnek vehetjük jelentkezésének idejét a kurucz balladák keletkezésének állítólagos korával. Ezen időtől kezdve azután a *síkság* minden nagyobb szótárunkban megtalálható SÁNDOR I. Toldaléka (1808) előtt;

1708. PÁRIZ-PÁPAI: campus szónál: Aequor campi: *Mező síksága*, Immensa camporum spatia: *Nagy síkságok*. Az aequor szónál: Camporum aequor, Maris aequor: *Síkság*. Így található ez *PP.* minden kiadásában.

1750. WAGNER: Phraseologia: campus: *Mező, síkság*. Épp így az 1775-iki második kiadásban.

1803. MÁRTON: Lexicon: Ebene, die: *síkság, térség, rónaság; tér föld, sík föld, róna föld. Fläche: síkság, lapály, térség; Platte, die: sík, síkság.*

Arra azt hiszem senki sem gondol, hogy PÁRIZ-PÁPAI csinál-mánya volna a *síkság* szó; de hogy azt az esetleges ellenvetést is elhallgattassuk, hogy csak szótárakból idézzük, felhozhatunk két adatot a XVIII. század közepéről, mely ugyan már nem kurucz-kor, de mégis a szó köznyelvi volta mellett bizonyíthat:

1755. HALLER, Telemakus 166: „a' tenger parton lévő síkság nékiek pusztán maradna“, u. i. 307: „Mint a' Káistrus folyó-víz síkságán egy más szagztatására . . . fel-gerjedett oroszlánynak 's párducnak“. S hogy végül egészen 1808-ig kísérik e szó történetét, ime 1806-ból is egy adat: „A' tér hely egy szép síkság; egy része búzamező“ (Haz. Tud. 332.)

A *síkság* (campus, planities) szó tehát, mint a XVIII. században járatos köznyelvi szó, nem bírhat akkora bizonyító erővel, mint e *mindenki*, *diadal*, *riadal* szavak.

Rang. (MNY. IX:80, 454). Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy ennek a német jövevénynek szótározása nem 1818-ban történt, hanem 1803-ban, ugyancsak MÁRTONNÁL (Lex. 256): Rang, der: den ersten Rang haben, *első rangban* lenni; er hat den Rang vor dir, *előbb való rangban* van, mint te, v. nálad. Rangordnung, die, *rangrend*, rangos rend; Rangstreit, der, *rangért* való vetekedés, végül Rangsucht, die, *rangkórság*, *rangravágyás*. Ezen utóbbi összetétel a NYÚSZ. II. kötetébe is bekerült, de itt is elkerülte az első fejtegetés figyelmét. Azt, hogy *rang* szavunk helyett régen az *érdem*, *rend*, *tiszt*, *szolgálat*, *kötelesség*, *méltóság* sőt *becsület* szavakat használták, mutatják a XVIII. század közepéig terjedő írott és nyomtatott emlékeink. Bizonyos az is, hogy *rang* szavunk ma legsűrűbben a hadi műnyelvben fordul elő és hogy német átvétel. Ezek a körülmények rávezethetnek bennünket a szó magyar nyelvi életének kútfejére is. BARANYAI ZOLTÁN írja *A jelentéstannak egy új irányáról* című tartalmas értekezésében a *csoportnyelvekről* szólván, hogy „egy nyelvben . . . valósággal annyi elhatározott szókészlet van, ahány elhatárolt szociális csoport van e nyelv keretében, nemcsak a külön, hanem a minden csoporttal összefüggő fogalmakra is. De az egy csoportban divó jelentés túlterjed a csoport határán, más emberekkel való beszédben is az ő csoportbeli értelmükben használnak valami szót s ezt a többi csoport is meghonosítja nyelvhasználatában, különösen a tekintélyben álló csoportok, az arisztokraták és tudósok szavait szerették használni“ (Nyr. 38:108). Hozzátehetjük bátran, hogy ez átvétel nemcsak jelentésváltozatokra vonatkozik, hanem egész szavakra is kiterjed az egyes csoportok között és hogy egy ilyen tekintélyes csoport a katonaság is; ennek nyelvéből kellett *rang* szavunknak a többi szociális csoport nyelvébe átmennie. Az eddig első, kimutattam adatoknak (1770. KALMÁR Prodr. 411:a' *ruhámnak a' rangja*. MNY. IX:454) ellentmondása ezen eredménnyel csak látszólagos. Igaz ugyan, hogy nem katonai irodalmunkból való, s nem is katonai (*charge*) jelentésben találjuk, de kapcsolata — a régen épp úgy, mint most — a díszes ruhákon megnyilatkozó katonai ranggal szinte szembeszökő. KALMÁR tehát díszesebb, nagyobb urat mutató ruháról beszél. De lerontja ezen látszólagos ellentmondás erejét az, hogy régi katonai irodalmunkban sokkal előbb ráakadhatunk e német átvételre.

KOVÁTS JÁNOSNAK, kinek nevével a NYÚSZ. II. kötetében sűrűen találkozhatunk, *Hádi Exercitiumában*, melyet „Kewenhiller fő generalis alkotmányából Magyar-Tiszt-Uraimék kedvéért Nyelvünkre“ fordított 1746-ban már többször is találkozhatunk a magyaráztam szóval:

Az Obesterek nyilaznak (rouilliren) az Armádánál hivatalylok végben vitele eránt az *ő Rangjok vagy-is érdemek szeerint* a' Fő-Hadnagy (Obrist-Lieutenant) és Fő-Stráza Mester penig a' Regementek *rangja szerint*, meliben állanak. 51 — az *ő Rangjok vagy érdemek szerint* egymás utánn 55. — az Compagniakhoz *rangjok vagy praecedentiájok szerint* megyen 56. — jobbrul az őrebbik Hadnagy és így egymás utánn, mindenike az *ő Rangja szerint*, kiket a' köz-Tisztek és a' köz-ember Companiájok *Rangja szerint* válosztanak 59. — a' Regementek *rangja szerint* 72. — arra köll-vigyáznyi, hogy valamint a' Táborban, ugy itt-is az *ő rangjok* meg-tartassék 77. •

Ezek az adatok nemcsak azt mutatják tehát világosan, hogy *rang* szavunk katonai műnyelvünkéből került a köz nyelvbe, hanem az átvétel idejére is engednek következtetni. A „*rangjok vagyis érdemek*“ magyarázatos használat arra mutat, hogy az átvétel a XVIII. század negyvenes éveinél nem előbbi.

SIMAI ÖDÖN.

Véren ér. A MNy. ez évi márcziusi füzetében olvasható a következő, Székesfehérvárról származó nyelvtörténeti adat: Fejér-Várról Füredre hordozkodván, ottan nem tsak Borbélykodott, hanem még Tracterkodott is, de *véren érvén* az tökéletlen huzás vonyásnak, ismét Fejér-Várra visszatért illy galibát most szerezvén (138. l. — 1783-ból).

Ugyan mit jelenthet ez a *véren ér* kifejezés? A zalavidéki népnelyvből magamnak is régi ismerősöm és háromféle használatát tudom. 1. A falunkban egy legény felakasztotta magát; az istenadtának nem sikerült a szándékát véghezvinnie, mert *véren érték*, azaz jókor észrevették s elvágták a kötelét. — 2. Hogyha az ökör a friss luczernától felfuvalkodik. könnyen rúdra kerülhet a bőre. De a jó gazdának jószágán a szeme, idején meglátja a bajt; *véren éri* az ökrét, a mikor még lehet rajta segíteni. — 3. Végül még a tetten kapott tolvajról is azt mondják, hogy *véren érték*.

A régiségből előkerülő adatok azt bizonyítják, hogy ez a népajkán is élő szólás a hajdani magyar jogi nyelvnek egy terminus technicusát őrizte meg. Egy 16. századi házasságtörési perben „az A(ctor) azt mondgya, hogy ez személyeket *az véren avagy gonosz-ságon megfogták volna* (Tört. Tár, Ujf. X, 89. — 1595-ből); ugyanennek a pernek egy tanúja pedig azt vallja az egyik vádlotról, hogy „*az vérről elment* és úgy fogták meg az én házamnál“ (uo). A következő 17. századi adatban pedig csak általánosságban arról van szó, hogy a bűnöst valamilyen gonosz cselekedetben találják: Hogy ha a mi szolgálkat ha valamikor *a factumon a véren kapnák*, szabad volna bíró uraméknak . . . megfogatni (Gazd. Tört. Sz. II., 41). — Ez adatokból kiderül, hogy régi jogi nyelvünkben a *véren ér*, *véren kap* a tetten érésnek, az in flagranti való elfogásnak az

állandó kifejezése volt; ebből aztán a szólás etymológiája is világos: kétségtelen, hogy eredetileg csak gyilkosságra vagy más kisebb, vérontással járó gonosztételre vonatkozott s innen terjedt át az egyéb bűnös cselekedeten való rajtakapásra is, sőt a mint a népnyelvi adatok mutatják, ma már ez a kifejezés a nem bűnös tetten észre vonatkoztatva is használatos.

Az általánosan ismert latin *in flagranti* kifejezést, a melynek őse először a Krisztus utáni hatodik században készült Codex Justinianusban bukkan fel, eleinte valószínűleg szintén a bűnös cselekedetnek csak egy fajtájára, a gyújtogatásra vonatkoztatták s innen ment át a gonosztettek egész területére; ilyenformán gondolják a Magyar Jogi Lexikon írói is: „*flagrare* a. m. égni; adhuc *flagrante crimine* comprehensus (Cod. Just. IX. 13. cz.), a kit („még égő“) bűncselekményen rajtaérnek, tetten kapnak (innen: *in flagranti*).”*

Ezek szerint világos, hogy a féktidézett fehervári adatnak vagy az írója, vagy a másolója egy ékezetet a tollában felejtett, mert a mondatnak értelme csak így van: *vérén* érvén az tökéletlen húzás vonásnak — vagyis az illetőt nem egészen rendén való dolognak a vérén érték.

KERTÉSZ MANÓ.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szemelvények az Oklevélszótár készülöben levő pótlékából.**

Lábaserdő: 1502: Siluam par-uissimam Hungariter *Labaserdeu* vocatam (Muz. Bugarin-Horváth). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Lágy: 1388: ubi nunc lapides exciderentur *laagkew* dictum (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 15. Fasc. 3. Nr. 8.). 1504: tres vineas suas, vnam Rosamal, aliam *Laghmal* et terciam Ichke vocatas in promontorio de wylak habitas (uo. Lad. 64. Fasc. 2. Nr. 4.). [Az OklSz.-ban 1467-ből egy kétes adat.]

Lajkó: 1507: Andrea *Lajko* . . . in dicta possessione pel (Muz. Barkóczy).

Lajos: 1295: *Loys* et Nicolaus filij Janus (Muz. t. a.). 1389: possessionem *Lajsfalua* (Muz. Ocskay). 1460: in personis Johannis, *lajus* et Stephani filiorum condam Egregy Emericj . . . Zambo de eadem Mezewlak (Muz. Gaál). [Az OklSz.-ban egy régi adat 1336/1354-ből.]

Lak: 1382: quasdam possessiones dicti monastery Zarm, Zcenthbalas, weres, emrehlaka, fekethtwyanuslaka, Chomorlaka, pethelaka, Irewfalua, Garmath, Kuchelaka, Galusfalua, Zcabopal-laka, Zcenthluka, lazlofyayanuslaka, Gerygurlaka, Kalozfalua,

* Vö. még Tóth B. Szájruul szájra, 327. l.

** Az első két közleményt lásd MNy. X, 38 és 78.

Maga[r]falu, Catoklaka, fwlcceg, Zcenthamas, Gelyenfalua, Teryek, Bayzcyfnalua, weresalma, Chobanus, pethewfyayacablaka et Gyurglaka vocatas (Muz. Sibrik, két eltérő helyesírású példány).

Lanka (lonka): 1265, 1360: porcionem suam hereditariam in Nadasd cum omnibus vtilitatibus et circumstancys suis lanka vocatam terre Comitatus Warazlay (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégeb adata 1505-ből.]

Lapos: 1283: Si uero ratione eiusdem terre Lopus Reu (Muz. Balassa). [Az OklSz. legrégeb adata 1288-ból.]

László: 1377: quasdam possessiones . . . fyzestou, Lazlauhaza, Ozunloka et Zajdruglaza vocatas in comitatu de Crassou (Muz. Perényi).

Légely, négely (cadus, dolia): 1454: ad vallem *Negelwelgh* vocatam (Eszk. kápt. házi lt. Lad. 34. Fasc. 1. Nr. 18.). 1501—21: Item Globuli pro Barbatis In *Negel* II. Non tamen plena facit vnum *Negel* . . . Item pulueres pro Barbatis *Negel* parua I. (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégeb adata 1494-ből.]

Ligetes: 1337: latus cuiusdam montis *Lygetus* vocati . . . in quo quidem *Lýgeth* (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Ló: 1267 körül: Datum in *lureu* (Muz. t. a.). 1342/1482: venit ad campum *Ogmandloamezeý* dictum (Muz. Perényi). 1346: possessio *Chokuna* cum terris toti, *loufeu* et alys ad eandem spectantibus (Muz. Sibrik).

Lombosfarkú: 1509: Egregium

Michaellem Zomor de Pokatheleke dixit fore traditorem, deinde dixit eundem fidefragum fore et anichilatoremm nostri Comitatus, et In wlgarj dixit eundem fore *lombosfarkunak*, Ex aduerso prefatus Michael Zomor . . . Negat se fore . . . Anichilatoremm nostri Comitatus et *lombosfarkw*, sed dixit se fuisse semper et esse fidelem (Muz. t. a. Véghely). [Az OklSz.-ban *lombosra* legrégeb adat 1685-ből.]

Lőcseteg?: 1256: venit ad riuum *Leucheteg* et ibi (Muz. Jessenák).

Lővér: 1324: Stephanus dictus *Lewer* (Muz. Ocskay). [Az OklSz.-ban csak helynévi adat.]

Lugas: 1342/1482: sub illo monte est quidam fluuius *Rofayunlugas* pathaka (Muz. Perényi).

Macska: 1251: particulam terre super *Machkazormv* (Eszk. kápt. házi lt. Lad. 12. Fasc. 1. Nr. 1.). [Az OklSz.-ban legrégeb adat 1286-ból.]

Madaras: 1384/94: terre magistri Michaelis de Sombor, que *Madarasayfeý* vocatur . . . descendendo ad *Harýssasypataka* a parte meridionali (Muz. Sombory).

Magzó: 1509: Ladislao *Maghzo* (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Mákszem (?): 1370: Clementis, Johannis et Stephani filiorum *Makzeem* . . . Walacorum nostrorum comitatus de Beregh (Muz. t. a.). 1380: Stephani et Johannis filiorum *Makzým* . . . Olacorum nostrorum de IIsua (uo). 1406: Johannes et Naan filij *Makzem* de IIsua (Muz. Perényi). [Úgy ezek,

mint az OklSz. két adata: 1411, 1423, a *Maxim* névből népetymológiák?]

Major: 1330: predium suum seu allodium quod wigo Kunchspan *Maiura* dicitur (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 41. Fasc. 1. Nr. 9.). 1349: in eadem possessione Beren patrem eiusdem donch Jus habuisse et allodium wigo *Mojur* dictum conseruasse (Muz. gr. Berényi). [Az OklSz.-ban legrégibb adat 1332-ből.]

Malacz: 1351: Nicolaum dictum *Malach* ... aule sue Juuenes (Muz. t. a. Véghely).

Malaszt: 1286/91: Martinus filius *Milosth* de Chou (Muz. t. a.). 1344: aut Andrea filio *Myluzta* (Muz. Kende; malaszt?).

(Folytatiuk.)

Málonfekvő: 1353: Item pertinentes ad possessionem deche vadunt sic a parte Castri Baluanus, *Malunfekw* ... Kapus et inde ad ... monticulum Beerch vocatum (Muz. Bethlen; vö. Beszt. szószedet 1212. sz., JordC. 94, Murmellius 1052. sz., Nyr. 1905: 335. l. SÁGI ISTVÁN: „Málonfekő“ és 1906: 129—131. lap PUNGUR GYULA: „Málonfekvő“). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Marcsa: 1402: relicta Georgii filii Johannis de Vyzzalař *Marcha* vocata ... dominam *Marcha* vocatam (Muz. Ocskay). [Az OklSz.-ban legrégibb adat 1705-ből.]

Marha: 1436: Thomas *Marha* (Muz. Dessewffy). [Az OklSz. legrégibb adata 1516, ill. 1584-ből.]

JAKUBOVICH EMIL.

ADATOK A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

Acintos., 1. kemény (pl. a kiszáradt föld; a jófajta búza); 2. acélos (egy adat: *acintos fejsze* MTsz.)⁴. Jelentése tehát teljesen megegyezik az *aczelos*-éval. (Vö. CzF.): aczelos búza, aczelos föld. Vajjon az *aczelos* vagy *aczilos*-ból nem válhatik-e a nép ajkán: *aczintos*. Azt hiszem: igen. A *fáin* (ném. *fein*) továbbképzése, vidékek szerint hol *fáinos*, hol *fáintos*. A *t* mássalhangzó nemcsak az *sz* végű szókhoz (*forint*, *rubint*, *forspont*) járul szívesen, hanem igen gyakran az *-l* végűekhez is, pl. *czolt* (ném. *zoll*), *nélkült* (s ebből *nékünt*), *azonnal* (s ebből *azonmált*). Föltehetjük tehát, hogy az *aczintos* eredetileg *aczilto*s volt s ebből lett *-l* és *-t* hangserével: *aczintos*. (Vö. *mihelyt* > *mihent*).

adalom megvan a NySz.-ban is 1690-ből idézve.

Adus az Adolf keresztnév magyar beczező alakja.

aggasztal megvan a MA.-nál „vetero“ czimszó alatt.

agyarkodik alakváltozata: *acsarkodik* már Zrinyinél: „mérges foggal reád *acharkodnak*“. Széchy K.: Zrinyi minden munkái 251.

ájás (l. 3. aj, áj) nemcsak „fecskefark módjára nyitott“, hanem „féken tartott, zabolázott“ is. Zrinyinél (Sziget. ostr. Pars XI: 1):

Még *ályos* szüuet is nagyra uisz boszuság

Nem hogy határtalant, kit nem bir okosság.

(Vö. PP.-nál „*Ájazó*, szájat *felájazó*, lupatum.“) Ez pedig: „kemény zabola, harapó ló szájjára vetett zár.“

ajejtozik am. áhítozik. Serm. Dom.

akadalom Gyöngyösinél 1683-ban:

Kezdet dolgainak romlik *akadalma*

Mert van az gátlások ellen nagy oltalma.

am. *akadály* (Vö. MNy. 2:314).

akadvány az 1724 évi borsodmegyei jegyzőkönyvekben: „mégyen a Gyermekekhez, kitis a vizbül az *akadvány* alól két lábánál fogva húzott ki“. (Vö. MNy. 1:276).

akcentál a nép ezzé ferdíti nemcsak az *akceptál*, hanem az *asszentál* igét is. (Vö. Nyr. 6:44.)

akla [első adat 1848-ból, Bug. Szóhalm; PÓLYA JÓZSEF vonta el ‚filamentum‘ jelentéssel az *aklál*: „zusammenheften, zusammenstop-peln“ értelemben vett igéből, Tzs. 1838]. CzF.-nál (1862): „fonal, melynél fogva vmit összeakgatnak“, még Ball.-nál is (1872) am. Faden. De 1881-ben már ugyanó nála „nietnagel“ am. *akla*, *akla-szeg*. Ugyanígy SimB. és KelB., RÉVÉSZ: Vasúti Szt. (1885/6) *akla* am. niet, *aklálni*: nieten, vernieten.

Elvonva *aklál*-ből mint a *számla* a *számlál*-ből.

Áldzsi: az angol *Algernon* keresztnév magyar becvező alakja.

L. Mikszáthnál (1901). „Az én kortársaim“ közt: „A mi *Aldzsink*“. *alkumista*. MA.-nál a *chymistae* czímszó alatt: „Értz változtató *alkumistác*“.

álnoktalan „incallidus“ czímszó alatt MA³.

áloes. Az első adat már a Münch. C.-ben (212): „hozuan mirranac es *aloes*/nec elégőletet“.

Antal becvező alakjaként Zalában *Tanit* is mondanak.

ántikamara megvan PP.-ban „procoeton“ czímszónál és a NySz.-ban is „udvarló palota“ alatt.

apprehendál megvan már 1664-ben (Mon. Irók, 8:371): „el sem bucsuzék ő nagysága, melyet bizonyára nagy minister *apprehendála* is“. A NySz.-ban a „magánhangzó“ czímszó alatt.

aprólék. Az *apró* származékai között figyelmet érdemel az *aprólék* is, már csak a képzése módja miatt is. (*Apról* + *ék*-e, vagy *apró* + *lék*?)

árt: magát vmibe ártani, mégis csakugyan megvan az AporC.-nak a NySz.-ban idézett helyén (184). SZILY KÁLMÁN.

*

Ártifóla. Végső forrása a gör. *intybus*, kgör. *indivi* (MEYER-LÜBKE, EtWb. 326); innen ol. *endivia* ‚több zöldség- és saláta-féle neve‘. Az ol. *endivia* átkerült egyebek közt a németbe is; PRITZEL-JESSEN (Die deutschen Volksnamen der Pflanzen, 1882, 98. l.) a Cichorium *Endivia* L.-nek következő alakváltozait közli: kfn. *antiffen* (DIEF. is); *enduwie* (DIEF. is); népi nevek: *adivie* (alném. Herbarius a XV. sz. első feléből); *andigia* Homburg a. Höhe; *antiffen* Svájc, Baden; BRUNSCHWYG, Destillirung 1500; BRUNFELS, Herbarum icones 1530—6; *artifi* PHOLSPRUNDT XVI. századi írónál; *antivi* Ausztriában.

Ide tartoznak a *Scorzonera hispanica* L. következő nevei is: *artenfüfe* Bern; *artefüsfe* (= *artevisi*), *artefifi* Zürich. BAUHINUS szerint a *Tragopogon porrifolius* L.-t nevezték régebben *artifi*-nek (Pinax, 274. l.).

Már most az *ártifi* alakv. nyilván a *kártifiola* hatása alatt lett *ártifólá*-vá. GOMBOCZ ENDRE.

NÉPNYELV.

Vegyes.

A *tekenősbéka keletkezése*. (Néplegenda.) Emönt a kúdús a parasztszasszonyhó kérogetni. Azt mondi az asszony, hogy gyüjjék hónap, süt neki akko czipót. Sütött másnap az asszony, hát mikó kivöszí a könyeret a kemönczebü, a kis czipó is csak akkora lött, mint a könyerök. Az asszony sajnáta odanni a kúdúsnak s mikor a kúdús gyütt (azt mondik, a Jézus-Krisztus vót), az asszony azt mondi a gyerökeinek: mondjátok, hogy nem vagyok itthun; s bebujt a teknó alá. A kúdús tudta, hogy hun van s háromszor mondta: gyüjjön ki; de az asszony nem gyütt; akkor a kúdús azt mondta neki: no, ha nem gyüsz, teknó a hátadon, lapát a hasadon. Így lött mög a teknősbéka.

A *keresztorrú madár legendája*. A mikor a Megváltó már a keresztre volt feszítve, egy kis madár megsajnálta, rászállott a körösztfára és feszögetni kezdte a szögeket; jaj, de gyönge volt ám az orra, azért a kávája elgörbült s azóta is keresztbe áll. Az Úr áldást mondott a kis madárra és azóta van az, hogy a keresztorrú madár holta után is soká ép marad: nem fogja a rothadás. (Egy szegedvidéki dajkától.)

Az *ördög*, meg a *kanász* elment együtt *disznót* lopni éjjel. Mikor a csapatból kezdtek kidobálni a disznókat, az ördög kérdi:

— Igen ám, de hogyan tudjuk meg: melyikünk melyiket dobta ki?

— Tudod mit, ördög koma — mondja a kanász — én a magaméinak mindnek meggöndörítem a farkát.

— Jó lesz biz a'! — hagyta rá az ördög. Így szedte rá az

ördögöt a kanász; mert hát az ösztövères disznónak hosszú, egyenes farka szokott lenni, a kövérebbjének pedig kunkorgós. A kanász hát még az ördögnél is hunczutabb, mert azt is meg tudta csinálni.

Mondás. Kinek baja nincs, tartson szuka *kutyát*, bak macskát, út mellett való földet, pappleányfeleséget, cigány bérest, rossz órát, s aztán lesz baja. [Koslatás idején a szuka kutyához gyúlnek a többi kutyák s a kerti veteményt eltapodják s rátamadnak az emberre. — A bak macska kajtár, semmit sem lehet tőle megörizni, mindent megeszik. — Az út mellett való földet eljárják. — A pappleányfeleség nem szereti a dolgot. — Czigány béres fél az ökörötől. — Rossz órát mindig igazítani kell.] Udvarhely megyéből.

Ha a gazda különböző helyekről malaczkokat vásárol, megeteti őket fokhagymás korpával vagy moslékkal külön-külön; csak aztán bocsátja együtt a vályuhoz enni. Akkor nem marakodnak, mert érzik egymáson a fokhagymaszagot.

Ne fordítsd össze, mer akkor öldösi egymást. (Füredi nevű számadó a bojtárnak, Békésből.)

Egy icceze bor mellett majd elmondanám a nótát, de józan észszel bolondnak lenni nehéz. (Békésből egy számadó mondása.)

Mese. Volt nekem egy *kecském*, láttad azt; Elment az erdőre, tudod azt; A farkas megette, halod azt; Csak a s maradt, nyalod azt!

Lépjél előre, *csukj* ki mindent (azaz: nyiss ki). Erre a bojtár minden fekvő borjút fölzavart s a kunyhóban mindent kinyitott. (Fenek, Zala megye.)

Falka idén — Bihar-Udvari — az utolsó években, régebb idő óta; pl.: „Falka idén nem vaot szerence a darulövéshez.“

Iplik napkor — Karezag — a vén Megyeri gulyás mondta: „Bicskát tanátam, a szücs ekérte, hogy majd erszint küd írte, majd *Iplik napkor*“ = sohanapján.

Szívtelen, mint a *kakuk*. (Révkomárom.)

Nagyot esni a szón — Szeged táján — betyároknál = kiböknii a szót.

Már nekem nagyon veszedelmesen esik, hogy olyan *pillangós* fogásokkal kell beszélni. Nem úgy, mint régén. Szilágyi Bálint karcazi öreg juhász (a sok új szóra értette).

Telefón — Alföld — a legrégeb a czölöpnek fejszefokkal való döntése, melyet a betyárok — a fület a földhöz tartva — hallgatnak; az ütések száma, egymástánja, ereje jelentéssel birt.

Úgy ki volt öltözve, mint egy lakodalmi tulok. (Székelyföld.)

Vargát ránt — a fogás — Szeged körül — annyi mint: csizmadiát fogott; betyárok fogdosásánál.

A kis fiú úgy értette a kakócza kukorításából, hogy: *Cseté-jé-ké!* Úgy-e, mamám, nem igaz? a

miénk a kis kakas, nem a Csetéjéké. (Nagyszalonta.)

Nyárban, mikor jól van dolga a *disznónak* s az iszapban hever, azt mondja: gróf, gróf, gróf. (Szilágyság, Berettyómente.)

Libát lop a paraszt, tenné a zsákba: *Kádár Pál!* — kiabál a liba; az ember kiigazítja: Nem Kádár, hanem Seres Pista — aló mars, a zsákba. Azután a kacsát lopta volna. Azt mondja a kacsá oláhu: *saptye-optye* — heten-nyolozan. Annál jobb, ha annyian vagytok, mars a zsákba. (Nagyszalontai adoma.)

Elment két ember pulykát lopni; fölmásztak érte a fára. Mikor hozza az egyik, a pulyka mondogatja: *Kis fitty, kis fitty!* A másik ember elkáromkodja magát, hogy: De az istenit! lesz ebből még nagy fitty is. El is fogták a pandurok, meg is volt a nagy fitty! (Nagyszalontai adoma.)

Hangutánzó pacsirtáénak: Felmégyek, felmégyek, Kérek, kérek Szekeret-lovat, lovat. Azzal szántok, vetek, Úgy élek, úgy élek! (Békésből.)

Rigófütty: Turó, író, Hunczut a bíró! Bió! (Túrkeve.)

Rigó szava: Hunczut a bíró Firól-fira! (Révkomárom.)

HERMAN OTTÓ.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

29. B. J. úrnak. Igaz, hogy a magyar jogi műnyelv már a mult század harminczas éveiben az „illegitima proles“-t *törvénytelen* magzatnak nevezi (Törv. tud. Msz.) s hogy e kifejezésben idők jártával egyhangúlag megállapodott; igaz az is, hogy a *természetes gyermek* kifejezés csak valami 30—40 év óta kezd nálunk divatba jönni. A régebbi elnevezésnek megvan azonban az a gyöngéje, hogy az „illegális“-t is *törvénytelennek* szoktuk mondani, de persze ez a kétértelműség megvan a „legitimus“ és „legalis“ magyar egyértékésénél is: a *törvényesnél* is. A „természetes gyermek“ kifejezés különben nem germanismus. Megvan ez már a középkori latinban: „filius naturalis = filius nothus“; az olaszban: „figlio naturale“; a francziában: „un enfant naturel = né en dehors du mariage“; az angolban: „natural son = born out of wedlock“. Mindezeknél fogva mi magyarok sem mondhatunk ellent a nemzetközi kifejezés meghonosításának. Sz. K.

30. **Begy** (MNY. IX. 95). P. THEWREWK EMIL adatát irodalmi idézettel is meg lehet toldani. Arany, Toldi Szerelmében (V. 21) Anikó

Szólt, s míg ez utolsó szavait elmondta,
Szép ujjá *begyébé* tije hegyét nyomta.

A költő jónak látta a szót a Glossariumban megmagyarázni: „... *begye* (ujjnak): gömbölyű húsos rész az ujjak hegyén“. Ertesülésem szerint ez a jelentés a Székelyföldön ma is közönséges; a MTsz. *ujj-begy* czímszó alatt három adatot közöl onnan,

31. **Pokolegyháza** (MNY. IX. 96). PUTNOKY IMRE szerint ez a Mátyusföldön annyit jelent, hogy: nagyon messze, valahol az Isten háta mögött. Én hasonló, de kissé erősebb nyomatékkal hallottam kisújszállási embertől: „Érigger *pokolfélegyházába!*“, azaz: takarodj a pokolba! Lehet, hogy Félegyházanak ismert neve itt mint euphemismus került bele a szóba, hogy enyhítse a *pokol temploma* esetleg sértő czélzatát.

32. **Hunnia** (MNY. X. 177). Megvan a szó, még pedig Meótság-melléki óshaza jelentésében már XVI. századi magyar szövegben is, BENCZÉDI SZÉKELY ISTVÁN Világkrónikájában, 1559, az első magyar nyomtatványoknak egyikében. Az idevonatkozó helyek a következők: 142/b. lapon: „Kic Hunniabeli modra Szekel' bőtuuel eelne . . . á Magyaroc esmet masodsor Hunniabol ki iöuenec . . .“ — 149/b. lapon: „indita öködt az alom lataas, á kit latot vala ygian ottan hon Hunniaba, Az Eleudnak felesige . . . iövendö mondoi ezt magyarazac . . . hog' . . . tamadna oll' feiedelöm, ki inset nag' neppel ki menne, es idegeñ földön . . . le telepödnec. Kin nil'uan ot Hunniaba é Pannonianac köuer földit vala . . .“ — 150/b. lapon: „Arpadnac ideibe ki indulanac á Magyaroc Hunniabol“ (vö. Újabb Nemz. Könyvtár kiadásában is 1854; a szöveg ott azonban nem betűhív közlés).

TOLNAI VILMOS.

33. **Szalay László „Magyarország története“ című művének kiegészítése.** SZALAY LÁSZLÓ korszakos műve VI. kötetének ötödik fejezetéből csak néhány sor került a mű 480. lapján kiadásra. Kefelevonatkép azonban még négy lap maradt SZALAY LÁSZLÓ irodalmi hagyatékában, melyet a nagy történetíró fia, Pál, átadott THALY KÁLMÁNNAK, aki SZALAY LÁSZLÓ műveinek sajtó alá rendezése körül segédkezett. THALY ezt a négy oldalnyi kefelevonatot az ő saját példányához hozzákötötte s végrendeletileg a M. N. Múzeumnak hagyományozta. Báró SZALAY IMRE, SZALAY LÁSZLÓ unokaöccse, a szerző születésének századik évfordulója alkalmából e töredéket THALY széljegyzeteivel együtt s az eredeti betűivel és papirosán kinyomatta, még pedig, minthogy a töredék II. RÁKÓCZI FERENCZNEK 1707 május 24-én NEDECSZY SÁNDORHOZ intézett „Utasítás“-ából vett idézet közepén szakadt meg, a csonkán maradt mondat kiegészítésével. Báró SZALAY IMRE, M. N. Múzeumi igazgató úr e kiegészítést szívesen megküldi díjtalanul mindazoknak, a kiknek SZALAY LÁSZLÓ szóbanforgó műve birtokukban van s akik a kiegészítés tárgyában hozzá fordulnak.

34. **Népnyelvi adatokat** legújabbán beküldtek: 1. Parászka Gábor Hosszumezőről (I. sz. 68); 2. N. Bartha Károly Égéről (Udvarhely m., I. sz. 69).

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 JÚNIUS

6. SZÁM.

Árpád-kori török személyneveink.

Hogy Árpád-kori személy- és nemzetségneveink között török (kozár, besenyő, kún) eredetűek is vannak, folyóiratunk olvasói előtt nem ismeretlen dolog. Hiszen MELICH JÁNOS tagtársunk csak nemrég mutatta ki, hogy a GELLÉRT-legenda *Achtum* vezérének neve török (valószínűleg besenyő) eredetű: egyik legközönsége-sebb török személynévnek, az *Altun*, *Altyn* névnek magyar hang-törvények szerint fejlődött alakja. Sőt egy régibb cikkében* azokat a módszeres elveket is érinti, a melyeket a kutatónak nem szabad szeme elől tévesztenie, ha ingoványba nem akar jutni. A módszeres kutató nem érheti be azzal, hogy egy magyar személynév összeeseng egy török köznévvvel; a magyar személynév török eredete csak akkor lesz valószínű, ha a törökségből is ki tudjuk mutatni az ill. köznévnél tulajdonnévi alkalmazását. MELICH példáját idézem. A régi magyar *Alap* személynév (és hely-név) kapcsolata a tör. *alyp*, *alp* 'hős' szóval kétségtelen, mert *Alyp*, *Alp* a törökségben is egyike a leggyakoribb személynevek-nek (l. EtSz.). Ezzel szemben pl. VÁMBÉRY (Magy. Ered. 114) magyarázata, hogy *Kuthen* (olv. *Küten*) kún vezér neve a. m. *kütän* 'örző', bár alakilag kifogástalan, nem egyéb pusztán ötlet-nél mindaddig, a míg ki nem tudjuk mutatni egyebünnen is a *küt*- 'örizni' ige említett származékának török tulajdonnévi alkalmazását.

Persze rendkívül megnehezíti feladatunkat az, hogy a régi török tulajdonnevek nincsenek rendszeresen összegyűjtve, sőt a RADLOFF-fele népköltési gyűjteménynek is csak az első két köteté-hez készítette el KATANOFF a Névmutatót**. Mind régiségénél, mind a kúnokkal való szoros kapcsolatánál fogva legfontosabb forrá-

* Az Árpád-kori becéző keresztnévek egy csoportjáról, MNy. III, 167.

** Alfavitnyj ukazatelj sobstvennych imen, vstrječajuščichsja v pervom (i vtorom) tomje obrazcov narodnoj literatury tjurkskich plemen, sob-rannych V. Radlovym. Sostavil N. Katanov. Sanktpeterburg. 1888.

sunk az a XIV. sz. első feléből való kipčak-arab Glossarium, a melynek 22. fejezetében az ismeretlen szerző a török férfi- és nőnevek lajstromát állítja össze s etymonjukat is adja. TH. HOUTSMA, a Glossarium kiadója,* kiegészítette e jegyzéket az arab történetírók műveiben talált tulajdonnevekkel.

Ha a törökségből a magyarhoz hasonló személynevet nem tudunk kimutatni, legalább arra kell törekednünk, írja MELICH i. h., hogy abból a korból, a melyből a török eredetűnek magyarított személynév való, hasonló jelentésű magyar személynevet mutassunk ki. Ismét MELICH példáját idézem. Hogy az ANONYMUS-ban említett *Thomuzoba* besenyő vezér neve a. m. *disznó-apa* (tör. *toyuz* ,disznó'), elfogadható magyarázat, mert *Disznó*, *Disznód* (és hozzátehetjük: *Ártán*, *Ártánd*) személy-, ill. helyneveink már a legrégebb időben vannak. A magyar analogiák fontosságát egyébként már NAGY GÉZA is kiemelte a Turul IX. kötetében megjelent cikkében (Árpád-kori személyneveink, Turul IX, 49—57, 112—30).

E két szempontot én még egy harmadikkal egészíteném ki: még a magyar analogiáknál is nagyobb figyelmet kell fordítanunk a török analogiákra! Tudnom kell, hogy az ősi török (nem izlám-korbeli) személynevek milyen népszokásokban, babonákban v. vallásos képzetekben lelik magyarázatukat; ismernem kell, hogy úgy mondjam, a török névadás lélektanát, mert csak így dönthetem el, hogy valamely feltevés, a mely nekem talán valószínűnek látszik, török szempontból elfogadható-e vagy nem? A régi magyar *Kartal* nemzetségnév (és a pestmegyei *Kartal* helység neve) az oszm., csag. *kartal* ,sas' szóra emlékeztet. Noha a törökségből nem tudjuk kimutatni e szó személynévi használatát, mégis valószínűnek tarthatjuk a m. *Kartal* török eredetét, ha meggondoljuk, hogy milyen nagy szerepet játszanak a ragadozómadarak, különösen a sólyom- és sasfélék nevei a török személynevek közt.

Figyelemmel kell lennünk a török személynevek alaktanára is. A mi *Álmos* személynevünk (a mely nyilván azonos egy 920 körül élt bolgár-török fejedelem nevével: *Almyš*, *Almuš*) a tör. *al-* ,venni' ige származékának látszik: *al-myš* ,vétel' (l. EtSz. 79). E feltevés, a mely első pillanatra talán valószínűtlennek lát-

* Ein türkisch-arabisches Glossar. Nach der Leidener Handschrift herausgegeben von M. TH. HOUTSMA. Leiden, 1894.

szik, mindjárt szilárd alapot nyer, ha ki tudjuk mutatni, hogy hasonló igei származékok nem ritkák a török személynvevek közt; pl. HOUTSMA jegyzékében: *Ugurtmyš*, *Öldürmīs*, *Aldatmyš*, *Ötämīs* stb.

A következőkben, részben HOUTSMA felosztását vévén alapul, a török személynvevek jellemző csoportjai szerint tárgyalom Árpád-kori személynveink közül azokat, a melyeknek török eredetét kétségtelennek vagy valószínűnek tartom. Nem lehetetlen, hogy egyszerűk honfoglalás előtti időkből való, török eredetű közszavaink legrégebb rétegeinél azonban mindenesetre fiatalabbak; egyébiránt hangalakjukból az is nyilvánvaló, — a mint egyébként idézett helyen már MELICH is megállapította — hogy forrásuk csak a köztörök typushoz (kozár-kabar; a honfoglalás után: besenyő, palócz-kún), nem pedig a bolgár-török csoporthoz tartozó nyelvi lehetett.

I.

A török személynvevek legfeltünőbb s talán leggazdagabb csoportját az állatnevek teszik. HOUTSMA jegyzékében: *Arslan* (oroszlán); *Bars*, *Pars* (tigris; hiúz; párducz); *Bäcküm* (farkas); *Balaban* (karvaly); *Büri* (farkas); *Buga* v. *Buka* (kétéves bika); *Čakyr* (karvaly); *Taj* (csikó); *Jülmän* (nyúl); KATAROFFnál: *Kartaya* (keselyű); *Kuš* (madár, ragadozó madár); *Küskü* (egér), stb. Különösen gyakoriak a jelzős állatnevek, mint *Ak-Taj* (fehér csikó); *Kara-Kuš* (fekete madár); *Ala-Buga* (szürke bika) HOUTSMA; ótörök *Küč-Bars* (erős tigris); *Čočuk-Böri* (? fia-farkas); RADLOFF, Inschr. I, 436—7; sőt nem ritkán két állatnév kerül egymás mellé: *Tai-Bars* (csikó-tigris); *Büri-Bars* (farkas-párducz); *Bars-Tugan* (párducz-sólyom) stb. HOUTSMA.

Hogyan kell e személynveveket magyaráznunk? VÁMBÉRY a személynveveknek általában symbolikus eredetet tulajdonít; „olyan előnyökre és erényekre vonatkoznak — írja „A török faj“ cz. munkájában (262. l.) —, melyeket a nomád dicséretreméltóknak tart. Innét vannak az ilyen nevek: *Küčüm* (erő), *Arslan* (oroszlán)“ stb. A Magyarok eredetében *Thonuzoba* besenyő vezér nevét magyarázván, ezt írja: „E szóban azonnal felismerhetjük a tör. *tomuz-* v. *toyuz-aba* = *dicsznó-anya* ó-török személynvevet s esetleg tiszteleti czímet, a mely körülmény csak azok előtt lesz idegen, a kik nem tudják, hogy a kandisznó a régi törököknél a bátorság, szilárdság és kitartás mintaképe gyanánt szerepel... E hasonlítás eredete természetesen a törököknek még iszlám-előtti történetébe vihető vissza, vagyis a primitív nomádélet azon kor-

szakából származik, melyben a sivatagon kóborló vaddisznó mindig félelmes ellenség gyanánt jelent meg“ (126). Nem állítom, hogy symbolikus török személynevek nincsenek; az efféle nőnevek, mint *Aj* (hold), *Ajdyn* (holdvilág), *Julduz* (csillag), *Jaryn* (hajnal), *Čiőäk* (virág), különösen ha rabszolganők (v. rabszolgák) nevei, aligha magyarázhatók máskép. Az állatnevekből eredő személyneveket azonban legfőljebb kivételesen magyarázhatjuk symbolikus eredetűeknek. Ismerve azt a szoros kapcsolatot, a mely primitív népeknél vallásos képzeteik és a névadás közt van, eleve valószínűbbnek kell tartanunk azt a mélyenjáró magyarázatot, a melyet HOUTSMA *Die Ghuzenstämme** cz. értekezésében inkább csak érintett, mintsem kifejtett.

A törzsi hagyomány szerint a huszonnégy oghuz-törzs négyesével tartozik össze, s hat csoportra oszlik; minden csoportnak megvan a maga *ujrun*-ja (vö. oszm. csag. krim. *ujrun* ‚passend, vorteilhaft, einverstanden‘ RADL.; VÁMBÉRY (A török faj, 5) helytelenül ‚vadászmadár‘-nak fordítja; اوغون szót nyilván az *او*, *au* ‚vadászat‘ szóval hozta kapcsolatba), a melyek a következők: az 1—4. törzsé a *šahin* (sólyom); 5—8. törzsé a *kartal* (sas); 9—12 a *tawšanžyl* (nyulászó keselyű); 13—16 a *sonkur* (sólyom); 17—20 az *üč-kuš* (három-madár; nyilván valami ragadozó madár), végre 21—24 a *čakyr* (héja). Hogy ez a rejtelmes *ujrun* voltaképen mi, az kitűnik a tudós RAŠID ED-DÍN történeti munkájának egy a ghúzokra vonatkozó s ethnographiai szempontból is igen érdekes helyéből, a mely HOUTSMA nyomán magyarra fordítva körülbelül így hangzik: (Az *Erkül chvaža*) „minden egyes törzs számára egy állatot rendelt, a mely annak *ujrun*-ja lenne . . . A szokás a következő: az olyan állatra, a mely valamely törzs *ujrun*-ja, mivel kedvező előjelképen tették meg annak, a törzs tagjai nem vadásznak, nem bántják, húsát nem eszik. Ez a szokás mind a mai napig megvan; mindenki ismeri a maga *ujrun*-ját. Éppen így elrendelte azt is, hogy az ünnepélyeken és lakomákon minden törzs számára bizonyos húsrészek jelöltesenek ki, hogy minden országban és minden helyen az ünnepéseken minden egyes törzs része meg legyen állapítva és a lakoma ne keltsen vizsályt és gondot.“ Nyilvánvaló, hogy az az *ujrun*, vagyis az az állat, a melyre a törzs tagjai nem vadásznak, nem bánthatják, húsát nem ehetik, voltaképen a törzs

* Wiener Zschrft f. die Kunde des Morgenlandes, II, 219—233.

totemje. Igaz, hogy RAŠID ED-DÛN meghatározásából hiányzik a totemismus egyik jellemző vonása, a *totem*-től való származás s a *totem*nek, mint a törzs ősatyjának tisztelete, de ezt bátran a más világban élő, a megfigyelt szokásokat igaz mivoltukban meg nem értő mohamedán szerző rovására írhatjuk. RAŠID ED-DÛN szavaiból az is nyilvánvaló, hogy az oghuzoknál a totemisztikus kultusznak az a fajtája volt meg, a melyet újabban WUNDT után *tartózkodó totemismus*nak szokás nevezni (vö. W. WUNDT, *Völkerpsychologie*, II, 2 : 254 : der entsagende totemismus; vö. még HORNÁNYSZKY GYULA, *EPhilk.* XXXI, 178). Feltűnő, hogy az oghuzoknál valamennyi törzs totemje ragadozó madár: *sas, sólyom, héja, karvaly* stb. Egyébiránt totemisztikus mondák ma is élnek a törököknél. ALMÁSSY szerint (KSz. II, 109) a karakirgizek népük eredetéről azt regélik, hogy régente egy Khitáiban élő hatalmas király feleségét hűtlensége miatt kivégeztette, negyven udvarhölgyét pedig kiüzte a pusztaságba. A királyné kedves sárga kutyája velük szaladt, s mivel a bujdosás alatt a 40 leány nagyon unatkozott, „elmulatgattak a sárga kutyával“. Ennek következtében gyermekeket szültek s ezektől vette eredetét a kirgiz nép. „E mondából kifolyólag, — írja ALMÁSSY, — az *it-balla* „kutyakölyök“ szó sem valami szitok a kirgizek között, hanem nem ritkán személynév gyanánt is használják azt. Csaryn falu közelében találkoztam egy *It-balla* nevű kazakkal.“ SEBESTYÉN (A magyar honfoglalás mondái II, 67) szintén említi V. M. MICHAJLOVSKIJ nyomán egy több tekintetben hasonló burját mondát: „A burját sámánok szerint kezdetben a nyugoti jó szellemek örködték felettünk. Utóbb azonban a keleti rossz szellemek irigykedni kezdtek. Hogy az emberek betegeskedését és elhalálózását a jó szellemek megakadályozzák, elküldték a sámánná változtatott saskeselyűt. De az emberek nem hittek neki, mert szavát nem tudták megérteni. Ezért a sas kérte a jó szellemeket, hogy avathassa sámánná Burjátot, vagy pedig tanítsák meg őt az emberi beszédre. A szellemek határoztak és egy burját asszonyt a saskeselyűtől fia született. Ez a csodaszülött lett azután az első sámán.“ Könnyű a mi Emesu-mondánkban is (ANONYM. 3. §. : „sed ab euentu diuino est nominatus Almus, quia matri eius pregnantis per somnium apparuit diuina visio in forma asturis, que quasi ueniens eam gravidavit“) a totemisztikus vonásokat felismerni.*

* A törökök totemizmusára vö. még N. CHARUZIN, *Etnografija* IV, 62—3 (ez adatot TAGÁNYI KÁROLY lekötölező szíveségének köszönöm).

A totemismussal mármost rendszerint együttjár az a szokás, hogy az egy törzsbe, egy clanba tartozók (vagy legalább az előkelőbbek) személynévül a közös *totem* nevét viselik, a mely természetesen nemcsak a törzs őse, hanem egyszersmind *védő-állata* is (vö. WUNDT, i. m. 252).

A mi Árpád-kori török eredetű személyneveink közül véleményem szerint a következők voltak eredetileg totemnevek:

Ákos [irva régen *Acus*, *Akus*, *Achus* EtSz.] árpádkori nemzetségnév és személynév (I. KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, I, 95). A hasonló nevű nemzetség tagjain kívül NAGY GÉZA Turul IX, 53 szerint előfordult még e név a Damasa-nemzetségnél, a Baksa-nembeli Chapyagnál, a Divék-nembeli Majthényiaknál, a Barcsaiaknál s a német eredetű Buzád-nemzetségnél is. A helynevek közül idetartoznak: *Ákos Közép-Szolnok megye* (CSÁNKI, I, 549); *Ákosmonostora Szilágy* (KARÁCSONYI, i. h.) és *Pest megyében* (CSÁNKI, I, 31); *Ákosháza* (ma e vidéken az árkosházi puszta) és *Ákosfalva* (ma puszta) *Zalában* (CSÁNKI, III, 27); *Ákostelke Szabolcs megyében* (CSÁNKI, I, 509), *Ákospalota Pilis megyében* (CSÁNKI, I, 12); *Ákosfalva Maros-Torda megyében* (LIPSZKY, Rep.).

A magy. *Ákos* (< *Akus*) névnek pontos mását megtaláljuk a törökségben. Már NAGY GÉZA említi, hogy Szent-László 1092-ben az Al-Dunánál egy *Akus* nevű kún vezérrel hadakozik (MÁRK krónikájában: *Akus dux Cunorum*). A szibériai tatár kánoknak VELIAMINOV-féle családfáján is szerepel egy *Akuš*, *Jabalak* (=bagoly) fia, I. VÁMBÉRY, A török faj 172. HOUTSMA jegyzékében: *Akuš* (آقوش). MAKRÎZINÁL*: több mameluk neve *Akuš* (vö. pl. *Šemseddin-Akuš* 108; vö. még 83, II, 13); NESZTORNÁL egy palócz fejedelem neve *Jakuš*.

Mi e török szn. etymona? VÁMBÉRY (Magy. Ered. 187) és NAGY GÉZA (Turul IX, 53), a kik szintén a m. nemzetségnév török eredetét vitatják, az *Akuš* szn. alapszavának az *ak-* 'fiessen, strömen' igét tartják; V. szerint jelentése 'betörés', N. szerint 'folyam'. Ezen erőszakolt magyarázatokkal szemben nyilván a HOUTSMA-féle Glossarium ismeretlen szerzőjének van igaza, a ki az *Akuš* szn.-t így tagolja: *Ak-kuš*. E mellett szól egyfelől, hogy

* Histoire des Sultans Mamlouks de l'Égypte, écrite en arabe par TAKI-EDDIN-AHMED-MAKRIZI. Traduite en français par M. QUATREMÈRE. Paris, 1837, 1842, 1845.

az *ak* ‚fehér‘ szót sok szn. első tagjában megtaláljuk: *Ak-sonkur* (fehér sólyom); *Ak-büri* (fehér farkas), *Ak-taj* (fehér csikó); *Ak-buga* (fehér bika); hogy nemcsak *Ak-kuš* van, hanem *Kara-kuš* (*kara*=fekete) és *Ala-kuš* is (*ala*=tarka); hogy a *Kuš* magában is előfordul mint személynév (HOUTSMA 28). *Akkuš* a teleuti tatároknál a ‚hattýü‘ neve; megjegyzem azonban, hogy a *kuš* nemcsak *madarat* és *ragadozó madarat*, hanem szorosabban *sólymot* is jelent [vö. *kuš*: oiseau (terme générique), mais dans la fauconnerie ‚faucon, gerfaut, sacré‘; *kušžy* ‚fauconnier‘ BARB. DE MEYN.], úgy hogy az *Akkuš* (≅*Akuš*) nevet bátran ‚fehér sólyom‘-nak is fordíthatjuk.

Karcsa. Pozsony megyében, Duna-Szerdahelytől nyugatra fekszik a tizenkét *Karcsa*: Amadé-k., Domazér-k., Egyházas-k., Erdőhát-k., Etre-k., Gönczöl-k., Királyfia-k., Kulcsár-k., Morocz-k., Pinke-k., Sipos-k. és Solymos-k. (LIPSZKY, Rep.). Már a XIII. században emlegetik, 1248: terra *Karcha* WENZEL, II, 206 (többször *Carchan* alakban is, uo. II, 209).

Személynévi használatát nem tudom kimutatni, de ha e hn. csakugyan szn.-ből ered, török eredetét nem tarthatjuk éppen valószínűtlennek, figyelembe vévén különösen, hogy a nem messze fekvő Kis- és Nagy-Padányon besenyőtelepek voltak (vö. JERNEY, Keleti Utazása, I, 248). Összevethetjük vele a következő török madárnevet: csag. *karča* ‚espèce de petite hirondelle‘ PAVET DE COURT. | csag. szag. kacs. *karčyai* ‚der habicht‘ RADL. | tel. krim. kaz. *karčya* ua. | alt. *karčā* ‚habicht, falke‘ RADL. | tob. bar. *karžya* ua. | sor *kartaya*, szag. kirc. *kartya* ua. RADL. | csuv. *χuržga* ua. PAAS. Mint személynév, különösen az altaji tatároknál gyakori: *Kan Kartaya*, *Kartaya Mergän*, *Ala Kartya*, *Kan K.* (I. KATANOFF, II, 37).

Kartal [alakv.: *Cortul*, *Kortol*, *Corthol* KARÁCSONYI i. m. II, 305] egy a tatárjárás után feltűnő magyar nemzetség neve. A nemzetségnév emlékét a pestmegyei *Kis-Kartal* puszta és *Nagy-Kartal* helység őrzi (I. CSÁNKI, I, 30).

Török eredetére már KUUN, Relat. 181 és NAGY GÉZA Turul IX, 125 rámutatott: oszm. *kartal* ‚aigle‘ BARB. DE MEYN. | csag. *kartal* ‚aigle noir‘ PAVET DE COURT. | krim. *kartal* ua. RADL. A többi török nyelvből nincs adatunk. VÁMBÉRY, Magy. Keletk. 286 a *kartal* szót — nem tudom, milyen alapon — *hollónak* fordítja. A törökségből személynévi használatát nem tudom ugyan kimutatni, de már említettem, hogy a hagyomány szerint az 5—8. oghuz törzs totemje

a *kartal* volt s így kétségkívül használták személynévnek is, ha adatunk nincs is rá.

Tiván. A XIII. század óta elég gyakran előforduló személynév, *nemes* (vö. 1274, Wenzel, IV, 96) és közrenden levő emberek neve. Az első adatokat a tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírásában találom: *Tivan* (*Tiwan*) Somogyból, *Tjuan* (*Tiuan*) a Duna mellékéről, *Thiuan* uo. (vö. ERDÉLYI LÁSZLÓ, NyK. XXXIV, 413). Több adatot találunk a Váradi Regestromban is: 1215: „Sabud et Keren impetierunt *Tiuã* de occisione Nurus sue Sororis ipsorum“ (I. KARÁCSONYI-BOROVSZKY kiadását). Ugyancsak XIII. századi személynévi alakok: 1225, 1297: *Tywan* CZINÁR, Ind.; 1234: *Tyuan*, 1270: *Tyuan*, 1298: *Thiwan* KOVÁCS, Ind. NAGY IVÁN és CSÁNKI III, 664 Sopron megyéből említ (1438-ból) egy *biki Tywan* családot. Ugyane szn. -d dem. képzővel *Tivánd*, vö. Vár. Reg. 1213: „Martinus de villa Vtholm impecijt conuillanos suos, *Tywand*, Georgium, Fulcum et Bricium . . . de latrocinio . . . *Tywand*, Fulcus . . . iustificati sunt“; 1215: „Quod *Tiuandu* daret aduersarijs suis duas marcas.“ Latinos alakban egy 1238. évi oklevélben: *Tyvanus* CZINÁR, Ind. A személynévből helynév: Vár. Reg. 1219: „Minister Regis de villa *Tivan*“. 1275-ben emlitenek egy „*Tyvan* terra popolorum castris Borsiensis“-t (I. KOVÁCS, Ind.). CSÁNKI II, 67 szerint a XV. században Temesvártól nem messze volt egy *Tivántelke* (*Tywanteluky*) helység; valószínűleg idetartozik a hajdani baranyamegyei *Tivánóc* v. *Tivanóc* is (vö. 1408: *Thyuanouch* CSÁNKI, II, 531). Hogy török eredetű személynévvvel van dolgunk, kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy *Tiván* nemcsak magára fordul elő, hanem az ugyancsak török eredetű *Olup* (*Alap*) megtisztelő jelzővel kapcsolatban is: *Oluptiuan* Vár. Reg. 88. §.; uo. 80: *Vogoluptiuan* (ma *Alattyán* helység Hevesben, EtSz.). *Alattyán* helység volt régen Valkó és Temes megyében is, I. CSÁNKI, II, 23, 290. A hevesmegyei analogiájára feltehetjük, hogy valamikor ezeknek a birtokosát is *Alap-Tivánnak* hívták. Az *Alup-Tiván* = *Alattyán* fejlődés közbeneső fokát tünteti fel a név *Alapján* alakja (vö. 1426: „Petri dicti chirke de *Alapjan*“; 1427: „possessio *Alapjan*“ FEJÉR, X, 6, 815, 851).

A m. *Tiván* pontos megfelelői a törökségből: ótör. *toyan* ‚falcon‘ THOMSEN, Journ. of. Roy. As. Soc. 1912, p. 197, 204, 208 | ujj. *tuyan* (helyesebben valószínűleg: *toyan*) ‚der edelfalke‘ RADL. | csag. *toyan*, *toyaɣ* ‚faucon, oiseau semblable à l'épervier‘

mais plus petit' PAVET DE COURT. | oszm. *doyan* ,der falke' RADL. — Nyilván más szó, bár többen idevonták: oszm. *dujyun* ,eine art falke, Astur palumbarius' RADL. | csag. bar. kirk. *tuiryun* ,der weisse falke' RADL. | bask. *tójján, tójjón* ,sólýom-faj' MÉSZÁROS, Magna Ungaria 124 | csag. *toiyun* ua. Vö. még csag. *tuikar* ,der weisse falke' RADL. Valószínűleg idevaló még az ó-tör. *Tuiryun* ,eine würde' RADLOFF, Inschr. 123, 129. A budai basák közt is volt egy *Tujgun* nevű. — A m. *Tiván* személynévvel azonosnak állított tör. *toyan* a törökségben is egyike a leggyakoribb személynemeknek: már az ó-tör. feliratokon: *Toyan* ebben: *Bül-Toyan-Tutuk* RADLOFF, Inschr. Neue folge 46. 175; HOUTSMA jegyzékében: *Dogan, Togan* (28); KATANOFFnál: *Tygan* ebben: *Kara Tygan-kan* (kacsincz adat). 1324-ben szerepel egy *Toghlu Toghán* tatár vezér Thráciában (HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. Goldenen Horde in Kiptschak, 293), 1390-ben egy *Tughan-beg*, kit Ali pasa Koszovo ellen küld (HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. osm. Reiches I, 205). *Tughan-kan* egy hatalmas uralkodó neve a XI. sz. elején s *Tughanšah* a perzsa szeldsukok utolsó uralkodója (l. HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. Goldenen Horde, 234).

A mi az alakok viszonyát illeti, a m. *Tiván* szn. forrása egy besenyő **Tyjan* v. **Tywan* szn. lehetett. Az *o, u > y* (=δ) változás nem ritkaság a törökségben: oszm. *bugaw* ~ kaz. *bôyaw*; abak. *nuburt* ~ alt. *jâmârt*; oszm. *burčak* ~ tel. *mârcak*; csag. *bozau* ~ kaz. *bôzaw* stb. (RADLOFF, Phon. 87). Egyébiránt régi török jövevényszavaink közül is kettőben (*bika, békó*) a magyar *i (é)* török *u*-nak felel meg. A *toyan* ~ *tuyan* ilyen *y*-vel való alakját nem tudjuk ugyan kimutatni, de megvoltát kétségtelenné teszi az idézett kacsincz *Tyjan* tulajdonnév.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Keresztneveinkről.*

A felhozott példák alapján már most megfejtethetjük a lat. *-us* végű keresztneveknek a magyarban való *-us* nélküli alakját, s a megfejtés ez:

A latin *-us* végű keresztnevek a magyarban is először latin hangalakban, *-us* szóvéggel hangzottak. A lat. *Albertus, Alexius, Martinus, Mauricius, Paulus, Petrus* stb. először a magyar

* Vö. MNy. X, 97, 149, 193.

beszédben is ugyanilyen hangalakúak voltak. A mikor már most azt látjuk, hogy egy szövegben *Olbertus* (vö. Vár. Reg. 358. § a . . . *Olberto*), *Elexius* (vö. Vár. Reg. 157. § *Elexium*, no. 79. § *Alexium*), *Mortunus*, *Mouricius* (vö. Vár. Reg. 104. § iudice *Mouricio*) stb. fordul elő, akkor már e keresztnemek nem latin, hanem magyar nyelvi szavak, mert az *al-*, *a-*, *au-* helyén levő *ol-*, *e-*, *o-*, *ou-* magy. hangtörvények szerint történt változások. — Ugyanígy magyar a szó akkor, ha a latinul író nem tudja vagy nem akarja az illető *-us* végű keresztnemet ragozni. Ha azt írja, hogy „villa *Adrianus*“ és nem „*Adriani*“ (l. föntebb), vagy: „filii *Vrbanus*“ és nem „*Vrbani*“, „*Bartholemeus filium Philpus*“ és nem „*Philpi*“, „*Andree filius Angelus*“ és nem „*Angeli*“, „*filios Mortunus*“ és nem „*Mortuni*“ stb. (DR. JAKUBOVICH E. szives adatai), akkor itt az *Adrianus*, *Urbanus* stb. az író nyelvérzéke szerint nem latin szó. A felhozott példák világosan mutatják, hogy a latin *-us* végű keresztnemek egybeestek az eredeti magyar *-is*, *-üs* \sim *-us* képzős becvező személynevekkel. Minthogy az eredeti szavakban, nevekben e képző kicsinyítő funkciót teljesített, a nyelvérzék ezt a funkciót érezte bele az átkerült latin *-us* végű keresztnemek szóvégébe is. S ekkor, mikor egy magyar *Adrianus*, *Elexius* \rightarrow *Elexius*, *Augustinus* \rightarrow *Agustinus*, *Martinus* \rightarrow *Mortunus*, *Mauricius* \rightarrow *Mouricius*, *Paulus* \rightarrow *Poulus* \sim *Palus* stb. szó végét a nyelvérzék magyar képzőnek érezte, mi sem természetesebb, minthogy a kicsinyítettnek érzett alakból elvonással megalkotta az ilyeneket: *Adrián* \sim *Odrián* \rightarrow *Adorján* \sim *Odorján*, *Agustin* \rightarrow *Águstun* \rightarrow *Ágoston*, *Martin* \rightarrow *Mortun* \rightarrow *Marton* \rightarrow *Márton*, **Maurici* \rightarrow *Mouric* \rightarrow *Móric*, **Eleksi* \rightarrow *Eleks* \sim *Elekes*, további elvonással *Elek*, *Pál** \sim *Paul* \rightarrow *Poul* (vö. Vár. Reg. 253, 353. §§.) stb.

Magyarázatom támogatására felhozok még más hasonló eseteket is.

1. A „centumnodia“ füvet SZIKSZAI Fabr. „*porcsfünek* avagy *uti porcsin*“-nak nevezi. Más adataink is vannak rá, hogy *porcs* és *porcsin* egy és ugyanaz a fűnév (l. NYSZ.). Minthogy e fűnek másként „*disznó orja*, *disznókenyér*“ is a neve, nem nehéz kita-

* A lat. *Paulus*-ból a magy.-ban *Paulus* és *Palus* \sim *Pálus* lett (vö. egy 1361. okl. „*Palus et Balent*“). Ez a *Palus* alak lehet vulg. lat. (*-u* előtti szótagban levő *au* a vulg. lat.-ban néhány szóban *a*), de alakulhat *au*-ból a a magy.-ban is, vö. *claustrum*: magy. *klaustrom* (NagyszombC. 394–96) \rightarrow *klastrom*, *Augustinus*: magy. *Augustinus* \rightarrow *Agustinus*, *ágyitor* \rightarrow *auditor* stb.

lálni, hogy a *porcus* szóval függ össze. De hogyan? A *cs* és az *-in* rávezet arra, hogy itt olasz jövevényszóval van dolgunk. Az olaszban e füvet „pane porcino“-nak, „porcino“-nak hívják (I. KÖRÖSI, Ol. el.). De hogyan keletkezett a *porcs* mellékalak? S erre ezt felelhetjük: Minthogy a magyarban volt *szederj* és mellette *szederjín* (I. SZIKSZAI F.-nál más hasonló szavak: *gyümölcs* ∞ *gyümölcsény*, *szömölcs* ∞ *szömölcsény*), s itt az *-in* képző, ebbe a típusba illeszkedett bele a *porcsin* is s elvonással keletkezett a *porcs* alak. Hasonló eredetű szerintem a *kököröcsin* mellett előfordul *kökörös* (máskép GOMBOCZ, Bulgtürk Lehnw. 102) is.

2. Vas megyében van *Odorfa*, *Szentodorfa* puszta (I. LIPSZKY Rep.). Az OklSz.-ból és CSÁNKI, (II, 784) művéből tudjuk, hogy e helynév az *Ulrich* névvel függ össze, mert az *Ulrich* névnek magyarul *Oldor*, *Odor* a megfelelője. Hogyan lehetséges már most ez hangtanilag? Ha meggondoljuk, hogy az *Ulrich*-nak (vö. CSÁNKI II, 784: Zent-Ulreh-Pereszlege és I. OklSz. zenth *ulreh* pereszlege) van *Uldrich* ∞ *Oldrich* alakváltozata is, akkor a magyar névnek a fejlődését így látjuk: Az idegen *Oldrich*-ből a magyarban először **Oldrich*, illeszkedéssel **Oldruch* lett (vö. Vár. Reg. 334. §: *Olbruh*, *Olferih*, uo. 262. §: *Echireh*, uo. 182. §: de villa *Cheydreh*, I. lejjebb *Hédervár*, *Imre*). Minthogy a szóvégi *-ch* > *-h* bizonyos korban az előtte való hangzóval kivétel nélkül *-u* diphtongussá fejlődött (vö. *szamtach(h)*, *szedech(h)*, *Pasztuch(h)* stb. > *szamtu*, *szedeü*, *Pásztou* > *szántó*, *szedő*, *Pásztó*, I. itt az *-ó*, *-ő* kicsinyítő képzőnél), a régi magy. **Oldrich* > **Oldruch*-ből (vö. CSÁNKI II, 784 Szent-*Oldreh*-Pereszlege) szabályosan **Oldrou* > *Oldró* fejlődött (vö. CSÁNKI i. h. 1464-ből Zentholdro). Ez alakjában az *Oldró* keresztnév egybeesett a *Ják* ∞ *Jákó*, *Pét* ∞ *Pető*-féle keresztnévi deminutívumokkal, s a nyelvérzék az *-ó*-ba beleérezte a kicsinyítő funkciót. Ezért aztán az *Oldró*-ból el is vonhatta az *Oldor* ∞ *Odor* alakot (vö. Szent *Oldor* a XV. sz.-ból CSÁNKI II, 784). Hasonló elvonással magyarázom a némi. *Hedrich* (I. FÜRSTEMANN, Altd. Namenb. I, 726, 797) névből következő helyneveinket: *Hédervár* (Győr m., régebben *Hedervár* LIPSZKY, Rep.; a különböző alakv.-okat I. CSÁNKI, III, 538, 542, 549 és fentebb *Cheydreh*), *Hederfája* (Küküllő m., I. CSÁNKI V, 879), *Hedrahely* Somogy m., régebben *Hederhely* (I. CSÁNKI II, 577). E körbe tartoznak *Ecser*, *Feldör* és *Imre*; ez utóbbiból elvonással keletkezett alakot nem tudunk kimutatni.

Hasonló jelenségre idézhetnék más nyelvekből is példákat

(l. pl. EtSzót. *általag* alatt a lengy. *antaf* szót; az oláh *alac* szót a magy. *alakor*-ból az *-or -ur* több.-ből l. WEIGAND, Jahresb. XIX—XX. 85 stb.), de feleslegesnek tartom e tekintetben a példákat. Ha egy jövevényszó az átvevő nyelv szavai valamely képzett, ragozott kategóriájába behelyezkedett, kedvező jelentésbeli kapcsolódások folytán az ilyen szóból új szó elisvonódhatik. Maga az alaki egybeesés nem elégséges. Példát mondok. A magyarban szláv eredetűek a *medencze*, *pálcza*, *pincze*, *piócza*, *szelencze*, *Tapoleza*, *tömlöcz* szavak. A szlávban e nevek így hangzanak: *měděnica*, *palica*, *piwnica*, *pijavica*, *solnica*, *Toplica*, *tmsnica*. A szláv ember nyelvérzéke — tudván e szavakat elemezni — kicsinyített alakoknak érzi, s szövegükben szerinte a deminutiv functio van. De vajjon van-e magyar ember, a kinek nyelvérzéke a fenti magyar *medencze*, *pálcza* stb. szavakban a deminutiv functiót érezné. Bátran mondhatom, hogy nincs. Csak ha nyelvérzéke elemezni tudná e szavakat, s közöttük, vagy pedig az elvont és a képzett alak közt valami jelentésbeli kapcsolatot érezné, csak akkor történhetnék itt akár szó, akár képző-elvonás. A magy. *baj* a szláv *bojъ* átvétele s első jelentése a magy.-ban „duellum, examen duelli“. A mikor a *baj* átjött hozzánk, vele együtt átkerült a *bojnikъ* is, s lett a magy.-ban *bajnok*-ká, jelenteni pedig jelentette a perbeli bizonyításnál azt, a ki a „bajt felvette“, a ki „duellált“. A magyar ember nyelvérzéke tehát a *bajnok*-ot elemezni tudta, s a *baj*-jal kapcsolatban a *-nok*-ba világosan bele kellett hogy érezze azt a functiót, hogy *bajnok* az, a ki a *bajt* felveszi, intézi, a ki evvel foglalkozik (vö. *udvar* ∞ *udvarnok* esetét is). Világosan érezvén a functiót, akár tudatosan, akár tudattalanul a *-nok*-ot hozzáfűggesztette egyéb, nem szláv szavakhoz s így támadt a *fegyvernek*, *tálnok* szó (l. EtSz. *asztalnok*), de egyúttal így keletkezett elvonás útján a *-nok*, *-nek* magyar képző. Szándékosan idéztem a *-nok*, *-nek* képzőt, mert ennek kapcsán szóvá akarom tenni azt a kicsinyítő képzőt, melynek alapeleme a *-cz-* hang. Az a képző az, a mely megvan az ilyenekben hogy: *Boricza* (:Borbála), *Katicza* (:Katalin), *Marczi* (:Márton) stb. E képzőről a TMNy., szokott felületes módján ezeket írja: „a *-cza*, *-cze*-képző idegen eredetű. Ezt már RIEDL SZENDR kimondta; de már abban nincs igaza, hogy csakis idegen nyelvekből átvett szóknál fordul elő. A dolog úgy áll, hogy e képző sok *szláv* eredetű szóban átjött nyelvünkbe, s lassanként elkezdték magyar eredeti szókhoz raggatni. Ama szláv szókban

ugyanis érezni lehetett a kicsinyítő jelentést; így kivált a becéző keresztnevekben, de némely egyebekben is“ (551. l.). Már fentebb állítottam, hogy nincsen olyan magyar ember, a ki a *pálca*, *pincze*, *szúcza* (elav. szó), *szelencze*, *medencze* szavakban érezné a kicsinyítő jelentést. E szavak közt nincs fogalmi közösség (pl. nem egy fogalomkörhöz tartoznak), népetymológiával a nyelv-érzék nem tudja őket semmi más szóhoz kapcsolni, szóval arra semmi lelki alap nincs, hogy ezekből képző-elvonás történhessék. Azt mondja továbbá, hogy a becéző keresztnevekben érezni lehetett a *-ca*, *-ce* kicsinyítő funkcióját. De kérdem én, melyek azok a régi becéző keresztnevek, a melyekben ez a *-ca*, *-ce* jelentkezik. Ha már most ennek a *-cz*- képző elemnek az eredete kérdését történeti fejlődésben mutatjuk be, ezeket fogjuk találni:

Egyszerű kicsinyítő *-cz* van ebben a szóban: *galambóc*-fü: *Verbena officinalis*, eisenkraut, der taubenkropf. Első adat a szóra SZIKSZAI F.-ban van *galambucz*-fü alakban; *-ucz*-ból lett *-ocz* (MA., PP., Kr., CzF., a NySz.-ban hibásan *-ócz*), s ebből a XIX. sz. folyamán *-ócz* (első adat MÁRT. 1807). — Hasonlóan képzett szavak *gömböcz* (a XVI. sz. óta NySz.), *gombocz* MTsz. (nyelvújításkori tudatos alkotások: *bohócz*, *élcz*, *jegecz*). Ez a *-cz* képző szláv nem lehet, valószínű, hogy a *-cs*-nek nyelvjárási alakváltozata (vö. félig hasonlóra a *-csa*, *-cse* szlavóniai magy. *-ca*, *-ce* alakjára TMNy. 551, de I. BALASSA J., Nyr. XXIII, 212, 216), a mire olyan alakváltozat is mutat, mint a népnyelvi *girbics* MTsz., a mely mellett van *görbecz* (vö. HELTAI *görbécses* adatát, írva *görbeczes* NySz. I, 1117, a melyet Kr. *görbeczés* hibás olvasásában közöl CzF., NySz.). Az *-icza* képzőt köznevekben a XVI. sz. óta tudjuk kimutatni, míg keresztnevekben csak a XVIII. sz. óta. Az első köznévi adatok ezek: *baba* mellett *babicza*, *suba* mellett *subicza* (I. NySz.), a többi *-icza*-val képzett csak a XIX. sz. óta mutatható ki, vö. *galambicza* (MÁRT. 1807, Kr. CzF.), *tubicza* CzF. A keresztnevekben első adatunk *Katicza* (I. ADÁMI, SprachE. 108, GYARM., Nyelvm. I, 62; a MNy. X, 82. lapján a XIV. sz.-ból közölt adat *Katicsa* lesz), s ez köznyelvi alak, köznyelvi talán a *Boricza* (:Borbála) is, de a többi *-icza*-val alkotott keresztnév csak nyelvjárási használatú, I. KRIZA, Vadr. 386, 387: *Danicza*, *Rákicza* stb. Erről az *-icza* képzőről sem tudnám a szláv eredetet bebizonyítani. Sőt érthetetlen előttem hangtanilag, hogy míg minden *-icza* végű szláv szó régen a magy.-ban az *-i*-jét elvesztette (vö. *ulica* > *útcza*, *pivnica* > *pincze* stb.),

az *-icza*-ban az *-i* megmaradt volna. Ez részben szláv eredete, részben pedig az *-icza* régi volta ellen szól. — A *-c* + *-i*-ből lett a magy. *-czi* ezekben: *Berczi* (:Bertalan), *Marczi* (:Márton), *Geczi* (:Gergely) stb. Ez a képző új keletkezésű s nem szláv. Csak a *-cza*, *-cze* alak az, a melynél talán, de csak talán szó lehetne szláv eredetről is. A mikor ugyanis a szláv *mérica*, *opatica*, *ulica* a magyarban *mércze*, *apácza*, *útcza* hangalakúvá fejlődött, a nyelvérzék e szavakat a *mér-ni*, az *apát* (l. *apátcza* írást a XVI. sz. óta EtSzót.), az *út* (l. *útcza* írást a XVII. sz. óta NySz.) szavakhoz kapcsolhatta. De itt is óvatosnak kell lennünk. A három szó közt nincsen semmi közös fogalmi rokonság. Igaz, hogy az *útcza* és az *út* egymással kapcsolódik, de úgy látszik, csak a tudatos etymologizálatásnál (l. CzF.); a szó a népnyelvben és a régibb, XVII. század előtti nyelvben *úca* < *ulca* < *ulica* s ekkor az *út* szóval még semmi tudattalan kapcsolódása nincsen. Tudatosan készült az *apát* ∞ *apátcza* etymologizálatás alapján az *anyácza* szó is, MELIUS csinálta (l. NySz., nála írva: *anyátcza*); deminutióról természetesen itt szó sincsen. Nincs kicsinyítő functio a *mér* és *mércze* közt sem. A részletes vizsgálat feladata kikutatni, mennyi a *-cza* ∞ *-cze*-vel alkotott szavak közt a tudatos alkotás (ilyenek: *tárca* NyÚSz., *gyerkőcze* SÁNDOR ISTVÁN szava lesz), annyi azonban már most is valószínűnek látszik előttem, hogy a *-cza*, *-cze*, a mennyiben népies, alig lehet szlávból került képző-elvonás.

Visszatérve már most az *-us* szóvéghöz, eredményül kimondhatjuk a következőt:

A lat. *-us* végű keresztnevek *-us*-sal jöttek át a magyarba is. Itt egybeestek az *-is*, *-üs* ∞ *-us* végű kicsinyítő képzővel alkotott személynevekkel s analogikusan, elvonással lettek *-us* nélküli alakokká. Befejezésül még csak azt kell megemlítenem, vajjon a lat. *-us* végű köznevek terén is vannak-e ilyen részint tudatos, részint tudattalan elvonások, más szóval vajjon ilyenek mint: *kar* : lat. *chorus*, *apostol* : lat. *apostolus*, *angyal* lat. *angelus*, *zsínat* lat. *synodus*, *legát* (sokszor a codexekben) : lat. *legatus* stb. elvonások-e, vagy pedig *-us* nélküli alakok átvételei. Ma ezekről még az a nézetem, hogy nem közvetlenül a latinból jöttek át nyelvünkbe (l. e kérdésről legutoljára SZILY, MNy. VI, 145). A mikor azonban ezt vallom, nem tagadom el azt a meggyőződésemet, hogy a latinból került köznevek terén is kell lenni ilyen elvonásoknak (vö. NyÚSz. 12, 13 és nem latin

nyelvi szavaknál ily elvonásokról SIMONYI, Elvonás 43. s köv. 1.). Két szóról ezt kétségtelenül be is tudom bizonyítani; az egyik a mai *mód* szó, a mely régebbi *modos*-ból elvonással keletkezett s ez a *modos* a latin *modus* mása. A másik szó a *francú* ~ *francu*, a mely a betegségnek tudatosan csinált latin „*morbis franzus*“ ($z = c$) nevéből — nyilván tudatosan — készült elvonás. Mint-hogy azonban a lat. *-us* végű köznevek vizsgálata kitézött feladatomban semmiben sem mozdítaná elő, bővebben nem foglalkozom velük. A kérdést, a melyet meg akartunk oldani, a lat. *-us* végű keresztnemek átkerülésének a módja volt. Azt hiszem, hogy e kérdésre a feleletet a fentiekben bőven megtaláltuk.

MELICH JÁNOS.

„Sok” mint falunév-képző.

Vegyük szemügyre a következő helyneveket:

1. 1353. Nicolai d. Aykas de *Leansuka* (Okl. Sz. Leány); 1359. *Lesansuk* sive *Lendorph*, uo. Possessio *Lesansuk*; 1397. *Lendorf*; 1487. *Lewdarf*, *Lendorff*; 1487. *Predium Lendorf*; ma *Lehndorf* Mosony megyében Magyaróvártól délnyugatra (CsÁNKI Tört. Földr. III, 682). A helynév eredeti formája az első helyen idézett 1353. adat szerint *Leansuka* olv. *Leánsuka* volt; ebből lett német ajakon *Lendorf*, míg az 1359-i *Lesansuk* alakban idegen kéz alatt keletkezett torzítást kell látnunk. A név előrésze a *leány* szóval azonos, a mit megerősíthet, hogy ugyanezen a vidéken *Legéntó* nevű helység is feküdt; vö. Leányfalu Veszprém megyében (Tört. Földr. III, 240), Leányfalva Borsod m. (Tört. Földr. I, 175), Leányhatár (Czinár Tárgym. 260), Leány, Leánd stb. helyneveket.

2. A tihanyi 1211. összeírás fogalmazványában: *Villa Popsoca*, a hitelesített másolatban: *Poposca* és *Popsosca* (ERDÉLYI LÁSZLÓ A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása NyK. XXXIV, 393 és 399); 1267. *Predium quod Popsuka* vulgariter appellatur (uo.; Kovács Névm. 547:1266.); 1314. *Popsuka* (Tört. Földr. III, 92); 1399. *Poposca* (ERDÉLYI NyK. XXXIV, 399); Zala vármegyében Balatonfüred táján feküdt. Az a körülmény, hogy a helység a tihanyi apátság birtoka volt, eléggé megadja az okát, miért került a nevébe mint előrész a *pap* szó; vö. Papfalva Pozsony (Czinár 337) és Kolozs m. (Tört. Földr. V, 392), Papnépe (Czinár 337), Papteleke Doboka (uo. és Kovács 547), Papvásár Zala m. (Czinár 337), Papi, Papd stb. efféle helyneveket.

3. 1235. körül *Predium Semyansuka*; 1357., 1358., 1384. Poss. *Semyensuka*; Győr megyében a pannonhalmi apátságé volt; ma

Selyemcsuk puszta (Tört. Földr. III, 557); vö. 1489. Selemthek, ma Selemtelek, szintén Győr m. A név előrésze a *Simeon*-ból fejlődött *Semján*: *Semjén* keresztnév.

4. 1253. *Gyurgsuka*, *Gurgsuka*, terra populorum (Kovács 263); előrésze a *György* keresztnév.

5. 1264. *Árpádsoka* vagy *Árpád*, Királynéi föld (KARÁCSONYI, Magyar nemzets. II, 40); 1269. *Arpadsuka*, terra castri Poson. in Chollokuz (Kovács 41; Jerney Magyar nyelvkincsek 6. l. Árpád-Zugá-nak olvasta) 1270; ua. (KAR. II, 160); első tagja az *Árpád* szmn.

6. 1304. *Adam Suka* birtok (kétszer) elidegenítése miatt tiltakoznak a zalavári convent előtt (Zalai Okl. I, 125 és Czinár 5).

7. 1271. *Pothsukateluk*, terra fimata iuxta aquam Halagos (OklSz. Telek és Kovács 553). A név három szó összetétele: *Pot+suka+telök*; az első a XIII. században gyakori személynév (l. Kovács 552), a melylyel helynevekben is többször találkozunk: 1273. körül Pothfolua villa comitis et mag. Corraldi de Owar, Mosonyban (Kovács uo. és Tört. Földr. III, 685); 1288. Pothwasara, birtokosa ua. (Kovács 553); 1268. Potteluke, a Dudvág közelében Komárom megyében (Czinár 361).

8. 1245. és 1255. *Ozorsuka*, villa udvornic., Pápa vidékén (Pannonhalmi Szt. Benedek-rend. tört., Bakonybél I, 288; Kovácsnál a második évszám a hibásan *Ozorluka*); e név előrésze egy lehet az *Azar* névvel: 1269. *Azar*, poss. (Kovács 45); *Azar* hn. Zemplén; de vö. *Ászár* Veszprém, ma Komárom m. (Tört. Földr. III, 219); tán a XIII. században többször feltűnő *Azarias* személynév (Kovács 45) rövidített formája; (1191. *Azarias* egy birtok neve, Kovács 45), melynek 1294. *Ozorias* változatával is találkozunk (Kovács 503). Talán azonos *Ozorsuka*-val az 1330-ban feltűnő ? *Vduorsuk* hn. (Bakonybél I, 288).

9. 1386. Mathias de *Sebenksoka* (Czinár 402). A név első tagjával vö. 1300) *Sebeenrewe*; 1410. *Sebenth* szmn. (Czinár 402).

10. 1420., 1450. *Repesoka* helység; ma *Raposka* Zala vármegyében Tapolca mellett, a veszprémi káptalané (Tört. Földr. III, 98). A név előrészével vö. 1226. *Repe* servus ecclesiasticus (Kovács 578); 1211. tihanyi összeírás *Reppes*, *Repes* udvornic de villa Gomas (ERDÉLYI i. h. 411 és Kovács); 1234—1270. *Repuđ* pelliparius (Kovács i. h.), demin *d*-vel! A név hangalakjának fejlődése: *Repesoka* > *Repsoka* > illeszkedéssel *Rapsoka* > hangátvetéssel *Raposka*.

11. Az 1237-ben feltűnő vas megyei Hermán birtok 1510-ben mint Possessio Herman al. nom. *Condakorsoka* jelenik meg (Tört. Földr. II, 755); vele együtt a Hermán-nemből valók birtoka 1438., 1466. Waydafalwa; 1510. Possessio Waydafalva al. nom. *Condakorfalva* (uo. 807); vö. 1281. Terra *Kundakur* (uo. 766); 1273. *Kondakur* személynév (Kovács 370 és Czinár 245).

12. Az 1248-tól jelentkező vas megyei Csákány; 1424. Eghazaschakan; 1513. Nagchakan helységet 1469. *Chakaneghazsoka*; 1500. *Eghazassoka* néven is említik (Tört. Földr. II, 740); CsÁNKI értelmezése szerint az utoljára idézett alak: *Egyház(-as)-soka* am. *Csákányegyház-soka*, azaz Csákány helység része (Tört. Földr. II, 746); én azonban azt hiszem, hogy az *Egyházascsákán-soka* kapcsolatból rövidült, s egy Csákány községhez tartozó és *Csákányegyház-soká*-nak is nevezett telepet jelöltek meg vele.

13. 1268. *Touthsuk*, villa commetanea terrae Buda (Kovács 700); vö. Tótfalu, Tótlak, Tóttelek stb. hn. (Kovács és Czinár).

14. 1262. Sank fil. Elye de *Tosuk* (Kovács 700); 1266. Villa *Thousoch*; 1319. *Thosuk*; 1477., 1488. *Thosok*; ma *Tósok* Veszprém megyében, földesura a tihanyi apátság (Tört. Földr. III, 257); előrésze a *tó* am. ‚lacus‘ szóval azonos; vö. Tófalva Fejérben (Tört. Földr. III, 354).

15. 1402. Possessio *Saarsok*, Somogyban (Tört. Földr. II, 639); az előrészt a ‚palus‘ értelmű *sár* főnévvel kell egyeztetnünk; Somogyban van *Sár* folyó, mellette *Sármellék* helység, azonkívül *Sárd*, *Sári*, *Sárköz*, *Sáros-Dencs* (Tört. Földr. II, 639).

16. a) Terra *Malomsok* 1271-ben említve (Czinár 278); 1348. Villa *Molunsuk*; 1361. *Molonsok*; 1473. *Malomsok*, *Malonsok* (másolat után); 1479. Michael Patha de *Malomsok*; 1493. *Malomsok*; ma Pataháza Győr megyében (Tört. Földr. 552); b) 1325. Possessio *Mulunsuk*; 1359. *Malusuk*; 1359. *Molonsok*; 1407. *Molunsok*; 1458., 1462. *Malomsok*; ma Ó- és Új-*Malomsok* Győr megyében (Tört. Földr. III, 551); vö. *Malomfalva* Baranya megyében (Tört. Földr. II, 505).

17. 1235. körül *Predium Olsuc*; 1334., 1359. Villa seu possessio *Olsuk*; 1352. Villa *Alsousokoro*; 1353. Villa *Zentmartun*; 1359. Villa *Olsuk* in monte *Erdeusokoro*; 1368. *Olsuk*; 1398., 1450. *Alsok*; 1450. Poss. *Zentmarton*; 1452. Oppidum Sancti Martini; 1453. *Felsok*; 1492. Civitas sub monte S. Martini sita; 1500. in civitate abbatis *Zent Marton* voc.; a pannonhalmi benzés apátságé volt; ma Szent-Márton Győr megyében; *Al-Sok* vásárja már 1334-ben említve; 1453. *Fel-Sok* is vásárhely lesz (Tört. Földr. III, 543). A név előrésze az ‚inferus‘ jelentésű *al*, illetőleg a ‚superus‘ jelentésű *fel* szó.

18. 1399. *Beelsok*; 1421., 1489. *Belsok*; Bihar megyében Szalonta vidékén feküdt (Tört. Földr. I, 604); Biharban még *Bél*, *Bélmező*, *Bélzerend* (uo.); az előrészt a melléknévként ‚interior‘ értelemben használt *bél* : *bel* szó.

A felsorolt névalakok összetételek, és alapszavuk: egy *suk* ∞ *sok* szó.* Ennek értelmezésénél elsősorban figyelembe kell vennünk,

* NAGY GYULA a Nyr. 8 : 550 közölt nyelvtörténeti adatai között *Sok*, *soka* (*suka*) czímszó alatt felsorolja az idéztem névalakok egy részét,

hogy a helynevek mellé többnyire kitett villa, predium, possessio értelmezők szerint a két tagra felbontható szóalakulatok nagyobb-részt lakott helyekre, telepekre vonatkoznak, tehát az összetételek második elemét adó *suk* ∞ *sokban* a ,falu'-val azonos vagy rokon-értelmű szót kereshetünk. Még határozottabb útbaigazítást nyújt ebben az irányban az 1353. *Leansuka* német nevében levő ,dorf' szó. Az összetétel az 1—10. esetben és tán a 11.-ben is azt fejezi ki, hogy a helység az előrészben megjelölt személy, a 2.-ban közönség birtoka; a 12.-ben az előrész a község egyházi hovatartozóságára utal; a 13.-ban a lakosok nyelvét jelzi; a 14—16.-ban feltünteti, minek a közelében fekszik az illető hely; a 17—18.-ban a szóban-forgó telepeknek más telepekhez való helyzetét határozza meg.

A Csallóköznek ma Pozsony megyéhez tartozó részébe eső Német-*Sok*-puszta: 1244. terra Keztelen et *Suk* ad castrum Nitriens. pertin.; 1258. *Sork* villa Teutonicorum hospitem cast. Nitriensis et villa cruciferi de Manga; 1289. ua. locus dati (Kovács 670). Magyar-*Soók* Nyitrában a Vág balpartján fekszik; ennek a helységnek a nevében a jelentés elhomályosultával, vagyis a *sok*-tól való elszigetelődéssel a *sok* rövid magánhangzója valami okból megnyúlt, éppen úgy, mint a hogy bizonyára ugyanezzel a szóval történt a hontmegyei Alsó- és Felső-*Alsok* és a somogy megyei *Alsok* vagy *Alsók* nevében.

Lehetséges, hogy ide kell vonnunk a következő helyek nevét is: a) 1262. *Lusuk* Veszprém megyében (Tört. Földr. III, 241); CSÁNKI kérdőjellel közli *Luzsok* olvasását; b) 1232. *Lusukevreu* nevű helyet említenek Békés megyében (Kovács 411); KARÁCSONYI JÁNOS (Békés vármegye története I, 33) *Luzsokörvény*-nek olvassa. Úgy látszik, a két név hangalakjának megállapításában mindkettő a baranyavármegyei *Luzsok* ∞ *Luzsók* falu nevére gondoltak, melynek okleveles formái 1346. *Lusuk*; 1449. *Lwssok*; 1542. *Lwsok* (Tört. Földr. II, 504). Felmerülhet azonban az a gondolat is, hogy e nevekben a *lú* (IV. Béla kora és 1292. k. *Lureu*) ∞ *ló* + *suk* ∞ *sok* szavak összetételével állunk szemben, és e nevet talán olyan helységeknek adták, melyek lakói kiváltképpen lótenyésztéssel foglalkoztak. Ez esetben a baranyamegyei helynévben is az *s* újabban változott volna *zs*-re.

Az OklSz. a *sok* szóra a XIV. századból két adatot közöl: 1317. in loco *Sukkurtuel*; 1373. *Sokkertuel*; ilyenforma névalakulatot idézhetek még 1413. Benedicti de *Soksaar* (Károlyi-csal. Okl. I,

de a második tagul szolgáló *sok* szó értelmét megfejteni nem tudja. Az az 1296. *Zugousuk* víznév, a mit NAGY Gy. és Kovács Wenzel Árpád-k. új okmt. X. 241 után idéznek, az OklSz. ,Zugó' czimszava alatt található 1296 1408. adat szerint, hibás olvasat *Zugoufuk helyett*.

584); mindkét összetétel úgy határoz meg valamely helyet, hogy ott valamiből *sok* van.

A *sok* szónak azonban a most élő ‚multus‘ és a fentebb kimutatott ‚falu‘ jelentésen kívül a régi nyelvben volt még egy jelentése. T. i. a rokonnyelvi megfelelők: cser. *čok* am. ‚dick, dicht‘; zürj. *čok* am. ‚dicht‘; vog. *šoaw* am. ‚viel‘; osztj. *šikh* am. ‚dick, dicht‘ (SZINNYEI Fgr. Sprw. 26.; l. még WICHMANN Finischugrische Affrikaten FUF. XI, 185); ezek mutatják, hogy az eredeti értelem a magyarban is ‚dick, dicht‘ volt. Ez a jelentés még akkor is élhetett, midőn a tárgyaltam helynevek egy része keletkezett. E szerint pl. a *Sukkurtuel*-t ‚körtvélyfával sűrűn benőtt hely‘-nek is értelmezhetjük. A ‚dick, dicht‘ melléknévi jelentésen kívül a szót főnévként ‚dickicht‘ értelemben is használhatták, mint az osztj.-ban *sik*, *šikij* nemcsak ‚dick, dicht‘, hanem ‚dickicht‘ (WICHMANN i. h.), s a magyarban *sűrű* jelent ‚sűrűség‘-et, ‚kisebb erdő‘-t; ‚gyakor-erdő, -som, -fűz‘ mellett pedig a régi nyelvben van ‚lyppo-, Fornas-, Benedek-, Bodo-gyakra‘ (OKLSz. Gyakor). Tehát azoknak a helynévi összetételeknek némelyikében, melyekben a *sok* mint az összetétel alapszava szerepel, lehetett annak ilyen ‚(sűrű) erdő‘ jelentése is.

PAIS DEZSŐ.

Mennyei kecske.

Zrinyi „Az vadász elnyugszik . . .“ kezdetű költeményének negyedik versszakában a tavasz képeivel akarja kegyetlen kegyesét jobb indulatra birni. Többek között ezt írja (1651. kiad. 0o4).

Szent Gergely meg-hozta nagy orru gólyát
 Gilice meg-találta kedves tárfát,
 Hallottál már bõmbõlõ bõlõm bikát,
 Mennyei kechkét, tarka babutákat,
 Láttál már rofákat,
 Chufzo kigyokat,
 Mint gyõnyõrkdõnek,
 Szerelmeskednek. . . .

Most, hogy Zrinyi költői műveit a Kisfaludy-Társaság új Nemzeti Könyvtárában kiadtam, elem került a „mennyei kecske“. Mi lehet ez? Mit keres a kecske a madarak közt? És mióta lett a kecske „mennyei“ állat? Vagy „mekegő“ kecskéből romlott meg a szöveg? Ez nem éppen valószínű; de különben is mióta lett éppen a kecske jó példa arra, hogy negédes szüzeket engedékenységre bírjon vele a szerelmes ifjú? Pedig kétségtelenül *kechke*, a Zrinyi kézirati példányában is (a *h* utólag van a *c* fölé írva). Az eddigi kiadók sem tudtak vele mit csinálni; lenyomatták *kechke* (Kazinczy), vagy *kecske* alakban (Toldy stb.); Farkas Lajos, a ki a Kazinczy-féle kiadás alapján igazi kritikai kiadást készített elő, ezt a helyet szüntén

javítatlanul hagyta. Kerestem a szótást „kecske“ és „mennyei“ alatt a Nyelvtörténeti Szótárban, CzF.-ban; sehol semmi nyoma.

A mint egyszer tünődésemet elbeszélem, a saját hangom eszembe juttatja a fecskét, a melyet annyi verselő összerímeltetett már, részint a menyecskevel, részint a kecskével. Egyszerre úgy tetszett, hogy ez a Columbus tojása. A fecske kétségtelenül madár, ideillik a többi közé. Mint kiadó a legnagyobb óvatosságot tartottam ugyan szem előtt, s elvül tűztem ki, hogy semmit nem igazítok, a mi nem éppen tarthatatlan s az igazítás nem közelíti meg egészen a teljes bizonyosságot. Itt is kifejeztem azt a kétségemet, hogy a „fecske“ nagyon tetszetős ugyan; de az ördög nem alszik, s nem lehetetlen, hogy a mint a bikáról neveztek el madarat (bölömbika), úgy neveztek el kecskéről is; azonban jó embereim ezt egészen valószínűtlennek mondták. Minthogy pedig azt is tapasztaltam, hogy más, kétségtelen esetekben is vannak *közös* hibák a kézirat és a kiadás szövegében: végre nem csekély kétségek után rászántam magamat az igazításra; a jegyzetben természetesen beszámolván a forrásokban levő alakról; ezzel fődöztem magamat. Úgy tetszett, hogy komikussá válnék, ha merő pedáns elvszerűségből nem végezném el a felismert helyesbitést s a kecskét meghagynám a madarak közt. Mások is javallották a változtatást.

Azonban az ördög csakugyan nem aludt. Legalább azt hiszem. Egy társaságban szóba kerülván a furcsa dolog, egy vadászember, Metz Vilmos nagyszzebeni tanár úr, megjegyezte, hogy a német népnyelvben van *himmelsziege* madárnév; szalonkafaj, a sárszalonka egyik fajtája, mely mikor merőlegesen szárnyal, mekegő hangot hallat. Megnéztük Grimm szótárában s ott csakugyan megtaláltuk:

„*Himmelsziege, Himmelziege*: scolopax gallinago, vgl. himmelgeisz, der pfuhlschnepfe oder himmelsziege. *Höhberg* 3, 3, 324; in der höhe sieht man fliegen | guggug, staare, nachtigallen, | hänfling, amseln, himmelziegen (*Chr. Weise, Curiöse gedanken von deutschen versen* 43.“ stb.).

Ez az adat felborította a Columbus tojását. Egy perczig sem lehetett kétségem tovább, hogy a forrásokban talált alak hiteles. Zrinyinél másutt is látunk német nyelvi hatást; ismeretes a Sz. V. VII, 24, 3: „Ihon van az iól jüt bilikum pohára.“ A „mennyei kecske“ odavaló a madarak közé, mert madárnév. Az illető ívet szerencsésen kinyomták, éppen aznap; de még a jegyzetekben jóvátehettem a hibát.

A tanulság az, hogy az ember nem lehet eléggé óvatos, mikor adattal áll szemben; de elégtételeml is szolgál az eset, mert igazolja conservativismusomat a szövegjavításban.

A szövegekritikai rész ezzel rendben is volna. De most már előállanak a nyelvészeti kérdések: használatos volt-e ez a szó

szélesebb körben is, pl. a Dunántul (vagy egy vidéke) tájnyelvében, avagy csak Zrinyinek alkalmi magyarítása, ha tetszik: germanismusa? Hogy nevezi a magyar népnyelv az illető madárfajt? Használják-e a *kecske* szót madárnévül? Mi a viszony a német népnyelvi adatok és a magyar frázis között?

A MTsz.-ban nincs adat; a többiben persze annál kevésbbé.

Ezen a ponton azt következtettem, hogy a szólás német eredetű, mert bár a németben is elég ritka s a rendes szótárakban nincsen meg, de mégis több adat van rá s több változatban él, tudnak róla a lexikonok is, le is írják, hogy ennek a szalonkafajnak hímjei párzás idején szoktak mindenféle repülőművészetet bemutatni s ekkor hallatják a farktolluk hegyének rendkívül gyors mozgásával azt a mekegésszerű hangot; ellenben a magyar szólás annyira elszigetelt, hogy vagy a Zrinyi egyéni magyarításának, vagy a csáktornyavidéki népnyelv szavának látszik.

De utána akartam nézni, ha a nyelvészek nem ismerik, a természetvizsgálóknál. Mert hiszen ennek a nálunk is gyakori szalonkafajnak az a jellemző hangja népünk előtt sem maradhatott észrevétlen. Elő tehát: „Magyarország madarai. Különös tekintettel gazdasági jelentőségökre. Második könyv, Budapest, 1899“! A 214. lapon a „közép sárszalonka“ [*Scolopax gallinago* L.] című cikkben ezt találjuk:

Népies nevei: mór sneff; ács sneff; bárány sneff; benekecske (Lelle, Balatonnál); sartyúk (Csallóköz); báránybégető (ecsed i. l.). Közkeletű neve: mocsári szalonka.

Ehhez a 217. lapon még ezt is olvassuk:

A hímek a mocsár fölött magasan, sebesen, körben repkednek [t. i. dürgéskor], közben hirtelen oldalt vetve magukat, mintegy aláesnek s hullámvonalban, szárnyaikat és farktollukat szétterpesztve megint felemelkednek, miközben — de csak az aláhullámozás alatt — sajátságos surrogó, mekegésszerű hangokat hallatnak. Ezért a lellei mocsár táján „benekecske“ s máshol „báránysneff“ a nevök. — A tudós szerző ismerteti a hang eredetére vonatkozó vitát is, s a maga megfigyelése alapján is ahhoz a megállapításhoz csatlakozik, hogy a hangot a farktollak mozgása idézi elő; de hozzát teszi: „lehetőség, hogy e közben torokhangot is ad“.

Ugyane tudós írta meg (lehet mondani) magyarul Brehm Állatok világának a madarakra vonatkozó részét is. A VI. köt. 17—18. lapján ugyanez adatokat találjuk, a megfigyelésbeli részt még bővebben kifejtve.

A népnyelv csakugyan nem hagyta észrevétlen a madár sajátosságát: „báránysneff“, „báránybégető“, „benekecske“, mind a magyar nép erre vonatkozó megfigyelésének az emlékei.

Ezek közül engem a *benekecske* érdekel legjobban. Lelléről idézi Chernel e szót. „Mily messze kereslek s mily közel talállok!“ — mondhatnám én is, mint Lajos király Örzsének a Toldi Szerel-

mében. Minden nyaramat ott töltöm egy puskalövésre a lellei mocsártól; ha vadászember volnék, hallhattam volna én is ezt a szót. No majd ezen a nyáron utána járok.

A *benekecske* nagyon nyomós adat a mi kérdésünkre nézve, mert egyrészt területileg, másrészt alakilag közeljár a Zrinyinél levő szóláshoz, s a két adat összetartozása igen valószínű. A *benekecske* előrése érthetetlennek látszik; de ha volna is értelme, akkor is lehetséges volna, hogy a *mennyei kecske* félreértéséből keletkezett. A mikor a *menny* szó elavult és csak néhány összetételében maradt meg (ménység, ménkü), a *ményekben* és *ményei* alakok is leginkább csak az imádság nyelvében éltek: a „ményei kecske“ előrése azonnal érthetlenné s alaki eltorzulása, illetőleg más alakosorba helyezése lehetővé vált. Az eddigi adatok alapján úgy látszik, hogy a „mennyei kecske“ népnyelvi szó volt, a Dunántul jókora vidékén, a német nyelvhatártól kezdve be legalább a Balaton hosszának a feléig; tehát nem a Zrinyi alkalmi fordítása.

Ennyit mondanak az írott adatok. De a kérdés még nincs egészen felderítve. A Magyar Nyelv gyűjtői főleg a Dunántul (a Hanság, a Velencei-tó környékén), de az ország más részein is, utánanézhethetnének, hajak-e még valahol ezt a szalonkafajt „kecske“, „benekecske“, „mennyei kecske“, vagy ehhez hasonló néven. Lellén mindenesetre nyomozom én is, a *bene*-beli *e*-k hangszínét is megfigyelem.

A Weise Keresztélyből idézett vers Zrinyihez közelkorú, bár valamivel újabb forrásból van véve. Érdekes benne, hogy éppen úgy madarak viselkedését ecseteli, mint a Zrinyié, szintén felsorolással. Itt ismét új ötletek támadnak, még pedig nemcsak nyelvészetiek, hanem már irodalmiak is. Ha a Chr. Weise verse (megjelent 1691) nem az övé, hanem népköltési idézet vagy reminiscencia: nem lehet-e, hogy a Zrinyi idilljének olasz és latin forrásai mellett német forrása is volt? Weise előszeretettel a népköltés, valamint általában a népies iránt szívesen kiemelik a német irodalomtörténetben. (L. Fulda Lajos, a Deutsche Nationalliteratur cz. vállalat 39. köt. XIII. 1.) Mivel Weise e kötetét Budapesten nem kaphattam meg, a kérdésnek ezt a részét egyelőre nem nyomozhattam tovább, de ez nem is tartozik ebbe a folyóiratba. NÉGYESY LÁSZLÓ.

„Komolytalan.“

A „Magyar Figyelő“ ezidei 8. számában (157. 1.) TISZA ISTVÁN levelet intéz a szerkesztőhöz, melyben a címül írt *komolytalan* szót a szakértők figyelmébe ajánlja. Ebből az alkalomból állítottam össze az itt következő nyelvtörténeti adatokat, egyfelől a NySz., másfelől a NyÚSz.-ból.

A *-talan-telen*, *-atlan-etlen* képző, mint tudva van, nemcsak valaminek a hiányát jelenti, hanem a tőszóval szemben vagy a tagadás, vagy az ellentét kifejezője is, és mint ilyen nemcsak főnévhez, hanem igéhez, melléknévhez is hozzákapcsolódhatik.

I. **Főnévhez**, majd mindegyikhez. Már a codexek korából: békételen, erőtelen, esztelen, haszontalan (a XVIII. sz. vége óta hasztalan is), kegyetlen, lelketlen, magtalan, számtalan, szemérmetlen, szerencsétlen, szertelen stb.

Nem tartozik ide:

Oktalan, mert ez nem a tőszó (*ok*) hiányát jelenti, hanem az *okos* ellentétét fejezi ki.

Embertelen. Véleményem szerint az *emberségtelen* összerántása. Az embertelen Caraffának elég embere volt, de nem volt embersége.

Széltelen. A WinklC.-ben (207) olvassuk: „Merth a keresztfa zeltelen vala azeerth egyk labath mafyk ala teweeek ees ózue kemenyón zeghezeek.“ A NySz. ezt hibásan „margine carens, ohne rand“-nak magyarázza, holott a mondat értelméből világos, hogy itt a *széltelen* a *széles* ellentétét fejezi ki.

Érzéketlen. Az *érezék* főnév 1676-ban Kájoninak újításokban bővelkedő Cantionaléjában (531. l.) fordul elő legelőször (vö. MNy. I : 278), holott az *érzékeny*, *érzékenység*, *érzékenységes*, *érzékenységtelen*, *érzékenytelen*, *érzékenytelenség* (NySz.) és az *érzéketlen* megvannak már sokkal előbb a XVI—XVII. században, sőt a codexek korában is. Az *érzéketlen* csodálatosképen kimaradt a NySz.-ből, pedig sok adat van rá már a XVI. (VirgC. 144) és a XVII. századból. (NyÚSz. II. és Nyr. 31 : 77). Nem származott tehát ez, és a jelentésénél fogva nem is származhatott, a sokkal későbbi *érezék* szóból, hanem éppen megfordítva, az *érezék* származott az *érzéketlen*ből, tudatos elvonás útján. Az *érzéketlen* pedig közvetlenül mint az *érzékeny* ellentéte, vagy mint az *érzékenységtelen* = *érzékenytelen* összerántódása természetes úton jött létre. Ugyanígy a XIX. századi nyelvújítás korában a

Jelentéktelen sem származott a nem is létező *jelenték* főnévből, hanem a *jelentékeny*ből ellentétel útján, valamint a

Tevéketlen (Nyr. 31 : 77) nem a *tevék*ből, hanem csakis a *tevékeny*ből fejlődhetett.*

II. **Igéhez**, igen sokhoz. Íme néhány még a XVI. századból: ártatlan, csinálatlan, engedetlen, éretlen, faragatlan, fogadatlan, hallatlan, hivatlan, szegetlen, szokatlan, szünetlen, tudatlan, váratlan stb. Különösen igen gyakori ez a képző a tehető igéknél (már a codexek korában is), pl. állhatatlan, érezhetetlen, fáradságtalan, feddhetetlen, halhatatlan stb. (I. Akad. Ért. 15 : 501).

* L. még a *fogékony-t* (NyÚSz.).

III. **Melléknévhez**, sokkal ritkábban. De mégis már a legrégebb codexekben is:

Boldogtalan már a Döbr., Érs., Keszth., Nád., VirgC.-ben és a mai népnyelvben is.

Elégtelen már a XIV. sz. végén az EhrC.-ben és ma is minden lépten-nyomon, még az iskolai bizonyítványokban is. A régi nyelvben *elégségtelen* is. Él a nép nyelvében is (MNy. X : 187).

Igaztalan már a KeszthC.-ben és MA., PP. szótárától kezdve minden magyar szótárban. Alig hinné az ember, hogy az *igaztalan* sokkal régebb szó, mint az *igazságtalan*, mert erre a legrégebb adatunk csak 1750-ből (Phras.)

Jámbortalan az Érs., Münch., NagyszC.-ben. Kihalt szónak tekinthető.

Késztelen. Az 1519-ből való DebrC.-ben (241) olvassuk: „Az kepen ely hog foha tegedet az halal keztelessenec ne leliön“. Egyetlen adat az irodalomból; de nép nyelvében él a *késztelen* (l. MNy. I : 269).

Tisztátalan. A codexek korától fogva mindig megvolt az irodalom nyelvében s valószínűleg a népében is.

A XVII. és XVIII. századból valók:

Bátortalan (MA. 1621). E szót minden bizonynyal Molnár Albert csinálta. Előbb nincs meg sehol s 1611-ben még ő is csak a régebb *bátorságtalant* ismeri. Ugyanő csinálta az *álnoktalant* is (*incallidus, 1621), de ez nem keltett visszhangot; holott a *bátortalant* már 1628-tól fogva más írók is használják, PP. is átveszi tőle s azóta megvan minden szótárunkban, több származékával együtt.

Hütelten. Először Madarász Mártonnál 1635-ben: „a' fiak engedtelensége „a' felebarátok *hívtelensége*“; azután Amade verseiben a XVIII. sz. közepéről. Sokáig nem kerül szótárba, még Kr.-nél is csak a régi *hűségtelen*, noha SI.-nál már megvan a *hívtelen* és a *hívtelenség*. Csak a XIX. sz.-ban Fog. (1833), Kunoss (1835) és Tzs. (1835) útján terjed el országszerte.

Szaporátlan. Ez a szó, azt hiszem, a nép ajkán termett; én onnan ismerem már kicsiny korom óta. Irodalmilag 1668-ból (NySz.).

Valóttalan már Prágainál 1628-ban (NyÚsz. II). SI. szótározza először.*

A XIX. sz. nyelvújítás különösen három gazdag kategóriával gyarapította az e módon alkotott mellékeveket. Mielőtt ezekre térnék, előbb a néhány testvértelen kifejezést sorolom föl:

Gyöngédtelen. A *gyöngéd* melléknevet Kazinczy 1815-ben vonta el a régi *gyöngédeden* határozóból. Ellentéte: a *gyöngédtelen* (unsanft) 1835-ben már szótározva van (Tzs.).

* Geleji Katona István „egésztelen“-ét és C. „szűzetlenség“ szavát, mint halvaszülötteket, csak itt említem meg.

Szerénytelen. A szerény szót Kazinczy 1811-ben csinálta (NyÚSz.). A szerénytelen 1834-ben Kunossuál szótározva.

Félenktelen. Szótárilag először 1838-ban s utoljára 1891-ben. SimB. és KB. már elhagyják. Nincs is rá szükség.*

A most említett három kategória közül a két első ellen a Nyelvőr körömszakadtaig harczott, de jórészt bizony hiába:

1. *-ótlan, -ötlen.*

Egyenlőtlen. Már Geleji Katona István is említi 1645-ben, „noha a község nem él velek“. A Phil. Műsz. 1834-ben Thaisz Andrástól idézi. Utóbb bejut minden szótárba, mert sem az *egyenellen-*, sem az *egyenletlennel* nem igen helyettesíthető. Ugyanígy a

Felelőtlent, mint a *felelős* ellentétét (KB.) sem pótolhatja a *feleletlen*.

Kedvezőtlen (ungünstig). Először 1845-ben szótározva (Fog.). Ez ellen legtöbbet küzdöttek, de hiába (Vö. Nyr. 9 : 322).

Önállótlan, mint az *önálló* ellentéte, Ball. 1857. Ma is megvan mind SimB., mind KB.-nál.

2. *-ütlen.* Ezek között legelső az

Igazsátnütlen 1812-ben Thezáróvichnál. Végkép kiszorítja a *Valósátnütlen* Tzs. (1835). Joannovics 1874-ben (Nyr. 3 : 131) a *valótlansátnü*-vel akarta pótolni, de siker nélkül. E kategóriába tartoznak a *-szerütlenek*. Annyian vannak, hogy csak néhányat említek. Talán első köztük:

Népszerűtlen. Helmezytól (Jelenkor III : 88 és 445). Ezt követik nemsokára: *célszerűtlen, észszerűtlen, időszerűtlen, törvényszerűtlen* stb. Valamint a *-szerüt*, szintúgy a *-szerütlent* ma már élő képzőnek tekinthetjük. Ugyanígy az

3. *-ias -ies*-sel szemben az *-iatlan, -ietlent*. Első köztük (NyÚSz. I. 397) az *udvariatlan*. Ezt követik *férfiatlan, gyakorlatiatlan, hazafiatlan, költőietlen, lovagiatlan, nőiellen, valódiatlan* (Hierolex.: irrealis, Ball. 1854.: unecht) stb.

*

Mindezek után miként vélekedjünk a „komolytalan“-ról. Kétségtelen, hogy nem „szörnyszülött“. Bőséges sok példa van az efféle képzésre. Más kérdés az: van-e rá szükség? Szerintem nincs, mert fölösleges újítás. Megteszi a *nem komoly* is, és ezt már nagyon megszoktuk. De ha valaki azt hiszi, hogy nem tud nélküle ellenni, hát bírja békével és legyen vele boldog!

SZILY KÁLMÁN.

* Fogarasi 1845-ben az „ungalant“-ot *delietlen*-nek, az „unsolide“-ot *szilárdatlan*-nak akarta nevezni. Senkinek sem kellett, utóbb magának CzF.-nak sem.

Vargabetű.

A Nyr. mult havi számában (226. lap) érdekes kis cikket írt KERTÉSZ MANÓ e szóról, jobban mondva, erről a szólásról: „*vargabetűt csinál*“. Igyekszik már elhomályosodott eredetét kimutatni, úgy hogy „a szólásnak szószerint való konkrét jelentésén indul el“. Szerinte „*vargabetűt csinál*“ az, a ki mentében a legrövidebb út helyett

szögletes kerülőt választ; ha például ezen az ábrán az *A* pontból *B*-be akarok jutni, és én ezt az *A* pontot *C*-n keresztül érem el, akkor *vargabetűt csináltam*. Ennek a szólásnak — így folytatja — a magyarázatát okvetlenül a vargamesterségben kell keresnünk és kell valamiféle betűnek is lenni, a melynek ebben a mesterségben szerepe van. A varga szerszámainak az ismerete könnyen rávezet bennünket a megfejtésre. Mikor a varga a csizmára való bőrt nagyjában kiszabta, vízbe áztatja, s ha jól megivódott, kifacsarja, aztán kalapáccsal jól kikoccolja; a csizma elejét azonban a kikoccolás előtt még szögekkel az úgynevezett *ványoló deszkára* vagy *hergelőre* feszíti és ezen megszarítja. Ennek a fontos *vargaszerszámnak olyan az alakja, mint az L betű* (FRECSKAY). A ki ismeri a falut, s tudja, hogy a csizmadia *ványoló deszkája* a ráfeszített bőrrel naphosszat az utcaszínen sütkérezik, könnyen átlátja ennek a tréfás színezetű szólásnak ilyen közvetlen szemléletből való keletkezését.

Ez a magyarázat engem nem elégít ki. Elmésnek elmés, de nem tud meggyőzni. Azok közé tartozom, a kik nem hajlandók átlátni (se könnyen, se nehezen), hogy a *vargabetű* az *L* formájú *ványoló deszka* szemléletéből keletkezett volna, a mint KERTÉSZ oly kategorice állítja. Nem tagadom éppen lehetőségét annak, hogy a *ványoló deszkát*, mert az *L* betűhöz hasonlít, *vargabetűnek* nevezzék el tréfásan („add errébb azt a *vargabötűt*“, „van annak tíz *vargabötűje* is“). De az már nem valószínű, hogy ebből a mai jelentésű „*vargabetűt csinál*“ származzék; ha származott, hát csak saját jelentésben lett volna használatos („Mi lesz ebből? — *Vargabötű* a Bezi sógornak.“ „Látszik, hogy sohse *csinált vargabötűt*.“). Legföljebb a nagy *L* betűt nevezhették volna még tréfásan *vargabötűnek*. De hát se a *ványoló deszkát*, se az *L* betűt nem mondta soha senki annak. Nyomuk sincs se a vargamesterségben, se a nyelvben. A mai jelentésű „*vargabetűt csinál*“ szólás csak abban az esetben származhatnék a *ványoló deszkából*, ha ez volna az értelme: olyan utat tesz, mint a milyen alakja van ennek a szerszámnak. S KERTÉSZ valóban így is érti és — értelmezi e szólást. Neki a „*vargabetű*“ „*szögletes kerülő*“. Szögletes? honnan vette ezt? Hisz a közhasználatú „*vargabetű*“ fogalmában nem a „szögletesség“, hanem a *görbeség* a lényeges, s a ki „*vargabetűt csinál*“, az nem, vagy ritkán járja meg az átfogó helyett a befogókat, hanem oly görbe, íves, félkörös kerülő utat tesz, mely egy más betűhöz hasonlít inkább, a *D*-hez. S KERTÉSZ-

nek igaza lehetne, ha ilyen alakja volna valamely vargaszerszámnak.

De KERTÉSZszel tartva, más egyebet is találhatnánk a vargamesterségben, a minek betűformája van. Ilyen például a csizma torkában az a czifra varrás, a *nyelv* (nyelves csizma), mely csakugyan betűhöz hasonló, még pedig vagy (annak, a kin a csizma van), vagy (a szemben állónak). S nem tudom, nem erre gondolt-e BALLAGI, ezt írván (Péld. II. 440. lap): „Vargabetűt csinálni. Az az: V alakú kerülő-utat tenni“ (vagy tán mert v-vel kezdődik a „varga“?). Ezt az adatot jó lett volna ismernie KERTÉSZnek.

En azonban sehogys se bírom elhinni, hogy *egy bizonyos* tárgyról (mely betűhöz hasonlít), varrt volna himet az, a ki a „vargabetű“-t először szájjára vette. Semmi olyanról, a mi *nyugszik* (mint a ványoló deszka vagy a nyelves csizma), csak olyanról, a mi *mozog*, mint a hogy mozog az, a ki „vargabetűt csinál“. S melyik az a mozgás a vargamesterségben, melyhez hasonlít azé, a ki kerülő utat tesz? Jó nyomon jár CzF. (kit KERTÉSZ is megemlít, de félvállról), midőn így magyaráz: „Varga-bötű. Átvitt tréfás ért. félreccsavarodás az egyenes útról. „Ide jöttömben egy *vargabötűt* csináltam, azaz, kerülőt, mint midőn (a) varga *késével a bőrön kanyarít*“. S valóban, a ki megfigyeli a vargát, csizmadiát, *mikor szab*, azt, a mit bicskéjével mivel, erős képzelődés nélkül *írásnak* nézheti (bicske = stylos). Tehát ez a görbe vonalakban való dolgozás adott lételt a „vargabetű“-nek (egyik szerszámnak a neve is *kerítő*), s ez a szólásnak is legtermészetesebb megfejtése.

Mondjunk el már most még egyet-mást, a mi e szólásnak megvilágítására szolgál s egyúttal megczáfolja KERTÉSZ „szögletes kerülő“-jét, igazolván a mi felfogásunkat. BALLAGI MN. szótárában ezt találjuk: „Vargabetűt *vetni*, im Zick-zack! gehen“. Helytelen értelmezés (melyet SIMONYI és KELEMEN gondolkodás nélkül átvesz); mert a „vargabetű“ sohase „eine gebrochene Linie mit abwechselnd aus, und einspringenden Winkeln“. Telj. Szót.-ban „vargabetűt *vetni-csinálni*, kerülő utat tenni“ — jó, de „vargabetű által, a. m. kerülő úton“ — nem jó; mert így senki se mondja, hanem így: „vargabetűvel“. ERDÉLYI — jegyzi meg KERTÉSZ — gyűjteményében a *vargabetűt vet* szólást „tántorog“ jelentésben közli. Nem tudom, éle valóban a szólásnak ilyen használata. A „tántorog“ jelentés nem ERDÉLYITÓVALÓ, hanem MARGALITS bölcsessége. „Vet“ vargabétűt csak annyi, minl „csinál“, a mint kitűnik MERÉNYINEK „A cigány és a pap“ cz. mesét jéből is (Dunam. Népm. I. 134. l.): „A cigány *egy vargabétűt vetett* s a másik utcán újra elébe került a tiszteletes úrnak“, és: „Ezért a cigány újra *vet egy vargabétűt* s ismét a tiszteletes úr elébe került“. A mi pedig a „tántorgást“ illeti, „A részegség kifejezése“ közt (MNY. VII. 333. l.) közlöm ezt: *vargabötűket ír*, azaz: jobbra-balra dülöngöz (e h. —, így jár:). Eszembe jut itt, hogy ezelőtt 37 esztendővel *Igazítások* cz. cikksorozatomban (Nyr. VI. 68. l.) annak bizonyítására, hogy „ARANY a közmondásokat, szólásokat némileg megváltoztatja“ (nem kivetkezteti!), ezt a sort is felhozom: „Nagy *vargabetűt ír* fejjele a homokba“ (Dal. Id. II. É.). E h. „csinál“. ARANY, noha nem megrováskép mondtam, a mit mondtam, így védekezik (Hátr. Ir. Prózs. Dolg. II. 392. l.): „Igaz, hogy a ki gyalog vagy kocsin nagy kerülőt *tesz*, arra alkalmasb szó a szokott vargabétűt *csinál*, de mikor a ló által vonszolt vitéz a porba fejével nagy

görbe vonalat rajzol, akkor *képesebb* (s így költőnek jobb) kifejezés ezt mondani: *ír*“. Helyes. Mert hisz a betűt *írják*. Különben is hallottam azóta a néptől ezt: „*Irj egy vargabötűt*, haza hozhatod a (lopott) dinnyét, fene se vesz észre — ne a rendes úton jöjj“. (SIMONYI szótárába is belejutott valahonnan a „*vargabetűt ír*“).

Még egynehány példát ARANYBÓL: Egy TOMPÁHOS írt levelében (II. 233. l.) ez van: „*Oly vargabötűt csinálni*, mint Sztregova—Hanva —Sziács, most nincs ideje“, t. i. MADÁCHNAK — a helyett, hogy Sztregováról (Nógrád) *egyenesen* Sziácsra (Zólyom) menne ARANYNYAL, Hanva (Gömör) felé *kerülve* tenné meg ezt az utat. — PETŐFINEK meg ezt írja (I. 81. l.): „*Hátha egy jó nagy vargabötűt kanyarítottál* — tudniillik jönnél Aradra gyorskocsin, onnan Szalontára gyors-szekéren, Szalontáról Váradra én bevinnélek s ott ismét gyorskocsi van, stb.“. PETŐFI Pestről Szathmárra szándékozott s az ARANYTÓL ajánlott marsruta bizony nagy vargabötű. — Érdekes ARISTOPHANES fordításából ez a hely (A nők ünnepe“ 780. sor):

„*Beh félre szaladt ez az R*

S milyen, milyen *vargabetű* lett“ (Itt a vargabötű igazi betű).

A nép sűrűn él e szólással. „*De bolond vargabötűt csináltam*, csak úgy csurog rólam az izzadság“. „*Nagy vargabötűt csináltál*, emerre sokkal előbb ide értél volna“. „*Menjünk az erdőnek; vargabötű*, de szép útja van“. A MTsz. ezt jegyzi fel: „*Vargabötű*: kerülő. *Jókora vargabötűt csinátam. Ek kis vargabötűvé gyűttem ide.*

Egyébiránt a nép nemcsak *csinál v. vet* vargabötűt (ezek a szokottabbak), hanem *éjt, vág, kanyarít* is. Ilyeneket is hallani tőle: „*A trafikos (dohánycsempész) mindig vargabötűn jár*“. „*Megy-e már a Palika? Megy ám, de még csak vargabötűt jár*“. „*Vargabötűn hoztam a ruhát*“ (Kölesdre kellett kerülnöm a víz miatt) stb.

NB. Menyem azt állítja, hogy gyerek korában mindig így hallotta: „*Nagy vargautat tettünk*“ (ez már romlása a szólásnak).

Elég. Ez a kis fejtegetés nem meríti ki a kérdést. Nevezetesen nem mutatja ki a „*vargabetű*“-nek legrégibb előfordulását (A NySz.-ban semmi nyoma). De azt az egyet kétségkívül bebizonyította, hogy KERTÉSZ felfogása és magyarázata nem áll meg.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Medve és jegenye. Tudjuk, hogy e két szó a szlávól került nyelvünkbe. ASBÓTH OSZKÁR felsorolásában (SZILASI-féle Nyelv. Tan. I, 48—49) a *medve* megfelelői: óbolgár *medvêdž*, szlovén *médved*, szerb *mèdvèd*; a *jegenye* megfelelői: óbolgár *jagnędu*, szlovén *jágned*, tót *jahnada*, cseh *jehněda*, szerb-horvát *jagnjěd*. ASBÓTH nézete szerint a *medve* egy *medvédnek* hallott óbolgár *medvêdž* nominativus-accusativus-ból, a *jegenye* pedig a *jagnyéd*-nek hallott horvát-szerb *jagnjěd* nom.-acc.-ból származik. Ő a magyar szavak alakulását úgy magyarázza, hogy a magyar ember a szláv nom.-acc. formákat tárgyesetnek érezte és a *medvét*, *jagnyét* accusativusokból vonta el a *medve*, *jagnye* ∞ illeszkedéssel *jegnye* nominativusokat. HORGER elfogadja ASBÓTH magya-

rázatát (Nyr. 41 : 81.), MELICHnek azonban kétségei vannak vele szemben (MNY. VIII, 152.).

ASBÓTH nem mondja meg, miképen gondolja, hogy a magyar ember a *medvéd*, *jagnyéd* formákat tárgyesetnek érezte. Az én véleményem szerint ez alig történhetett másképp, mint hogy a szók végső *d*-je az eredeti nyelvbéli acc.-functió tudatától függetlenül a magyarban fonetikai okokból *t*-re változott; más szóval a magyar ember, magyarul beszélve, egy *medvéd* vagy *jagnyéd* alakot nem érezhetett tárgyesetnek, csakis ezekből hangváltozással keletkezett *medvét*, vagy *jagnyét* alakot. Tehát *medvéd*, *jagnyéd* nem azért vált *medvét*, *jagnyét*-té, mert acc.-nak érezték, hanem azért érezhették acc.-nak, mert a szóvégi *d* *t*-re változott.

Én az ASBÓTH feltételezte elvonás lehetőségét általánosságban nem akarom tagadni. Megeshetett az abban a korban is, a melyikbe a rövidült magyar formák keletkezését kell tennünk. Ez a XIII. század előtti idő, mivel e század első tizedeiben már a *d* nélküli alakok jelentkeznek. A zágrábi káptalannak egy muraközi birtok határjárásáról 1244-ben kiállított bizonyoságlevelében előforduló *Jaged*, arbor metalis (KOVÁCS Ind. 316), bizonyára horvát szóalak; az 1232: terra Chak cuius nomen *Medwed*; 1269: villa *Medwed*, mint egy fejérvármegyei hely neve (KOVÁCS Ind. 136 és CSÁNKI, III, 338), pedig lehet *-d* képzős származék. Már elég korai időből vannak példánk arra, hogy a szóvégi *d*-nek *t* lép a helyébe; tehát hangtörténeti lehetetlenséget nem láthatunk abban, hogy a *medvéd*, *jagnyéd* végső *d*-je esetleg a XII. század végén, vagy a XIII. elején *t*-vel cserélődött fel és ezt a hangváltozást követte aztán az ASBÓTH gondolta elvonás.

Szerintem azonban kínálkozik egy az ASBÓTHénál egyszerűbb magyarázat, a hol nem is kell a szóvégi *d* \rightarrow *t* hangváltozást feltennünk. Abban a korban, a melyet fentebb a *medve* és *jagnye* alakok keletkezésének az idejéül jelöltünk meg, még eleven volt a *-d* képző, és pedig részben az eredeti kicsinyítő, részben a valamivel ellátottat kifejező jelentésben. Ezzel a képzővel igen könnyen azonosíthatta a nyelvérzék a *medvéd* *jagnyéd* szavak végső *d*-jét és elvonhatta azokból a képzőnek felfogott *d* leválasztásával a *medve* és *jagnye* formákat. A *medvéd* szó *d*-jének valószínűleg az eredeti kicsinyítő jelentést, a *jagnyéd* *d*-jének pedig a valamivel ellátottat kifejező functiót tulajdonították, mivel a sűrűn használt *d*-képzős fanevek csoportjába (*Mogyoród*, *Nyárád*, *Szilád* stb.) sorozták. A *jagnyéd* \rightarrow *jagnye* fejlődést még az is előmozdíthatta, hogy a *-nye* szóvégzet több fanévben is előfordult, pl. *cseresnye*, *berkenye*. A *medvéd* \rightarrow *medve* alakulás mellett pedig az szól, hogy a zágrábvármegyei *Medved*, *Medwed* várat az oklevelek *Medvevar*-nak, castrum *Medve*-nek is emlegetik (KOVÁCS és CZINÁR, Ind.).

Ha a szóvégi *d* eltűnését az utóbbi módon magyarázzuk is, olyan szláv eredetit kell felvennünk, melynek a *d*-je előtt a magánhangzó hosszú. Az ASBÓTH-tól a *medve*- és *jegenyé*hez hasonlóan származtatott *rásza* szó keletkezéséhez nem szólhatunk hozzá, mert róla csak újabb, a *-d* képző kiveszése utáni időből vannak adataink.

PAIS DEZSŐ.

Hornyák. Nyelvünk történetében két *hornyák* szót ismerünk. Az egyikre CzF.-ban találjuk az első szótári adatot: „Hegyalján a felföldi tótokat *hornyák*oknak hívják“. Tehát hegyaljai tájszó. Újabban, úgy látszik, nem került a népnyelvi gyűjtők adatai közé, legalább a MTsz. nem tud róla. Az irodalomban azonban már CzF. előtt föl-bukkan. A jó öreg GVADÁNYI tréfás költeményeiben már megtalálható: „E' *Hornyák*nak oly-is vala vak Matyója, Ritka napórának van illy mutatója“ (Pöstyéni fürödés, 1787, 32. l.), „Szupé felett *Hornyák* nevetést okozott, Némelly Dáma mondá, veszszen az átkozott“ (uo. 33. l.), „De főképpen tapsol Trentsánska Stolicza, Az *Hornyák*kok honnya“ (Időtöltés, 1795, 99. l.). Egy későbbi adat az első magyar Münchhausenből: „most hízelkedett, most imádkozott, most pedig mind' a részeg *hornyák* káromkodott“ (Báró de Mánx' . . . Utazásai, 1805, 36. l.). CzF. az eredetét is magyarázza, de csak kerülgeti az igazat, a mikor azt mondja, hogy „alkalma-sint a szláv *hor* v. *hora* szótól, mely hegyet jelent, *horne* v. *hornü*, v. *hornj* pedig felsőt“. Sokkal egyszerűbben úgy áll a dolog, hogy a magyar *hornyák* a cseh-től *hornák*, alpinus, inalpinus, montanus, montanista, monticola, montigena' (BERNOLÁK: Lexicon slavicum) átvétele, s a magyarban, mint GVADÁNYI adataiból is nyilván látható, tréfás, gúnyos neve a felvidéki tótnak.

A másik *hornyák* a nyelvújítás szülötte. BEREGSZÁSZI NAGY PÁL alkotta. Dissertatio philologica de vocabulorum derivatione ac formatione in lingua Magyarica (1815) című művében a *ny-k* végződést tárgyalva, a *környék*, *árnyék*, *Bosnyák* („ex Lat. Bosniacus“) után mutatja be a *hornyák*ot, s magyarázatul striam mondja: „sic posset vocari instrumentum illud viatorum, quo striam incidunt pro fundo vasorum, si quidem *hornyol*ni striare, crenam incidere, et *hornyolat* vel *hornyolás* striam seu canaliculam — in quam fundus illocatur — significet“ (120. l.). Ez az erőszakosan faragott szó azonban nem kellett senkinek. KAZINCZY a BEREGSZÁSZIRÓL és SPOSRÓL írott bírálatában (Tud. Gyűjt. 1817, XII. f.) — nem csupán e szónak helytelen alkotása miatt — kemény csapást mér az új *hornyák*ra: „De e' nagy vétkeim felül B. Úr még egy sokkal váratlannabbat is ejte: Szót csinált! még pedig szükségtelet . . . és rosszat!“ (93. l.) BEREGSZÁSZI megpróbálta kedves szavát védelmezni. A Pennaháborúban (1820) több példával, de nem több szerencsével, így akarja megmenteni: „Ha van hát *horony*, lehetne attól *k* által *horonyák*, vagy rövidebben *hornyák*, mint van Bosnyák Bosniától, kozák a Tót kaszától, és fonák, | tudák, iszák . . .“ (53—54. l.). Hiába volt minden, BEREGSZÁSZI *hornyák*ja csak nem tudott életre kapni. Nem is kár érte!

SÁGI ISTVÁN.

Pábeli szép Antal. Az „Anyám, édes anyám, bizon meg kell halnom“ kezdetű, érdekes népballadában a Pábeli szép Antal-féle elnevezésben a „Pábeli“ szerintem a születési vagy alattvalói hová-

valóságot fejezi ki. „Pál“ ugyanis hat különböző vármegyében: a komárommegyei Acshoz, a szatmármegyei Atya községhez, a mosonmegyei Bánfaluhoz, a torontálmegyei Csósztelekhez, a somogymegyei Csurgóhoz, Nagybjomhoz és Osztopánhoz, végre a mosonmegyei Szentmiklóshoz tartozó majornak a neve. „Pálbeli szép Antal“ tehát annyi mint „a páli majorságból való szép Antal“.

PONORI THEWREWK EMIL.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Olajos kendők. Mikszáth plasztikus, színes leírásaiban többször is olvasunk *olajos kendőkről*. Legutóbb egy stilisztikai olvasókönyvet* forgatva, még egyszer elolvastam a megható szép elbeszélést: „A néhai bárányt“. Baló Agnes kelengyéről van szó: „három perkál szoknya, négy szélből az egyik, hat *olajos kendő*, nyakba való kettő stb.“ Hasonlóképen olvassuk ezt a jelzős főnevet „A beszélő köntös“-ben (103. l.) és „A lutri“-ban (169. l.). Úgy látom, hogy Rubinyi Mózes tárgymutatójában nincsen meg ez a kifejezés; az említett stilisztikai olvasókönyv szerkesztője szintén minden megjegyzés nélkül hagyja. Pedig hát nemcsak gyerekleány kérdezheti a kifejezés igazi értelmét, hanem talán még felnőttek is.

Ma már nagy bánatunkra nem vagyunk abban a helyzetben, hogy magától az írótól kérdezhetnők meg közvetlenül, milyennek látta az ő lelki szeme az olajos kendőket.

Szerencsére a fonás-szövés ősrégi foglalkozás és így bátran elmehetünk Homerosig, ahol — úgy hiszem — egy kis felvilágosítást nyerünk.

Az Iliásznak Csengeri János szép prózai fordításából idézem e helyet: „A leányok finom lenköntöst, a legények pedig szépszővetű, *bágyadtfényű olajos ruhát* viseltek“ (XVIII:597). Az Odysszeiának Gyomlay Gyula hű fordítása szerint: „és a sűrű szövedékű gyolcsról *síkos olaj csepeg*“ (VII:107).

E két homerosi hely sejteni engedi, hogy milyennek kell képzelnünk az olajos kendőket, különösen akkor, ha Hehn: Kulturpflanzen und Haustiere cz. művéből a megfelelő kommentárt ide iktatjuk (I. kiadás 1870. p. 46; II. kiadás 1894. p. 103). Szerinte már a régieknek is sok fejtörést okozott e homerosi kifejezés. Hehn utal a Philologus cz. folyóirat 1860. évi XV. k. 329. lapjára, a hol a következőket olvassuk: „Die Fäden des Gewebes sind zum Behufe des Glanzes oder der *Biagsamkeit* schon urspränglich mit Oel behandelt, so dass also das fertige Gewand . . . buchstäblich *von Oel trieft* und sich beim Tragen auch *triefend erhält* — was keiner Widerlegung bedarf“. És Csengeri is az iliázi helyhez való magyarázatában azt mondja: Szövés előtt olajjal hintették meg a fonalat, hogy puha és fényes legyen.

Látni való tehát, hogy a magyar kifejezés voltaképpen ősrégi — mint a németek mondják — *Sprachgut*-ot rejt magában. Persze a mai író csak úgy használta a szólást, a mint másoktól hallotta és bizonyára bágyadt fényű, kellemes fogású, finom kendőket értett rajta. Az ősrégi, eredetileg konkrét jelentés lassanként elváltozott,

* Weszely Ö., Stilisztika és Olvasókönyv a polgári leányiskolák III. osztálya számára.

akárcsak maga a hellén *λιπαρός* melléknév jelentése, amely Benseler szerint a. m. *fett*, auch *gesalbt*, von Oel und Salbe glänzend, geschmeidig és átvitt értelemben *glänzend*, *schimmernd*, *prächtigt*, *schön*. Kétségkívül a magyar költő finoman elkészített, szép fényű, pompás és értékes kendőket értett a röviden úgynevezett *olajos kendőkön*. Hiszen ő mindig is csak így hallotta másoktól.

PRUZSINSZKY JÁNOS.

Az Új földesúr-t vagy Új földesur-at? Színházból jövet, egy társaságban így szóltam: Láttam az „Az új földesúr“-t. — Jobban mondva: „Az új földesurat“, dobta felém némi gúnnyal egy nyelvészkedő. — Nem! En az „Az új földesúr“-t láttam.

Szabadjon megokolnom makacsságomat. A nyelv törvényei lépten-nyomon engednek a 48-ból a széphangzás kedvéért. E megalkuvás lehet egyik oka annak a sokszor hallható állításnak, hogy a nyelvben nincs logika. Helyesen cselekszünk-e, ha szükség esetén, az értelem kedvéért, a félreértés kikerülése végett, tehát szabatosági okokból olyan kifejezésekkel vagy ragozási alakokkal élünk, melyek nemcsak beleütköznek a nyelv alaptörvényeibe, hanem nyelvérzékünket is sértik? Véleményem az, hogy nemcsak költői szabadság van, hanem prózai szabadság is. A nyelvbeli, stílusbeli szabadság nem lehet a költők monopoliума. Ha egy VÖRÖSMARTY az ő „Két szomszédvár“-ában a verzlábak kedvéért, tehát zenei okokból, egymásra halmoz idegenszerűségeket, kétértelmű és nehezen érthető kifejezéseket, a szótagokat pedig Prokrustes-ágyban nyújtogatja és kurtítgatja, miért ne lenne joga bárkinek is, hogy magasabb nézőpontból: az értelem és szabatoság kedvéért, prózában is olyan kifejezéseket, fordulatokat és ragozási alakokat használjon, melyekre nélkülözhetetlen szüksége van?

Ha a színdarab címe: „Az egér“, akkor a hallgatók nem az egeret hallják a színházban (czinczogni), hanem a nézők nézik az „Az egér“-t. A nép nyelvében is találunk példát arra, hogy ugyanazon ragot változott formában használják az értelmi különbség kiemelése végett. Az embernek van *lába*, a teleknek van *lábja* („Egy teleknek a lábában“, ARANY, Rab Gólya). Ha még oly magyaros is a „teleknek a lábja“, bizony nagyon szokatlan s — merem állítani — nyelvérzékünknek éppen nem kellemes. Sőt a teleknek értelmi okokból sincs szüksége hosszabb újjú lábakra; mert ha a hegynék lehet *lába* (alsórésze, töve), miért ne lehetne a teleknek is *lába* az előbbihez hasonló értelemben?

Íme, a nyelv és a logika!

De nem folytatom a lábatlankodást. A cím érintetlen kiemelése az értelem, a pontos, szabatos jelzés dolga. Éppen ezért a címet olyan „ne nyúlj hozzám“-nak, a több szóból álló címet pedig olyan összeforrott egységnek tartom, hogy abban sem egy „úr“-nak megrovidítését, sem egy „egér“-farknak meghosszabbítását nem engedem meg. Igazam van-e?*

„Országúl mulató“ (Vörösmarty). Távol legyen tőlem annak a gondolatnak még csak árnyéka is, hogy VÖRÖSMARTY nyelvét kegyeletsértő bírálat tárgyává tegyem. Csupán a szerény és jogos prózai szabadság védelméül hozok föl egy szemebetűnő példát a merészebb

* Igaza van!

költői szabadságból. Mert a versben előforduló minden erőltetett kifejezést, mesterkelt szó- és mondatfűzést költői szabadságnak tartok, a mennyiben végső elemzésben a nyelv zenéje, a ritmus és rímelés kényszeríti a költőt arra, hogy sokszor az értelem rovására olyan körülírásokkal és kifejezésekkel éljen, melyekből még az úgynevezett szakemberek, a nyelvészek és az irodalommal foglalkozók sem tudják kihámozni a valódi s helyes értelmet. Íme, egy példa.

VÖRÖSMARTY „A két szomszédvár“ első énekének 247-ik és következő sorai:

... Lászlóhoz, megy vala, Kúnhoz,
S lelte Fehérvárott fénylő sok nagyja körében
Országúl mulatót s így kezdte beszélni hozzá.

VOZÁRY GYULA az ötödik, javított kiadásban még ezt a commentárt adja: *Országúl mulatót* = a ki országra szóló mulatságban leli kedvét. A hatodik kiadásban már így magyaráz: *Országúl mulatót* = ország dolgában időzve.

VOZÁRY tehát öt kiadásban át fenntartotta előbbi magyarázatát s csak a hatodikban jutott arra a gondolatra, hogy védelmére keljen a nem éppen dicsőséges emlékü Kún Lászlónak. VÖRÖSMARTY kifejezése nem sorozható a kifogástalanok, a világosan érthetők közé. Vozáry az öt első kiadásban Kún László jelleméből indulhatott ki s nem tette föl róla, hogy az évnek egyetlenegy napján bár, a székesfehérvári „törvénylátás“, „törvényülés“ napján királyhoz illő komolysággal viselkedett légyen. Vozáry tehát nem gondolt a *mulat* szónak szelidebb, tisztességesebb értelmére s az *időzik*, *időt tölt* jelentése a szónak csak jóval később jutott eszébe. Vozáry menteségül elismerem, hogy a *mulató* jelző Kún Lászlóra a „törvénylátás“ napján is valószínűleg mindkét jelentésében alkalmazható.

A *mulat* mint miveltető ige tárgyias ige. A mult század elején még használták így: „*Ez engem mulat*“. Manapság is hallható ez. En legalább hallottam, de mindig olyanok ajakáról, kik nem a legjobban beszélnek nyelvünket. A *mulat* jelentése eredetileg ez volt: *múlni hagy*.

A *mulat* tárgyias ige fölvévén az *időzik* jelentést, átváltozott tárgyatlan igévé s mint ilyen, újból fölvette a miveltető ige *-tat* képzőjét s lett belőle *mulattat*. Ma így mondjuk: *Ez engem mulattat*.

Az „*országúl mulató*“ kifejezést én így értelmezném: „az ország, az állam nevében, tehát mintegy az ország, az államhatalom legfőbb képviselőjéül, törvénylátóul, törvényülőül időző“.* TÖMLÖL LAJOS.

NYELVJÁRÁSI ADATOK.

Levegő. TOLNAI V.-nak a MNy. januári számában a régi *levegő-égből* sűrűsödött *levegőről* szólóban, több megállapítása közben, elkerülte a figyelmét a MNy. régiebb évfolyamaiban e szóra vonatkozó több adat és következtetés. Így a többek közt azt állítja, hogy a *levegő* szóra „eddig KAZINCZY Hamletjéből (1790) ismertük az első adatot“, holott a MNy. VI: 33. l. már 1774-beli, s ugyanitt a 365. l.

* Rövidebben: „az ország gyűlésén jelen lévő“ Szerk.

pedig 1771-beli adatot is találhatunk, s az utóbbi helyen éppen a TOLNAI újra idézte mondatot FALUDIBÓL. Legkülönösebbnek tartja azután, „hogy van két XVII. századi adat is, mely eddig elkerülte a figyelmet“. Az érdeklődőket újra vissza kell igazítanunk a MNy. VII: 357. lapjára, a hol már található egy XVII. századi adat, s éppen ZRINYIBÓL, 1651-ből, melyet legyen szabad újra idéznem:

Megláták későre osztán sok törököt,
Szintén mint *levegőben* az sötét főlöhöt

(Sz. V. VII. ének, 15. versz. Hogy itt az *aër* értendő a *levegő* alatt, nem pedig az „im schweben, schwebend“ jelentésű *lebegőben*, *levegőben* (vö. indulóban a sereg), bizonyítja a *mint* hasonlító szócska, úgy hogy az egész sor értelme: szinte úgy (messziről látták), mint a *levegőben* a sötét felhőt. Ezt az adatot még egy másikkal is megszerezhetem ugyancsak a Zrinyiászából:

Halhatatlan sereg *levegőn* megállá
Csak maga Gábrriel Szigetben leszálla

(XV. é., 38. verssz.). Itt is mai értelemben kell vennünk a *levegő* szót, noha azt gondolhatná valaki, hogy itt csakugyan „schwebend“-et jelent. Ám ugyanezen ének 45. versszakában Gábrriel leszólítja ezt a sereget a *levegőből*:

Így mouda az angyal és megvidámítá,
Mennyey sereget *égből* leszólítá,

hol az *ég* egészen bizonyosan *levegőet* jelent, hisz az angyali sereg már nem az égben, hanem mint éppen a 38. verssz. világosan mondja, a *levegőn*, *levegőben* volt. ZRINYINÉL különben az *aër* megfelelőjének mindenik alakjával találkozhatunk, pl.:

Kiért élte eloszlék *levegőégben* (VI : 107. verssz.).
Iszonyú sűrű por s meg *égbe* keverve
Úgy hogy eget földet mind besötétítte (VII : 14).
Ihon mennyi holttest fekszik ebben helyben
Nagy *levegőet* elveszt bűdösségben (VIII : 5).

TOLNAI azon végső következtetését is, hogy a „*levegő* csak a XVIII. század második felében vált közkeletűvé MOLNÁR JÁNOS említett (Fizikának Eleji) munkája után“, némileg vissza kell igazítanunk. Már a MNy. VII : 253. oldalán olvasható ugyanis: „MOLNÁR hatása egyes szavakban is kimutatható (RÁT Hírmondóján). RAJNIS csúfolódó Megszerzésében rossz néven vette RÁTÓL, hogy az *aërt* többször *levegőnek* nevezte a szokásosabb *levegőég* helyett. Pedig ez a megrovás — ha ugyan bárkit is megillethetne ezen, nyelvünkben igen gyakori, jelentéssűrűsödésért — éppenséggel nem őt, hanem Molnárt illetné, ő csak a Fizikának Eleji után él vele“. Erre a meg-

állapításra való hivatkozás annál is inkább czélszerű lett volna, mert bizonyos, hogy a *levegő* szónak a tulajdonképeni elterjesztője a Magyar Hirmondó volt, több más újszerű kifejezéssel együtt. De hogy a rövidült *levegő* alak nem volt ritka már a Fizika megjelenésekor, bizonyítja KALMÁR is, kinek Prodromusában 1770-ben szintén olvasható (278. l.).

Egy füst alatt hadd intézzek el még egy pár visszaigazítást, mely szintén a mellett bizonyít, hogy nem elégséges már csupán a NyÚSz. kötetait forgatni adatok közlése közben; számon kell tartanunk másutt is az adatokat, hisz munkánkat igen megkönnyítik a szómutatók a Nyr. és MNy. újabb kötetének végén. A MNy. IX. kötetében van jellemző példa arra, mennyire nem járnak utána adatainknak a gyűjtők. Egy-egy utalás pedig elég arra, hogy mások munkájáról is tudomást vettünk. A MNy. IX : 89. l. idézi a *csónakoz* szót 1792-ből, mely ugyancsak MNy. V : 270. l. már 1788-ból közölve van; *elősködik* 1792-ből idézve ui., holott Nyr. XL : 464. l. már 1789-ből közli; *eszközöl* 1791-ből idézve amott, pedig a MNy. VI : 453 már 1790-ből ismeri; *felvonás* 1787-ből idézve amott, holott MNy. VI : 319 már 1772-ből, illetőleg 1784-ből ismeri; *népesedés* 1787-ből, pedig MNy. VII : 255 már 1783-ból idézi; *pótlék* 1792-ből, holott MNy. VI : 454 már 1787-ből.

Hösköltemény. TOLNAI V. ugyancsak a MNy. januári füzetében az epos említett magyar nevérol írván, KAZINCZYNAK tulajdonítja 1817-ből a *hösköltemény* szót. A Zrinyiász-kiadás 7-ik lapján használta volna KAZINCZY először e műkifejezést. Erre a szóra azonban már előbb is ráakadhatunk, még pedig abban a folyóiratban, melynek KAZINCZY egyik termékeny muukatársa volt. Az Erdélyi Muzéumot értem. Úgy látszik, ennek hasábjain született meg az epos magyar neve, mert itt a *hösköltemény* szó fejlődési fokai is megjelölhetők. Ismeretes az epos magyarításaként az első számottévó kísérlet, a: *vitézi versezet*, mely CSOKONAI tollából kelt s a Dorottya Előbeszédében bő megokolást is nyert (MÁRT. 1803-ban, tehát ugyanekkor *vitézi vers*). Ezt az elnevezést olvassuk még az Erd. Muz. 1. füzetében 1814 : 131 : „A' mi Virgilius *vitézi versezetben*, az Horatius a' lantos dalban“. A *vers*, *versezet* helyett azonban már ekkor általánosan szokásban volt a *költemény* szó, nem föltűnő tehát, ha az epos magyarjaként: *vitézi költeményt* is olvasunk ugyanekkor és ugyanitt 154 : „A' Drámát és *Vitézi költeményt* . . . még nem találjuk föl nálunk“. Az is tudva van, hogy a *vitész*, *bajnok* mellett éppen a XIX. század első tizedeiben lesz közkeletűvé íróinknál a fölelevenített *hős* szó „heros“ jelentésben. (Igen sokszor például Kazinczynál Ossziának Minden Énekeiben, Munkáji VI—VII. köt.) Természetes, hogy a régi *vitézi*, *bajnoki* mellett a *hősi* is megjelenik, hisz már 1806-ban a Hazai Tudósításokban (I : 170) *herosi* darabról, *hérósi*

szívról, 1807-ben (I : 353): „*hérosi* bátorság“-ról olvashatunk. Ezért találjuk tehát az Erd. Muz. II. füzetében (1815:129) már ilyen formában a vitézi költeményt: „Mások mind annyinak a' hánynak (tulajdonítják) a' *Hösi-Költemény* kezdését“. Ebből rövidült aztán, a mint TOLNAI is hiszi, a német Heldengedicht mintájára az ui. 137 található *hős-költemény*: „Storm, Dánus Költő is hexameterekben adta-ki furcsa *Hös-Költeményét*“; a fejlődés utolsó fokát tünteti föl az Erd. Muz. III. füzetében (106) e pár sor: „Egy Fischart nevű versben csevegőjök furcsa *hőskölteményét* ilyen rimelt hexameterekben firkalta“. A *hősköltemény* fejlődésmenete tehát a következő volt: *vitézi versezet* (CSOKONAI, MÁRT. még 1823-ban is) > *vitézi költemény* > *hősi-költemény* > *hős-költemény* > *hősköltemény*. Az utolsó fokozatok DÖBRENTAI tollából valók, tehát egyelőre őt is kell a *hősköltemény* szerzőjének tartanunk. Azonban nem a *hős-költemény* az első ilyen, *hőssel* való összetétel. Már 1807-ben olvastam a Haz. Tud.-ban (I : 208): „nagyon megegyez amaz igen régi, és talán egy idejű festett képével Mátyás Királyunknak, mellyet a' Luxemburgi *Hös-Várnak* (Ritter-Schloss) képes kamarája mutogat“. Ez az összetétel pedig KRESZNERICS FERENCZ cikkében fordul elő.

SIMAI ÖDÖN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Szemelvények az Oklevélszótár készülöben levő pótlékából.*

Máriás: 1298: Item pro *maríyas* et Sýmone filýs ders fratris eiusdem Jokow (Muz. Kende). **1302:** Abram et *Marias* filiis Erdeu de eadem Korchua (Muz. t. a.). **1344:** Nicolaus filius *Marias* de Kwturden (Muz. Kende). **1350:** contra *Marias* de Dubý (Muz. Ocskay). **1355:** *Marias* de Banchfalua (Muz. Lippich). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Megimád: 1717: akarván kiváltany . . . az rajta levő pénzelt meg kínáltatta eököt, mely *megh imádásra* illyen választ adtak (Muz. t. a. Etrekarcsa, Pozsony megye).

Megy: 1387: a parte inferiori, secundum in feuennýre *menew*, tercium in Homorgon, duo circa Zeek (Muz. Hideghéthy). **1468:** ab occidentali quadam via Zwhabamenewth vocata (Eszk. kápt. házi lt. Lad. 18. Fasc. 4. Nr. 27.)

Mentő: 1333: cum ipse in quadam terra deserta et inter alpes constituta . . . nouum Castrum et edificium *Menthev* uocatum . . . edificasset (Muz. t. a. Véghely). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Mester: 1278/1357: Azarias et Anýas filý Andree, Petrus filius *Mestur* et Corradus filius vrbanus Jobagiones Castri Sýmigienu-

* Az első három közleményt lásd MNy. X, 38, 78 és 234.

sis (Muz. Sibrik). 1387/92 körül: Georgy fly Stephani *Mester*, Desew fly arnoldi (Muz. Kisfaludy, idősb ág).

Mészkeverőkanál: 1563: *Meez kevereo kalan* 2 (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 6.)

Miska, Miske: 1240 körül: *Misca*, Lampertus et Dionisius (Muz. t. a.). 1300: *Miske* et Nicolao filys Mike (uo.). [Az OklSz.-ban elsőre nincs adat, az utóbbira 1323-ból.]

Mókus: 1351: Thomam de Saar, *Mokus* de eadem. [Az OklSz. legrégibb adata 1398-ból.]

Monmulato: 1330: et iret ad collem Chopchel dictum vbi esset meta terrea et deinde transiret ad collem *Moynmalator* vocatum in cuius supremitate esset meta terrea (Muz. Kende). [Vö. OklSz. 666. l.]

Mór: 1268: Dominicii filii *Mour* (Muz. t. a.). 1305/42: Dominicum et *Móór* filios Pache nigri de Bathyan (uo.). 1307: consenciente *Mour*, Mauricio, Oliuerio ac Erne (uo.). 1313/134*: quod *Mor* et Mauricio filiis Michaelis de Karcha (Muz. Hideghéthy). [Az OklSz.-ban a legrégibb adat 1422-ből.]

Móricz, Móroc: 1198: mansiones seruorum . . . Eurud . . . funer. Scuke zeu. locus *Mouruc* (Muz. kiállítás). [Az OklSz. legrégibb adata 1211-ből.]

Mordály, mordár (mordax, grausam): 1165/1337: quosdam homines inter suburbanos Posonyensis Castri existentes . . . Keleu . . . Peteu vokod . . . Endree Zerecheyn Pentiky Juna Keysuol . . . Ceca *Mordar* . . .

Petu Juna Fonsol Nychw Arychdi vocatos (Muz. t. a. Véghely). [Az OklSz.-ban 1211-ből adatok.]

Mosó: 1353: abhinc per eandem vallem *Musou* patak dictam ascenderet iuxta terram Legeen (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 15. Fasc. 3. Nr. 1.).

Muszka: 1538: Stephanus *Muszka* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 19. Fasc. 4. Nr. 17.). [Az OklSz. legrégibb adata 1581-ből.]

Nagyfejű: 1497: Andree *Naghfew* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 34. Fasc. 2. Nr. 12.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Nándor: XIII. század, év nélk. (1247 körül): Item Iwan pro tota villa *Nandur*. Item Azarias prose et pro alia villa *Nandur*. (Muz. Véghely). 1383: villas Toldwar et *Nandor* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 49. Fasc. 2. Nr. 2.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Napam asszony: 1576: hagyom *Napam* azzonnak (Muz. t. a. Fenyéry István végrendelete. [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Negédes: 1412—15: Johannes *Negudes* ac Bartholomeus et Kilianus similiter *negudes* dicti in Malonfalua (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 27. Fasc. 5. Nr. 1.).

Negyven: 1308—13 körül: in possessionibus ipsorum Harang, Razin et *Neguenzyl* uocatis (Muz. t. a. Véghely).

Nép: 1346: possessiones azaryas kengel, Raad Laak Kemifolua wýnep Thesenfolua Chepel Chehý pulkuna vtrasque vztro Pauly Zeredahel . . . Hagyoteluke Petusteluke et Zumurfolua (Muz. Sibrik). 1395: necnon possessio-

nes eorundem ac Jacobi laurency et Ladizlai filiorum Johannis de Chuneghaz nobilium Comanorum nostrorum wýzalas Olunepe Kolbazzalasa Abchyzkzalas et pohamora appellatas (Muz. Csáky). 1389/1406: Nicolaus filius Jacobi et alter Nicolaus filius Johannis de waychunnijpe Comani . . . Jacobus filius Zendre de Alonnijpe similiter Cumanus (uo.).

Netalántán: 1529: domino Comiti si redýt ex Zala commendet seruicia mea . . . dominacio vestra significet: *ne talan tan* meg wagyon az dolog az kýth neký zant wolt kegyelmed, non possum non irasci . . . (Muz. t. a. Wjlaký levele).

Netecse (nem folyó, holt ág): 1377: magistro Thome litterato de *Netech* (Muz. Sibrik). 1437: necnon piscinas in eisdem possessionibus territorys . . . habitas videlicet *Elyesnetheche*, *holthdrava*, *Apathynetheche*, *Detkolehnetheche*, *Zygethnetheche*, *Werechewyze* penes eandem possessionem (Muz. Ocskay).

Nevetlen: 1285/1287: Chama, Malicha, Wýtk, Bench, *Neuethlen*, Lýptou (Muz. t. a. Véghely).

Nöszik (?): 1525: Benedictus *Neurzyk* (Muz. ghymesi Forgách).

Nyájaskodik: 1682: mostisszönten *njájaskodik* (!) Dosanival . . . Dosanival gjakorta egy házban *njájaskottak* (Muz. t. a. Illésházy). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Nyak-vágó: 1409: Jacobum *Nyakuago* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 18. Fasc. 4. Nr. 2.). 1509: qui videlicet in prato *Nakwago* ham a parte dicte possessionis

Agaseghaz ad yacente falcare habuissent (Muz. t. a. Székely Sándor). [Az OklSz. legrégebb adata 1454-ből.]

Nyár-bokor: 1347/1498: penes vnam tremulam sew *Nyárbokor* dictam (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 28. Fasc. 3. Nr. 3.). [Az OklSz.-ban ily összetételre nincs adat.]

Nyerges: 1251: Terram suam nomine *Nergues* (Muz. Balassa). 1338: Curia Petri dicti *Nerges* Item Curia Jacobi sartoris, Curia Alus dicti feyr et Curia Nog Endere (Muz. t. a. Nagy Gábor). 1363: Nicolai dicti *nerges* (Muz. t. a. Bethlen Bálint). 1436: supra saxum *Nyergeskw* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 19. Fasc. 2. Nr. 10.)

Nyir: 1346: Item pro quinta diuisione possessio Zenthlazlou cum villis Karan Kesefolua fyuz *Nyrhakul* et Roazd contra possessionem Kerezthuur cum villis Zerenke Gerehe Kelemenfolua Hassagh et Olazteluk uocatis (Muz. Sibrik).

Oláh: 1339: preallegato Karachýno *Olako* et suis heredibus (Muz. t. a.). 1339/41: Karachino *Olako* (uo.). 1366: Nicolaus et volentinus filij Karachun *Olaci* nostri . . . contra eosdem *Olacos* (uo.). 1396: Petri dicti *Olah* de Deeg (Nyitra m., Muz. Ocskay). 1447: Petrus *Olah* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 34. Fasc. 1. Nr. 9.). 1461: Barla et Georgio *ola* (Muz. Kállay).

Olmütz: 1274: quendam militem scilicet maiorem exercitus Episcopi de *Olmach* in eodem prelio deucit (Muz. Bezerédj).

Orbonász (Epirota): 1433/1437:

Andree dicti Orbonaz de Zýwgh (Muz. t. a. Siráky, Hont m.). 1497: Nicolai orbonaz de Zýwgh (Muz. Tihanyi). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1447-ből.]

Ordas: 1326/1445: Johannis dicti *Vrdas* (Muz. Szent-Ivány). 1338: Thomas dictus *Ordas* (Muz. t. a.).

Ormán (silua): 1345: ad eandem plagam uenit ad quendam locum Kethaguorman uocatum . . . Vnde pergit directe ad siluam Zyrnyeuorman uocatam (Muz. Kende). 1367: possessionem Zenthbarlabas et alias possessiones in orman existentes . . . possessionis Zenthbarrabas et aliarum in Orman existencium (Muz. Sibrik, a mai Ormánság). 1411: circa locum Akaztho^orman (!) uocatum (Muz. Kende, kétszer ugyanígy). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Orros: 1332: a Gregorio dicto *Orrus* viceiudice domini palatini (Muz. Szinyei-Merse). 1335/1520: petri *orrus* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 51. Fasc. 1. Nr. 34.). 1351: magister Stephanus dictus *Orrus* comes et castellanus Strigoniensis (Eszt. kápt. hit. helyi lt. Caps. 1. Fasc. 3. Nr. 9.). 1355: Sebastiani dicti *orrus* de Samto (Muz. Sibrik).

Orratlan: 1347: possessionum suarum uidelicet Chahol et Kene ac *Orrotlanhyda* (Muz. t. a. Bethlen Bálint). 1351: Benedictum dictum *orrotkhan* diuagantem (Muz. t. a. Véghely). 1376: Jacobus dictus *Orrotkhan* (Muz. Rajky).

Oroszlán: 1343: *Orozlan* filius Arnoldi de Sceleus (Muz. t. a. Véghely).

Orunuk (*kutyafaj*): 1362—65 körül: canem suum *Orunuk* dictum huc deferendo (Muz. t. a. Véghely, Himfi Benedek, pozsonyi ispán). [Ismeretlen, szláv eredetű szó, OklSz.-ban nincs adat.]

Orvos: 1418: Jacobum dictum *Oruos* (Muz. Hideghéthy). 1424: Petrum *Oruos* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 38. Fasc. 2. Nr. 9.). [Az OklSz. első kétes adata 1211-ből, második 1457-ből.]

Ostyasütővas: 1501—21: Item Instrumentum ferreum wlgariter *Hostyasythewas* II. (Muz. t. a.). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1548-ből.]

Oszlás: 1509: prescripte Silue Zalwa Mochara et Ilonok *ozlassa* necnon terra ipsa iuxta predictum Riuulum Ilonok (Muz. Perényi). 1509: siluas predicti actoris Ilonok *azlassa* uocatas in territorio antefati oppidi Zewlews adiacentes (uo.).

Ödön: 1431: Ladislai et Stephani filiorum *Ewden* de dicta Nagmyhal (Muz. Dessewffy). 1439: Johannis filij *Ewden* (uo.). 1528: Michaellem *ewdijnffý* . . . Ladislao *ewdinfý* (uo.). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1453-ből.]

Ökör: 1287/1367: tendit vsque ad domum Heremite deinde uadit vsque ad montem Bouum qui *wkurhegh* wlgariter nuncupatur (Muz. Bugarin-Horváth). 1344: possessiones Kulche, Isthfandi, Scekeres . . . *Wkurýtou* . . . (Muz. Kölesey). 1345: possessiones . . . superior *wkurýtow* et inferior *wkurítow* cum pisseina Anyatowa dicta (Muz. Kende). [Az OklSz. legrégebb adata 1291-ből.]

Ölfa: 1509: necnon arbores fructiferas, *Eulfas* et efoffas abinde abduci et asportari fecissent (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Örmény: 1342: Demetri dicti *Ermen* (Muz. t. a. Véghely). 1422: Martini dicti *Ermen* hospitis (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 53. Fasc. 3. Nr. 6.).

Ős: 1198: Cozug cum. III. flýs vs. ded. beus. cuc (Muz. kiállítás, *ős*?).

Őzes: 1454: ad quandam vallem *Ewzeswelgh* vocatam (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 34. Fasc. 1. Nr. 18.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Paczal: 1675: az mondgya száz rétű *paczált* küldötök a kapitány után (Muz. t. a. Nagy István gyűjt.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Pál: 1250: *Paul* plebanus de Papa et Deodatus de Strigoa procuratores domini regis (Muz. Ballassa). 1325: possessiones eorum Budmer, lod, wod*pauoli*ulése . . . (Muz. t. a. Véghely). 1329: Item Kohan, Gerenda, Zebeknew Horwath*palthaza* et Wýsnou (Muz. t. a. Nagy István). 1346: villas feketetou, Surýan, *Paulfolua* Gerenche dragana et vndous nuncupatas (Muz. Sibrik). 1382: possessiones . . . Zcabopallaka . . . (Muz. Sibrik). [Az OklSz. legrégebb adata 1358-ból.]

Palaczkos: 1553: Blasius *Pa-* (Folytatiuk.)

lázkos (Muz. Hideghéthy). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Palkó: 1476: Johannes *palko* (Muz. t. a.). 1494: Petri *palko* (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégebb adata 1558 körül.]

Pandur: 1676: *Pandur* Mihály (Muz. Beleznay; uo. 1677 és 1690-ból is). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Paplan: 1407: Item de vna tapecia wlgo *poplan* de purpure et Camuca facta (Muz. Radák). [Az OklSz.-ban 1415-ből a legrégebb adat.]

Paradicsom: 1357: in loco wlgariter *paradychun* appellato (Akadémiai lt.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Pendítő: 1507: Nicolao *Pendethew* . . . In dicto oppido Hewes (Muz. Barkóczy). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Pénzköltő (?): 1504: quandam vineam Balde vocatam in promontorio Strigoniensi *penzkeuthew* nuncupato habitam (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 71. Fasc. 2. Nr. 5.).

Pest: (caminus; ofen) 1337: inferiori parte *pestpotoka* circa fluuium Kyrtus (Muz. Luka). 1340/77: in quodam monte kw*pesth* vocato (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 37. Fasc. 1. Nr. 1.).

Peti (Petri nomen blaudiens): 1411: Elizabeth vocata filia condam *Pethý* de Eghazaskarcha (Muz. t. a.). 1561: Egý Inassomnak *Pethý* Newe wagýon (Muz. Csáky).
JAKUBOVICH EMIL.

II.

Magyar keresztnevek jegyzéke a XVI. század végéről. Az alábbi magyar keresztnevek kézírata a sárospataki ref. főiskolai könyvtár SS. 296. jelzetű, 1566-ban bekötött, 8-r. alakú colligatumnak végén található. A kötet végén a következő kéziratok vannak: Formulæ adagiales. Leírója: Böszörményi András szépsi ref. lelkész.

Keltezése: „Szepsini 28 Decembris 1599“ Index Adagiorum. Keltezése: „ultimo die Maji Szepsini 1600.“. Ezt követi a „Szep ki nylt rosa“ kezdetű virágének, melyet SZINYEI GERZSON sárospataki tanár adott ki az Abafi-féle Figyelő XII. kötetében a 389. lapon. Erre jön: Mihály vajda, Kolozsvár és a hét szász város egy-egy mondanása ekképen:

„Mihalý Vaýda.

Kevanvan kevantam ez hufvetet enni az Erdelýekkel.

Kólóswar. (Így!)

Az szereczen nem változtattia megh az ó bőreth:

Az 7. Szafz waros.

Nagý nyugodalomban elnenek az emberek, ha ez kett ighe ó közfűlök ki vetetnek, Enym, s, tied.“

Közvetlenül ezután következnek férfi és női keresztnévek latinul és magyarul.

Auguftinus	Agofton	Ludovicus	Laios
Alexis	elek	Leonardus	Leonard
Culmanus	kolman	Origines	Orgoan
Cafmmus (Így!)	kozma	Pancratius	Pongoracz
Cosmodianus	Idem	Pelibardus	Pelbard
Cosma	Idem	Sinsigius (Így!)	Somogy
Crifostomus	Arany sza : Sz :	Sebaldus	Sebald
Boinicus (Így!)	Demien	Teodorus	Tivadar
Damianus	Idem	Teodoretus	Idem
Dominicus	Domoukos	Urbanus	Urban
Dionifius	Dienes	Vinceflaus	Vincze
Eraflmus	Rezmany	Vincentius	Idem
Eusthachius	Leftar	Volphanus (Így!)	Farkas
Leostadius	Idem	Vitus	Vida
Gervasius	Giarfas	Vitalis	Vitalius, Vitale
Gelardus	Gellert	Cecilia	Cecille
Gulielmus	Vilman	Potentiana	Potincza
Gallus	Gaál	Magdalena	Magdolna
Gualter	Volter	Sauralius	Szorad
Hadrianus	Adorian	Briectius	Berezk
Hyeronimus	Oremus	Cilianus (Így!)	Cellen (Így!)
Ieronimus	Idem	Bernardus	Bernard
Ignatius	Ignat	Cyrtardus (Így!)	Ciriak.
Jodocus	Josa		

A kéziratok — s így a keresztnévek jegyzéke is — BÖSZÖRMÉNYI ANDRÁSTÓL valók, a ki a könyvnek 1599-ben, 1600-ban és — a címlap szerint — 1601-ben volt birtokosa. HARSÁNYI ISTVÁN.

ADATOK A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

Aba. Első adatok a fejedelem nevére *Obo* alakban az altaichi évkönyvekben az 1041, 1042 és 1044. éveknél, a mely évekre vonatkozó feljegyzések az eseményekkel vagy egyidejűek, vagy (GIESEBRECHT, a kiadó szerint) legkésőbb 1075-ből valók. BARTONIEK EMMA.

ábécé. Pótlendő származék: *bécéz* [egy adat Szilágy megyéből, Nyr. IX, 181] ,ábécéz, olvasni tanul'; — *kibécéz* [Tsz.; MTsz. I, 108] ,szemenként kiszedeget'.

ánk [egy adat a XIX. sz. közepéről, SZENTPÉTERY ötvösmű-jegyzékéből] — ném. *anke, die* ,gürtlern und einigen metallarbeitern eine messingtafel mit runden grubchen, zum schlagen der bleche' (vö. ném. *anke, grube, biegun'*) GRIMM, Wb. I, 378. Vö. BALLAGI A. 474.

Árpád. Nem kell e személynevet szükségképen a magy. *árpa* ,gerste' köznévi származékának tekintenünk. Nem lehetetlen az sem, hogy már kész *Arpa* tulajdonnevet vettünk át a törökségből. Bokhara történetében szerepel is egy *Arpa-khan* (I. VÁMBÉRY, Gesch. Bocharas, I, 173). Hogy csakugyan a tör. *arpa* ,gerste' szóval van dolgunk (nem pedig az *arba-* ,hexen, bezaubern, wahrsagen' igével, mint VÁMBÉRY gondolta), azt kétségtelenné teszi az, hogy a törökségben a *buza* is előfordul szn. gyanánt: csuv. *Bodaj, Putej* ,buza' Izvj. (Kazán) XXI, Magnickij cikke, 34, 69. GOMBOCZ ZOLTÁN.

agyabugya (EtSz. 30) KRESZNERICSNÉL a *Bugy* czímszó alatt *egyebugya* is.

agyagol. SzD.-nál „husáng“ czímszó alatt *megagyagol* am. meghusángol, megnadrágol. Valószínűleg az *agy* származékai közé tartozik.

Alítt megvan a Phras.-ban is (1750) a „*gracilis*“ czímszó alatt, a „vékony, kartsú, sovány, ösztövé, keskeny, hitvány“ társaságában.

Almás: **scutulatus*, MA.²; u. o. tarkabarka, vö. CzF.: „almához hasonló kerek foltokkal, pettyekkel tarkázott. Almás ló, paripa“.

Anianus. A magyar szerzetesek ma is *Anyos*-ra fordítják. Jedlik Anyos 1841-ben még *Anián*-nak írta magát. Vö. CzF.

Árpa, „szemfedelen kelő árpa“ már MA.-nál is **erithe* alatt.

Reá-ásít, számtátva kívánom: **inhio* MA. Bizonyíték az *ásít* ige származtatására. SZILY KÁLMÁN.

arginál: „Caroli Peter ez ellen vettesben gögeskedik és vgy mint kész nyertes vitez ellenem pronuncial . . . De à io Caroli Peter ne gögeskődié, Ne Koporicza maganac à diadalmot. Ezokaért hallja meg feleletemet, az vtán bator *arginallyon*“. DÁVID F: Az Egy Attya Istenec . . . Istensegekről R r ij 4. „Ennec vtánna *arginally* ellene, és à tennen árnyékoddal viaskodial, és vággy keresztül korsul, Es czinály diadalmas koszorot magadnac“ U. o. H h h b.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

NÉPNYELV.

I.

Debreczeni szólások.

Degesz ah hasa a disztónak as sok tengeritül = jól lakott a sertés tengerivel, azért nagy a hasa.

Tele mán a *potyzed*? = Jóllaktál? (Kissé durva, nyers kérdés.)

Urak, úrfiak, válogatott cigánlegények! (Félig tréfás, kicsinylő megszólítása az összegyűlt társaságnak.)

Az oroszoknak (gör. kath. vallásúaknak), oláhoknak (gör. kel. vall.) sok szent „Heverd el“-napjok van. (Sok ünnepjük.)

Kivetette ad drágát (így is: ap pikút) a hasából. (Nagyon jóllakott).

Hipp, hopp! ott legyenek, a hun akarok. (Mesemaradvány = hamar.)
Így is: Elment hipp-hopp hírvél.

Kutya jár ak ker(t)be: baj van.

Annyit se bántotta, mint egy morzsa szikra.

Úgy bányá vele, mint hímes (= festett) tojással. (Kímélettel, vigyázva, óvatosan.)

Megnó aj ján, mék ha ágy alá bütattyák is.

Úgy didelgette, úgy tartotta aszt az egyetlen jányát, hogy még af fűvő széltil is ótalmazta.

Egymást írte a sok izenet. (Egyik izenet a másik után következett.)

Az egisz dógot hallatlanná tette. (Úgy tette, mintha nem hallaná, a mit mondtak.)

An nehesség rázza v. járja; rájött an nehéz nyavaja; nyavaja-töris (epilepsia) töri, gyötöri.

Mesézóval tartja. (Elbeszéli vele az idót. Vagy: hiteti, áltatja, hazudik neki.)

Nincs ki ak kártyája. (Félbolond, eszelős.)

Tekerd föl az eszedet. (Gondolkozzál csak rajta; hozzáértve, vagy mondva is: hátha eszedbe jut.)

Szitta (szidta), mint ab bokrot. (Nagyon dorgálta szóval.)

Nem sült el ad dolog. (Nem sikerült, a mit kigondolva cselekedni akart.)

Íg az orczám: emlegetnek. (Ha aj jobb, akkor szerencsét jelent, ha ab bal, szerencsétlensiget.)

Ott állok az ajtóba, ecczer csak zupp, leesik a fejemre az üress zsák a hász szijárul (= a padlásrúl).

Dögi van ab bankónak: sok a bankó piz.

Leesett a fárul, oda lett, vige lett, mekhótt.

Nagy-sokára, nagy-nehezen, tíz-húsz szóra előjött a (makacs, megátalkodott) fijú.

Úgy áll, mint a peczek. (Egyenesen, erősen, pl. az összeillesztett két deszka stb.)

Több az emberstg ak káposztás húsnál.

Am mint mekpillantotta rig nem látott tesvir bátytát, se kérd, se hall, odaszalad hozzá és összevissza csókojja.

Oda van = elment.

Az én gyermekem nem ojan kivető. (Kivetni való). — Figura rkretorica ez, melynek értelme: nagyon szeretem.

Jól felkösse ag gatyát, ak ki velem mürközni akar. (Ember legyen a talpán, legin legyen a gáton, a ki velem kikezd.)

Úgyes gyerek a, meg szemes; térül, fordul egyet és előhossa (hamar), am mit az annya sokáig keresett, de nem lelt meg, osztán mongya: „Itt van, ides anyám, tessik!”

Egy szikra kedvem sincs jáczani, haggy nekem bikit!

Nincs Istentül ez a dolog: ez valami ördögi mestersig, rossz lélektül való!

Egy újjával se bántotta!

Níz a lábod alá. (Vigyázva menj, el ne bukjal.)

Aszt míveli, mint ab bolond. (Ostobaságokat követ el, kiját, ordít, veszekedik, rukkapál, tör-ront, hajigál stb.)

Eleventre tapintott. (Érzékeny oldaláról érintette, érzékeny oldalán sértette meg.)

Szegin öregnek nincs *hova lenni*. (Egy olyan öregről mondták, kinek vagyona elpusztult, hozzátartozói elhaltak.)

Aló, vezsd el magad! (Olyanról hallottam, a ki megijedve a fenyegetéstől, elinalt, elszaladt. Így is: *Aló*, ill a berek, nád a kert. *Aló!* el kezdett szaladni!)

Tettek ojan dógot, hogy . . . (Nagy lármát, veszekedést csaptak, mert a gyerekekről azt találták mondani, hogy a kertből gyümölcsöt lopott.)

Nyüzsög a sok iskolásgyerek (hazamenet), mint ah hangya.

Elereszi füle mellett (az intést, a figyelmeztető, nógató beszédet, nem fogadja meg a szót, nem is hederít a szóra.) Így is:

Szélnek ereszi a szót. (Nem hallgat rá.)

Száll az áldás csüstül a fejtre. (Nagyon átkozzák, rettenetes átokkal illetik pl. a rossz embert, ak ki sok kárt, bajt, szerencsétlenséget okozott másoknak.)

Úgy állott ottan, mint ap *peczek*: egyenesen, kiegyenesedve, feszesen, mozdulatlanul. (*Peczek* különben fogpiszkálóhoz hasonló, két vígín hegyes vesszőcske, am mej a hurka vígín arra való, hogy főziskor a hurka tötelike ki ne rottyannyon.) Mondják ezt is: *Peczekesen* megy = kevélyen.

Elcsett *áltó* (*áll-tó) hejjibe, annyira leitta magát; vagy: ojan gyenge vót.

Egízz *álló* hétig betegen feküdtem.

Kécczer se kellett neki mondani. (Gyorsan cselekedett, mihint ecczer monták neki, mit tegyen.)

Két összevetett kassal vót at tengeri asz szekeren, azir' atták el ojan drágán.

Miféle szerzet? (Hová való, mely vidéki az az ember v. asszon?)

Úgy láttam, mint most. (Nem láttam.)

Így görbüjjet meg, ha jigaz. (A beszélő a jobb kezének mutatóujját egyenesen föltartva szól.) = Nem igaz a! (E két utóbbi mondat mesélés közben is hallám a mesélő ajkáról.)

Mos' születik az a gyermek, ak ki maj' ha felnő, legelteti aszt a tehenet, a méknek a tejibül iszunk = Ejnye, be soká hozzák aszt az ítélt, italt vagy egyebet. (Úgy jut eszembe, Jókai valamelyik népies elbeszélésében is olvastam.)

Id. R. VOZÁRY GYULA.

II.

Zalamegyéből.

Beszéltem parasztemberrel, a ki hajnaltól fogva *furtumfurt* dolgozott és 9 óraker *früstökre* egy kupicza *snapszot* ivott. A kocsi a lovát *czurikkoltatja*. Egy falumbeli atyafi dicsekedve mesélte, hogy jó *fertá-óra* hosszat sétált a főbiróval a *plafonyon* (perronon); a másikat meg „ódóba (oldalba) *gretuláta* (gratulál) a szomszédja, mert „ékerétette“ neki a zannya Istenét“; egy úrhatnám kis lány mesélte, hogy *frivolul* érezte magát (zavarban volt), a mikor Kanizsán egy nagy társaságba került; ugyanez ráripakodott a nyitott ablaknál hegedülő bátyjára, hogy ne *exkuzálja* (e helyett: produkálja) magát; egy kanizsavidéki „pógár“ panaszkodott nekem, hogy a kocsi fájat két óra hosszat *affektálta* (e helyett: kínálta), mégse vették meg. Az egyszeri cselédlány szerint a naccságája *praesenbe* (e helyett: vizitbe ment); a másik meg „kipletykázta, hogy az

úrnoje nincs jó *faschérunghá* (n. Fasche: harag) férjével; az egyik szomszéd község iskolaszéke *defetációba* (deputáció) járt a tanfelügyelőnél.*

DR. MEZŐ FERENCZ.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXII. Választmányi ülés.

(1914 február 17-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Kertész Manó, Melich János, Mészöly Gedeon, Tolnai Vilmos, Vikár Béla és Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Horger Antal.

1. A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvastása és hitelesítése után a titkár bejelenti, hogy Csüri Bálint elfogadja a választmánynak a színérváraljai nyelvjárás szótárának megírására vonatkozó megbízását. — Örvendetes tudomásul szolgál.

2. Az elnök bejelenti, hogy Zolnai Gyulának Nyelvelmékeink a könyvnyomtatás koráig cz. füzetének példányai elfogytak. — A választmány megbízza a titkárt, hogy kérdezze meg Zolnai Gyula választm. tag urat, hajlandó volna-e munkáját, az esetleg szükségességgel kiegészítve, a MNyT.-nak új kiadásra ismét átengedni.

3. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak f. év jan. 31-i állapotáról. Az egész bevétel 3426 K 37 f, az egész kiadás 595 K 54 f, maradék 2830 K 83 f. Ebből értékpapirban 2000 K, takarékpénztárban 500 K, készpénzben 330 K 83 f. Tudomásul szolgál.

4. Rendes tagul megválasztatott:

Beszkid Miklós püsp. hivatali igazgató, Eperjes
Ernyey József muz. segédőr, Budapest
Farkas Gyula tanárjelölt, Budapest
Goriupp Alisz tanárjelölt, Kolozsvár
Maróthi Rezső orsz. allevéltárnok, Budapest
Weber Artúr tanár, Budapest

Ajánló:

Szily Kálmán
 Gombocz Zoltán
 Gombocz Zoltán
 Zolnai Gyula
 Tagányi Károly
 Melich János.

XLVII. Fölolvastó ülés.

(1914 február 17-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Baros Gyula, Beke Ödön, Csánki Dezső, Erdélyi Lajos, Ernyey József, Farkas Gyula, Fuchs Dávid, Horváth János, Kertész Manó, Kráuter Ferencz, Melich János, Mészöly Gedeon, Putnoky Imre, Riegler Ernő, Sági István, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Trócsányi Zoltán, Vargha Damján, Viszota Gyula, Zsirai Miklós r. tagok és Sotavolta Arvo vendég Finnországból.

A fölolvastó ülés tárgyai:

Melich Jánostól: A magyar személynevek történetéhez.

Pais Dezsőtől: Egy fűzfa-név.

* A Zala-Egerszegezen megjelenő „Magyar Pais” gyakran foglalkozik a magyar nyelvet illető kérdésekkel. Az április 2-iki számából vettük át a fentebbi följegyzéseket.

LXIII. Választmányi ülés.

(1914 márczius 17-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Horváth János, Kertész Manó, Melich János, Mészöly Gedeon, Pápay József, Tolnai Vilmos, Vargha Damján és Viszota Gyula vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvása és hitelesítése után

1. az elnök a maga, valamint az egész választmány nevében üdvözlí az Etymologiai Szótár első füzetének megjelenése alkalmából Társaságunk és választmányunk két tagját, Gombocz Zoltánt és Melich Jánost. Erőt és kitartást kíván nekik, hogy az oly fényesen megkezdett munkát szerencsésen befejezhessék.

2. A jegyző jelentést tesz Parászka Gábornak a választmány megbízásából végzett tájszógyűjtéséről. — A választmány elhatározza, hogy Hosszúmező nagyközség címeres pecsétjei, a népdalok és a máskülönbben igen szép térképek és rajzok, amelyeknek a MNyT. nem veheti hasznát, küldessenek neki vissza és a megtartott tájszavakért összesen 60 K utalványoztassák.

3. A jegyző bejenti, hogy Szendrey Zsigmond főgimn. tanár Nagyszalonta környékén végzendő tájszógyűjtéshez anyagi támogatást kér. — A választmány egyelőre 60 K-t szavaz meg.

4. Rendes tagul megválasztott:

Ajánló:

Dr. Madzsar Imre tanár, Budapest

Gombocz Zoltán

5. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak febr. 28-i állapotáról. Az egész bevétel 4588 K 87 f, az egész kiadás 798 K 98 f, maradék 3789 K 89 f. Ebből értékpapírban 2000 K, takarékpénztárban 1000 K, készpénzben 789 K 89 f. — Tudomásul szolgál.

XLVIII. Fölolvasó ülés.

(1914 márczius 17-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Bán Aladár, Baros Gyula, Beke Ödön, Csánki Dezső, Császár Elemér, Ernyey József, Farkas Gyula, Finály Gábor, Fuchs Dávid, Gulyás Pál, Horváth János, Jakubovich Emil, Kertész Manó, Kräuter Ferencz, Láng Nándor, Melich János, Mészöly Gedeon, Pápay József, Pruzsinszky János, Putnoky Imre, Riegler Ernő, Sági István, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Velledits Lajos, Versényi György, Viszota Gyula, Zlinszky Aladár, Zombory János, Zsirai Miklós rendes tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvasó ülés tárgyai:

Gombocz Zoltántól: Martha könyve a finnugor-etruszk rokonságról.

Melich Jánostól: A magyar személynevek történetéhez.

XLIX. Fölolvasó ülés.

(1914 április 21-én.)

Jelen vannak: Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Bán Aladár, Baros Gyula, Beke Ödön,

Csánki Dezső, Farkas Gyula, Fuchs Dávid, Gombássy Imre, Gulyás Pál, Gragger Róbert, Hoffmann Frigyes, Kertész Manó, Kräuter Ferencz, Lehr Albert, Melich János, Pais Dezső, Putnoky Imre, Sági István, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Versényi György és Zsirai Miklós rendes tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvásó ülés tárgya :

Gombocz Zoltántól : Arpádkori török személyneveink.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

35. Kiliti. Erről a mosonmegyei helynévről azt írja Tagányi Károly a MNy. múlt évi 262. lapján, hogy alkalmasint a *kelet* (kelő, gázló, átjáró) szóból eredhetett. A mennyiben Somogyban ugyanily nevű helység van s erről már I. László 1082. évi oklevelében (Haz. okmt. IV. 7.) mint predium Cletiről kétszer is esik szó, később pedig Kelety és Kylity néven említik az oklevelek : hihetőbbnek vélem, hogy ezt is, amazt is a Cletus név genitivusából származottnak kell tartanunk. 1244-ből Cletus comesről-ről, 1271-ből meg Cletus egri püspökről van tudomásunk. *Kilit* nevet viselő tagjai ma is lehetnek egyik-másik Gasparics Kilit és később Szegedi Kilit szegedi gvardián, mindkettő ferenczrendi szeretes. Jámbor Pál (Hiador) 1870 körül Clitus név alatt írt a napilapokban tárczaczikkeket. Clitus is, Cletus is a görög κλειτος latinus alakja. — A *kelő* szót CzF. is, Ballagi is följegyezte, a Tájsszótárban is megvan; *Kele* alakját pedig Kiskunmajsza és Félegyháza közt viseli egy kis száraz ér, melynek csak őszszel és tavasszal meg nagy esőzés idején van egy kevés tocsogó vize. Ugyanott egy mélyebb vizű (kötözködésig érő) foknak tréfás neve: *gatya vetyi*. —n.

36. A kiffi és krapfli. Várad Antal igen érdekes czikkeket szokott írni a lapokba a régi Pestről. Egyik ilyen tárczájában (Az Ujság, május 13.) azt írja, hogy Bécsnek a törököktől való ostroma emlékére egy bécsi pék félholdalakú ropogós vajjas süteményeket hozott forgalomba, melyeket *Zipfl*nek nevezett; később lett belőle *Kipfel*. A *Krapfl*t pedig az ugyanakkor élt *Krapf Czecziliá*-ról nevezték el, ki először sütötte a saját találmányú barnapiros, könnyű, jóízű fánkot.

Nehogy valaki e jóízű meséket komolyan elhiggye, csak két adatot idézünk a Grimm-féle szótárból. Az egyik egy XIII. századi bécsi versikéből van: „dô brächten im die pecken | chipfen und weize flecken“; a másik pedig az 1576-ban meghalt Hans Sachs egyik verséből: „wann ich hör lieber krapfen bachen | denn büchsen oder armbrust krachen“. Egyébként pedig l. Grimm, 5 : 781 és 2063.

37. H. I. úrnak. 1. Hogy a *mindenki* névmás (l. Thaly, Adal. 2:118) tudatosan csinált irodalmi szó volt eredetileg (vö. Simai, MNy. 5:456), az is bizonyítja, hogy az *akárki*, *bárki*, *néki*, *senki*, *valaki* mellett megvannak az *akármí*, *akármely*, *bármí*, *némí*, *semmi*, *valamí*, holott a *mindenki* mellett *mindenmí*, *mindenmely* nincs és nem

is volt soha. A *mindenki* szót nem ismerik még sem SzD., sem Mártszótárai. — 2. A *torpad* párosítása a *terped*-del (l. Thaly, Adal. 2:117) nem egyéb csalóka népetymológiánál. A *torpad* t. i. a *tollik*, *torlik*, *torlad*, *torlódik* igékkel tartozik össze; a *terped* pedig a *terül*, *terít* családjából való.

38. L. T. úrnak. Azt mondhatja valaki, hogy az *irandja*, *irandana* igealakok fölöslegesek, semmi szükség sincs rájuk; csak azt ne mondja, hogy „ezek önkényes alkotások, melyeknek semmi történeti multjuk nincs“. Dehogy nincs! Hiszen ha van *irand* alak, akkor szükségképen van *irandja* is. Pl. a vizsolyi Bibliában (Pál apost. Corinth. I. lev. XI. 27): „valaki *eiendi* ez kenyeret és *ijangya* ez WRnac pohárát“. Hogy pedig föltételes módot is képeztek az *irand* formából, arra ósrégi bizonyítékaink is vannak. Az EhrC. 87 l.: „Ha valamely zegen baratt *yutandana*“ (Sí aliquis pauper superueniret); u. o. 109. l.: „Mykoron tewredelemnek ydeje el *yutandana*“; a sajjószentpéteri végzésben (RMNy. II.; l.) „Hog ha penig walakj . . . bort *hozandana be*“ Feltűnő, hogy a NySz.-ban egyik sincs meg. VISZOTA GYULÁ-tól tudom, hogy 1832-ben a „Magyar Helyesírás és Szóragasztás“ főbb szabályaiba (20. l.) Vörösmarty iktatta be e tételt: „Az *and* egészen új igét alkot, mellyet minden többi időn 's módon végig változtathatni“. Egyébként l. MNy. Rendszere (222. és 346. l. és Fog. Magy. Igeidők, 36. l.). Sz. K.

39. Kérdés. Több népiskolai tankönyv czímlapján olvashatjuk: „A dunántuli ref. egyházkerület tantervéhez írta X. Y.“; „Az új tantervhez átdolgozta U. V.“ — Igazam van-e, mikor e csonka mondatokat megrogom. Hiszen X. Y. és U. V. urak voltaképen azt akarják mondani, hogy „a tantervhez (alkalmazva) írták műveiket“. Olyanforma ez, mintha azt mondanák az illető urak: „A törvényhez (ragaszkodva) jártam el“. A „miniszteri rendelethez (tartva magamat) szabadságot adtam“. Ha már a *-hoz*, *-hez* raggal akarnak élni, ne mellőzzék a hozzávaló módhatározót sem. R. K.

40. Az Oklevél-Szótárhoz. Az *Egen* zaraz (MNy. 10:81), véleményem szerint, nem tartozik az *Igen* alá. Zala megyében a keszthelyi járásban fekszik *Égenföldre* község. Sohasem mondták *Igenföldének*. — A *Kyristusfa* (MNy. 10:83) sem való a *Kereszteshez*. A gledicsiát hívják *Krisztusfának*, *Istenfának*, mert azt tartják, hogy az Isten fia ennek tőviséből viselte a koronát. Gy. V.

41. Feldoblik. (vö. MNy. 10:191) Zemplén vármegyében, N.-Toronyán gyakran hallottam: kidoblik, megdoblik, vagyis porhanyósan elmállik a csizma talpa, ha hibás volt a talp-bőr — babona szerint pedig akkor, ha a csizmával kutya-sz.-ba léptek. SZABÓ ENDRE.

Hibaigazítás. A MNy. 10:237. l. az apprehendál czímszó alól e sor: „A NySz.-bau . . . alatt“ törlendő.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 SZEPTEMBER

7. SZÁM.

Mindenki.

Ki hinné, hogy még a *mindenki* is nyelvújítási szó!

Így kiáltottam föl magamban, mikor tizenkét évvel ezelőtt a Nyelvújítási Szótárba (223. l.) a következő két sort beiktattam:

„*Mindenki*. A régi irodalom nyelvében csakis *kiki*.* — Először SI.-nál (1808.). A Mondolat rosszalja is.“

Nem is hitte talán senki sem. Egyik bírálóm nyomban meg is jegyezte: „*Mindenki* bizonyára az élő beszédből hatolt az irodalomba. A Mondolatbeli rosszalás legföljebb azt jelenti, hogy nem minden vidék élt e névmás-alakkal“ (Nyr. XXXI:518). Egy szóbeli bírálóm pedig így válaszolt a tőle kérdezősködőnek: „Igaz, hogy nincs meg a NySzban,** de szó sincs róla: a *mindenki* nem a nyelvújítás terméke.“

Bírálóm azonban elfeledték megmondani, vagy nem is tartották érdemesnek, hogy utánajárjanak, vajjon melyik vidék lehetett az, a melynek nyelvéből az irodalmi átvétel történt, s így nem is tűnhetett föl nékik, hogy sem az erdélyi BARÓTI SZABÓ DÁVID, sem a dunántúli MÁRTON JÓZSEF szótárai, sem a debreczeniek Grammatikája, sem a tiszamelléki VERSEGI nagy nyelvtanai, noha amazok a *minden* szónál annyi összetételt és emezek annyi névmást sorolnak föl, a *mindenkiről* egyikök sem emlékezett meg. Azt sem vették figyelembe, hogy az első szótáríró, a ki a *mindenkít* följegyezte, SÁNDOR ISTVÁN irodalmi szókat — régieket és újakat — igen, de tájszókat nem gyűjtött és csakis a SzD. Kisded Szótárából csipegetett néhányat.

És még egyet! Honnan van az, hogy a *mindenki* mellett nincs meg és nem is volt meg soha a *mindenmi*, *mindenmely*,

* „Csakis *kiki*“ helyett szabatosabban azt kellett volna mondanom: „csakis *minden* és *kiki*.“

** Megvan kétszer is, csak hogy nem a maga helyén, hanem a *gáncs* és a *kitelik* czimzó alatt.

holott az *akárki*, *bárki*, *néki*, *senki*, *valaki* mellett megvan az *akármí*, *akármely*, *bármí*, *némí*, *semmí*, *valamí*, *valamely*. Talán ez is arra mutat, hogy a *mindenki* csinált szó volt eredetileg (vö. MNy. X:287).

Birálóm tehát semmikép sem győztek meg arról, hogy hibát követtem el, a mikor a *mindenkit* a nyelvújítási szók közé soroztam. Szerintem már csak az lehetett a kérdés, hogy ki volt az a XVIII. századi írónk, a ki a *mindenki* névmást csinálta s hogy mikor és hol használta először?

Erre a kérdésre SIMAI ÖDÖN felelt meg 1909-ben (MNy. V:457): „A *mindenki* névmás alkotója FALUDI FERENCZ volt. Az „Udvari Ember“-nek 1771-ben megjelent III. századában találni a *mindenki* szót legelőször, még pedig egyszerre négy helyen is. FALUDI szerzőségét bizonyítja az *egyki* és *máski* névmásforma is. Az elsőt, csakis tőle, a NySz. is ismeri, a másikat szintén az UE. III. századában találjuk két helyen is. Az *egyki*, *máski* alakok, a mint első tekintetre is világos, az *egy valaki*, *más valaki* összerántásai, a minő ugyancsak FALUDINÁL és ugyancsak az UE.-ben az *illyesmi*, *ollyasmi* az *illyes-*, illetőleg *ollyas valamí*-ből. Sőt van nála *közönséges-mi* is.“

SIMAI ÖDÖN imitt röviden előadott fejtegetése oly meggyőző volt, hogy egyelőre mindenki megnyugodott benne s a *mindenki* névmás szerzőségét FALUDINAK tulajdonította.*

Most egy éve azonban váratlan fordulatot vett a dolog. TOLNAI VILMOSNAK ugyanis föltűnt, hogy a *mindenki* szó megvan már a THALY KÁLMÁNTÓL kiadott „Adalékok“ II. köt. 117. lapján, az „Esztergom megvételéről“ szóló kurucz ballada 9-ik versszakában :

Aranyos zászlója lobogjon magasra :
Messzéről mindenki mingyárt megláthassa.

TOLNAI VILMOS (Phil. Közl. XXXVII:412), hivatkozva SIMAI fejtegetésére, nem találta valószínűnek, „hogy a *mindenki* szó 1706-ban, kivált népies színezetű szövegben előfordulhasson, hanem csak javításképen vagy mint tollhiba csúszhatott bele.“ — RIEDL FRIGYES (Irod. tört. II:412) csatlakozott TOLNAI észrevételéhez.

* SIMAI azóta újra elolvasta FALUDI minden munkáját s az UE. 1770-ben megjelent II. századában, valamint az 1771-ben kiadott „Nemes Úrfi“-ban is megtalálta a *mindenkit*, de 1770-nél előbből nem.

TOLNAI ÉS RIEDL ellenében HARSÁNYI ISTVÁN ÉS GULYÁS JÓZSEF ez idén Sárospatakon „A kurucz balladák hitelessége“ cím alatt kiadott füzetben* kijelentik, hogy „a *mindenki* szerintük a népnyelvből, az előbeszédből ment át az irodalomba s a kuruczvilági verselő eredeti szövegében is ott volt.“ (Tudvalevő, hogy ez az „eredeti szöveg“ eddig még nem került elő.)

Így áll a dolog ekkoráig.

Mennyit és mennyien irtak és vitakoztak az utóbbi időkben a *mindenki* kérdéséről, és senki sem vette észre, hogy e szóról már több mint száz évvel ezelőtt RÉVAI MIKLÓS, a régi magyar nyelvnek a maga korában legkiválóbb ismerője, is nyilatkozott, még pedig döntő módon. Nemrégiben bukkantam rá, hogy RÉVAI az „Elaboratio Gramm. Hung. I. köt. 422—428. lapjain az összetett névmásokról (*akárki, valaki... senki*) értekezvén, a 428. lapon ezeket mondja: „Huic accedit recentius compositum *minden-ki*, genuine omnis-quis, pro quisque.“ Vagyis:

„Ezekhez járul a z újabb an alkotott minden-ki.“

RÉVAI eme szavai teljesen kizárják annak a lehetőségét, hogy a *mindenki* névmás már 1706-ban köznyelvi szó lett volna. A *recentius* legfőljebb egy emberöltőt (30—40 évet) jelenthet, de 100-at semmiesetre sem.

De van a mult század elejéről, RÉVAI-n kívül, még egy másik hiteles tanunk is, a kinek a vallomása még lesújtóbb. GEORCH ILLÉS „A Magyar Helyes Írás Fő Rendszabásairól“ 1817-ben írt pályaművében (Jutalom-Feleletek, 1821) a *mindenik* szónál csillag alatt így szól (47. l.):

„Mondám *mindenik*; nem pedig némely újítók szerint *mindenki*; mert az 1-ször nem csak a' századoktól fogva be-vett közönséges szokás, hanem maga a grammatica is jónak tartja.“**

Mig RÉVAI a *mindenki* szónak csakis újabbkori voltát hangoztatja, addig GEORCH ILLÉS egyenest kimondja, hogy újítók készítménye. RÉVAI rendkívül nagyra becsülte FALUDI munkáit, ő adta ki legtöbbjüket újra. Ha nem is egészen bizonyos, de igen valószínű, hogy RÉVAI, valamint SÁNDOR ISTVÁN is, FALUDI-ból lett e szóra figyelmessé. Ellenben GEORCH ILLÉS 1817-ben, valamint a Mondolat is 1813-ban, mikor a *mindenkit* pellengérré állította,

* Írták: HARSÁNYI ISTVÁN, GULYÁS JÓZSEF ÉS SIMONYI JÁNOS.

** E fontos adatot TRÓCSÁNYI ZOLTÁN szívésségének köszönöm.

kétségtelenül már nem FALUDI-ra, hanem a maga korabeli nyelv-újítókra czélt.

Önként fölmerül a kérdés, vajjon — ha csakugyan tőle származik — mi indíthatta FALUDI-t e szó kigondolására? Hogy e kérdésre rávezető módon felelhessünk, vegyük tühegyre mindazokat a mondatokat, a melyekben F. a *mindenki* szóval él:

Mindenkin megtörténik (266).* Minden-kit megvet (350). Nem telik minden-kitül (420). Magát minden-kihez alkalmaztatni (421). Minden-kiben találnak gátsot (421). Gázolnak minden-kinek hírében (421). Minden-kibe kapnak (426). Minden kinek gyalázatos motska (429). Nem találkozik minden-kiben (432). Nem tehetünk minden-kinek eleget (441). Ne fogjon kezet minden-kivel (445). Közönséges minden kivel (456). Mindenkit megnémitottunk (459). Minden-kit megbótsúl (465). Találkozik minden-kiben (480). Minden-kié volt (491). Mindenki-től kitelik (493). Mindenkitől kér (504). Minden kiben gáncsot keres (581). Minden kinek érdemét észre vészi (589). Minden kihez lágy (881).

Összesen tehát 21-szer fordul elő s mind a 21-szer ragozott alakban, ragozatlanul egyszer sem. Ellenben a *kiki*, a mai *mindenki* közvetlen előde, 1770-től kezdve is, legalább 40—50-szer előfordul, még pedig mind az 50-szer ragozatlanul. A *mindenki* tehát mindig ragozva, a *kiki* pedig *soha*. Nyilvánvaló, hogy a *kiki* dupla declinációját kerülni akarta. Finom szépírói érzéke furcsának, vagy legalább is nem szépnek találta a *kinkin*, *kitkit*, *kitülkitül* stb. szókat. Úgy látszik, elkerülésük végett gondolta ki a *mindenkit*, de miért éppen ezt? Lehet, hogy a *minden* és *kiki* névmások összerántása vitte reá, de én valószínűnek tartom, hogy alkalmasint idegen hatás is közrejátszott. FALUDI tudott francziául, olaszul és németül, sőt legtöbb munkáját az utóbbi két nyelvből fordította magyarra. Fordításai közben föltünhetett neki, hogy a mig a franczia *quelqu'un*-nek, az olasz *alcuno*- vagy *qualcuno*-nak és a német *jemand*-nak a magyar megfelelője a *valaki*, ugyanigy az olasz *nessuno*-nak és a német *niemand*-nak magyar megfelelője a *senki*, addig a franczia *chacun*-nek, az olasz *ognuno*-nak és a német *jedermann*-nak efféle alkatú megfelelője hiányzik a magyarban. *Chaque*, *ogni*, *jeder* magyarul: *minden*. Ha tehát a *valaki*, *senki* összetett névmásokbeli egyszerű névmást (a *ki*-t) hozzáfüggesztjük a *minden*hez, meglesz a franczia, olasz és némethez képest még hiányzó magyar megfelelő is.

* A TOLDY-féle kiadás lapszámait idézem, hogy a *kit* érdekel, könnyebben ellenőrizhessen.

Szépírói érzéknek és a nyelvek tudásával járó idegen hatásnak köszönhetjük tehát e szavunkat.

Második kérdés, a mire még felelnünk kell: mi volt az oka e szó páratlan sikerének. Ennek oka — nincs kétség benne — a szó rendkívül szerencsés alkotása. Még a legeggyűbb ember is, a mikor a *mindenki* szót először hallotta, rögtön úgy érthette, hogy az nem lehet egyéb, mint a *minden* és *kiki* egybekeverése, vagyis a *senki* erősen hangsúlyozott ellentéte.

Bármint legyen is a dolog különben, annyi bizonyos, hogy ez az új szó úgy be tudta magát hizelegni a régiiek társaságába, hogy a mit száz esztendővel ezelőtt nálunk minden irodalmi ember jól tudott, ma már sejteni sem merte senki sem.

*

Végezetül hadd soroljam föl itt a régi irodalomból időrendben a *mindenki* elődeit.

1. *Minden*. EhrC. 26, 71 stb. — JordC. 45, 70 stb. — KeszthC. 153. — SándC. 33. — ÉrdC. 11, 20 stb. — Sylv. Uj Test. Corinth. I:3. — Kár. Bibl. (Vizsoly) 563 stb. — Decsi, Adag. 141, 293 stb. — MA.² 73, 256. — Zrin. 3:35, 6:22 stb. — Kisviczay 42, 280 stb. — Egész maig.

2. *Egy minden*. BécsiC. 41, 48 stb. — MünchC. 45 stb. — AporC. 8. — E három codexen kívül egyebütt sehol.

3. *Kimind*. JordC. 30, 46 stb. — DöbrC. 28, 121 stb. — ÉrdyC. 17, 23 stb. — Pesthi G., Aesopus 66 stb. — RMK. 6:52. — A XVII. században halt ki.

4. *Kikimind*. SándC. 9. — VitkC. 7. — Melius, Job 1:3. — Kár. Bibl. u. o. s még az 1891-i kiadásban is így. — Helt. Bibl. I. e⁴ stb. — Decsi, Adag. 24 stb. — Pázm. Kal. 503. — Káldy, Bibl. 64a. — C., MA., NySz. A XVIII. században halt ki.

5. *Kiki*. Kár. Bibl. 117 stb. — Decsi, Adag. 248 stb. — Káldy, Bibl. 245. — MA., PP., NySz. — Egész maig.

SZILY KÁLMÁN.

Árpád-kori török személyneveink.

A török totem-nevek első csoportjába, a ragadozómadárnevek közé tartoznak még nézetem szerint a következő Árpád-kori személynevek is: *Bese*, *Torontál*, *Turul* és *Zongor*. De a míg az *Ákos*, *Karcsa*, *Kartal* és *Tiván* esetében a megfelelő török madárnevek csak mint kész személynevek kerültek át hozzánk, az

utóbbi esetekben magyar köznévi használatukra is vannak, igaz hogy gyér, adataink, tehát voltaképen kétsős átvétellel van dolgunk.

Bese. Az Árpádok korában több nemes és szolgarendű ember neve: 1086: Laurentius Comes filius *Bese*, WENZEL, I, 36; 1138: *Bese*, servus in villa scer, KNAUZ, Mon. Strig. I, 91; 1290, helyesen 1279: *Bese* et Illu filij Buguzlay, WENZEL, XII, 490; 1277: Georgius *Bese* cum filio suo, WENZEL, IX., 182; 1394: Bartholomaeus de *Bese*, FEJÉR, X, 3:134. Vö. még 1277, 1277/1291: *Bese* szn. OklSz. Arra is vannak kétségtelen adataink, hogy a *Bese* személynévet künjaink közül is többen viselték. ZSIGMOND királynak egy 1395. évi oklevelében egy a Nagykúnsághoz tartozó, ma már ismeretlen *Besemihálszállásáról* történik említés („*possessiones ... Chonkazethmiclos, Kyzsalas, Chorbanoszalasa, Hamokzalas, Besemihalzalasa vocatas*“ GYÁRFÁS, A jász-kúnok története, III, 525, 111). *Baliar* és *Thescench* kúnok vitéz szolgálataikért BÉLA és ISTVÁN királytól a szabolcsmegyei Tas, Ajak és Pátroha birtokokat kapják jutalmul, a melyeket azután 1322-ben Baliar unokái, János, Jakab és *Bese*, valamint Thescench fia Byter Magyar Pál várnagynak 60 ezüst márkáért örök áron eladnak (GYÁRFÁS, i. m. II, 310, III, 111). A mai barsmegyei *Bese* helységet egy 1292. évi oklevél mint „*terra haereditaria cumani de comit. Borsiensis*“ említi (WENZEL, XII, 534). 1367-ben a Karla János kúnkapitány hatósága alatt levő kúnok közül egy *Bese* néven említették (GYÁRFÁS, i. m. III, 503). Erdélyben, Alsó-Fehér megyében is van *Bese* helység (németül *Beschendorf* LIPSZKY, Rep.; vö. 1138/1329: *Besedi*, mansio in ultrasilvanis partibus, KNAUZ, Mon. Strig. I, 94) s CSÁNKI (V, 437) Kolozs megyéből említ *Bese*, *Besse*-családot.

JERNEY Kel. Ut. I, 246, 251 (s utána CzF.) a *Bese* helynevet a *besenyő* rövidülésének tartja, a felhozott adatok azonban kétségtelenné teszik, hogy a *Bese* helynevet a *Bese* személynévtől nem lehet elválasztani. A személynévet viszont bátran egynek vehetjük a *bese* madárnévvel, a melyre a régiségből s a mai népnyelvből is vannak gyér adataink: JordC. 94: „Es ezek az egyh madarak közzöl, kykkel nem ylyk eelny: kefelyw̃th, heeyaath, *Befeeth*, heryoth, malan fekw̃tt . . .“ = *haliaetus* Vulg., *fischaar* Luth. Ma is él a szlavóniai magyaroknál; ketten is feljegyezték: BALASSA, Nyr. XXIII, 358: *bese* ‚kánya‘ és HALLER JENŐ, Nyr. XLI, 432: *bese* ‚kánya, varju‘ (?).

Török eredetét már MUNKÁCSI KSz. XII, 194 kimutatta, egybevetvén a következő török madárnévvel: *baša* [egy adat ROBERT BARKLEY SHAW A sketsch of the turki language as spoken in Eastern Turkistan, Calcutta, 1880 cz. művében; innen idézi RADLOFF, Wb. IV, 1551] „sparrow hawk, sperlingshabicht“. A m. *bese* egy feltehető tör. (besenyő, kún) **bäšä* átvétele volna. A két magánhangzósor váltakozása nem ritka a törökségben (vö. RADLOFF, Phonetik, 112. §); egyébként kétségtelen török jövevényszavaink között is több hasonló esetünk van: *bölény* szavunk török megfelelője a legtöbb török nyelvben *bulan*, *bolan*, s csak a baskirban van *bülän*; *gödény* csagatáj, kirgiz megfelelői *kotan*, mongol *xutan* s csak a jakutban van *kütän*, palatalis magánhangzókkal. Viszont a *kopó* esetében (= tör. **kopaγ*) csak *köpük* alakot tudunk kimutatni.

A török *baša* v. **bäšä* tulajdonnévi használatát, a mi kún adatainkat nem számítva, nem tudom kimutatni.

Torontál. Egyike azon rejtelmes tulajdonneveknek, a melyek eddig minden megfejtési kísérlettel daczoltak. Régi adatunk a *Torontál* tulajdonnévre igen kevés van. KOVÁCS és CZINÁR nem ismerik, csupán JERNEY (Nyelvkincsek I, 144) idéz előttem ismeretlen forrásból egy 1234-iki adatot: „Pristaldo autem nostro Clemente, filio *Truntayl* de Nek existente“. A pápai tizedlajstromokban 1332—7 között négy adatot találunk „de archidiaconatu *Toruntal*“ alakban (Mon. Vaticana I, 1:147, 153, 155, 158). JERNEY közöl még 1360-ból egy *Terentul* személynevet, „melyről a vár, ettől a megye vette nevét“. BARÁNY ÁGOSTON (Torontál megye hajdana, Buda, 1845) szerint GRISELINI földabroszán (1776) *Trondain* alakban van feljegyezve, s ugyancsak szerinte *Turuntal* pusztá a barandai határban, a németbánsági végvidéken. Végre az OklSz. 1418-ból közöl egy személynévi adatot: „Johannis dicti *Torontal*“.

A *Torontál* tulajdonnév mellett van azonban nyelvünkben *torontál* köznévi is; igaz, hogy mindössze két adat van rá, az egyik a Besztercei szójegyzékben, a madárnevek közt: „*istiulio* — *torontayl*“ és a Schlägliben: „*ifinilio* — *torontal*“. Mind az *istiulio*, mind az *ifinilio* ismeretlen latin szavak; nyilván eltorzított alakok. A Beszt. szój. *torontayl* alakját azonban, figyelembe vévén az idézett *Truntayl*, *Trundain* tulajdonneveket, semmi okunk sincs iráshibás alaknak tekinteni.

A nyelvújítás korában természetrajzi íróink a *tarantula*-t is *torontál*-ra magyarították (vö. MÁRT. 1807, 1811, Tsz.

1838, CzF. stb.); említi ezt FINÁLY is a szójegyzék kiadásában s úgy látszik ez vezette félre a DLehnw. szerzőit, a kik, bár TAGÁNYI „rohrdommel“ értelmezését elfogadják, *torontál* szavunkat a köz európai *tarantula*, ném. *tarantel* szóval vetik egybe. TAGÁNYI is megpróbálkozott e rejtelmes szó megfejtésével a Beszterczei szójegyzékről irt nagyértékű tanulmányában (Századok, XXVII, 326): „ez az érdekes szó: *torontál* — írja —, az ó-német *horotábül*, *hortümil*, *horotüchil*-ből származik és nádi bikát vagy bölömbikát jelent s valószínűleg — nem ugyan a megye, hanem az egykori *Torontál* helység is ettől kapta nevét.“ E magyarázat azonban több nehézségbe is ütközik. A „rohrdommel“ idézett ó-német nevezeteiben voltaképen csak az előtag közös: *horo* = „sumpboden“; az utótagok közül *tábül* = „teufel“; *tümil* = „betäubender schall, lärm“; *tüchil* = „taucher“ (l. SCHADE, Altd. Wb. 418). A nagy alaki eltérés (vö. kül. a szókezdetet) különben is valószínűtlenné teszi, hogy a mi *torontál* szavunk a „rohrdommel“ régi rémet elnevezéseinek bármelyikével is kapcsolatban volna. T. szerint a m. *torontál* jelentése „bölömbika“, csak hogy ez ellen szól az, hogy mindkét szójegyzékben ilyen sorozatban fordul elő: *sólyom*, *ölyv*, *karvaly*, *raró*, *zongor*, *torontál*, *keselyű* (Beszt.), *héja* (Schl.), tehát a ragadozó madarak, nem pedig a vízimadarak között.

Mind alakra, mind jelentésre sokkal közelebb áll a köv. török madárnév: baskir *töröntaj* „kis sólyom-faj“ MÉSZÁROS, Magna Vngaria 125 | kirg., csag. *turuntai* „ein kleiner raubvogel, der neuntödter“ RADL. Wb. III, 1456. | mong. *turuntai* „tiercelet, das männchen gewisser raubvögel, bes. von sperber und habicht“ Kow.; kalm. *turuntai* „Falco subbuteo“ PALLAS, Zoogr. rosso-asiat. Más török nyelvből nincs adatunk, de mint tulajdonnév, előkerül az egyiptomi mameluk-szultánok között: Hosammedin-*Torontai* (MAKRÍZI ed. QUATREMÈRE II, 213; az I, 24, 99 lapjain hibás olvasással Hosammedin-*Tarantai*). NESZTOR-nál az 1185. év eseményeivel kapcsolatban szerepel egy *Turundaj* palócz fejedelem.

Ha a magy. *torontál* csakugyan *torontáj*l helyett való, pontosan megfelelne egy feltehető török **turuntaily* vagy **turuntailu* származékknak (-ly, ill. -lu nom. poss., esetleg elhomályosult értékű dem. képzővel). Hasonló tulajdonnév HOUTSMA jegyzékében *Tai-lu* „besitzer eines füllens, reiter“.

Turul. Meghagytam a ma szokásos alakot, habár, mint

alább kitűnik, éppen olyan hibás olvasattal van dolgunk, mint a *Petur* vagy *Tuhutum* esetében.

A *turul* madárnév nagy népszerűségét voltaképpen KÉZAI ismert helyének köszöni, a mely szerint ATTILA címere a koronás turulmadár volt: „Banerium quoque regis Ethele, quod in proprio scuto gestare consueuerat, similitudinem auis habebat, que hungarice *turul* dicitur in capite cum corona. Istud enim banerium Huni usque ad tempora ducis Geiche, dum se regerent pro communi, in exercitu semper secum gestauere“ (KÉZAI ed. FLOR. 2. cap.).

Több adatunk e szó köznévi használatára nincs is, de annál gyakrabban találkozunk a *Turul* tulajdonnévvel. Ugyancsak KÉZAI írja: „Ex istis ergo capitaneis Arpad filius Almi, filii Elad, filii Uger, de genere *Turul*, rebus dicior erat, et potencior gente“, s az Appendixben: „Dux autem Geycha de genere *Turul*“. Egyébként is számos adat bizonyítja a *Turul*-nemzetség ősi voltát, vö. KARÁCSONYI, Magy. Nemz. III, 110, 117; WERTNER, *Turul*, XX, 183. A XIII. században sűrűn használt személynév (JERNEY; FEJÉR, IV, 1 : 166; BALLA. 108). A szó alaki történetére fontosak az idetartozó helynevek: Kis- és Nagy-*Toronya* Zemplén megyében (régén *Turul*, *Thurul*, l. JERNEY 143; LIPSZKY, Rep.; BALLA. 108; BALLAGI szerint nem „ide, hanem a *torony* rovatába sorolandó“; legfellebb népetimológiáról lehetne szó, vö. alább a baranyamegyei *Turony*-t), CSÁNKI, I, 364; *Turony* (LIPSZKY, Rep.; KARÁCSONYI i. m. III, 116, 160 szerint *Túrony*) helység Baranyában (1237: *Turul*; 1323: *Thurul*, l. CSÁNKI, II, 532); volt ezenkívül még *Turol* falu Bács megyében (CSÁNKI, II, 166) és *Turul* (1356; *Turol*, *Turol* 1430, CSÁNKI, III, 118) Zalában. E helynevek alapján már KARÁCSONYI i. h. helyesen azt következtette, hogy a régi magyar alak nem *Turul* volt (két rövid *u*-val), hanem *Túrul*, a melynek mai folytatása *Túroly*, esetleg *Túrony* volna (vö. *Zászpoly* = *Zászpony*; *Émely* = *Émeny*).

KARÁCSONYI olvasásmódjának helyességét a megfelelő török alakok is igazolják, a melyekre először VÁMBÉRY, NyK. VIII, 138, Magy. Ered. 185, 293, 664 (s utána THURY, *Turul*, IV, 125; NAGY GÉZA, *Turul*, IX, 129 és BALLA. 108) utalt: csag. *toyrul* (طوغول PAVET DE COURT. 383; RADL. Wb. III, 1167) ,espèce d'oiseau de proie“. AHMED VEFIK szótárában is: *túrul*. Magára áll VÁMBÉRY (Stud. 260) adata: *turgul* تورغول ,ein kleiner, schwarzer falké“ (a Magy. Ered.-ben meg éppen nagy változatossággal: 185.

l.: *turgul*, 293. l.: *turgaul*, *turaul*; 664. l.: *turgaul*, *turul*!). REDHOUS szótárában találjuk még ezt a feltűnő adatot: oszm. *tuyri* ‚ein adler mit ausgebreiteten flügeln‘. Nagyon valószínűnek tartom, hogy csak írás- vagy olvasási hiba *toyrul* h. (t. i.

طوغرى e. h. طوغرل l. fentebb).

Más török nyelvből nincs adatunk, a mi annál feltűnőbb, mert a *toyrul*-madár a törököknél, a személynevek után ítélve, nagy szerepet játszott. *Toyrul* volt az oghuz kánok fejedelmi jelvénye; *Toghrulbeg* (görög forrásokban Ταγρολιπεγ) a szeldsuk dinasztia megalapítója (HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. Osm. Reiches, I, 9; VÁMBÉRY, Gesch. Bucharas, I, 98) s a szeldsukok MIRKHONDI-féle családfáján négy *Toghrul* is szerepel. *Ertoghrul*-nak (*him-túrul*-nak) hívják Oszmán atyját; a kipcsáki kánok közül MENGKU-TIMUR fiát hívják *Toghril* v. *Toghrilže*-nek (vö. HAMMER-PURGSTALL, Gesch. der gold. Horde 263, 281) s Egyiptomban is szerepel egy Schodja-eddin-*Togrül*-Schebli nevű emir (vö. MAKRIZI ED. QUATREMÈRE II, 14). Ha Vámbéry *turgul* adata azonos a *toyrul*-lal, idetartozik még a személynevek közül: *Torgul* RADL. Inschr. I, 437 s talán az altáji tatárok között előkerülő *Torgul* törzsi név is (l. RADLOFF, Phon. XXVII.).

A m. *túrul* (> *túroly* > *túrony*) ~ tör. *toyrul* megfelelésre vö. m. *búza*, *túzok* ~ tör. *boydai*, *toydak*.

Zongor. Az egyetlen köznévi adatot e madárnévre megint csak a Beszt. és a Schl. szójegyzékben találjuk: „grifalco — *zongor*“. Nyilván idetartozik a dunántúli *Zongor* családnév is, noha *Zongor* személynevet nem tudunk kimutatni. A *bödi Z.*-család régiségét eléggé bizonyítja az a tény is, hogy NAGY IVÁN szerint e család egyik tagja a Hunyadiak alatt horomi bán volt (egy 1506-ból való adat van Csánkiban is, II, 859).

A megfelelő török madárnévre már MUNKÁCSI KSz. VIII, 342 utalt: kún *songur* ‚pielfalchus‘ CCum. 130; kipčak *sonkor* ‚eine azt falke‘ HOUTSMA | ujj. *soykur* ‚weisse falke‘ RADL. | oszm. *soyyor* ‚nom de plusieurs variétés de faucon‘ BARB. DE MEGN. | csag. *suɣkur* ua. RADL. | kirg. *suɣkar* ua. BUDAG. I, 649; — szókezdő š-sel: oszm. *šuykar*, *šulkar* ua. BUDAG. I, 649 | lask. *šuykar* ua. KSz. V, 264 | tar. *šumkar* ‚weisse falke‘ RADL. || mong *siɣɣur* ‚falco, grifalco‘ Kow. | kalm. *šonkar* ua. PALL. Samml. I, 147. Kedvelt vadászmadár; PALLAS i. h. szerint „der geierfalk (*šonkar*) sind selten gebrauch . . . doch suchen die

vornehmen kalmücken dergleichen von den baschkiren zu erhandeln, in deren gebirgslande ein erwünschter aufenthalt dieser edlen raubvögel zu sein scheint“. Érdekes erre vonatkozólag ABULGHAZI köv. helye: *Uruss-Inall* kirgiz fejedelem követet küld *Zingis-Chan*hoz, „chargé de présents magnifiques . . . parmi les quels il y avoit un oiseau tout blanc n'ayant que les pieds, les yeux et le bec rouge, cet oiseau est appelé en langue Turquie *Schungar*, mais les Russes l'appellent *Krätzschet*“ (ABULGHAZI, Hist. géneal. des Tatars, Leyden, 1726, p. 105, 205).

Egyike a leggyakoribb török személynveeknek: *Sonkor* MAKRÍZI ED. QUATREMÈRE I, 90; *Kara-Sonkor*, *Ak-Sonkor* uo.; *Sonkor-Aškar* uo. II, 142, I, 90; *Sonkorča* (dem.) HOUTSMA jegyzékében. Oszmán szultán egyik nagybátyját is *Sunkur-Tükinn*nek hívták.

Persze tévedés volna azt hinni, hogy mindenki, a kit régi okleveleink *Ákos*, *Turul* vagy *Bese* stb. néven emlegetnek, besenyő vagy kún eredetű; sokkal valószínűbb, hogy e török neveket épp úgy felkapta a divat, akárcsak manapság a német vagy francia keresztneveket s hogy viselőik közt nem egy tősgyökeres magyar ember is akadt. Egyébiránt a magyar analogiák sem hiányoznak: *Héja*, *Karvaly*, *Kánya*, *Sas*, *Ölyv* és *Ölyved*, *Keselyüd* és *Keselyüs* s különösen *Sólyom* kedvelt személynvek őseinknél (vö. OklSz., JERNEY) s aligha tévedünk, ha — legalább részben — az imént tárgyalt török személynvek fordításainak tekintjük őket.

*

Említettem már, hogy a törököknél a ragadozómadár-neveken kívül egyéb állatnevek is gyakran szerepelnek: a törzs totemje nemcsak ragadozómadár, hanem farkas, bika, csikó, ló stb. is lehetett. A mi régi személynveink közt aránylag kevés idevágó esetet találunk.

Különösen feltűnő, hogy míg a törököknél a *Buka*, *Buga*, *Boga* ‚zweijähriger stier‘ (s különösen összetételei: *Ak-Boga*, *Kara-Boga*, *Ala-Buga* ‚szürke b.‘; *Mäzli-Boga* ‚tarka bika‘; *Tuš-Boga* ‚erős bika‘; *Kur-Buga* ‚nagy b.‘; kettős nevek: *Altun-Boga* ‚arany-b.‘; *Gümüş-Boga* ‚ezüst-b.‘; *Taj-Boga* ‚csikó-bika‘ stb. HOUTSMA, 32—33) egyike a leggyakoribb s legelölkelőbb személynveeknek, addig nálunk e név használatának csak gyér és kétes nyomait találjuk. Talán idevaló adatok: 1215: „*Buga*, impetitor“ Vár. Reg.; 1225-ben *Buka* fiai (filii Bucae) említettnek (Turul, IX, 117); az 1211-es tihanyi összeírásban: „Vdornici de Mortus hii sunt *Boca*, forcos Medveh Mogus“; uo. még kétszer;

1227: *Boca* OklSz. (az OklSz. szerkesztője ez utóbbi adatokat *boka*, talus, knöchel'-nek értelmezi, a mi persze szintén nem lehetetlenség).

A **Kaplyon** nemzetségnév (alakv. ill. írásv.: *Caplon*, *Coplyon*, *Caplan*, *Cuplan* *Coplyan*, *Koplon*, *Koplen*, *Kopplyan*, *Kaplyn* KARÁCSONYI, A magy. nemz. II, 289) török eredetét már régóta emlegetik (vö. egyebek közt VÁMBÉRY, Magy. Ered. 188; NAGY GÉZA, Turul, IX, 55, BALLA. 109). A helynevek közül ide tartozik: *Kaplyon* Szatmár m., LIPSZKY, Rep. (1265: *Caplan*, terra in Zatmar, FEJÉR III, 2: 403; *Coplon*, *Kaplyon*, *Kaplyan* CSÁNKI, I, 477); *Kaplon* (1279, 1346: *Koplon* CSÁNKI, I, 100; 1348: *Kaplan* FEJÉR, IX, 1: 597) Nógrádban; LIPSZKY, Rep. is említ egy nógrádi *Koplán* praediumot; ugyanaz a helység? *Káplán* Baranya m. (1266, 1276, 1341: *Kaplan* CSÁNKI, II, 494; FEJÉR, IV, 3: 318); *Káplán* Zala m. (1406: *Kaplan* CSÁNKI, III, 67).

A 'tigris, párducz' jelentésű török *kaplan*-ra csak az oszmánli, kazáni, azerb. és toboli tatárból van adatunk. Mint tulajdonnév a törökségben elég ritka; hagyományos név a krimi tatár kánok családjában: az 54 krimi kán közül három viselte a *Kaplan-Gerai* nevet (vö. HAMMER-PURGSTALL, Gesch. der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft, 178, 187, 190, 199, 223).

Thonuzoba. ANONYMUSBól tudjuk, hogy egy a X. század vége felé beköltözött besenyő főúr neve: „Et in eodem tempore de terra Byssenorum venit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit *Thonuzoba* pater Vrkund, a quo descendit genus Thomoj“ (57. §.). A PAULER-SZILÁGYI MHK. 463 hozzáteszi, hogy a Tomaj-nemzetségben csakugyan találunk 1292, 1343-ban *Thonyz*, *Thanyz* és Urkund, 1281-ben Urkun nevű embert.

Könnyű fölismerni, hogy olyan összetett török tulajdonnévvel van dolgunk, mint a milyenek az ó-tör. *Külüğ-Apa* RADLOFF, Inschr. 351, 435 (*külüğ* = 'hős'); *Törü-Apa* uo. 437 (*törü* = 'fürst'); *Altun-Opa*, *Arslan-Opa*, *Urus-Opa* palócz fejedelmek NESZTORNÁL; ó-tör. *Apa-Tarkan* THOMSEN, MSFOu. V, 130; RADLOFF, Inschr. Zweite folge 88. A rekonstruálható besenyő alak: **Toyzuz-Aba*. Az előtag megfelelői: csag. kún *toyzuz*, tar. *toyzus*, alt. tel. *tozäs*; ujjg. *toyzus* (o: *toyzuz*?), oszm. *domuz*, *doyzuz* 'das schwein'. A második tagra: *Aba*, vö. a III. fej. A *toyzuz* török személynévi használatára nincs adatom; VÁMBÉRY, Magy. Ered. 291 azt írja ugyan, hogy „*Toyzuz* gyakran mint szn. is előfordul“, de ez a gyakran, úgy látom, csak ANONYMUS idézett adatára vonatkozik.

Csak kételkedve sorolom ide a *Cabamus* személynévet (1237:

Cabanus, curialis comes Simigiensis, WENZEL, II, 77; vö. még 1245: Joannes fil. Pauli de *Caban*, WENZEL, VII, 201), a mely pontosan megfelelne a kún, csag., kaz. és kirg. *kaban*, alt. *kaman*, 'der eber, das wilde schwein' RADL. szónak. Tulajdonnévi használatát nem tudom kimutatni (NAGY GÉZA, Turul IX, 123 szerint *Kaban-Baj* a kirgizeknél használatban levő tulajdonnév), de RADLOFF megjegyzése, hogy *kaban* nemcsak 'vaddisznót', hanem 'hőst, bajnokot' is jelent, elég valószínűvé teszi személynévi használatát is.

Kurd. Tolnamegyei falu, már az Árpádok korában is emlegetik (1263, 1273: villa *Kurd* FEJÉR, IV, 3:111, V, 2:90; későbbi adatok CSÁNKI, III, 438). Ha személynévből való, török eredete valószínű, vö.: oszm. azerb. krim. *kurt*, oszm. boszniai *kurd*, 'farkas'. Mint személynév, nem ritka a törököknél: RAŠID-ED-DIN-nél: Melik-Schems-eldin-*Kurt* (Hist. des Mongols de la Perse écrite en persan par RASCHID-ELDIN. Publiée par M. QUATREMÈRE. Paris, 1836, p. 157); *Kurd*, a szeldsuk Meliksah nagybátyja (VÁMBÉRY, Gesch. Bocharas I, 107); a kazak-kirgizeknél *Kizil-Kurt*, 'vörös farkas' mint családnév kerül elő (VÁMBÉRY, A török faj 346). HOUTSMA jegyzékében is van قورد, a mely szerinte íráshiba قورت vagy قورد (*kurt* v. *kurd*) helyett.

Tege. ANONYMUS beszéli, hogy Ketel a Komárom vidékén elfoglalt föld egy részét *Thege* kún vezérnek adta szállásul, a mai Konkolyi *Thege* család állítólagos őseinek. Egy 1424. évi oklevélben Michael *Thege* de Vizesgyán kún kapitányról történik említés (GYÁRFÁS, i. m. III, 582—3). Az OklSz.-ban is találunk két adatot: 1337, 1357: Stephanus dictus *Thege*, *Tege*. ZOLNAI, kérdőjellel *tégē*, 'heri, gestern'-nek értelmezi; valószínűbb, hogy kún eredetű személynévvvel dolgunk: kún, sor, lebed. ujj. *tägü* | oszm. csag. alt. tel. tar. *täkü* | kirg. *tekü*, 'bock, steinbock'. Mint tn. gyakori. Nogai egyik fiát *Teke*-nek hívták (HAMMER-PURGSTALL, Gesch. d. gold. Horge 270); a turkománok leghíresebb törzse is a *Teke*, *Tekke* nevet viseli (HAMMER-PURGSTALL i. m. 29; VÁMBÉRY, A török faj 474). A szagai néphagyományban *Puzja-Täkü* (bika-kos) hős szerepel (KATANOFF, i. m. 19).

Gyalán Somogy megyében (1250: *Gylan*; uo. még kétszer *Gylan* olv. *Gyilán* alakban, CSÁNKI, III, 427), vö. talán tör. *jylan*, 'die schlange'. Mint tulajdonnév, KATANOFFnál: alt. *Tämür-Türäk-Jylan-Pi* = Vas-Nyárfa-Kigyó-Hős.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Nemzeti Színház, helyes magyarság, pesti nyelv, argot, jassz.

Szász Károly, május 5-iki képviselőházi beszédében, a Nemzeti Színház feladatai között elsőrendűnek vallotta a nyelvtisztaság ápolását, s kivételt nem tűrő szabályként hangoztatta, hogy akár eredeti, akár fordított darabot adat elő a Nemzeti Színház, annak a darabnak nyelvhelyesség szempontjából kifogástalannak kell lennie. A Nemzeti Színház kormánybiztosa, maga is képviselő, azonnal felszólalt. Méltányolja ugyan Szász Károly kívánságait, de a Nemzeti Színházat nem tartja hivatottnak arra, hogy „nyelvészeti (!) szempontból“ kikorrigálja elismert íróknak a nyelvét, mint „ahogy a tanár kikorrigálja az irodalmi dolgozatot az iskolában“. Ez azonban, akaratlanul is, csak paródiája lehet annak, a mit Szász Károly követt. Kikorrigálásról senki sem beszélt. Egyszerű tilalomról van szó: mondja ki a Nemzeti Színház, hogy a legkitünőbb darabot is csak akkor adja elő, ha nyelvhelyesség tekintetében kifogástalan. A korrigálás tisztán a szerző dolga, s ha másképp nem adják elő a darabját, akkor vagy más színházba kopogtat be vele, vagy kikorrigálja ő maga s úgy ajánlja fel majd a Nemzetinek. Hivatkozik rá a kormánybiztos úr, hogy mennyire törekszik a Nemzeti Színház a magyar nyelv ápolására: hiszen nyelvhibás színészt fel sem vesz s „ha valaki tájszólásosan beszél, ez már elég ok arra, hogy felvehető ne legyen“. Hát ha ebben a tekintetben, a „magyar nyelv ápolása“ czimén tud a Nemzeti ily kegyetlenül határozott lenni, miért nem tudna egy sokkal elemibb fontosságú dologban: a *nyelvhelyesség* kérdésében is épp oly szigorú mértéket alkalmazni. Hiszen a tájejtés nem is hiba, s midőn ezt üldözi, s midőn e miatt egy különben igazi színész-tehetséget is képes elutasítani, korántsem a „magyar nyelvet ápolja“, csak legformaibb irodalmi hivatásának tesz merevül eleget. Mennyivel jogosabban, s nyelvápolási czélból mennyivel hasznosabban rekeszthetne ki valódi hiba, valódi tökéletlenség miatt egy rossz magyarsággal megírt darabot! — Hátrább arra utal, hogy korrigáló beavatkozást csak kezdő drámaíró tűrne el, önérzetes szerző ellenben össze van nőve a maga „textusával“. Láttunk azonban már önérzetes szerzőt, a ki lényegbe vágó változtatásokat hajtott végre kész darabján a színházi emberek tanácsára. Csak „textusához“ ragaszkodnék oly görcsös önérzettel? Ahhoz a textushoz, melynek lényege ugyanaz marad, ha a hibásan használt tárgyias ragozás helyére odateszi a helyes alanyit, ha *vagyom* helyett (hogy túlozva éreztessem) *vagyok*-ot

tesz, ha hajai helyett azt írja, hogy haja? Ehhez van annyira hozzá-nőve az önérzetes szerző? Hát ezek kiigazítása volna oly végzetes operáció, mely a szerző egyéniségét helyrehozhatatlanul megcsontítja? S ez az, a minék kikorrigálására nem érzi magát hivatottnak a Nemzeti Színház? Mert csak effélékről van szó, ilyenek ellen tiltakozik Szász Károly s ilyenek ellen minden ép nyelvérzék. Hogy azonban a kormánybiztos úr nemcsak félreértette Szász Károlyt, hanem hogy a pusztá nyelvhelyesség kérdésében nincs vele egy nézetben, meglátszik ebből a kijelentéséből: „senkit sem lehet rákényszeríteni arra, hogy olyan nyelven írjon, a mely nekem jobban tetszik“. De hiszen nem egyéni tetszésről van itten szó, hanem megfelelőbezhetetlen nyelvtényekről, történeti alakulatokról, valóságos szabályokról, a melyek minden magyarul beszélőt egyaránt köteleznek. Ha ez nem igaz, akkor tessék így beszélni: nekem fájnak a lábak, én tudom magyarul. Egyéni tetszés-e az, ha *megkövetelem*, hogy így mondják: fáj a lábam, tudok magyarul? A kormánybiztos úrnak igaza van: „a nyelvfejlődést nem lehet megállítani“. De a *nyelvrontást* talán lehet. S még ha nem lehetne is, a Nemzeti Színháznak akkor is kötelessége volna, hogy útjába álljon. Majd ha mindenki úgy beszél magyarul, mint Szomory Dezső, akkor a Nemzeti Színház is az olyan beszéd ápolására lesz kötelezve.

A hírlapok példás egyértelműséggel támadták, kicsinyelték Szász Károly megjegyzéseit. Sajátságos, hogy a magyar sajtó, mely ma sokkal helyesebben ír magyarul, mint azelőtt, mindjárt kész a nyelvhelyesség követelőjének lehurrogására, mihelyt a támadás mai felkapott író, vagy újságíró ér. Ilyenkor gúnysziporkákat eregetnek a hírlapok névtelen nyelvészei, szőr ellen dicsér még a nyelvhelyesség szempontjaira oly sokat adó *B. H.* is, interjúban nyilatkoznak az írók, megszólal — és pedig ezúttal (nyilván, mert haragszik) egészen helyes, sőt zaftosan goromba magyarsággal — maga a név szerint czélbavett szerző is.

Hírlapjaink, ha nyelvünk legújabb fejlődésével akarnak dicsekedni, a pesti nyelvre hivatkoznak, melyet sajtószerű módon a tolvajnyelvvél, az argot-val, a jassz-szal azonosítanak. Kálnoki Izidor az *Az Újság* május 7-i számába írt (Szász Károly beszédétől feltűzelve) egy nyelvészkedő tárczát, melynek már czíme is — A pesti argot — jellemzi e fogalomzavart. E tárczában „tudós urak“, „nyelv-bölcssek“, „honatyák“, Akadémia: tanulni hivatnak Kálnoki Izidor úr pálczája alá. Mert az argot, kérem, nem úgy születik, mint ahogy a szobatudósok képzelik; nem úgy, hogy éjszakázó újságírók összeülnek s kifundálnak magoknak egy külön cigány-nyelvet. Nem úgy, tudós urak, satöbbiek! Hanem így: „Az argot az terem. Magától lesz. Kinő a nagyváros aszfaltjából, táplálkozik a füstön és poron és gyorsabban terjed mindennél a világon“, stb. Egy szó mint száz: „az aszfalt-

nak az argot a virágja“. Elég az hozzá, hogy Kálnoki Izidor életében most érkezett el az a nagy horderejű pillanat, mikor a sok szóbeszédet — budapesti nyelv így, budapesti nyelv úgy — megelégetve, végre is dühösen az asztalra csap az ember s elszántan felkiált: „nézünk szembe azzal a pesti argot-val!“ Kezdi pedig a szembenézést az imént idézett definitióval, melynek olvastára nem egy tudós úr irigyen sóhajthat fel: boldog ujságíró, kit *csak* a sajtótörvény korlátoz! Azután pedig kimutatja, hogy az argot szükséges egy nagy világvárosban, melynek élete egyre új formákat teremt és új szót követel.

Nyilvánvaló itt a fogalmak gyatra összezavarása. „Pesti nyelv“ és „pesti argot“ nem azonos fogalmak. Pesti nyelv, igazábau véve még nincs is; a mit gúnyosan annak szokás mondani, az voltaképp semmi más, mint a magyar nyelvnek valamely tökéletlen, korcs változata; azok beszéde, kiknek anyanyelve nem magyar volt, kik most vannak beolvadóban a magyarságba, s kik Budapest lakosságának elég szép hányadát teszik. De *egész* Budapest korántsem beszéli ezt a hibás, germanismusoktól és zsidós fordulatoktól eltorzított nyelvet; „pesti nyelv“-nek mondhatja azt a gúny, a bosszankodó ép nyelvérzék, de a nagyváros szükségképeni termékének csak „a kénytelenségből erényt csináló“ ludasok állíthatják. Budapesti külön nyelv, ismétlem, nincs; de ha lesz is valamikor, abban elenyésző csekély része lesz ennek a hibás zagyvaléknak. Ott a vidék, mely szakadatlanul ontja a maga egészséges, ízes, zamatos, továbbtermésre képes magyar nyelvét ebbe az idegennek oly mohón kikiáltott fővárosba, s itt vagyunk mi is, több százazrek már, kik végre is magunk is beszélünk s nincs mód, hogy feltarthassák ennek az ép magyar nyelvnek zuhogó beáramlását. Hiábavaló minden dicsekedő ál-okoskodás: a budapesti nyelvet a vidék, a magyar vidék fogja megteremteni. Az majd lehet városi nyelv, lehet szükségképeni terméke a nagyvárosnak, de magyar lesz és nem germán zagyvalék. S az ép nyelvnek a vonzó ereje ellenállhatatlan, olyan mint az egészséges emberé, kit a beteg is kívánt ideálul tekint.

Megint más az argot, a tolvajnyelv, valamely kasztnak a titkos nyelve, mely egy meglévő köznyelv mondattani rendszerébe illeszkedve bele, attól csak szókincse egy részében különbözik. Partikuláris nyelv, melynek eredetileg éppen az a célja, hogy ne értse meg az avatatlan. Az argot mint köznyelv, mint irodalmi nyelv: nonsens; szolgáltatathat ugyan annak is némi jelentéktelen járulékot, de irodalmi nyelvvé épp úgy nem válhat, akár pl. a derék csizmadia mesterek szótárkészlete. S nem is találjuk irodalmi nyelvünkben, még Kálnoki nyelvében sem, semmi érezhető nyomát. Pesti argot-ról lehet beszélni oly értelemben, hogy Budapesten, főképp az ú. n. csibészek, jasszok között csakugyan fejlődött ki afféle tolvajnyelv,

de úgy beszélni, mintha ezt a jassz nyelvet kellene Budapest jellemző nyelvének tekintenünk, csak tárczarovatban lehet. Az asztalra csapó, nagy önérzetű hírlapíró urak talán nem is sejtik, mily édesdeden megneveztetik néha a gyűlölt vaskalapot! Különben pedig nyelvhelyesség szempontjából az argot, a jassz, lehet teljesen kifogástalan is. Kálnoki idéz egy olyan mondatot: „Ez a nimolista utolsó dohányával puhára főzte azt a gyönyörű tyúkot“. Egy ilyen mondat, ha valamely pesti csibész mondja, rendben van; ha Kálnoki Izidor mondaná a maga nevében, példátlan ízléstelenség lenne ugyan, de nyelvhelyesség szempontjából senki sem kifogásolná. De ugyanabban a mondatban tegye csak a *főzte* helyére azt, hogy *főzött*, legott — és joggal — előbujnak a tudós urak, nyelvbölcsek és a többiek, s rásütik, hogy az hibás magyarság, sőt hibás jassz-ság.

Azt mondja Kálnoki: a sajtó, az irodalom hébe-hóba „csak ugyan él az argot-val és pesti argot szerint beszélteti a pesti embert“, és pedig egyenest a közérthetőség kedvéért! (Argot és közérthetőség!) A pesti ember először is nem beszél argot-t, csak a pesti csibész. Ha azonban úgy érti Kálnoki, hogy pesti embert úgy beszéltet az író, a mint a pesti ember —, csibészt úgy, a mint a csibész beszélni szokott: rendben van; a jellemző beszéltetés ellen senkinek sincs kifogása, bár, ha túlzásba viszik, kiállhatatlanná válik az is (képzeljünk el Cziczeszbeiszter-nyelven egy egész kötetet!). Azt, hogy (a mint ő emlegeti) a Molnár Feri *Liliomában* nem úgy beszélnek, mint a *Bánkában*, senki ezen a világon nem hibáztatja, hiába akarja az ellenkezőjét elhíttetni a tárczaíró.

A mit Szász Károly, s a mit annak idején e folyóirat is hibáztatott Szomory nyelvében, az se nem pesti nyelv, se nem pesti argot, se nem valamely jellemző beszéltetés, az Szomorynak specziális, egyéni magyartalansága volt, közönséges nyelvhiba, gallicismus, a mely még ez idő szerint annyira *csak* az övé, hogy még gúnyból sem lehet „pesti“-nek nevezni. Hogy aztán Mária Antónia jellemzéséhez mennyire tartozik hozzá, hogy hibásan beszélje azt a nyelvet, a melyen beszél, s mit veszítene a drámaírás igazsága egy magyarul írt darabban azzal, ha szereplői hibátlan magyarsággal szólnának: azt majd talán Kálnoki Izidor úr lesz szíves megmagyarázni nekünk, meg a tudós uraknak, nyelvbölcseknek, honatyáknak és az Akadémiának.

Megismétlődik a régi tapasztalat. Valahányszor írótól a nyelvhelyességet kérjük számon, kidüleszti a mellét s az egyéni stílus jogáról s a művészi érdekről szónokol. Bodóné is mást beszélt az ismert alkalommal. Ideje volna, hogy már egyszer ők is belássák a midenkinek kénye-kedvére eresztett egyéni stílus és a mindenkire egyaránt kötelező nyelvhelyesség közötti lényeges különbséget.

HORVÁTH JÁNOS.

Kazinczy Ferencz nyelvújítása.

XXXIV.

A magyar nyelv kiműveltetéséről szóló pályatétel harmadik kérdésére nézve, mely a nyelvművelés eszközeinek célravezető módjaira vonatkozik, szintén van a *Vélekedésével* nyelvújításunk küzdelmeibe halkabban beleszóló Mátyásinak több józan ajánlata. Nagyjaink áldozatkészségéből először is nagyobb összegnek „magpénz“-ként való megteremtését tartja szükségesnek. Ez a forrás volna az ötrendbeli, nyelvet és tudományt csupán hazafiúi buzgóság-ból és becsületért művelő társaságok felállíthatásának első lépése. Az ötrendbeli társaságon pedig a már régóta vajudó Tudós Társaságot s felügyelete alatt álló négy vidéki tudós testületet érti. A nemzeti könyvnyomtató műhely, az ugyanilyen természetű könyvkereskedés „jövendelmeshíthetné“ az előbb említett magpénzt, melyből mindkét intézmény létesülne. Ezek volnának hivatva arra, hogy megszabadítanák íróinkat a könyvnyomtatóknak „mocskos nyerekedés“-étől, a mások verejtékével uzsorázó kiadóktól. Még a papirt, sőt a betűk metszését is a magyar nemesszivűségtől várja. Minden módnál azonban, melynek a nyelvművelési eszközök fogamatossá tétele a célja, hathatósabb a magyar nyelvű oktatásnak rendeletileg, tehát papiroson, már régóta kötelező behozatala. Ez azután mindenféle irányú, egyöntetű magyar tankönyveknek, szótáraknak, tudományos gyűjteményeknek keletkezését, haszonra fordítását vonná maga után. „Talpra esett“ nevelés és oktatás azonban csak úgy képzelhető, ha a tanítói székekbe nem játszótársnak való deákocskák, áhíthatoskodó felpapok, vagy zarándokok, vagy „szolgálatjokat, annyival inkább szolgálatjoktól farba rugott katonák, vagy valamely sehohelyházáról került szarka, varjú Idegenek“, kik a falusi iskolák szánalmas tudatlanságát előidézik, jutnak, hanem készült hivatásos nevelők és tanítók. A magyar nyelvnek az iskolákba kötelezővé tétele természetesen nem érintheti az egyházi latin nyelvet, melyet azonban csakis „a' Profétai lélek örökösei“-nek kell átengedni. Az idegen nyelveknek „honnyunkból“ való száműzetését, kihalását sem jelentheti a magyarnak általánosítása; de a francia, német és olasz stb. nyelvet kinek kinek életcéljához mérten a „főbb oskolákban“ kellene elsajátítani.

Sok panasz volt ebben az időben a fönt érintett nyereszkedő könyvkiadókon kívül a censorokra is, kik a papok sorából kerül-

vén ki, az irodalmi termékekben nem mindig a tulajdonképeni értéket, mélyreható eszméket, gondolatokat keresték s vették észre, hanem csupán a vallás és „országoló szék“ elleni vétségekre vadásztak. Ezért Mátyási a Nemzeti Nyomtató Műhely mellé „Vizsgáló Társaságot“ állíttatna. Ez a társaság volna hivatott megakadályozására annak, hogy olvasóink a „Minervát alacsonyító, velőtlen, idéetlen észszüleményekért“ vagy az „Apolló híre 's akaratja nélkül szalmatüznél kotyvasztott versekért“ és az „ó Kalendáriom végire is alig illő mende-mondákért“ pénzt vesztegessenek. Az ilyen több fül- és több szemből álló censura eredményezné azután, hogy „Hattyuink éneklő seregében Lúdak nem gágnának“. Ezen bíráló testületnek sokoldalú rostálását megálló remekek szerzői tisztí nevezetekkel, „érdemtzímerekkel volnának jutalmazandók, sőt a polgári megnemesedés által is kitüntetendők.

Nem kevésbé fontos a Nemzeti Könyvház és Gyűjtemény is, melyet Mátyási korában Széchenyi Ferencz és Sándor István már meg is valósítottak évtizedes jámbor óhajításoknak megfelelően. Annak a hangoztatása, hogy tudománybeli kérdések megvitatására több jutalomtételt kellene kifizetni, szintén nem tartozik Mátyási eredeti gondolatai közé, valamint az sem, hogy javallást akar kidolgoztatni az iránt, miként buzdítassanak főnemeseink nyelvünk szeretetére s használatára. Ez az óhaj csak azon ismert, bosszantó furcsaságnak volt a folyománya, mely kész volt főnemeseinket magasztalni azért, hogy „Magyarul is egy keveset tudni s néha szállani“ méltóztatnak, bár a szegényebb néposztály velük csak idegen nyelven érintkezhetik. Mátyásinak óhajításai között végül az elárvult játékszín ügyének fellendítése is megtalálható. A nemzeti játékszín és játszó társaság föl-, illetőleg lábra állítása iránt kifejtett törekvések szintén ezt a kort foglalkoztató eszmék, vágyak közé tartoztak. Sokszor lehet olvasni másutt is azt, amit a *Vélekedés* hangoztat t. i., hogy „a' Játék-színnek egyéb erköltsi 's társalkodásbeli hasznain fellyül igen munkás be folyása légyen a' Nyelvnek műveléséhez“, mivel izlésre nevel, színműirókat teremt, sőt maga után vonja a zene és énekművészet kifejlődését is, melynek nyomán „Magyar Linusok, Orfeusok“ támadnak „a' kik magok után Hazánk' tudós egén Lant-Tsillagzatokat hagynak“.

Így szélesedik ki Kultsár jutalomtétéle már a legcsekélyebb értékű feleletben is több nemzeti kulturális kérdés megbolygatása folytán igazi kulturkérdéssé. Már a *Vélekedés*nek is sikerül föltüntetni nyelv-művelésünk és kulturánk közti szoros kapcsolatot, már ebből az inkább nagy patriotizmussal, mint új gondolatokkal telt, kevés igényű értekezésből is kiérezhető, a mi a többi feleletben már határozottan kifejezésre is jut, hogy a magyar nyelv jogaiba való helyezésének s az avval elválaszthatatlanul

összefüggő nyelvújításunknak sokat vitatott ügye a XIX. századi magyar kulturának egyik legérdekesebb, mozgalmakban éppen nem szegény részlete, sőt számottevő tényezője. Ez magyarázhatja meg azon eljárásunkat, hogy Kazinczy nyelvújításáról szólva, korabeli orthographiai, költészeti, sőt pedagógiai kérdések megérintésébe is belemerészkedtünk. A tárgyaltam kor kulturájának középpontjában mint mozgató s vonzó erő Kazinczy áll, kinek működési főiránya a nyelvművelés, csinosítás volt ugyan, de belőle ágaztak el a helyesírás, költői ízlés és műfajok, sőt nevelésünk és gondolkodásunk megjobbítására, finomítására czélzó törekvései, szóval: Kazinczy nyelvművelő tevékenységével korabeli egész műveltségünk szervesen függ össze.

Annak bizonyosságául, hogy a jutalomkérdések megvitatásánál mennyire ismert utakon járt Mátyási, elég lesz két helyről erőseinket felhozni. Az érdemileg még nem igen méltatott Decsy Pannoniai Fénikszének (1790) „summás le-írásá“-ból vesszük az alábbi részletet:

8-dik oka a' magyar nyelvmíveltetlenségének némely könyvárosoknak és könyvkötőknek nagy fősvénysége (116. l.).

Mitsoda eszközök által lehetne 's kellene a' magyar nyelvét virágozóbbá tenni? 1-ső eszköz volna egy Magyar Tudós Társaság (124).

Könyvtár és könyv-nyomtató műhely nélkül fel nem állhat a' Tudós Társaság (160).

2-dik eszköze volna a' magyar nyelv művelésének egy jó magyar szótárnak, és nyelvtanító könyvnek készítése (181).

A' papok nem alkalmasak a' könyveknek vizsgálására (206).

A' Magyar Országú iskolák közönségesen szűkölködnek megjobbítás nélkül (219) stb.

Versbe szedte nyelvünk tökéletesítésének módjait, jámbor óhajtásait a XIX. század legelejének egyik ismeretlen, de nem ügyetlen verselője, Bozóky István, az akkori irodalmi élet pesti szereplőinek, mint pl. gr. Teleki Lászlónak, Szemere Pálnak személyes ismerőse, A' *Haza' esedezése* az ország' gyűlése előtt a' magyar nyelv tökéletesítése iránt (1802) cz. füzetében, mely bevezetésében a „Nyelvében él a nemzet“ eszméjét fejtegeti meggyőzően s talán az elsők között irodalmunkban. Első szükségletnek Bozóky is a Tudós Társaságot tartja:

Ez a' *Nyelv' törvényét* szedje mindjárt edjbe,

'S a' *Mester-szavakat* dolgozza-ki edjbe.

Edj *szó-tárral* edjütt, melj a' *Tagok* által

Deák, Német, Tot 's Francz Nyelvre menjen által . . .

Ez a társaság tudósainkból szedje tagjait és

*Fordíttassa a' jobb ízlésű könyveket
Kiváltképen a' ki sok munkába került
Eredeti ízlelt könyvel elő-került
Annak épen nem tsak holmi tsetse-betse!
Üres szó-halmokból áljon méltó betse.*

A könyvnyomtatás körüli visszaélésről egészen Decsy szellemében szól:

Kell még hozzá adni edj *Nyomtató helyet* . . .
Annak pedig ki- kell jól nézni határát,
Hogy *fáradtságának ne szedje hat árát*
Mint most a' *Nyomtatás* mikor *olyan áros*,
Hogy *tsak maga hízik a Nyomtató Áros!*

Végső kívánsága Bozókynak is a nemzeti játékszin felállítása:

Kell rendelni még egy *Nemzeti Játékszint!*
A' melj-mint ezt kiki edj szájjal állatja
A' *Nyelv' szépségének éltető-állatja!*
'S mejnek Pestről való minapi elveszte
Több, mint a' mit Nyelvem Moháts alatt veszte! stb.

Magának Mátyásinak modorában van itt megverselve mindaz, a mit később a *Vélekedés* részletez. Ha több hasonló czélzatú ismert, vagy ismeretlen megnyilatkozásait ezen óhajoknak nem is említjük, akkor sem kell pusztán a megszokott írói szerénység hangjának tartanunk gr. Teleki László vallomását *Buzgó Esdeklései* befejezésekképen, mert mint látni fogjuk, ő sem ad újságokat, fennhéjázó gondolatokat: „hanem tsak tsupán ezen tárgyra szolgálható, és közönséges hasznú módokat“, adja elő „azokat a' miket — nálánál — sokkal értelmesebb Hazafiak már előtte mondtak, vagy gondoltak, vagy óhajtottak“ (§ 109.).

A „nemzeti kultura“ előadásába mégis valamennyi felelet között legmélyebben Telekié ereszkedik bele, aki legrészletesebben is igyekszik a kérdések fejtegetésére. Nyelvünk fejlődését történetünk világánál vizsgálva s ős törzsökös szókincsünket megállapítva, arra az eredményre jut, hogy *nyelvünk sohasem volt olyan szűk*, mint a hogyan sokan vélekednek, s hogy eleink sem voltak olyan bárdolatlanok, „mint a' millyeneknek az akkori Byzantinus Írók leírják“ (§ 13). Mégis, mikor a nyelvünk természetéről, minéműségéről értekeznek, bár nála is meg-megvillan a korabeli patrióta-nyelvművelőknek elfogult nézete anyanyelvünknek a többiek feletti elsőségéről, nem mulasztja el kiemelni, hogy *nyelvünk még nem érte el a*

bőség azon mértékét, a minőre „más Cultusabb Nemzeteké felhagott“. Ezért szükséges a *nyelvbővítés* is. Módjai, melyeket ajánl, már eléggé ismeretesek. Így az, hogy a „dolgozók értelmét és velejét tökéletesen kifejező idegen szók átvételétől nem kell irtóznunk, hogy sok régi „ős törökös“, de a szokásból már kiment szókat fel lehet eleveníteni, hogy sok provincialismust, „vidékbeli kitélt“ lehet általánosítani s végül, hogy „a' Nyelv Geniusához“ s a többi szokásban lévő magyar szók mivoltához alkalmaztatott új szókat, akkor, midőn szükségesek és elkerülhetetlenek, formálhatunk, mindezt a Gottsched—Adelung—Gedike és Wieland tanításait, a Bartzafalviadaktól megriadt és Révai-Verseghy vitáit jól ismerő eklektikusainknál megtalálhatjuk. *Mérsékelt neologismus józón orthologiával párosulva*, ez nyilatkozik meg Teleki fejtegetéseiben is, miut pl. Csokonainál is.

Ismeretes dolog, hogy nyelvújítóinknak sok panasza volt a nyelvünkben előforduló felette *hosszú szók* miatt, mert bizonyos monotoniát okoznak írásainkban. Teleki nyelvünk ezen tulajdonságát éppen ellenkezőleg becsesnek, energianövelőnek tartja, mivel a hosszabb szók származékok lévén, velük „olyan különös Fain és valóságos Philosophiai értelmeket lehet kitenni, hogy azokat más nyelveken szinte lehetetlenség volna kifejezni“ (§. 26). Kazinczyék éppen ezzel argumentáltak szókurtításuk mellett. A többszöremlegetett „*é-vocalisú*“ énekekre nézve is ellentétes a felfogásuk. Teleki szerint ezek az énekek „csalhatatlan jelei“ annak, hogy „a' Magyar Constructionnak igen alkalmasnak kell lenni“, s hogy nyelvünk nem tartozik a szegényebbek közé. Kazinczy kifakadásai a Régiségekben ezen debreczeni-Mátyási-féle izlés ellen, Telekinek is szólhattak.

Annak meghatározásából, „mennyire mentt légyen eddig a' Magyar nyelvnek pallérozása“, ki kell emelnünk az értekezőnek az időmértékes verselésről vallott nézetét. Miután az irodalomnak, de főleg a költészetnek minden ágán végig menve arra a meggyőződésre jut, hogy a poézisben eddig is serény lépésekkel haladtunk, őszintén megvallja, hogy még a legkiválóbb német költők metrumos verseiben sem érzett „eröltetés“-nél egyebet, mert még egy Klopstocknak, egy Vossnak verseiben sem egyesülhet a metrum a német nyelv hangzása módjával. Épp így nem tetszenek neki a magyar metrumos versek sem: „mintha valami erőltetést érzének rajta“ s „ez a' Magyar Verselés' módja nékem még eddig nem igen akar tetszeni, s mikor némely ilyen színű Poémákat olvastam, szinte kitörtem a' nyelve-met, a' mig azoknak a' Metrum szerént való ugrását, ropogását meg tudtam adni“ (§ 99.). Mintha a Bürgert, a Messiást kicsinylő debreczeniek visszhangját olvasnók e sorokban!

Mielőtt a nyelvünk és kultúránk előbbreviteléhez nélkülözhetetlen eszközökről értekezik, hosszasan szól a magyar literatura eddigi akadályairól. Gondolatmenete sokszor emlékeztet Mátyásiéra.

Egyik legnagyobb akadályja az irodalom haladásának, hogy nyelvünket még nem tették meg úgynevezett *Geschäfts-Sprache*-nak. Nagy hiba, hogy a magyar Vergiliusoknak *nincsenek* tehetős *Maecenásai*; még nagyobb az iskolai állapotoknak igen rossz karban léte; főleg a *falusi iskolákban* található *sok anomalia*: „a’ tanítók benne sem jól meg nem választatnak, sem pedig előre nem formáltatnak, hanem többnyire az emberi Nemnek a’ legalatsonyabb salakjából valók“. A *jó fordítások* hiánya is akadályozza irodalmunk előbbremenetelét, pedig „a’ mig akármely Nemzetnek is Culturája a’ Literaturára nézve annyira nem ment, hogy a’ maga nyelvén Originalis munkákat bortsáthasson a’ Világ eleibe, addig a’ jó könyvek fordításával kell ezen hijánosságot kipótolni“. Irodalmunk olyan fordításokkal van tele, a melyek „a’ Literaturánknak betstüetére épen nem szolgálnak“. Ezen akadályok elhárítására szolgálhatnának az iskoláknak neméhez képest minden tudományokra készült *Manualisok*, s mentül több magyar grammatika és lexikon. Ezekbe a szótárakba azután a régi, a szokásból már kiment szavakat, sőt az idegen nyelvbelieket is, hogy azok, a kiket „*az újítás lelke, az új szóknak nem magyar módon való teremtése*“ elfogott, belássák, hogy nyelvünket nemcsak új szók formálásával lehet bővíteni. Újabban ugyanis olyan „magyar nyelvet formálnak, hogy még a legtökéletesebb magyar se ismeri azt magyarnak; újabban annyira tele van némellyeknek derék munkája is“ rossz új szókkal, hogy „a’ legjobb magyarnak is különös a’hoz való szótár nélkül alig lehet megérteni“ (§ 79.). Fél is attól, hogy, ha ennek a magyar közönség gátat nem vet, „ma holnap e’ mi szegény Magyar nyelvünk régi formájából egészen kijön“ (u. i.).

A tudományokkal együtt a *tudósok megbecsülésének* szükséges voltát is hangoztatja. Ranggal, titulussal, sőt ordóval volnának jutalmazandók. *Tudós Társaságot* kellene állítani, a külföldi testületek járt útjain haladva,* de főleg nyelvmevelő, nyelvállérozó célzattal. Feladatai közé tartoznék a *mesterszók* fordítása, ugyanígy a *mesterségekben* és egyéb kézi művekben *előforduló eszközök, tárgyak magyarítása*. *Jutalomtételeknek* kitűzése főleg tudományos kérdések és *jó munkák fordítására*; a *censura* enyhítése, a *könyvkereskedés* bajainak *rendezése*, tudós újságok megindítása, mind csak a korabeli közóhajnak visszhangjai Telekinél is.

Józan orthologismusa, melyet előbb már kiemeltünk, egész határozottan nyer kifejezést akkor, a mikor az írásművek stílusáról mond el egy s más kívánnivalót. A stílus tisztasága érdekében pl. azt kívánja, hogy „minden dolgot, a’ mennyire tsak lehet, tiszta

* Teleki e pontnál kitér az Erdélyi Nyelvmevelő Társaságra s korai hamvába halását több találó okkal magyarázza (§ 84.).

magyar szavakkal tegyünk ki“, de óva int az új szóknak ok nélkül való formálásától, nemkülönbön attól, hogy nyelvünket idegen szókkal rakjuk meg. Mindkét szabadsággal mentül ritkábban élhetnek íróink, s csakis, ha kénytelenek vele. Azoknak is, a kik „a’ régi elveszett szótak szőrszál hasogatással“ a’ régi könyvekből felkeresgetik, gondolván, hogy ezáltal „írások módjának valami tiszteletet érdemlő régiséget“ szerezhettek, azt tanácsolja, hogy a régi szavakkal is ritkán éljenek, különben írásuk homályos lesz. A provinciálismuskoknak, környékszóknak sűrű használatát is helyteleníti, mert ezek is zavarják a stílus tisztaságát. Még *merevebb* az álláspontja az *idiotismuskokkal szemben*: „sohasem szabad a’ magyar nyelv kitételeit az idegen nyelvekhez alkalmaztatni. Ez ellen sokan jobb íróink között hibáznak“. A *stílus érthetőségéről* vallott nézete még jobban fődí az Adelungi-debreczeni felfogást. A Debreczeni Grammatika hirdeti ugyanis Bevezetésében azt, a mit Teleki is vall, hogy t. i. a stílusnak olyannak kell lenni, hogy *minden ember* minden baj nélkül megérthesse. Ezen közérthetőség ellen azonban igen sokak nagyot vétenek, mert „sok helyt munkájokat alig lehet megérteni, sőt talán magok se értik magokat. Valójában tsudálatos képzelődések vagyon némelly Magyar Íróinknak ezen tekintetbe; mert azt hiszik, ha tekervényes Stílussal élnek, azzal felékesítik munkájokat“. Azt gondolják, ha érthetetlen a stílusok, azáltal fenségessé is válik; másrészt, ha könnyen érthető, annál fogva alantjárónak marad (§ 94.).

Szinte természetesnek találja mindenki, hogy Teleki is e játékszín ügyének fejtegetésével fejezi be *Esdekléseit*. Azt a tételt magyarázza ő is, a mit az előbbi Feleletben s már előbb is más helyeken láttunk kifejtve t. i., hogy a nemzeti játékszín „a’ nyelv paléozását és gyarapodását“ nagyon előmozdítja (§ 104.).

Láthatni eunyból, hogy Teleki azon tanultjaink közé tartozott, a kik a korabeli német és magyar irodalmi és nyelvészeti vitákat jól ismerték, de nem álltak egyik fél mellé sem, hanem kiválogatták a mérsékeltbb elveket, mintegy középpártot alkottak a küzdők között, összeegyeztetni igyekeztek a sokszor homlokegyenest álló ellentéteket. Egy bizonyos határozatlanság, félénkség jellemzi ítélkezésüket, mert ha nem csatlakoztak is a küzdők véleményéhez, arra törekedtek, hogy velük ellentétbe se kerüljenek. Innen van, hogy bizonyos fokú tétovázást, jobban mondva szerény állásfoglalást lehet kiolvasni írásaikból. A jövő persze ezeknek az összeegyeztetőknek adott igazat, de szándékukat a korabeli küzdőfelek legtöbbszőr félreismerték és saját nézőpontjuk szerint félre is magyarázták. Teleki pályaművében is rá lehet mutatni arra, hogy szerzője Adelungnak műveit, főleg az „Ueber den deutschen Styl“ cziműt, jól ismerte (különösen a Poesisről és Stylusról írt fejezetekből § 90—

§ 97, s az idiotismusokról vallott nézetekből stb.*). Gedike értekezésének nyomait látjuk a nyelvbővítés különböző módjairól hirdetett nézetében (régí szók, idegen szók és tájszók). Jottista, de ikesen ragoz. Ez a körülmény magyarázza meg azután, hogy Kazinczy véleménye nem egyöntetű róla, s inkább hűvös, mint elismerő. Főleg határozatlan állásfoglalását, tartózkodó szerénységét gáncsolja. Első, felületes betekintésre szinte sértően kel ki a metrumos versek, az é-s énekek miatt ellene. Csak mikor nyugodtabban olvassa, látja meg a „férges“ között a jót is, s változtatja elhamarkodott ítéletét, bizonyosságául annak, a mit már hangsúlyoztam másutt is, hogy Kazinczy sokszor nem látja meg vélt ellenfeleiben a megbecsülendőt, értékelendő helyes gondolatokat, sokszor gyorsan ítél és érdemetlenül kárhoztat: „E’ napokban egy csomó könyvet kaptam — írja Csereynek 1807. máj. 28-ikán — Pesti könyvárosomtól, Gr. Teleki Lászlónak Esdekeléseit a Magyar Nyelv dolgában benne lelém. Magam hajtogattam össze az árkusokat, ’s így néhol elolvastam holmit a’ mi a’ figyelmemet magára vonta. Barátom Gróf T. L. tanult ember ’s hazáját szerető jó ember. De hogy a’ gutában eshetik meg, hogy tanult ember olyanokat írjon és hogy a’ ki valamit ír ’s érzi, hogy talán idegen fachba ereszkedett, manuscriptumát mással elébb meg nem olvastatja? És osztán az a’ vad és irtóztató sok „grammaticus“. Az juta eszembe ismét a’ mit Hotkóczom végében mondtam, hogy a’ ki csak sokat látott ’s olvasott, de kezét nem gyakorlotta, ne higyje, hogy csak szenvedhetőt is írhasson. Gróf Teleki László nem szégyenli kivallani maga felől, hogy a’ magyar hexametereket etc. ő nem szereti“. Ugyancsak május 29-ikén írja Kis Jánosnak: „Hát Telekinek Esdekléseiről mit mondjak? — Lourd! lourd! lourd! Magam hajtogatám össze a’ könyv árkusait ’s holmi benne szembé ötlött. Láttam nevemet is. De ez engem el nem szédít. Miként eshetik meg, hogy qui s’ avise d’écrire sur la langue et la littérature hongroise, olly képzelhetetlenül járatlan légyen Izraelben“. Ígéri is

* Adelung és Teleki gondolkodásmódjának találkozása a metrumos versek tekintetében is szembetűnő: Der alte Versbau gründet sich auf das Zeitmass der Alten und ist demselben ganz angemessen, — mondja Adelung Ue. d. d. St. 2: 229. . . . so ist auch um desswillen ihr Versbau für die neueren Sprachen nicht schicklich. Ő is Klopstock hexameterével érvel: Es ist bekannt, dass Klopstock auf seinen Versbau vielen Fleiss gewandt und unter den Neuern noch die reinsten und richtigsten Hexameter gemacht hat. Und doch werden sich wenig Zeilen bey ihm finden, wo er das Deutsche Tonmass nicht willkürlich behandelt hätte* (u. i.). Végső következtetése: Ich dächte . . . dass dieser ganze fremde Versbau unsern neuern Sprachen und unserer Empfindungsart nicht angemessen ist (u. i. 303). Vö. még Von dem Reime u. i. és Teleki említett fejezeteit.

Kisnek u. itt, hogy nemsokára „refellálja“ azokat „az eretnokségeket, a' mellyeket Teleki terjeszt“; itt is felrója neki, hogy „a' Német metrumot, sőt még a' Magyarat sem érzi füle“. Minden magyar grófi írórt rendes“*-nek tart Telekivel együtt, apját, gróf Teleki Józsefet sem kimélve, kinek versei szerinte „aestheticaí compositio nélkül való versificatiók“, mintegy „versifizirte Zeitung“-ok. Persze Teleki munkája után óhajtva várja barátjának, a túlbecsült Kisnek értekezését (Lev. 5:36, 77). Scepticismusáért gúnyolja is: „Mindenütt a' sok talám. Er ist der wahre Graf Talám“. Mihelyt azonban alaposabban olvassa az értekezést, véleménye enyhül, s kénytelen elismerni, hogy „Sok jót mond, ha nem mindég jól és nem mindég igazán mondja is“ (u. i. 38), hisz sok helyen saját nézeteivel találkozhatott benne. Végül is kénytelen elismerni ugyan-csak Cserey előtt (u. i. 77.), hogy „a' könyv minden rendességei mellett felette sok jót foglal magában, és nem haszontalan jelenség. Ha sokan találkoznának olyanok, akik annyi jót adhatuának a' férgesség mellett, és így a' Vorarbeiterek számát szaporítanak, kevés idő alatt igen jókat mutathatnánk“. Sőt mintegy engeszteléseül előbbi elhamarkodott ítékezésének, védi is a gróf gyöngéit: „egy nemzetnél sem irtak mindjárt *tökéletest* semmiben, és az nem *egy* embernek, nem egy századnak a' munkája“. Még az elismerés közben is megkapja tehát Kazinczytól túsúrásait mindenki, a kiben csak sejt is debreczeniességet.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Bene-kecske. Érdeklődéssel olvastam a „Magyar Nyelv“ f. é. 6-ik füzetében a „mennyei kecske“ cz. közleményt. A sárszalonka népies neveit kutatva, a „benekecskét“ 1888 április derekán hallottam öreg halászoktól, de a néhai való SZALAY IMRE országgyűlési képviselőtől is, a kinek meghívására jártam be a llelei berket. Sem a Fertő és Hanság vidékén, sem a velencei tó környékén, sem egyebütt nem jegyezhettem föl e nevet, pedig a Fertő és kivált a velencei tó vidékét tüzetesen ismerem s 35 év óta évenként hosszabb időre is meg-meglátogattam s mindenkor feljegyezgettem a halászok ajkáról hallott s a madártanba vágó népies kifejezéseket. Ám azóta, hogy először kutattam e vidékeken, nagyot fordult a világ, az öreg, törzsökös halászság kiveszett s a helyükbe lépett ifjú nemzedék már csak olyan „vasárnapi halász“ inkább; modern ruhában, modern nyelvet beszél. Az öregek eredetisége, zamatos szókincse nagyrészt elveszett. Vajjon él-e még a „benekecske“ a

* Régi jelentésében annyi, mint furcsa, különös.

balatoni berkek táján mostanság is? nem tudom. Újabban többször megfordultam Bogláron s évenként eljárógatok badacsonyi szőlőnkbe, de a „benekecske“ nevet nem hallottam már sem a déli, sem az északi partján a Balatonnak. Igaz, a vidék képe s vele a vízmenti nép és madárvilág is annyira megváltozott, hogy a ki a 30 év előtt való viszonyokat nem látta, az el sem igen képzelheti. Minden megszélidült azóta s a kultúra mindenütt eltörülte az ősi, eredeti bélyegeket.

A sárszalonka népies neveihez — Magyarország madarai és BREHM fordítása munkáim óta — még odajegyezhetem a „kecske-bőgető-t“ is. Ezt BARÓTI SZABÓ DÁVID „Kiseded Szó-Tará“-nak (1792) 17. lapján találtam, így: „a bárány-bőgető vagy kecske-bőgető, hosszúorrú madár, mely bárány v. kecskemódra szól“.

Német népies nevei madarunknak: Himmelsziege, Himmelgeis, Haberziege, Haberbock, Haberlämmchen, Moorlamm, Schorrebock. Tehát mind a magyar, mind a német nép, madarunk elnevezésében, megegyezően annak legszembezőkőbb biológiai sajátóságát fejezi ki. JÄCKEL ornithologus ezt írja még idevonatkozóan:

„A népfelfogás az ősi dámonológiai képzetekre támaszkodott ebben s tükrözi pogány eleink hitesszökezeit. A megegő hang, mely sötét alkonyatkor is még lehangzik a magános, elhagyatott mocsárba s melynek előidézöje láthatatlan, az avatatlanban legkevésbé sem támasztja azt a gondolatot, hogy a hangadó madár, hanem inkább titokzatos sejtelmeket ébreszt, a mik a Capella coelestis-ben, a Moorlamm-ban, Himmelsziege-ben stb. elnevezésben fejeződnék ki. Még manapság is ezzel a lápi rémmel, mocsári kísértettel, a Schorrebock-kal vagy Horsegjök-kel ijeszti a slezvigi és dán pusztai nép (Heidedörfer) a rossz gyermekeket.“

Valóságos rossz szellemét, rémét a lópoknak sejtette tehát benne a tudatlan babonás nép.

Eszembe jut itt, hogy Diunyésen, a velencei tó mellékén a 80-as évek vége felé én is hallottam ilyen lápi rémről, melynek neve nyelvészeti szempontjából talán érdekes; legalább én csak itt hallottam s nem olvastam sehol. Volt ott akkoriban egy 80 évesnél korosabb halászember, az öreg Ódor. Kikérdezettem, micsoda állatokat ismer a tóban s mikről tud. Elbeszélte, hogy régen, gyermekkorában még „török réczék“ stb. is éltek a vizen, de még talán „kromuki“ is volt a nádban. Kérdésemre, hogy hát mi is az a „kromuki“? így felelt: „Jaj kérem az olyan csunya állat, hogy nincs se eleje se vége, aztán úgy fossa a tüzet, mint a petrencze.“ Bizonyos, hogy a sárkányról való mese és hiedelem az alapja a „kromukinak“; de érdekes a neve, melynek eredetét talán ki lehetne magyarázni.

Visszatérve a mennyei kecskére, még csak azt jegyzem meg,

hogy madarunk latin elnevezései sorában is van nyoma ama tulajdonságának, hogy párzás idején a hím felszárnyal a levegőig magasába, mert egyik szinonimja: *Gallinago coelestis*.

Nagyon örülnék, ha soraimmal némi támaszpontokat nyujtattam volna további kutatásokra, melyek hogy eredményesen végződjenek és a rejtelmes „bene“ szót felderítsék, őszintén kívánom.

CHERNEL ISTVÁN.

Közmondások lexikona. SCHLANDT HENRIK elkészítette és a vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásával kiadta *Közmondások lexikona* művének második, magyar-német részét is,* mely nélkül az első, német-magyar rész csonka lett volna (Vö. MNy. 9:377). Ez a rész teljesen ugyanolyan elvek szerint készült, mint az első. A népi eredetű közmondások és szólások mellett szép számban vannak szálló igék is, azaz íróktól, s rendszeren nagy íróktól származó, közkeletűvé lett idézetek is, melyeket a köztudat akár tartalmuknál, akár szemléletes voltuknál és tömör alakjuknál fogva közmondásul elfogadott. A már most *teljes* könyvnek igen jó gyakorlati hasznát fogja venni mind az iskola, mind a szótáríró, mikor valamely szó frazeológiáját akarja kiegészíteni. T. V.

„Mi a különbség a **Mind** elmentek és a **Mind** elment között?“ Ezzel a kérdéssel fordul B. F. a MNy.-hez. Mi volna a különbség? Az a különbség, hogy az első mondatban többes, a másodikban egyes az állítmány. De hisz ezt ő maga is tudja. Hát miért kérdi tőlünk? Azért, mert azt hiszi (nem mondja, de kilátom), hogy ezek oly *csupasz* mondatok, melyeknek közös *alanya*: *mind*. Szeretné tudni, miért e kétféle egyeztetés: *elementek* és *element*? Ennek okának kell lenni. Téved B. F. Mert ezek a mondatok nem csupaszok, hanem *bővítettek*, s bennük *mind* nem alany, hanem *bővítmény*, igazi alanyuk (többes- és egyesszámi) lappang. S micsoda bővítmény a *mind*? *Határozó*, melynek helyettesítése mindig *világos határozó szókkal* történik, a milyenek: *mindnyájan*, *mindannyian*, *valamennyien*, *mindvalamennyien*, *valasvalamennyien*, *összesen*, *összességgel*, *összelegesen*, *összevéve*, *mindössze*, *teljes számmal*, *teljesen*, *teljességgel*, *egészen*, *kivétel nélkül*, *egyszálíg*, *száláig*, *egyig*, *együtülegyig*, *együl-egyig*, *egy (utolsó) lábig*, *egyszínig*, *egyszámig*, *egynyomig*, *egyszórig*, *egyszórszálíg*, *egypontig*, *egyfalatig*, *egyszemig*, *egycseppig*, *egydarabig*, *egypóturáig*, *mindenestül*, *tökéstül*, *gyökerestül*, *többül*, *fogytig*, *tisztára stb.* E tudva, B. F. bizonyára nem ütközik meg a kétféle egyezésen, s nincs mit kérdeznie. Mert egyre megy, akár azt mondjam: „Mind elmentek a vendégek“, akár azt, hogy „Mind elment a vendég“. Köztük lényeges különbség nincs, s az állítmány

* SCHLANDT HENRIK: Magyar-német Közmondások Lexikona. Brassó, 1913 (voltaképp 1914). 8-r. 421 lap.

egyed v. többes voltához semmi köze a *mind*-nek, legfeljebb hogy az *egyed* alanyú és állítmányú mondatban mintegy *többest*, ha az alany már magában nem collectivum. Vö. „Kidült a fa“ és „Mind kidült a fa“.

De mi az oka már annak, hogy B. F. a fenti mondatokban a *mind*-et alanynak veszi, veheti? Az-e, hogy nincsen ragja, tehát tóalaknak látszik? Az-e, hogy rag is járulhat hozzá, pl. „Dolgot ad a vajda *mind*-nek“ (Arany). „*Mind*-re nem érez semmit a holt“ (Arany)? hogy névutó is, pl. „mind *közt* ez a legszebb“? Az-e, hogy jelzőnek is előfordul a régiségben, pl. „*mend* angelcut“ (Hal. Beszéd), ma még: *mindszent*? Az-e, hogy ezt a *mindet* más nyelv is, pl. a latin vagy a német rendszerint tóalakkal teszi ki (omnes, Alle?) Azt tartom, sem ez, sem az, hanem az, hogy a kérdéses mondatokban *mind* csakugyan *alany*nak érzik. Annak érzi B. F., annak érzem én s mindenki. Tehát a *nyelvérzék* tévesztette meg B. F.-et! No de megtévesztett már a nyelvérzék egy Hunfalvyt, egy Budenzet is, a kik valamikor az ilyeneket: „huszan“, „kevesen“, tóalakoknak, az „an“-t, „en“-t többesképzőnek vették és vitatták (L. az 1875-iki Nyr.-ben megjelent ily című czikkemet: „Határozó-e a határozó?“, melyben bebizonyítom, hogy ezek csak oly ragos alakok, csak oly határozók, mint a milyenek „vig-an“, „nyers-en“).

Ez elég volna feleletnek B. F. kérdésére. De tán nem lesz hiábavaló, ha számosabb példán szemléltetem a *mind*-nek efféle határozói használatát. Előre bocsátom PERŐFI „János Vitéz“-ének egyik versszakát, melyben a *mind*-es mondat kétféle egyeztetése együtt látható.

„És oda *suhantak mind* a kísértetek,
És körülötte már karéjt képeztének,
És nyultak utána, de a kakas szólal,

S a kísértet *mind* eltűnt a kakasszóval“.

Világos, hogy itt az első mondatban a többesszámi alany (a kísértetek) miatt került többesbe az állítmány (*suhantak*), a másodikban pedig az egyszámi alany (a kísértet) kívánja egyesbe az állítmányi ígét (*eltűnt*); s mind a kettőben a *mind* bővítmény nem lehet egyéb, mint határozó, mely értelmileg az alanyhoz, de mondatnyilag az állítmányhoz tartozik.

Megjegyzem, hogy a következő példamondatok a *mind*-nek, mint határozónak, nem összes használatát tüntetik fel, csak azt a kettőt, midőn a *mind* vagy az *alanyra*, vagy a *tárgyra* vonatkozik; tehát ezt igenis: „az *mind* más“, de ezt nem: „az *mind* más“, a hol a *mind* értelmileg is, grammatikailag is az állítmányhoz való.

De maradjon ez a jövő számra.

LEHR ALBERT.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bágyad [első adat BécsiC. 37; alakv.: *bágygad* NySz.] ,defetiscor, languesco'; ugyanezen tő származékai: *bágyík* [egy adat, KR.; uo. *bágyott* is] ua.; *bágyul* [első adat Meliusból, NySz.; más adatok KR., MTsz.] ua.; *bágyaszt* [első adat NagyszC. 64] ,languefacio'.

Véleményem szerint a felsorolt magyar igék közös *bágy*- igei alaprészenek megfelel a finnugorságból: vog. *moišem, muńsem* (-m deverb. névszóképzővel) ,inség' VNépkGy. II, 262, 349; vog. AHLQV. *mońžim* ua.; vogAL. *muštaxt-* (-*taxt* refl. képzőbokkal) ,kinlódik' VNyj. 61; vog. AHLQV. *mońžilam* ,bedürfen' | oszjtIrt. *mont* ,éhség, szükség'; *mondem* ,szükséget szenvedni, szükségleni' PATK. | zürj. *mudźni, midźni* ,uupua, väsyä, nääntyä' WICHM.; ,ermüden, müde, matt, schwach werden, sich verheben' WIED.; *mudźtjni, midźtjni* caus.

Az alaki megfelelés kifogástalan. A m. szókezdő *b-* < **m-*, mint pl. a *bogyó* és *bagoly* esetében; a hangzóközi m. *-gy-* < **-idź-*, mint az *agyar, egy, lágy* stb. szavakban. Azt hiszem, a m. *bágyad* igét bátran beiktathatjuk a fgr. szavak lajstromába. Hogy VÁMBÉRY NyK. VIII., 129 egybevetése (∞ oszm. *bajy-* ,vergehen' stb.) elfogadhatatlan, arra már BUDENZ, NyK. X, 77 rámutatott.

(Helsingfors.)

WICHMANN GYÖRGY.

Prédikációs halott. Tagadó alakú szólásban mondjuk: *ebből nem lesz prédikációs halott*, ha azt akarjuk kifejezni, hogy: valaki nem éri el célját, nem lesz eredménye, nem viszi sokra, vagy valaminek nem lesz sikere, nem teljesedik be. A szólás az egyházi élet temetkező szokásaiból veszi eredetét: prédikációval csak a leggazdagabb, legkiválóbb halottat temetik, a többit csak búcsúztatóval, a legszegényebbjének pedig pusztán imánál egyéb nem jut. Ezt a három rangfokozatot említi JÓKAI is a maga életének emlékeiből (A kőszívű ember fiai. I. köt. 2. fej. elején): „Én sok temetést láttam életemben. Kicsiny diák koromban szép discant hangom volt; aztán három humaniorum classisnak énekszóval kellett kíséreni felekezetünk minden halottját, gazdagot, szegényt egyaránt. Azért láttam gazdag temetést, szegény temetést sokat; *prédikációs halottat, búcsúztatós halottat* és közönséges *imádságos halottat*“ (vö. MNY. VII, 331).

TOLNAI VLMOŠ.

Salgat. Gombocz Z. a MNy. IV, 418—419. lapján meggyőzően bizonyította be a *sajog* 'csillog', *sajog* 'schmerzen, brennen', *sajdit*, *sejdit*, *sejt'* 'animadverto, conspicor, cerno' szavak összetartozását. A tőle idézett *sajgat'* (valamennyire érez) szónak van a régi nyelvben egy rokon alakja: *salgat*, melyet sem ő, sem a NySz. nem idéz. „... mikoroñ [Jesus] az vaknak kezít fogta volna . . . és mikoroñ az ű szemeibe pőkótt volna | és mikoron kezéivel illete volna azt | meg kérde űtet ha látna valamit | és mikoroñ látni kezdett volna ezt monga vala. Embereket látok | mert *salgatom* hog' iárnak mint egé fákot“. SYLV.: Ut. I, 62 b. KÁROLYI Bibliájában (1590) a megfelelő helyen ez áll: „látom az embereket, Mert látom űket iárni mint valami fákat. Ut. 39 l., — a latin szövegben pedig: Et aspiciens ait Video homines velut arbores ambulantes. A *salgat* jelentése itt: homályosan lát, körvonalaiiban lát valamit s a „csillog“ jelentésű *sajog* szóval tartozik össze. Lehet, hogy a szó helyes alakja SYLVESTERNÉL *salgat*, mert az ő szövegeiben, mássalhangzók előtt is igen sok helyen hiányzik a jésítés jele. Mindenképen megerősíti Gombocz föltevését, hogy a tárgyalt szavak eredetibb *sal-*, *saly-* tőre vezethetők vissza.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Verődísznó. Még folyóiratunk első évfolyamában vetette föl ZOLNAI GYULA azt a kérdést a *verő-malacz* kifejezésről, hogy „van-e valahol tudata annak, hogy efféle kifejezések minő fölfogáson, észjáráson alapulnak“ (MNy. 1 : 240). Ugyanabban az évfolyamban olvashatjuk, hogy a *verődísznó* leölni való hízott sertés, és br. RADVÁNSZKY BÉLA adataiból „a *verő* kifejezésnek mind értelme, mind eredete meg van magyarázva“ (MNy 1 : 315). Ámde a dolog mikéntje felől mégis homályban hagynak sorai. Épp azért nem végzett fölösleges munkát HERMAN OTTÓ, mikor gyermekkori emlékeire támaszkodva, elmondja a dísznó leveretésének módját és okát. Szerinte „... a cselédség vagy a ház népe a dísznót kergette, a mézáros pedig alkalmas helyen elállotta az útját és a mint az állat odajutott, homlokon ütötte, hogy elkábult és összerogyott. Csak ekkor következett a kés . . . A megkergetésnek az volt akkori magyarázata, hogy a hús porhanyóbb lesz, a megkergetett állat pedig jobban ereszti a vért“ (MNy. 1 : 415).

Magyarázatát adta azonban a szóban forgó kifejezésnek már HERMAN OTTÓ előtt félszázaddal HORNYIK JÁNOS Keckemét története cz. munkájában, melyet CSENGERY a legjobb magyar monographiának mondott. S mivel ez a magyarázat némikép eltér HERMAN OTTÓÉTÓL, helyénvalónak tartom, ha itt közlésem.

Műve II. kötetének (ez a kötet 1861-ben jelent meg) 73. lapján a pénznek hódoltságkorabeli értékéről írván, megemlíti HORNYIK, hogy „1600. Pinkösdben“ Búzás Mihály prédikátor uramnak „Szegőt-

sége ez: kész pénz fr. 70. 2 *verő Ártány** (a következő lapon az oskolamesternek, György deáknak fizetésében is szerepel egy *verő Ártány*.** S hogy mit kell rajta érteni, a lap alján jegyzetben meg is magyarázza ekképpen: „Verő ártány kifejezés alatt levágni alkalmas javított sertést kell érteni. Azon a vidéken, hol erdőben vagy rétben szilajon tenyésztetnek a sertés-falkák, s azokat többnyire *félhízott szaladós állapotban* ölik le, ma is leütik előbb, aztán veszik véré: innen a leverés kifejezése“.

Ezt a néhány sort átvette HORNYIKTÓL — hivatkozik is reá — RÉSŐ ENSEL SÁNDOR. Magyarországi népszokások cz. munkájának (megjelent Pesten 1866-ban) 55. lapján egy kevés változtatással, a melyvel azonban nagyon közel jut br. RADVÁNSZKY és HERMAN OTTÓ értelmezéséhez, így közli HORNYIK jegyzetét: „*Ártány leverés*. Némely vidékeken, hol erdőben, vagy a réten szilajon tenyésztetnek a sertés-falkák, maig is szokásos azokat, *mikor már jól neki híztak*, előbb leütni, s azután venni véré. Innen származott aztán az „ártány leverés“ nevezete és a „verő ártány“ alatt így kell a „levágni alkalmas hizott sertést“ értenünk. *Hornyik J. II, 73.*“

Küldött ördög. (Vö. MNy. 9:74, 95, 384, 467). „Ojan, mind a *küldött ördög*“. Ismerik ezt a szólást Szegeden is, még pedig kétféle jelentésben, úgy hogy az ördögnek mind külső, mind belső tulajdonságai megnyilvánulnak benne. Az egyik jelentése, akár csak Dunántúl és Hódmezővásárhelyen, annyi mint *szutykos, piszkos, maszatos, továbbá lerongyolt, megtépett*. Ez a gyakoribb használatú. A másik, a melyet csak párszor halottam, *rossz, gonosz, duhajkodó* felnőltre, *vásott, rakoncátlan* gyermekre vonatkozik. Az első jelentésnek irodalmi nyomára is akadtam TÖMÖRKÉNY ISTVÁN egyik kötetében: „... aki már most ehhez nem ért, semmi vizet sem juttat a lovacskáknak a vályúba, hanem mindet magára locsolja s azután ilyen csurom vizesen a magas kútról a homokba ugorván, úgy elkeveri magát, hogy akár a *küldött ördög*nek is lehetne tekinteni“ (Förgeteg János mint közérő, 249 l.). Az érdeemes szerző, a kit a czímül írt kifejezés felől megkérdeztem, azt a szíves választ adta, hogy Szegeden az első jelentésben meglehetősen közkeletű***; ezt tükrözik idézett sorai is. A másodikban még eddig nem hallotta. Pedig hogy már ebben a jelentésben is átment a műveltek nyelvébe, arra nézve bizonyítékom az, hogy csak nemrégiben hallottam egy úri embert így nyilatkozni rendetlenkedő munkásairól: „Olyanok ezek, mint a *küldött ördög*,

* Megvan a NySz.-ban is *ártány* czímszó alatt.

** Ez az adat 1599-ből való.

*** Azonban nincs meg sem KÁLMÁNY LAJOS népköltési gyűjteményeiben (*Koszorú az Alföld vadvirágaiból* I—II. k., *Szeged népe* I—II. k.); sem pedig KOVÁCS JÁNOS *Szeged és népe* cz. munkájában.

hiába beszél nekik az ember!“ POZSÁR ISTVÁN kartársam szülőföldjéről, Csongrádról ismeri ezt a szólást, de szíves értesítése szerint ott csak abban az értelemben használják, mint Hódmezővásárhelyen.

A mi mármost a kifejezés eredetét illeti: véleményem szerint a *küldött ördög* éppen mint a német *werwolf*,* a francia *loup garou* s a magyar *küldött farkas* a boszorkánysággal kapcsolatos. KERTÉSZ MANÓ az utóbbiról írva (MNY. 8:435) fölemlítette, hogy ez olyan bűbajos, a ki farkassá változhatik és így rontja meg embertársait. Az ördög küldi, de fölfogadhatja más is haragosa ellen, ráküldheti: ezért *küldött*. A *küldött ördög* sem lehet más, mint az a boszorkány, a ki az ördög képében nyomja, nyomorítja, rontja meg azt, a kire valamiért szemet vetett. REIZNER JÁNOSNAK Szeged történetéről szóló nagy munkája negyedik kötetében, a hol a szegedi boszorkányüldözésekre vonatkozó periratokat közli, nem fordul ugyan elő a *küldött ördög*, azonban bőséges példáját találjuk annak, hogy a boszorkány kutya, macska vagy *ördög képében* végzi a rontásokat. Sőt a bűbajos más ember képét is felveheti, mintegy azt küldi ellenfelére, hogy magáról a gyanút elhárítsa. A nép felfogása szerint a boszorkányt legtöbbször az ördögök küldik, pl. „... mikor az asszony megszülte a gyermekét, a „rosszak“ 2 vén boszorkányt küldtek a tanyára, hogy cseréljék ki a gyermeket“ KÁLMÁNY L.: Szeged népe I:197). De küldheti a boszorkányt más is, pl. „Borbély Ágnes jött az fatenshez, hogy cselekedjen olyat az urának, hogy haljon meg (REIZNER i. m. 4:387). S hogy az ilyen boszorkányt az ördöggel egynek tartották, az számos adatból kiviláglik. Pl. RÓSA DÁNIEL (a szegedi boszorkányok kapitánya, egykor szegedi főbíró) szintén olyan ördög mint ő (4:386). Egy kis török asszony varázsló, szintén olyan ördög (uo.). Rossz ördög vagy te, mert te reád minden ember kiált (uo.). RÓSA DÁNIEL még az katona üdöben is ördög volt (4:387). Kőkényné nagyobbik leánya is ördög (4:392). Marinka... igen fő ördög (uo.). Masirné Dorosmán az is ördög (4:401). Az ablakon bément volt ördög ábrázatban s a lába fejét megtekerítette (4:403)... midőn rám jött ember képében jött, azután midőn kínzott, ördöggé változott. (4:449).

Szaporíthatnók még adatainkat, de azt hiszszük, ennyi is elég annak bizonyítására, hogy a *küldött ördög* alig lehet más, mint az ördög (vagy esetleg más ellenségünk) küldötte boszorkány, a ki a

* A werwolf BALLAGI szótáraiban *farkasember*, KELEMEN BÉLA szerint *szakállas farkas* (Magy.-nem. kézi sz. 1. kiad.), lehet, hogy TOMPA *Szakállas farkas* cz. népregéje nyomán (Összes költ. telj. kiad. 4:119). ANATOLE FRANCE *Az istenek szomjaznak* cz. regényének fordítója, BÖLÖNY GYÖRGY szintén *farkasembert* emleget: ... a chavillei erdőben farkasembert láttak. 50. l.

babonás néphit szerint maga is ördög, vagy legalább is az ördög képében jelenik meg. Ennek a föltevésnek a *küldött ördög* zentai jelentése sem mond ellent (l. MNy. 9:95). CSEFKÓ GYULA.

Latin. Tudvalevő, hogy a régi nyelvben a mai *latin* helyett a *deák* járta. RÉVAI kezdte föl a *latán*-t — KRESZNERICS szerint — s a *latán* szolgált átmenetül a *latinra*. (NyÚSz.) Ez utóbbi Tzs. (1835.) van először szótárban.

RÉVAI-nak kéziratban ránk maradt s csak nem rég kiadott Magyar Deákság-ából (R. M. K. 29. köt.) kiténik, hogy miért kezdte ő *latinus* jelentésben a régi *deák* helyett a *latán*-t használni. Szerinte „a' Latán szót *literatura* mi Magyarúl jól mondjuk *deákságnak*. Mert ezt a' szót *deák* a' mi eleink mind úgy vették, *literatus* . . . Ezen értelemben a' *deákos* is annyi, mint *literator*; a' *deáktalan* ellenben *illiteratus*; 's a' *deáki* pedig *literarius*“. (Magyar Deákság, 5.) Majd később így folytatja: „A' *deák* szó közönséges értelemben, *tanulót* és *tanultat* jelent . . . Mivel pedig nálunk minden tanulás és tanúság, ez előtt a' Latán, vagy Római nyelvtudásban állott: a' ki ezt tudta, *deáknak*, azaz tanultnak mondatott. Onnat aztán magára erre a' tanult nyelvre is, azaz, a' Latánra, a' Rómaira, reáragadott a' *deák* név; 's úgy vesszük ezt a' szót már régtől fogva ezen második általvitetett jelentésben is, *latinus*. De mivel minden egyéb nemzet, egész Európában, ugyan a' *latinus* nevet veszi azon nemzetre, es annak nyelvére, tsak valami tsekély változással: p. o. a' Német így, *latein*, *lateinisch*; a' Frantz *latin* (olvasd *latén*); az Olasz *latino*; a' Tót *latínszki*: miért nem tehetnők mi is ezt, a' mi ajakunkhoz alkalmaztatván, *latán*; vagy bátor tisztábban is, mint SZENTE PÁL vette, *latin*: hogy a' *deák* szó, az első értelemben megmaradván tsak *tanulót*, *tanultat*, az az *literator*t jelentene“. Id. m. 10—11, s majdnem szóról-szóra ugyanígy 56—57.) RÉVAI jegyzetben azt is megmondja, miért írja így: *latán*. (Idézve MNy. VIII, 56—57.)

A RÉVAI említette SZENTE (helyesen SZENTHE) PÁL-nak egyetlen egy munkája jelent meg 1792-ben ily cím alatt: *Magyar Oskola*. SZENTHE könyvének elején még *deákot* és *Római nyelvet* ír, de az 52. lapon már ezt olvassuk: „ha a' Nyelv' valóságos természetét ki akarjuk tanulni, ismét azokat vissza kell helyhezettünk, hogy láthassuk, hogy miben, és miért különböznek az Ígés Formájai (sic! ígés = igeragozás). Én azokat a' magok helyeire rakom, a' Zsidók, Görögök, és *Latinok* módjaik szerént“. Másutt meg ezt írja: „Én itt tsak azok közzül jegyzek fel, némellyeket, a' mellyekben a' Magyar Nyelv különbözik, mind a' *Latin*, mind a' Német nyelvtől“ (84, és még 86, 88.). Ezek eddigi tudásunk szerint a *latin* szó első, nyomtatásban megjelent előfordulásai. ÉDES GERGELY verseiben is előkerül már a *latin*. Egyik „keserv“-ében, melyet 1792-ben írt, olvas-

suk: „Hol *Latin*-nyelvenn kell mindent tanítani!“ (Keservei és nyáj-jaskodásai (1803.) 88. l., uo. még 126, 188.) Egy másik könyvében meg a magyar nyelvről ezt éneкли: „lám ez is azt mutatja [Hogy te, mint a' szép Görög és *Latin* nyelv,] Kellemetes vagy“. (Iramati és danái, 181., 1803.) A *latán*-t tehát megelőzte a *latin*. A *latán* továbbképzései: Révainál (Magy. Deákság 7): „A' Görög *διάκονος*, *Latánosan* diaconus“. „Mind a' frantzia mind a' német Nevezet helyes; tsak a' *latánózó* Magyar finyáskodik“. (Hazai Tudósítások 1807. I:7.)

VERSEGHY nem volt barátja az ilyen szóalkotásnak. Az *-us* végzetnek „elharapását“ csak „majmozásnak“ tekintette, „mellyel a' Németeket és a' többi Európai Nemzeteket akarjuk megtisztelni. Ha mink ezeknek nyomain — fúzi tovább érdekes megjegyzését — a' *Mercurius*, *Uránus*, *Henricus* helyett a' *Mercur*, *Urán*, *Henrik* neveket csinosabban mondgyuk, kicsoda tulajdoníthatná nekem vétektül, ha e' regula szerint *Vénus Asszonyt Vén Asszonynak* mondanám? Az *us* végzésnek elharapását még az olyan neveken is fitogtatni, mellyek helyett régi, szokott, nemzeti neveink vannak, mint Polon, *Latin*, vagy *Latán*, és Bohem a' szokott Lengyel, Deák és Cseh helyett, én bizonyára olly jelenésnek tartom, mellyben magátkülömböztetni akaró affectátiónál egyebet nem találok“. (Felelet 294. l. 1818.)

De azért a *latin* mégis megélt s ma már a *deák* ebben az értelemben majdnem teljesen kiszorult a köznyelvi használatból.

PUTNOKY IMRE.

Torvad. TOMPÁNAK egyik ARANYHOZ írt levelében (Hanva, május 28. 1858) fordul elő ez az ige: „fogj középre engem száraz taplót, ki tudja: nem kapok-e majd szikrát? ámbár lánggal égni és *torvadni* nagy különbség“. ARANY LÁSZLÓ A. Hátrahagy. Ir. III. k. 441. lapján ezt a jegyzést teszi hozzá: „Vagy *tonvadni* (?) Nincs tisztán írva s ilyes szót a szótárakban sem találok. De nem *sorvadni*, mert az első betű világosan t.“

Torvad csakugyan nincs meg a szótárakban, de él. Dunántúl is. Jelentése körülbelül = nem lánggal ég, nehezen ég, makacsul ég, nem akar égni, csak „büzölög“, „füstölög“, „zsimbeleg“, „sír“, „senyved“ (l. MTsz.). *Torvad* pl. a fűzfa vagy jegenye a tűzön. Van *eltorvad* is. Mondják emberről szinte: „*torvadt*“ = kornyadozó, zsimbelgő, nyavalygós, porzsábás.

Én azt hiszem, atyjafia e szónak a *sorvad*, merthogy mondja a nép a tűzről is, hogy „*sorvad*“, „*sorvadoz*“. Méltassák ezt figyelmükre az etymologusok. (Vö. sarol és tarol, seng és tung, siláp és tyiláp stb.)

LEHR ALBERT.

Durbancs. A NySz.-ban három példa található a szó értelmének meghatározására. Az első adat Balásfi Tamásnak egy 1616-ban megjelent könyvéből van idézve; jelentése a kifejezéseknek: satel-

les, trabant. Idézett mondatokban a szónak bizonyos becsmérő, megbélyegző jelentése van. Erről teljesen meggyőző bennünket Ambrosius Simigianus, a XVII. század elején élt történétíró, ki a *Historia rerum Ungaricarum et Transsilvanicarum ab anno MCCCCXC usque MDCVI. quatuor libris comprehensa*; accuravit Josephus Benigni de Mildenberg című műve 422. lapján a következőről értesít: Sub id tempus Bocskaianae factionis asseclae novo nomine *Durbancii* appellati sunt, vocabulo uti incertae originis, ita ipsis maxime exoso, adeo ut id magni probri loco ducerent, armisque etiam pro ea digladiarentur, nec tamen gliscente in dies per omnium ora hominum fama, inditum a vulgo nomen abolere potuerunt. Vagyis: „Ez időtáiban (a bécsi béke idején, 1606-ban) a Bocskai-párthoz tartozókat új névvel *Durbanczoknak* nevezték. Ez a név bizonytalan eredetű; Bocskay emberei annyira haragudtak miatta, hogy fegyvert is fogtak azok ellen, kik őket így nevezték. Mindamellett az elnevezés egyre jobban terjedt és Bocskay emberei e közönségesen elterjedt elnevezést nem birták kiirtani.“

Simigianusnak ez a magyarázata míg egyfelől régibb a NySz. legrégebb adatánál, másfelől megállapítja a szó eredetét.

ZSINKA FERENCZ.

Aggszokás. 1848-ban Kassán a lakosság miheztartása végett sok kiáltvány, figyelmeztetés, felhívás és rendelet jelent meg nyomtatásban. Nyelvtörténeti szempontból említést érdemel a „Kassa polgárai, kedves honfitársaink“ című felszólítás, mert ebben egy olyan kifejezés fordul elő, melyet nyelvtörténeti szótáraink nem ismernek.

A felhívásnak az a része szószerint így hangzik: „... mert ettől függ a régi *aggszokás* melletti megmaradás, vagy az új rend jövőnd életbeléptetése...“ Ugyanez németül is közölve van a lap másik oldalán „... denn davon hängt das Fortbestehen des alten *Schlendrians*, oder die kräftige Einführung der neuen Ordnung ab...“

Az aggszokás szó tehát németül *Schlendrian-t* jelent s így helyesen állapíthatjuk meg, hogy e szó alatt nembánomságot vagy nemtörődömséget kell értenünk.

DR. PANKA KÁROLY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Az 1592-i Cisio-t (Kolozsvár) a NySz. földolgozta, de több nagyon érdekes adatot kifelejtett. E hiány pótlására közlöm az alábbi néhány idézetet.

visszaczáfol: az mit egyszer megmond, aszt *viszsa* nem *tzófollya*.
Ma.

életes: nemes bölczeket, okosakat, takarékos *életeseket* és időelműeket szül ez Világra. F. 3

dajkafarú: az mely Leánzo születic az Szűz iegy alat, belől az szömei veresec lésznec, mind az egész teste nagy *Dayka faru* léssen. K3a—K4.

ros féreg: Mikor az lovat *ros féreg* bántya, Fokhagymát törty etc. O4. Vö. Szily K. Az első állatorvosi könyv magyar nyelven (Term. Tud. Közl. XXI. 463).

Füles [nyúl]: Mikoron az *Füles* oly keuér az Télnecc elein, bizonytal tudgyad hogy nagy Tél vagyon még hátra. F. 2a.

zöld görög: Ha az lónac féreg vagyon az bőri kósztt, és az hussában, vegyed az Lo czontot, tegyed porrá, tégy hozzá *zöld görög*et avagy Grispánt, és az vtán sűsd meg az lónac az bőrit. O3. Végy kénkövet és zöld görögöt O3a.

köröm kaptá: Az mely Louő *köröm* kaptá vagyő. Az ló kaptá teteyét valami Rezzel sűsd meg három helyen hoszzatába az körmére alá. P.

eső madara: Az Harkály ha igen költog, esőt és zápor esőt érez. Ezért hittác régen is *Eső madaránac*. G4a.

impók: Az mely louon *impok* vagyon: Tégy egy czerebbe vayat, és egy ruhába kős sót . . . etc. O4a.

vér söpreje: Az Ságus pedig Jupiternecc tulajdonitatic, és ezféleken nem igen léssen nagy varr, hanem az testén apro fakadékok, mely nem mérges, mellyet az *vér söpreyének* hinac. F4.

be szegődni: Venusnak óráiban idő meg házassulni, Aszszonyemberel vigadozni . . . Purgacioval élni, czaladot *be szegődni*, és aszszonyembertől valami kéválni. L4a.

Az Mercuriusnak óráiban . . . alkolmatlan feredni, köppellyeszteni, Ehret vágatni . . . és ház népet *be szegődni*. M.

neveletlen uj: Nyilván vadnac előttd az öt vyaidnac neuei, vgy mint az első Hivelyk, az második Index, azaz, mutató vy, Harmadik hoszzu vy, avagy bolond vy, Negyedec Gyűrős vy, avagy *neueletlen* vy, ötödec kis vy. M4a.

Az *neueletlen uyadon* kezd az hétről, mert ot az hétnecc helyye. N. (2-szer.)

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

II.

Pókaffy és társai. Egy XVII. századbeli *inventariumban* (Orsz. Levéltár, Urb. et conser. fasc. 87. No. 2.), mely Csejthe vár ingóságait sorolja fel, az udvaron talált majorság a következőképen szerepel:

Öregh poka N. 29.

Pókaffy N. 43.

Öregh tiuk Nyr. 80.

Tiukffy N. 120.

Öregh kacza N. 12.

Kaczaffy N. 45.

Öregh lud N. 18.

Ludffy N. 18.

Öregh disznó kanokkal edgiutt N. 51.

Tavali disznó N. 17.

Apró malacz N. 15.

Fejős tehén N. 12.

Meddő tehén N. 6.

Tinó N. 4.

Tulok N. 10.

Bika apró és örögh N. 7.

Tavali tinó N. 4.

Ez idei boriu N. 8.

Ugyanitt a sörfőzőházban van egy réz fazek komlót porzolni való s egy sörös beczko; több ajtó ónozott pléhestül, pantostul, kuczostul és gilinczestül együtt szerepel. A butorzat közöt többször előfordul a *Zellies szék* s a *pad körniös körül*, *armarium* és *körögdet asztal*. Ablak van *üveges* és *holiagos* ablak ez utóbbi a majorházon, ugyanott van két *turó nyomó* (nyomó) és egy *keöppeő*. L. G.

III.

Szemelvények az Oklevélszótár készülöben lévő pótlékából.*

Petics: 1335: Petrus dictus *Petich* de eadem generacione Osl (Muz. t. a.). **1338:** Petheu, Alexander et Stephanus filij Katina, Mese filius Johannis, *Petich* filius Nicolai . . . nobiles de Beseneu (Muz. t. a.).

Piritott (pirojtott): **1349:** Mikael dictus *piruktolth* . . . Mikaeli dicto *piruktolth* (Muz. Dóry; piritott?). **1460:** Blasius *pirothoth* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 19. Fasc. 2. Nr. 15.). [Az OklSz. legrégebb adata 1510-ből.]

Pokol: 1309: uersus occidentem per siccam uallem cadit in *Pukul* (Muz. t. a.). **1325:** possessiones eorum Budmer, lod, wodpauoliulise (l), Maladnuk, Zeweh, Petres-teleke, Gýznokuth, Zemteleke, *Pokoldrakathya*, Nempti et Chakan vocatas in Comitatu Albensi existentes (Muz. t. a. Véghegy). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1389-ből.]

Por-mérő, -mérték: 1563: *Por mereo* ketteo es fel fonth por . . . Egh *por mertek* es hath lewes por (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 6.).

Porong: 1554: Res molendini subtus piscinam existentem cum omnibus attinencijs et *porongh* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 4.). [Az OklSz.-ban csak egy adat 1493-ből.]

Pozsáros (cyprinis copiosus, reich an Karpfen): **1343:** Item totam villam Kyseud dictam, que

alio nomine *Pasarustow* dicitur pertinentes ad vyuoduor (Muz. gr. Csáky). [Az OklSz. legrégebb adata 1459-ből.]

Redősvas: 1550: *Redeswassath* ferrum *Redes* pro globulis fiendis, cum dissecatur (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 1.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Rejtek: 1326: ratione divisionis possessionum Waag, *Rehtekh*, Chyaakteluk, Telwk et hostraaz vocatarum in comitatu Supruniensi existencium . . . in possessione *Rehtek* super fluuio lkwa (Muz. Salamon, Rőjtök község). **1485:** possessiones Illye, lazura . . . almas . . . et *rejtekalmas* (Muz. t. a.). [Az OklSz.-ban 1674-ből a legrégebb adat.]

Rét: 1471: in latere cuiusdam prati Abaykosrethe vocitatis . . . in quodam planicie inter Naghegthelekehegye et Igruczrethe (Muz. Kállay).

Retkes: 1425: Petrum *retkess* dictum (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 1. Fasc. 5. Nr. 7.). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1500—10?]

Réz-szűrő-szita és szita-szűrő: 1550: vnum *Rez Zýre Zýthath* den. XIII. (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 1.). **1550:** item vnum *Reez Zitha Zírew* (uo. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 2.). **1554:** item *Rez zýthazýrew* II. (uo. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 4.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Romlás: 1351: ad quandam ter-

* L. MNy. X: 38, 78, 234 és 276.

ram paludosam Ilunukrumlasa vocatam (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégebb adata 1451-ből.]

Rozs: 1471: in medio eiusdem prati Rosrethe vnam metam terream erexissent . . . predio Ros-thelek reliquendo (Muz. Kállay). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1478-ból.]

Ruha: 1277/1291: *Ruha* filius Puganch de Purbuse (Muz. t. a. *ruha*?)

Rútalmas: 1568: Item in Anno 1568. Jobagya galambos Balynth *Rúttalmas* zýthkokkal Illeteth Ide hazamra, Mellýeth feol Nem wettem volna *dýajærth* (!) . . . Mellýeth feol Nem wettem volna hattalom nekwvl harmýez keth forýnthert (Muz. Bezerédj). [Az OklSz.-ban sem a cím-szóra, sem a *dý* szóra nines adat.]

Sajkás: 1355/1491: nautarum nostrorum wlgariter *Sýtias* (!) dictorum in villis nostris Helýmba, Zoob et Lethkes commorancium (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 33. Fasc. 1. Nr. 2.). [Az OklSz.-ban nines adat.]

Sajtos-út („via salifera“): 1340: a parte septentrionali eiusdem vie magne *Saktuswth* vocate, qua de Bukensomlya in dictam possessionem Kysphyle veniri dicitur (Muz. t. a. Zsigmond-kori másolat). 1372: abhine descendendo ad eandem viam *Saktuswth* in qua . . . deinde penes viam *Saktuswth* versus dictam plagam (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban legrégebb adatok 1359 és 1431-ből.]

Sámson: 1254: cui uendicioni *Samson*. Apsolom. Sýmeon. Scotmar. et Ihonnes deiam dicta uilla

Bala (Muz. t. a.). 1279/1345: Petrus et Jacobus filij Sampsonis, *Sampson* et Mathe filij Fenee de genere Tykud (Muz. Sombory). 1302/1347: Sampsonis filij *Saam* de genere papa (Muz. Vidos). [Az OklSz. legrégebb adata 1598-ból.]

Sándor: 1270: *Sandur* filius Gregorý (Muz. t. a.). 1295: Andronici filij *Sandur* de eadem Vamus (uo.). 1337: Paulum filium Medue de *Sandurfolua* (uo.). 1338: Johannes filius *Sandur* (uo.). 1339: iuxta terram Johannis filij *Sandur* (Muz. gr. Nyáry). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1332-ből.]

Sára: 1393: nobilis puelle *Sara* vocate filie scilicet condam magistri Mykeh de pilyske (Muz. Perényi). 1413: nobilis puelle *Sara* vocate filie Nicolai dicti Bagol de Zenthmyhal (Muz. Lippich). 1420: Dominam *Sara* vocatam (Muz. Tallián). [Az OklSz. legrégebb adata 1569-ből.]

Sarkantyúgyártó: 1531: Johannes *Sarkantwgyarþho* (Eszt. kápt. házi lt. Capsa 1. Eccl. Fasc. 1. Nr. 11). [Az OklSz.-ban nines adat.]

Saru: 1429: item Sengew, Item kýkelo alias apathfeld et Machka *sarufeld* vocatos (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 9. Fasc. 4. Nr. 2). 1429/1493: Iobagiones de prescripto opido Bors et Chetertekhel, Item kýkelo alias Apathfeld et Machka *sarufeld* (Muz. Kapuváry). [Az OklSz.-ban 1544-ből a legrégebb adat.]

Sebők: 1341: Johanne filio *Sebeuk* de Zamur (Muz. Salamon). [Az OklSz. legrégebb adata 1602-ből.]

Selymes: 1351: Nicolaum dictum *Selmes* diuagantem (Muz. t. a. Véghely). [Az OklSz.-ban legrégibb adat 1555-ből.]

Sért: 1355/1413: Petro dicto *Sertew* (Muz. t. a). [Az OklSz. legrégibb adata 1452-ből.]

Síráso: 1531: Andreas *Sýraso* (Eszt. kápt. házi lt. Capsa 1. Eccl. Fasc. 1. Nr. 11). [Az OklSz. legrégibb adata 1619-ből.]

Síndeszka: 1498: trecentos asseres wlgo *sýndezka* vocatos (Zalavári konv. orsz. lt. 598). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Somfa: 1309: ad vnum Berch ad arborem *Sumfa*, vbi est . . . (Muz. t. a). [Az OklSz. legrégibb adata 1347-ből.]

Sorompó: 1550: custodi *sarampo* per diem pintis 1½ (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 29. Fasc. 2. Nr. 2). [Az OklSz. legrégibb adata 1571-ből.]

Sötörő: 1427: Jacobum *sau thewre* (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 19. Fasc. 2. Nr. 5). [Az OklSz. legrégibb adata 1714-ből.]

Sörfőzőház: 1628: Rattnoczon Nittra Vármegyében Egý *Seérfeőző hazatt* (Muz. gr. Nyáry). [Az OklSz. legrégibb adata 1683-ből.]

Súgó: 1339: et uergit caput cuiusdam fluuy *Sugopatak* vocati (Muz. t. a). [Az OklSz.-ban legrégibb adat 1435-ből.]

Sujtó: 1465: Thoma *Swýtho* (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 35. Fasc. 2. Nr. 4.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Sürü: 1508: qualiter Siluam Rvwkasewrewyje vocatam ac alias Siluas prohibitas in territorio possessionis Hodaz predictae adiacentes (Muz. Barkóczy). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Sült: 1406: Jacobus *Sýwlth* dictus (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 24. Fasc. 3. Nr. 7.). [Az OklSz. legrégibb adata 1544-ből.]

Süllős: 1429: cum quibusdam adiacentibus piscinum videlicet Gegasvanya, *Syllews*, Sebeds . . . (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 36. Fasc. 1. Nr. 10.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

JAKUBOVICH EML.

ROVÁS.

Az új magyar Shakespeare. Shakespeare minden munkáinak első teljes magyar fordítása az 1864—1872 évek alatt jelent meg a Kisfaludy-Társaság kiadásában. Azóta egy emberöltő múlt el; a Kisfaludy-Társaság elérkezettnek látván az időt arra, hogy Sh. színműveinek újabb és tökéletesebb magyar kiadásáról gondoskodjék, 1907-ben megalakította a második Shakespeare-bizottságot s ennek feladatává tette a korábbi fordítások revízióját, azokban a szövegkritika mai állása szerint mutatkozó tévedések helyreigazítását, a gyarlóbb fordításoknak pedig újabbakkal, jobbakkal pótlását.

A bizottság serényen látott hozzá feladatához s már ez év elején az új magyar Shakespeare három kötete került ki a sajtó alól: *Hamlet* (ARANY JÁNOSTÓL változatlanúl), *A makranczos hölgy* (LÉVAY JÓZSEFTÓL) és *A windsori víg asszonyok* (RÁKOSI JENŐTÓL). A két utóbbi darabot LÉVAY és RÁKOSI újra fordították.

Összehasonlítva a régibb és újabb fordításokat, azt látom, hogy LÉVAY JÓZSEF valójában csak átdolgozta a maga korábbi munkáját, RÁKOSI JENŐ ellenben egészen új fordítást adott. Ennek sem okát, sem czélját meg nem foghatom. Nézetem szerint ezt a fáradságot sem az első fordítás nem tette szükségessé, sem az új fordítás nem igazolja. Elhiszem, hogy a darabnak egy-egy homályosabb vonatkozású vagy nehezebben érthető helyét az újabb Shakespeare-kutatások, tanulmányok és kritika alapján jobban sikerült a fordítónak magyaráznia, egy-egy kifejezést az eredetihez hívebben visszaadnia, a hol az első fordítás itt-ott kissé talán darabosnak tetszhetett, azt megsimítania; mindezt azonban gondos revizióval, csupán a szükséges javítások és módosítások megtételével elérhette volna. Nem tudom, mire értsük *A windsori víg asszonyok* új fordításához írt bevezetés magasztaló szavait, hogy „bámulnunk kell Rákosi eredeti nyelvművészetének, erejének gazdag kifejlődését“. Reményem, csak nem czéloznak e szavak annak a pesti magyarságnak szépségeire, a melynek virágaival Rákosi az új fordítást pazarul megtűzdelte. Ime néhány példa a sok közül:

. . . „mert *kampecz* neked“ stb. (12. l.).

„*Rémszeretek* vadászni“. (18. l.) Az első fordításban még csak *szörnyen* szerette a vadászatot. A *rém* egyébiránt több helyt is kísért az új fordításban: „*rém* imádságos“ (27. l., az első fordításban: „igen *ráadta magát* az imádságra“. Hát nem jobb ez?); — „*rém* mélanckolérikus“ (34. l., az első fordításban csak *nagyon* mélanckolérikus).

„Lopni! Piha! (22. l.) *Abczug* e szónak!“ Az első fordításban némi alliterációval: „*Fricskát* e frázisnak!“

„*Komisz* humorban nem *utazom*; nesze, fogd humor-leveledet“ stb. (25. l.) Alább meg: „Ha a *feleségemre utaznék*, én bizony még rá is szabadítanám az asszonyt“ stb. (45. l.) Valamiben *utazni* és *valakire utazni!* A mi pedig a *komisz* humort illeti, már ARANY JÁNOS megmondta, hogy az a *komisz* szó nagyon komisz.

„Akkor még *spóroltam* is a jó kedvemet, az ég bocsássa meg.“ (37. l.) Inkább *fukarkodott* volna a jó kedvével, mint az első fordításban!

„Egy *vasat* se kapsz tőlem“ — és újra is: „Egy *vasat* se.“ (48. l.) Az első fordításban: egy *fillért* sem.

„Istenkém, istenkém, uraságod csak nagy *selma*.“ (Az első fordítás oly jó és magyaros ízű: „Uram, uram, jaj be *hamis* az úr!“) — Azután: „Azí olyan *slamasztikába* hozta az úr, hogy kész csoda. A legkülömb gavallér . . . soha ötöt olyan *slamasztikába* nem tudta hozni.“ (51. l.) Micsoda szavak! Das Wort *schlamassel* — mondja Grimm szótára — entstammt der jüdischen Gaunersprache.

. . . „bárha velem szemben *adja az erényest*“ stb. (58. l.) — „ha . . . nem *adom oly nagyszerűen a vénasszonyt*“ stb. (135. l.)

Majdnem bosszantó az az össze-visszaság, a hogyan a darab személyei az új fordításban hol kendezik, hol urazzák, hol tegezik, hol magázzák egymást. „Lovag *úr*, *kend* megbotozta az embereimet.“ (9. l.) — „Bizony *nagyságos úr*, minden a magasságbéli kezében van. Mindazonáltal Fenton *gazda*, akár egy könyvre esküdjem“ stb. (34. l.) — „*Vigasztalódjék* lovag *úr*, ma nálam *fogsz* vacsorálni“ stb. (151. l.) S ez így megy valamennyi szereplőnél végig; aztán az a sok *nagysága*: Pázsiné *nagysága*, egy Habné nevű *nagysága* (50. l., az ura többnyire csak Hab *gazda*); vagy ahogy a kis Robin beszél:

„Gazdám kéreti a nagyságát“ (80. l.), — „a gazdám semmit se tud arról, hogy a nagysága itt van, de megfenyegetett ha szólók a dolgról a nagyságának“ (81. l.); majd így kiabál: „Nagysága, nagysága!“ (83. l.) — Simplicius még Fürgénét is mint „tisztességes nagyságát“ tiszteli (31. l.), Fürgéné pedig Falstaffhoz szól ekkép: „Hej nagyság (így; ez Falstaff), sirt-rítt is miatta, . . . szeretné a nagysága (ez Habné), ha még egyszer elmenne hozzá“ stb. (100. l.).

Még sok egyebet is feljegyezhetnénk az új fordítás rovására, de hagyján! RÁKOSI JENŐRŐL, a ki elsőrendű magyar író, mestere a szónak és tollnak, fel kell tennünk, hogy ezt a nekünk visszatetsző stílust *A windsori víg asszonyok* új fordításában öntudatosan, kész-akarva alkalmazta. De hát mi czélja volt vele? Jogot és életet akart biztosítani a kávéházi társaságok, félig művelt hölgyek, urak és szobaleányok jargonjának a nemzeti irodalomban? Eppen az ő lapjában, a Budapesti Hírlapban olvastunk nemrég tárczacikket a pesti nyelvről, mely azzal vigasztal bennünket, hogy az argot,* a közlekedés mindennapi beszéde: tiszavirág. A pillanat felvirágoztatja, a következő pillanat elhervasztja. A mai argotnak nem ad tíz, még öt évet se. A nagyvárosi nyelv czélzásai, fordulatai, mihelyt megöregednek, eltűnnek. Ez csakugyan vigasztaló; de ha az ilyeneket oly jeles író, mint RÁKOSI JENŐ, tollára veszi, féltő, hogy meggyökereznek s a gyom nehezen lesz kirítható irodalmunk kertjéből. A jargon helyén való lehet, ha czélja: magának a jargonnak nevétségessé tétele; a pesti nyelvet is megengedjük, ha egy bohózatíró pl. *a budapesti víg nagyságakat* fogja színpadra vinni, de Shakespeare örökéletű vígjátékai nem szolgálhatnak médiumul a pesti nyelv kifigurázására.

Nem tudunk megnyugodni azon sem, hogy az új fordítás az angol neveket — bár ebben éppen nem következetes — a kiejtés szerinti írásmóddal adja; pl. Sir John: Szer Dzon (egyszer így is: Dson), Cotsall: Kotszell, Sackerson: Sakkerszon (nem is jól van, mert *Szakkerszon*-t kellett volna írni), Rugby: Rögbi, Evans: Ivensz (de csak egyszer, rendszerint Evans), Windsor: Vindszor (de csak egyszer, másszor mindig Windsor), Datchet: Decsit, Readings: Ridinsz stb. Hát hiszi valaki, hogy akár az angol, akár más idegen kiejtést ezzel a barbár phonetikus írásmóddal híven vissza lehet adni? Hol van az a latin betű, a melylyel pl. a *sir* szó *i*-jét úgy, a hogy azt a született angol ejti, le tudjuk írni? Maradjunk csak az idegen nevek és szavak eredeti idegen orthographiája mellett, azután ejtse kiki a szót ahogy tudja, vagy ahogy neki jól esik. A műveltebb színész tőle telhetőleg úgyis meg fogja közelíteni, talán el is találni a helyes kiejtést, a többi meg majd eltanulja tőle.

Végezetül néhány nyilvánvaló súlyosabb sajtóhibára figyelemztetjük az új fordítás olvasóit:

12. l. a konkluzió az, hogy illára *vessük* a dolgot (e helyett: *vettük* a dolgot); 17. l. *Találva* van (e h. *Tálálva* van); 31. l. *hallhassad* volna (e h. *hallhattad* volna); 41. l. szaladj, mint Akteon, *nyomorban* ebfalkával (e h. *nyomodban* ebfalkával); 54. l. fiú, eredj el ezzel az *arannyal* (e h. ezzel az *asszonnyal*); 58. l. adja az *erényeit* (e h. *erényest*); 85. l. *vedd* össze az egész eszedet (e h. *szedd*

* A cikkirő *argot*-nak mondja a pesti nyelvet; mi inkább *jargon*-nak tartjuk és mondjuk.

össze); 86. l. kövesd barátnéd *tanát* (e h. *tanácsát*); 145. l. Csípd meg a lányt *szederj és kékre* (e h. *szederjes kékre*); 148. l. *szét* a szívbe (e h. *szét* a szívbe); 154. l. cselünk elveszti a család, el a hűtlenség s *engedelmesség* nevét (e h. *engedetlenség* nevét).

Efféle hibáknak oly nagy gonddal készülő kiadványban, mint az új magyar Shakespeare, nem volna szabad előfordulni.

N. Gy.

ADATOK A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

Bába-szilva. Igaz, hogy KRESZNERICS szótára az 1641-i Nomenclaturából idézi e szót, pedig ott nyoma sincs. De a hibát nem KR. követte el, mert a kéziratában, melyet az Akadémia könyvtára őriz, a *duránczai szilva* van idézve a Nom.-ból, a *bába-szilva* pedig SK.-ból. FENYÉRI, ki a kéziratot sajtó alá rendezte, keverte a kettőt össze. E szerint az első adat SZD.-é.

Bár. Nem PÁZMÁNYNÁL először; megvan már a XVI. században is, pl. DECSI, Adag. 72. l. Először szótározza MA. (1604): *bár, báran*.

Baráti (amicalis, freundschaftlich) már 1766-ban. Vö. MNy. VIII: 274.

Barátné (freundin) már 1774/5-ben BÁRÓTZINÁL és KÖNYINÁL. Vö. MNy. V: 352.

Bárki, bármely, bármi megvan már PÁZMÁNYNÁL. Vö. NyK. XV: 200.

Bató. Ez a szó a NySz. szerint am. „baculus, stab.“ Bizony-ságul idézi MELIUS PÉTERNEK Váradon 1568-ban megjelent Szent Jánosá-ból a következő kifejezést: „*Isten batoy, palczay*“, és jól is idézi, mert a Kk. levél hátlapján az 1. sorban csakugyan így van. Mivel a szó alakja (vö. tőró, korsó, borsó stb.) török eredetre vall, MELICH (NyK. 26: 240) fölkerlte a török nyelvek ismerőit, mondanák meg, melyik török szó felel meg ennek a magyar *batónak*. A NyK. ugyanazon kötetének 499. lapján M. M. mindjárt két török szóval is szolgált, az oszmanli *budak* és a kazáni tatár *botakkal*, a melyeknek mindegyike „ágot, faágot“ jelent.

MELICH mindennek daczára az EtSz. 370. lapján elejti a török egyeztetést s most már valószínűnek tartja, hogy a *bató* nem egyéb, mint a *bot* deminutivuma.

Hadd szolgáljak én is egy megfejtéssel. MELIUS Szt Jánosának végén „Az könyvnyomtató vetkei“ nem kevesebb mint tíz lapot töltenek be. Ezek között a III jelzésű lapon a *batoy*-ról az van mondva, hogy *botay*-nak (vagyis *botjai*-nak) olvasandó. A *bató* tehát az EtSz.-ból törleendő.

Mindannyi. Tudatos irodalmi alkotás, de a XIX. század közepénél előbből (193). A század legelején, 1803-ban megvan már három szótárírónknál is. SIMAI KRISTÓFNÁL maga a *mindannyi*: totidem (56) és a *mindannyiszor*: toties (132); és ez utóbbi SI.-nál és még MÁRT.-nál is: „so oft“ czímszó alatt.

SZILY KÁLMÁN.

NÉPNYELV.

I.

Tájszók (Nógrád m., Dejtár).

Csonkol: a labdát úgy üti az ütővel, mint a rakettel szokták.

Czindróka: *cllematis recta* (kékvirágú bércse).

Főrángat: föltölt megkapál. *Főrángathatnád azt a kumpért.*

Húzógyik: közeledik. Hány éves a Marozsi? — *Negyvenhő húzógyik.*

Illankaózik: csuszkál. Tëssza, gyere a Básaóvá *illankaózni.*

Illánt: csuszkál, csúszik. Illáncs, tē, így ē.

Kájbákodik: kiabál.

Lékoboz: (tollától) megfoszt.

Lëvillángzik: lecsap a villám.

A pataki rétën lëvillángza.

Szakácskã: kötény.

Tól: tó. Mëniünk a tólãkho. Ez

a nagy tól.

Tötös: töltött. Tötös patronyok.

Zurubol: bottal zavarja a vizet.

Osztën csak zurubóni kó.

*

Kiē ez a szánkó? ettéd Bólgyi? ettéd-ē? enyim kis Pãlikaó mēg mamã nem ētt; ëm mē Mãrink hãsrã esëtt; mingyãn gyök; mãsszer ojjãnbú is vëtt; hova mënnek Zolikaék? édes mamãjaék ëmëntek kapányi; ëvaorhãtnãk estëig; messzëre van; te is mit árokodsz? köröbelő; nem mēk ē kapaër; tãrbetyüni; nekëm van mã hétëm; letëslëtlutolsó; sihess; botval, egyfurmãn, ára (arra); üttem, üttë; kërëm a ósszan kódósok a laóbak; nem finek? mēgesipott; kőszhírrë tëtet.

BãRDOS REZSÓ.

- II.

(Fehér m., Baracs.)

Automakocsi v. berdzinkocsi: automobil.

Beájlik: beáll, befagy. *Beájlik a Duna.*

Becsugdos: becsuk. Csugdosátok bē a ludakat.

Csalinkázik: csónakázik. A Gyuszi úrfi a nevellő úrrã csalinkázik.

Csuhis: kãkãval, náddal benőt. Csuhis moesár.

Edény: szeker. Ahun mën ki egy edény.

Éhuzalkodik: elbódorog, elkószál. Csak ē ne huzalkoggyanak ára főfelé a tehenek.

Ésuttul: eltakarodik.

Favágó: harkály. A farkãvá lökődi magát a favágó.

Fölyhódzik: émelyeg. Fölyhódzik a gyomrom.

Főkompul: földhányással (hancsikkal) megjelöl.

Guzsgul: guggol.

Hangász: cigány. Meggyüttek a hangászok.

Hidü: cselédistálló. A hiduba ment az úrfi.

Hujãba: pihenés nélkül, egy huzomban. Éfutottam egy hujãba odãig.

Hurëjt: kiált. Maj hurëjtok neki.

Kereskédik: látszik, ott van. Messze van még a Duna? — Ott kereskédik, ni.

Kezébéli: bot, füttykös. A strázsának fön kő jární mindíg kezebelivel.

Luhajgat: lenget, lobogtat.

Mégerel: a fa kérgét meg-hasítja. Még në erédd azt a fát!

Megpislakodik: (az esze) elmegy. Az én uram banga, az esze még van pislakoddá.

Megpöcczint: megfricskáz. A

Gyuszi úrfi a Janikának az orrát mindétíg megpöcczinti.

Murczi: a félig kiforrott újbor.

Nyanya: anya (megszólítás).

Nyüszít: üvölt, vonyít. Nyüszítenek a kutyák.

Odébb gondúkodott: Odébb állt.

Pipa: a telegráfoszlopokon levő porcellán.

Rag: Betette má a bagót a rag alá.

Vermelő: szénavágóhoz hasonlító vágóeszköz.

*

A baracsi birtokosok több helyütt parcelláztak s az egyes földterületek a következő neveket kapták:

Nyögöm: azon rész Baracsna, melyet a parasztek 65 évi részletfizetésre vettek meg, tehát sokaíg nyögik az adósságot.

Bánom v. Borjubánom: e név onnan származott, hogy megbánták a vételt.

Rögtönfizess: a föld árát azonnal ki kellett fizetni:

Aligvárom: meg akartak a parasztek venni egy darab földet, de nagyon sok időbe került, míg hozzájutottak, úgy hogy alig tudták kivárni.

Kételkedem: Sz. K. földbirtokos parcelláztatott, de a parasztek nem igen akarták megvenni, mert azt hitték, hogy be akarja csapni őket; végre nagynehezen ráállottak a vételre, de elnevezték a parcellázott területet Kételkedem-nek.

A határban egy ócska csárda romjai hevernek, neve: *Gatya-vestő csárda*.

BÁRDOS REZSŐ.

III.

(Hunyad m., Lapusnyak.)

Aszatól: a gabona között egy hosszú, vasas végű bottal, az aszatólóval, a gyomot kivágja.

Barázdába fogni: az ökröt jobboldalt fogni az eke elé.

Barázdás v. hajszás: a jobboldali ökör neve.

Berreg: a jerkérol mondják, mikor kívánja a kost.

Bezombojáz: földdel behány, betakar, különösen a télire eltett burgonyát, répát stb.

Bingyó: kis elcsenevészedett alma.

Csábéli: a baloldali ökör neve.

Csitkó: csikó.

Csóré: póre.

Csurdé: csóré, purdé.

Daraszol: egy hosszú, vasas

végű bottal, a daraszolóval v. aszatólóval, az utakról a füvet fölívágja, eltisztogatja.

Disznódinnye: tök. Nálunk a törökbúza között disznódinnyét termesztének.

Hergel: ingerel. Minek hergeli a Lehel úrfit?

Kajtár: kotnyeles. Áj de kajtár egygü álat.

Kapiczán: pokrócz, szőnyeg. Nízzed, az a kapiczán, az vót olyan bűdös.

Kornyadozik: betegeskedve görnyed.

Kukucska: ákáczirág.

Lapotya: lángos.

Légely: csobolyó.

Megnyakáz: megnyakal, pofonüt.

Még: már. Volt még szobalány, instálom.

Mutuj: ügyetlen, mafla.

Ordibál: ordít, kiabál. Mit ordibál mindig.

Összerúgtuk a patkót: összekasztottuk a tengelyt, összekaptunk.

Összezándorodik: összevész.

Pampó: papucs.

Papó: nagyapa.

Patkán: vakond.

Pecsenye: a lapoczkák körül levő hús.

Punki: sonkás burgonya.

Póczegér: patkány.

Rühet v. bűg: az emséről mondják, mikor a kant kívánja.

Toporkál: botorkál.

Van zínje róla v. zínje sincs róla: Konyít hozzá v. fogalma sincs róla.

Vankuj: oláh.

Vendéggomb: inggomb.

Zenge-zunga leves: savanyú leves disznóöléskor, amelyben vese és velő van.

Zsigorodik a hátam: hideg fut végig a hátamon.

*

Az ellést a különböző állatoknál így fejezik ki: *csikózik, borjazik, malacozik, bárányozik.*

Lónevek: *Kártyás, Baba, Berta, Bibi, Boglár, Czigány, Darázs, Dongó, Gyilkos, Holló, Lenke, Márta, Purdó, Zsidó.*

Disznónevek: *Bokrász, Bundás, Czifra, Czigány, Csalfa, Csapka, Csula, Csendes, Csárdás, Dudás, Gyöngyös, Kesej, Nyalka, Pillár, Rózs, Sármány, Sólom, Szikra, Szilaj, Vidra, Zsuzska.*

BÁRDOS REZSÓ.

IV.

(Tárkány, Biharmegye.)

Almárijum: üveges szekrény.
áncsarag: ácsorog.
baltóka: kis balta.
bappista: baptista.
barza: bodzafa.
berhe: nadrág.
bizdirál: ingerel.
buczi: részeges.
bujka: női blúz.
csába: ostoba.
csilánt: csalán.
csudás: mérges (cs. vagyok).
csuház, megcsuházza a főgyit: eltiltja az átjárást.
csuma: tengeri üszög.
csupírkó: kis csupor.
czuppag: el-ejt.
dahat: szekerkenőcs.
darambaj: kis aczélrugó, melyet a gyerekek szájokba véve ujjokkal pengetnek.
degez (a has): tele van.
durga: kender, melyből a zsákot készítik.
dübbencs: alacsony, kövér ember.

facsarag: csavarog.
falámazik: eszik.
ficzkális: ügyvéd.
gabógyás: csámpás, ügyetlen.
galand: hajszalag (hétköznapra, a vasárnapi: pántlika).
gárgya: a kút oldala.
gúlé: csecsemő, fióka.
gyámol: fatámaszték.
habartlé: rántásos leves.
hacczacsak: add ide.
hájszi: padlás.
hamargat: segítségért kiált, mikor tűz van.
hecsi: hetes a kártyában.
hever: pihen (ha áll is).
iskala: iskola.
kacza: piszkos (ruha, gyerek).
kajsza: nem egyenesen járó ember.
kaláka: esti mulatság.
kalbáczhurka: kolbász.
kamara: hátulsó lakószoba.
kanilkó: kis kanál.
karela: kolera.
karturáras: sátoros cigány.

- kasírkó*: kis kosár.
keringőzik: körbe fut.
keverés: másodszeri tengeri kapálás.
kicsínkó: kicsi.
nem képes: lehetetlen.
kóka: vakarékból készült kis czipó.
kótag: kalapál.
kukra: magasra (dob).
kukul: guggol.
kuzsók: kis bőrmellény.
lábri: mellény.
lebzselődik: ide-oda fut, nem dolgozik.
lékri: női blúz.
lepcséskedik: játszik.
lepcsés: pajkos.
lepeg: sokat jár a szája.
ludáj: sült tök.
mankó: malacz.
matraguna: belladonna officinalis.
mázal: a szoba földjét sárral betapasztja.
megmúlik: megváltozik a színe a ruhának.
murzsál: tengerit fejt.
néző: jövődómondó.
nyírfa: nyárfa.
óras: vizeskanecsó.
- paléta*: adókönyv.
pánkó: nagy, kerek, közepén lyukas sütemény.
parczijós: kis pálinkás üveg.
pasla: gyermek.
paszita: gyermekágyasasszony-nak küldött ebéd.
patácska: kis bőrrerszény.
patyal: leverli a gyümölcsöt a fáról.
pemet: kukoriczacsuhából készült vízfecskendő (kenyérsütéshez).
pepe: bogár.
pistaly: pisztoly.
prézsmíter: presbiter.
rajtíjja: lajtorja.
rakaja: rokolya.
razarénus: nazarénus.
röstelt üel: savanyú leves.
szeple: száraragaly.
tánygyír: tányér.
tészürő: tejszűrő.
tézlakezü: nagykezü.
tühüsk: tövis.
türkél: kürtöl.
türkőzik: felgyüri a kabát v. ingujját.
megvátazik: átöltözik, tisztát vesz.
virginál: sír (gyerek).

SZENDREY ZSIGMOND.

V.

A betyárság kifejezéseihez.*

Akasztófa czifrázó	Szaladó ember
Békó reszelő	Zsebvágó
Békó vágó	Vásári bicskás
Piaczi betyár	Nyájszaggató (szakajtó).

A *fülemetszett ember* őseit tisztelheti abban az 1364-ben üldözött *Fületlenpálban*, a kinek másik neve *szatyorvágó* (Zagyurwagou) volt; az *ördögös ember* pedig az ugyanakkor élt *Wrdungh* nevű tolvajban. Az *útálló* is egyenes leszármazója az akkori *Vtalou*-nak; az *éjjelbátor*, *éjjelkórász* is testvére az *Eyeltudo*-nak. Ebbe a bandába tartozott még *Vkuralthou* és *Noyhagio* (ökörállító és nyájhagyó) is sok más gyeles legénnyel együtt, a kikről a Zichy C. III. kötetbeli oklevelek mondanak el egyetmást.

—N.

* MNy. 10:90.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

42. T. Gy. úrnak. Abban egyetértünk Önnel s bizonyára Tömlő LAJOS is, hogy a könyv- és szindarabczímek rövid véghangzóját, szintúgy mint a közszókét és a tulajdonnevekét is, a tárgyasetben meg kell nyujtanunk. Nem is ez a kérdés. A kérdés, a mit Tömlő LAJOS a MŊy. júniusi füzetében (272 l.) fölvetett, ez: „Hogyan ragozzuk a könyv- és szindarabczímeket, úgy-e, a mint a közszókat, vagy úgy, a mint a tulajdonneveket?“ Mi azt mondjuk: úgy, mint a tulajdonneveket; Ön — úgy látszik — az ellenkező véleményen van. Szerintünk: „Olvasom ARANYT s láttam az új darabot: a Száz arany-t (s nem a Száz aranyat); Zrinyi hősileg vézte Szigetvárt, VÖRÖSMARTY írta a Két Szomszédvárt (s nem a K. Sz. várat); SZÉCHENYI írta a Pesti por és sár-t (s nem a P. p. é. sarat); láttam SARDOUTól az Utolsó levél-t (s nem az U. levelet); láttam BÁNFFY MIKLÓStól a Nagy Úr-t (s nem a Nagy Urat), SH.-tól a Szentivánéji álom-ot (s nem álmot), SCH.-tól az Armány és szerelem-et (s nem szerelmet) stb. Ez a szabály! A közbeszéd azonban, ha jól esik neki, túlteszi magát a szabályon, s e jogát mi sem akarjuk kétségbe vonni.

SZERK.

43. Zánk. A Nyr. szerkesztősege nemrég (XLII, 418) a Kérdések rovatában a czímbeeli szó iránt is érdeklődött. A MTsz.-ban ugyanis csak egy 1839-ből való abaújmegyei adatot találunk: *zánk*: ‚faretesz, rigli‘; *be-zánkol*: ‚beretteszel, berigliz‘.

Hogy a nép ismeri-e e szót még ma is, vagy másutt is, nem tudom, de a közlés helyességében nincs okunk kételkedni, mert a *zánk* nyilván német jövevényszó: kfn. *anke*, ‚genick, gelenk am fuss (urspr. gelenk, gliedkrümmung zur bewegung)‘. A szepesi szász népnyelvből bizonyosan ki lehetne mutatni szorosabb ‚faretesz‘ jelentéssel is. *Zánk* < az *ánk*, mint *zángor* < az *ángor*, tehát fordítottja az *áporodik* < *záporodik*, *ászló* < *zászló* stb. féle eseteknek.

Együttal felhivom a kutatók figyelmét arra, hogy *z*-s és *z* nélküli szópárok nemcsak a főnevek, hanem az igék körében is vannak, pl. *áporodik* < *záporodik*, *zándorodik* ∞ *ándorodik*, *zadar* ∞ *összeadrotta* stb. MTsz. Vajjon az ilyen esetekben a *z* hozzájárulása vagy leválása az igei névszókban történt (a *záporodott* ∞ az *áporodott* stb.)?

44. Gy. L. úrnőnek. Csukárd. A kérdett mondat (Aquileja lerombolása után Attila délfelé vette útját s elfoglalta Milano városát) egyszerű mondat kéttagú állítmánynyal (régibb, de helytelen műszóval: összevont mondat).

G. Z.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 OKTÓBER

8. SZÁM.

Árpád-kori török személynéveink.*

III.

Az eddigiekből, azt hiszem, kétségtelenül bebizonyult, hogy a törökség ősi, iszlám-előtti személynéveinek egy része totemistikus eredetű s hogy az effajta nevek a magyarságba olvadt kozárok-nál, besenyőknél és kúnoknál is divatban voltak. Mégis túlzás volna valamennyi török személynévet a totemkultusszal hozni kapcsolatba. HOUTSMA többször idézett jegyzékében pl. az *Arslan*, *Bars*, *Büri*, *Čakir*, *Lažyn* stb. mellett ilyen személynéveket is találunk: *Ajaz* ‚derült ég‘; *Julduz* ‚csillag‘; *Aj* ‚hold‘; *Kün* ‚nap‘; *Budak* ‚ág‘; *Gümüş* ‚ezüst‘; *Süngü* ‚lándzsa‘; *Aşyk* ‚sisak‘; *Baldyr* ‚lábszár‘; *Kılıç* ‚kard‘ stb. Nem lehetetlen persze, hogy a felsorolt nevek közül is egyik-másik ősi vallásos képzetekkel van kapcsolatban. A mi pl. az utóljára említett, elég gyakori *Kılıç* személynévet illeti, önkéntelenül a húnok kardkultusza jut eszünkbe (vö. IPOLYI, *Magy. Myth.* 503—4), a melynek nyomait egyébként a népvándorlás-korabeli bolgár-törököknél is megtaláljuk. A régi bolgárok is szerződés alkalmával *meztelen. kardra esküdtek* s kutyákat vágtak ketté (vö. JIREČEK, *Geschichte der Bulgaren*, 131. l.). Nem volna tehát túlságosan merész az a feltevés sem, hogy a török *Kılıç* ‚kard‘ személynév is efféle népszokásokkal, hiedelmekkel függ össze. Valamennyi felsorolt személynévre azonban nehéz volna ilyen magyarázatot találni.

Sokkal valószínűbb, hogy a *Gümüş*, *Baldyr*-féle személynévek egy olyan népszokásból magyarázandók, a mely több török törzsnél ma is megvan s melynek ősi voltában nincs okunk kételkedni. RADLOFF VILMOS „Aus Sibirien“ (Leipzig, 1884) című munkájában, a mely az értékes ethnografiai följegyzéseknek,

* Vö. MNy. X., 241, 293.

megfigyeléseknek valóságos tárháza, az altaji tatárok házassági és születési népszokásait ismertetvén, egyebek közt ezt írja: „Ha egy nő vajúdik, a nőrokonok az anya jurtájában gyűlnek össze, míg a férfiak a jurta közelében tartózkodnak. A jurtán kívül levő férfiak feladata nyilván az, hogy a rossz szellemeket elűzzék, mert, mihelyt az anya szülési fájdalmai megkezdődnek, borzasztó lármát csapnak, a jurta körül szaladgálnak s puskájukat elsütik. . . *A gyermek a nevét mindjárt a születése után a családfőtől kapja, még pedig rendszerint arról a személyről, a ki először lép a sátorba, vagy arról a tárgyról, a melynek a nevét először ejtik ki, mint pl. Palta (balta), Mylytk (puska) stb., vagy mindjárt a gyermek megszületése után a jurtába belépő vendég felöltő külső tulajdonságáról, pl. Sary-Paş (sárga fej).* Ha az előbbi gyerekek kis korukban haltak el, az újszülöttnek lehetőleg csúnya nevet adnak, mint pl. *It-Ködön* (kutya segge), *Paléyk* „piszok“. . . A gazdagabbaknál névadó-ünnepet ülnek, a melyen a családfő az újszülött nevét ünnepélyesen kihirdeti“ (RADLOFF, i. m. 315—6. l.). Hasonló szokás van, úgy látszik, a karakirgizeknél is. ALMÁSSY jegyzetei közt (KSz. II, 118) erre vonatkozólag ezt olvassuk: „Mohammedán nevek ritkák; *rendesen a szülés után valami tárgyat vagy szót, a mit az anya mond ki vagy nevez meg, választanak névnek*“.

E második csoportba tartoznak a mi török eredetű személyneveink közül a következők:

Tas. A hagyomány szerint a hét vezérek egvike (ANONYM. 6, 20, 21, 22. stb. §§.: *Thosu, Tosu*); CONSTANTINUS (MHK. 128) ÁRPÁD egyik unokáját nevezi Τασής-nak. Az Árpád-korban a szolgarendűek között is találunk *Tas* nevűeket; az 1138-iki oklevél „*Tosu servus in villa Tamach*“ és „*Tos serviens in villa Sagu*“ szolgákat említ (KNAUZ, Mon. Strig. I, 90, 92). *Tas* (*Tass* LIPSZKY, Rep.) helység van vagy volt Pest (CSÁNKI, I, 36: 1421: *Thaas*), Heves (uo. I, 73: *Thas, Thaas*), Szabolcs (uo. I, 527: *Thoos, Thas, Thaas*) és Fejér megyében (uo. III, 353: *Thaas, Taas*). CSÁNKI I, 755 Zaránd megyéből *Tasi* családot, III, 362 Fejér megyéből *tasi Besenyei*, III, 392 ugyanonnan *tasi Thewrewk* családot említ.

Török eredetére már többen utaltak: VÁMBÉRY, Magy. Ered. 157, 171—2; NAGY GÉZA, Turul, IX, 55, 128; MELICH, NyK. XXXV, 120, MNy. III, 167. A megfelelő török szavak: köztör. *taş*, kirg. szag. *kojb. tas*, jak. *tās*, csuv. *ťşul* „kő“. A mi személy-

nevünk a köztörök alakot tükrözteti vissza. Már NAGY GÉZA és MELICH is utaltak arra, hogy a *Tas* szn. magyar egyértékese (fordítása?) *Kő, Kév(e)*. Hozzátehetjük még ehhez — s ez a MELICHTől még kétesnek jelzett *Tas* = tör. *taš* egybevetést még jobban megerősíti —, hogy a *Taš* szn. a törökségben is gyakori: *Taš, Daš* HOUTSMA 29; *Taš*, Emir Hasszán fia (HAMMER-PURGSTALL, *Gesch. d. gold. Horde* 296); különösen gyakori összetett személynevekben: az előtag *taš*: *Taš-Bugha* ,kő-bika'; *Taš-Tamir* ,kő-vas' (HAMMER-PURGSTALL, i. m. 293, 361); *Taš-Timur* ua. HOUTSMA 34; az utótag *taš*: *Altun-Taš* ,arany kő'; *Er-Taš* ,férfi-kő'; *Timur-Taš* ,vas-kő'; *Arslan-Taš*; *Aj-Taš* ,hold-kő' HOUTSMA 34; *Temir-Taš* ABULGHAZI i. m. 158; *Bek-Taš* MAKRIZI ed. QUATREMÈRE 88 (vö. *Bek-Timur*, *Aj-Bek*, *Bek-Tut* stb.; az elő-, ill. utótag *bek*, *pek* ,sehr', vagy *beg* ,fürst'?). Ma is gyakori a szibériai tatároknál; KATANOFF jegyzékében (I, 27, II, 74) *Ajry-Taš*, *Altyn-Taš*, *Aj-Tas*, *Ak-Tas*, *Kün-Tas*, *Sary-Tas* stb. szerepel. Nem tartozik ide annak a palócz fejedelemnek a neve, a kit NAGY GÉZA i. h. NESZTORBÓL *Tasz*, *Tasza* alakban említ. NESZTOR egyik variánsában *Taza* (acc.), másik variánsában *Taaza* (acc.) van; tehát nyilvánvalólag nem *Taš* (= kő), hanem *Taz* (kopasz) nevű fejedelemmel van dolgunk.

Tömör. Ilyen nevű helység (ma puszta) van Somogy megyében (1485, 1536: *Temer*, *Themer* CSÁNKI, II, 651). — Magyar származék -d kicsinyítő képzővel: *Tömörd*. Ilyen nevű helység van vagy volt Vas (1270: *Temerd*; 1392: *Themerd*; 1441: *Tumerd*, i. CSÁNKI, II, 805), Komárom (CSÁNKI, II, 516; 1291: „villam *Temerd* . . . circa *Temerdzeg*“ FEJÉR, VI, 1:92—3) és LIPSZKY Repertoriuma szerint Somogy megyében is (azonos a fentebb említett somogymegyei *Tömör* pusztával?). A *Tömör*, *Tömörd* helységek nyilván hasonló nevű birtokosokról kapták nevüket; a komárommegyei *Tömörd*-ről pl. egy 1213-ból való oklevélben ezt olvassuk: „Duodecim predium est quod a colono nomen suum accepit *Timurdi*“ (WENZEL, I, 131; *Timurdi* WENZEL, VI, 362). NAGY GÉZA Turul IX, 128 szerint „előjön e név a Teküle nemzetségben; így a XIII. század vége felé Ite fia viselte a *Themer* nevet, egy 1252-i oklevél pedig egy honti várjobbágyot, a Kerd és Kezyv földjén birtokos Simon, István és Péter apját nevezi *Temer*-nek (KNAUZ, Mon. Strig. I, 390)“.

Ugyane helynévcsoportha tartozik még *Tömörkény*, Csongrád (1426: *Themerken* CSÁNKI, I, 684), Csanád (1256: *Temerken*, uo.

I, 705), Tolna (1361: *Temerki*, 1387: *Themerky*, 1430: *Themerky*, 1431: *Themerken* CsÁNKI, III, 454; 1436: *Thwmurken* uo. III, 455), (-*ke*, ill. -*kén* kicsinyítő képzővel), *Tömörke*(ny) (CsÁNKI, II, 651, III, 455) Somogy megyében.

Török eredetére már NAGY GÉZA i. h. utalt. A megfelelő török alakok a következők: ó-tör. kún, alt. tel. *tämür*; ujj. csag. (?) *tämür* RADL. (a BARKLEY SHAW-léle szótárban, ahonnan RADLOFF adata való, ez van: تیمور helyes olvasata nyilván *timür*); kaz. *timər* RADL., bask. *timər* KSz. V, 266; csuv. *timər* PAAS.; sor, leb. *tübir*, szag. *tebir* RADL.; oszm. krimi, azerb. *dämür* RADL. ‚vas‘. Mint tulajdonnév, a törökségben igen gyakori: *Timür*, *Dämür* (تیمور تور دمر) HOUTSMA 29; 1152-ben és 1155-ben *Temir* palócz fejedelem szerepel (vö. GYÁRFÁS, i. m. II, 129, 131); ALMÁSSY KSz. II, 118 a karakirgizek közt jegyezte föl a *Temir* személynevet. A sok összetett személynév közül csak néhányat említék: *Aj-Demur* ‚hold-vas‘ MAKRIZI ed QUATREMÈRE 86; *Tai-Demur* ‚csikó-vas‘ uo. 100; *Kara-Timur*, *Boz-timur* ‚fekete-, szürke-vas‘ HOUTSMA 32; *Dokuz-Timur* ‚kilencz-vas‘ uo. 34 stb. (meghagytam a források átírását, bár nem mindig felelnek meg az illető török személynevek valószínű ejtésének).

A mi az alaki megfelelést illeti, a magy. *Tömör* csak tör. **Timür*, *Temir*, vagy *Timür*, *Temür* átvétele lehet, vagyis az első szótagban zárt *ë*-nek vagy *i*-nek kellett lenni. Egy ilyen **Tem(i)ür* alak felvétele nem ütközik nehézségekbe. Igaz, hogy hogy a török *e*-hangok története még nincs tisztázva (a gyűjtők — alig egy-két kivétellel — a *e*-hangok zártági fokára nem figyeltek), de újabban (különösen THOMSEN cikke óta: Une lettre méconnue des Inscriptions de l'Iénissei, JSFOu. XXX, 4) nincs okunk abban kételkedni, hogy az őstörökre legalább is két, egy nyíltabb és egy zártabb *e*-hangot kell feltennünk, s hogy a mai török nyelvekben mutatkozó tőszótagbeli *i* ~ *ä* váltakozás az *e* eredetibb zártabb voltának a kritériuma. Régi török jövevényszavainknak *e* szempontból való átkutatása gazdag eredményeket ígér. Hogy csak egy példát említsek, *ikër* szavunk vocalismusa akkor, mikor Bulgarisch-türk. Lehnw. című munkámat írtam, érthetetlen volt előttem. Pedig ha figyelembe vesszük, hogy a megfelelő török szóban: *ikiz* ~ *äkiz* (valamint ez utóbbi alapszavában, a ‚kettő‘ jelentésű *iki* ~ *äki* szóban) a tőszótagban *i* ~ *ä* váltakozást találunk, török alapelakul (s a magyar *ikër*

forrásául) bátran **ekir*-t (zárt *e*-vel) vehetünk fel. A magy. *ikér* szóban (a melyet tudvalévőleg KALMÁR GYÖRGY vett föl a székely népnyelvből az irodalmi nyelvbe 1770-ben, l. NyÚSz.) az első szótag *i*-je újabb fejlemény *é*-ből, mint pl. *király* < *kérály*, *mínd* < *ménd*, *kiált* < *kéált* stb. esetekben.

Valószínűnek tartom, hogy a *Tömör*, *Tömörd* helynevek csoportjába tartozik a fejérmegyei *Töbörzsök* (LIPSKY, Rep.), *Töböröcsök* (CSÁNKI, III, 354) s talán a pozsonymegyei *Töbör-Ethe* (LIPSKY, Rep.) hn. is. Tudom, hogy van a palócszágban (eddig más-honnan nincs adatunk) „gödör, katlanszerű mélyedés” jelentésű *töbör*, *teber* köznév, s hogy CzF. az említett helyneveket is ezzel hozza kapcsolatba. De másrészt figyelembe kell venni, hogy a török *tümür* szónak van *tübir* változata is (az *m* ~ *b* váltakozás a törökségben nem ritka), s hogy egy 1265-iki oklevél, a melyben IV. Béla király néhány padányinak mint tárnokainak, kik besenyők fiainak nevezettek, nemességet ad, éppen Pozsony megyében említ *Theber* nevű besenyő eredetű embert: „Saul et Paulus, filii Salamonis de villa Padan, *Theber*, Elias, et Marcus de eadem, Tauernia nostri, qui filii *Bissenorum* dicuntur” (vö. JERNEY, Keleti Ut. I, 248, 264). Fejér megyében is volt Szent-Ágota vidékén *Teber* (*Theber*, l. CSÁNKI, III, 353) helység, s az említett *Töböröcsök* (1269: *Tuburchuch* FEJÉR, VIII, 5: 288; 1298: *Tebersek* uo. VI, 2: 175; 1394: *Tebwrcheek*, 1449: *Theberchuk*, 1487: *Theberchek* CSÁNKI, III, 354) hajdan *besenyőtelep* volt (l. CSÁNKI, III, 300; 1269-ben IV. Béla Mátyás és Chatur nevű töböröcsöki besenyőknek — „*Bissenis de villa Tuburchuch*” — két ekényi puszta földet ajándékoz „in libertate *Bissenorum* possidendam”, vö. JERNEY, Kel. Ut. I, 236). A tárgyalt személy-, ill. helynevek: *Tömör* < kün **Temür*, *Töbör* < besenyő **Tëbir* a török dialectologia szempontjából is érdekesekek.

Ajtony. MELICH JÁNOS csak nemrég (MNy, IX, 352, 356) mutatta ki, hogy *Achtum* (*Ohtum*) vezér neve és az *Ajton* helynév a leggyakoribb török személynevek egyikének, az „arany” jelentésű *Altun*, *Altyn*-nak magyar hangtörvények szerint elváltozott mása. MELICH fejtegetéseihez többen hozzászóltak (ASBÓTH, Nytud. IV, 288; V. 78—80; TAGÁNYI, MNy. IX, 430—1; MADZSAR, MNy. X, 42; GOMBOCZ, MNy. X, 31—33; MELICH, MNy. IX, 468; PRÖHLE, Nyr. XLII, 445; BEKE, Nyr. XLIII, 226). Fölösleges volna a vita egész anyagát újra ismételni, csak PRÖHLE idézett cikkére akarok néhány megjegyzést tenni. Szerinte MELICH magyarázata:

Ajton < *Altun* hangtani nehézségek miatt valószínűtlen; valószínűbbnek tartja, hogy a mi *Ajton* személynevünk tör. *Ak-tun*, *Ak-ton* 'fehérruhás' mása. E magyarázat egyik nehézségére már BEKE utalt. PRÖHLE nem tudja kimutatni, hogy *Ak-tun* a törökségben mint személynév is előfordul (legalább adatokat nem idéz), *Altun* ellenben nemcsak a szibériai tatároknál közönséges (MELICH csak KATANOFF jegyzékére hivatkozik), hanem, s ez az etymon szempontjából fontosabb, a régi kúnoknál s besenyőknél is. HOUTSMA jegyzékében: *Altun* (tehát magára is, nemcsak összetett tulajdonnévben); *Altan*, KUBILAI fia (HAMMER-PURGSTALL i. m. 60; mong. *altan* = tör. *altun*); *Altun-Boga*, *Altun-Taš* HOUTSMA i. m.; *Altun-Opa* palócz fejedelem NESZTORNÁL.

A mi a MELICH-féle etymon hangtani oldalát illeti, igaz, hogy a magy. *-lt* ~ *-ht* ~ *-jt* megfelelés kérdése nincs tisztázva, de azért tagadhatatlan, hogy a török *baltyrgan*-nal szemben a magyarban *buhaturujan*, *bachtorjan* ~ *bojtorján* alakokat találunk, s hogy a *gyül*, *nyúl*, *gyül* igék mellett a műveltetők *gyoht* ~ *gyujt*, *nyoht* ~ *nyujt*, *gyöht* ~ *gyüjt*. Egyelőre tehát nincs jogunk az *Altun* ~ *Achtum* ~ *Ajton* megfelelés lehetőségét sem két-égbe vonni. Evvel szemben a PRÖHLE-ajánlotta *Ajton* < *Ak-ton* származtatás hangtanilag elfogadhatatlan. A magyar nyelv külön életében a *-kt-* hangcsoport nem lett *-xt-*, *-jt-*vé; sőt a magyar *tanoht* > *tanojt*-féle műveltetők összetett képzője, a melyekre MELICH nem egészen helyesen hivatkozik, szintén nem a fgr. *-kt-* műveltető képzőnek, hanem e képző gyenge fokának: *-yt-*nek a folytatása. Török *Akton*-ból a magyarban semmiképen sem lett volna *Achtum*; az ellen pedig, hogy PRÖHLEVEL török *Ax-ton*, *Ax-tun*-ból induljanak ki, a török hangtörténet tiltakozik.

(Folytatása később következik.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Fura és furesa.

Ha e két szó etymonja után kereskedünk, a hangalakbeli hasonlóság a *fúr* igére irányítja figyelmünket. Alaktani szempontból a *fura* szót a cselekvőt (folyamatos cselekyést) kifejező *furó* igenévnél más igéknél sem ritka *-a* végű változatának tekinthetjük. Az első szótag magánhangzójának rövidségét megmagyarázhatja, hogy a *fúr* ige magánhangzóját is — főképen nyílt szótagban — a nyelvjárások nagy része röviden ejti. A *furcsá*-ban MELICH a *fúr* ige

furos-gyakorítójának *furosó* igenevét keresi. Én szintén azt hiszem, hogy az OklSz.-ban 1424-ből idézett: Petrus *Furcha* személynévben feltűnő *furcsa* nem a *fura* -*csa* képzős kicsinyítője (NyH.), hanem olyan alakulat, mint *futosó*, *repeső*, *folyosó*. A **furosó*-ból pedig olyanféle hangváltozással lehetett *furcsa*, mint *székésző* \sim *szökésző*-ből *székésző* ∞ *szökésző* \succ *szökése* (*szöcske*), vagy *bökésző*-ből *bökése* (MELEGDI, MNy. V, 324); vö. *gyakosó* (*gyak* am., *szúr'*) \succ *gyaksa* (MTsz.), *lépésző* \succ *lépcső*, *hágosó* \succ *hágcsó*.

A következőkben próbáljuk már most egyrészt a *fúr*, másrészt a *fura* és *furcsa* jelentés-változatainak a figyelembevételével e szavak között a jelentéstan terén is az összeköttetést megteremteni. Hogy a *fuló* \sim *furó* igenevet milyen értelemmel tették meg személy-, illetőleg családnévvé (CSÁNKI, Tört. Földr.), azt nem tudjuk megállapítani. A *fúr* ∞ *fül*-nak *fúrdal* \sim *füldal* gyakorítója és ennek *fúrdalás* \sim *füldalás*, továbbá *fúrdaló* származékai már a codexekben és a korai reformáció idejéből való forrásokban feltűnnek, 'lélekbeli nyugtalanítás' jelentésben; pl. EhrC. 31: „Isteny *fuldallasnak* myata mond: *stimulatus dicit*“; KONJ., Sz. Pál 84: „Adot *ųnekyk* az ilų isten *cydesų furdalo* lelket“; SYLV., UT. II, 16: „Oll' lelket ada nekik az isten, mellet az banat *fuldal*“. A *furdal*-t CAL. az eredeti érzéki jelentésen kívül az 'izgat, ösztökél' igékkel együtt a lat. 'exstimulo, perstimulo, ennek *furdaló* igenevét 'izgató'-val együtt a lat. 'exstimulator' megfelelőjeként közli. A *furdaló* ilyen jelentését már előbb-ről összefüggő szövegű példákból idézhetjük: Mon. Irók III, 13: „Választott követek és erre *furdalók* valának“; MEL., Sz. Ján. 1568, 399: „*Furdalo* es gerieztó oka minden hadnak az satan, es az Antichristus.“ Az átvitt jelentés megvan MA.: *furdallom* am. 'fodico, exstimulo': uo. *furdalló* 'izgató, ösztönöző'-vel együtt am. 'exstimulator, stimulans'; *furdallás* am. 'exstimulatio, fodicatio'. PP.: *furdal* am. 'compungo'; *furdalás* am. 'compunctio'; de PPB: az utóbbi am. 'das anreitzen, anhetzen', *furdaló* am. 'anreitzer, anhetzer'. CzF. szerint *furdal* ige átvitt és szokottabb jelentése: 'szüntelenül v. gyakran nyugtalanít, gyötör, valamely kellemetlen belső érzés által'; *furdalás* átvitt értelmé pedig 'gyakori v. szüntelenül nyugtalanító belső kellemetlen érzés'. A szónak az idézetekből kitűnő jelentése máig megvan a már régi keletű 'valakit a lelkiismeret *furdal*, lelkiismeret-*furdalás*' kifejezésekben.

A Tsz. 1838. *furdal*-nak *furdalódzik* továbbképzését, mint székely szót a visszaható 'erősen bosszankodik' értelemben közli; újabb közlés szerint a háromszéki nép nyelvében ennek 'szóval vagdalódzik, csipkelődik' jelentése is van (MTsz). A Tsz. 1838. a *furdalódzó* igenevet Székelyföldről, másokba célzásos mondásaival belekötölődzködő értelemmel ismeri. CzF. említi fel a *furdalódik* igét, valakivel kötődik, holmi bökös elménczéségekkel feleselget, mintegy szurkálódik' értel-

mezéssel; *furdalódó* pedig szerinte az, „a ki mások rovására kötődni, bökölődni, szurkálódni szokott”. A *furdalódik*-nak *furdálódik* változata előkerül a népnyelvből: 1. visszaható „nyugtalankodik, aggódik, tépelődik, eped” (Kapnik, Háromszék); 2. „gyanúsítással faggatódzik” (Kapnik) jelentéssel. Ezeknél a visszaható képzős alakulatoknál a „kötekedik, csipkelődik, faggatódzik” jelentés úgy fejlődött ki, hogy a visszaható alakot a kölcsönös cselekvés-szenvedés kifejezésére használták, majd ugyanezt megtartották olyankor is, mikor csak az egyik félnek volt cselekvő szerepe, mint pl. „veszekedik”, sőt „verekedik” olyankor is mondják, midőn csak az egyik fél bántja a másikat. A *fúr* még egy származékának, *furdancs*-nak, a jelentései között Székelyföldön ott van „csipkelődő, másokba belekötőlődzködő, másokat boszantó” (MTsz).

Magának a *fúr* alapigének és a **furos* gyakoritónak szintén lehetett átvitt „nyugtalanít, zaklat, izgat, ingerel, exstimulo, perstimulo, anreitzen, anhetzen; bosszant, csipkelődik, kötekedik” értelme. Ilyen jelentésű **furosó* igenévvél azonosíthatjuk a *furcsa* szót első értelmezhető előfordulása helyén, HELTAL, Krón. 1575, 45: „Kalmant kedig Laszlo kiraly az ő *furcza* vásotsagaért, pappá és váradi püspecké tétette vala”. A *furcsa* szót szótárba először MA. jegyezte fel „versutus” jelentéssel; a lat.-magy. részben a „ravasz, álnok, csalárd” szókkal együtt megfelelője „versutus”-nak; ugyan ő nála, *furcsa* ravaszság” am. „strophá” vagyis „álnokság”; a *furcsaság* származék pedig „versutia”. PPB. magy.-lat. részben *furcsa* am. „versutus, listig, verschmitzt, verschlagen”, de alább még van *fúrtsa* „comtulus, listig, spasicht” megfelelőekkel; a lat.-magy. részben „ravasz, hamar elméjű” mellett egyértelmű „versutus”-sal; *furcsaság* am. „listigkeit, spitzfindigkeit”. SzD. a *furával* azonosított *furcsán* kívül valószínűleg ő utánuk idézi *furcsaságot* „versutia”, *furcsa* (\approx *fura*) ravaszság”-ot „strophá” jelentéssel (KR. is); de a saját feljegyzése lehet *furcsálkodik* am. „hamiskodik, csalárdkodik” (id. KR.). JOH. FARKAS, Ungarische Grammatik 1790: „Die gebräuchlichen Beiwörter” czímen sorolja fel a *furcsa* melléknevet „verschmitzt” jelentéssel. CzF. is említi a *furával* összevetett *furcsának* „elméssége által megneveltető, hamis, szövevényes” jelentését; a *furcsálkodik* származék pedig szerinte am. „különösködik, elméskedik; nem egyenes úton, hanem ide-oda forogva, tekervényesen, némi ravaszsgálal cselekszik valamit”. Ilyen vagy közletről rokon jelentésben szerepel a szó a NySz. következő idézeteiben: Pethő, Krón. 1660, 23: „Vala pedig Vazul igen szép iffiu legény, kit szent István király az ű vásotságáért, *furcsaságáért* és *furfantságáért* (!) fogságban tartat vala”; Gyöngy., KJ. 11: „(Kemény) sokképpen forgatja a dolgot eszével, itt Vénusnak dolga nincs *furcsa* elmével, fontolja a dolgok kezdetit végével”; Csúzi, Síp 1723, 583: az asszonyokról a „jó” ellentétéként: „mind *fúrtsák*, szemtelenek és

csakányosok voltakak"; FAL., UE. 1750, 477: „Ne támadjon olly hired, hogy *furcsa* mesterség minden dolgod: Ne point passer pour homme d'artifice"; uo. 478: „A *furtsaság* gyakorta többet végez a tsonotus erónél: la ruse est bien plus expéditive que la force"; Philostenes és Florentina 1785, 68: „Halgat meg köttetett nyelve *furtsasága*“. Hogy az ,ingerlő, bosszantó' értelemből a ,ravasz, csalárd, hamis' jelentés-kategória kifejlődhetett, annak egészen természetes magyarázata az, hogy mások ingerléséhez, bosszantásához főképen a ravasz, a furfangos emberek értenek. Lehet, hogy ezt a jelentésfejlődést még előmozdította a hasonló hangzású *furfánt*, *furfang* < *furvant* (1556: lapides *furwanth*, OklSz.) < ném. *vorwand* is. Talán ,csalárd'-nak vagy ,nem tökéletes, rendes eszű; eszelős'-nek kell értelmeznünk *furcsát* a Cis. 1592, E. 4. példában: „Virág hozo vigasztalo Sz. György hauaban született gyermek *furcsa* feiű, faitalan erkölcsű, tekéletlen“ (*furcsa* fejű' vö. ,furt-fejű').

Az átható ,zaklató, nyugtalanító' értelem a cselekvés tárgyának az elejtésével átesaphatott a nem átható ,nyugtalanokodó, nyughatatlan, mozgékony, ürge, élénk, eleven' jelentéskörbe. Így értelmezhetjük a *furcsa* szót a NySz. következő példáiban: Poenit. tük. 1665, 5) „Maria Magdolna penigh mint iffiabbik mindenkor *furcsa* [am. ,élénk'] vala“; GyöNGY., Char., Előb. 11: „Még csecsemő korában megmutattya vala ritka példájú elevenségével [!] és idejét felülmuló *furtsaságával* s maga kelletésével jövendőbeli katona és *vitézi* állapotját“; GyöNGY., KJ. 10: „Hallgat a setét éj csendes füleléssel, még a *furcsa* Hír is jár gyengébb lépéssel, mint nappali üdön“; TARNÓCZI, Szentség 1695, 11: „Virgancz *furcsaságát* zabolára akarván fogni“ (PPB: ,virgancz' am. ,alacer, agilis, hurtig, mutig, frisch', de ,versutus, versipellis' is); Miskolczi, Vadkert 1702, 252: „Mikor a gyik a kigyót látja a fűben lappangani, annál inkább jádszik az ember körül, hogy afféle *furtsa* mozgása által, a mérges állattól meg-óltalmazza“; Királyi beszélg. 1749, 13: „Másszora bagyd azt, ha frissebbet [!] *furtsábbat* nem tudsz mondani: so du keine andere kurzweilige reden weisst zu sagen“. A ma is élő ,kurtán-*furcsán* megmondani valakinek valamit, kiadni az útját valakinek' kifejezésbe a *furcsán* mint a ,kurtán' *synonimája* bizonyára ,gyorsan, röviden' jelentéssel jutott bele. A *furcsát* egy zalamegyei közlésben ,friss'-sel egyeztetik; itt azonban nem világos, hogy a ,friss'-et ,alacer, agilis- munter'-nek, vagy ,recens, novus'-nak kell-e értelmeznünk.

A *fura* szó az eddig feldolgozott forrásokban csak Dugonicsnál kerül elő először, a NyÚSz. szerint a népnelyvből véve: Etelka 1788 I, 139: ,*fura* kérdés'; Tárházi I, 8: „a vers mennél kurtább, annál *furább'* összefüggésben, Szerecs. I, 34: *furáság* származékkal együtt; a második példa értelmezéséhez vö. ,kurtán-*furcsán'*. SI. a *fura* szót ,alacer, agilis, recens, vividus' jelentésben jegyzi fel (id Kr.). SzD.:

fura = *furcsa*; idézve a *fura* legény, *fura* dolog v. történet, *fura* (*furcsa*) ravaszság, *fura* (hamis) gondolat' kifejezésekben. E szerint tehát a *furának* a *furcsához* hasonlóan az 'élénk' és a 'ravasz' jelentése egyaránt megvolt.

A mai köznyelvben *furcsá*-nak olyan valamit mondanak, a mi ,különös, a rosszalás, a nemtetszés, nevetségesség mellékértelmével; kellemetlenül szokatlan'. A *furát* ebben az értelemben, legalább a mint a MTsz. közlései mutatják, a nép csak bizonyos összefüggő határokon belül használja, de az irodalom hatása alatt a művelt köznyelvben egyre nagyobb tért foglal. CzF.-nál a fentebb idézett ,hamis' jelentésen kívül már szerepel a *furá*-val egyeztetett *furcsá*-nak ez a ,különös, meglepő, rendkívüli' jelentése; a *furának* pedig ugyancsak ,különös, meglepő, rendkívüli, nevetséges' a megfelelői (*fura* ember, dolog, beszéd). Ezek a jelentések szintén levezethetők a ,zaklató, izgató, nyugtalanító' értelemről. Ebben az irányban a jelentésváltozatok lehetnek: valamely dolog 1. ,izgató, bosszantó, zavaró, nyugtalanító' > 2. ,kellemetlenül meglepő, szokatlan' > 3. ,különös' a nemtetszés, a rosszalás mellékértelmével > 4. általában ,szokatlan, különös, rendkívüli'. A 3—4. jelentésből könnyen kifejlődhetett a ,nevetséges' jelentésárnyalat; a 3.-ból az ellenkezőbe, való átcsapással *furcsá*-nak a Tisza vidékéről ismeretes, meglehetősen csinos formás' és a 4.-ből ua.-nak a SI.-nál feltűnő ,recens' értelme. CzF. szerint *fura* tehénnek mondják azt, a melynek tekert (fordított) szavai vannak; itt a *fura* nyilván ,nem rendes'-t akar jelenteni, aligha ,furóalakú'-t.

Az előadottakkal, azt hiszem, sikerült alaktani és jelentéstani szempontból legalább is valószínűvé tenni a *fura* és *furcsa* szavaknak a *fúr* igével való összetartozását. Ennélfogva nem kell okvetetlenül SIMONYIVAL együtt azt vallanunk, hogy a *furcsá*-val és BUDENZ után a finn *para*-val összevetett *fura* nem tartozik az *-a*, *-e* képzős igei származékok közé, és felesleges arra gondolnunk, hogy a népetymologia, miután ilyen *-a*, *-e* képzős igenévnek vette, a *fúr* igével hozta kapcsolatba, sőt ezután csinálta meg az *agya-fúrt*, *esze-fúrt* kifejezéseket (Nyr. V, 146).

Szegeden használják a *fura-gyura* am. ,helytelen magaviseletű' kifejezést. Előrése nyilván azonos a *fura* szóval. A második tagot azonosíthatjuk a *György* keresztnév hasonló alakú bevezetőjével, ha ugyan ez megvan azon a vidéken; nem lehetetlen azonban, hogy a *fura-gyura* = **furó-gyuró* szókapcsolat a *fúr-gyúr* am. ,össze-vissza, rendetlenül, kapkodva tesz valamit' ikerige származéka (l. BALÁSFÉ, Cs. isk. 1616, 316: „Csak a ti agyatokban *furt-gyurt* gondolatitok“).

A Mezőtúr, Hajdú-Hadház vidéken a *furcsa* helyett mondott *furi* alakot (MTSz.) kétféleképpen is magyarázhatjuk; lehet ui. a *fur* igeének a deverbális *-i*-vel képezett ige neve, vö. *csala* ∞ *csali* (mese),

játszi, zslugori; vagy származhatott a *fura* végső *-a*-jának a becmező *-i*-vel való helyettesítésével. A Dráva mellékéről közölt *furika*, *furicska* ennek a *furi* alaknak ezen a vidéken különösen kedvelt *-ka*, *-ke*, illetőleg *-cska*, *-cske* kicsinyítővel való megtoldásai.

PAIS DEZSŐ.

Szókezdő $j \infty gy$ és $gy \infty j$ változás.

ASBÓTH OSZKÁR „A $j > gy$ változás a hazai szlovének nyelvében és a dunántúli magyar nyelvjárásokban“ című értekezésében ezt írja: „A dunántúli magyar nyelvjárásokban észlelhető $j > gy$ változásról csak annyit tudok, a mennyit erről a kérdéstről egy pár nap alatt sebtiben összekereshettem, ennek tárgyalása sem nem kimerítő, sem nem önálló, nincs is más czélja, mint hogy azt a kérdést vesse föl, idegen hatás nyilatkozik-e meg ebben a változásban és hogy ezzel egy összefoglaló kimerítő tárgyalás szükségére ráutaljon“.

Megállapítja az addig (1908) megjelent nyelvjárastanulmányok alapján, hogy a szó elején j -ből lett gy föllépése vidékek szerint nagyon különböző. Vannak vidékek, a hol csaknem általános a szókezdő j -nek gy -vé való válása, vannak olyanok, a hová a fejlődésnek éppen csak egy-egy gyenge hulláma jutott el. Idézi SZABÓ LAJOS „A nagykanizsai nyelvjárás“ cz. értekezéséből, hogy (Nagykanizsán) mély hangzók előtt ritkább a gy fejlődése, míg a magashangú szók kezdetén minden szókezdő j helyett gy -t ejtenek. Sajnos, a többi kutatók nem igen vetettek rá ügyet, hogy magas vagy mély hangzó következik-e a j -re.*

ASBÓTH a Magyar Tájszótárban található dunántúli adatokat összeállította, minthogy azonban a nyelvtörténetet és a többi nyelvjárásokat, mint vizsgálódása körén kívül állókat, nem vette figyelembe, szükséges, hogy a többi nyelvjárasterületek és a nyelvtörténet szolgáltatta adatokat is figyelembe véve, vizsgáljuk a $j > gy$ változást. ASBÓTH a szlovén és magyar (dunántúli nyelvjárasterület) között meglepő talákozásokat fedezett föl s értekezéséből nagyon valószínűnek látszik, hogy e két szomszédos nyelvterületen a $j > gy$ változás nem fejlődhetett egymástól teljesen függetlenül.

* * *

A $j > gy$ változást a magyarban nagyon korán észrevették. A legelső, a ki tudatosan írta le a j -s és gy -s alakokat egymás mellett, OTROKOSI FÓRIS FERENCZ volt, a ki Orig. Hung. című mun-

* VASS JÓZSEF: „Dunántúli nyelvjárás“, MNyelvészet V: 80, a $j > gy$ változást az egész Dunántúl általánosan elterjedtnek állítja, kivéve az Ormányságot. KARDOS ALBERT: „A göcseji nyelvjárás“ című dolgozatában, továbbá VARGA IGNÁCZ: „A vepvidéki nyelvjárás hangtaná“-ban, ÉDES JENŐ: „A balatonvidéki népnyelv“ leírásában, BEKE ÖDÖN: „Kemenesaljai nyelve“ és „A pápavidéki nyelvjárás“ cz. dolgozataiban, SZABÓ SÁNDOR: „A szigetközi nyelvjárás“, HORVÁTH ENDRE: „A bakonyaljai nyelvjárás“ cz. dolgozatában — valamennyien beérik példák idézésével, de a hangváltozás szabályos voltát vagy okát nem kutatják.

kájának I. 353. lapján ezt mondja: *jár*, ambulat, olim dictum est *gyár*, ut in hunc usque diem quibusdam eius imperativus *gyere* ostendit. A II. 325. lapon pedig: aliqui dicunt *gyere*, aliqui *jere*, hoc est veni. — A *Debreczeni Grammatika* (1795) szerint a *j* és *gy* sokszor összezavarodnak és kivált a kimondásban, egymással fölcserélődnek, mint „szomszéd-hangok“, pl. az effélékben: *jere*, *gyere*, *jöszte*, *gyöszte*, *jóúl*, *gyógyál*, *gyógyít*, *hajít*, *hagyít* . . . „Igy lett dolga a *Jár* és *Gyár* Gyökereknek is, mert a tollók származtatókból kitetszik, hogy azon jelentésűek“ (258., 259. l.).

PÁLÓCZI HORVÁTH ADÁM e változásról a következőket mondja: „Van . . . a' kemény és lágy *l* különbözőségehez hasonló, de nem oly gyakori el-ütése egy-mástól a' két fő Dialectusoknak, a' *gy* és *j* betűkben, mind a' ige, mind a' névszók' verbumok' és nomenek' (kivált 5-dik személyt jelentő) hajlításiban; gondja, rúdja, kardja, mondja, tudja, adja, így írják a' Tiszaiak; *Dunán-túl* pedig többnyire *gondgya*, *rudgya*, *kardgya*, *mondgya*, *tudgya*, *adgya* . . .

Ezt a' *j* helyett szolgáló *gy*-t nem Dialectusnak, hanem hibának tulajdonítják a' *j*-vel élők; de szinte azon nem elegendő okból, a' mellyből jónak vallják a' kik szeretik: t. i.: ezek azért szeretik, mert úgy akarnak írni, a' mint szóval hangzik; amazok azért rosszálják (argumento ad hominem vissza-verő okoskodással), mert nem úgy hangzik, hanem *monggya*, *tuggya*, *agygya*; és valaha MELIUS éppen így írta: *monggya*: Igazságosabb volna az, hogy a' 3-dik személy' tulajdonos jegye nem *gy*, hanem *j*: erre pedig a' *gy*-sek, magok kebele-beli vidék szó-ejtésiből felelhetnének: Zala Vármegyének nagy résziben kivált a' Götsejben; nem tsak a' 3-dik személyben élnek ezzel a' *gy*-vel, hanem sok más szóban is, mint *gyár*, *gyer*, *gyó*, *gyut*, *gyég*, *jár*, *jer*, *jó*, *jut*, *jég* helyett; a' *gyer* szokás tsak-nem minden Dunai kerületekben: — *gyöszte* v. *jöszte* . . . A' *j*-nek hát valaha, legalább a' gyöker szóiban vastagabban kellett hangzania: és ha részelkedés nélkül szöllumk; *hamarább lehetett idegentől származnia a' vékony j*-nek, mint *meg-vastagulnia a' durva nyelv által ennek*; mert a' Német mondja *jermek*nek, *jurinak* a' *gyermeket*, *gyurít*; 's így járunk ma-holnap a' *gyász* szóval is, mellyet már sok magyar vidéken mondanak *jász*-nak. Sokat akarok építeni rajta kivált a' 3-dik személyre nézve, mert ennek *j*-je eredet-szerént lehellet, és ezt *gy*-vé tsinálni valóban vastagítás: . . . ez a' Zala Vármegyei kevértlen, és igen régi idejű magyar vidék. a' comparativusba bele kevértlen; a' *j*, vagy *gy* betűt, hol vastagabb, hol vékonyabb hangal, *vadgyább*, *kárgyább*, *sikérjebb*, *nyomorulttyabb*, *épjebb*, *vékonyabb*, *bolondgyabb*, *szelédgyebb*. (1815. A M. Nyelv Dialectusairól 28—30. l.)

Tud-e változásokról GÁTI ISTVÁNNAK a Magyar Dialectusról (1815—1817) szóló műve is, a ki a Tiszamellyéki dialectusnak negativ jellemző sajátóságául mondja azt, hogy „A' *j*-t nem változtatja *gy*-vé: *jőni* *győni*, sem a' *gy*[*t*] *j*-vé *gyurka* *jurka*, *gyenge* *jenge*.“ 16. l. Sajnos, a dunántúli *j* > *gy* változásról, úgy látszik, mint neki, természetéről, nem emlékezik meg.

SIMONYI ZSIGMOND szerint a réshangnak zárhangra változása a magyarban ritka jelenség. Csak a *j*: *gy* változás fordul elő gyakrabban, de okát ennek sem tudjuk megmondani. Balaton vidékén és Götsejben nagyon kedvelik a *gy*-t nemcsak szó elején, hanem a *-ja*, *-je*-féle ragokban is (MNy.² 248).

I. j > gy.

jaj: *gyaj* PÁPA KIRÁLY PÁL. (MTsz.)

jár: (*jár*, ambulat, olim dictum est *gyár* ... OTR.: Orig. Hung. I. 353) *jár* Götsejben *gyár*, P. HORVÁTH A. Dialectus 29. *járyák*, vagy vastagabban *gyárgyák* a' komám' leányát ... Férjhez kéri [Zalában]. P. HORVÁTH A. Dialect. 70, *gyár* Vas m. Őrség Nyr. II. 375, IV. 143, 472, Göcsej MNy. V. 80, 129, Nyr. II. 86, 371, XI. 479, Hetés, Dobronak Nyr. II. 132, Somogy m. Kapoly Nyr. IV. 84, MTSz. A Debr. Gr. a *jár* (*gyár*) alakból származtatja: *járogat*, *járkál*, *járgát*, *nyargal*, *nyargalás* vagy *jargallás*, *járom*, *járvány*, *járul*, *járás*, *járat*, *Gyarmat* (vagy *jarmat*), *Gyarol*, *gyarlu*, vagy *gyalu* (*gyarlog*, *járolg*, *járolag*), *gyalog*, *gyarlóz*, vagy *gyaláz*, *gyarlom*, vagy *gyalom*, *gyarap*, (*gyaros*, *gyars*), *gyors* szavakat; *járás*: *gyarás* Vas m. Őrség Nyr. IV. 229, Zala m. Hetés, Dobronak Nyr. II. 323; *járat*: *gyárat* Veszprém m. Nyr. VII. 36, *gyárot* Vas m. Őrség, Nyr. VII. 271. Mi *gyáratba* vannak? Veszprém m. Nyr. VII. 36. Mi *gyárotba* van ké? Vas m. Őrség Nyr. VII. 271; **bejáró**: *bigyáró* ajtó (Vas m. Őrség Nyr. I. 421); **járgál**: *grassatur*, *curisit*, equitat Debr. Gr. 258 [l. PÁRIZ PÁPAI Lexikona]. Ebből lett: *nyargal*, *nyargalás* vagy *jargallás* (uo.), [**gyargal* közvetítésével]; soc száz ezer vndoc fertelmes Lelkec *iargallyác* őket. HELTAI: Halo 60, *iargalnyi* HELTAI: Cancion. B., *iargal* vtánna [= *nyargal*] HELTAI: Aesop. 195; **jargal** ~ *nyargal*; 1. (hin und hergehen) ne *jargaljak* ... az piaczkot RMK. II. 154, *jargal* a hamisság uo. 212, kedvemen *jargalok* uo. 265, egy hehről masra *iargallyanuc* BORN: Préd. 549; 2. equito, reiten *iargal* ... az ő akarattya szerént. Ne *iargaly* ló-haton Fort. Szer. K. 26, te raytad *iargalni* Fort. Szer. L. 46, *nyargalásval* Tin. 101. equitatio, *jargalásokat* Tin. 196. stipendium, sold. *yarkalasra yarkalások* LevT. I. 211; *jargallok*, *kóborlok* BAR. Sz. D. KisdSzt. II, 94, **jargaló**: (> **gyargaló* > **nyargaló*) 1564. *jargaló* és egyéb lovag Gazd. Tört. Szemle I. 66, *jargaló* szolgálkkal uo. 72, 1578. *jargalo* pynzth (OL. UC. 62/32); **jargaló**: TAKÁTS S. szerint a. m. évi szolgálatra szegődött katona vagy szolga (l. Századok 1906. évf. 198. OklSz.) SIMONYI (TMNy. 116) szerint a *nyargal* szókezdő hangjának a fu. déli ág nyelveiben *k* felel meg s BUDENZ fu. alapalakul **g*, + *g*, alakot vesz fel. Ilyen gutturalis explozivára mutatna szerinte az a körülmeny is, hogy a magyarban e szó elején *gy*, *j* is áll. HELTAIRA hivatkozva idéz *gyargal* alakot is, melyet azonban közelebbi utalás híjján nem tudtam megtalálni. Ez alak létezését azonban valószínűnek tartottam az ő utalása nélkül is. Ő a *nyargal* alak keletkezését a vele együtt gyakran használt *nyergel* ige hatásából származtatja; **mindiarast**: SZÉK.: Krón. 42; *mindiarast* HELT.: Krón. 226; *mengiarast* LevT. I. 51; *mindgyarast* TEL.: Evang. I. 7; *mindgyárast* MA.: Scult. 2; *mindgyárst* RÁK. F.: Lev. II. 21, 127, IV. 504; *mintiarast* PESTI: NTest. 100; *minyárast* TörtT. XI. 165; *mingiárt* KÁR.: Bibl. II. 274; *mingiárt* VÁS.: Canlat. 74; *mindgyárt* PÁZM.: Kal. 662; *mingiár* DECSI G.: Préd 49; euestigio — *Mingyárast* [!] Calep. 376; ilicet — *Mingyárast* Calep. 505 [503]. A *mindjárt*-ból az egymás mellett álló *-dj*-ből is fejlődhetett *mingiárt*.

jászol: az *paytákbán* a *gyászolokat* HELTAI: Aesop. 325; A *gyászolhoz* kötnec HELTAI: Aesop. 162; *gyászoly* HELTAI: Aerap. 162; *gyaszlát* DÁVID: VDisp. I. 37.

jég: *gyeg* HELTAI: Krón. 2, 117, 196b; a *gyegen* HELTAI: Krón. 66; az *gyegre* DÁVID: Az egy atya Isten nek . . . Isten-sége . . . Eeeijb; *gyegre* [= jég] HELTAI: Aesop. 403; jég Göt-sejben *gyég* P. HORVÁTH Á.: Dialectus 29; *gyég* ÉDES: Balatonfelv. 16; *gyeg*[?] Zala m. Hetés Nyr. I. 380; *gyég* Sopron m. Répceze mell. Nyr. II. 518, Göcsej, Nagy-Lengyel Nyr. VI. 477, Zala m. Gelse és vid. Nyr. XV. 573; *gyég* Répce vid. Nyr. XX. 268, MTsz.

jegy: Signare . . . Zeichnen . . . *Gyezzenni* Ver. 98; *gyegy* Répceze vid. Nyr. XX. 368; *gyegygyűrű* Göcsej, Nagy-Lengyel Nyr. VII. 86; *gyegygyes* Vas m. KASSAI J.: Szókönyv II. 269, Kemenesalja MTsz.; **jegyző:** *gyegygyü* Vas m. Őrség Nyr. VII. 322, MTsz.

jel: Signum . . . Ein Zeichen . . . *Gyel* Ver. 98; *gyel* Monlórók III. 49; *gyelentete* HELT.: Bibl. I. V3; meg, *gyelenéc* HELT.: Bibl. Cc3 NySz.; *gyel* ÉDES: Balatonfelv. 16; *gyelő*[?] ÉDES: Balatonfelv. 16; *gyel* Zala m. Hetés, Dobronak Nyr. II. 323, Veszprém m. Csetény Nyr. XVIII. 283; *gyelént* Veszprém m. Nyr. XV. 140, Veszprém m. Csetény Nyr. XXII. 378; **jelés:** *gyelés* Zala m. Hetés Nyr. I. 423, II. 44, Dobronak Nyr. III. 319; *gyelős* Baranya m. Ibafa Nyr. XXII. 283, MTsz.

jegenye: *gegénye-fa* Sopron és Vas m. ASBÓTH szerint valamint *gyenge* szóból Dunántúl is *genge* lett, úgy keletkezhetett a *gegénye* is hasonulás által *gyegenyéből* (Nagykanizsa) (a *j* ∞ *gy* változás 9. l.).

jere: *jár* (jár, ambulat, olim dictum est *gyár*, ut in hunc usque diem quibusdam eius imperativus *gyere* ostendit) OTR.: OrigHung. I. 353; aliqui dicunt *gyere*, aliqui *jere*, hoc est veni OTR.: OrigHung. II. 325; *gertókel* KazC. 29; *gyer* THALY: Adal. I. 5; *jer* Götsejben *gyer* P. HORVÁTH Á.: Dialectus 29; *gyerejde!* (jer ide!) ÉDES: Balatonfelv. 16.

jó: Götsejben *gyó*. P. HORVÁTH Á.: Dialectus 29; *gyaó* Vas m. Farkasfa Nyr. III. 178; *gyó* Vas m. Őrség Nyr. VII. 372, Zala m. Hetés, Dobronak Nyr. II. 323, 466, III. 319, Moldva, Klézse Nyr. III. 285; *jobb-anya*, *gyóbb-anya* Vas m. Őrség Nyr. I. 422; *jobb-jobbabb* Vas m. Őrség Nyr. VII. 419, MTsz.

javát: *gyavát*: javasol, ajánl Háromszék m. Nyr. IX. 32, 425; **javít:** *gyavit*, *gyavitt* Székelyföld, ARANY, GYULAI: NGy. III. 349, KISS MIHÁLY, GYÖRFFY IVÁN, Udvarhely m. Vadr. 81, Háromszék m. MNy. VI. 361, Vadr. 5016; *gyavit* Moldva, Klézse Nyr. VI. 83; *gyovít* Székelyföld Nyr. XIX. 48, Moldvai csángó Nyr. IX. 490, MTsz.; **javul:** *gyavul* Székelyföld Nyr. I. 181, IX. 176, ANDRÁSSY ANTAL 1843, KISS MIHÁLY, GYÖRFFY IVÁN; *gyavúl* Udvarhely m. Vadr. 73, Kis-Küküllő m. Székfalva Nyr. XIV. 574, MTsz.

gyógyít: *yogeyth* KulesC. 64, KOMJ.: Sz. Pál 172; *iogtt* Szék.: Zsolt. 58, 184; *iogolas* BécsiC. 28; *yogyul* EhrC. 126; *iogul* Szék.: Krón. 19; meg *yogulok*: salva ero *megyogula* . . . NémGl. 380; meg *iogiulanac* Szék.: Krón. 19; *gyogultunc* meg MAGY.: Nád. 46; meg *jaódul* Rozsnyó Nyr. XVIII. 455; *jódul*, *meg-jódul* Rozsnyó vid. Nyr. XVII., MTsz.

jószág: *gyószág* Zala m. Hetés Nyr. I. 423.

józan: Arslán részeg vala bortul és maszlagtul, Kárt és szégyent valla *gyózan* kapitántul. ZRINYI (SZÉCHY): Obs. Szig. 41.

jön: Venire . . . *Yeünni* Ver. 111; *elgyöjen* RMNy. III. 127; (jöszte ∞) *gyözte* (Götsej) P. HORV. Á.: Dialect. 29; *gyó* ÉDES: Balatonfelv. 16; *gyün* NAGY S. Vác 15; *gyün* SZABÓ: Szigetköz 15; *gyün* BACSÓ: Adavidék 8; *gyün* (*gyüttment*, *gyüveté* stb.) ÉDES: Balatonfelv. 16; *gyün* SZÉCS: Nyitravidék 6; *gyün* CSOMA: Jászberény 21; *gyüvet*

NAGY S.: Vác 15; *jödögél gyüddögél* Sopron m. Miháli, Kisfalud Nyr. XXII. 473; *jövendő: gyüvendő* Nógrád m. Rimóc Nyr. VI. 84; *jöszte: gyösztеше* Háromszék m. Kovászna; *gyöszt* Borsod m. Nyr. IX. 526; *gyöszte* Háromszék m. Uzon, ERDÉLYI LAJOS; *jövedelem: gyüvedelem* Nógrád m. Megyer Nyr. VI. 469; *jövés* (gyüvés Orosháza Nyr. VII. 182; *jövetel: gyüvetel* Arad m. Pécska, KÁLMÁNY L. Koszorúk I. 120; *jövendöl: gyüvendöl* Nógrád m. Rimóc Nyr. VI. 84; *jövő: gyö* Göcsej, Hetés, Dobronak, Zala m., Vas m., Veszprém m., Fehér m., Győr m.; *győj, győj* nyár Fehér m., *gyöü* Hetés; *gyűö* Répceze vid.; *gyüö* Göcsej; *gyü* Somogy m.; *gyüvő* Eszék vid., Kis-Kun-Halás, Szeged vid., MTsz.

jötövény: gyötövény Vass J.; Dúnánt. Nyr. *gyötin* Varga: Vépv. Beke Kemenesalja *gyöötény* MTsz. szerint Zala, Somogy, Vas, Sopron és Veszprém vm.-ékben.

juh: gyuhok HELT.: Bibl. II. 202.

juss: jus, gyus, Vas m. Baltavár Nyr. X. 182, MTsz.

juszop: gyuszop ÉDES: Balatonfelv. 16.

jut; gyuta eszében FR.: Sz. Ján. 13: *jut* Götsejben *gyut*. P. HORVÁTH A. Dialect. 29; *gyut*, SZABÓ: Szigetköz 15; *gyut* (pl. gyusson is, maraggyon is) ÉDES: Balatonfelv. 16; *gyut*: Répceze vid. Göcsej, Nagy-Benyel, Somogy m. Mesztegnye, Nemes-Déd, Veszprém m. Csetény, Bakony vid., Baranya m. Ibafa, Orosháza, MTsz.

Adataink azt bizonyítják, hogy a $j \infty gy$ változás négy nyelvterületen volt és van meg: Dunántúl és Erdélyben Szlavóniában (Verantsits) és Moldvában (MTsz.) ($j \infty gy \infty j$, $gy \infty j$ és egész magyar nyelvterületen meg van), a mi a dunántúli és erdélyi dialectusok annyi egyezése mellett egész természetes is. A $j \infty gy$ változás példái a régi nyelvben HELTA GÁSPÁRNÁL, DÁVID FERENCZNÉL, OTROKÓCSI FÓRIS FERENCZNÉL, VERANTSITSNÁL ZRINYINÉL (1 adat) található, ma pedig a MTájzsótár szerint Dunántúl, Erdélyben és Moldvában.

Ha a $j \infty gy$ fejlődés a magyarban szlovén hatás alatt indult volna meg, e hatásnak oly korból kellene származnia, mikor az erdélyi és dunántúli dialectus még egy volt, vagyis Szent László telepítései előtt, a XII. században.

II. $gy > j$

gyakni: Pungere, . . . Stupffen, stechen, . . . *Yakni* VER. 85; *iak* Lod; *giuk* CsomaC. 30, LÉP: FTük. 22, 60, Csúzi: Síp. 121 NySz..

gyakor: *jakor* Monlrók. III. 37; Mert *iakorta* terténic HELT.: Halo 191; *gyakorta* HELT.: Halo 94; *gyakor, dakor* Moldvai csángó, Nyr. IX. 530 = *gyakori*, MTsz.

gyakorolni: giatkorliuk? Ozor: Christ. 131; És az Wr Isteñec igéiében meg *iakorihassuc* magunkat. HELT.: Halo 365.

gyaláz: meg ialászta HELT.: Krón. 151.

gyalog: gyalog HELT.: Krón. 88; *giharlog* SzékOkl. I. 1; *jalog* Monlrók. III. 49; *gyalog: gy-je fu j-ból*.

gyámol: Statumen . . . Pfal . . . Karo, *Yamol* VER. 101; Columen . . . *Yamol* VER. 21; *Fulerum* . . . *Yamol* VER. 40.

gyanakod: *Suspicio* . . . *Yanakodas*, *Suspiciosus* . . . *Yanakodo*, *Suspiciari* . . . *Yanakodni* VER. 104.

gyanot: Yanot, gyanot, L. *viverra genetta*, J. *jazvecz*, GYARM.: Vocab. 27.

gyanta: *jánta* Com.: Orb. 27; *jánto* Sopron m., Horpács, Nyr. IV, 181, MTsz.

gyapjú: Lana... Vvoll... *Yapyü.* VER. 53. Vellus... *Yapyu,* VER. 110, Laneus... *Yapyubolvoalo* VER. 53.

Gyárfás: *Járfás* Mihálnétul (MA.: NLI. 69) OklSz. *járfás,* *gyárfás,* L. gervasius, GYARM.: Vocab. 28, *gy* az eredetibb hang (*nyárfás* [= *Gyárfás*] Csoma: Jászberény 21).

gyarlik: labor, cado, debilitor KR.; *gyallo* FR.: Sz. Ján. 3, 46; *yarlo* WeszprC. 54; *iárló* HELT.: Mes. 55 (debilis, infirmus etc.), NySz.;

gyártani: *jártani*; *gyárt:* facio, operor... MA.; *gyarat* WinklC. 249, DECSI: Adag. 101; *jártó* Com.: Jan. 98, 104, Evk. XIII. 84; *Jártot botskor:* carbatinae C. 168 [164]; erszény *jártó* Com.: Jan. 98; az fazek *jartanak* SZÁR.: Cat. C4; fazéc *jártóc* Com.: Jan. 105; kanna *jártóc* Com.: Jan. 104; *kerékjártónak* Evk. XIII. 84; *kötél-jártóc* Com.: Orb. 165, Sz. Bodó: Só Dics. B.; *Vjarto* [= övgyártó] LevT. I. 76; *Sywegh-zartha* [= süveggyártó] RMNy. III. 62; *szíjártó* Com.: Jan. 98 NySz.; 1587. *Jartathlan* ökör bőr (OL. UC. 12/42); *szíjártó* Sopron, Csallóköz, Hont, Abaúj, Szeged; *szí-jártó,* *szí-jártó* Kecskemét, Hont, Ipolyság MTsz.; *jártani* BAR. Sz. D.: Kisd. Sztót. II. 76.

gyász: 1349. Stephano dicto *Jaz* [a. m. gyász vagy jász?] OklSz.; *jász:* HELT.: UJT. Cs., THALY: VÉ. II. 96, 284; *jászos* Tóth J.: Isth. 33; *iasz* ruhakból HELT.: Mes. 454 NySz.; *Lugere... Yaszolni* VER.: 57; *jászruhában* THALY: VÉ. II. 304; *gyász:* keservesen *jászolt* KÖNYI: HRom. 92 NySz.; *jász* R. ÉDES: Balatonfelv. 16; *jász* Sopron m. Répeze mell. Nyr. II. 560, Sopron m. Horpács Nyr. IV. 181, Zala m. Kis-Kanizsa Nyr. XIII. 45, Keszthely ERDÉLYI J.: Népd. és mond. II. 158, Veszprém III. Csetény HALÁSZ IGNÁ CZ, Somogy m. Szenna KIRÁLY PÁL; *jász* Fehér m. Perkáta Nyr. II. 520; Baranya m. Ormány-ság Nyr. I. 424; *jász* Sopron, Veszprém, Zala, Somogy, Baranya m., MTsz.; **gyászol:** (*gyász* szóból) *jászol* Veszprém m. Szentgál Nyr. III. 183, Somogy m. Csurgó vid. KIRÁLY PÁL MTsz.

gyenge: (gënge, genge) *jenge,* GÁTI ISTVÁN: Dial. 16; *jönge* Göcsej, Resznek Nyr. XII. 288; MTsz. *gënge* Bacsó: Adavidék 8; *gënge* NAGY S.: Váci Nyj. 16; *gënge* Csoma: Jászberény 21.

gyermek: a' Német mondja *jermeknek... a' gyermeket... s* így járunk ma-holnap a' *gyász* szóval is, mellyet már sok magyar vidékeken mondanak *jász-nak.* P. HORV. Á.: Dialect. 29.

győz: *gyez* EhrC. 31, JordC. 686, ThewrC. 63; *győsz* FÉL.: Bibl. 169; *ióz* LÉP.: Pfük. III. 33; *megh iőzuen* DECSI G.: Préd. 82; NySz. Vincere... *Meg-yeüzni* VER.: 113; *győzedelem:* Victoria... *Yeüze-delem* VER. 113.

gyújt: *góit* BécsiC. 111; *gyoith* JordC. 548; *gyot* PESTI: NTest. 8; *giut* DebrC. 207; *gyút* HELT.: UJT. S3; *iut* HELT.: Krón. 128 NySz.

gyuk-szél: Sopron megye stb.; *ju-szél* Kis-Kún-Halas; *ju-szié* Palóczság MTsz.; *juh-szél* Sopron m. Hegykő és Saród, Somogy m., Kőrös, Kecskemét, Szeged; = déli szél; falu vége.

Gyulafehérvár: *Jula Feyerwari* HELT.: Halo 74; *Jula Feierwari* uo. 69.

Gyuri: a' Német mondja... *jurinak... a'... gyurit* P. HORV. Á.: Dialect. 29; *gyurka* [Duna mellékén] *jurka* GÁTI I.: Dialect. 16.

gyújt: *iút* HELT.: Krón. 129 NySz.

Kétségtelen török jövevényszavaink között a következő szókezdő *gy*-s szavakat találjuk: *gyaláz,* *gyalom,* *gyapjú,* *gyarló,* *gyárt,*

gyász, *gyáva*, *gyékény*, *gyenge*, *gyeplő*, *gyertya* (*gyertyán*), *gyom*, *gyöngy*, *gyúr*, *gyül*, *gyümölcs*, *gyűr*, *gyűrű*, *gyűszű*. Vö. Gombocz Bulg. Türk., 74—83. I. Ezek közül *j*-és változata csak a következő hétnek van: *gyaláz*, *gyarló*, *gyárt*, *gyász*, *gyenge*, *?gyül*. Valamennyi *gy*-vel kezdődő török jövevényszavunknak — Gombocz szerint — az ócsuvasban **ǰ* a megfelelője, a többi török nyelvekben *j* (*š* és *č*). Ha az átadó ócsuvas, bulgár nyelvben a mai szókezdő *gy* helyén **ǰ* volt, *j*-és változatú török jövevényszavainkban kétségkívül épp úgy *gy* az eredetibb hang, mint azokban, a melyeknek nincs szókezdő *j*-és változatuk. A második csoportban található szavainkban tehát a *j* későbbi fejlődés.

Két ellentétes irányú fejlődést figyelhetünk meg a felsorolt adatokban: spiránsból lett explosíva *j* > *gy* s explosívából spiráns *gy* > *j*, s mind a kettő ugyanazon nyelvterületeken, ugyanazon dialektusokban van meg. Ez megingat bennünket annak hitésében, hogy a *j* > *gy* fejlődés szlovén, vagy bármiféle más idegen nyelv hatása alatt fejlődött volna ki. Nyilvánvaló, hogy mind a két változás egyszerre indult meg és pedig oly korban, a mikor még a dunántúli és erdélyi, szerémségi és moldvai (vö. KARÁCSONYI: a moldvai csángók eredete, Századok XLVIII. 558). dialektusok együtt voltak. A *j* > *gy* és *gy* > *j* változás nem véletlenül fejlődött ugyanazon két-két ma egymástól távolfekvő nyelvterületeken, még kevésbé terjedhetett hullámszerűen pl. Dunántúlról Erdélybe, mikor a közbülső területeken a *j* ∞ *gy*, *gy* ∞ *j* változás (jer, jön kivételével) ismeretlen.

Mi lehet a magyarázata e két ellentétes irányú hangfejlődésnek, helyesebben: e két, képzésmódja tekintetében egymáshoz oly közelfekvő hang fölcserélődésének? Nézetem szerint *analogia*, mely kölesönösen hatott a *j* és *gy* szókezdetű szavak között, azaz: *jár*-ból a gyakori használatú *gyárt* hatása folytán lett *gyár*; *jer*-ből *gyermek* hatása alatt *gyer*; *jég*-ből *gyékény*, *gyér* hatása alatt *gyég* és fordítva: *gyárt*-ból *jár* hatása alatt *járt*, *jó* és *gyón*, *jön* és *gyöngy* (*gyász* és *jász*, *gyászol* és *jászol*; etc.) — Talán hatással lehetett a *j* > *gy* változás tekintetében a dunántúli, főként a nagykanizsai nyelvjárásra a hazai szlovén is, s ez magyarázná meg azt a tényt, hogy a nagykanizsai nyelvjárásban minden magashangú szó kezdetén *gy*-t ejtenek *j* helyett.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Az *ly* > *j* ejtés történetéhez.

Ismeretes dolog, hogy az *ly* hangot valaha az egész magyar nyelvterületen ejtették; ma azonban csupán néhány palócz és csángó nyelvjárásban meg a szebenmegyei szakadáti nyelvjárásban van meg (vö. TMNy. 22; BALASSA, M. Nyelvj. 119; RUBINYI, Nyr. XXX, 63; HORGER, MNy. VI, 197). A legtöbb nyelvjárás az *ly* helyett vagy *l*, vagy pedig *j* hangot ejt.

Az a kérdés, mikor kezdődik az etymologikus *ly*-nek *l*-lél vagy *j*-vel való ejtése. Az *l*-lél való ejtést ezúttal nem tárgyalom. Szerintem ez ejtésre a XV. sz. legelejéről már biztos példáink vannak, de nem tárgyalom őket, mert azt mondhatná valaki, hogy az esetekben, a hol *ly* helyett *l* van írva, „tökéletlen a jelölés“, vagy „tollhiba, íráshiba“ az illető adat. Az efféle „hibákkal“ pedig én egy külön cikkben szeretnék foglalkozni. Most tehát nem lesz *ly* > *l*-ről szó.

Az *ly*-nek *j*-vel való ejtésére adataink részint köznévi, részint helynévi természetűek. A köznévi adatok közül a legfontosabbat SIMONYI KÁLMÁN említette „A Lobkowitz-codex hang- és alaktani sajátosságai“ cz. jeles értekezésében. A Lobkowitz-codex második másolója ugyanis a *nyavalyás* szót hét ízben írta *ňau(v)aias* alakban (l. LobkC. 55 kétszer, 56, 58 kétszer, 61, 78). Minthogy a szóban az *ly* hang etymologikus, mert a *nyavalya* szó a szláv *nevolja* olv. *nevola* átvétele (l. MNy. VIII, 150, 156), kétségtelen dolog, hogy az *ly*-nek *i*-vel való írása a *j*-vel való ejtés emléke. SIMONYI KÁLMÁN is az adatokban a *j* ejtést látja, s azt mondja, hogy már codexünk korában a második másoló nyelvjárásában (szerinte talán az alsó drávai nyelvj., l. i. m. 18, 83. lp) az *ly*-nek *j*-vé válása megindulhatott.

A köznévi adatok közé tartozik a régi magy. *bolt* ige, a mely **bolyt* alakon keresztül lett *bojt*-tá. Rendesen igekötővel használatos, s a TelekiC.-ben ilyen adatok vannak reá: „E scent Anna azzon három zöld vezzöket . . . zyle e vilagra, honnat egyictől lön kibolto, zarmazo, edessegös illatu virag . . .“ (a többi példát l. NySz.). Ugyan ez az ige a WinklerC.-ben *bojt* alakban van meg, még pedig így: „A vyz . . . lezön ő benne *feel boyto* kwtfew őrdk eletedre“ (l. NySz., Nyr. XX, 30); a MünchC.-ben pedig megtaláljuk igekötő nélküli alakban is, vö. „A viz . . . lézen ő benne viznec forrasa *boito* az őrdk életbe“ (l. NySz.). Az EtymSzót.-ban bőven megokoljuk, hogy a *bolt*- ∼ *bojt*- ige a *bolyog*, *balygatag* ∼ *balgatag* szavakkal egy töből fakad, causativum egy **bol*- ∼ **boly*- töből. A jelen esetben pedig tanúnk a mellett, hogy az *ly*-nek *j*-vel való ejtése a köznevek tanúsága szerint már a XV. sz. elején megindult.

A közszők után hadd valljanak a helynevek is. Kettőnek a vallomását tartom fontosnak. LIPSZKY Repertorium-a szerint hazánkban két *Borjád* van, az egyik pusztá Tolna megyében, a másik falu Baranyában. Ha e két község régibb, oklevelekben található neveit egybegyűjtjük, azt fogjuk találni, hogy e helyeket a XIV. sz. végéig így hívták: *Barlád* (írva *Barlaad* l. az adatokat CsÁNKI, II, 475, II, 416), *Barlyád*, *Barlyát* (írva *Barlyad*, *Barlyath*); a XV. sz. óta pedig így: *Barjád*, *Barját* (1426., 1472. évi adatok, írva *Bariad*, *Baryath*), *Borjád* (1478. évi adat, írva *Boryad*). Ez adatokból valószínűen következik, hogy *Barlád* ∼ *Borjád* helynév a *Barnabás* keresztnév *Barla* alakjának (l. EtymSzót.) *Barlád* származékából való. Kiderül azonban az is, hogy az *ly*-nek *j*-vel való ejtése a dunántúli nyelvjárásokban már a XV. sz. elején megindult, sőt talán már a mai mértékben meg is volt. Természetes, hogy ebből a tényből arra is lehet következtetni, hogy más nyelvjárásokban akár megindulóban, akár terjedőben meg lehetett ekkor az *ly* > *l* ejtés is.

MELICH JÁNOS.

Veres-gyurkó, veres-györgy.

A MNy. első évfolyamában SZILY, LEHR és TOLNAI próbálkoztak e régi borivóedény-elnevezés eredetére világosságot deríteni. Am próbálkozásuk nem járt teljes sikerrel. Ezt maguk is elismerték. LEHR magyarázó cikke végén kétségeskedve kérdi: hol van az igazság? „A ki megtalálja — úgymond — én leszek az első, a ki örömmel ráköszönöm a — vörösgyurkót!”

Nem bízom ugyan hozzá, hogy e ráköszönésre joggal pályázhathatnék, de annyival kecsgetetni merem magamat, hogy az eddigieknél egy lépéssel előbbre viszem a *veres-gyurkó* eredetének földerítését.

Élüljáróban én is megszorítom egygyel a szóbeli elnevezés használatára vonatkozó nyelvtörténeti adatokat CsÚZY Zs. Zengedező sipszójából (1722.): „A poháron (serleg, palaszcz, csésze, vagy bátor *veres-györgy* az) öldözés, és sanyarúság értetik“ (18). CsÚZY, mint észrevehetni, nagyobb poharat, azaz ivóedényt ért rajta. Ugyanó tudvalevőleg a *veres-gyurkót* is használja említett művében, még pedig kulacs, csutura, fapalaczk jelentéssel: „Utazók lévén, talán jól hőrpentettek a *veres-gyurkóból*“ (621).

Tévesen állítják SZILY és LEHR, hogy a *Veres György* nevű „hires itkányos és iszkoráló“ ember nevével való kapcsolatbaejtés KASSAI ötlete. Igazában a tudákos etymologiák nagymesterének, SZIRMAY ANTALnak találmánya ez, miként a Hung. in parabolis' következő helye bizonyítja: „Kullacs ab insigni quopiam ebrione, *Georgio Veres* etiam *Veres Gyurko* nominant Hungari“ (17).

Szómagyarazatban kétségtelenül egyik legfőbb feladat a jelentés pontos megállapítása. Már pedig én az eddigi hozzászólásokkal nem látom tisztázottnak a *veres-gyurkó*, *veres-györgy* jelentését, illetőleg jelentéseit. Ezért szükségesnek vélem eredeti értelmének megvilágítását.

BARÓTI SZABÓ D., SÁNDOR I., SIMAI KR., KRESZNERICS F. és KASSAI J. egybehangzóan fapalaczk, kulacs, csutura értelmet tulajdonítanak neki. CsÚZY fenti második mondatában szintén ez a jelentése. Egy 1686-ból való adat (l. MNy. 1:273) is *Veres györgy* (azaz hibásan: *gyöngy*) nevű palaczkokról beszél. De már teszem BERTHÓTY FERENCZ hagyatékának 1710-iki összeírásában, a mely „két ezüst *vöres györgy*“-öt említ (l. MNy. 1:273), nyilvánvalóan korsó, kancsó, illetőleg nagyobb pohár az értelme. Ugyancsak ez a jelentése a CsÚZY Sipszójából idéztem első helyen, a hol climax-szal van alkalmazva a serleg, palaczk, csésze után.

Ez igaz, mondhatná valaki, de talán csak a *veres-györgy* jelentett korsót, kancsót, poharat, míg a *veres-gyurkót* a kulacs, csutura elnevezésére használták.

Szó sincs róla. Ennek a jelentésárnyalati elkülönítésnek nincsen semmi alapja. Az igazság az, hogy a *veres-gyurkó* (*veres-györgy*) kez-

detben nem kulacs, csutora, fapalaczk (azaz: zárt ivőedény), hanem nagyobb nyílt ivőedény: korsó, kanesó, esupor, pohár jelentésben járta. Az előbbi értelem később tapadt hozzája. Ki lehet mutatni, hogy a *veres-gyurkó* eredetileg azonos a régente gyakran emlegetett *pintes korsó*-, *nagy pintes korsó*-val. (Vö. Kevés borocskát, nem *pintes korsókat* praescribált neki. Csúzy, Tromb. 602. — Nem kell ott az asszonyoknak frissen pergő orsó; hanem inkább tele borral a *nagy pintes korsó*. Magy. városokrul, THALY, Ad. 2: 233. — *Pintes korsó* pohara. Dug., Példb. — Szomjasnak kezébe illik a *pintes korsó*. Dug., Példb. stb). *Pintes pohár*, *pintes serleg*, sőt *pintes kanna* névvel is hitták és kedvelték apáink. (Vö. Kiki, ha mennyit akarna, annyit innék, hamar ki fogyna akar melly *pintes pohárbolis*. Vás., Cant. Cath. 657. — *Pintes serleget*, oxstáblát láték. R. M. K. 4: 209. — Igyunk, úgy mondnak, s itt hályunk, *pintes kannát* ne utálljunk. SZENTPÉTERI, Hangos tromb. 24. b. — Nem a *pintes kannából* merítik a bölcseséget. Kisv., Ad. 180).

Hogy a *veres-gyurkó* meg a *pintes korsó* (*pohár*, *serleg*, *kanna*) valóban azonos ivőedény volt, arra szolgáljon meggyőző bizonyosságul a THALY, VÉ. II. kötetében található „Részeges asszony bordalá“-nak következő két (2. és 3.) versszaka:

Meg is hagyom én uramnak az testamentomban:
Hogy engemet holtom után temessen hordóban,
Ez uri koporsó —
Tele *pintes korsó* . . .
Héj, dinom-dánom,
Töltsd tele, nem bánom.

Nem vagyok én paraszt asszony, úgy nézzetek reám,
Ezt mutatja — s bizonyítja nemes familiám:
Sógorom a Lurkó,
A *nagy veres Gyurkó* (Vö. fentebb „a *nagy pintes korsó*“!)
Héj, dinom-dánom,
Töltsd tele, nem bánom.

Nem vonhatni kétségbe, hogy a daloló itt a „*nagy veres Gyurkó*“ nevet az előbb említette „*pintes korsó*“-ra érti, vagyis hogy a *veres-gyurkó* valójában nem más, mint a *pintes korsó*nak tréfás elnevezése.*

Talán első pillanatban jelentéktelennek tűnik föl ez a megállapításom; de igazában nem az, mint nyomban ki fog világítani. Tudniillik a *korsó* (*pohár*, *serleg*, *kanna*) értelem könnyen érthetővé (jóval könnyebben érthetővé, mint ha csutoráról volna szó!) teszi előttünk, hogy ezen nyitott ivőedényt esetleg a rendestől eltérő alakjánál fogva ejtették apáink a *Gyurkó* férfinévvel kapcsolatba. Mert hogy a nyílt borivó-edényeknek valamikor igen furcsa formái divatoztak eleinknél, arra szavahihető történeti tanút tudok idézni: SZENTPÉTERI ISTVÁNT, a szentmihályi eklézsiának egykori „tanítóját“, ki 1698-ban kiadott *Hangos trombita* cz. kevésbé ismert művében egyebek közt ilyen fakad ki részeges kortársai ellen: „Pohárokkal is megmutattják az ó mértékletlenségeket és a részegeskedésben való undokságokat, mint kik a szegény megholt emberek-

* A *pintes korsó* nagyságáról fogalmat adhat COMENIUS Januája, a mely szerint „*pint*, avagy hat itzés edény“ (166).

nek agykoponyájokból isznak; avagy sárkányföböl, czipellősbül, solyábul, csizmából. Avagy a kik sok formájú pohárokat tsináltatnak, mint ördög formára, kivel megmutatták magukat ördög szolgáinak lenni. Szememmel láttam disznó formára tsináltat, kinek (tisztesség adassék mind az Úrnak, mind a híveknek) a s . . giből isznak. Ezen formájút bakot is láttam. Leány formára tsináltat is láttam, kit s . . gel fordítottanak fel, úgy isznak a részegesek belőlle“ (24 b.).

Ebből a szemtanúvallomásból annyit ha nem is bizonyosan, de nagy valószínűséggel lehet következtetnünk, hogy a borivó-korsó (pohár) különleges férfitest (v. fej) formája miatt kaphatott férfi-nevet. Hogy miért éppen *Gyurkó* nevet, azt én nem tudom, de más se fogja soha megfejteti. Mert ugyan ki tudhatná földériteni a kapcsolatot a tárgyak mivolta és elnevezése között olyatén furcsa esetekben, mikor a nép humoros kedvében pusztá ötlet szerint személyneveket adogat az élettelen dolgoknak, teszem a kancsót elnevezi *Mihóknak*, a vonósziek fejét *Jankónak*, a vízmerítő fa edényt *Laczinak*, az ágasfát *Samunak* stb.! A *veres-gyurkó* elnevezés eredetének tisztázásában amúgy sem maga a *Gyurkó* név fontos, hanem csak az, mért kapott a borivó-edény egyáltalán férfi-nevet. Ezt pedig SZENTPÉTERINEK fenti tanúságtétele, úgy hiszem, eléggé érthetővé teszi.

A *veres* jelzőről LEHR valószínű következtetéssel annyit állapított meg, hogy vagy az edény, vagy a bor színére vonatkozik. TOLNAI tovább ment egy lépéssel, mert Apor Metamorphosisából három példával bizonyította, hogy az ivóedények közönséges vörös színéből eredt.

Reám TOLNAI példái meggyőző hatással voltak, annál is inkább, mert magam is tudok bizonyosságot reá, hogy régenten a borivó edények főleg vörös színűek valának. Így például DUGONICS példa-beszédei közt (2:131) találtam a következőt: „Vérét vette Budán a *vörös korsónak*“. Azután jól emlékszem, hogy boldogult öregapám, ki nagy kort ért, sokszor mondogatta előttem, hogy jobban esett neki a bor fiatal korában vörös mázatlan fazékból, mint öreg-ségében czifra üveg pohárból.

A *veres-gyurkó* és a *veres-györgy* közti kapcsolatról eddig csupán SZILY mondott véleményt, mely szerint lehetséges, hogy a borivó edényekből a finomabbakat tisztelték meg *vörös-györgy* névvel, a közönségesebbeket (kulacsféléket) pedig *vörös-gyurkónak* nevezték.

En nem tartom ugyan lehetetlennek ezt a föltevést, de kiemelem, hogy az ily okból való értelmi elkülönítést az eddig ismert történeti adatok nem igazolják. Azt azonban világosan kivehetjük belőlük, hogy a *vörös-györgy* egy volt a *vörös-gyurkó*val. Az első talán csak magyarosabb formája az utóbbinak, olyan mint a *tokaji-antal* (vö. „legjobb prókátor a *tokaji-antal*.“ Km. KASSAI 1:179) a vele egy-értelmű *antalkónak*.

RÉTHEI PRÍKKEK MARIÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Néhány hadi műszó.* 1. *Löveg* és *lövedék*, mit a köznyelv rendszeren összezavar, két különböző dolog. *Löveg* minden nagyobb, talpon álló vagy kerek talpon járó lövőkészülék: ágyú, taraczk,

* Felelet egy kérdésre.

mozsár stb.; németül *Geschütz, Stück*. — *Lövedék* az a tárgy, a mit kilőnek: golyó (puskagolyó is), bomba, gránát, srapel stb.; németül *Geschoss, Projektíl*.

2. *Kaliber*: a löveg öblének, üregének belső mérete; egyszerűsmind a lövedék átmérője, ha golyóalakú; ha hengeres, a hosszanti tengelyre merőleges, köralakú keresztmetszetnek átmérője. Származása bizonytalan; vagy az arabs *kálíb* = öntvény alakja; vagy a latin *qua libra* = milyen súlyú? hány fontos? mert a kaliber régebben nemcsak a lövedék méretét, hanem súlyát is jelentette: ötfontos golyó; tízfontos ágyú, melyből tízfontos golyót lőttek.

3. *Taraczk*: ágyúszerűen felszerelt, tehát kerekas ágyútalpon járó löveg, melyből a lövedéket igen nagy szög alatt *vetik*, nem pedig kis szög alatt *lövik*, mint az ágyúból. Németül *Haubitze*. Öble és mérete nem nagyobb az ágyuénál. A nagyon nagy öblű löveg már *mozsár*. A *taraczk* neve közvetlen átvétel az osztrák-bajor *darax* szóból (vö. *Schuhwuchs* = *subiczk*, *Wachs* = *viaczk*, *viaszk*), mely végső eredményben a középlatin *terratia* (= földhányás, sáncz, bástya) szóra megy vissza. (MELICH, Nyr. 26: 202).

4. *Bomba*: eredetileg gömbalakú, belül üreges és robbanóanyaggal töltött lövedék. Megvan minden európai nyelvben s valószínűleg hangfestő szó.

5. *Gránát*: régebben csak kisebb, kézzel vethető bomba (*kézi-gránát, gránátos* katona); újabban inkább az a hengeralakú, robbanóanyaggal töltött lövedék, melyet ágyúból lőnek, s mely a találás pillanatában robban. A mit ma ágyúgolyónak nevezünk, voltaképen mind gránát. — Nevét a gránátalmától kapta, vagy gömbalakja miatt, vagy mert tele volt apró golyóval, mint a gránátalma maggal.

6. *Srapnel*: olyan gránát, mely még röptében szétpattan, még pedig pályájának azon a pontján, a melyre a rajtalévő készüléket beigazítják és kúpalakban szórja *robbantékjait* (a benne lévő golyókat és aczélburkának darabjait, szilánkjait) az ellenségre. Nevét *Shrapnel* angol ezredestől kapta, a ki mai alakját 1803-ban föltalálta.

7. *Kartács*: erős papirosból vagy bádogból való hüvely, golyóval, vasdarabokkal töltve, mely a kilövés után mindjárt szétszakad. Neve az olasz *cartaccia* (= papiroshüvely, töltényhüvely) szóra megy vissza.

8. *Dumdum-golyó*: olyan puska-lövedék, melynek hegyéről leszedik az aczél- vagy nikkellburkot, úgy hogy találáskor az ólommag kitolul belőle és rettenetesen roncsol. Nevét *Dum-Dum* keletindiai községtől kapta (Calcutta mellett), a melynek fegyvergyárában először csinálták. Eredetileg tigriseknek és „nem fehér“ embereknek volt szánva.

TOLNAI VILMOS.

Kép. Az ó-egyh. szláv nyelvemlékek közül az orosz földön talált „Codex Suprasliensis“-ben van egy *kapv* szó, melynek jelentése „είδωλον, εἰκών, götzenbild“, ebből *kapište* ua. és „heidentempel, altar“ (vö. or. *kapišče* ua.). — Erről a szóról legutóbb PAASONEN HENRIK írt a „Wörter u. Sachen“ cz. folyóiratban (Band VI. 143), s fejtegetését néhány kiegészítő megjegyzéssel MIKKOLA J. J. toldotta meg. A czikk veleje ez: Nagy valószínűséggel állítható, hogy az ó-egyh. szláv *kapv* a protobolgárok nyelvéből, tehát egy török nyelvből való. E nyelvben a szó **käp* hangalakban volt meg (vö. ujj. *kep* „form, bild“; ó-oszm. *gib* „ebenbild, bild, ähnlichkeit“; tel., alt., schor. *käp* „mass, modell, leisten, schema“; jak. *kiäb* „form, gestalt“; a magy. *kép* egy ó-bolg. tör. **käp*-ből). Hogy ez ó-bolg.-tör. alakból mért nem lett a szlávban a szláv hangtörvényeknek megfelelően **čepv* (vagy **cepv*), annak okát MIKKOLA a tör. *ä* képzésben látja. A mint a tör. *köč*- „nomadisieren“ igéből or. *kočeval* keletkezett, az az *ö*-ből *o*, azonképen keletkezhetett tör. *ä*-ből is szláv *a*. MELEGDI JÁNOS.

Bobiskum, vobiskol. Váradai Mátyás, kézdivásárhelyi református papnak 1668-ban Franekérában megjelent „Égő Szóvetnek Avagy Rogyogó Fáklya“ cz. munkájának 47. lapján olvasom:

„Ellenben tselekefznek a' Pápifták: a' kik a' Iefus Christus vérenek Sacramentumát, a' bort, a köffégtől el vonfzák, és egy *Bobiscummal* (mint a' köffég szóll) bedugják szegényeknek fülöket. *Videtis* (ugymond) fed non *bibetis!*“

Simai Kristóf „Végtagokra szedetett Szó-Tára“ II. részében a 31. lapon (és senki másnál) találok a *vobiskol* igét „cantillo“ jelentéssel.

Nyilvánvaló, hogy mind a kettő a *Vobis cum* származéka.

Ragyog. Ha valaki ma a *ragyog* szót *ragyagnak* vagy *rogyognak* ejtené, legtöbbször jót nevetne rajta. Pedig hát a háromszéki és udvarhelyszéki magyar ma is *rogyognak* ejti (MTsz.) és a dédősei is (mint mindjárt látni fogjuk) így ejtették. A mi pedig a *ragyagot* illeti, egész régi irodalmunk tanúskodik róla, hogy a XVII. század legelején még senki sem írta a mai *ragyogot* másképen, mint *ragyagnak*.* Lássuk a bizonyítékokat: 1582-ben HUSZTI PÉTER Aeneisében (Gl.): „nagy gazdagság mia ugyan *ragyag* Szýne“. Az 1624-iki kiadásban is így. — 1590-ben KÁROLI GÁSP. Bibl. (680. l.): „A nap *ragyag*“. Az 1608-iki kiadásban is így. — 1611-ben MA.-nál: „*ragyag*“ és „*ragyagás*“. Ugyanígy 1621-ben és PP., PPB. minden kiadásában. — 1636-ban PÁZMÁNY PRED. (I. NySz.). — 1643-ban COMENIUS, Janua (5. l.): „A *ragyagó* nap“. A későbbi kiadásokban is így. — 1651-ben

* A NySz. idéz ugyan e korból is példákat a *ragyogra*, de idézetei mind hibásak.

ZRINYINÉ (I. NySz.). — 1664-ben GYÖNGYÖSI Mur. Vén.-ban (I. 66.): [Adamán-kő] kedvesb ragyagást ad gyűrő szépségének; (I. 186.): „Ragyagó falára tegzét függesztette“; (II. 285): „Magával viseli ragyagó szépségét“; (III. 295): „Igy jut az arany-is a szép ragyagáshoz“. — 1668-ban VÁRADI MÁTYÁS, Égő szövétnek (Cziml.): „Rogyogo Fáklya“; (Ajánl. lev. 9): „[az Evangeliomi fáklya] hatható rogyogáfa“; (uo.): „kegyelmed Istenes buzgóféggal rogyogo méltóféggos neve“. — 1672-ben NÓGRÁDI MÁTYÁS, Idvöség Kapuja (Ajánl. lev. 7): „Ismérzik gyémántnak ragyago fénléfe“.

Ime, ezek az adatok mind a XVI. századból és a XVII. első, sőt néhány még a második feléből valók. A *ragyog* mindig *ragyag*-nak vagy *rogyognak* van írva. (Az utóbbi csak VÁRADI MÁTYÁSNAK, a kézdivásárhelyi papnak munkájában fordul elő.)

A *ragyog*, eddigi tudomásunk szerint, először a sárospataki születésű FÜSÖS JÁNOS 1626-ban megjelent Királyoknak Tüköre ez. munkája címlapján fordul elő; azután APÁCZAI ENCYCL. (1653) hol *ragyag*, hol *ragyog* (98. l.); LIPPAY Vir. Kert (1664) aj. lev.: *ragyog* stb. Gyöngyösinek valószínűleg 1674-ben írt és 1693-ban megjelent Kemény Jánosában is már: „híret s nevét szépen *ragyogtattya*“ (8. l.); „Indusi gemantnak látnád ott köveit. Kedves *ragyogzással* jádczani fényeit (125. l.); sok kövek *ragyognak*“ (158. l.) „a' déllel jádczó nap *ragyokváni*“ (160. l.); „a nap *ragyogtattya*“ (162. l.); „*ragyogtatná* Fejedelemségét“ (172. l.) „fifak, panczel, karvas szép *ragyogvanival*“ (204. l.). Míg 1664-ben számtalanszor *ragyagot*, itt már igen gyakran *ragyogot* ír, s ebben bizonyára a közbeszédnek engedett, a mely a régi *ragyagot* a XVII. század második felében már többnyire *ragyognak* ejthette.

De nemcsak a *ragyag*, hanem a *csattag*, *dadag*, *harsag*, *pattag*, *vartyag* is gyakori még a XVI. és XVII. írónál (NySz.). Ma már, ha nem csalódom, csakis három igénk van az irodalmi nyelvben, -*ag*-gal, t. i. *ballag*, *farag*, *kaczag*. SZILY KÁLMÁN.

Kereggardom, Köreggardom: 1571 . . . az Attyat is Istennek mondiatoc, ki nem a fiu, sem à sz. Lélec: a Fiut is Istennek mon diatoc, ki nem az Atya, sem à sz. Lelec: A szent Lelket is Istennek mondiatoc, ki nem az Attya, sem a Fiu, Gazoly ki belőle Caroli Peter, ha lehet. Mutasd az Istennek igeiéből eszt à *kereggardomat*. (DÁVID F.: Az egy atya istennec, es . . . Fianac . . . Istenségekről. Eeeijb.) Latodé Caroli, miczoda *Köreggardomba* estetec be. Hol vagyon Istennek igéie ez rétes Isten felől (uo. Eeeij4). Mi lehet ez a *köreggardom*? a NySz. nem ismeri. Előfordul-e más írónál is, vagy csak egy DÁVID FERENCZ gyártotta szóval, vagy egyedül tőle följegyzett tájszóval van dolgunk?

HELTAI Krónikájában fordul elő e következő mondat: „A kerbe rendel vltótue valánac kerec *gardom* módiára: Ha valaki be ment

az egyic úton à fâc kôzet, Ot budosot annae vtâna, és ki nem iôhet vala belôle. A kert is fellyül be vala fedue rez halóual^o. (169. l.) Idézi ezt a mondatot a NySz. is a *gardom* czímszó alatt, de szabadon átdolgozva, átstilizálva.*

E leírásból nyilvánvaló, hogy a köreggardom nem egyéb, mint *útvesztő kert* (Irrgarten, labyrinthus); összetett szó, melynek első része *kerek, körek* (vö. ö-jét: szép köregeket épütete. HELT.: Krón. 168b., szép elegy kôreç vaczoráló házac uo. 169), második része *gardom*, a német Garten magyarosított mása. A HELTAI *kerec gardom*-ja is ugyanaz az összetett szó, a mi a DÁVIDNÁL elforduló, csak a DÁVID-féle metaphorás használatú. Jelentése mutatja, hogy nem tájszó, — hanem a labyrinthus, Irrgarten kifejezésére alkalmasint DÁVID FERENCZTŐL készített könyvszó. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Csatima. Nincs meg egy szótárunkban sem. JEREBICZI STEHENICS JÁNOS — veszprémi kanonok, majd gyôri nagyprépost — „Ululatus optimatum“ cz. halotti búcsúztatójában (megjelent 1736-ban) fordul elő, a 37. lapon. A kérdéses mondat így hangzik: „az Norvégiai tengerben lévô halak olly természettel bírnak, hogyha egy közfûlök vagy hálóval, vagy horoggal, vagy másféleképpen ki-fogatik, a' többi halak bújokban bánattyokban olly nagy *csatimát*** indittanak Norvégiai tengerben, hogy a' hajót is csak nem fûl-forgatták.“ A MTsz.-ban „*csatináz*: zajt esap, lármáz“ balatonmelléki tájszó. Ugyanez megvan CzF.-nál s ugyanitt *csatiráz* l. *csatináz*. E szerint a *csatina* a NySz.-ban is meglevô *csatora* szóval függ össze, a melynek jelentése: „strepitus; geräusch“. — L. CzF., Ball. Telj. Szt. és KelB. (1904). PUTNOKY IMRE.

Vargabetü. (MNy. jún. sz. 266. l.). Június közepe táján a következő levelet kaptam SZIDAROVSKY JÁNOS volt tanítványomtól, a kit pünkösdkor megismertettem megjelenendô cikkemmel, s egy-szersmind megbízta, hogy Szolnokon tudakozódjék: „A mult héten érettségi vizsgálat volt, ezért csak most járhattam a *vargabetü* után. Itt csak á. é.-ben használják. Igaza van Tanár úrnak, hogy sohasem jelent derékszőget, hanem mindig görbe vonalat. Egy öreg varga így magyarázta meg: „Ha az inasomat elküldöm valahá és közben haza megy az apjához, *vargautat tett*“. További faggatásra azzal felelt, hogy „a *vargaút* és *vargabetü* mindegy“. A KERTÉSZ vargabetüje itt csak *kaptafa*. Nagyot nevetett az öreg, mikor vargabetünek

* NySz.-ben: Gardom: [sepimentum; einzäumung?] A kerbe [] vltótue valânac kerec gardom módiára; ha [] valaki be ment az egyic uton [] a [] fâc kôzet [] budosot [] és nem [] iôhet vala ki belôle.

** Bizonyára sajtóhiba *csatina* helyett; ez pedig elvonás a *csatináz*ból, mint a *hadona* a *hadonáz*ból. SZERK.

neveztem. Jártam másoknál is, de senkisémet tudott egyebet mondani. A csizma díszítésére szolgáló „nyelvet“ itt nem nevezik vargabetűnek.

Sajnálom, hogy egyébbel nem szolgálhatok, de annyi eredménye mégis van a keresésemnek, hogy a *vargautat tesz* léte beigazolódott.“

Azóta többfelől igazolják a „vargautat“. B.-né Soós VILMA asszony, Dr. L. J.-né, B. ANNA ismerik, a két első csak az „utat“, a „betűt“ nem. L.-né a múlt nyáron is hallotta egy atyafitól, midőn a szalontai csonkatorony Arany-szobájába mentek föl: „Ejnye, milyen *vargautat teszünk!*“.

Szomorúan emlitem meg, hogy két régebben ide szakadt ember, kiket megkérdeztem a *vargabetű* felől, így magyarázza: „Hát akkor *csinálók vargabötüt*, a mikor nem akarok kerülni, hanem *átvágok*“. Ez, persze, éppen ellenkezője a vargabetűnek, az *átút!*

Végre van még egy érdekes adatom Herédi csizmadiától a ki azt mondta BATIZI LÁSZLÓ tanárnak: „Mikor elszabok vagy elvarrok, az a *vargabötü*, a mit aztán el kell csinálni“. LEHR ALBERT.

Zánk. Erre a szóra és származékaira („bezánkol“, „bezánkolódik“) csak egy abaújmegyei adatunk van 1839-ből (l. MTsz.). A szeptemberi számban (336. l.) G. Z. ezt mondja: „Hogy a nép ismeri-e e szót még ma is, vagy másutt is, nem tudom, de a közlés helyességében nincs okunk kételkedni, mert a *zánk* nyilván német jövevényszó: kfn. *anke*.“

Én annyit mondhatok, hogy *zánk* ma is él a nép száján. De nem közkeletű. Ismerem dunántúlról így: „Rossz a *zánkja*“, „eltörött elromlott, elkopott, elrázódott a *zánkja*“, „leütötték, lefeszítették a *zánkját*“. *Fareteszt* jelent, de ezért van *vas-zánk* is (vö. *fabádog*, Tompánál: *vasvályog* stb.). Jelent „csomó“-t is. „*Vess zánkot* rá, hogy ki ne csúszszon a kezedbül (a kötél)“. Ige származékai: *bezánkol*, *kizánkol*, *elzánkol*, *fölzánkol* (zánkot csinál rá). Ezt: *bezánkolódik*, melyet az abaúji adat „bezánkózik“ jelentésben közöl, csak ily értelemben ismerem: „becsukódik“, p. az ajtó, magátul, vagy ha befagy, bedagad.

Arra, hogy a névelő z-je a magánhangzóval kezdődő névszóhoz csapódjék (mint „azánk“ helyett = (a) „zánk“) nem tudok analóg példát. LEHR ALBERT.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Murányi Vénus egy helyéhez. A II. rész 95. versszakát BADICS FERENCZ az 1905. évi kiadásában (M. Remekírók. 97 l.) így nyomatta le:

Itt Kürthy Ferenczné, nem paraszt özvegyiség,
Hanem főrend s nemes *lákosi* nemzetség,
Kinek Kata nevet adott az kereszttség,
Lakik vala, s övé volt ez az örökség.

Ellenben az 1909-ik évi kritikai kiadásában (M. Tud. Akad.) e versszak 2-ik sorát így közli (59 l.):

„Hanem főrend, s Nemes *lakosi* nemzetség“, s e változat mellett megmarad az 1914. évi akadémiai kiadásban is (R. M. Költők Tára. XVII. századbeli M. Költők, 164 l.).

A változtatás szükségét a kritikai kiadás 204. s 205. lapján BADCIS így indokolja:

„[Az 1664-iki első kiadásban] Nemes *Iákosi* nemzetség mindenestre sajtóhiba, mert *Jákos* nevű helység nincs; *lákosinak* olvasva sem egészen helyes, mert *Lákos* nevű hely sincs. De *Lakos* nevű ma is négy van Zala megyében, régen talán máshol is volt; Kürthiné ezek egyikéből származván, lehetett *lakosi nemzetség*“.

Itt is bebizonyul az igazsága annak az axiomának — a mit az Akadémia, annyi keserves tapasztalata után, egyszer már csakugyan szigorú utasítással adhatna a megbizottaknak —, hogy t. i. a régi szövegek kétséges írás- vagy sajtóhibáit jobb az új kiadásban változatlanul meghagyni, semmint esetleg hibásan kijavítani. Ime a bizonyíték:

CSÁNKI DEZSŐ (Tört. Földr. I: 156) a gömörmezei régi családok során említi a *Jákófiakat*; NAGY IVÁN pedig többek közt ezt írja rólok: „*Jákóffy család.* (Rahói és Szuhai ű). Gömör vármegye egyik nevesebb kihalt családja. Irattak Szuháról, de leginkább Rahóról, mely ősi birtokuk volt... A család nemzedéksorát férfiaágon Ferencz, murányi kapitány 1639-ben zárta be. Ennek testvére: Kata előbb Kürthy Ferencz, utóbb Jánoky Gáspár felesége“.

Tehát a *Jakófi* am. *Jákófi*, nem pedig *lakosi*. SZILY KÁLMÁN.

Begyén = bölény. Nyelvészeink figyelmét PUTNOKY IMRE csak néhány hónap előtt terelte e szóra (MŰ. X: 96). Én a következő régibb munkákban akadtam a nyomára: Album Oltardianum nevű krónikában 1134-ből (Trauschenfels: Deutsche Fundgrube z. Gesch. Siebenb. 1860. a 10. lapon): „Die wilden Ochsen... so von die zeckelu *Begyen* oder *beogin* genannt. — RÁKÓCZY Gy. egy levelében 1643-ból (GR. LÁZÁR KÁLMÁN: A szabad term.-ből 1873 a 175. lapon): „*Begyimes* vadászatot rendeltünk“... „*Begyin* vadászathoz értó peczézeivel“. E levelet GR. KEMÉNY JÓZSEF közölte. Vajjon hiteles-e? — CSIBA ISTV: Dissert. hist. phys. de mont. 1714 a 128. lapon: „Uros, quos Siculi *Begy*e appellant“. — BSZD.-nál: „*Bedény*: erdei Bika, jáhor, belénd, *begyény*, bölény. — PPB. (1801): *Begyény*, Urus, Auerochs. — EDLINGER A. (Erklär. d. Tiernamen, Landshut 1886 a 114. lapon) kisüti, hogy a *begyin* szó töve a *begy* = dicker Hals! Kalauza e tekintetben csak PODHORSZKY hirhedt magyar-khinai szótára lehetett, melyre hivatkozik s a hol a *begy* szó csakugyan előfordul.

Vajjon a köv. erdélyi helynevek ide tartoznak-e? *Begyenkő*, *Begyenkő-völgy* és *Begyenkő-rét* Altorján; *Begyenvölgy*, *Begyenpatak* és *Begyén bérce* (Brassónál) (l. Orbán Bal.).

Nagyszeben.

SZALAY BÉLA.

Sületlenség. Az „Archiv für slavische Philologie“ legutóbbi számában (l. XXXV. köt. 349 s köv. lp.) a többi közt van egy értekezés, a melynek ez a címe: „Beiträge zur ukrainischen Wortforschung von R. STOCKI“. Az értekezés szótárszerűen felsorol egy

sereg kisorosz szót, a melyek a kisoroszba különféle nyelvekből kerültek. Az értekezésben sok a csodabogár s a nagy tanulatlan-ságra valló egybevetés. Ime mutatóba egy a sok közül. A 353. lapon az van, hogy a kisoroszban van egy szó, a mely *hužvà* alakban él. Erről STOCKI ezt írja: „*hužvà*, -vy f. ‚Eisenkette, die den Pflug mit den Rädern verbindet‘; < magy. *húzvas* ‚das Zugeisen‘. — Stocki szerint tehát a kisor. *hužvà* a magy. *húzvas* mása. Hát ez az úr se a magyar nyelvészetből, se a szlávból egy szót sem tud. Igaz, hogy BALLAGI szótáraiban van *húzvas* ‚zugeisen‘ szó, de következik-e ebből, hogy ilyen szó a magyarban is van? S aztán hogy lesz *húzvas*-ból kisor. *hužvà*? A kisor. *húžva* eredeti szláv szó (vö. tót *húžva* ‚güzs‘, szerb-horv. *gužva* ‚flechte aus schlanken reichern; ekegüzs‘, lengy. *gažwa* ua. stb., (k. BERN. EtWb.), s ezt egy szlavista ne tudná! Nagyon csodálkozunk, hogy olyan előkelő lap, mint az „Archiv“, ilyen sületlenségeknek, mint a milyenek ez értekezésben is vannak, helyt ad.

M. J.

Két haza. (MNy. VI:457, VII:133.) E szólás eddig csak a XVIII. század második feléből volt ismeretes, akkor lett közkeletűvé. Az itt következő adat jóval korábbi. DEBRECZENI EMBER PÁL „Szent Siklus“-ának előljáró beszédében írja 1700-ban: „annak első Írójához való kettős szoross fiúi kötelességem indítottanak arra, hogy újban világ eleibe adjam, és meg-elevenítsem, a' Nehai Tudós sz. I. Magyarázó Doktornak, MARTONFALVI GYÖRGYNEK, *mind a' két Hazában* hajdan fényesen tündöklő nevét“.

Magyar tenger. Így nevezi a szállóige a Balatont. TÓTH BÉLA nem vette be szállóigéink gyűjteményébe, bár — tagadhatatlan — odavaló ez is. E szállóigénk akkor keletkezhetett, a mikor a Balaton mint költői tárgy bevonult a költészetbe. A XVIII. század végén s a mult század elején költőink egész sora foglalkozik a Balatonnal. Sorrendben PÁLÓCZI HORVÁTH ADÁM az első, nála találjuk először szállóigénket is. KAZINCZY Orpheus-ában jelent meg „Tsalattatás“ cz. költeménye. Ebben egy helyt így énekel: „Már a' veszes *magyar tenger*' zuhogása hallaték“ (Orph. I:58., 1790). Ugyancsak az Orpheus-ban megjelent más költeményéből valók a köv. idézetek: „Nézem: mert eleven színnel rajzolja *Hazámnak | Tengere*, mint állnak tüzes oszlopok ott az ezüst szín | *Viz' tetején*“ (226. l.). „Jer hát vig Lelkem közelebb e' *Pannoni Tenger'* | Partjaihoz“ (227. l.). A Holmi II. darabjában is többször előkerül, pl.: „Gyönyörködtél a' Balaton' *Magyarok' Tengerében*“ (161. l., uo. 220). „Hajókáztam *Hazám' tengerébe*“ (223). Más költőkből is idézhetjük még a XVIII. századból. „Örvend e' szózaton, | Örvend ama' *magyar tenger* | a' Balaton“ (CSOKONAI: A haza templomának örömnappja. 1798). „Szedd-bé vitorláját hajódnak; | Festetised' *Balatonnya tenger*“ (VIRÁG B.: Poétai munkái 11. l., 1799). „Engemet a' Balaton, *Magyar Ország'* 's édes atyádnak | *Tengere* késértett, 's elakart süllyeszteni“ (uo. 150). A mult század elején már sűrűn találkozunk vele, a *magyar tenger* kifejezés szállóigévé lett. Itt csak két előfordulását idézem, melyek már különösségszamba mennek. GÖMBÖS ANTAL — BERZSENYINEK kevés erdetiséget mutató utanzója — „Kemenesi lyra“ cz. kötetében a Fertőről énekl: „Itt e' *Magyar tenger'* hullámos özöne“ (122. l., 1817.). P. HORVÁTH ADÁM a Rudolphias-ban (megj. 1817.) egy helyen szintén más vízre húzza

rá a „magyar tenger“ elnevezést, midőn így ír: „ha inkább ők is útunk sorsosai | Lenni kívánnak, Trapézig, ott mehetnének belé | A' *Magyar Tengerbe* . . .“ Jegyzetben hozzátesszi: *Magyar Tenger Pontus Euxinus, mare nigrum, most Mare Magiore*“ (73. l.)

PUTNOKY IMRE.

Bofána. A NySz. GVADÁNYIBÓL idézi ezt a szót: „A tzm s a nagy név széles *bofána* vagy farpóltz“ (Hist. 30.) — Hogy a kilencz kötetből álló Históriainak [pontosabban: A világnak közönséges históriája (1796—1811.)] melyik kötetéből való ez az idézet, azt a kilencz kötetnek említett lapját, de a fent idézett mondatot még így sem találjuk. Alkalmunk volt elolvasni GVADÁNYI Históriajának első hat kötetét — mert hiszen csak ez az ő munkája, a többi KIS JÁNOS és SIKOS ISTVÁN „szedegette össze“, — de a *bofána* szó sehol sem került elő. Sőt hiába keressük GVADÁNYINAK más valamelyik munkájában, a mondott lapon. A *bofána* tehát, míg valamely szerencsésebb szem föl nem fedezi a szülőhazáját, a NySz. azon árvácskái közé tartozik, a kiknek sem apjuk, sem anyjuk. Legfeljebb testvére akad, a minő pl. a *pengyó* s a *bakolás* (NySz. *bókolás* a.). Ezeket szintén GVAD. Hist.-ból idézi a NySz., de az előfordulásuk helyét épúgy nem lehet megtalálni, mint a *bofánáét*.

Talán e néhány sornyi megjegyzésünknek meglesz az az eredménye, hogy a NySz.-nak az a munkatársa, a ki GVADÁNYI kérdéses művének első pár kötetéből néhány adatot kijegyzett a NySz. számára, megkeresi e szegény levegőben lógó árváknak a lelőhelyét. Mert a míg ez meg nem történik, az itt említett szókhoz a nyelvész csak a legnagyobb bizalmatlansággal nyúlhat hozzá. P. I.

A nyelvújítás történetéhez. A Pozsonyban megjelent Magyar Hirmondót 1786 június 21-ikétől ugyanazon év végeig BARTZAFALVY SZABÓ DÁVID szerkesztette. A szeptember 30-án kelt 68-ik Levélben a szerkesztő így vitatkozik egy előfizetővel:

— Azt mondod: de még se látom által, hogy hogy volna olyan nagy szükség a sok új szókra, annyival inkább, hogy körül lehet őket írni.

„Értem. Kettőt mondtál hát; ehon felelek. Itt van nálam mindenkor 6 féle külföldi ujság; jöjj ide, mikor írok, majd meg láthatd, hogy írom az ujságot. Nézd, ezt csinálom: előfordulnak p. o. valami hadi tisztek: *General Feldmarchal, General Adjutant, General d' Armée, Major, Brigadier, Marchal de Logis, Colonel General* stb. s majd meg a sokféle hajók: *Galeotte, Fregatte* stb., majd a sok fegyverek nemei és ezer e félek, még pedig csak a hadi dolgokban: hát még egyebben? bizony ha tisztán magyarul akarom, csak így: *Fővezér, feltiszt, altiszt, fel- vagy főhadnagy, alhadnagy, hadakozó hajó, nagy hajó, kis hajó* stb. Ládd-e hogy kell elmellőznöm a dolgot! s így mellőzvéen el a szókat, szépen elmellőzzük egyszersmind a tudományt, mert nem tudomány az, mikor egyik dolgot a másiktól nem tudom jól megkülömböztetni: csak *tiszt*, csak *tiszt*, mind csak *tiszt* stb. No hát kapom s körülírom: *az egész tábornak fővezére*; ugyan kérlek, nem jobb lett volna-e mondanom: *tábornok*? először, mert rövidebb, másodsor, szintűgy értődhető; azonban harmadszor, nagyobb erejű és hathatósabb.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Mindenhol. Megint csak avval kell kezdenem, a mivel ezelőtt öt évvel a *mindenkiről* szóló kis cikkemet bevezettem. Bármilyen közönséges is ez a határozó szó mai köz- és irodalmi nyelvünkben, ha nem is látszik rajta semmi újszerűséget jelző rag vagy képző, vagy összeszerkesztés, mégis a NySz. adatai és saját kutatásaim azt bizonyítják, hogy a *mindenhol*, *mindenhonnan* és *mindenhová* hármas határozó szó a XVIII. század második fele előtt ismeretlen volt irodalmunkban. Helyettük: *mindenütt*, minden helyen, minden helyt, *mindenünnen* és *mindenüvé*, minden helyre határozókat és határozó szókat mondtak. Még FALUDINÁL sem olvastam a tárgyaltam határozó szókat. A nélkül, hogy egyéni alkotásoknak erősíteném őket, azon valószínű feltevés ellenére, hogy a régi *akárhol*, -honnán, -hová, *sehol*, *néhol* stb. mellett késői analogiás köznyelvi fejlődések, csak rámutatok arra az érdekes körülményre, hogy a *mindenhol* a *mindenkivel* teljesen egyidőben lép föl irodalmunkban, azaz 1770-ben.

A XVIII. századi merészebb szófaragóknak sorát megnyitó KALMÁR Prodromusában olvashatók a következő sorok:

Vólt-*vala mindén-holott*; lészén *mind anyi holott*-is: (209) Mëllj sár-is, a-kövek környül a-fészék üregjét *mindén-holott* bé-tölti; (247) *mindén-holott* széljel mæg-tudhassák az-Okossak (302). Sőt mai rövidebb alakjában is:

Többire *mindén-hol'* gyökerig ki-veszett a-gyümölcs-fa (225); Lédj! kedvess! *mindén-hol'* igen-kedvess! jelés Esztrág! (380). A *mindenhonnan* nem kerül elő KALMÁRNÁL, de a csoport harmadik tagja megvan: ezék -'s ugj-szinte legelni ki-jőnek *mindén-hová* (310).

Szótárilag a *mindenhol* 1792-ben BARÓTI SZABÓNÁL lép föl először, mindenhol: mindenütt. A párjai hiányoznak. MÁRTONNÁL 1823-ban csupán a *mindenhová* az „üerallhin“ alatt, úgy hogy e hármas határozó szónak irodalmi élete tulajdonképen a XIX. század közepe felé kezd általánosabban mutatkozni, mert csak a Tzs. (1835) ismeri valamennyit. Csak kiegészítésképen jegyzem meg itt, hogy a régi *mindenünnen*-szónak a NYÚSZ. II. kötetében SZÉCHENYINEK tulajdonított *mindünnen* összerántása már előbb is olvasható: Haz. Tud. 1807, I. 199. lapján: „a' Várost majd nem egészen körül veszik *mindönnen*.“ Nem SZÉCHENYI különossége tehát. Én a régi *másunnan*, *egyébönnen*, *egyébünnen* analogiájával igazolnám keletkezését.

A *mindenhol* újabbkori fejlődése mellett szól a *máshol*-nak is késői fellépése (l. NySz.) is.

Körött, köré. A MNy. III, 184. lapján a *távottam* névutóról szólva, megemlítettem a *körött köré* névutókat is, azt állítván róluk, hogy a mult század harminczas éveiben, illetőleg a XVIII. század végén keletkeztek. A *körött* névutóra 1838-ból, a Tzs-ből hoztam

föl az első adatot. Mindkettőt besorozza már a particulák közé KALMÁR a Prodomusban a szokásos származtatásaival együtt (166. Sectio X. De Particulis).

Köré, olim *kéré* (in circum circo). Significat motum ad locum: est enim tertius casus nominis *kér* (*kör*) circus.

Körötti, *kérött* (circum). Ab antiquo *kérde*, *kérte*, *kért* in circo.

Régi nyelvünk ezen névutók helyett csak a *hörnyül*-t használta és ismerte. Figyelmet érdemel KALMÁS magyarázatában a *kör* circus szó, mely eddigi tudomásunk szerint második adatunk e szóra általában, ragtalan alakjában pedig először itt található. Vö. MNy. VII, 34.

Rendelkezik. Több nyelvújításnak tartott szóról kimutattam már, hogy csupán régi szavaknak felelevenítései vagy másodszor megalkotott újítások, mivel első fellépésük alkalmával az irodalom nem vett tudomást róluk. Ezen utóbbiak közé tartozik a *rendelkezik* is. Azt olvassuk róla a NyÚSz. kötetekben, hogy csak 1830-ban, SZÉCHENYINÉL kezdődik irodalmi élete. Előbb a *verfügen*, *anordnen*, *disponieren* csak *rendelni*, *elrendelni* volt. Olyan helyen találja az ember több mint száz évvel előbb, a hol nem is sejténé. GR. KOHÁRY ISTVÁN írja a *Munkács Kóvárában szerzet Verseken*, 1720-ban: Nem kel felejtkezmem, s-kel már *rendelkeznem* az *musikásokról* (16. l.).

Mint látjuk egészen mai jelentésben és a helyes, magyaros vonzattal használja. Valószínűnek tartom, hogy KOHÁRY a nélkül, hogy új szóalkotáásra gondolt volna, a *felejtkezmem* szóra ütött rá a tollából észrevétlenül kiszaladt *rendelkeznem* szövei. Van még több érdekesség is KOHÁRY verseiben. Több köznyelvi szót itt olvastam először, pl. a *vegyül*, *kiképez*, *tekintetbe vesz* stb. kifejezéseket. Ezek közé tartozik a

Felkent is, melyet a NyÚSz. I, SZI MERÉTTŐL 1815-ből ismer. KOHÁRYNÁL ez sűrűen előfordul mai: *geweiht*, *gesalbt* jelentéssel:

Vala olyan üdö, napom fényét láttam,
felkent királyomnak, hiveséggel szolgáltam

(Az *bv* enyhődésére . . . szerzet Versek cziml. 2.)

hive voltam ugyan, s-leszekis uramnak,
le tett hitem szerint *fel kent királyomnak*.

(Üdö mulatás közben Szerzett Versek 58.)

Előbb, s mint a NySz. bizonyítja, utána is, sokáig csak *kenett* volt a *geweiht*. A *föl*- igekötőt bizonyosan a *fölszentel* hatása alatt vette föl. Különben a XIX. század elején sokszor találkoztam e szóval pl. a Haz. Tud.-ban 1806-ban: „Volt nekünk . . . oly Fő Templomunk, melly Királyainknak *felkenetés*ökre . . . rendeltetett“ (234). KAZINCZY írja ui. 253. l. „ott a' *Múzsák Felkentje* fekszik.“ Alkalmasint erre a kapcsolatra vonatkozik a Mondolat rosszalása.

Közelg. Még egy új szó, melynek szintén kettős dátummal jelölhetjük irodalmi föllépését. A NyÚSz. I. 1835-ben találja először (Tzs.), kerek száz évvel előbb a *Boldog Halálnak Hajócskájában*, 1737-ben is fölbukkan: „Mortem venientem nemo hilaris accipit. Az *közelgő* Halálnak el-jövetelit senki nem várja olylly vigan“ (praef. 4).

SIMAI ÖDÖN.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

Asztalos szerszámok: „eresztő gyalu 4, párkányozó gyalu 6, félkéz fűrész 2, enyvezni való lábas rézserpenyő, ráspoly 1.“ (Invent. Fogaras 1676. E. F. L. XIV. O.)

Csellye. A verpeléti fiskális jószágoknak esztendei introitusa című (datum nélküli) kimutatásban írják: „tizenegy *csellye széna*.“ (Urb. Irregest. 5. csomó a 17. század végéről.)

Filegoria vagy filagoria. A filegoriának nevezett nyári ház (lusthaus, turris voluptaria) majd minden régi összeírásunkban előfordul a kerti épületek között. Fából készült, emeletes, torony-szerű épület volt ez, fölül erkéllyel. Az emeletre a grádics kívülről vezetett fel. Az alábbi adatok azonban mutatják, hogy a filegoria nem csupán kerti nyári ház volt. Sok helyen ugyanis a górének nevezett strázsaházat is filegoriának hívták. Fogaras várának 1676. évi inventáriuma írja például 1676-ban: „Doboló bástya szegeletin kőből s téglából rakva egy gombos, sendelyes héjazat alatt egy *doboló filegoria*, melyben vagyon pálczástúl egy pár rézdob.“ Ugyanezen inventáriumban olvassuk: „Szabó bástyán vagyon kőből rakott *vigyázó filegoria*, melyre megyen fel grádics.“ Vajdahunyad 1685. évi inventáriuma írja: „Ezen bástya tetején vagyon *vigyázó filegoria*, deszkatornáczos, fagrádicsos.“ Kővárról írják 1691-ben: „Az majorházzal ellenben vagyon egy *vigyázó filegoria* deszkázott, jó sendelyezés alatt.“ Fogaras várában (1690-ben) a „*filegoriás pincze*“ leírását olvashatjuk: „Pincze felett való filegoria avagy deszkás tornác. Ezen filegoria in rotunda forma kötéses oszlopokon vagyon; körökörnyül párkányos deszkázatja“. Kővár 1691. évi inventáriuma is több strázsáló filegoriáról emlékszik meg. Az egyikről ezt írja: „Az majorházzal ellenben vagyon egy *vigyázó filegoria*, deszkázott, jó sendelyezés alatt.“ Fogaras 1691. évi inventáriumában pedig ezt olvashatjuk: „*Törvényes filegoria*, azhol assessorok szokták az törvint folytatni.“ (Ez inventariumok az Erdélyi Fiskál. Levéltárban találhatók.)

Gurabolás és vancsollás. A magyarbéli hegyen lévő urasági szőlőről írják 1703-ban, hogy 42½ oktál. Ebből egy oktált a zsel-lérek mivelnek, „37 oktált és felet kész pénzen munkáltatja az uraság. Mely közönséges munkára 390 frt. reámegyen *guraboláson* és *vancsolláson* kívül. Kinek is az gyomlálása 30 frt. Az gurabolása és vancsollása, mivel minden esztendőben egyaránt nem gurabol-tatik, hol több, hol kevesebb“. (Urb. et Conscr. 85. f. 62. nr. 1703. Invent. Magyarbél.)

Gyalamolni. Tasnád 1644. évi összeírása felsorolja az uradalom gyalmos hálóit. Megmondja, melyiknek vannak meg vékony kender idegei s melyek idegetlenek („idegetlen gyalmos háló“). A tasnádi

halastóról meg azt írja, hogy igen gazos, hináros és sulymos tehát gyalommal nem lehet beune halászni. Az összeírás ezt imígyen írja: „öreg tho melyet nem *gialamolhatni* az sok gaztól“. (Nemzeti Múzeum, Urb. seu connumeratio Tasnád 1644.)

Hidas. E folyóiratban jeleztük már, hogy a hidas szón a kompot értették. Az alábbi adat azonban azt bizonyítja, hogy a repülőhidat is hidasnak hívták. Fogaras 1690. évi inventariuma írja: „Oltra csinálva, általtjáró cszonakon hidas öt gerendákra, *hidlása* 45 fenyű vastag deszkából álló, két fahorgon nyolcz szál hosszú kötél, item hajó szegeletin való *hordozó kötél* 2, az hajó orrán *kivető kötél* 3. Ezen hidasnak földben felásott kötéses oszlopjának az közepin van egy kötéltekerő csiga. Ezen csigáról az Olton által szolgál két árboczfára öreg vastag kötél 55 öl. Csiga árboczfáját tartó vasláncz 1.“ (Erd. Fisk. Levélt. Invent. Fogaras 1690.)

Jégel = négely. Hertnek 1643. évi urbariuma többször használja az *iegel* szót az ismert *négely* szó helyett. Így például a sernevelősről írja: „mikor maga számára főz is, minden főzésből az ur számára tartozik egy *ieghell* Sert adni . . .“. Valamivel alább írja: „egy *Jegel* Serrel tartozik . . .“. „Egész főzésből egy *jegel* sere, malatának harmada“. (Nemzeti Múzeum, Folio Lat. 3566.)

Kádárláshoz való eszközök. Szalonok és Rohonc 1649. évi inventáriuma a pintérházban lévő szerszámok között ezeket is említi: dugának való horgas kés, duga hasogatni való öreg kés, faragó fejsze, fenék fúró, vas sulyok, pintér kés, abroncs szorító vas, köröm vas, hordó szorító prés, egyenes szjó kés, görbe szjó kés, fenék vakaró kés, akna metsző fúró, szegező vas. (Körmendi ltr. Inventarium arcium Szalonok et Német-Ujvár.) — Fogaras 1690. évi inventariuma a „kádárláshoz való eszközök“ közt ezeket említi: „segítő vas, melylyel az abroncsotaz hordó fenekére vonják, faczirkalom, három vasfogú czirkalmozó eszköz, hordó dongát egyengető fában foglalt vas, horgas kézvonó vas, kézvonó bárd“. (Erd. Fisk. Levélt.)

Mángorló mesterek, a kik t. i. a vásznat simították. Fogaras 1692. évi inventáriuma írja: „Mángorló mesterek háza. Mángorló szín . . . Mángollás mesterségéhez való pad, rajta felüljáró, kívül terhelt faláda . . . Második mángorló szín, ennek mángorló padja és kővel terhelt ládája hasonló“. (Erdélyi Fisk. Levélt. Invent. Fogaras 1692.)

Mészégető pest. Az 1557. évben írják a tárkányi mészégetők: „Az meez egetes jo idwbe jo egetni, sem esswbe sem hydegbe nē jo, mi ezbe még sanyaroktonk, kyt my jo akoratyonkbol nē miveltywk volna es nē egetwnk volna egy *pestwel* tyz flor. de my rank vedtek es 4 flor. twbet mynekwnk erete nē adtonak . . . Tovaba az chege faat (i. 2. *csege* MTsz.) mykoron my meg vagtwk“. (Urb. Irregist. 4. csomó.)

Nyom-beadás és nyom-kiadás. A mint tudjuk, a XVI. és a XVII. században a lopott lovak és marhák nyomait a károsok olykor 50 mérföldig is követték; még pedig tanult *nyomjárók* vagy nyomnézők kíséretében. A hol a nyom véget ért, ott keresték a lopott jószágot. A nyomozást és a nyombeadást nálunk több rendelet szabályozta. E rendeletekkel olykor a régi összeírásokban is találkozunk. A gyalui uradalomnak 1676. évi urbariuma írja például az egyes falvagnál: „*nyomot tartoznak bevenni és kiadni . . .*“ „Ha nyo-

mot visznek az ő határokra, az nyomra tartoznak kimenni az károssal, kit ha kivihetnek határokról jó, ha pedig ki nem vihetik az nyomot, az kárt meg nem fizetik ez okon, hogy határok az gyalui havasokkal egyben foly . . .“ „Hé-Szomosnak nyom dologábul az szerint van dolgok, mint Hideg-Szomosnak . . .“ Gyalu faluról ugyanezen inventárium írja: „Nyomot sem be nem vesznek, sem ki nem adnak; szabados menetelt engednek az károsnak, segítik is keresésében“. (Erd. Fiskál. Levélt.)

Rosnicza. Vajdahunyad 1685. évi inventáriumja írja: „Só őrlő Rosnicza, két köve és agya egyéb eszköze nélkül“. Kővár 1691. évi inventáriumában pedig ez olvasható: „Az kapu árkocsakaja előtt vagy on egy hegyes fákkal megvert *levonó gém*, az mely gémnek az hátulsó részére két vastag lánczokkal vagy on kötözve két *Rosnicza kő* . . . Ennek az kapu vonó gémnek közepin az tengelye vaskarikás s vas kávákon forog . . .“ „Két pár Rosnicza allyokkal együtt“. Fogaras 1676. évi összeírásában is szerepel a „só őrlő resnicza“. Ugyanitt olvashatjuk: „vagy on itt *resnicza forma* két kis száraz malom“. (Erd. Fisk. Levélt.)

Szövevényes. Béltekről írják 1621. január 9-én: „Akkor és azelőtt az udvarház mostan mely helyön vagy on, az is mind a féle erdős, gazos és *Zövevényes* hely volt“. (Urb. Irregest. 3. csomó.)

ÖDÖNGŐ ÁBEL.

II.*

Házás: 1513: *Michaele hazas*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Hazug: 1536: *Hazug* Petherne cum filiis. [Zsuky-ltár (Erd. Múzeum). F. O. No. 13.]

Hegyben járó: 1385: *Atque in loco wlgariter Paul hegyben Jaro dicto similiter duo iugera existunt situata. . . Et in loco wlgariter chyrznje Jaro unum ac in loco hegben Jaro denominatum cou-similiter unum.* [Veszpr. kápt. mag. lt. Gyulakeszi 19.]

Hejazó: XVI. század: *Lignarius hejazo*. [Garamszbenedeki conv. lt. protoc. A. bekötési táblája első belső lapján.]

Hevér: 1529: *Venerunt ipsis in auxilium laboratores in fodinis wlgo heverek*. (Az OklSz. első adata 1606-ból. ld: 375. l.) [Kassa város nyilv. ltára 1396. sz.]

Hidhol járó: 1258: *Tendit inferius ad quandam portum infra pontem, qui hidholjareu apellatur*. [Bodó Péter gyűjteménye, Galgócz.]

Holdas: 1510: *Lego magistro coupatri meo unum equum wlgo holdosth*. (Az OklSz. első adata 1532-ből való.) [Gr. Kemény József gyűjteménye az Erd. Múzeumban.]

Homlok széle: 1520: *Quantum in loco homlokzele*. [Pozsonyi prot. extraser. V. k. 164. l.]

Hosszába: 1510: *Septimum in loco Naghaathhoozuban secus terram predicti Ladislai. . . Primum in loco Nagh uthhoozaba penes terram Johannis filii Augustini*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 237; 238—239. l.]

Hosszu-osztály: 1515: *Quarta in loco chopolnakra menyewbe*

* Lásd X : 135 és 181.

hossz ozthalba. [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 22. l.]

Hős: 1513: Nicolas *Hews.* [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. 1. 42.]

Iktatás: XV. század: Cheu feldeknek adasa es *ijktatasa.* Dl. 880. (1274-ből) hátlapján. Tauarnaknak adomanya *yhtatasa* es hatar yarsa. Dl. 976. (1277-ből) hátlapján.

Itél: 1405 (?), 1406 (?): stb. Ne *itelthethessenek* sem tilthatlissanak Jobagy. Dl. 9016. hátlapján. Hogy ne *itelthethessenek* iobagytok. Dl. 9220. hátlapján. Jobbagytok ne *itelthessenek* sem tilthatlissanak. Dl. 13083 (1437.) hátlapján.

Itélet-szabadság: XV. század: *Itileth zabadsagrol.* Dl. 5985. (1276-ből) hátlapján.

Járóba: 1523: Exinde in loco Egh haazhoz *Jaaroba.* [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5 k. 302. l.]

Jegenye: 1505: Valentinum *Ĵegenyje.* Zsuky-ltár (Erd. Múzeum) I. (időrendi) csomó.]

Jövedelem: XV. század; Dezmát ne aggianak az *ijvedelembel.* Dl. 863. (1274-ből) hátlapján.

Jövöbe-menöbe: 1510: Octavum in loco *Naghottrayereben* penes terram eiusdem Ladislai Anthal ab oriente. Novum in loco *Zenayewereivelghben* iuxta terram dicti Johannis Thylay . . . Quorum unum in loco kapolna, secundum in loco *fyzremenewbe.* Quartum in loco *Ethrekarchay menew vthra.* Decimum et ultimum in loco *Mezewre menewbe* . . . [Pozsonyi kápt. prot. I. 237, 243. l.] 1512: Medium in loco Megyerre *menewbe.* Uo. 329. l. 1520: Duo penes se se in loco Eghazhoz *menewben* uthnal prot. extras. 5 k. 151. 1520: Quar-

tum in loco *Thora Menewre.* Uo. 1520: Medium penes sese in loco Longwyzere *menewben.* Uo. 1526: Quorum unum . . . tercium in loco Kewhydra *Menewbe* . . . medium in loco falwra *Jewemben.* Uo. 10. l.

Kálnás: 1514: Sextum in loco *Kaalnaas ozthalya.* [Pozsonyi kápt. prot. extras. 5. k. 16 l.]

Kan: 1513: Altero Johanne *Kan.* [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Kápoztá (háposztás) kert: 1512: Tercium in loco *kapozthakerthnel.* 1524: Ceterum silvulam suam sive nemusculum *kapozthakerth* vocitatum. 1526: Medium in loco *kapoztha kerben.* [Pozsonyi kápt. protoc. I. 365. l.; prot extraser. 5. k. 343. l.; uo. 10. l.]

Káposztás: 1336: *Kapozthas* Kelemen. [Zsuky-ltár (Erd. Múzeum) F. O. No. 13.]

Káposztáskertre dölő föld: Ac similiter alia duo in loco. Erdewalath et unum in loco *kapozthakerthre dewler fewld.* [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 386. l.]

Kaptáralja 1512: Et duo in loco *kaptharalija* nuncupato. [Pozsonyi kápt. prot. 3. k. 160. l.]

Kár: 1513: In silva *Kaarerdeu* nuncupata. [Pozsonyi kápt. prot. 3. k. 229. l.]

Kenderhám: 1546: Redas canabinas alias *kender ham.* [Kassa város ltára. A kötélverő czéh szabályai, az irreg. részben.]

Kép-faragó: 1521: Quod nobilis domina Elena circumspecti Valentini *keep farago* in civitate Pesthiensi. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 587 l.]

Képhely: 1526: Medium in loco

kephelre Jewew. [Pozsonyi kápt. prot. extraser. 5. k. 10. 1.]

Keresztény: 1513: Elia *Kerezhthyen*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Kereszt-ut: 1518: Quartum medium in loco *kerethwthnal*. [Pozsonyi kápt. prot. extraser. 5. k. 104. 1.]

Kert mögébe: 1512: Quorum unum in loco *kerthmegjibe*. [Pozsonyi kápt. prot. I. k. 341 1.]

Kertmögyszél: 1518: Ad locum *Kerthmegzel* appellatum. 1523: Medium in loco *Kerthmegzeel* [Pozsonyi prot. extraser. 5. k. 103. 1.; 302. 1.]

Kesely: 1407: ... in cacumine unius collis *Keselzeghalma* vocata ... eundo quandam vallem *Kesel* vocatam. [Tholdalagi-levéltár (Erd. Múzeum) 1407. ápr. 7.]

Kétfertály: 1537: Duorum quartalium fenilium vulgo *keethferthaal*. [Pozsonyi kápt. prot. serial. 5. k. 600. 1.]

Kézelő: 1550: Duo ornamenta ad extremitates manicarum indusii vulgo *keez elew* dicta paria duo. [Viczmányi-Itár, Zemplén vármegye levéltárában, 35. sz.]

Kincs: 1513: Andrea *Kynch*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Kincses: 1521: Nicolaus filius circumspeticondam Ambrosii *kenches*. [Pozs. kápt. prot. 3. k. 575. 1.]

Király hegye: 1512: Iterum unum circa monticulum *kyral heghye*. [Pozsonyi kápt. prot. I. k. 362. 1.]

Kólya: 1517: Item currum *kolija* lego successori. [Kassa város nyilv. ltára 978. sz.]

Komló-kert: 1526: Undecimum in loco *Komloo kerth*. [Pozsonyi prot. extraser. 5. k. 10. 1.]

Kopár: 1513: Simone *Kopar*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Koponyás: 1469: Michael Kaponyas. Adam Kaponyas. [Lelesz: 1469/39.]

Kores: 1513: Benedicto *Korch*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Kormányos: 1512: Quorum unum in loco *Kormanyos*. [Pozsonyi kápt. prot. I. k. 336. 1.]

Kökény: 1512: Unum in loco *keucken melleth*. (Az OklSz. utolsó adata 1419-ből. Ld. 533. 1.) [Pozsonyi kápt. prot. I. k. 362. 1.]

Kő-könczöl: 1510: Quintum in loco *Kew kenzel* vocatis. [Pozsonyi kápt. prot. I. 253/al.]

Köpönyeg: XVI. század: Penultima *kepenegh*. [Garamsztbened. conv. ltára. Prot. A bekötési táblája első belső lapján.]

Körtvélyes-rét: 1513: Neenon unum pratum *kewrthwelyes Reth* appellatum. [Pozsonyi kápt. prot. 3. k. 205. 1.]

Között: 1512: In loco *keethwth kewzeth* secus terram Bartholomei filii Blasii. Medium in loco *keethwth kewzbe*. [Pozsonyi kápt. prot. I. 317. 1.; 338/39. 1.]

Kutra dülő: 1518: A plaga orientali in loco videlicet. *Kwthradewlew* nuncupato. [Pozsonyi kápt. prot. 3. k. 544. 1.]

Lakatgyártó: 1547: Benedictus *lakatgartho*. [Kassa város 1489—1528. évi jegyzőkönyvének elején lévő „*Matrica civitatis*“-ban.]

Lánkötél: 1546: Funem cum

qua currus utroque a latere connectitur et colligatur alias *Lankothel*. [Kassa város ltára, a kötéilverő czéh szabályai az irreg. részben.]

Lanthoz való könyv: 1559: Egy keonw Lanthoz walo. [Erd. Múzeum, Törzs-ltár.]

Lapos-tó: 1520: Secunda in loco *laposthooou*. [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 151. l.]

Lel: XV. század. Tizt tartoert az azzonyokat ne *lelhessek*. Dl. 7694. (1394-ből) hátlapján.

Lencsés: 1516: Anthonius *Lencschesch*. [Kassa város jegyzőkönyve 1489. 152. l.]

Lisztes: 1413: Pervenissent ad unum alueum *lyzthes* berek vocatum. 1444: Petrus *Ljztes*. Lucas *Ljztes*. Johannes *Ljztes*. 1513: Petro *lyzthes*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 46. Zsuky-ltár. (Erd. Múzeum) F. RS. No. 8. Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Ló-fő: 1526: Virgulta... ultra fluvium *Lofewwýze* predictum. [Pozsonyi protoc. extraser. 5. k. 296. l.]

Lófőség: 1550: Quomodo quidam primipilatus Kys Mýklos *lofisege* vocatus. [Kemény gyűjtemény, Nagyenyeden a vármegyeházán. I. k. 46. sz.]

Ludas-tó: 1526: Decimum-quentum in loco *Lwdasthozerebe*. [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 10. l.]

Lúgos: 1513: Paulo *lwgos*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Mag: XVI. század. Legumina-*magok*. [Garamsztbenedek conv.

ltára. Prot. A bekötési táblája első belső lapján.

Máglya: 1512: Medium in loco *Magla*. 1524. Medium in loco *Magla*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 338/9. 1. prot. extraser. 5. k. 343. l.]

Malomzsilip: 1520: Quoddam tenticulum suum wlgo *Malomzelep* appellatum in fluvio Danubii. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 536. l.]

Más: XV. század. Pomaz hi-
gyenek hataronak *masya*. Dl. 4389. (1353-ből) hátlapján.

Másfél: 1513: Altero Stephano *Masfel*. Martino *Masfel*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Másoddülő: 1526: Quintum in loco Masod dewlew. [Pozsonyi kápt. protoc. seriale 5. k. 10. l.]

Medve-barlang: 1511: Jungit quoddam Berch et per ipsum Berch ad eandem plagam attingit silvam *Medwebarlaga* vocatam. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 34.]

Meggyes: 1516: Quarum tria in loco *Meghghijes*, alia tria. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 386. l.]

Meggyes-kert: 1512: Secundum vero *Meggyeskerth* vocatum. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 364. l.]

Meghódolni: 1529: Sed Bude famam sic gestant, ut Vienna ipsi cesari obtemperasset et *megholdolt volna*. [Kassa város nyilv. ltára 1403. sz.]

Mellett: 1512: Medium in loco Kyserdew *melleth*. 1520: Tria in loco Nagh Gyewrg wtha *melleth*. [Pozsonyi prot. I. k. 338. l.; extraser. 5. k. 155. l.]

Mellett való: 1511: Nobilis Dam-

ianus Desew de Pewlewske *melleth valo* Zenthandras. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 63. l.]

Mély: 1512: Secundum in loco *Mel Gewdeur*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 336. l.]

Mély-ut: 1516: Alia tria penes fontem in loco *Meelwth* habitum. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 386. l.]

Menet: 1526: Decimum in eadem serie Benefalwaara *Meneth*. [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 10. l.]

Merő: 1513: Mathia *Mereu*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő, El. XX. F. 1. No. 42.]

Mester remek: 1532: Insuper scutum unum que nos solito vocabulo *Mester Remeek* appellare solemus. Hoc tamen adiuncto, quod nullus magistrandorum probamentum sui magisterii puta *Mester Remeek* cum aliquo alio laborari facere poterit. (Az OklSz. első adata 1601. Ld. 650 l.) [A kassai pajzskészítő czéh szabályai. Kassa város nyilv. ltára 1550. sz.]

Miként: XV. század. *Mykenth* Zakalost ezen egh haznak ýteltek wolph. Dl. 25148. (1267-ből) hát-lapján.

Mokos-füz: 1520: Nonum in loco *Mokos fýwze*. [Pozsonyi kápt. prot. extraser. 5. k. 151. l.]

Mögött: 1510: Medium in loco *Naadwary kee megeth* iuxta terram dicti Ladislai Anthal. 1512: Medium in loco *Kyserdeu megeth*. 1518: Ultimum medium in loco *kerth megeth*. 1520: Quintum in loco Bako Janos kerthe *megeth*. [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 237. l.; 338/9. l.; prot. extraser. 5. k. 104 l.; 151. l.]

Nagy-osztály: 1520: Quarum una in loco *Nagh ozthal*. [Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 151. l.]

Naspolya: 1486: Petro *Nospolija* . . . [Gróf Erdődy ltár, Galgócz. Lad. 97. Fasc. 3. No. 16.]

Nyakazó: 1573: Condam Francisci *Niakazo* tunc supremi capitanei castris Huzth . . . [Gr. Teleki ltár, Gyömrő. El. XX. F. 4. No. 31.]

Nyár: 1513: Tercium medium iuger in terra *Nagh Nyaar* appellata. 1523. Quintum in loco *Nyjaar* allya . . . (Az OklSz. utolsó adata 1429-ből való. Ld. 691. l.) [Pozsonyi kápt. protoc. I. k. 413. l. Pozsonyi kápt. protoc. extraser. 5. k. 326. l.]

Nyereggyártó: 1516: Circumspecti Stephanus *Nyereg gyartho* et Georgius Thoth, de Buda . . . Stephanus *Nyereg gyartho* . . . [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 355. l.]

Olajverő: 1545: Georgius *Olajwerü* de Pesth. [Kassa város 1538—1552. évi jegyzőkönyvében levő „Matrica civitatis“ lapjain.]

Oltalmazni: XVI. század. *Otalmazni* poronchiolia ez felewl meg Irth nepeket Laios kiraly Mikor Irnanak ezer harumzaz es Niolecz eztendgben. [Erd. Múzeum, Törzsltár: 1368. ápr. 26.]

Orros: 1480: Michael *Orros*, 1486. — Michael *Orros* . . . Stephano *Orros* . . . [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XV. F. 1. No. 17. — Gr. Erdődy-ltár, Galgócz, Lad. 97. F. 3. No. 16.]

Ország: 1512: Sextum similiter in eodem loco *Basth*, cuius diverticulum ad locum *Orzag ewrenye* protenderetur. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 336. l.]

Orvos: 1523: Sebastiano filio Laurencū *Orvos* patri scilicet Pauli *Orvos*. [Pozsonyi prot. extraser. 5. k. 321. 1.]

Órény: 1512: (ld. *Ország*).

Ötven: 1465: Lecta pernos Gallum custodem, Paulum de *Ethwen*. [Veszpr. kápt. orsz.-lt. decimae epp. et capli 17.]

Pajzsgyártó: 1509: Barlabas *pajzs Jartho* adeptus est ius civile. [Kassa város 1489—1528. évi jkvének elején lévő „*Matrica civitatis*“-ban.]

Parlagos: 1518: Pariter cum loco desolate vinee *parlagos* dicte. [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 469. 1.]

Pázsitos: 1444: Andreas *Pasitus*. (Az OklSz. első adata 1521-ből való.) [Zsuky-ltár. (Erd. Múzeum) F. RS. No. 8.]

Pattanyus: 1513: Alberto *Pattanthys*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő, El. XX. F. 1. No. 42.]

Pecsétes: 1516: Egregius Emericus *Pechethes* de Palota. [Pozsonyi kápt. prot. 3. k. 353. 1.]

Pénzes: 1500: Ac nobilium Egidii *Penzes*. [Pozsonyi kápt. prot. I. 425. 1.]

Petkó: L. Forgósziget.

Pinás: 1513: Barla *Pynas*. [Gr. Teleki-ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Polyva: 1510: Medietatem cuiusdam vallis seu alvei aquarium *Wyffalwycwewlgh* alio nomine *polywaphathak* appellati. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 252. 1.]

Postásház: 1512: Quandam domum ad dictam capellam beati Emerici ducis pertinentem *posthathaz* vocatam in teatro dicte

civitatis Albe Regalis... [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 118. 1.]

Potrohos: 1514: Necnon alterius Petri *Potrohas*... [Pozsonyi kápt. protoc. 3. k. 260. 1.]

Rakottyás: 1510: Johannis Thylay de kerezthes medium in loco *Rakothyas* penes terram... (OklSz. utolsó adata 1476-ból, l. 804.) 1513. Unum molendinum fel-sewmalom ac quandam particulam terre *Rekethyes* vocate. [Pozsonyi kápt. protoc. I. 237. l.; 3. k. 205. 1.]

Ritka-erdő: 1523: Unum in loco *Rythka erdeu*. [Pozsonyi kápt. prot. extraser. 5. k. 305. 1.]

Róni: XV. sz. Hogy az azzonyok iobagyt meg ne *rojjak* orzag kewzybe. Dl: 1421. (1295-ből) hátlapján.

Rostás: 1513: Valentius *Rosthas*. [Gr. Teleki ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Rózsás-hegy: 1513: Molendini in fluvio Nagk Zamos sub promontorio *Rosas hegije* vocato. [Pozsonyi kápt. prot. 3. k. 234. 1.]

Sajtos: 1513: Mihaele *Saytos*. [Gr. Teleki ltár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Sánta: 1536: Demien *Santa*. Zsuky ltár (Erd. Múzeum) F. O. No. 13.

Sapka: 1531: Quod autem sui familiares *sabkam* unam lucrati fuerant, opere precium esset sane, ut ea ipsa *Sabka* Loretum vel ad chesthakho mitteretur. [Kassa város nyilv. ltára, 1543. sz.]

Sarkantyus: 1505: Paulus *Sarkanthyus* de Miskolcz. [Kassa város 1489—1528. évi jegyzőkönyvének elején lévő „*Matrica civitatis*“-ban.]

Serfőző: 1536: Georgius *Serfeuzer*. [Zsuky-Itár (Erd. Múzeum) F. O. No. 13.]

Sikos: 1515: Quinta in loco *Weicgh kewzbe sykos*. [Pozsonyi kápt. prot. extraser. 5. k. 22 l.]

Sima: 1513: Jacobo *Syma*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Sógor: 1513: Johanne *Sogor*, Petro *Sogor*. [Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Sóvágó: 1444: Johannes *Sowago*. 1513: Petro *Sowago*, Thoma similiter *Sowago*. [Zsuky-Itár (Erd. Múzeum) F. RS. No. 8. Gr. Teleki-Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Sörte: 1461: magistratum Petrum *Seurthe* subnotarium nostrum. [Zsuky-Itár (Erd. Múzeum) F. 11. No. 7.]

Sötét: 1520: Duodecim in eodem ordine in loco *Setheth* (Folytatjuk.)

gyoolch. [Pozsonyi prot. extraser. 5. k. 176. l.]

Szabadság: 1399 (?) *Zabadsagrol* valo, hog' yobogyokath senky neytelhesse. DI: 22483. hátlapján.

Szalonnás: 1444: Johannes *Zalonnas*. [Zsuky Itár. (Erd. Múzeum) F. RS. No. 8.]

Szamár: 1513: In quadam silva nobilis condam Thome Dobozy de Felkezy *Zamarhalom* vocata. 1518. Totales porciones suas in silvis Etheles, Elekpada, Somog Mal, altera Somogmal et terciá similiter Somogmal atque *Zamarhalom* nuncupatis. [Pozsonyi kápt. prot. 3. k. 220. l.; 544. l.]

Szapora: 1513: Vrbano *Zapara*. [Gr. Teleki Itár, Gyömrő. El. XX. F. 1. No. 42.]

Szarufa: XVI. sz. Tigna vulgo *Zarufa*. [Garamszbenedeki conv. Itára. Prot. A. bekötési táblája első belső lapján.]

IVÁNYI BÉLA.

III.

En Paizgiarto Gergeli fia, Titily Daniel tezek Urasagtoknak illien vallaszt az en hitem zerent, hogi Kadas Mathene hiuatta hozzaia az Kalmar Istuan es monda neky, Istuan uram az mint hallom, mind the hordoztal enghemet Zent Petert az sokadalomban, megis mind az gónczy dolgott forgattad, hogi ott is en vóttem volna el az seljmet, ha Zent Petert volnek, ott is venneek. Monda erre Kalmar Istuan, io azzoniam kegielmed megh bochiasson, mert azt nem monttam, hanem azt mondottam, hogj Kassay Kalmarok, elegh zattian volna am most az tórók arosoknal, sahos is elegh vagion, tudom hogj ha Kadas Mate itt volna, venne benne, ennel egiebet en nem szoltam, azt penyg mind az egesz tanocz előtt sem tagadom megh, az zidalmat penyg az kit mondnak, azt nem hallottam Kadas Matenetül, hanem Kalmar Istvantul hallottam, hogj, mivel Palloneth Kadas Matene henger kezeben valo fosos kuruanak mondotta volna, de azt is en nem Kadas Matenetül, hanem Kalmar Istuantul hallottam. Ennel egiebett en nem mondhatok, az kÿreh emlekezhethnem Vrasagtoknak. Akkor Kalmar Istuan ezzel mente magat, hogj azt monda, hogj en nem zoltam ennel egiebet, hanem Pallone zollott az mit zollott. Chiak ezt mondhatom Vrasagtoknak. Kívül: Attestatio contra Kadas Mathenae 15 79 die 25 Septembris. Eredetije Kassa város levéltárában, lajstromozatlan.)

Közli: KEMÉNY LAJOS.

ADATOK A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁRHOZ.

Á! Az erős tagadás, boszankodás kifejezésére így is használják: *á!*

Ádáz. Alakváltozatai közt van egy kérdőjeles *adász* alak SÁNDOR Sokféléjéből. Ezt az alakot igazolhatom egy pálos iskola-dramából: „Most is alig tehettem szert Feleségre, ime mely hamar ki facsarta kezemből az *adász* szerencse.“ RMKönyvt. II, 37. SIMAI az *ádáz* első irodalmi fölléptét 1754-ből mutatja ki, a mi adatunk az eddigiek közt időrendben a második, mert 1765-ből való.

Akadémia. A diáknyelvben „száraz tészta a szemináriumban, azért nevezik így, mert megakad a torkon.“ Dobos 26.

Augusztus. Alakváltozatai még *agusztus* és *águsztus* is. Az előbbit Erdélyből, az utóbbit Bácskából ismerem.

Ausztria. Alakváltozatai közül nemcsak *Óstriát*, hanem *Ósztriát* is hallottam.

Banda. Még három jelentéséről tudok: 1. kártyaműszó. „*Banda* másképp Duna, a ferbli kártyajátékban az a figura, mikor a játékos négy egyforma színű kártyát kap a kezébe.“ Pall. Lex. II, 571. 2. Lekicsinylő jelentésben annyi, mint: *csöcselék*, *gyűlevész népség*. 3. Több nemibetegség egyszerre. CSEFKÓ GYULA.

Akar. Az EtymSzót. az *akar* ige alakváltozatai közt ezt írja: „*akorom* 1. szem.; 1783-ból közli MFL. XXX.; megerősítésre szorul.“ Abban a helyzetben vagyok, hogy ezt az alakváltozatot több adattal igazolhatom. Az adatok PESTHY GÁBOR 1536-ban megjelent „Uj testamentom“ fordításából valók s im itt következnek: 16. b. (én) *akorok* | 33. a.; el nem *akorom* ewket bochatnom, 81. a.: Azt *akorom*, 121. b.: een *akorom*, 41. a.: azt *akorō*, 59. a.: ne legyen wgý mynt een *akoron*, hanem . . . | 102. b.: Howa *akorod* hogý mennjewnk | 49 b.: „Tý kegýg ne *akorjatos* mesternek hýwattatny.

KEMENES PÁL.

NÉPNYELV.

I.

1. A Velencei tó vidékéről. (1887—1914-ig terjedő időből.)

Nyári eső csak víz.

Szegény ember fáradsága
Hej de sokszor van hiába.

Sokszor ázik a *vadász*,
Ritkán száraz a *halász*.

A *halál* nem igen keresi, ha

neki gyün az embernek, beteg-e vagy nem.

A sok *krumpli*-termesztés kisorsványítja a földet.

Ollan sűrű a *békanyál*, hogy bepókhálózza a halászgazda szemit.

Abban a Csikesz-gyerekekben nincs egy csöpp ügyes víz, ollan kajla, mint a *káposzta*, a mit le-

vágtak a tövirű s árván maradt a torzsa. (Csikesz nevű halászember ügyetlen fiának jellemzése.)

Idősödünk, ecczer csak itt köll hannunk a tót, fölrugunk mellöle.

Leczifrázott, megjavított a festó. (Vonatközással arra, hogy egy festóművész több halászt lefestett.)

Azt a *sürükrumplis* Istenit az öregapádnak! (Káromkodás.)

Ügyvédésszel dúgoznak, rosszabbak a zsidónál. (A vadludak szemfüles, óvatos viselkedésére czélozva.)

Hallgat mint a zöd nád: tavaszkor mondják, mikor bujni kezd a zöld nád, mely még nem zizeg, a szótlan emberre példázva.

Valaminek de *okádatnékja* vót a tóba! (A búbos vöcsök [Colymbus cristatus] madárnak párzás idején hallatszó korgó szavára vonatkozik.)

Czigányvecsernye: lárma, zenebona.

Megbuggyan a víz a nád közén. (A mult évi korhadt növényi anyagok télen lesülyednek a víz fenekére s tavaszszal a víz fölmelegedésével ismét felszínre emelkednek a ritkás nádasban.)

Megdöglött a buggyanos tó. (Mikor az előbb említett rothadt növényi anyagok a víz színén teljesen szétmállanak és elpusztulnak.)

Másfé' Simon: igen nagy, Simon nevű, halász jelzője, mert felényivel termetesebb a rendes embernél. Egy alkalomkor gőzmalomban dolgozva, a gép kiszakított belöle egy darab húst; vigasztalásul mondta erre a többi halász: „Még ölig maradt belüle“.

Kerregő puska: gépfegyver.

Kis tarka lúd: Anser albifrons.

Szarka lúd: Tadorna tadorna.

Potyorászó eső: szitáló eső.

Nyenyere: kintorna, verkli.

Elős: vízivadászat alkalmával a ladiksor elején haladó hajtó.

Megpróbáلكodik vele: megkísért. Jól *megrájcsuloztatta* a réczéket az a vadász. (Nagyon sokat lőtt s megháborgatta.)

Elérte az *öreg baj*: halálos betegségbe esett.

Ellene gyün: megtámad.

Felém rüg: reámtámad.

Keménykedik vele: szigorúan bánik vele.

Gyáva nép: szegény nép.

Az is már *kihüt*: meghalt.

Az én kezem is érzi már a csontot, megszátt ez a bűdös tó. (A sok vízbenjárástól *köszvényes* lettem.)

Összevesznek, mint az asszonyok az ebiden. Miért? Mer bandában vannak.

Herczegovinában ollan magas hegyek vótak, hogy a borgyú hátáva döngözte a fölöhöt.

Tüzködik: erőlködik.

86 évig *elverte*: 86 éves kort ért.

Elvasalt: megszökött.

Zálkányos: nehézkes.

Nincs *sikerületje*: nem sikerül.

Fenyegetődzik az idő: rosszra fordul az időjárás.

Nagyöregapa: ós.

A *nádverés* borsos lesz: nehezen lehet majd lekaszálni a nádat.

Híg víz: jégmentes víz a részben befagyott tóban.

Intézni a ladikot: kormányozni.

Bor által még nem estem vízbe: részegség miatt még nem estem vízbe.

Kifogy a csapás: a nád közé vágott hajócsapás hirtelen végződése.

Bicska- vagy *bugylikasza*: nád-vágásra való kis kasza.

Taplófejű récze: Fuligula ferina.

Vízfagyasztó hideg: olyan hideg, mitől befagy a tó.

Mocsolás: pocsolyás.

Csörmelék: törmelék.

Cselleg: imbolyog, pl. a bibicz vagy sirály, mikor szabálytalanul ide-oda lengve, repül.

Brangót lett : elszegényedett.

Butnyós part : kimosott, szabálytalan part, hol nehéz ladikkal kikötni.

Hanyzósítos : a tónak sekélyes, mocsaras, alacsony kákával, gazzal benőtt partrészlete.

Felrobog : a hirtelen, zajjal felrepülő vizivad.

Felugrik : a szárnyrakapó gém.

Pázmándi szél : északkeleti szél. (Pázmánd község fekszik a tótól északkeletre.)

Jól *ébámút a nap* : mikor melegen tűz.

Fornak a vadak : a megriasztott vízivadak össze-vissza repkedő csapataira mondják.

Kevejeg : kóvályog, kavarog.

Czipákul, *sipákul*, *kittyeg* : a szárcsa (*Fulica atra*) hangutánzó szólása.

Muszka szél : hideg északi szél.

Förmeteges idő : zivatáros.

Csuproznak a halászmadarak : a sirályok fészkelésére vonatkozik, mikor kupaczalakú fészkeiket kezdik rakni a tóban, törmelékes nádszárakból.

Gólyázni : jobbra-balra dülöngve repülni. A vadludak és vetési varjak szoktak a magasból eleresztett szárnyalással ide-oda vetődve „lególyázni“.

Virityűnek : a vízre megszállott vadludak vékony, szaporázó hangicsálására vonatkozik.

Geggen : a vadlúd hangfestő, szakadozott szólása, ellentétben az összefolyó „gágogással“.

Nyaviczkúnak : a vadludak magasabb, vékonyabb szaporázó hangjára mondják.

Gágéroz : a vadlúd huzamosabb gágogására értik.

Susnyalék : szemetes, bozotos, alacsony nádas, sásos hely a tóban.

Gyükszél : jégolvasztó, meleg délnyugati szél.

Annyira jár a szája, hogy meghül a béle, aztán a fene se varkárja meg.

Étteni : eltemetni. (Bizony rosszul vót, majd étettük szegint.)

Inczifunczi, újmódi betegség : influenza.

Ez is *elutazott* : az elhibázott vadra mondják.

Bolondgözös : gyorsvonat.

Bugyroz a hal : mikor az öreg-halót húzzák a halászok s a belekerült halak ficzkándozására légbuborékok szállnak a víz színére.

Rájuk fagyaz idő : eléri őket a tél.

Szertyeg : a sárszalonka (*Gallinago scolopacina*) szólása felkeltekor.

Kapóra keríteni a vadat : lövésre hajtani.

Czammant : a kutya a dobott kenyér után kapva.

Jelbe venni : megjegyezni.

Kotlik a gyomrom : korog.

Most gyün a *bunkós vége* : a nehezebb része.

Hírübü ismeri, mint a cigány a darutojást : nem tud róla.

Mit vettél a vásáron? Biz én csak lilegzetet.

Bugylihal : kis hal.

Beszínek a vadak : szólnak.

Kajdász : lármáz.

A nád „*lobogója*“ : a nád czimere, csóvája.

Leballag : a magasból lassan leeső, lelőtt vadra mondják.

Göbbszokedik : gubbaszt.

Rendezkedem róla : teszek róla.

Idétt : idább.

Isling : erős zsinór.

Vigan jár : sebesen.

Ez a kanja : ez a java.

Érvénytelen a háló : rossz háló.

Halforgó : a hál a halak iváskor összesereglenek.

Elküld : elhibáz. (Élküde a réczét.)

Fintorog a ladik : hánytörög, hánykolódik.

Csikáll : sekély.

Ekkis sorom vóna : egy kis ügyem volna. A múltkoriba az aszszon összekapott a szomszédnéva, aztán szétvettem őket, most aszszonyák : könnyű testi sértés.

2. Vas megyéből.

Tisztölöm az egész *otthonságot* (Lukácsháza).

Zsobjog : zajog.

Gyövötény : apró szulák (Convolvulus arvensis), nagyon elhatalmaskodó gaz.

Csepőtés : bokros, gazos hely.

Vaskarapja : szalamandra (Salamanca maculosa) (Velem).

Tököncse : málna (Velem).

Bagolepergye : csattogó számócsa (Velem).

Nemelyik nap : egyik nap.

Sűrű krajczár jobb a ritka garasnál (Nemesesó).

Ha *Orbán* leszáll a kemenczéről, hideg lesz. (Jósolgatás Orbán napjáról.)

Gacsiba : egyenetlen, göcsörtös, pl. „A jég igen gacsiba“ (Sárvár).

Szigorú *menyasszonyhordozó* idő van : nagyon kemény hideg; czélzás a farsang szakában uralkodó hideg napokra, mikor a legtöbb lakodalmat tartják (Kemenesalja).

Meggöböröződött a főd : gyenge fagy után (Kemenesalja).

Eltotolász : elpiszmozg (Kemenesalja).

Keptet : baktat, pl. : „Keptet a nyúl“ (Kemenesalja).

Megnyílik az üdő : kitisztul (Rábakövesd).

Bakfinczot tett : felbukfenczett a meglőtt nyúl (Rábakövesd).

Leszárnjazta a foglot : szárnyazva lötte le a foglyot (Rábakövesd).

Lekéleficzél : kalimpálva esik le (Ostfiasszonyfa).

Ékotútak a hernyók : bebábozódtak (Bozsok).

Abajgat : hajt, pl. : „A kutya nyulat abajgat“ (Ostfiasszonyfa).

Sóhajt : suhog, pl. : „Ollan sóhajtással csapott le a vércse“ (Gór).

Lefogyott forma ember : züllött. Ha félliter bor bennem vóna jobban előtunnám adni a *politikát*.

Összecsönkörüődött : összetöporódozott.

3. A Fertő déli vidékéről.

(1889-ben gyűjtve.)

Ne *kétségeskedjék* : ne tétovázson (Hegykő).

Isten éltesse több üdökre!

Péntek nem tart a héttel. (A hálszok szerint ekkor szokott az időjárás változni.)

Megigazul : megjavul.

Czigány jár a maga csizmájában.

Fázik a kis Jézus kemén hidegbe. Adjanak divót a köti nyembe. (Karácsonykor mondják a köszöntető leánykák Hegykőn.)

Nehezen tudom magamat *kiképzeln* ebbü' a torzsbü' : nem tudok kitalálni ebből a sűrű lekaszált nádból.

Horhagyra fagy a Fertő : ha hólyagos, gyenge jéggei vála-

kozva fagy be a víz, kivált szeles időben, mikor csak helyenként keletkezik erősebb, egyenletesebb jégtakaró (Hegykő).

Lík nyúl : földi nyúl (Lepus cuniculus) (Hegykő).

Patkánynyúl : földi nyúl (Röjtök).

Muczuk : földi nyúl (Lózs).

Línkó : sekély mélyedés a síkban, hol időnként meggyülemlik a víz.

Czigányülnön kalapál : hamiskodik.

Fészekfentő : késői gyermek vagy a leggyengébb, a fészekalj utolsó tojásából kelt madárfióka (Hegykő).

Korányosan : korán (Röjtök).

Sarabút út : keskeny kitisztított cserkésző ösvény (Röjtök).

Dagadó : főzélékre rakott kövér hús (Hegykő).

Helytelen ember : haszontalan (Hegykő).

Háskó : fonott átjárás a gyepün (Hegykő).

Háskóugró : kankutya (Hegykő).

Sokálig : sokáig (Hegykő).

Pilledt : bágyadt (Hegykő).

Nekiéperedik : megjavul (Hegykő).

Libbedt : bágyadt (Hegykő).

Tikféle csibeféle históriák : haszontalan apró cseprő dolgok (Hegykő).

Pilleg : tétovázva, ingadozva jár (Hegykő).

Luczázáskor — szalmacsutakon ülve — ez a mondóka járja Hegykőn:

Kity, koty kétek tyukja jó tojó
[legyen;

Kétek szalonnája ollan hosszú

[legyen, mint a falu hossza;

Kétek lányának akkora segge le-

[gyen, mint a kemenceze szája;

Kétek lányának akkora csöcse le-

[gyen, mint a bugyoga korsó;

Adjon Isten egy rühes malaczat,

Egy zacskó pénzt, egy szurdék

[gyereket.]

4. A Barbacsi-tó vidékéről.

(Sopron megye, 1889-ben gyűjtve.)

Nádékasza : nádvágó kis kasza.

Rohumfa : a jég alatt való halászatnál az a rúd, a mire a háló kötele van kötve.

Jesztü : ezzel a rúddal hajtják a rohumfát a víz és jég alatt.

Bárka : deszkából összerótt sürün átyuggatott haltartó.

Kas : fűzfavesszőből fonott haltartó.

Merítőszak : a mivel a halat a haltartóból kimerítik.

Gomb : összecsomózott nád, a min a varsákat szárogatják.

Eleresztő nagylik : nagy négy-szögletű lyuk, a min a jég alatt való halászatnak a hálót vízbe bocsátják.

Felvevő : az a lyuk, a min a hálót a jég alól kihúzzák.

Koporsó : a jég alatt való halászatnál a fogott hal kiszállítására szolgáló, szánon nyugvó deszkaláda.

Lúding : kolokán (Stratiotes aloides) vizinövény.

5. Több vidékről.

(1887—1914. években gyűjtve.)

Kukoricza-müle : borz (Meles taxus) (Göcsej, Zala m.).

Krampácmadar : varjú (Göcsej, Zala m.).

Peterdáncz : barázdabillegő (Motacilla alba) (Göcsej, Zala m.).

Gulyába járnak a gyerekek : csoportosan (Somogy m.).

Horog : mély földszakadék (Gyugy, Somogy m.).

Kupa : kisebb földszakadék (Gyugy, Somogy m.).

Zsurma : kevés, pl.: „Menj egy zsurmátelőre“ (Gyugy, Somogy m.).

Szösz : kicsiny domb oldala (Gyugy, Somogy megye.)

Obak : nyúl. Nyilván a német „Obacht“ nyomán, mit vadászatkor, nyulat jelezve, kiáltanak. A német figyelmeztetést nem értvén, magára a nyúlra vonatkoztatják s ma már Somogy megyében szelvében használják, csak elvétve emlegetnek nyulat, legtöbbször azt kiabálják a hajtók: „Obak“. „Ott szalad az obak.“ „14 obakot lótt.“

Muónárinás : kékezinege (Parus

coeruleus) (Somlóvásárhely, Veszprém m.).

Iszkiri : ski, lábszánkó (Zsércz, Borsod m.).

Siska : pacsirta (Nyitra m.).

Töve szakad, mint Péter-Pálkor a búzáuak (Alberti-Irsa, Pest megye.).

Czipőszegre sodort bajusz : hegyvégű rövid bajusz (Sopron m.).

Legényesen jár : fiatalosan (Sopron m.).

Napvesztegető : szürkegém (Balaton melléke).

Patári : partifecske (Clivicola riparia, Balaton melléke).

Petyereg az eső : szítál (Somogy megye).

Tanarok : mély út (Ötvös-Kónyi, Somogy m.).

Ráczfecske : sarlósfecske (Cypselus apus) (Szabolcs m.).

Megzajgat : megvadít (Somogy).

Gyűjtötte: CHERNEL ISTVÁN.

II.

Miként ruházkodik az udvarhelyi székely?

(Egy égei lakos előadása nyomán.)

Embörök (férfiak). *Fejérmű* v. *vatózó* : kapeza, *lábravaló* v. *gagya* (mely derékban jó bőven van szabva, s így gomb nélkül *czigánboggal* kötik meg), *ing* (hónaljában *pálha*, betoldás); vállán háromszög alakú pótlás: a *czikkel*, hogy a sok emeléssel ne kopják ki; a kihimzett ingmell alján pedig a *pánt*, mely a kigombolt lájbi alól kilátszik).

Lábbali : *csidma*, *czepők* (otrombább bakkancs), boeskor, papucs, *bokkancs*, *komótczepők* (félczipő).

Gúnya : *harisnya* (fesztes magyar nadrág fehér gyapjúposztóból, fekete szín sujtással, *sinórral* díszítve, melynek az ülep fölött összejövő czifrázata van alakban s ennek a neve Derzs községben *kuna*; a harisnyaszárát a rávarrt posztószalaggal, a *kengyel* lel megszorítják, a boka táján rátekerve, hogy ne csúszszék föl; a *harisnya-korcza* ban húzza a *szijju*, melyet a *peczekkel* húznak szorosra; elől a nadrághasíték nyelve: az *ellenző*); *lájbi* (szöttesből való mellény, a gombokhoz *gombház*, s hátul az összehúzócsatt a *peczek*); *újjas* (szürke gyapjúposztó-kabát fekete gallérral, hajtókával és szegéssel); *zeke** (bokáig érő nyakkabát, szintén szürke gyapjúposztóból, fekete posztógallér s hajtóka rajta); *bunda* (zekenagyságú, juh bőrből, a természetes gyapjával befelé fordítva); *lájbibunda* (juh bőrből való oldalgombolás mellény; a bundán és lájbibundán háznál készült *irhagombok* vannak).

Nyári gúnya : *fiviskó* (csepűszöttesből készült könnyebb kabát); *pantalló* (szöttes nadrág, olyan szabásban, mint a harisnya, de sujtás nélkül).

Főbeli : fekete posztókalap, szalmakalap, báránybórsapka.

Fejérműek, asszonyembörök. *Fejérmű*, *vatózó* : kapeza, *fuszéti* v. *istvárfi* (papucsba), *pendej* v. *ingáj*, *ing* (*éfléányoknak csüpkés*; *pálhát* is varrnak rá).

Lábbali : *csidma*, papucs, *topánka*, *komótczepők* (félczipő).

Gúnya : három-hat darab *rokaja*** (felsőszoknya), *szoknya* (alsószoknya). Asszonyok ezekhez *újjast* viselnek (nyakig gombolás, kék

* Az erdővidéki Fülében *koczogány* a neve.

** Szentmihályon *fessingnek* hívják.

flaner posztókabát, hajtókadiszítés nélkül). *Éffléányok* s *éfasszonyok*, *ményeckék* pedig e helyett vesznek magokra *lájbit* (piros szöttesből, bársonybetéttel), arra még színes *blúzzot* (könnyű bolti kelméből). Csak télen, nagy hidegben hordnak *újjast*, vagy pedig *nagyruvát* (téli vastag nagykendőt).

Fejrevaló: asszonyoknak *fejruva* v. *fejkendő*, szűk és magas-fejű szalmakalap (gyakran a kettő együttesen). A leányok rendszerint hajdonfővel járnak, hajokat *kétágba* fonva leeresztik, a tarkó alatt elkerülve, a *básony* (bársonyszalag) szorítja a fejtetőhöz a lesimitott haját. Nyáron viselik a lapostetejű, elől-hátul lekönnyűz a szalmakalapot, melyet *pántika* és *bótvirág* (művirág) díszít. A léánkák hajába *galant* van fonva. A leányok viselnek fülbevalót és *gyüngyöt*. Templombamenéskor a *zsebruvában* virágot szorongatnak s azt *büszölgetik*.

Gyermökök. A *kicsibubák* pókarongyban vannak. A *legénkegyermök* és *léánkegyermök* hat-hétéves korig egyaránt *köntösben* jár (szöttesből készült, egész egybeszabott ruha). Néha a legénke 3—4 évtől addig, míg *harisnyát* húzhat, *nagyrákot*, *nagyragot* hord (a *köntöstől* csak anynyiban különbözik, hogy alsó felén nadrágszárak vannak, láb között összevarratlanul). Mikor már a legénke *harisnyában* járhat, nyáron *ruvaharisnyát* kap (olyan anyagból, mint a *friskó*).

III.

Helynevek.

(Ége, Udvarhely megye.)

Útczák: Gázsdó, Majorokszorosa, Régiút, Sándorokszorosa, Újút.

Falurészek: Aszeg, Fészeg.

Szántók: Akasztófa, Bereczhegyeája, Csigoja, Csürmége, Derék, Erdőmege, Fëjjáró, Halovány, Hálógyepü, Hegyféle, Hidegkút, Hoszutövis, Kecskécsere, Kendéreskert, Kéttanórokköze, Kéttmarköze, Kéttvég, Körtővéjbokor vagy Körtéjbokor, Kövecsesdomb, Malomhegy, Mocsár, Nyírbércze, Nyíródala, Orotás, Senyefőgye, Simócsere, Simólóka, Szálasája, Szénáskert, Szörményája, Terémóda, Tizedös, Tökékköze, Utája, Vásárosút, Vetéskapu.

Kaszálók: Csiszértanórok, Hidegség, Kovácstanórok, Nagymező, Orbántanórok, Péternéhigya, Szejke, Szénamező.

Legelők (*hegyek*): Bereczhegye, Csigojahátamege, Félhágófód, Kápojnamezeje, Magyaró, Rakottya, Samudombja, Sándornévágottya, Tökésfőgye.

Patakok: Kicsipatak, Nagypatak.

Erdők: Kádárodala, Kicsiderdő, Nagyerdő.

N. BARTHA KÁROLY.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

45. K. F. úr kérdi, kik nyertek a M. Tud. Akadémiától nyelv-tudományi nagyjutalmat és mellékjutalmat 1914 előtt? Íme a válasz: 1832-ben nagyjutalom KRESZNERICS FERENCZnek Magyar Szótára két kötetéért.

1843/8. évkörben mellékjutalom FOGARASI JÁNOSnak a Magyar nyelv szelleme cz. munkájáért.

1873-ban nagyjuttalom HUNFALVY PÁLNAK a Kondai vogul nyelv cz. munkájáért.

1879-ben nagyjuttalom BUDENZ JÓZSEFNEK a Magyar-ugor összehasonlító szótárért. Ugyanakkor mellékjuttalom BALLAGI MÓRNAK a Magyar nyelv teljes szótáráért.

1886-ban a nagyjuttalom fele LEHR ALBERTNEK az ARANY Toldi-jához írt commentárjáért; másik fele HALÁSZ IGNÁCNAK a Svédországi lapp nyelv cz. munkájáért. Ugyanakkor a mellékjuttalom SZINNYEI JÓZSEFNEK Finn-magyar szótáráért.

1893-ban nagyjuttalom SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMONDNAK a Magyar Nyelvtörténeti Szótárért. Ugyanakkor mellékjuttalom PONORI THEWREWK EMILNEK a Festus-kiadásért.

1900-ban nagyjuttalom SZINNYEI JÓZSEFNEK a Magyar Tájsszótárért. Ugyanakkor mellékjuttalom MUNKÁCSI BERNÁTNAK Votják szótáráért.

1907-ben a nagyjuttalom fele MELICH JÁNOSNAK Szláv jövevényszavaink cz. munkájáért; másik fele MUNKÁCSI BERNÁTNAK a Vogul Népköltési Gyűjteményért. Ugyanakkor a mellékjuttalom PÁPAY JÓZSEFNEK az Osztyák Népköltési Gyűjteményért.

SZERK.

46. **K. Sz.** úrnak. Kérdésére „Mit jelent a *pszilon* az *ipszilon*-ban?“ íme a válaszuk: *Pszilon* melléknév jelentése: 1. Kopasz, tar. 2. Csupasz, pusztá, valami (megszokott rajtalévó) nélkül való. Az *v*-on kívül az *ε*-t is ezzel a jelzővel nevezték el az új-attikai abéczében a grammatikusok. *Ipszilon* tehát = pusztá, magános *y*, *epszilon* = *p*, m. e. Miért? Erre a kérdésre nincs egészen bizonyos válasz, sőt az sem bizonyos, vajjon a betűk-é „*pszilon*“-ok vagy a velük jelölt hangok.

GY.

47. **Kedves.** Itt az Alföldön (Kunszentmártonban) a „Kedves“ szóban (így, a hogy írom, vagyis minden hozzátétel nélkül) olyan megszólítási formát használ a nép, a mely mindenkivel szemben alkalmazható és így még a „Madame“ és „Monsieur“ megszólításoknál is egyszerűbb. E mellett pedig bizalmas, de nem bizalmaskodó; a magasabb rangú részére megfelelő tiszteletadás van benne s az alacsonyabb sorsú sincsen megcsúfolva vele.

DR. OROSZ ENDRE.

48. **Sabác**z táján egy faluban egyik ház falára szénnel ez volt írva: „eszt a házat ne gyűtsátok fő mer goja fizsek van a tetején. Infáteriszt Johan Saroglyás.“ — No, ez már tiszta magyar!

H. O.

49. **Mindenki** a NySz. szerint (az *északi* szónál) megvan MIKES Leveleiben is! A KULTSÁR-féle 1794. kiadás alapján egy 1731-ben kelt levélből idézi. Nem is kell a kézírathoz fordulni; KULTSÁR kiadásában: *mindenik* van!

S. Ó.

50. **Taplaja.** A Nyr. XLIII: 292. l. olvasom ezt az idézetet: „*taplaia* (?) es kovazza a hwtetlenségnek vagy partwttesnek“. — Azzal a kérdéssel kopogtatok a Nyr. *ajtaján*, vajjon miért tett a *taplaja* után kérdőjelet?

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 NOVEMBER

9. SZÁM.

A magyar nyelv ófrancia jövevényszavai.*

A francia műveltség és a francia nyelv két ízben volt döntő befolyású az európai kulturára. Első ízben a XII—XIII. században, másodszer a XVII—XVIII-ban. Mindkét korszakban a francia nyelv és műveltség tért hódít Franciaország határain túl: az idegen királyi, fejedelmi udvarokban, nagyúri házakban. Ezen általános hatás alól hazánk sem kivétel. A míg azonban a XVII—XVIII. századi francia hatásról mindnyájan tudunk,** addig a XII—XIII. századi hazai francia hatásról annál kevesebbet hallottunk vagy olvastunk. Pedig e korszakban e hatáshoz a feltételek bőségesen megvoltak. Hogy csak egynéhány ilyen kedvező feltételt említsek, felsorolom a következőket: A XII. században a somogyi konvent tagjai francia szerzetesek voltak; III. BÉLA királyunk második neje, MARGIT királyné, VII. LAJOS francia király leánya; ifjaink a XII. században Párisban jártak iskolába, egyetemre, a mint azt pl. ANONYMUSUNKRÓL is biztosan tudjuk.*** Arra tehát, hogy a francia műveltség a XII. században nálunk is otthonos legyen, bőségesen meg voltak a feltételek.

Azok közt a kevesek közt, a kik e XII—XIII. századi francia hatást művelődésünkben észrevették, meg kell említenem KÁROLYI ÁRPÁDOT. Egyik tanulmányában, a mely az „Árpád és az Árpádok“ cz. műben jelent meg, erre vonatkozólag ezt írja: „Eleintén (értsd IV. BÉLA uralkodása kezdetén) a francia befo-

* Felolvasatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1914 nov. 2-án tartott ülésén.

** Vö. BALASSA JÓZSEF, Francia szók a magyarban, Nyr. XXVI, 439 s köv. l.; CZAKÓ ELELMÉR GÁBOR: Német-francia szók, Nyr. XXVI, 85; TÓTH BÉLA, Szájru! szájru! 122. lp.

*** Hogy hazánkban a XII—XIII. sz.-ban francia nyelvű lakosok is voltak, arra nézve vö.: BORCHGRAVE, Les colonies Belges, 113—117.

lyás — mely a tizenkettedik század végén s a tizenharmadik század első harmadában fensőbb köreinknél sokkal nagyobb volt, mint hiennők — bizonyos lovagias külszint kölcsönzött a gazdag uraknak, kik ép úgy beretválkoztak, ép oly fegyverzetet viseltek, s ép úgy kérkedtek zászlaikkal, ezimeres paizsaikkal, mint francia mintáik . . .“ (l. i. mű 273 és Századok XLIII. 331).

Magam is többször hangsúlyoztam ezt a régi francia hatást s a magyar szavak írása terén ezt bizonyítani is próbáltam. 1908 május 25-én ugyanis a Nyelvtudományi Társaságban előadást tartottam „A magyar helyesírás korszakai“ czímmel, s ez előadás kivonatban megjelent a M. Nyelv IV. 328. lapján. E kivonathoz kiki láthatja, hogy a magyar szavak írása történetében a SZENT LÁSZLÓ korától a tatárdúlásig terjedő időt a francia hatás korszakának nevezem. E korszaknak most csupán két jellemző hangjelölését emelem ki. Az egyik az *sz* hangnak *e*, *i*, illetőleg magashangok előtt *sc*-vel való jelölése. A magyar szavak írása története azt mutatja, hogy a XI. századig az *sz* hangot minden helyzetben *z*-vel jelölték, tehát ezt írták: *zakadat*, *zarma*, *azah*, *zenaia*, *uueieze*, *zilu kut*, *ruuoz* (1055), *ladizlao* (1090 kör.) stb. Egyszerre a XII. században az a változás jön, hogy *z*-vel az *sz* hangot csakis mély hangok előtt írják, magas hangok előtt *sc* a jegy, tehát pl. *achscin*, *scilfa* stb. I. MELICH, SzJöv. I^a 27—30. Régebben ezt a jelt a vulg. latinból próbáltam megmagyarázni, utóbb azonban meggyőződtem, hogy a latinból e jelölést megérteni nem lehet. Fenti előadásomban bizonyítottam, hogy e jelölés csakis francia eredetű lehet. Bár a francia helyesírás története mindezideig tudtommal nincs megírva, mindazonáltal a francia nyelvészeknél e kérdésre útmutatást találtam. Így MEYER-LÜBKE, Histor. Grammatik der franz. Sprache I. 32. lapján ezt találjuk: „In ihrem Ursprung weniger klar ist die im XIII. Jahrh. anfangende, im XIV. und XV. weiter gehende Verwendung von *sc* für stimmloses *s*: die Substantiva auf — *esse* — ITIA werden meist — *esce* geschrieben, und auch im Anlaut erscheint dieses *sc* in *sces*, *scet* schon früh, s. P. MEYER, Rom. XIX, 1459* *sceussent* u. dgl., erst später *scavoir*“.

A jelölés eredete megfejtésével eddig ketten próbálkoztak meg. Az egyik LITTRÉ, a ki szótárának *savoir* cikkében szól

* Sajtóhiba, helyesen Romania XIX, 459. MEYER-LÜBKE szíves értesítése.

erről a jelölésről. LITTRÉ ugyanis említi, hogy a *savoir* igét és különféle alakjait a XV. és XVI. században *sc-*, *sc-*vel is írták (vö. nála: „*sçais, sçavez, sçavoir, sçaiche, sçait, scavoir* . . . Palsgrave p. 22, écrit *scavoir*, mais prononce *savoir*“), ejteni azonban *s*-szel ejtették. A jelölés tudákoskodó szószármaztatásnak köszöni eredetét. A XV. és XVI. században ugyanis LITTRÉ szerint a fr. *savoir*-t a lat. *scire*-ből származtatták *s* innen az etymológizáló írásmód, vö. nála:

„C'est par une fausse étymologie qu'on s'est mis au XVe et au XVIe siècles à écrire *sçavoir*, comme si le mot venait du latin *scire*“.

A *sc* jelölés azonban, mint már MEYER-LÜBKE is fentebbi idézetében megjegyzi, régibb a XV. századnál, amennyiben a XIII. század óta mutatható ki, magában a *savoir* alakban aránylag újabb. A mi azonban fontosabb, az az, hogy e hangjelölés először csakis — magyar szempontból szólva — magas hangok előtt jelenik meg, tehát *-esce, sces, scet, sceussent* (l. fentebb).

A másik magyarázó P. MEYER. Szerinte e jelölésnek egykori francia ejtésben kell keresni az eredetét. Erre vonatkozólag ezt írja:

„Je remarque en passant les formes *scé* (egy XIII. századi, valószínűen pikárdiai nyelvjárásban írt francia emlékről van szó), *scet*, dont j'ai noté d'assez nombreux exemples en des textes très divers. On croit généralement que l'introduction d'un *c* dans ce mot est due à un rapprochement étymologique avec *scire*. C'est notamment l'idée qu'exprime Littré [au mot *savoir*]. Je pense au contraire qu'il y faut voir un fait de prononciation. Le *c* s'introduisit d'abord là où la voyelle suivante était *é*; ici même on a *savoir, savaz*, sans *c*. A la longue, on a introduit le *c* partout, mais sans aucune préoccupation étymologique“ (l. Romania XIX, 459).

Én P. MEYER nézetét elfogadhatóbbnak tartom, de egyelőre ő se bizonyította be nézete egyedül való helyességét. Csupán a teljesség kedvéért említem, hogy e jelölés *e* és *i* előtt rendkívül szórványosan előfordul a X—XII. sz.-i felnémet emlékekben is (l. WEINHOLD, Baier. Gram. 157. lap; BRAUNE, Alth. Gram.³ 160 § 2), valamint XV. sz.-i északi olasz iratokban is. A jelölés olasz nyelvterületen nem keletkezhetett. A lat. *sc e, i*, továbbá *ġ* + magánhangzó előtt az olaszban *š*-sé lett *s* ezért jelöl az olaszban *sc, sci š* hangot (l. GRÖBER, Grundr. I² 642, 679). De ófelnémet területen se jöhetett létre, mert itt az *sc* állandóan az *sz + k*, később *šk = š* (mai *sch*) hang jele.

Másik francia eredetű hangjelölésünk a magyar *cs*-nek *ch*-val való írása. Legelső adataink e jelölésre 1111-ből vannak.

A zobori alapító oklevélben olvassuk ezeket: *chonadiensis* értsd *Csanád*, *de Bache* értsd *Bács*. A XII. sz. elejétől egész a XVI. sz. közepéig a *cs* értékű *ch* jel sűrű használatú irodalmunkban (l. MELICH, SzJöv. I² 22). Értekezésem további részében sokszor emlitem (l. pl. a *kilincs* szót), hogy a mai fr. *š*, a melyet *ch*-val írnak, a XIII. századig s egyes nyelvjárásokban a mai napig, *cs*-nek hangzott, illetőleg hangzik. A hol e korban a francia művelődés elterjedt, ott a *cs* értékű *ch* jel is előfordul. Így pl. az angol helyesírásban a *cs*-nek *ch* a jele, s ez az angol-norman korszak nyelvi hatása.

Nincs szándékomban a magyar szavak írása terén mindazt a jelölést bemutatni, a mi bennük a XII—XIII. sz.-ban ófrancia hatás alatt keletkezett; nincs pedig azért, mert a *cs*-nek *ch*-val s az *sz*-nek *e* és *i* előtt *sc*-vel való jelölése magát az ófrancia hatást a helyesírás terén kétségtelenül bizonyítja. Pedig ilyen apróság okleveleinkben, krónikáinkban sok van. Így pl. mikor ANONYMUS a magyar *c* hangot *ce*-vel írja (vö. ANONYM. 31. § *topulucea*, uo. 50. § *ad rabuceam* = Tapolcza, Rábcza), e jelölés ófrancia eredetű. A lat. *ce-*, *ci-* szótag az ófr.-ban *eze*, *ezi*-nek hangzott, s ebből lett a XIII. század folyamán a mai *sze*, *szi* (írva *ce-*, *ci*). Ha mármost *cz* hangot *a*, *o* vagy *u* előtt kellett az ófr.-ban írni, akkor e *cz* hangot két betűvel: *ce*-vel jelölték (l. MEYER-LÜBKE, Hist. Gram. der fr. Spr. 28). Mind ez apróságokat, mint említettem, nem fogom felsorolni. Kitézött czélom bebizonyítani, hogy az ófrancia hatás a XII—XIII. sz.-ban nemcsak közműveltségünkben, helyesírásunkban, hazai latinságunkban, okleveleink írásában hagyott maradandó nyomokat, hanem hogy e korszakból származó ófrancia nyelvi átvételeink: jövevényszavaink is vannak. Az Etymológiai Szótár folyó munkái nem engedik, hogy itt is minden szóról, tulajdonnévről, a melynek ófrancia eredetét hiszem, értekezsem. Az elvet, hogy ilyen szavaink vannak, akarom bebizonyítani. Hogy mennyi van, az az Etym. Szótárból úgy is ki fog tűnni. A következő sorokban az ófrancia eredetű jövevényszavak közül álljanak itt a következők:

bárd [acc. *bárdot*; első adat 1272-ből: „*dolabra, que Bard nominantur*“ OklSz.] 1. *ascia, dolabrum, beil'*; 2. (elav.) *silvae pars, quae ab uno homine uno die una ascia excidi potest, ein stück wald, welches von einem manne in einem tage mit einem beile gefällt werden kann'* TAGÁNYI, Erd. Oklevéltár, I. Bev., 13. l., OklSz.

A szó eredetéről ezek a magyarázatok vannak:

a) BUDENZ, NyK. I. 311, II. 469; *Edelspacher*, Nyk. XII. 112; MIKL. Slav. el., Nyr. XI. 114 szerint szláv jövevényszó, s az átvett alak a szláv *brady* (gen. *bradzve*), beil'. Figyelembe véve egy részt a magy. *tök* < szláv **tyky*, *barack* < szláv **brasky* ~ **brosky*, *palack* < szláv **plosky* (I. MNy. VI. 60), másrészt a magy. *barát* < szláv *bratz* stb. megfeleléseket, azt kell mondanunk, hogy egy szláv **brady*-ból a magyarban csak **baradi* > **barad* lett volna. Szláv eredetű tehát a magyar szó nem lehet.

b) Más magyarázat szerint a magyar szó a németből való. A felnémetben ezek az alakok vannak: ófn. *barta*, *partā*, ,bipennis, beil', kfn., újfn. *barte* ua., frank nyelvj., sváb nyelvj. die *barten* ua., osztr. baj. die *parten* ,dolabrum', *fleischbarten* (vö. GRIMM, DWb., SCHMELLER I² 283). Bár felnémet területen ritka a szó (vö. GRIMM, DWb., KLUGE EtWb.⁶: „dem baier.-schwäb. und oberhess. fehlt das wort; doch oesterr. fleischerbarte“; PAUL DWb. szerint *barte* csak a régebbi újfelnémetben használatos, maiban nem, de vö. WEIGAND-HIRT, DWb.⁵: „*barte* . . . noch jetzt obd. und md.“), mindazonáltal ez nem volna akadálya felnémet eredetének. A felnémet eredet ellen a következő okok szólnak:

1. A régi vagy régebbi felnémet eredetű átvételekben a szókezdő *b* a magyarban *p*-vel van meg (vö. *polgár*).

2. Az osztrák-bajor nyelvjárásban eredetileg *partā* ~ *parta*, később *parte*, eseleg **part* (I. erről WEINHOLD, Bairische Grammatik 340 §), majd *partn* a szó. Egyetlen egy itt említett osztrák-bajor alakból sem válhatik a magyarban *bárd* szóalak.

3. Az *-rt* ~ *-rd* is megfejtésre szorul. A felnémet *-rt* csakis *-rt*-vel jöhetett át a magyarba. A *bárd* szónak azonban nincsen *bárt*, **párt* alakváltozata.

Mindez okok alapján szavunk felnémet eredetű nem lehet. De hátha alnémet vagy középnémet nyelvi átvétel?

A szókezdő *b* és az állandó magyar *-rd* az alnémet vagy középnémet eredet mellett szólna. A közép- és az alnémetben a szókezdő *b* zöngés media, a felnémet *-rt*-nek pedig az alnémetben s néhány középnémet nyelvjárásban *-rd* a megfelelője (vö. ó-szász, ó-alnémet. *barda*, ó-éjszaki *barða*, beil' KLUGE, EtWb.⁶). E két hangtani ok alapján a *bárd* szóról régebben az volt a nézetem, hogy középnémet átvétel (I. MELICH, Melyik nyelvj. 14).

Az Etym. Szót. *bárd* czikke fogalmazása alkalmával azonban e nézetemet meg kellett változtatnom, még pedig a következő okokból:

1. Középnémet területről **bárd*, **barde* alakot nem tudok kimutatni (de vö. fentebb a WEIGAND-HIRT DWb. idézetet és közép-*alném. barde* ‚breites beil‘ SCHILLER-LÜBBEN, Mnd. Wb.). 2. Egy középnémet **barde* alakból a magyarban kéttagú alakot várnánk.

E két ok alapján az Etym. Szót.-ban a *bárd*-ról ezt írtuk: „valószínűleg középnémet vagy alnémet jövevénytől”.

Valamennyi hangtani nehézség eltűnik, ha azt mondjuk, hogy a magy. *bárd* az ó-francia *barde* átvétele, s az átvétel ez: m a g y. *bárd* < ó-f r. *barde* (olv. *bard'*; az -e-ről l. a *kilincs* cz.) ‚instrument de charpentier. prob. la hache‘ GODEFROY.* A fr. szó német eredetű, l. KÖRTING EtWb.

bordély [az *é* eredetileg is talán zárt, vö. ÉrdyC. 171: az *bordeelban*, uo. 200: az *bordeel'ba*, de uo. 171: *bordelba* is; a BécsiC.-ben jelöletlen az *e*, vö. 110, 209: a' *bordelba* VOLFKIADÁSA; első adat a XIV. sz. végéről — XV. sz. elejéről SchlSzej.: „prostibulum — *bordel*“ olv. *bordél*; alakv.: *bordél* l. fentebb, *burdél* (vö. CornC. 413: az *burdelban*); első -ly-es alakok a XVI. sz. elejéről, l. fent ÉrdyC. 200: *bordeel'ba* és MFL., NySz. A *bordély* szó a XV. sz. eleje óta sűrűn használt irodalmi és köznyelvi szó, a népnelvben azonban aligha van meg, a népnyelvi erdélyi *burdél*, *bordélj* adatok MTsz. nem ide valók] ‚prostibulum, hurenhaus‘.

A magyar szó SIMONYI Nyr. VII, 245 szerint (ismétli KALMÁR E., NyK. XXII, 518; MELICH-LUMTZER, DLehnw.) a ném. *bordell*, *bordel* ‚öffentliches haus zur unzucht‘ átvétele. Az egybevetés már hangtanilag is kifogásolható, a mennyiben összes kétségtelen régi német -el végű jövevénytörzseink -él ~ -öl: -ol, -ély ~ -öly: -öly végűek, azaz zárt rövid szótagúak (vö. pl. *ejtél*, *pörsély*, *tarsoly* stb.); a *bordély*-beli *é* tehát legalább is kivétel. Fontosabb ennél az, hogy a ném. szó először az alném.-ben jelenik meg (KLEVE hely nyelvében, amely régen alsófrank, ma középném., l. GRIMM, DWb. és WEIG.-HIRT, DWb.⁵ *bordell* a.), még pedig 1475-ben, s itt fr. eredetű. Az alném.-ből a szó áterjed a felném.-be s első adat reá 1575-ből van, szótárban 1616-ból

* Az értekezésben használt rövidítések mind az Etym. Szót. rövidítései, csak GODEFROY és HATZFELD-DARMESTETTER szótárainak van itt más rövidítése. Az utóbbi HD.

(l. minderről GRIMM; WEIG.-HIRT i. m.; KLUGE, EtWb.; SCHULTZ, DFrbw.) való. Ezzel szemben a magyar szó a XIV. sz. vége óta mutatható ki, a XV. és XVI. sz.-tól a mai napig sűrűn használt irodalmi és köznyelvi szó; e bizonyítékok alapján német eredetű nem lehet (l. SZARVAS G., Nyr. XIV. 490). A magyar szó tehát vagy olasz, vagy francia eredetű. Hogy melyikből ered, erre ezt jegyezzük meg:

Az ófr. *borde* ‚bretterbude, hütte‘ germán eredetű szó (l. LITTRÉ; HD.; KÖRTING; latinositva klat. *borda* ‚tugurium, aedes domus‘ DŪC.); kicsinyítéssel a szó a fr.-ban *bordel* (latinositva klat. *bordelum* ‚tugurium‘ DŪC.). Fr.-ból alném. *bordel* s innen felném. *bordell* (l. fentebb). Némelyek szerint a fr. *bordel* olasz *bordello*-ból való, mert a szabályos fr. alak *bordeau* volna (mint tudatos alkotás elő is fordul REGNIERNÉL, l. HD. és vö. MEYER-LÜBKE, Gr. der rom. Spr. II. 34). A fr. *bordel* alak azonban már a XII. sz. óta kimutatható. A magyar szó megfelelői tehát:

a) olasz *bordello* (az *e* ma nyílt, régen zárt lehetett; latin *-illu-* a képző; alakv.: *bordelo* BOERIO; *bordel* GAVUZZI; *bordell* BANFI; *burdell* FERRARI) ‚öffentliches haus zur unzucht‘. — A szóvégi olasz *-o* hangzástalanságáról l. MELICH, MNY. VI. 115. Az olasz eredetet vitatja SZARVAS G. Nyr. XIV. 490.

b) ófr. *bordel* (első adat a XII. sz.-ból, l. HD.; LITTRÉ), mai fr. *bordel* ‚lieu de prostitution, maison de prostitution‘. A fr. eredet említve már LESCHKA, El.-ában.

A magyar szó fejlődése ez: *bordél*, ebből részint *burdél*, részint *bordély*. A szóvégi *-él(y)*-beli *-é* megfejtésre vár. Szerintünk szótörténeti okból a m. *bordély* az ófr.-ból.

botos [első adat a XIV. sz. végéről — XV. sz. elejéről, SchlSzj. ‚castuale [helyesen *aestivale*, l. DŪC.] — *botus*“, más régi adatok NySz., OklSz., CAL. stb., alakv. *botus* l. fentebb] 1. ‚udo, filzschuh, nemezből készült meleg cipő vagy csizma‘ NySz., MTsz.; 2. ‚saccus pelliceus pedes a frigoris injuria muniens, fuss-säckel, kötött vagy szőtt kapcza, lemez-kapcza, harisnya‘ SzD., MÁRT., MTsz.

Hangtanilag lehetséges volna, hogy a m. *botus* > *botos* a klat. *botus* ‚ocrea‘ DŪC. átvétele. Minthogy azonban ez a klat. *botus* csak egyszer fordul elő s a havi latinságból ki nem mutatható, a m. szónak *botus*-ból való eredetét valószínűtlennek tartjuk. Szerintünk az átvétel a fr.-ból történt, s az átvett alak

< ófr. *bottes* (több. nom. *botte* olv. *böt*-ből, első adat a

XIII. sz.-ból, LITTRÉ, esetleg a XII. sz.-ból HD.; korabeli ejtéséről l. lejjebb), mai fr. *botte*, több. *bottes* ‚chaussure en cuir, montante, qui enferme le pied et la jambe‘ LITTRÉ; ‚mönchsstiefel‘ KÖRTING *bütt-* a. (innen klat. *botta* ‚botos‘ BARTAL, MLSz., *bota* ua. DŰC.) — Fr.-ból népetymológiával ném. *botschuh* (alakv. *bottschuh*, a XV. sz. óta GRIMM, DWb.). A fr. szó eredete nincs tisztázva, HD. szerint ismeretlen eredetű (igy GRIMM is a ném. szóról), megfejtési kísérletek LITTRÉ; KÖRTING *bütt-* a. — A magy. és a fr. szóra ezt jegyezzük meg: a) A fr. *bottes*-beli *-tt-* már az ófr.-ban egyszerű rövid mássalhangzó (vö. XIII. sz.-i adat: „par vos *botes*“ LITTRÉ); a lat. *gemináták*, illetőleg hosszú mássalhangzók már az ófr.-ban megrövidültek (l. MEYER-LÜBKE, Hist. Gram. der fr. Spr. 31), s a mai fr.-ban, az *-rr-*et kivéve, nincs hosszú mássalhangzó. b) A szóvégi fr. *-s*, tekintet nélkül arra, hogy többeli vagy ragbéli, az élő kiejtésben nem hangzik (kivétel alig van, l. MEYER-LÜBKE i. m. 164). Hogy azonban valaha ejtett hang volt (vö. MEYER-LÜBKE i. m. 142), az kétségtelen. A hangzástalanság mind a tövégi *-s*-nél, mind pedig a többesszámi ragbéli *-s*-nél a XIII. sz.-tól fogva mutatható ki (l. MEYER-LÜBKE i. m. 158, 163). Hogy ez az *-s* milyen hangon, illetőleg hangokon keresztül tűnt el, arra nézve nem ismerek elméletet. A m. *botos* < ófr. *botes*, *Lajos* < ófr. *Lois*, *Párizs* < *Páris* < ófr. *Paris* (l. ezeket külön cikkemben) a maguk *s* hangjával arról tesznek tanúságot, hogy az átadó nyelvben *š* vagy *š-*, *š*-féle volt a hang. Ha ez helyes feltevés, akkor a szóvégi (tő- és ragbéli) fr. *-s* a kiejtésből olyan hangokon keresztül tűnt el, mint a szótagzáró fr. *-s-*, a mely *š*-sé, majd *h*-vá lett *s* végre eltűnt (l. erről a *mester*, *mustár* szavakat). A kifejtettek figyelembe vételével az ófr. írott *bottes* korabeli (XII., XIII. sz.-i) ejtése *boteš* (esetleg *boteš*) s az átvétel útja ez:

ófr. *boteš* > m. **botēs*, illetőleg hanghelyettesítéssel, mint-hogy a XII. sz.-i és az a XIII. sz.-i magyarban csupán *-is* > *-üs* ~ *-us* végű szavak voltak, **botis* > *botus* s ebből *botos*. Más, de helytelen származtatások GYARM. Voc.; DANK. Lex.; CzF.

† **csēmēlet** [első adat a hazai lat.-ban 1311-ből, vö. OklSz.: 1311: „Casulam de *Chemelote nigro*“ olv. *csēmēlete*, más hazai latin adatok: OklSz.: 1434: „tunicam de *chemeloto*“, olv. *csēmēleto*, uo. 1494: „De *Chemelotho* . . . una pecia *Chemelothi*“ olv. *csēmēloto*, *csēmēloti*. E lat. szavak egykorú magyar **csēmēlo(e)t-*ből vannak latinositva, nom.-i alakjuk: *csēmēletis*, *csēmēlo(e)tum*.

Máskülönben első háromtagú adat 1480-ból OklSz.: *chemeleth*, olv. *csēmēlet*. Utolsó adat a XVIII. sz. végéről, l. SzD.; alakv. **csēmēlot* l. fentebb, *csemölet* (vö. MURM. 153: *czemölet*), *csemélet* NySz., *csömölyet* (vö. NySz., SzD., SZIKSZAI), *csömöllyet* (vö. SZIKSZAI: *czömöllyet*), *csömelyet* (vö. CAL.: „*tsömelyet* színw), *csemelet* NySz., OklSz., SzD., *csömörlet* NySz.] 1. ,camelotum, ein aus kameelhaaren bereiteter wollenstoff, teveszörből való habos vékony posztó‘ NySz., SzD.; 2. ,esetleg az e posztóból készült ruha neve‘ (vö. MURM. 153: „*Vestis cymatilis — Czemölet*“).

< ófr. *chamelot* (első adat a XIII—XIV. sz.-ből; ez alakról l. HD. *camelot* a. ezt: „La forme vraiment franç. est *chamelot*, qu’emploie JOINVILLE; *camelot* est dû à l’influence du provenç.“; ez ófr. *chamelot*-ból latinositva középklat. *chamelotum* DuC. az ófr. szó korabeli ejtéséről l. lejjebb), mai fr. *camelot* l. ,anciennt. Grosse étoffe qu’on fabriquait dans le Levant avec du poil de chameau ou de chèvre; 2. grosse étoffe de laine quelquefois mêlée de poils de chèvre ou de soie formant la chaîne‘ HD. — A fr. szó lat. *camelotum*-ból (alakv. *camelatum*, *chamelotum* DuC., ez utóbbi alakról l. fentebb; hazai lat. *camelotus* MLSz.) s ez a lat. *camelus* ,teve‘ szóból való képzett alak. — Fr.-ból né m. *schamlot* (alakv. *schamlát*, *schamelott*, *sammelot*, *schamblát* GRIMM DWb.) ua., olasz *ciambellotto*, *cambellotto* (a b eredetéről lásd TOMM-BELL., alakv. *cammellotto* uo., vel. ol. *cambeloto*, *cameloto* BOERIO; gen. ol. *ciamellotto* OLIVIERI; mil. ol. *camelott* BANFI; olaszból lat., hazai lat. alakváltozatok: *chambaletum*, *chambelottum* MLSz.) ua. — A magy. és a fr. szóra ezeket a megjegyzéseket tesszük: a) Az ófr. *chamelot*-ban a *ch* *cs*-vel ejtendő (l. részletesen a *kilincs* szó a.). Minthogy a magy. szó mindenkor *cs*-vel hangzott, az átadó nyelvi alaknak *cs*, esetleg *cz* kezdetűnek kell lennie; b) a mai fr.-ban a szóvégi *-t* nem hangzik, az ófr.-ban azonban *e -t* hangzott (l. részletesen a *lakat* szó a.); a mai fr. *camelot* *-t*-jéről l. LITTRÉ („le *t* ne se lie pas dans le parler ordinaire“). Ezek figyelembe vételével az ófr. szó korabeli (XIII. sz.-i) ejtése *csámēlot* s a magy. szó fejlődése ez:

ófr. *csámēlot* (írva *chamelot*) > ómagy. **csámēlot*, ebből *csemēlot*, teljes illeszkedéssel **csemēlēt* ~ *csemēlet* (vö. *sekrestye*: *sacristia*, *Etela*: *Atila* stb.), további fejlődésben: *csemölet* > *csömölyet* ~ *csömelyet* > *csömölylyet*. — A magy. szót a fr.-ból (*camelot*-ból) már CzF. is származtatta. — Más magyarázatok: SIMONYI, NyK. XXIII. 352, Nyr. XXXV. 333, szerinte az átvett alak olasz

nyelvj. **ciamelotto* (l. fentebb g e n. ol. *ciamellotto*). Ha ki lehetne mutatni, hogy ez a fr.-ból való olasz nyelvj.-i alak már a XIII. sz.-ban megvolt az olaszban, szavunk lehetne olasz eredetű is. — Hibásan magyarázva SZARVAS GÁBOR Nyr. XIII. 100; szerinte lat. *cymatilis*-ből (nb. szótáraink CAL., MURM. a „csemelet“ szót „vestis cymatilis“-szal is fordítják; l. „*cymatilis*: wasserblaw“ DIEF. Gl., erről nem helyesen SIMONYI: NyK. XXIII. 352; a lat. szó *cyma* < gör. κῶμα) ered a magy. szó, esetleg, de nem valószínűen, né m. *schamelot*-ból.

kilincs [acc. *kilincset*, első adat a XIV. sz. végéről — XV. sz. elejéről SchlSzj.: „pessulus — *kelinch*“ olv. *kélincs* v. *kélincs*; alakv. *kléncs* ~ *kléncs* (vö. KolGl. „*aÿto klenczj*“); *kéléncs* ~ *kélincs* (vö. OklSz. *kelencz fej*, *kelenczet*; NySz. *kelenczyth*, *kelenczözeese*); *kélléncs*, *kélléncs*, *kélléncs* MTsz.; **kélincs* (vö. *megkélincsél* MTsz); **kélincs* (vö. *kélinceses* OklSz.); *kélincs*, *kelincs* MTsz.; *ké(e)lí(i)ncs* (vö. NySz. *kelincz* írott alakot); *kilíncs* (vö. PP^{1,2} *pessulus, vectis* a. és m. lat. rész); *kalincs*, *bilincs*, *gilincs* MTsz. — A GYARMATHI-ból MIKL. Slav. El. 33, Nyr. XI. 272. lapon közölt *klíncs* alakv. eddig nincs igazolva] 1. „pessulus, klinke, schnalle; 2. (obs.) vectis, riegel; 3. a lélekvesztőn a ciklony beakasztására való fül“ MTsz.; 4. közelebről meg nem határozott takács mesterszó l. MTsz. — Származékok: *kilíncsél* 1. „zárni“ SzD.; 2. „pártfogásért könyörög“ (e jelentésben a XIX. sz. második fele óta vö. Nyr. XXXI, 152 és TOLNAI, Magy. Szót.); 3. *megkélincsél*: „a kilincscsel próbálja kinyitni az ajtót“ MTsz.; — *kilíncsőzés* [ebben: „Semye leth... az atyafywy zeretethnek *kelenczözeese*“ olv. *kéle(é)ncsözése* ÉrsekC. 223, NySz.] „colligatio, copulatio, verbindung, vereinigung“.

< ófr. *clenche* (első adat a XIII. sz.-ból, l. HD., olvasásáról l. lejjebb), mai fr. *clenche* (olv. *klāš*, alakv. *clinche* olv. *clēš*) „klinke, drucker, pièce principale d' un loquet“ l. LITTRÉ. A fr. szó germán: ófrank nyelvi átvétel **klínka* alakból, vö. né m. *klinke*, svéd *klínka* l. KÖRTING; HD.; LITTRÉ — A magy. és fr. szóra a következőket jegyezzük meg: a) A *ch*-nak írott fr. *š* néhány keleti nyelvjárásban ma is *cs*, az ófr.-ban és az ó-provençalban pedig mindenkor *cs*, a mai *š*-es ejtésre az első példák a XIII. sz.-ból (l. GRÖBER, Grundr. I² 738, 742; MEYER-LÜBKE, Hist. Gr. der fr. Spr. 131, 152; SCHULTZ-GORA, Altprov. El.-buch 12, 48); — b) A fr. *-en* + cons. egybeesett az *-an* + cons. csoporttal, mindkettő ma *-a* + cons. Eredetileg azonban az egyik

-e > ε + cons.-nak, a másik -a + cons.-nak hangzott, s ma is vannak nyelvjárások (így a vallon, picardiai, norman stb., l. MEYER-LÜBKE i. m. 70), a hol e kétféle ejtés megmaradt. Az ófr. *clenche* első *e*-je eredetileg zárt *ē*; l. GRÖBER, Grund. I² 730, 732 is; — *e*) A fr. szóvégi *-e* (az eredetibb *-a*-ból keletkezett is) a francia köznyelvben a XIII. sz. óta nem ejtett hang (a költői nyelvben igen is ejtették a ritmus miatt, l. MEYER-LÜBKE, i. m. 97, 98, 101, 114). — E három pontban említett fr. történeti hangtvényszerűségeket figyelembe véve az átvett magy. alak *klēncs*, s ebből fejlődött a többi alakváltozat. A fejlődés tehát ez:

ófr. *klēncs* v. *klēcs* (írva *clenche*) > ó-magy. *klēncs* > *klēncs*. Ebből *kēlēncs* ~ *kēlēncs* > *ke(ē)llēncs* ~ *kōllēncs*, majd *kīlēncs* ~ *kīlēncs* ~ *kīlēncs* ~ *kelī(i)ncs* ~ *gīlēncs*; a népnyelvi *kalēncs* egy **klēncs* alakból. — A magy. szóról más, de teljesen hibás származtatás GYARM. Voc.; DANK. Lex., innen MIKL. Slav. el., Nyr. XI, 272. — Magy.-ból hazai oláh *kīlēnc* Nyr. XVI, 500.

Lajos [ÉrdyC. 295; Apost. mélt. 64, PESTHY, Nomencl. (minden kiadás); KNAUZ, Kortan 211; MA³ m.-lat. rész; PP¹ m.-lat. rész stb.; első adat 1255-ből ZICHY-Okmtár I, 9: „...Lois Bachyensi...“ olv. *Lois*; alakv. *Lois* (vö. fentebb és még a következő adatokat: 1280: „Magistro Petro filio *Loys*“ l. Kovács, Ind.; 1295: „*Loys* et Nicolaus filij Janus“ MNy. X. 234; állítólag KÜKÜLLEI JÁNOSNÁL is *Lois*, l. Turul X, 96; l. még PP. 1767: 613); *Lais* (vö. 1389: *Laysfalva* MNy. X, 234; Képes Krón. ed. M. FLOR II, 237: „ad honorem beati *Lays* noui sancti, episcopi tholosani“, így a budai l. KNAUZ, Kortan 210 és a dubniczi krónikában l. M. FLOR. III. 119; NAGY LAJOS neve a Képes Krón.-ban, továbbá a budaiban és a dubnicziban *Lays*, l. M. FLOR. II. 237, 239, III. 120; ez lesz a KÜKÜLLEI J. adata; l. még PP. 1767: 613); *Lajus* (vö. 1336—1354 *Layus* OklSz.; 1460: *layus* MNy. X. 234; MünchC. *Laius* MNy. III. 201, 203; WinklC. naptári rész: *Layws*); *Laos* (vö. ÉrdyC. 300; Apost. mélt. 30; a mai népnyelvben is, l. NyF. XXXVIII. 18)] Ludovicus, Ludwig. Beczézó alakok: *Lajcsó* [KASSAI III. 253]; — *Lajcsi* [vö. *lajcsizik* Nyr. XXVIII. 2]; — *Lajoska* l. férfinév: Lajos; 2. női név „Louise“ (tudatosan csinálva a XIX. sz. elején, vö. Nyr. XLII. 79); — *Lajkó* [első adat 1507-ből vn.-ben: Andrea *Lajko* MNy. X. 234] 1. Lajos; 2. „László, Vászoly“ l. KARÁCSONYI, MNy. I. 309; — *Lajk* [vö. THALLÓCZY, Nagy Lajos és a bulgár bánság 9] = *Lajkó* 2. < ófr. *Lois* (így még a XVI. sz.-ban is, vö. PESTHY,

Nomencl.-áiban a magy. *Lajos* fr.-ul *loys*; korabeli ejtéséről alább; még régibb fr. alak *Loois*, l. MEYER-LÜBKE, Gram. der rom. Spr. II. 8, 28), mai fr. *Louis* (olv. *Lwi*; *Lu-i* l. HD.) ‚Ludwig‘. A fr. szó germán *Hluodowig*, *Chlodowech*-ből (l. LITTRÉ; MEYER-LÜBKE, Gr. der rom. Spr. I. 38). — A magy. és a fr. szóra ezt jegyezzük meg: a) A szóvégi fr. -s (vö. NYROP, Gram. II, index alapján: „Le s flexionel du cas sujet a été conservé dans: Louis“) a mai fr. *Louis* szóban a köznyelvi kiejtésben nem hangzik; valaha ez az -s szerintünk -š vagy -s-nek hangzott (l. a *botos* és a *mester* cz.-eket, s vö. hogy közvetlenül a fr.-ból való az olasz *Luigi*, melynek *gi* = *děi*-jéről l. *Páris* a.); — b) A magy. szó egy kéttagú *Lo-ış* alak átvétele, s e szerint az ófr. szó korabeli ejtése *Lo-ış*. A magy. szó fejlődése ez:

ó fr. *Lo-ış* (irva *Loys*) *Lois* > magy. *Lois*, ebből *Lais* > **Lajis* > *Lajus*; *Lais*-ből *Laos* és **Lajis*-on át *Lajos*. — A magy.-ban a *Lajos* név elég gyakori a XIII. sz.-ban is, a XIV. sz.-tól fogva azonban — Nagy Lajos király nevének hatása alatt — sűrűbb használatú (l. CZINÁR, Ind., KOVÁCS, Ind. *Ludovicus* a). Magyar hatás alatt terjedt el e név Dalmáciában is, l. JIREČEK, Die Rom. I. 68. — Nagy Lajos királyunk nevét a szerb-horv. nyelvű oklevelek *Loiš* alakban közlik (l. ŠURM. Acta 82, 84. Zborn. 44), s ez a magy. *Lais*-ből való.

A magy. *Lajos* nevet a fr.-ból származtatta: PALLAS-Lex.; NAGY Géza, Turul X. 96; MELICH, SzlJöv. I. 2, index; MNy. I. 185, II. 56, III. 169, IX. 359.

lakat [első adat a XIV. sz. végéről — XV. sz. elejéről Schl. szój. „sera — *lakath*“; más régi adatokat l. BécsiC. 111; NySz.; CAL.; OklSz. stb., alakv.: *lokát* (vö. MTsz. és *lakatos* a.), *lakot* (vö. NySz. *lakotokat*)] 1. ,sera, schloss; 2. sajtó gerendája, melyben a csavar van‘ MTsz. Származékok, összetételek: *lakatos* [első adat tn.-ben 1469-ből: *Lakatus* OklSz., alakv.: *lakatus* l. fentebb, *lokatos* NySz.] ,faber serarius, schlosser‘; — *lakatosság* [NySz.] ,officium serarii, schlosserhandwerk‘; — *lakatgyártó* [első adat tn.-ben 1424-ből OklSz.] = ,lakatos‘; — *lakatol*, *lakatoz* [adatok a XVI. sz. elejéről NySz.] ,claudio, schliessen, sperren‘.

< ófr. *loquet* (első adat a XII. LITTRÉ, illetőleg a XIV. sz.-ból HD., a szó korabeli ejtéséről l. lejjebb), mai fr. *loquet* (olv. *lokè*, az *e* ma nyílt, régen a XVI. sz. előtt zárt volt, MEYER-LÜBKE, Gr. der rom. Spr. I. 202; ,le t ne se lie pas dans le parler ordinaire‘ LITTRÉ) ,fermeture de porte composée d’une

simple lame de fer qu'on abaisse sur une pièce de fer fixée au chambranle pour fermer la porte, et qu'on soulève pour l'ouvrir' HD., LITTRÉ; ,klinke, drücker'. A fr. szó deminutiv képzés az ófr. *loc*-ból, s ez germán jövevényszó l. HD., LITTRÉ, KÖRTING. A deminutio a mai fr.-ban elhomályosult, l. NYROP, Gram. hist. III. 114. Fr.-ból olasz *lucchetto* (nyelvjárási alakv.-ok *lucchetto* BOERIO, *luchét* GAVUZZI, *lucchet* BANFI, FERRARI) ,vorhenges Schloss'. Hogy az olasz szó milyen régi, azt nem állapíthattuk meg. A magy. és a fr. szóra ezt jegyezzük meg: a) Az ófr. *qu* a *loquet* szóban *k*-nak hangzott (vö. 1304-ből: „Un loket aceté“ HD.); b) A szóvégi fr. *-t* ejtett hang volt még a XIII. sz.-ban, a többes 3. személyben a XVI. sz.-ig; az első adat a tóvégi *-t* nem ejtésére 1246-ból (l. GRÖBER, Grundr. I.² 744; MEYER-LÜBKE, Histor. Gram. der fr. Spr. 155, 156, 158, 163, 165, de vö. GRÖBER, Grundr. I.² 738; l. a *csemelet* szó a. is). E kettő figyelembevételével az átvétel útja ez:

ófr. *lökét* (írva *loquet*) > magy. **lokét*, ebből illeszkedve **lokot*, ebből *lakot* ~ *lokat* > *lakat*. A szó talán egyházi úton: monostorok útján terjedt el. A magy. *lakat* s a belőle képzett *lakatos* átment a következő nyelvekbe: a) szlov. *lokota* (alsó-krajnai adat MIKL. EtWb. 173), *lókot* (VALJAVEC adata, PLET.) ,vorleges Schloss' | kaj-horv. *lokòt* (első adat 1670-ből, HABD., más adatok BELLOSZT., JAMBR.) ,sera' | szerb *lòkot* (adatok a XIX. sz.-ból VUK³ *katanac* szó a., IvBr.; hogy a szó csak a magyarsággal érintkező nyelvjárásokban van meg, az valószínű) ,sera' | kisor. *lokotoš* (MIKL. EtWb. 173; Sborn. LAMANSKIJ 229) ,lakatos'; e szláv szavak a magy. *lakat*-ból szabályos alakulások, a m. *a* részint *o*-val, részint *a*-val van meg a szláv nyelvek magy. jövevényeiben; b) kisor. *lakàta* (ŽEL., MIKL. EtWb. 173) ,schloss; art fischnetz' BERN. EtWb. 729 | oláh *lacüt* és *lăcată* ,vorleges Schloss', *lăcătuș* ,lakatos', oláh nyelvi származékok: *lăcătușărie* ,lakatosmesterség'; *lăcătușesc* ,verschliessen' TIKTIN; DAMÉ; CIH. II. 511.

A magy. szót a fr.-ból származtatja MFL. (kézirat). Más magyarázat szerint a *lakat* szó szláv jövevény a *lokot*-ból (l. az adatokat fentebb), vö. BUDENZ, NyK. VI. 309 (szerinte szerb-horv.); HASZ. (szerb-horv.); SIMONYI, Nyr. XXXIX. 48; XLIII. 3 (szerinte szlovén). A szláv szó pedig az olasz *lucchetto* (l. az adatokat fentebb, így BERN. EtWb. 729 is), **locchetto* (ilyen alakot közöl SIMONYI Nyr. XXXIX. 48; más forrásból igazolni nem tudjuk) átvétele volna. Az olasz szóból a szlávásban hangtörvényszerűen

csakis **luket* ∼ **lukēt*: *lokēt* ∼ **loket* válhatik, s a görctől szlovénben van is *lokēt* alak (l. PLET., MIKL. EtWb. 173). Sem az olasz szóból közvetlenül, sem pedig szláv **lukē(e)t* ∼ *lokē(e)t* alakból a szerb-horv.-ban és a szlov.-ben *loket* alak nem keletkezhetik. Nyilván ezekre a nehézségekre céloz BERN. EtWb. 730, mikor a szláv szó tárgyalása alkalmával ezt mondja: „Das genaue Verhältnis der Wörter untereinander bleibt noch aufzuklären“. A szláv *loket* második szótagbeli *o*-ja csakis magy. *a*-ból, esetleg *o*-ból (vö. magy. *lakat*, *lakot*, *lokat* alakv.-kat) származhatik. S ez az *o* dönti el, hogy a *loket*, *lokota* szláv szavak is magyar eredetűek.

mestër [az első *e* nyílt, a második zárt, l. erről lejjebb; első tn.-i adat 1233-ból: „ad fontem *Mestur*“ olv. *Mestür* OklSz., első köznévi a XV. sz. első harmadából EhrC. 77; más régi adatok OklSz., NySz. stb.; alakv. *mestür* (írva *mestur* l. fentebb, továbbá OklSz., MNy. X. 276), *mestir* (írva 1256-ban hn.-ben: „de *mestyr*“ OklSz.), *mestör* (vö. WinklC. 132 *mestör*; MURM. 180 többször; MTsz.), *mester* MTsz., ?*mestér* (vö. DomC. 31 reginaldus *mesteerth* acc.), ?*möster* (vö. DebrC. 457 *möster*, nyilván íráshiba *mestör* h.); a Nyr. XLIII. 173 lapján közölt *myster* adat nem lehet magyarnyelvi adat] 1. a Vulgataban „praeceptor, magister“; 2. (elav.) az egyházi szerzetesrendben a noviciusok „magister“-e (vö. pl. BirkC. 6 és NySz); 3. ‚rector scholae, schulmeister‘. Ez 1—3. alattiakból fejlődött: 4. „általában valaminek a tudója művészetben, tudományban, mesterségben, artifex, opifex, künstler“; innen ‚mester‘ = ‚carnifex, scharfrichter‘ MArt., MTsz.; 5. (mellékn.) ‚peritus, gnarus, klug, erfahren‘ NySz.; 6. ‚a borsajtó garatjának vastag deszka-fedele‘ (egy adat Göcsejből, MTsz.). — Nevezetesebb származékok, összetételek, helynevek: + *mestërget* [adatok a XVI. sz.-ból, NySz.], *calumnio*, *carpo*, *vellico*, *nörgeln*; — *mestëri* [első adat 1748-ból, NySz., NyÚSz.] ‚artificiosus, künstlich, kunst‘; — *mestërke* 1. (elav.) ‚magistrellus‘ NySz.; ‚cifrázat, kivarrás, szegélyzet‘ (egy adat Baranya m.-ből Tsz., innen MTsz.); — *mestërkél* 1. ‚künsteln, nachkünsteln‘ (neol., KAZINCZY magáénak mondja, NyÚSz.); 2. ‚cifrára kivarr‘ (több helyütt a népnyelvben Tsz., innen MTsz.); — *mestërkédik* [sok adat a régi nyelvből is, NySz.] ‚machinor, sinnen, trachten, sich mühe geben‘; — *mestërkül* [MTsz.] = ‚mestërkedik‘; — *mestërség*, *mestërségës* NySz., stb.; — *mestur* [rövidült alak Udvarhelyszék m.-ből, MTsz.] = ‚mester ur‘ (bizonyára megszólításban); más összetételeket l. NySz, KR.

— Helynevek: *Mesterfa* [puszta, régen *Mesterfalva* I. CSÁNKI III. 552]; — *Mesteri* [hn. Vas m., alakv. *Mestür*, *Mestüri*, írva *Mestur*, *Mestury* I. CSÁNKI II. 775]; a sopron m.-i *Mesterháza* [I. LIPSZKY, Rep.] nem tartozik ide, régen *Vesterháza* (vö. CSÁNKI, III. 635).

< ófr. *mestre* (XII. sz.-i adat, I. LITTRÉ és MEYER-LÜBKE, Hist. Gram. 83, korabeli ejtése *mēstr* nyílt *e*-vel, sonanticus *r*-rel, vagy *r'*-vel, erről I. alább, régibb ófr. *maistre*, olv. *maēstr*, I. MEYER-LÜBKE, Gram. der rom. Spr. I. 88, MEYER-LÜBKE, Hist. Gr. 41), mai fr. *maître* (olv. *mētr* LITTRÉ), *lehrer*; *meister*; *herr*. A fr. szó eredeti lat. szókincsbeli szó, vö. lat. *magistru(m)* > **maiestre* > *maistre* > *maistre* I. LITTRÉ; HD. stb. A magy. és a fr. szóra ezeket jegyezzük meg: a) Az ófr. *ai* > *ei*-n keresztül *ε*-vé lesz *str* előtt már a XII. sz.-ban (I. GRÖBER, Grundriss I.² 739, 745; MEYER-LÜBKE, Hist. Gr. 82); — b) Az ófr. szótagzáró *-s* először *-š*-sé, majd *-h*-vá lett s végül az előtte álló magánhangzó megnyúlásával eltűnt, a mai *fēte*, *tēte*, *maître* (olv. *mētr*) előbbi *feh**te*, *tešte*, *mēstr* > *feh**te*, *teh**te*, *meh**tr* alakokon keresztül keletkezett (lásd erről MEYER-LÜBKE, Hist. Gram. 118, 135, 151). Valószínű, hogy e változás a XIII., XIV. sz.-ban történt; c) A szóvégi lat. *-ter*, *-tör*-en keresztül *-tr*-vé lett az ófr.-ban (írva *-tre*, *-tor* I. MEYER-LÜBKE, Hist. Gram. 99). Ez a)–c) alatt említett okok alapján a XII. sz.-i fr. *mestre* korabeli ejtése *mēš-tr*; — d) A magy. szó első szótagjának *e* hangja az egész magyar nyelvtörténetben (jelölve már a BécsiC.-ben is, I. PÜNKÖSTI, A Bécsi-codex 10., 24. lap), a nyelvjárásokban mindenütt mindenkor nyílt *e*. Az egyetlen *möster* adat, a mely a DebrC.-ben van, íráshiba lehet. A magy. szó második szótagbeli *e*-je zárt *ë* (jelölve már a BécsiC.-ben is, I. PÜNKÖSTI i. m. 10, 24), a mely *ö*-vel s *ë*-ből fejlődött újabb *e*-vel (nyílt) váltakozik. Az *ë* a nyelvtörténeti adatok tanúsága szerint régibb *i*-ből fejlődött s a régi nyelvben váltakozott a belőle fejlődött *ü*-vel (I. fentebb). A zárt szóvégnak ez a története azt bizonyítja, hogy a szóvégi magy. *-tir* (*-tüir*) > *-tër* (*-tör*)-beli átadó nyelvi *-tr*-ből való lehet s a *mestër* a magy.-ban eredetileg hangzóvesztő *tő* volt (acc.-a **mestrēt* stb.), az *-i* (*-ü*) > *-ë* (*-ö*) benne szabályos magyar történeti fejlemény (hasonló magy. szó *Pētër*, régibb **Petr*- ∼ **Pétr*-ből, vö. *Petri* hn.-eket is). A kifejtettek alapján állítjuk a következőt:

ófr. *mēš-tr* (esetleg **mēš-tr*) < m a g y. **mestr*, (tövéggel) **mestrü* (ragozva **mestrüt* stb.), ebből *mestür* > *mestüir*, majd *mestër* > *mestör*, s végül *mester*. Ha nem íráshiba vagy zártság-

got jelölő *-ee-* a DomC. 31. lapján levő *mesteer* alak, s *mestër*-nek olvasandó, úgy a nyúlás másodlagos.

Más származtatások a magy. *mestër* szóról:

a) A ném.-ből eredezteteli BALASSA, Ung. Revue V. 281; BOROVSKY, NyK. XXIV. 339; MELICH-LUMTZER, DLehnw.; MELICH, Melyik nyelvjárából 37 (szerinte középnémetből); BERN. EtWb. 4 stb. A tekintetbe jövő ném. szavak ezek: ófn. *maistar*, *meistar*, kf n. *meister*; ószász, óalsófrank *mëstar*, *mëster*; középném. *mëster*; alném. *meester* (olv. *mëster*), a jelentésekre l. GRIMM, DWb.; WEIG.-HIRT, DWb.⁵; KLUGE, EtWb.⁷ A ném.-ből való származtatásra megjegyezzük: A magyarban a ném. szóbelsei és szóvégi *-st* részint *-szt* (vö. *majsztër*, *majsztor* MTsz., <osztr. *bajmaesta*, *maista*, frank *máistr*, *mëstor* SCHM. I² 1682), részint *-st* (vö. *borosta*, vö. ném. *bürste*, l. EtSzót.), a szerint, hogy milyen német nyelvjárából került a szó. Ha már most megengedjük, hogy a szóbelsei és a szóvégi ném. *-st* felnémet területen és a középnémet terület egy részén már a XII—XIII. sz. folyamán is *-št*-nek is hangzott, a mi természetesen nagyon is kérdéses (vö. az ún. *bist* | *bišt* vonalat [Ung. Rundschau 1914, 669. lap; az első *št* a bajorban 1405-ből *Pischtum*, WEINHOLD, Bair. Gr. 159]), még akkor is érthetetlen a magyar szó első tagjának rövid, nyílt *e* hangja, a melyet a felném. *ei*-ből, a középném. *ē*-ből, melyek zárt hangok, megérteni nem lehet. Hogy rövid, nyílt *ε*-vel hangzó középném. **mester*, illetőleg **mëster* a XII., XIII. sz.-ban lehetséges volna (így MELICH, Melyik nyelvjárából 37), az nem valószínű. A német eredet tehát hangtanilag lehetetlen.

b) A magy. szót az olaszból senki sem magyarázta (talán csak SÁNDOR I., Sokféle VIII. 178). A tekintetbe jövő olasz alakok ezek: *maestro* (három szótag, nyílt *e*-vel, toscanai ejtés, vö. GRÖBER, Grundr. I.² 505; MEYER-LÜBKE, Gram. der rom. Spr. I. 117, alakv. *mastro* RIG., firenzei *maestro* zárt *e*-vel, RIG. és WIESE, Altit. ElBuch 19, milanoi *maëster* BANFI, bolognai *mëster* FERRARI, velencei *mëstro*, *mistro* BOERIO) ‚meister in irgendeiner kunst oder wissenschaft‘. A magy. *mestër*rel való egyeztetésnél figyelembe veendő: 1. A firenzei nyelvjárást kivéve, *-str* előtt a szóbelsei *ē* *ε*-vé lett, l. WIESE, Altit. ElBuch 19; — 2. A szóvégi *-o* a XVI. sz. óta sok észak-olasz nyelvjárában nem hangzik, l. WIESE uo. és MNY. VI. 115; — 3. A lat. s északi ol. nyelvjárásokban *š*-nek hangozhatott már a XI., XII. sz.-

ban is; — 4. Isztriai és dalm. horv. nyelvjárásokban *maèštar*, *mèštar* (I. NEM. I. 378, 382, 411), *màeštar* (BERN., EtWb.), *mèštar* (raguzai adat, Rad. LXV., 165) a szó. A *meštar* alakot e nyelvjárásokban a XIV. sz. óta tudjuk kimutatni (vö. TRUBER glagolita újtest. fordítását Ján. ev. I. 39, III. 2., 10, IV. 31 stb.; Zárai lection. Rad. CXXXVI. 182; ŠURMIN, Acta 81. lap, 1347-ből; Monum. jurid. Slavonum merid. IV. Statut poljički, index; Starine VII. 72, 76, 80 stb.). Ez az óhorv. *meštar* < **meštrь* ~ *maeštar* csakis olasz eredetű lehet **maeštr(o)*, esetleg **meštro* alakból. — Ha mármost felteszszük, hogy az észak-ol.-ban volt már a XII., XIII. sz. folyamán is **meštr(o)* alak, a magy. *mestért* hangtani-lag ebből az alakból talán meg lehetne magyarázni.

c) MIKL. Slav. El., Nyr. XI. 320 (ismétli Kovács, Lat. el.) szlov. *měštar*, szerb *mešter* (ilyen szerb szó nincs) szavakból származtatja a magy. *mestert*, EtWb.-jában (180. lap) azonban e származtatást elejti s azt mondja, hogy a szlov. szó magy. eredetű. — Magy.-ból: stájeri és hazai szlov. *měštar* (vö. XVI. sz.-i adat DALMATIN, Biblia, register; más adatok KÜZMICS Újtest. ford.-ban sokszor; PLET.). A szláv nyelvek idevonatkozó szavai különféle forrásokból valók, I. MIKL. EtWb. 180; JIREČEK, Die Rom. I. 37, Arch. XXXI. 451 stb.

mustár [első adat a XV. sz.-ből Cas. gl. *mustar* olv. *mustár*, más régi adatok NySz., SZIKSZAI, CAL. stb.], 'Sinapi, senf, mostrich'. Származékok és összetételek: *mustáros* [SZIKSZAI, első adat MURM. 162: *mustarus* olv. *mustárus*] 'Sinapium, étel neve' (máskép *mustáros lev* I. MA.³ *sinapium* a. és m. lat. rész; *mustármagos éték* I. SZIKSZAI); — *mustármag* [első adat a MünchC.-ből, vö. MünchC. 39, 46, 143, 150; más régi adatok: Sermd., NySz. stb.] 'Granum Sinapi, senftkorn'; *mustárfű* [első adat PP^{1, 2}] 'Lepidium'.

Eredete nincs tisztázva. A következő feltevések lehetségesek:

a) Legvalószínűbb, hogy francia eredetű, vö. ófr. *mostarde* (zárt o-val, vö. HD.: „a ceste *mostarde*“ és wallon *mostâde*), *moustarde* [XIII—XV. sz.-i adat, I. LITTRÉ; a szó korabeli ejtéséről I. alább], mai fr. *moutarde* (olv. *mutard'*) 'senf'. A fr. szó az ófr. *most* (zárt o-val) 'mustum' szóból az ófr. -ard, arde képzővel alakult (vö. NYROP, Gram. III. 168). A fr.-ból latinositva *mustarda* (DuC.) 'sinapi', *mostarderia* (DuC.) 'intrinsicae sinapis vasculum'. A fr.-ból (GRIMM, DWb.-ja szerint olaszból; WEIGAND-HIRT, DWb.⁵, KLUGE EtWb.⁷ szerint fr.-ból v. olaszból) k f n. *mustard*, *musthart*, *mostart*, *mostert*, ú j f n. *mostrich*, *möstrich*, *mostert*, a l n. *mustert*,

mosterd (GRIMM DWb., DIEB. GLOSS., WEIGAND-HIRT DWb.⁵, KLUGE EtWb.⁷), régibb osztr. baj. *mostert*, *mustert*, *musthart* (SCHMELLER, I² 1685), Erd. szász *mōstert* (Korrespondenzbl. XXVII 9). A magy. és a fr. szóra ezt jegyezzük meg: 1. Az ófr. zárt *o* \bar{o} -n keresztül *uo*-vá, majd *u*-vá lett (l. MEYER-LÜBKE, Hist. Gram. 6); vannak azonban a prov.-n kívül is nyelvjárások, a hol az *o* megmaradt (vö. vallon *mostâde* LITTRÉ). 2. A szótagzáró fr. *-s* \check{s} -en \rightarrow *h*-n keresztül tünt el (l. a *mester* szó alatt). 3. A szóvégi magánhangzók eltünése után a szóvégbe került zöngés mássalhangzók zöngétlenül hangzanak (vö. *vert* \leftarrow *viride*), bár az írás ezt a legtöbbször nem jelöli (l. MEYER-LÜBKE, Hist. Gr. 156). Ha már most az *-art* \sim *-ard* képző (l. MEYER-LÜBKE, Gramm. der rom. Spr. II, 557, NYROP III, 166) nőnemű *-arde* alakjáról fel lehetne tenni az *-art* ejtést, majd ebből az *r* utáni *t* elestét, akkor a magy. és a fr. szó megfelelése ez lehetne:

ófr. **mōstar* (régébbi **mōstart*, **mōstarde*-ből) \leftarrow magy. **mostar*, illetőleg minthogy a régi magy.-ban csak *-ár* végű szó volt (a mai *-ar* *-or* volt, vö. *akar* \leftarrow *akor* stb.), hanghelyettesítéssel **mostár*, s ebből *mustár*.

b) LESCHKA EL-a szerint a magy. szó olasz eredetű volna; vö. olasz *mostarda* (hangsúly a második szótagon, tehát az *o* zárt; alakv.: *mustarda* OLIVIERI, FERRARI) ,senf. Az olasz szó az olasz *most* (zárt *o*-val) ,mustum⁴ származéka (az ol. *-ardo* képzőre l. fentebb a fr. *ard*-ot), s átment a szlov.-be (*muštarda* ,senf PLET.), kaj-horv.-ba (*muštarda* HABD., BELLOSZT., JAMBR.), dalm.-horv.-ba (*muštarda*, MICALIA-ból HAKSZ). Az olasz szóból a magy.-t még kevésbé lehet megérteni, mint a fr.-ból.

c) Az a) alatt felsorolt ném. nyelvi alakok a magy. szónál hangtanilag figyelembe nem jöhetnek. A ném. szó főleg közép-és alnémet területen van elterjedve, tehát olyan területen, a hol az intervocalis ném. *st* *st*-nek és nem *št*-nek hangzik (vö. *mester* szónál a *bist/bišt* vonalat); a ném. szó szintén *rt* \sim *rd*-be végződik, s ez a magy.-ban megmaradt volna (vö. magy. *mart*, *part* szavakat). Magy.-ból oláh *muštar*, *muštarü* ,senf TIKTIN, DAMÉ.

Párizs [a helyesírásban *Páris*, a kiejtésben *Párizs*, l. Nyr. XLI. 422; első hazai latin nyelvű adat a XIV. sz.-ból, vö. Képes Krón. 3. §.: „ciuitatem principalem *Paris*, nomine patris eiusdem Francionis . . .”, első magyar nyelvi a XVI. sz. első feléből, vö. PESTHY, Nomencl. *Paris* olv. *Páris* v. *Párizs*; alakv.: *Páris* l. erről lejjebb] ,Parisii, Parisium, Paris, civitas Galliae’.

= végső forrás ófr. *Paris* (adatok a XIII. sz. óta, korabeli ejtéséről l. alább, LITTRÉ), mai fr. *Paris* (olv. *Pari'* LITTRÉ). A helynév *Párisii* gall nép nevéből; a középkorban *Paris* személynévből magyarázták, l. pl. a Képes Krón. adatát. A fr. és a magy! szóra ezt jegyezzük meg:

a) A fr. szó sok nyelvbe ment át, s e nyelvek egy része *dž*-vel \sim *ž*-vel ejti (vö. ol. *Pari'gi*, cseh *Paříž*, tót *Pariž*, lengy. *Paryż*, or. *Parižs*, bolg. *Parižs*, kaj-horv. *Pariž* HABD., BELLOSZT., írva *Paris*, *París*), más része *z*-vel (vö. kaj-horv. *Pariz* JAMBR.; szerb-horv. *Pariž* IVBR.; tót *Pariz* JANCS.; bolg. *Paris* CANK. 69; né m. *Parisz*). A *z*-vel ejtett alakok újabbnak látszanak.

b) Az o l a s z *Pari'gi* közvetlen a fr.-ból eredtnek látszik (hasonló eset fr. *Louis* \succ ol. *Lui'gi*), a mit az is támogat, hogy valószínűen fr. *-ise* képző átvétele az ol. *-igia* is (l. MEYER-LÜBK, Gram. der rom. Spr. II. 520).

c) A régi írott magy. *Páris* alakról nem dönthető el, vajjon *s*-sel vagy *zs*-vel olvasandó-e (KRÄUTER FER. *s*-sel olvassa s a *zs*-t magy. fejleménynek tartja, MELICH J. a *zs*-t tartja egyedül helyesnek, l. MNy. III, 383). Minthogy azonban a magy.-ban a szóvégi zöngétlen consonánsok sok esetben zöngésekké lettek, egykori magy. *Páris* ejtés is bizonyítható és elfogadható.

E három pont alatt kifejtettek támogatják azt a feltevést, hogy e szóban az ófr.-ban a szóvégi *-s*-et vagy *š*-nek (l. erről *botos*, *Lajos* a. is), vagy (s ez kevésbé valószínű) *-ž*-nek mondták (nb. az ófr.-ban a szóvégi *-z* és *-s* egybeesett). Mindenesetre azonban *š*, *š*-féle hang volt. E szerint a magy. szó története ez:

ófr. *Páris* (nem valószínűen *Pariž*) \succ m a g y. **Paris* \succ *Páris* s ebből *Parižs*.

tárgy [ragozása régen *tárgyom*, *tárgyok*, *tárgyot* NySz., ma *tárgyam*, *tárgyat*, *tárgyak*; első adat 1495-ből *targh* olv. *tárgy* KASSAI, V. 56, NySz.; alakv. *tárj* (Csuztól tudatosan csinált etymologizáló alak, innen másutt is a XVIII. sz.-ban, l. SIMAI, MNy. IX. 218); írásbeli alakv. *tárdgy* Nomencl. 1629 Nagyszében *pluteus* a.] l. (elav. XV—XVII. sz.-i jelentés) *pluteus*, *sturmdach* NySz., Oklsz., SZIKSZAI, Ind. voc. *pluteus* a., Nomencl. 1629 Nagyszében (a *pluteus* szót MA¹, ², ³, PP¹, ² így értelmezi: „Plúteus-Dezkázot vagy sövényezet hadi szerszám, ki mogúl az Várat ostromlyác. Item Minden deszkázot szerszám, Otalom dezka, könyves póltz“ MA³, l. még KASSAI V. 57. stb.); — 2. (elav.

XVII., XVIII. sz.-i jelentés) ‚meta, zielscheibe‘ NySz.; 3. (elav. XVIII. sz. végi, XIX. eleji jelentés) ‚ziel, absicht‘ SzD., MÁRT. 1880, 1807, 1811; 4. ‚objectum, gegenstand‘ MÁRT. 1800 stb. (e jelentésben először 1772-ből, l. NyÚSz., l. még Nyr. XXX. 289, XXXII. 500); 5. (nyelvtani értelemben) ‚objectum, satz-gegenstand‘ (XIX. sz. közepe óta). — Származékok: *tárgyas* [első adat *tárjas* irott alakban Csuzznál, l. MNyv. IX. 219, 363, más adatok NyÚSz.] 1. (elav.) ‚célos, métás‘; 2. ‚objectiv‘ (nyelvt.-i értelemben); — *tárgyi* [első adat a XIX. sz. első feléből, l. Tzs. 1838], másképp: *tárgyias* ‚objectiv, gegenständlich, materiell‘; — *tárgyilagos* ua., l. NyÚSz.; — *tárgyal* [KASSAI V. 56, NyÚSz., SIM.-B.] 1. (elav.) ‚zielen‘ Tzs. 1838; 2. ‚verhandeln, eine verhandlung v. tagsatzung abhalten‘ (1842 óta, l. NyÚSz.); 3. ‚haszon-talan fecsegéssel tölti az időt, pletykázik‘ (egy adat Zemplén m.-ből, MTsz.); — *tárgyaz* 1. (elav.) ‚erzielen, bezwecken‘ (SzD.-ből az első adat, l. NySz., NyÚSz., Tzs. 1838); 2. ‚zum gegenstand haben‘ Tzs. 1838; SIM.-BAL.; — más nyelvújításkori adatokat és a származékokat l. NyÚsz.; valamennyi az „objectum, gegenstand“ jelentésből.

< ófr. *targe* (első adat a XI. sz.-ből, vö. „*targees roees*“ LITTRÉ; HD.; korabeli ejtéséről l. alább), mai fr. *targe* (olv. *társz*) ‚espèce de bouclier. Le mot de targe, dans les anciens écrivains, semble appliqué indifféremment à tous les boucliers; dans le XVe siècle, il paraît désigner plus spécialement celui que portaient les hommes d’armes et les archers; la targe variait de forme suivant les pays‘ LITTRÉ. A fr. szó, melynek kicsinyített alakja *targette* (l. HD., LITTRÉ), a germ. **targa* szó átvétele, vö. KÖRTING; HD.; LITTRÉ. A fr. szóból latinositva klat. *targia, tarkea* (DUC.) ‚pelta‘, *targetta* uo. ua. A klat. *targa* lehet olaszból latinositott alak. Fr.-ból kfn., úfn. *tartsche*, kném. *tarsche* ‚kleiner längliches lederner schild‘ WEIGAND-HIRT, DWB⁵; ném.-ből latinositva klat. *tarcia* (DUC.) ua. Vö. magy. *tárca* (első adat 1807-ből, NyÚSz.). — A fr. és a magy. szóra ezt jegyezzük meg: a) Az -a-ból lett fr. szóvégi -e a XIII. sz. óta nem ejtett hang (l. a *kilincs* a.); b) Az -e, -i előtti fr. *g* ma *zs*, régen azonban mind a fr.-ban, mind a prov.-ban *dzs* volt; hogy mikor lett *zs*-vé, nehéz megmondani. Talán a XIII. sz. folyamán (l. GRÖBER, Grundr. I.³ 744; MEYER-LÜBKE, Hist. Gram. 98, 101, 129, 152; SCHULTZ-GORA, Altprov. Elembuch 12); c) A magy. *gy* a történeti kor folyamán

lett régibb magy. *dž'*-ből, l. MELICH, MNyv. IX. 110. Ezek figyelembe vételével az ófr. szót *tårdzs*-nak olvassuk, s az átvételt így magyarázzuk:

ófr. *tårdzs* (irva *tarje*, *targe*) > magy. **tardzs* > **tárdzs* s később *tárgy*. Ha valaki a magy. *gy* < *dzs* fejlődését kifogásolná, annak azt feleljük, hogy az ófr. *dzs* hangból akár hanghelyettesítéssel is egyszerre vált a szó a magy.-ban **targy* > *tárgy* hangalakúvá, A fr. és a magy. szó jelentésére ezt jegyezzük meg: A magy. szó eredetileg feltétlenül „pajzs“-ot jelentett; a mikor mármost a XV. sz. folyamán az ú. n. „setzschild“-ek helyett a „sturmwand“-okat kezdik használni, megtörténik a magy.-ban, hogy az új eszköz a réginek a nevét veszi fel (l. BOHEIM, Handbuch der Waffenkunde 180: „In einigen deutschen Heerteilen bediente man sich am Anfange des 15. Jahrhunderts statt der Setzschilde der allerdings besser schützenden... Sturmwände“). A *tárgy* szónak „sturmdach“ jelentése tehát magyar fejlemény (l. uo. 183).

Más magyarázatok: SZARVAS G., Nyr. XV. 193 szerint a magy. *tárgy* a klat. *targea*, *targia* ‚pelta‘ (l. fentebb) átvétele. Minthogy a két- és többtagú *-a* végű latin jövevényszavaink *-a* hangjukat nem vesztik el (vö. *sólya*, *trágya*, *mise*, *sekrestye*, stb.), az egyeztetés hangtanilag nem helyes, l. MELICH, MNyv. VI. 118. A klat. szó különben is a fr.-ból van latinositva. Más, de teljesen hibás származtatás SÁNDOR, Sokféle X. 28.

* * *

A bemutatott köznevek, tulajdonnevek közül a következők: *botos*, *csemelet*, *kilincs*, *Lajos*, *lakat*, *mester*, *Páris*, *tárgy** kétségtelenül vallják, hogy a magyar nyelv a XII., XIII. század folyamán francia szavakat is felvett. E szavak természetesen nem meritik ki a a magyar nyelvre történt ófrancia hatást, de annak bizonyítására, hogy ófrancia jövevényszavaink is vannak, teljesen elégségesek. A bemutatott szavak hangtani tekintetben talán fontosabbak a francia nyelvtörténetre, mint a magyarra.** A magyar hangtörténet ugyanis e szavakban csupán eddig ismert törvényszerűségek megerősítését találja. Ilyenek:

a) Első szótagbeli ó-magy. *o*-ból mai magy. *a*, vö. *Lajos*, *lakat*;

* *Bárd*, *bordély* és *mustár* esetleg nem ófr. eredetűek, l. a cikkeket.

** Hasonlóan az angol nyelv ófrancia jövevényszavaihoz.

- b) Első szótagbeli ó-magy. nyílt *e* a nyelvtörténeti korban változatlan, vö. *mestër* ;
 c) Első szótagbeli ó-magy. *ë*-ből mai magy. *i*. vö. *kilincs* ;
 d) Zárt egytagú szavak állandó *á*-ja a magy.-ban megnyúlik, vö. *tárgy*.

Fontosabbak e szavak a francia nyelv történetére. Minden egyes szó tárgyalásánál külön értekeztem a szóhoz fűződő francia hangtörténeti kérdésekről, itt összefoglalóan ezeket tartom szükségesnek kiemelni :

a) Az ófranciában *n* előtt valamennyi magánhangzó nazalizált ejtésű volt. Az ófr. *e* és *a* pedig már a XIII. sz. folyamán egy hangba : *a* (= *an*)-ba esett össze. A m. *kilincs* < **klēncs* bizonyítja először azt, hogy az *e* előbb zárt hang volt, továbbá azt, hogy a francia szó először nem *klēcs*-nek, hanem *klēncs*-nek hangzott.

b) A francia szóvégi *-s*, *-t* másalhangzókra fontos vallomása van a következő szavaknak : *csemelet*, *botos*, *Lajos*, *Páris* ; a szótagzáró ófr. *-s*-re elsőrendű vallomása van a *mester* s talán, ha csakugyan francia eredetű, a *mustár* szónak.

c) A fr. *ch* és *ge* (olv. *š*, *ž*) hangokra becsesek a következő magy. szavak : *csemelet*, *kilincs*, *tárgy*.

d) A nyílt szótagban álló szóvégi ófr. *-e*-re tanulságos vallomása van a *kilincs* és a *tárgy* szavaknak.

A bemutatott hangtani tanulságok igazolják, hogy a magyar nyelv XII—XIII. századi ófrancia jövevényszavai rendkívül becsesek a francia nyelv hangtörténetére is.

MELICH JÁNOS.

A jövevényszavakról.*

A jövevényszavaknak általában kétféle fajtáját szoktuk megkülönböztetni: meghonosultakat és idegeneket. *Meghonosult* szónak (Lehnwort) az olyat nevezzük, melyet a nyelvközösségnek átlagos műveltségű tagjai nem érznek idegennek; *idegen* szónak (Fremdwort) pedig az olyat, melyet nemcsak a nyelvtudós szakemberek, hanem a nyelvközösségnek átlagos műveltségű tagjai is idegen eredetűnek tudnak. A nyelvművelés és az iskolai stílusitanítás céljaira nézve mindenesetre hasznos ez a megkülönböztetés, mert elősegíti a főlegesen átvett idegen szavaknak kiküszöbölését s ennél fogva a nyelv-

* Mutatvány HORGER ANTALNAK „A nyelvtudomány alapelvei“ cz. most megjelent könyvéből. Budapest, 1914. Kókai Lajos kiadása. Ára 4 kor. 80 fill.

tisztaság megóvását, de tudományos értéke nincsen, mert a nyelvtudomány szempontjából a régen átvett jövevényszó csak éppen olyan jelensége a nyelv életének, mint a mostanában átvett. Hisz valamikor minden jövevényszó, még az ötezer évvel ezelőtt meghonosodott is csak — idegen szó volt.

A jövevényszavaknak ilyenekül való fölismerése és eredetük kiderítése nem mindig könnyű dolog. Legkönnyebb általában akkor, ha az átvétel nem nagyon régen, csak néhány évtizeddel vagy egy-két századdal ezelőtt történt, mert ilyen esetben a szó legtöbbször még családtalanul, egymagára áll az átvevő nyelv szókincsében (pl. m. *herczig*), hangalakjának is rendesen még van valami olyan hangtani sajátága, a mely az illető nyelv hangtörvényeivel ellenkezik (pl. m. *kravátlí*) és eredetije is könnyen megtalálható azon szomszédos népek valamelyikének mai szókincsében, a melyekkel az átvevő nép érintkezik. (Pl. m. *herczig* < ném. *herzig*, m. *kravátlí* < ném. nyelvj. *kravatlí*.) Minél régibb azonban a jövevényszó, annál nehezebb föladat jövevény voltának és honnan való származásának kiderítése. Ez különben teljesen érthető is, mert ha valamely szó az *A* nyelvből átkerül a *B* nyelvbe, attól a perctől kezdve, hogy *B* nyelvű beszéd közben használják, részt fog venni mindazon hangtani és jelentéstani változásokban, melyek a *B* nyelv szavait érik. Legtanulságosabban mutatják ezt az olyan esetek, mikor ugyanegety szót, más-más korban, két ízben is vesznek át egy nyelvből. Pl. ilyenek a német nyelv francia jövevényszavai között *ade* és *adieu*, *Partei* és *Partie*, latin jövevényszavai között pedig *dichten* és *diktieren*, *Meister* és *Magister*, *Michel* és *Michael*, *Marx* és *Markus*, ilyen a francia nyelv latin elemei között *chose* és *cause*, stb. Minél régibb tehát a jövevényszó, annál inkább tér el alakja és jelentése a maga etymonjának eredeti alakjától és jelentésétől. Fokozza a nehézségeket az a körülmény, hogy a szó természetesen az átdadó nép nyelvében is különféle nyelvtörténeti változásoknak van alávetve, úgyhogy *A* nyelvbeli és *B* nyelvbeli mai alakjai és jelentései között már óriási eltérés lehet, a mely szinte fölismerhetetlenné teszi egykori azonosságukat. Sőt az is lehetséges, hogy a kérdéses szó etymonja ma már egyáltalán nincsen meg az átdadó nyelvben, mert idő közben elavult. Régibb korbeli jövevényszavaknak ilyenekül való bizonyítása tehát rendszerint csak mind az átvevő, mind az átdadó nyelv történetének lehető legpontosabb ismeretével, sőt néha csak a legnagyobb fokú kombináló képesség érvényesítésével sikerül. A tudományos igazságnak mindennél fontosabb érdeke megköveteli továbbá az ilyenemű kutatásokban minden, az átvétel mellett vagy ellen szóló érvek leglelkiismeretesebb és teljesen elfogulatlan mérlegelését, hogy se idegennek ne ítéljünk olyan szót, a mely nem az, se eredetinek olyant, a mely jövevény.

A döntés körül fölmerülhetõ nehézségek különféle fokaira nézve szolgáljon például német jövevényszavainknak e sora: *herczig* < ném. *herzig*, *hercég* < ném. *Herzog*, *czukor* < ném. nyelvj. *zucker* (nem pedig ném. irod. *Zucker*), *polgár* < ófném. *purgâri* (nem pedig mai *Bürger*), *pellengér* < kfném. *pranger*, *zománcz* < ófném., kfném. *smalz* (a mai ném. *Schmelz* előzője), *bitang* < középném. **bitang* ‚zsákmány‘ (a mai ném. köznyelvben, ha megvolna, *Beutung* alakja volna); *epër* ellenben bármennyire hasonló is alakja és jelentése a ném. nyelvj. *erpër*hez, mégis ősi magyar szónak bizonyult és végül *tinta* sem < ném. *Tinte*, hanem lat. *tincta*.

Az általános nyelvtudomány főleg a következő három szempontból érdeklődik a jövevényszavak iránt: 1. kik veszik át? 2. miért veszik át? és 3. melyek az átvételnek tudományos tanulságai?

Hogy kik veszik át, az ma már kétségtelenül bizonyos: a több nyelvűek, tehát a nyelvközösségnek olyan tagjai, a kik körülbelül egyformán jól beszélnek két, esetleg több nyelven. Ilyenek egyrészt a nyelvterület szélein lakó népi egyének, a kiknek a más nyelvű szomszédaiakkal való állandó érintkezés közben van alkalmuk elsajátítani azoknak nyelvét is, másrészt pedig a nyelvközösségnek a nyelvterület bármely pontján lakó gazdagabb és műveltebb tagjai, mert hiszen csak ezek képesek arra, hogy a nyelvtanulás szükségét át is érezzék s a vele járó költséget és fáradságot se sajnálják. Egynyelvűek beszédébe mindig csak e két csoportba tartozó két-nyelvűek közvetítésével jut el a jövevényszó.

A jövevényszavaknak e két forrása közül hasonlíthatatlanul fontosabb az utóbbi. A mi jövevényszó közvetlen népi érintkezés útján jut át egy nyelvbe, annak mindig csak nyelvjárási jelentősége van, de a mit a nemzetnek felsőbb, tekintélyesebb rétegei vesznek át, az idővel köznyelvi sajátossággá válik. Pl. a mely francia szavakat a német nyelvterületnek nyugati szélein lakó németek vettek át az évszázadok folyamán francia szomszédaitól, azok ma sem egyebek, mint a nyugati német nyelvjárások tájszavai, ezeket tehát a pl. Poroszországban vagy Ausztriában lakó németek nem értik s természetesen nem is használják; a melyeket azonban 100–200 évvel ezelőtt, esetleg még régebben, a német műveltebb körök vettek át a maguk nyelvébe, azokat ma már az egész német nyelvterületen még a csekély műveltségű parasztok és kispolgárok is nemcsak értik, hanem használják is. (Esetleg használták, mert nem egy esetben idő közben ismét elavult a szó.) Az ilyen *fehlen*, *prüfen*, *doppeln*, *fein*, *hurtig*, *Abenteuer*, *Buckel*, *Flöte*, *Form*, *Plan*, *Platz*, *Preis*, *Tanz*-féle francia jövevényszavak tehát a német nyelv közkincsévé váltak. Éppen így, a mit pl. a palóczok és a székelyek vettek át 6–800 év óta a tótból és az oláhból, az (jelentéktelen kivétellel) még ma is csak palócz vagy székely nyelvjárási sajátosság, tájszó, de a mit a magyar urak vettek át a latinból, annak legnagyobb része ország-

szerte lehatolt a legalsóbb néprétegekig. Pl. *áer*, *akkurátus*, *almárium*, *árbocza*, *árkus*, *báró*, *egzekvál*, *eklézsia*, *familia*, *fiskális*, *forma*, *kalamáris*, *kántor*, *kárpál*, *kintorna*, *klastrom*, *lajstrom*, *lurkó*, *nótárius*, *orgona*, *papíros*, *peniczius*, *persze*, *plébános*, *prézsmítál*, *sors*, *tégla*, *teketória*, *templom* stb.* Népi érintkezés útján átvett szó valószínűleg csak úgy terjedhet el az egész nyelvterületen, ha tájszóból előbb irodalmi szóvá válik. Az oláh eredetű *ficsúr*, *furulya*, *kópé*, *poronty* szavakat pl., melyek 100—200 évvel ezelőtt még csak erdélyi tájszavak voltak, éppen úgy erdélyi származású írók terjesztették és tették közszóvá, mint pl. a nem oláh eredetű *ara*, *iker*, *konok* szavakat, amelyek ugyanakkor még szintén csak erdélyi (székely) tájszavak voltak.

Mivel a jövevénytyszavak e szerint a kétnyelvűség következményei, könnyen azt lehetne hinni, hogy mindkét érdekelt nyelv körülbelül egyforma mértékben telítődik jövevénytyszavakkal. A tapasztalat azonban azt bizonyítja, hogy ez nem így van, hanem csak a z a nép vesz át a maga nyelvébe idegen szavakat, a mely megtanulja a másíknak a nyelvét. A görögök pl. nem tanultak meg latinul, de Rómában egy bizonyos korban a műveltségnek elegendhetetlen föltétele volt a görög nyelv tudása. A görögben tehát nincsenek latin jövevénytyszavak (vagy csak elenyészően kevés), a latinban azonban nagyon sok görög van. A rómaiak nem tanultak meg a meghódított barbárok nyelvét, de ezek igenis a hódító rómaiakét, úgyhogy pl. Hispánia és Gallia lakóinak nyelve végül egészen ellatinosodott. A francziák körülbelül Kr. u. 1000 óta, mióta műveltségük olyan csodálatos módon föllendült, már csak kivételesen tanultak németül, míg ellenben a műveltebb németek körében körülbelül 1200 óta mindig sokan tanulták a francziát. A francziában tehát az utóbbi évszázadok folyamán már csak elvétve honosodott meg egy-egy német jövevénytyszó, de a németben igen sok franczia. Az erdélyi szász városokban szolgáló székely cseléd nem tanul meg németül, de a szász városi polgár megtanul az ő magyar nyelvű cselédje kedvéért magyarul. Az eredménye ennek természetesen az, hogy az erdélyi szászban meglehetősen sok a magyar jövevénytyszó, de a székely nyelvjárásokban alig-alig van egynéhány szász. A bánági sváb is megtanul szerbül és olá hul, de a szerb vagy oláh paraszt nem németül. Tehát csak a sváb nyelvjárásban vannak szerb

* 100—200 évvel ezelőtt még sokkal több latin jövevénytyszó volt nálunk közhasználatú mint ma, de a nyelvújítással kapcsolatos nyelvtisztító mozgalom nagyon sokat száműzött az irodalmi nyelvből, s ezek aztán nemsokára a köznyelvből is kiavultak. Ilyenek pl. *constitutio*, *restauratio*, *ablegatus*, *appellál*, *opponál*, *oppositio*, *abusus*, *beneficiüm*, *injuria*, *inspector*, *conscriptio*, *conceptus*, *cancellaria*, *candítatus*, *circulál* stb.

és oláh jövevényszavak, de a szerbben és oláhban nincsenek svábok. Az Amerikába kivándorolt magyarok megtanulnak angolul és magyar beszédük ennek következtében csak úgy hemzseg az angol jövevényszavaktól. A példákat könnyen lehetne még szaporítani, de azt hiszem, hogy már az eddigiek is elég világosan bizonyítják a fönnebbi tételt.

E tapasztalatok alapján tehát pl. abból a körülményből, hogy a magyar köznyelvben sok a bolgár-török jövevényszó, arra következtethetünk, hogy a honfoglalás előtti magyarság uralkodó osztálya megtanulta az ő műveltebb bolgár-török szomszédainak nyelvét. És viszont pl. abból a körülményből, hogy a magyar köznyelvben alig-alig van, s az alföldi magyar nyelvjárásokban egyáltalán nincsen kún jövevényszó, arra következtethetünk, hogy sem a XI—XII. sz.-i magyarság uralkodó osztálya, sem az alföldi magyar nép nem tanulta meg a kún nyelvet; de igenis a kúnok a magyart, még pedig annyira, hogy végül az egész kúnság megmagyarosodott.

Arra a további kérdésre, hogy mitől függ az, hogy két szomszédos nép közül melyik tanulja meg a másiknak a nyelvét, már nem lehet ilyen határozott és egységes feleletet adni. Rendesen azt szokták ugyan állítani, hogy a kevésbé művelt nép tanulja meg a műveltebbét, de ez nem általános érvényű igazság. Láttuk pl. az imént, hogy nem a székely cseléd tanul meg németül, hanem szász gazdája (és ennek egész családja) tanul meg magyarul, pedig azt csak nem lehet tagadni, hogy a szász városi polgár és családja magasabb műveltségű fokon áll, mint a székely cseléd. Az oláhu és szerbül tanuló délvidéki sváb paraszt is ugyancsak műveltebb, mint oláh és szerb szomszédjai. A török fajú és nyelvű bolgárok, mint hódítók és államszervezők, bizonyára szintén műveltebbek voltak meghódított balkáni szláv alattvalóiknál, s mégis ők tanulták meg ezeknek a nyelvét és felejtették el lassanként a magukét. Az angol gyarmatokon, az igaz, a benszülöttek tanulják meg műveltebb angol uraik nyelvét, de viszont a hollandiai gyarmatokon a hollandusok tanulják meg a műveletlenebb bennszülöttekét. Az ilyen, úgy látszik éppen nem ritka kivételek tehát vagy (minden egyes esetben valószínűleg más-más természetű) különleges okokra vezetendők vissza, vagy pedig egyáltalán téves az a föltevés, hogy a nyelvtanulás s vele a jövevényszavak átvétele, a két nép műveltségbeli viszonyaitól függ. Ebben az utóbbi esetben az általános érvényű, igazi szabály még csak ezután volna kiderítendő.

Láttuk tehát eddig, hogy 1. nem az egész nyelvközösség veszi át a maga nyelvébe az idegen szavakat, hanem ennek csak többnyelvű tagjai, s hogy 2. azon idegen szavak, melyeket a nép műveltebb rétegeihez tartozó többnyelvűek vesznek át a maguk anyanyelvébe, idővel köznyelviékké válnak.

A második kérdésre, hogy miért használnak a kétnyelvűek, anyanyelvükön való beszélésük folyamán is, egy-egy szót a másik

nyelvből, először azzal a negatív válaszzal felelhetünk, hogy nem azért, hogy meghonosítsák. Hanem használják vagy azért, mert az a külső vagy belső képzet, a mely beszélésük folyamán éppen tudatossá válik, nincsen az ő anyanyelvükben hagyományosan társulva bizonyos hangsorral (= nincsen rá anyanyelvi szó), vagy pedig azért, mert az a képzet, kétnyelvűségük következtében, már egyformán szorosan van társulva anyanyelvi és idegennyelvi hangsorával, s véletlenül éppen az idegennyelvi hangsor emlékképe lép be előbb a tudatba és indítja meg a beszélőszervek beidegzését.

Ha valamely képzet (fogalom) kifejezésére csakugyan nincsen szó a kétnyelvűek anyanyelvében, akkor kifejezésének beálló szükségése esetén a nyelvközösségnek persze nemcsak egyik-másik, hanem minden kétnyelvű tagja fogja e célra az idegen szót használni, s ez aztán nagyon gyorsan terjed, olyan gyorsan, mint maga az új, eddig ismeretlen fogalom. Így honosodtak meg pl. nálunk a szláv eredetű keresztény egyházi műszavak: *pap, püspök, apát, apáca, koma, oltár, kereszt, bérnál, szent, szerda, csütörtök, péntek, szombat, karácsony* stb.*

Ha a képzet kifejezésére már van eredeti szó a beszélők anyanyelvében, s csak gondatlanságból használja helyette egyikük-másikuk az idegent, akkor ez már jóval nehezebben terjed. De elterjedése azért korántsem lehetetlen. Elősegíti először is az a körülmény, hogy rendszeren kétnyelvűek társaságában használják, a kik teljesen értik, tehát nem akadnak fönn rajta, sőt a kiknek az idegen szóról már meglevő emlékképe a szónak többszöri hallása következtében még csak erősödik, úgyhogy ez aztán az ő beszélésük folyamán is egyre készebb (disponáltabb) lesz arra, hogy tudatossá váljék. (Figyeljük meg pl., hogy tudósok előadás vagy fogalmazás közben hányszor használják a teljesen kifogástalan magyar helyett akaratlanul is a megfelelő latin vagy nemzetközi műszót csak azért, mert mindkettő egyformán szokott nekik, minthogy sok külföldi szakmunkát olvasnak.) És aztán tovább segíti az illetet terjedésében az emberek majmolási ösztöne, újságon való kapása, melynek következtében az egynyelvűek, a kik ezt a szót a többnyelvűektől hallják, szintén kezdik használni, mintegy fitogtatva, hogy ők is művelt

* Sokkal ritkább az az eset, hogy az idegen szót lefordítják. Ilyen pl. egyházi műszavaink között: *vizkereszt, husvét, hushagyó, olvasó-feszület* stb. Ilyen eset továbbá pl. az is, hogy mi a nyelvtanban alanyesetről és tárgyestről beszélünk, mert ezt a németek is *Fallnak* mondják, a németek pedig azért mondják *Fallnak*, mert a latinban is *casus* a neve, ez a latin *casus* pedig a görög *πρωσις* fordítása. Az idegen hatásnak e fajtát a németek *Lehnübersetzung*nek nevezik, francziául *calque linguistique*.

emberek ám! Az ilyen fölösleges jövevényszavak ellen való küzdelem a nyelv művelés szempontjából nemcsak jogos, hanem kívánatos is, mert az idegen szó használata könnyen maga után vonhatja az eredetinek elavulását. Ha azonban idővel valami tréfás, gúnyos árnyalat fűződik hozzá (pl. *megkrepiál*, *kriminális* idő, megkapta a *porcióját* = a megérdemelt verést), vagy alkalmassá válik a fogalom kíméletes megnevezésére (a rosszhírű nőt pl. a nép *dámának*, az újabb irodalom pedig *perditának* nevezi) vagy megbélyegzésre (pl. *smuczig*, *spiczli*, *beamter*, *schulmeister*, *fináncz*, *kártyaspiller*, *komédia*), egyszerűen, ha stilisztikai szerepe támad, akkor már kevés reménnyel kecsegtet az ellene való küzdelem. De ilyenkor talán kár is volna kiirtani.

Hogy a nyelvészek az idegen elemek különféle fajtái közül legrégebbi idő óta és máig is legtözetesebben a jövevényszavakkal foglalkoznak, annak okát a jövevényszavak tudományos tanulmányában kereshetjük. E tanulságok részint művelődéstörténetiek, részint nyelvtörténetiek.

Láttuk az imént, hogy a kétnyelvűek nemcsak akkor vesznek át egy-egy idegen szót, ha anyanyelvüknek az illető szó megjelölésére addig nem volt szava, hanem fölöslegesen, lélektani okokon alapuló gondatlanságból is. Láttuk továbbá azt is, hogy egy fölöslegesen átvett szó meghonosodván, az idők folyamán nem egyszer elavult mellőle az átvevő nyelvnek megfelelő eredeti szava. Magából abból a tényből tehát, hogy valamely nép nyelvében bizonyos fogalom kifejezésére idegen eredetű szó is, vagy akár csakis idegen eredetű szó használatos, még egyáltalán nem szabad arra következtetnünk, hogy ez a nép attól a néptől tanulta megismerni e fogalmat, a melynek nyelvéből való a megjelölésére ma használatos szó. Pl. a 'medve' vagy 'galamb' fogalmak jelölésére ma csakis a szláv eredetű *medve* és *galamb* szavakat használjuk, pedig lehetetlen föltennünk, hogy a magyarok már a szlávokkal való első érintkezésük előtt is ne ismerték volna a medvét és a galambot. De ha azt tapasztaljuk, hogy az egyik nyelvnek a másiktól való jövevényszavai közül föltűnően sok vonatkozik egy bizonyos fogalomkörre, pl. a földművelésre vagy a házépítésre, hajózásra, jogi életre stb., akkor ezt már mégsem lehet véletlenségnek tulajdonítani, hanem ebből csakugyan arra szabad következtetnünk, hogy e népnek e művelődési körben az a nép volt a tanítómestere, a melynek nyelvéből e körre vonatkozó jövevényszavai származnak. Lehetőleg teljes számmal kiderítve tehát egy nyelvnek, nevezzük *A*-nak, minden jövevényszavát, és csoportosítva őket először is a szerint, hogy melyek vannak a *B* nyelvből, melyek a *C*, *D* stb. nyelvből átveve, másodszor pedig a szerint, hogy milyen tárgykörökre vonatkoznak a *B* nyelvből valók, milyenekre a *C*, *D* stb. nyelvekből valók: nagybecsű

fölvilágosításokat kaphatunk az *A* nép művelődésének történetéről, mert jövevényszavaiból ily módon nemcsak azt olvashatjuk ki, hogy időről időre hogyan fejlődött és gazdagodott műveltsége, hanem még azt is, hogy melyik más néptől mit tanult. Annál megbecsülhetetlenebbek e művelődéstörténelmi tanulságok, mivel pusztán történelmi kutatással legtöbbször még csak nyomukra sem juthatnánk.

Megjegyzendő ehhez a ponthoz, hogy egy jövevényszó már abban a *B* nyelvben is jövevény (pl. *C* nyelvből való) lehet, a melyből az *A* nyelv átvette. S ha ebben a szóban valami művelődéstörténelmi tanulság rejlik, ez csakis a *B* nyelvű, nem pedig a *C* nyelvű népnek az *A* nyelvűre való hatásáról tanúskodhatik. Pl. a mi hölgyeink magyar beszédében oly gyakran hallható *satín*, *mousseline*, *merveilleux*, *delaine*, *valencienne*, *Richelieu*, *à jour*, *bordure*, *plissé*, *matinée*, *jupon*, *jaquet*, *jabot* stb. fajtájú szavak reánk nézve német jövevényszavak, mert mi nem a francziáktól, hanem német szomszédainktól (pontosabban szólva a bécsi divatárú-nagykereskedők vigéczeitől) vettük át őket. Megtörténhetik az is, hogy az *A* nyelvnek valamely szavát átveszi a *B* nyelv, s az *A* bizonyos idő múlva (esetleg már megváltozott alakban és jelentéssel) ismét visszaveszi a *B*-ből. Így pl. a mai német *Knute* 'korbács' a németre nézve orosz jövevényszó, habár az orosz *knut*, a melyből származik, a maga részéről megint germán jövevényszó, mert a mai ném. *Knoten* és *Knödel* előzőin alapszik. A mai ném. *Fauteuil* is francia jövevényszó, bár a fr. *fauteuil* az ófném. *faldestuol*-ból való. Éppen így a ném. *Boulevard* 'széles körút' < fr. *boulevard* < kfném. *bolewerk*, mai ném. *Bollwerk*. A m. *boszorka* ('vén *boszorka*') tót jövevény, de a tót *bosorka* < m. *boszorkány*. A 'nemzetség, rokonság' jelentésű székely *nyám* < oláh *neam*, de ez viszont < m. *nem*.

A művelődéstörténetieknél nem kevésbé fontosak a jövevényszavak nyelvtörténeti tanulságai. Hogy milyen hangtörvényszerű változásokon ment át egy nyelv, azt csak úgy állapíthatjuk meg, hogyha figyelemmel kísérjük a szavak alakjának az idők folyamán való változását. Erre legalkalmasabbak volnának a nyelvemlékek, csak hogy a legtöbb nyelvnek írott emlékei aránylag nagyon fiatalok, átlag csak körülbelül 5–800 esztendősek, s a legrégibbek helyesírása rendszerint nagyon kezdetleges és ingadozó is. Idegen szavakat a nép azonban mindenkor vett át azon más népek nyelvéből, melyekkel érintkezett, minden nyelvben tehát legrégibb nyelvemlékeinél is sokkal régibb jövevényszavak vannak. Ha mármost tudjuk, hogy milyen alakjuk volt e szavaknak az átvétel korában az átadó nyelvben, és ezt az alakjukat összehasonlítjuk átvevő nyelvbeli mai alakjukkal (pl. kfném. *pranger* > mai m. *pellengér*), akkor a kettejük közötti viszonyból az átvevő nyelv hangtörténetére nézve sokszor igen fontos tanulságokat lehet le-

vonni. És ismerve az egyes nyelvekből való jövevényszavak átvételének korát, megállapíthatjuk segítségükkel bizonyos hangtörvények kezdetének vagy befejezésének idejét. Pl. tudva azt, hogy a ném. *Kaiser* (< lat. *Caesar*), *Kiste* (< *cista*), *Keller* (< *cellarium*), *Kerker* (< *carcer*) stb. a német nyelv latin jövevényszavainak legrégebb rétegéhez tartoznak, biztosan arra következtethetünk belőlük, hogy a latin *e, i* előtti *k > c* változás csak ezen átvételek megtörténte után kezdődött. Viszont pedig ismerve a hangtörvények időrendjét, megállapíthatjuk segítségükkel egyes szavak átvételének korát. Pl. látva azt, hogy a ném. *Pfeil* (< lat. *pilum*), *Pfirsich* (< *persica*), *Pflaume* (< *pruna*) stb. szavakban *pf* van a latin *p* helyén, a *Priester* (< *presbyter*), *predigen* (< *praedicare*), *Pein* (< *poena*) stb.-ben azonban változatlanul *p*, biztosan arra következtethetünk ebből a jelenségből, hogy az előbbiek már a *p > pf* hangváltozás (Lautverschiebung) kezdete előtt, az utóbbiak azonban már csak ennek befejezése után honosodtak meg a németben.

Az átadó nyelv szempontjából főleg azért fontosak a jövevényszavak, mert az átvevő nyelv gyakran megőrzött olyan szavakat, a melyek az átadóban ma már elavultak, sőt talán még legrégebb nyelvemlékeiből sem mutathatók ki. Így pl. a ném. *impfen* és a fr. *demoiselle*, olasz *domicella* szavakból biztosan következtethetünk a lat. **imputare* és **dominicella* szavak megvoltára, melyeket azonban a latin nyelvemlékekből nem tudunk kimutatni. Még ennél is fontosabb az az eset, mikor az átvevő nyelv aránylag conservatív természetű, s ennek következtében valamely ősrégi érintkezés alkalmával átvett jövevényszavai napjainkig tanúskodnak az átadó nyelv szavainak akkori hangalakjáról. Talán leghíresebb példája ennek a finn nyelv, a melynek germán jövevényszavai jórészt ma is olyan alakúak, mint a milyeneket az indogermán összehasonlító nyelvészet az ősgermán nyelvre vonatkozólag (a mai különféle germán alakok alapján) elméletileg kikövetkeztetett. A finn nyelv ősgermán jövevényszavai tehát fényesen igazolják az összehasonlító módszer segítségével elért eredmények helyességét.

Agyafúrt.

Az *agya-fúrt* szó a mai köznyelvben a 'furfangos, ravasz' szavakkal rokonértelmű. A régiségben és a népnyelvben azonban egyéb jelentései is előfordulnak. KÁROLYI PÉTER: Credo (1584), 148: „bolond *adgya furt* emberek”; MA.³-nál: „cerebrosus, pervicax”; PPB.: „eigen-sinnig, hartnäckig”. Pázm., Kal. (1613), 706: az *agya-fúrtság* = szócsavaró okoskodással, PP., Pax animae (1680), 353: „mindenben akadékos kereső *agya-furt* emberek”. A Tsz. 1838: az *agya-furt* szót a Balaton mellékéről „makronzás” mellett, mást piszkáló’ jelentésben

ismeri. KASSAI, *agya fűrtt ember* am., *versutus, vafer* (vaferimus daemon). CzF.: *agya-fűrt* am., *furfangos eszű, ravasz, alattomos*, továbbá *makaes, önfejű* (uo. *agya-fúrtság*). A székelyek a *kevés eszű, együgyű* embert mondják *agya-fűrt*-nak (SZINNYEI, Nyr. 24, 50).

Ugyanennek a szónak az elemei vannak meg más elrendezésben és továbbképezve a *fűrtagyas* szóban. Ez MA.-nál: *vesanus*, *unsinnig*. Csúzi: Tromb. (1723), 193—4: *fűrtagyas*-t a vele egy mondatban előforduló *együgyű* ellentétéként és a néhány mondattal alább következő *szeles eszeszkedés*-sel és *hamis ravaszság*-gal rokon jelentésben használja. SzD.: *fűrtt-agyas* am. *eszelős, ostoba, bolond*. Az *-ű* képzős *fűrtagyú* változat MA.-nál (lat. rész): *vesanus* egyik megfelelője. Comeniusnál, Orb. (1685), 805 és Jan. (1673), 178: „Goromba *furt agyu* vagy *tök agyu*. CzF. *fűrt-agyú*-t, mint az *agya-fűrt* fordítottját, *nyakacs, makaes, önfejű, hajthatatlan* értelemben közli. Csúzinál *fűrt-agy* alakulat is előkerül, Tromb. 1723, 72: *esztelenség*; Síp 1723, 283: *gonoszt koholó csalárdság* v. *örültség* értelmében.

Az *agy* szót a régi nyelvben vele rokonértelmű *fej* is helyettesíti. Pesthy, Nom.: *fejefűrott* am. *furiousus, unsinnig*. Cal. (1116): a lat. *vesanus* a magy.-ban *Eztelen zeles, feie furt kegyetlen*. MA.: *fejefűrt* egyértelmű a *fűrt agyas*-sal; a lat. magy. r.-ben *furt agyú* mellett ez is ott van a *vesanus* fentebb idézett megfelelői között.

A *fűrt-agyú*-hoz hasonló *fűrt-fejű* MA.: *versutus*, PPB.: *listig, verschmitzt, verschlagen*. Lásd még NySz. Dugonicsnál *fűrt fejű* a. m. *esztelen*. SzD.: *fűrtt fejű*: *ravasz, csalárd, álnok, csalfa*. CzF. *fűrt-fejű*-nél *fűrt-agyú*-ra utal. A *fűrt-agy*-hoz hasonló *fűrt-fej* alakulat is előfordul: Matkó, B. Csák. 1668, 248: „A maga *furt feje* szerént magyarázta amaz igéket”; Gyöngy., Mur. Vén., 14: „Pártos erkölcs szorúlt *fűrtt fejek*-ben” (NySz.: *Fej, Szól.*); Csúzi, Síp 1723, 283: „a pokolbeli kígyónak *furt-fejé*“-t rontatja össze (v. ö. nála *fűrt-agy*).

A befejezett cselekvésű *fűrt* igenév a felsorolt szókapcsolatok mindegyikében közös elem; még pedig azok egyik részében olyan összetétel alapszava, a mit előtagként a benne foglalt cselekvés alanyát megnevező *agy* és *fej* határoz meg; másik részében az igenév az *-u* vagy *-s* melléknévképzővel ellátott *agy*, illetőleg *fej* alapszavak jelzői meghatározója. Az elemek közössége esetén mind a két módon alkotott formák lehetnek azonos vagy rokon jelentés hordozói, vagyis *agya-fűrt* = *fűrt-agyú* vagy *fűrt-agyas*; sőt arra is gondolhatunk, hogy némely esetben egyik a másik átalakítása útján keletkezett egyenlő vagy hasonló jelentéssel. Arra kell tehát világot derítenünk, hogy a fentebb felsorolt szócsoporthoz megfelelő jelentések hogyan hozhatók egymással összefüggésbe. Nézetem szerint a nyelvtörténetileg is először jelentkező Pesthy-féle *fejefűrott*: *furious*

sus, unsinnig', a Cal.-beli *feje-furt*: ,vesanus', másrészt a Károlyi P. használta ,bolond *agya furt*', továbbá a MA.-nél és PP.-nál előforduló *furt-agyas*: ,vesanus, unsinnig, nährisch' értelemről kell kiindulnunk; tehát azt kell feltennünk, hogy e szavakkal elsősorban lelki betegséget, állandó zavart elméjűséget vagy ideiglenes beteges lelkiállapotot jelöltek, vagyis azok a ,bolond'-dal rokonértelműek voltak. Majd másfajta elmebeli rendellenességek megjelölésére kezdték használni azokat: egyrészt ,kevés eszű, ostoba, együgyű', másrészt ,makacs, pervicax' értelmében. E jelentésváltozások természetes indítékaul azt a felfogást tekinthetjük, hogy az ostobát és a makacsot épen úgy, mint a bolondot nem lehet okokkal meggyőzni, azaz okossá tenni. Az *agya-fűrt* a Tsz. 1838-ban említett ,mást piszkáló' jelentéshez úgy juthatott hozzá, hogy igen gyakran nem épeszű emberekben tünt fel a mások nyugtalanítására, a kötekedésre való hajlandóság. A bolond és a ravasz ember szellemi működése között is megvan a hasonlóság a különös, a szokatlan, a rendesen gondolkozó emberétől eltérő észjárásban. Így egész könnyen megkaphatták *agya-fűrt* és társai a ,furfangos, ravasz, versutus, versipellis, astutus' jelentést is.

Miféle érzéki képzet áll a lelki élet körébe tartozó jelentések mögött, más szóval: miért vittek át ilyen az *agy* és *fej megfűrésés*-ra vonatkozó kifejezéseket a betegelméjűség, továbbá a nem rendes lelki tulajdonságok jelölésére? Erre egyszerű a felelet: azért, mert azt tapasztalták, hogy az agynak, a fejnek a megsérülése, idegen testnek abba való behatolása igen gyakran elmebetegségeket idéz elő. A *für* szó itteni szereplését pedig az magyarázza, hogy a régi nyelv a mainál általánosabb ,valamibe behatol' (a mozgási irány képzetének a hozzákapcsolása nélkül) jelentéssel is használta, a mint pl. a belőle származó *fulánk* is igazolja. Lehetséges azonban, hogy a kifejezések eredete valami a koponyacsont szándékos meg-lékelésével, trepanatióval járó szokásra megy vissza.*

Arany a Toldi Szerelme IX, 33-hoz fűzött glossája szerint úgy értelmezte az *agya-fűrt*-at, hogy a furfangos, a ravasz embernek a fejét mindig fűrja valami. Kétségtelenül hajlandók vagyunk ilyenféle képzetet hozzáfűzni a kifejezéshez, s ez a lelki folyamatot érzékivé tevő képzet elég régi keletűnek látszik, minhogy a róla termelt *fűrja a fejét* szólás már Balásfitól idézhető (vö. ,fűrja az oldalát' a titok). De ha a szócsoporthoz megfelelő jelentések között aránylag későn és elszórtan jelentkező ,ravasz, furfangos'-on kívül a többi jelentéseket is figyelembe vesszük, annak az eredetét ily módon alig fejthetjük meg. SIMONYI ezeket a kifejezéseket (*agya-fűrt*,

* Vö. BARNA FERD.: „Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban“ (Nyelv- és széptud. ért. VII.), 7. l.

feje-fürt) népetymologia szülőtteinek tartja, melyek a *für* igével rokonított *fura* hatása alatt keletkezettek (Nyr. IV, 437. és V, 146.); azonban odavetett megjegyzéseiben nem mondja meg, minő indítékok belejátszásával és minő mozzanatokon át változtathatták a *furát* *agya-fürt*-tá.

Dugonicsnál az ‚esztelenség‘ fogalmának egyik kifejezéseként előkerülő *fürtvelejü* lehet régi alakulat, s keletkezhettek úgy, hogy a lelkibetegségeket magának az agyvelőnek a megsérülésével hozták összefüggésbe, de lehetséges az is, hogy újabban egyszerűen a *fürtagyü* vagy *fürtfejü* mintájára csinálták. A Faludi-féle *eszefürt* am. ‚astutus, versipellis‘ (NySz.) nyilván az *agy* vagy *fej* szónak az elvont értelmü *ész-szel* való helyettesítése útján keletkezett, miután az eredeti képzet a kifejezésből kiveszett. CzF. a fordítottját közli: *fürt-eszü-t* ‚furfangos, alattomos, ravasz, *agyafürt*‘ értelmében.

PAIS DEZSŐ.

Stilustanítás.

Stilustanítás czímen egy meggyőződéssel és anyanyelvünk iránt lelkes szeretettel írt cikket hoz a „Tanáregyesületi Közöny“ legújabb (3.) száma SAJÓ SÁNDOR tollából. Egyéb magyartalanságok közül különösen a vonatkozó névmásos mondat szerkezetek helytelen alkalmazását emeli ki, sőt határozott egyoldalúsággal azt állapítja meg, hogy „a rossz magyar stílusnak legnagyobb rettenetessége a vonatkozó névmásokkal való szertelen visszaélés“. Megfigyeléseit a következő nyolcz pontba foglalja: 1. *A vonatkozó névmás minden helyettesítés vagy pótlás nélkül egyszerűen elhagyható.* Minden ízében végbeli vitéz volt, *a ki* nem sokat bánta, ha dörgő levelet küldenek rá a királytól. Helyesen: Minden ízében végbeli vitéz volt, nem sokat bánta, ha . . . stb. 2. *A vonatkozó névmás helyébe a mutató névmás (a megfelelő mutató szó) teendő.* A palota első tulajdonosa a francia nagykövet volt, *a kinek* egyetlen leánya egy P. grófhoz ment nőül. Helyesen: *Ennek* egyetlen leánya . . . stb. 3. *A vonatkozó névmás helyébe az és (vagy más kapcsoló) kötőszó teendő.* A fiú rálőtt az apjára, *a kit* súlyosan megsebesített. Helyesen: *és* súlyosan megsebesítette. 4. *A vonatkozó névmás elmarad, e helyett megismétlendő a főmondatbeli név.* Majd szép békével hazaindultak, *ahol* ágyúlóvésszel, puskaropogással fogadták őket, ehelyett: *otthon* . . . stb. 5. *A vonatkozó mondat magyarázó (okhatározó) mondatá helyesbítendő.* Ez tarthatatlan helyzet, *mely* hét község lakóit megfosztja fáradt testük éjszakai nyugalmától. Helyesen: Ez tarthatatlan helyzet, *mert* . . . stb. 6. *A vonatkozó mondat olykor a következő mondat helyét bitorolja.* A bajviadalok a végbeli életnek természetes következményei, *a miket* erőszakkal megszüntetni nem lehet. Helyesen:

tehát erőszakkal megszüntetni nem lehet őket. 7. *Gyakran czélhatározás rejlik a vonatkozó mondatban.* Jótollú deák sem mindenütt akadt, a ki az ilyen levelet megírta volna. Helyesen: *hogy.* 8. *Végül sokszor helyes és czélszerű a vonatkozó mondatot mondatrésziül beleolvasztani a főmondatba.* A lépcsőházban kiválik a szobrok közül Canova szoborműve, mely pihenő nimfát ábrázol. Helyesen: A lépcsőházban kiválik a szobrok közül Canovának pihenő nimfát ábrázoló szoborműve.

SAJÓ főszabályul azt állapítja meg, hogy az a *ki, a mi, a mely* vonatkozó névmásos magyar mondat helyesen csak jelző (alanyi, tárggyi) mondat lehet. Ezt, valamint többi állításait általában elfogadhatjuk, példáit azonban nem mindig. Miért lenne, teszem, „rettenetesen rossz“ ez a mondat: „Mátyás király, a ki nagyon szerette a népet, gyakran áruhában is bejárta az országot“? Ez tiszta jelzői mondat. Milyen Mátyás király? A ki nagyon szerette a népet. Átalakítható jelzővé is (s ez mindig a próba): A népet nagyon szerető Mátyás király. Semmivel sem jobb az ajánlott: M. k. nagyon szerette a népet, gyakran áruhában is bejárta az országot. Határozottan rosszabb: *ugyanis* nagyon szerette a népet. Elfogadható, mert jelzői mondat jellegűek az 1., 7. és 8. pont alatt idézett mondatok is és cikkének több más idézete. SAJÓ túlságos híve a népies stilusnak, mely természetesen nem kedveli az alárendelt mondatokat.

SAJÓ azt írja, hogy forrásokat nem használt, csak a maga megfigyeléseire szorítkozott s így nem tudja, irodalmunk tárgyalta-e már tételeit. Ezt bizonyára nem tette helyesen, már csak az elődeinek tartozó udvariasság szempontjából sem. Példáinak javarészt megtalálhatta volna a ZLINSZKY-féle Stilisztikában (178. és 234. l.): „Atyámmal Bécsbe utaztam, a mely város nekem igen tetszett. A nemzet megválasztotta HUNYADI MÁTYÁST, a kiből igen kiváló uralkodó lett. Kunyhót épített, a mely a hideg ellen védelmül szolgáljon. Követeket küldött az ellenséghez, akik békét kérjenek“. S a gyakorlatok közt (X.) még számos más. ZLINSZKY e jelenséget egy nagyobb körben, a a mondatok helyes viszonyításának körében tárgyalja, a hová stilisztikailag való is. Két osztályt különböztet meg: a hibás mellé- és a hibás alárendelést. Idetartoznak és stilusunkat épp így rontják az ilyen esetek is: A hatóság elrendelte, *miszerint* este nyolcz óraker az üzletek bezárandók, e helyett: *hogy.* Pál katona lett, *míg* Péter az orvosi pályát választotta. Nem időviszony, hanem ellentét: Péter *pedig* . . . *Miután* szép szóval nem boldogulok veled, más eszközök-höz fogok folyamodni. Őkviszony, nem idő: *mivel* . . . stb. Más stilisztikai művek tudtunkkal inkább csak a latinosság, illetőleg németesség fejezetében szólnak az idevágó jelenségekről (SIMONYI, Helyes magyarság 53—54).

Tanulmányának további részében szól a cikkíró az *azon, ezen*

használatáról; ezt is feltétlenül elítéli s minden esetben az *az a*, *ez a* szerkezettel akarja helyettesíteni. Való igaz, hogy az *azon*, *ezen* az élő beszédben ma már nem szokásos, az irodalmi nyelvben azonban előfordul s a régi nyelvben közönséges. SZARVAS GÁBOR, a ki e névmásról többször írt, ezt mondja: „Használni különösen tömöttebb előadás alkalmával, főleg akkor, midőn névutókkal áll kapcsolatban, igenis használható; pl. „ezek mellett a hegyek mellett“ rövidebben mondhatni: „ezen hegyek mellett“ (l. Nyr. XV. 16, XXI. 83 és MNy. X. 95).

J. M.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Komáromy Lajos. F. é. szept. 29-én hunyt el Pusztá-Bálinton (a nagykúnsági Fegyvernek mellett) 71 éves korában KOMÁROMY LAJOS, nyelvtudományi irodalmunk jeles művelője. Társaságunknak kezdettől fogva munkás választmányi tagja, folyóiratunknak buzgó dolgozótársa volt. A nyelvtudományban főleg nyelvhelyességi kérdések érdekelték s mint ARANY JÁNOSNAK hű tanítványa, a mérsékelt orthológiának volt a híve. Erős alföldi magyarságára támaszkodva írtotta a hírlapokban, az iskolai nyelvben, az irodalomban elhatalmazó burját, de fölemelte tiltakozó szavát a minden szóköti formában, kifejezésben idegenszerűséget találó orthologia ellen. Ezeket az elveket hirdette 37 esztendőn keresztül előbb a budapesti ref. gimnázium, majd az Erzsébet-Nőiskola polg. tanítónőképző-intézetének tanári székéről; ezek szerint írta iskolai nyelvtanait és olvasókönyveit, melyek átlátszó világosságukkal és kristálytisza magyarságukkal sok tekintetben még ma is példaképei lehetnek a magyar tankönyveknek. Igen sok hasznot hajtott az iskolai magyarságnak mint a Közoktatásügyi Tanács bíráló tagja. Szorosan vett nyelvtudományi munkássága a magyar nyelv történetére és alaktanára vonatkozik: MATKÓ ISTVÁN magyarsága; Az átható igék; A *be* igekötő; Az *-ár*, *-ér* képző; KAZINCZY nyelvújítása (Nyelvőr). — Neologia és orthologia (Tanítók könyvtára II.). A nyelvemlékek kiadása körül is szerzett érdemeket; KIRÁLY PÁLLAL együtt rendezte sajtó alá a Nagyszombati, Domonkos és Virginia codexeket (NyET. III.) azzal a lelkiismeretes pontossággal, mely minden munkáját jellemzi. A magyar nyelvtudomány hálásan őrzi emlékezetét. TOLNAI VILMOS.

Két adalék a magyar nyelv tanulására a XV. századból. Az alábbi sorokban két adalékot közlünk arról, hogy a hazánkba telepedett jövevények kénytelenek voltak megtanulni magyarul, ha itt boldogulni akartak. Az 1. adalék kiegészítése és megerősítése annak, a mit FEJÉR, Cod. dipl. VII, 5, 59. lapján olvasunk. Az idézett hely szerint Lüttichből a XI. században (?) az ottani nagy éhség miatt sokan kivándoroltak, s e kivándorlókat a magyar király épp olyan szívesen fogadta, mint a mily szívesen fogadta a lüttichi püspök az

egykor odamenekülő magyarokat, a kiknek a letelepülésre kijelölt egy falut, a melyet az oklevél szerint „magyarok falvának“ („vicus Hungarorum“) neveztek. A magyar király a menekülő lüttichieket az egri egyházmegyében telepítette le* s meghagyta nekik: „ne linguam suam dedicerent aut mutarent; ubi in magnam multitudinem excreverunt et vistulas (?) multas ibi impleverunt, quae vulgariter ibidem Gallica loca vocantur“. A 2. adalék arról szól, hogy egy kolozsvári polgár, Franciscus Italicus de Florencia (l. Archiv des Vereines für sieb. Landeskunde VI, 167—168) értesíti sógorát, Aurifaber Miklós nagyszzebeni polgármestert, hogy leányát, a ki nála magyar szóra van, hazaküldi. A levél 1469 január 18-án kelt s eredetije a nagyszzebeni szász egyetem levéltárában van.

1.

„Az Úrnak 1447-ik esztendejében Magyarországból, az egri egyházmegyéből hét zarándok érkezvén Aachen városába és miután megtekintették a szent helyeket és a híres ereklyéket, tovább menve eljutottak Lüttichbe. Elődeiktől ugyanis úgy hallották, hogy őseik sok évvel azelőtt hazájukból Lüttichből . . . költöztek Magyarországra . . . ez többek előtt hihetetlennek látszott, végre miután majdnem mindenki megvizsgálta őket, úgy tapasztalták, hogy anyanyelvre a a lüttichiekkal mindenben megegyeznek. És hogy anyanyelvük megőrzése felől minden kétséget eloszlassanak, elmondották . . . hogy jóllehet a férfinép a kereskedés okából a távoli és szomszédos vidékekre napról napra eljár, és ezért a magyarok nyelvét mind elsajátítja, mégis, mivel az asszonyok folytonosan gyermekeik nevelésével foglalkozva, otthonukból sehova sem járnak ki, ezért az anyanyelvet megőrizték és gyermekeiket is arra tanították meg.“

2.

„Bölcsességes uram és nagyrabecsült sógorom. Tartozó jó kívánságom ajánlása után tudatom, hogy hozzám juttatott leveledet, melyben írod, hogy leányodat Agnest Czeoz Miklós szekerén küldjem vissza, megértettem. Akaratodnak nem szegülhetek ellen, de szívesen tartottam volna őt leányomként magamnál a magyar nyelv elsajátítására, melyet tanulni nagyon buzgón törekszik. Arra nézve pedig, hogy a pestistől félsz, tudatom, hogy itt semmiféle pestis nem uralkodik, hanem csak az öreg emberek halnak . . .“**

Közli: DR. AUNER MIHÁLY.

* Olv. erről PAULER, A m. nemz. tört. I, 345; MANGOLD, A magyarok oknyomozó tört.³ 48. és BORCHGRAVE, Les Colonies Belges, 113—117.

** A két adalék latin eredetije, a melyet magyarra DR. ZSINKA FERENCZ fordított, így szól:

1.

Anno domini MCCCCXVII. septem peregrini ex Hungaria venientes et de Agriensi dioecesi oriundi, visitatis sacris et famosis reliquiis in urbe Aquensi consequenter pervenerunt ad Leodium. Audierunt siquidem a suis progenitoribus, eorundem praedecessores de patria Leodiensi ante multos annorum circulos . . . in Hungariam commigrasse . . . Quod cum plerisque frivolum videretur, examinati tandem fere ab universis, reperti sunt in eodem materno idiomate cum Leodiensibus per omnia concordare. Et ut omnis de hac idiomatis servati serie tolleretur ambiguitas, asserebant . . . quod licet viri propter sua commercia exercenda per diversas et vicinas

A nyelvek egymásra hatásáról. J. J. SALVERDA DE GRAVE, jeles németalföldi romanista, a groningeni egyetem román semináriumának vezetője, tavaly a párisi egyetemen négy előadásból álló ciklust tartott a francia nyelvnek a hollandira gyakorolt hatásáról, mely nyomtatásban is megjelent* s melynek általános érdekű fejtegetéseire helyénvalónak látjuk a mi nyelvészeink figyelmét is ráterelni. Minthogy a jelenlegi háborús viszonyok között az eredeti beszerzése nem volt lehetséges, ismertetésünket K. MORGENROTHnak a Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur-ban (XLII² : 136—139) megjelent recenziója nyomán készítettük.

Különösen figyelemreméltó S. állásfoglalása azon felfogással szemben, mintha valamely idegen nyelv mondattani vagy alaktani hatást is gyakorolhatna az átvevő nyelvre. E tétel hívei főleg a német és hollandi nyelvben előforduló s végű többesekre hivatkoznak, melyek szerintük francia kölcsönhatásra vezetendők vissza. Azonban a nyelvtörténet világánál ennek az állításnak a tarthatatlansága egészen nyilvánvaló. A hollandi nyelv francia jövevényszavainak nagyrésze ugyanis a X. és XI. sz.-nál előbből való, a mikor pedig az s a francziában nem a többes nominativus, hanem csakis a hímnemű szavak többes tárgyesetének volt a jegye.

A francia praefixumok és suffixumok használata felülről lefelé terjedt el Hollandiában. Előbb csakis a fejedelmi udvarban élő előkelőségek használták őket, a kik hollandi beszédüket erősen tarkázták francia szavakkal s e közben a francia szóképzés eszközeit saját anyanyelvük szókincsének továbbfejlesztésére is felhasználták. Az udvaroncokat majmolta a polgárság, mely olvasott, de nem beszélt francziául s végül a polgárságot utánozta a nagy tömeg, a mely egyáltalán nem bírta az idegen nyelvet.

A jövevényszavak osztályozásánál S. két főcsoportot különböztet meg, nevezetesen a műszavak (*mots techniques*) és közszavak (*mots non techniques*) csoportját. Az elsőbe tartoznak azok a jövevényszavak, a hol a szó az általa megjelölt tárggyal együtt került át a fölvevő nyelvbe, míg a második csoportot azok a szavak teszik, melyek a kölcsönzés pillanatában az átvevő nép előtt már ismert képzetek kifejezésére szolgálnak.

regiones quotidie se transferant et Hungarorum linguam idcirco omnes addiscant, tamen quia semper et continuo feminae in suis domiciliis residentes filiorum educationibus intentae nusquam vadunt aut evagantur, nativum propterea conservantes idioma et in eodem soboles suas instruunt. (Chronicon Corneli ZANTFLIET, sancti Jacobi Leodiensis monachi l. E. MARTÈNE, Veterum scriptorum et monumentorum historicorum amplissima collectio, V. 455. és BOECHGRAVE, l. fentebb.

2.

Kolozsvár, 1469 jan. 18. Prudens vir domine et sororie noster honorande. Post debite salutacionis exhibicionem sciatis, me literas vestras michi porrectas sane intellexisse, ubi scribitis, ut filiam vestram Agnes vocatam in curru Nicolai Czech remittere debeam. Et quia vestram voluntatem infringere non valeo, ipsam potius ut filiam in erudicione Hungarici linguagii, quam studere multum affectat apud me retinuissem. Ubi autem timetis de pestilencia sciatis, quod hic nulla viget pestilencia sed homines antiqui moriuntur . . . Datum ex Koluswar in die sancte Prisce virginis anno domini M^o[CCCC]^oLXIX^o. Franciscus Italicus de Florencia et Margareta uxor eius.

* L'influence de la langue française en Hollande d'après les mots empruntés. Paris, Champion. 8-r. 171. l.

Végül még néhány megszívlelésre érdemes axioma: „Az alkalom az a járómű, a mely behozza az idegen szót, az ok az az erő, mely megtartja számunkra.“ — „A jövevényszók alkalmazása szoros kapcsolatban áll a kölcsönvevők társadalmi és értelmi viszonyaival.“ — „A kölcsönzés indítóokát abban az érzelmi értékben (valeur affective) kell keresnünk, a melyet az idegen szó az anyanyelv mondatában fölvesz.“ — „Minden nyelv szótárában vannak hiányok . . . Többet ér egy syntheticus kifejezés, mint a körülírás.“

Mint e szemelvények mutatják, az előadássorozat megérdemelné a bővebb tárgyalást is, a mire — mihelyt az eredeti kiadvány kezünkbe kerül — alkalmilag még vissza is térünk. GULYÁS PÁL.

Régi szójátékos szólások az ivásra. Őseinknek nagy gyengéje volt a boritalban való mértéktelenség. A részegeskedés nyugaton is meglehetősen divatozott, de annyira talán sehol se, mint nálunk. SZENTPÉTERI ISTVÁN a XVII. század végén (Hangos trombita 1698, 24. a.) minden szépitgetés nélkül „borban bémerült“-nek nevezi nemzetünket, a melyet „mértékletlen s részeges“ jelzővel illet. KEMÉNY JÁNOS is „magyar rossz szokás“-nak állítja az idogálást önéletrajzában. Ugyanerről Apornál lapokat olvashatni.

De ha egyenes tanúvallomásaink nem volnának, akkor is könnyen következtethetnénk az ősi „magyar rossz szokás“-ra abból a tömördek tréfás és komoly szó- és kifejezés-synonimából, mely az ivás fogalmáról a régiségből ránk maradt. E tekintetben talán elég utalnom arra, hogy már NOSZKÓ ALAJOS (Virág szótár 1791, 249—251. l.) és BARÓTI SZABÓ DÁVID (Magyarság virági 1803, 357—359. l.) egész sereg rokonértelmű szót, kifejezést s közmondást gyűjtöttek össze a „részeg“ fogalomról. Az újabb gyűjtőkről nem is szólok.

A részegség eddig ismert régi magyar synonymikáját szaporítani lehet tréfás szójátékokkal is, melyek közül néhányat itt közlök kijegyzéseimből.

A fentebb említett SZENTPÉTERI ISTVÁNNál olvashatjuk a következő kifakadást: „Minden ingerlés nélkül oly készek ma a boritalra, hogy sokan köldülésra jutnak miatta, s kupa völdgyén őket Torok Bálint minden javokból kifosztja“ (Hangos tromb. 26. b.). Hogy ez nem SZENTPÉTERINEK egyéni szellemeskedése, hanem közönséges szójárás volt, azt két rokon szólásmóddal igazolhatom. Az egyiket BALLAGI közmondásgyűjteményében (266) találtam: „Ez is ivott a kupai kutból“;* a másik az Actio curiosában (THALY-féle kiad. 190) olvasható: „Elhiszem, hogy nem tarthatnád, nem is nézhetnél reá, inkább töltened a Torok vármegyében“.

DUGONICS Példabeszédei közt találjuk (2 : 188) a következő szólást: „Borbéski uraságtól származott“ (= „Bor bé s ki, azaz: a bor bémegey s ki is jó“ Dug.). Hogy ez is régebbi járatú lehetett, kitűnik THALY VÉ. egyik tréfás dalának („Nem vagyok én paraszt ember“ 2 : 377) eme rokon soraiból:

„Eszem-iszom törzsökéből származtak eleim:
Ezt mutatják a korcsmákon adósleveleim.“

* E szólásmód eredetének megértése végett vö. Csúzrnak következő példabeszédszerű mondását: „A bor-csiszár részegesnek bor s kupa címere“ (Morzs. 393).

A rokonság emlegetésében van a szójáték az ugyancsak THALYNAI (VÉ. 2:385.) lelhető „Részeges asszony dalá“-nak ezen szakában:

„Nem vagyok én paraszt asszony, úgy nézettek reám,
Ezt mutatja s — bizonyítja nemes familiám:
Sógorom a Lurkó,
A nagy veres Gyurkó.“

Hányan tudják, hogy a „sógorom a Lurkó“ szólásbeli *Lurkó* név tulajdonképen a latin *lurco* = nagybélű, nagyehető, falánk szónak játékos megszemélyesítése! Vagy hogy a „nagy veres Gyurkó“-n igazában a nagy pintes korsót kell érteni!

Ez utóbbi tréfás elnevezés előkerül a WAGNER-féle Phraseológiában (330) megőrzött eme szintén játszi szólásformában is: „*A vörösgyurkó ütött le téged az inadról*“* (= intemperantia debilem te fecit).

Ma is hallani még helylyel-közzel borivó asszonyoktól mentegetőzésképen, hogy — „*Asszonyfán is elkél a bor*“. De hogy a mentegetőzők ezzel voltaképp egy régi szokásmondást ismételnék, bizonyítható KOVÁCS PÁL XVIII. századvégi értékes közmondás gyűjteményéből, a mely már közönségesnek ismeri e szólást (24.)

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Torvad. Ily című szeptemberi cikkemre megjegyzéseket tesz a mult havi Nyr. (376. l.). „L. A. magyarázza — úgymond — ARANY JÁNOS levelezésének egy kétes helyét, a hol t. i. TOMPA levelében a kézirat szerint *tonvad* is, *torvad* is lehetséges. Ő az utóbbit tartja helyesnek, mert szerinte ez a szó „Dunántúl is“ él [hát még hol?] „nem lánggal ég, büzőlög füstölög . . .“ jelentéssel „(l. MTsz.)“; ámde a MTsz.-ban hiába keresünk *torvad* címzót. Azonfelül nem vette tekintetbe L. A., hogy már régen foglalkoztak evvel a kérdéssel ketten is (Nyr. 21:432, 35:140) s noha egymás magyarázatáról nem tudtak, mind a ketten a *tonvad* olvasatot bizonyították helyesnek, mert *tonvad*, *tomvad* a szóbanforgó jelentéssel több vidéken megvan, s a mi fontos, éppen Rimaszombatban is, TOMPA hazájában! Nyilván ezeknek van tehát igazuk, nem pedig L. A.-nak.“

Erre ezt felelem. Egy árva szóval se említettem, hogy melyik a helyes olvasat, *torvad*-e? *tonvad*-e. Cikkem célja csak az volt, hogy a *torvad*-ról, melyet Dunántúlról ismerek, elmondjam, a mit tudok. S ezért nem megrovást érdelek, hanem elismerést; mert, úgy látszik, ez az ige kihalóban van, legalább akárhány dunántúlitól kérdezősködtem mostanában; senki se tud róla. Valószínűbbnek is tartottam, hogy TOMPA *torvad*-ot írt (ARANY LÁSZLÓ is az illető betűt inkább *r*-nek látta, mint *n*-nek, azért vette ezt az alakot a szó-

* Noszko Virág szótárában így: „*A veress gyurko sokszor le-ütötte inadról*“ (250).

vegbe s csak jegyzetben említi a *tonvad*-ot); mert, noha rimaszombati születés, gyermekéveit Igricziben (Borsod) töltötte, diákkorát Patakon; sőt Dunántúl is tartózkodott egy évig, mint sárbogárdi praceptor. Tehát hallhatta a *torvad*-ot is.

No de a kérdéses szó csakugyan nem *torvad*, hanem *tonvad*. Megnéztem minap az akad. könyvtárban TOMPA kéziratát s azt láttam (láttuk többen) belőle, hogy e szót semmi másnak nem lehet olvasni, csak *tonvad*-nak. Az *n* világosan *n*, mely betű szinte calligr. pontosság-gal van pingálva; úgy hogy sehogy sem értem ARANY LÁSZLÓT, a ki a szót *torvad*-nak is olvashatta, sőt éppen ezt szedette a szövegbe. Evvel megszűnik minden további okoskodás.

Még csak egy-két kifogását intézem el a Nyr.-nek. Felrója nekem, hogy utalok a MTsz.-beli *torvad*-ra, pedig ott hiába keres „*torvad*“ czímszót. Dehogy utalok! Inkább egyenesen kimondom, hogy „nincs meg a szótárakban“ (l. cikkemet). Utalok, igenis, a *senyved* igére; hogy ezt, s éppen ezt kihagyta a Nyr., arról nem tehetek. Azt is felrója, hogy nem vettem tekintetbe, hogy e kérdéssel foglalkoztak már ketten is régebben, s egy eredményre jutottak, „noha — úgymond — egymás magyarázatáról nem tudtak“. Furcsa! VOZÁRI, a ki 1892-ben közölte a *tonvad*-ot, hogy tudott volna Gyöngyösi L. magyarázatáról, a mely 1906-ban jelent meg. De már Gyöngyösi tudhatott, tudott is a VOZÁRIÉRÓL, mert *hivatkozik rá*.

A mi végül a *tonvad* és *tomvad* igéket illeti, az elsőt sohasem hallottam, a másodikat is csak egyszer. Még pedig SZABÓ MARISKÁTÓL, a ki Feledről való (Rimaszombat mellett). Tudakozódásomra azt mondta, hogy ez a szó náluk közönséges, ily jelentésben = lassan ég, rosszul ég, pl. nedves vagy reves fa. „Nem ég, csak *tomvad*.“ Jól emlékszik gyerek korából, hogy egyszer, kenyérsütéskor, az anyja ki akarta húzni a parazsat, tüzes pernyét a kemenczéből, de apja rászólt: „ne húzd még ki, hadd *tomvadjon* még egy kicsit!“ Minthogy a szóban *m*-et hallottam, hogy bizonyos legyenek, leirattam vele, a mit mondott; s csakugyan, a mit *m*-mel ejtett, azt *m*-mel is írta. Ebből én azt következtetem, hogy ez az alak az eredeti (l. VOZÁRI közleményét).

Mondanom se kell, hogy *torvad* és *tomvad* (*tonvad*) közt nincs semmi rokonság. Amaz kétségkívül = *sorvad* (*sorvadó* tűz), emez pedig (szerintem) nem egyéb, mint *semved* (*senyved*), azaz, *somvad*, mely szó megvan a MTsz.-ban, bár kissé más jelentésben.

LEHR ALBERT.

Ujabb adalék az alanyi ragozású felszólító mód egyes 2. személye *-ih* ∞ *-í, íí* hangzására. Tudvalevő dolog, hogy a Bécsi és a MünchC. olyan mássalhangzó után, a melynek nyelvünkben nincs palatalizált párja, az absolut szóvégben előforduló *j*-t az esetek túlnyomó többségében *-ih* ∞ *-yh*-val írja, pl. *szederj* = *zéderih*,

akarj = *akaryh* stb. E jelölésnek én fonetikai értéket tulajdonítok, a melyről részletesen a NyK. XL, 245, 381. lapjain írtam. E jelölést újabban a fentemlített két codexen kívül másutt is megtaláltam (pl. SzékelyudvC. 78: *akaryh* ytalth; PéldK. 66: *syryh* stb.), de egy régi emlékünken sem olyan következetesen, mint a Bécsi- és a MünchC.-ekben. Nemrégem végig olvastam a PESTHY GÁBOR-féle 1536-ban „Wý Testamentum magyar nyeluen“ fordítást (kiadta a M. Tud. Akadémia 1895), továbbá PESTHY „Esopus fabulay“-t, s ott a Bécsi- és a MünchC.-hez hasonló következetességet találtam; íme az adatok:

a) Wý Test. 164. b. lap: tÿs mennÿel *bÿryh* ewt warassal | 134. b.: Kerlek tegedet ne *gÿeterÿh* engemet | 157. b.: ees *ÿryh* hamar ewtweut... ees *ÿryh* nyolczwant | 16. a.: kel fel ees *iarÿh*; 71. a.: wedffel nozolyadat, ees *iarÿh*; 125. a.: kel fel ees *iaarÿh*; 192. b.: ees *iaarÿh* (háromszor) | 130. b.: ees monda nekÿ, Ne *sÿryh*. — b) Esop. fab. 56: „gonozul ne *iarÿh*“. Hogy itt a jelölés fonetikai értékű, bizonyítja az is, hogy a mint a felszólító mód jele szótagkezdő helyzetbe jut, akkor PESTHY *y*-t ír, pl. Wý Test.: 215. b.: *iarÿatok* mÿg wÿlagossagtok wagÿon | 130. b.: *warÿonk* stb. Még csak azt jegyzem meg, hogy PESTHY-nél van „ne *akarÿ*“ (143), *kerÿ* (81) is, (Wý Test.) ellenben az *-yh* írás csakis a fent idézett esetekben fordul elő. MELICH JÁNOS.

Ajton. Az EtSzót. két olyan helyet említ, a melyek neve *Ajton* személynévből ered. Az egyik a mai kolozsmegyei *Ajton*, a másik az egykori aradmegyei *Ajton monostora*. Úgy látszik, volt egy harmadik hely is, még pedig Krassó vármegyében. CSÁNKI II, 98, 99. lapján ugyanis ezt találjuk: „*Berek*. 1458-ban a Dóczyiak: *Berek*, *Zenthkyral*, *Ahthon*, *Geche* birtokához tartanak igényt, örök jogon. A *Berzava* vidékén fekhettek“.

Az *ly* < *j* ejtés történetéhez. A MNy. IX. 353. lapján MELICH J. azt igyekszik kimutatni, mikor kezdődik az *ly* hang mai sok nyelvjárásban és a köz- és irodalmi nyelvben való *j* ejtése. Példáit magam is pótolhatom egy régi adattal, a mely a NagyszombC. 397. l.-jén ebben a mondatban fordul elő: „*dagayossagnac* miatta elhagÿac“. K. P.

Tövök. A MNy. (I. VII, 267, 369, IX, 181, 365) és a Nyr. (I. XLI, 329) több eddig ismeretlen adatot közölt ez igére. Most én is találtam kettőt, a mely mind ezideig ismeretlen volt. Ezek: VirgC. 76: „Es isteni zent ayandekokal, naponked wregyty vala, es hogi mynd ezeket halla frater masseos, Ezzebe veue magat, Es ez bezedek oly igen *twuek* az wzuebe, hogi . . .“ | Apost. mélt. 38: „hogh kegylen az ő edes tanusagah yn kab z w w d k beh *tőneek*: kőzykbeh hyna az k w s gyermeézkeeth . . .“ K. P.

Nyúlhistória. Már egész kis irodalma van ennek a szónak (MNy. VIII. 74, 192, 240, 287 és IX. 454), melyet egy, a maga korában igen kedvelt, de úgy látszik selejtes tartalmú humoros munka viselt címéül. Ezt a munkát a BERNÁTH LAJOS kiadta Protestáns

iskoladramák (RMkönyvt. 21. sz.) egyikében, melyet a kiadó Poéta-czenzurának keresztelt, szintén megemlítik, de mint az eddig idézett helyeken mindenütt, egyúttal le is becsülik ekképen: „No Poéták bezzeg örülhettek, szépen szaporodtok, hozzátok közbetetekbe két derék körmön font legényeket, a kik a mint látszanak nem egyebek, hanem valami *nyúlhistoriákat*, tzigányok romlását vagy Árgirust dudáló öreg hangú bór hangok“ (i. m. 265). A darabot 1796-ban írták. CSEFKÓ GYULA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szemelvények az Oklevélszótár készülöben lévő pótlékából.*

Száguldó: 1415: circa vnam semitam in monte seu Berch *Zagoldowth* vocatam (Muz. Szinyei-Merse). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Szalag-szj: 1434: XVI. ligas wilgo *zalakzya* (Keszthely, gr. Festetich lt. Zalad. 108. a.). [Az OklSz. legrégebb adata 1544-ből.]

Szalmás: 1366: Item in loco *Zalmaszygethe* dicto in prato (Muz. t. a.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Szamár: 1237: iuxta *Zomargumulche* terre eorundem hereditarie (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégebb adata 1269-ből.]

Szamoga (szomoga): „lapályos, vizenyős, kákatermő hely“ (MTsz.): **1342/1482:** ad quendam locum *Hwzyuzomoga* dictum (Muz. Perényi). **1357/1399:** quidam meatus aque *Meheszomugathewe* per quem transit... peruenit ad ramum *Rjuuli Meheszomoga* et ibi... (u. o.) **1479:** in loco qui dicitur *Berczallja Czomogafolyasa* incipient (u. o.). [Az OklSz.-ban csak egy adat 1425-ből.]

Szárca: 1322/24: ab inde ad *Zarchazek* (Muz. Ibrányi). [Az OklSz. legrégebb adata 1338-ből.]

Százágú: 1463: versus occidentalem plagam venissent ad valem *Zazagwelgye* vocatam (Muz. Balassa).

Szeglet: („szegelet“ NySz.) **1497:** a parte inferiori silue *paldizegeleth* appellate (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 34. Fasc. 2. No. 28.). [Az OklSz. legrégebb adata 1613-ből.]

Szemerék- (fa): 1270: deinde uadit ad unum truncum que *Zemerek* vocatur (Muz. Kakas-lomnici Berzeviczy) **1299:** usque ad arborem *Zemerek* magnam (Muz. t. a.). [Az OklSz.-ban csak két adat 1278, 1407-ből és 1407-ből.]

Szentség: 1346: Jacobus de *Zenthsegh* (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégebb adata 1451?-ből.]

Szigonyos: 1494: Franciscus *Zygonjos*... Luce *Zygonjos* (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1588-ből.]

Szirtes: 1302: cum terris phylippi et Thome filiorum *Stephani Zyrtus* et *Paulyn uocatis* (Muz. t. a. Szirtes?). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Szökellő: 1410: Michaelis de *Zekellew* (Muz. Váradi Török.) **1458:** Emerici de *Zekellew* (Muz. t. a.) **1460:** Johannes de *Zekellew* (Muz. Balassa). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Szömöröcsök: 1198: sexta mansio. *Sumurcuc*. cum uxore (Muz. kiállítás). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Szörös: 1307: consors Nicolai

* L. MNy. X: 38, 78, 234, 276 és 326.

dicti *zeurus* de Vezeurus (Muz. Szinyei-Merse). [Az OklSz. legrégibb adata 1330-ból.]

Szöszke: 1509: *Benedicto Zezke* (Muz. Perényi). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Tarisznyás: 1565: *Demetrius tariznyas* geonchi (Muz. kamarai iratok: Fol. Lat. 1365. 1a. 1.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Tarka: 1343/1381: *Item sex Jugera terre in Tarkarete* existencia (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégibb adata 1470-ból.]

Tarlózó: 1357: *Serephel filio Stephani de Kustorlozou* (Muz. t. a.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Tégely: 1554: *defecerunt hic ollae testaceae, in quibus aurum et argentum resolutur, quae Tegel* vocantur wlgó (Muz. t. a.). [Az OklSz.-ban egy adat 1556-ból.]

Teletlen: 1310: *Pauli dicti teletlen* (Muz. Véghely) 1313: *presentibus Stephano de Bors et Paulo dicto Teletleen* hominibus palatini (Muz. Véghely). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Térdeplőszék: 1497/1498: *Nobilis paulus palfy de Barachka Sedem Reclinatoriam* wlgó *Therdeplew Zegketh* dictj paulj litteratj exponentis in Ecclesia parochialj in dicta Barachka fundata ab antiquo loco suo, vbj ipsa Sedis stetisset, remouisset et Eýcisset (Muz. Magyarai-Kossa).

Tetemes (ossatus): 1429: *quibusdam piscinis* vtputa *Beche, Wyzegh, . . . Thetemes* et *feketened* vocatis [Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 36. Fasc. 1. No 10.] [Az OklSz. legrégibb adata 1463-ból, illetve 1577-ből.]

Tilt: 1463: *eundo ad occidentalem* plagam ad *aliam vallem* venissent que *Gýepwelgýe* vocatur Deinde ad *Thýllthoth* Gyakra, *Abhinc* seruata ipsa *plaga* venissent ad . . . (Muz. Balassa). [Az OklSz. legrégibb adata 1594-ból.]

Tiszta: 1342/1482: *possessio Jank et ad ipsam pertinentes* scilicet *Hermanzeg, Ged, Pauli, posasara, Thýzthabervk, Benche* . . . (Muz. Perényi). [Az OklSz. legrégibb adata 1389-ből.]

Tivadar, Tivacs (Theodorus): 1258/1385: *terram* vocatam *Grabapya* . . . *Týuodori* . . . *venderunt* (Muz. t. a.). 1275: *Agad, Keche, Marcello filio Thyvodory* (uo.). 1287: *orphanus Thýudori* (uo.). 1323: *magister Thýwach filius* quondam *Theodory Bani* de genere *Gýoad* (uo.). 1330: *deinde venit ad vnum Zurdok, quod Teodorzurdoka* dicitur (Muz. Kubinyi). 1337: *Thýuodor* filius *Nicolai* de *Trouchan* (Muz. Kakaslomniczi Berzeviczy). 1340: *Stephano filio Mykou de Tyuadorfolua* (Muz. Talián). 1357: *Nicolao filio Tjuoch* . . . de *Perechke* (Muz. t. a. Véghely). 1485: *Leonardum de Thývadarfalwa* (Muz. Ibrányi).

Tófenék: 1332/34: *Et deinde vadit ad Thofenek, Et de Thofenek* eundo ad *occidentem* (Muz. t. a.). [Az OklSz. legrégibb adata 1377-ből.]

Topoly-, topolya-fa: 1317: *peruenit ad arborem* *populeam Topolya* vocatam (Muz. Perényi). 1493: *penes* scilicet *quasdam arbores* wlgó *Thopolýyafa* nominatas (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 1. Fasc. 6. No 4.). 1494: *quasdam arbores* wlgó *Thopolfa* nominatas (uo. Lad. 1. Fasc. 6. No 15.). [Az OklSz.-ban az összetett szóranincs adat.]

Torkos: 1328: *per Turrucus* vicecastellanum de *Jouku* . . . *idem Torrukus* . . . *contra Turkus* vicecastellanum . . . *famulos ipsius Torkus* (Muz. Ocskay, egy oklevélben négyféle helyesírással).

Török: 1411: *Paulo Thuruk* dicto (Muz. t. a.). 1421: *Nicolaus Thuruk* dictus (Esz. kápt. házi lt. Lad. 1. Fasc. 4. No 13.). 1430: *Ladislauum dictum Therek* (Muz.

Dessewffy). 1443: Petrus *Thewrewk* de eadem (t. i. Hederfalwa) (Körmendi lt. Unyom. 46.). 1462: Nicolao *Therék* (Muz. Perényi). 1465: Georgio *Therék* dicto (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 12. Fasc. 1. No 13.). [Az OklSz. legrégebb adata 1550(!)-ból.]

Törpe: 1482: petro *Therpe* de prefata Zakachy (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 27. Fasc. 6. No 17.). [Az OklSz. legrégebb adata 1525-ből, de megvan már a Várad Regisztrumban 1219. évből, Karácsonyi-Borovszky kiadás 221. l.]

Törvény: 1413: laurencio dicto *Therwen* (Muz. Sibrik, törvény?). [Az OklSz. legrégebb adata 1523-ból.]

Tövískes: 1494: Johanne Woyn de *Thewyskes* (Muz. Tihanyi). [Az OklSz.-ban csak tövísesre vannak adatok.]

Turul: 1345: contra laurencium, andream et *turrul* filios Sol (Muz. Bezerédj). 1353: Demetrius filius *Turul* de Kauas (Muz. t. a.). [Vö. MNy. X. 297. l.]

Tükrös: 1404: Marcus filius Pauli sartoris dicti *Tykeres* de Kys Jeneu (Eszt. kápt. hit. helyi lt. Capsa 2. Fasc. 9. No 7.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Új: 1233: quondam terram cuiusdam uille nomine *Oyufoluu* sitam et iacentem in Lýptou (Muz. Balassa; ma talán *Novotti*).

Usztató: 1383/1406: ad quendam lacum *Vztatou* vocatum (Eszt. kápt. házi lt. Lad. 3. Fasc. 2. No 2.). [Az OklSz. legrégebb adata 1435-ből.]

Út: 1270 k.: a parte aquilonis distingit eam via *Sahuth* vocata . . . deinde per illam uiam cadit in aliam *Cuhurdovhut* dictam in qua curritur per parum uersus meridiem (Muz. Véghely). 1274: in fine vnus nemoris et ibi exit de ipsa via *hurhusut* uocata de inde uadit iuxta illudidem nemus (Muz. Sibrik).

Ügek: 1327/1363: Johanne filio

vgech et Johanne filio Zaha (Muz. t. a.). [Vö. Anonymus: cap. I., II., III. stb. Vgek pater Almi ducis.]

Úz: 1481: Blasy pap *Izew* (Muz. Sibrik). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Vad-kert: 1274: a magna via que uenit de *Wodkerth* et vadit in Hugag (Muz. Balassa). [Az OklSz. legrégebb adata 1283-ból.]

Vasfazékgyártó: 1531: Matheus *Wasfazékgyartho* (Eszterg. kápt. házi lt. Capsa 1. Eccl. Fasc. 1. No. 11.). [Az OklSz.-ban nincs adat.]

Vörös-orrú: 1363: Jacobus et Mýchael fily Andree dicti *Werusurru* de Skerben (Muz. Perényi). Vö. OklSz. 1329/1416-ből: dicto *Weresorru*.

Verőfény: 1336: super possessionem magistri Ladizlai fily Demetrý Bani *wereufen* vocatam (Muz. Tallián).

Vég (fascis, ballen); 1362—65. k.: . . . de eodem panno. Item pecias de rufo et alias duas pecias *wegh* dictas coloris blautni (!) idest keek parum (Muz. t. a. Véghely). [Az OklSz.-ban legrégebb adat 1440-ből.]

Vérbulesu: 1302/1347: nobili domina voylent filia Stephani de genere *verbulchow* Relicta videlicet feuldrici de genere papa (Muz. Vidos). [Vö. Zalai okltár I. 149. 1318. és Mátyás Flórián: Hist. Hung. Fontes Domestici II. 73., 127.]

Vilmos (*Villiam, Villám, Vilma*): 1270—72. k.: *Vylam* de Scølem (Muz. Kubinyi). 1290—1301: comitem *Vylmos* (Muz. t. a.). 1312: Matheus et Valentinus filý *Vilma* . . . de Býliga (u. o.); 1338: quondam vineam quondam Ine et *wylmus* seruorum in territorio Gyog (u. o.). 1339: Comes Andreas filius *vyllyam* de Scelen (u. o.). 1346: Nicolao filio *wyllyam* de Phylefalua (Muz. berzeviczi Berzeviczy). 1357: magistri Johannis fily *Wil-*

lam quondam vicecomitis kamariensis de Leel (Muz. t. a.)

Vincze (Vincentius): 1366: ad possessionem eorundem *vynche* et Johannis ludueg vocatam (Muz. t. a.). 1366: pro laurencio de wýtez contra *výnce* de peren (Muz. t. a.). 1370: *výnche* filius condam magistri Nicolai de Peryn (u. o.); 1478: Sigismondo *výncze* (Muz. Perényi); 1480: Blasio *výncze* (Muz. Kállay). [Az OklSz.-ban egy adat 1364-ből.]

Völgy: 1463: ad plagam Meridionalem eundo venissent ad vallem Bogarozowelgyje vocatam . . . vsque ad vallem Hatharkwthrelgyje (Muz. Balassa).

Völgyes: 1479: Anthonio *Welgyes* (Muz. Kállay). [Az OklSz.-ban nines adat.]

Zalaór: 1406: vniuersorum Spiculatorum nostrorum vlgariter *Zalaewr* nuncupatorum in Comitatu Castriferrei existencium (Muz. Balassa).

Zongor, Zonkor (grifalco): 1329/1359: magistrum *Zunkur* (Muz. t. a.). 1335: magistrorum *Zunkur* fily Ectoris et deseu fily Chaak de wot (Muz. Thaly). 1338: magister *Zunkur* filius eiusdem Hectoris . . . possessionem predicti magistri *Zunkur* Chuesfeulde (Muz. t. a.). 1469: prope quandam vallem *Zongorwelgew* nuncupatam (Eszterg. kápt. házi lt. Lad. 27. Fasc. 2. No. 7.). [Vö. MNy. X. 298. l. „noha Zongor személynevet nem tudunk kimutatni“.]

Zoltán: 1250: quod Cum Hozug de Ludan pro se et pro *Zoltan* fratre suo (Muz. Balassa). 1293/1349: Leustachio filio Zeme qui tam pro se quam pro *Zaltano* et Marsa fratribus suis (Muz. Berényi). 1299/1349: Symon filius Symonis de eadem (t. i. Beren) pro se et pro *Zaltano* fratre suo (u. o.); 1357: Jacobus filius *Zoltan* (Muz. Tallián); 1383: domina Clara . . . filia videlicet ladislai fily *Zoltan* (Muz. t. a.). 1454: Fabiano *Zolthan* de Chepefalwa (Muz. Barkóczy). 1507: Matheo *Zolthan* filio condam Fabiani de Chewpe (Muz. gr. Csáky).

Zöld: 1316: Johannes de *Zeuld*uar (Muz. Ocskay). [Az OklSz. legrégeb adata 1349-ből.]

Zöldes: 1401: Johanne dicto *Tatar* de *Zeldes* (Muz. Dessewffy). [Az OklSz. legrégeb adata 1498-ből.]

Zuhog: 1302: peruenit ad fluuium *Zuchugo* nominatum (Muz. t. a.) [Az OklSz.-ban nines adat.]

Zsigmond: 1525: Gregorius *Zygmund* (Muz. glymesi gr. Forgách). [Az OklSz. legrégeb adata 1603-ből.]

Zsuzskó: 1428: nobiles dominas *Susko* dicti Jacobi de Chan et Agnes vocatas . . . consortes (Muz. t. a.). 1435: puellam *Susko* filiam condam Fabiani de eadem Nezelew (Muz. Tallián). 1437: puella *Susko* filia Fabiani de Aracha (u. o.). 1450: condam nobilis domine *Susko* vocate (Muz. Bezerejdj). [Az OklSz.-ban csak Zsuzská-ra vannak adatok.]

JAKUBOVICH EMIL.

NÉPNYELV.

Tájszók.

(B. = Barkaszó; F. = Fornos; U. = Bereg-Újfalú.)

betohad: bedugul, megsiketül; „úgy sipognak ezek a csirkék, hogy a fülünk is betohad“. U.

csitrente: kis bokor az erdőben v. mezőn. (Mátsutt *cseprente*.) U.

csorbólás: csorbulás, kár, veszedelem. „Mikor az a csorbólás

esett rajtunk.“ Értette a nagy égést, mikor majdnem az egész falu leégett. F.

csőre-bora: apróra vagdalt (száraz v. nyers) tűzrevaló vesz-szőcskék. U. — MTsz. nincs.

csucskál: tentikél (a gyermek alvásáról). U.

elgyalittyá: elbágyasztja az embert a forróság. Gyula. Békés vm.

elnézeget: az irodalmi nyelv továbbképzett „elnézeget“ szava. „Elnézegette, hogy pusztította el a hernyó a fákat. F. így van *húzog*, *nyomog* is; B. is.

eszró: szénatartó faalkotmány a mezőn. Három rudat gulyába állítanak, alól apró rudakat gúzszal hozzákötnek s ráarakják a szénát, mely a keresztrúdon alól nem éri a földet. F.

fégya: félbolond, eszelős. F. — *fédzsa*: ugyanaz. (A *d* alig hangzik) U. „Ahun megy az úton a fégya ember; hogy danol magába.“ „Ejnye beg fédzsa jány a!“

göm: göb, görcs. „Köss rá (az elszakadt fonalra) egy gömöt.“ A göm kétféle; 1. takácsgöm: egyszerű göm (mint a fenti példában) és 2. csikófarak-göm, ha úgy kötik, mint a csikó farkát, azaz a csikófaraknak és a kötésnek, gömnek végét hagynak vagy a szálát egy kis kiálló darabban meghagyják. U.

gyépel: gépel = a búzát, gabonát géppel dolgozza ki a szárból. F.

gyönyörő: gyönyörű. F.

hirtütelen: nagyon hirtelen. F., U.

ikeg: nyögő hangot ad. „Eröss spiritusz (sic!) attam a kovácsnak. Am mint megitta, nem tudott szóho' jutni, csak úgy *ikegett*, azut' aszonta: mindig kéne ijen.“ B., F., Gelse (Szabolcs vm.), Vásárosnamény.

kivállott: tojás: ojan, a mékbe' nincs csira, am mékbü' nem lessz csirke. (A tyúktojást, mikor a kotló mán nyócz napig ült rajta, megnézegetik s „az ijen kivállott tojást kiszedik aty tyúk alól“. F. B.

kivól: kívül, azon kívül. F.

kófic: liszt, só, komlóskorpa keveréke, kenyérsütéshez való kovász. Békés vm. Gyula.

kotyor: vízjárta, vízmosta, sáros hely a szekérúton; másutt kottanó, kátyu. „Nagy kotyor van ott, nem lehet szekérral járni.“ B. *közöl*: közzül. F.

leverre fogó (*levélre, papirosra fogó): plajbász, czeruza. „Add ide aszt a leverre fogót, hadd írjak veled!“ F. Vö. *palajbász* = pala-vessző. F.

lipityánka: trágyahányó lapát. F. — MTsz. más vidékről, más jelentéssel.

lomos: lusta pl. ló, ökör, tehén. Nyirgelse.

lusta: 1. fecsegő, kinek eljár a szája, ojat is elmond, a miről hallgatni kellene; 2. szajha, kurva. — Egy fiatal legényt falopásért elítéltek börtönre. Ócsse így szólott hozzá: „Leülném hejtedd bátyám, ha ezek a lusták (lányok) ki nem fecsegnék, hogy nem én vagyok Bekfi Sándor.“ A munkácsi járásbíró előtt a fornsi bíró a lusta szót e második értelemben magyarázta, ezért a vádlottat el is ítélték. F.

macskaszaros föld: a Szernye mocsár erősen sötétszürke, csaknem fekete és szürös, hirtelen száradó, termékeny földjét hívják így. F.

mamó: tetű. „Az én fiam még csak egy esztendő vót, még se vót a fejibe mamó.“ Csapka a mamó: viszket a fejem, testem, a tetűtől. U.

mekcsömölt: csömört kapott; megcsömörlött. „A jányom mekcsömölt valami iteltül, újra beteg lett, nem mehetett iskolába.“ F.

mostig: az irodalmi nyelvben és több vidéken: „mostanáig“. „Nem birt *mostig* csirát vetni, am mi magot elvetettünk.“ F.

nállunknul négy vagy öt fijú van Pesten asztalosmesterséget kitanulni; úgy rendeszte az állam, hogy semmit nem kell irtök fizetni. U. *Nállunknul* sok jány elment Pestre. U.

öröl: örül; „öröl az orosz, hogy ünnepe van“. F.

öszvír ján: „ojan ján, kinek az apja cigán, az anyja magyar“. (azaz ref. vallású magyar nő). U.

pápocs: ördögborda, páfrány, „ojan bokros, recés levelű növény, mint a bürök“. F.

pejváskecz: „a csűr mellett egy faalkotmány, félszer, mejben a pejvát tartják“. F.

palajbász: palavessző. F. Vö. leverrefogó.

pőcikél: szundikál. Békésgyula.

regel: kurutyol, brekeg. „Mán regel a béka“, „regelnek a békák“. U.

rothanyag: rothadó pl. alma, körte, káposzta, krumpli, szőlő. U. *sajnál*: fájlal, érzi a fájást; „Ul (úgy) látom, hogy a „Szellő“ (lónév) az első jobb lábát sajnálja.“ (Leesett róla a patkó, azért fáj neki a lába.) F.

sillám, *sillámkék*: sötétkék pl. ruha, szövet, égbolt. F. — A MTsz. más vidékről más jelentést mond róla.

sipped: süpped, süjyed, lejjebb száll, ereszkedik. „Nem sippedő hej a!“ azaz kemény föld, nem süjyed. F.

siska: „mindenféle haszontalan giz-gaz, gyim-gyom, paré, am mit tavasszal földásáskor ki kell dobni a porhanyó, fris, puhított földből, nehogy a hasznos veteminyen (kalarábé, káposzta, hagyma, retek, répa, paszuly stb.)erőt vegyen, vagy később elhatalmasoggyik“. U.

sivalló hideg van télen a szobában, mikor nem fűtenek benne. F. — A MTsz. más vidékről más jelentéssel magyarázza.

sumonti. „Ojan sumonti emberek azok“ = zárkóztak, nem szeretnek beszélni. F.

sürven: sűrűen. U.

szálat: szálanként szed. Mikor a bornyút el akarták választani az annyától, aszt kérdeszte a gazda a cselédtül: „Eszik-e mán a bornyú?“ „*Szálat* mán ek kicsit.“ F.

szátyiva: szövőszék. F.

szeg: szegés, szelet, vágott szeletecske. „Nem kell nekem egy egész (alma), csak egy *szeg*“. „Aggy egy *szeg* almát“. B.

szuszék: 10—12 köből úrtartalmú faedény. A hombárba 50—60 köből búza, gabona, szemes tengeri fér. F. — A MTsz. nem mondja, mennyi fér belé.

tílni, *tillani*: tilolni; „tíjják mán a kendert“. U.

tillás: tilolás; előbb történik a törés, azután jön a tillás; ijenkor a pozdorjától kitillani szokták a kendert. U.

tyúkszem-virág: derezefű. F.

utri-futri: hirtelenkedő, szeles, szeleburdi pl. leány. Beregszász. A MTsz. más jelentéssel és más vidékről is.

zsarám, *kőzsarám*: érdes, szúrós, kötörmelék; apróra töredezett kőmorzsalék. F.

vajtakóval mirik a búzát. Egy víkába van hat vajtakó. U.

Nehány községben (Barkaszó, Beregújfalu, Fornos) többszámú alany mehet az állítmany rendszeren egyes számban áll, pl. zsidók ül a szekeren, leginyek szalad az uton, lovak fut az erdőben, verebek repül a búzakeresztről. Megvan az övegek = Nem hiányzanak? U. U. A muszkáknak nincs sok embere, az ötvenévesek is mind oda van (t. i. katonának). U. valami ablakot tört ki a gyerekek (több gy). F.

Fornoson valamennyi *ul, ül* képzős igét *ol, öl* véggel ejtenek ki, valamint az *ul, ül* ragos határozót is. Meggyógyolt a beteg. Sokat tanol az a gyerek az iskolában. Mekszépölt ez a ján gyerek. Készöl Munkácsra. Ahon repöl am madár. Vö. közöl, kívül.

Erdekesek a következők is: meg van *adval* pl. a kölösön kért pénz, fa v. egyéb. Mijen is be van *irval*; el vótunk szomorodval, miko' hallottuk, hoty betört am muszka; meg vótunk rimülvel, mikor mán menekü'tek, hoty hallották, hogy jön am muszka; úgy van el rendezvel, hoty ha születünk, meg is kell halnunk. U.

Munkács.

ID. R. VOZÁRY GYULA.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

51. Z. T. úrnak. A *borravaló* szóra, tudtommal, a legrégebib adatot Márt. 1803-iki szótárában találjuk: „trinkgeld; *borravaló*, áldomásra való.“ 1799-ben nála még „trinkgeld: áldomásra való pénz.“ De ha nem volt is meg a mai szó, volt másik, mert megvolt a fogalom, különösen mi nálunk! A XVI. században *innyavaló pénz* és *italpéNZ* volt a neve. „Attam az hausz knechtnek pragaba *inna való penzt*“ — írja Nádasdy Tamás nádor 1540-ben; sőt a fogarasi vár rendtartása a XVI. század közepéről meghagyja: „mikor szarvast hoznak: adni kell nekik *innyok való penzt* 20, azvagy 25 dénárt.“ (Oklsz.) — Szász András protonotárius 1569-ben írja: „Jóllehet hog az bor hozasert zegedsege nem fizettem nekyk, de azert attam valami *ital penzt* nekyk.“ A NySz (II. 1270) is idézi, de hibásan.

Sz. K.

52. Dr. L. K. úrnak. Az Ön kérdése ez: „A bajós malmokat sok helyen *tombácZos* malomnak nevezik, *tombácZon* értve azt a hajót, kompot vagy kivájt fatörzset, a mely a malomházat és a vízkerék tengelyét tartja (l. MTsz.). Régies alakjai a szónak: *tombás* (l. NySz.), *tumbesz* (KOMÁROMY JÁNOS 1697. évi törökországi diáriuma, l. SZAMOTA, Régi m. utazók Európában p. 316). Kérdem a tek. Szerkesztőséget, mi e szó eredete“. — Felelet: A *tombácZ* (alakv. *tombás*, *tumbesz*) oszmani szó, a melynek *tombaz*, *tumbaz* a török alakja s jelentése ez: 1. „eine barke mit rundem hinterteil, deren boden flach ist, 2. die radtrommel eines dampfschiffes, 3. ein runder brückenpfeiler“ (l. RADLOFF, WB. III, 124. l., 1527). Az oszmani szó átment a szerbbe, a hol *tümbás* (alakv. *tümbás*), der ponton: schiff zur schiffbrücke' Vuk³. — A magy. szó talán szerb közvetítéssel került hozzánk. A szóról részletesen írt SZILASI MÓRICZ, Nyr. XXVIII, 145.

M. J.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

X. KÖTET.

1914 DECEMBER

10. SZÁM.

A 100-ik füzet.

Emlékezzünk vissza!

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1903 december 19-én alakult meg. Alapszabályait a Belügyminisztérium 1904 május 2-án megerősítette, s a tisztviselők megválasztása az 1904 október 22-én tartott közgyűlésen ment végbe.

E közgyűlésen olvastatott föl DR. SEMSEY ANDORNak ugyanaz napon kelt következő levele, a mely a Társaság folyóiratának megindítását lehetővé tette:

„Tisztelt Társaság! Minden tudományos társaság, mely a közönség támogatására számít, csak úgy fejthet ki sikeres működést s gyakorolhat mélyebb hatást, ha saját folyóirattal rendelkezik, melyben munkásságát részletesen ismertetheti, elérendő céljai iránt az érdeklődést folyvást ébren tarthatja.

Élénken óhajtom, hogy a most alakult M. Nyelvtudományi Társaság mentől gyorsabban megerősödjék s hatalmasan fölvirágozzék.

Ez okból elhatároztam, hogy e Társaságnak — most, mikor még a kezdet nehézségeivel küzd — 2000, azaz kétezer koronát adományozok, azzal a kikötéssel, hogy saját külön folyóiratát már 1905 elején indítsa meg, a részlet-kérdések megfontolását s a megindítás módozatainak megállapítását a Társaság t. Választmányára bízván.

Meg vagyok győződve, hogy a megindítandó folyóirat, ha jól lesz szerkesztve s a meglevő kiváló erőket közös munkásságra egyesíteni bírja, már 1905 folyamán annyira föl fogja költeni a magyar közönség érdeklődését, hogy azontúl saját erejéből is fenn fog állhatni. Fogadja . . .“

Magyar Nyelv lett a folyóirat czíme, s a Választmány az első évfolyamot hálája jeléül SEMSEY ANDORNak dedikálta.

Alig jelent meg két-három szám a Magyar Nyelvből, ismét egy örvendetes meglepetés érte a Társaságot. Veszprém püspöke,

BÁRÓ HORNIG KÁROLY bibornok úr s az ő példájára a káptalannak több jeles tagja sietett az új folyóiratot alapítványokkal támogatni. Száz évvel előbb is három veszprémi kanonok támogatása biztosította az „Elaboratio Grammatica“ megjelenését.

Fejezzük ki hálánkat az élőknek és az elköltözöttek emlékének!

*

A MNy. szerkesztői voltak: Szily Kálmán (1-től 100-ig), Gombocz Zoltán (3-tól 100-ig), Zolnai Gyula (3-tól 20-ig), Pápay József (21-től 36-ig).

Dolgozótársai pedig: Ágai Adolf, Ágoston Sándor, Alexics György, Angyal Dávid, Auner Mihály, Bacsó Gyula, Badics Ferencz, Bajza József, Balassa József, Balogh Dezső, Bán Aladár, Barcsa János†, Bárdos Rezső, Baros Gyula, Bartal Antal†, Bartha József, N. Bartha Károly, Bátky Zsigmond, Batta Béla†, Batta István, Bayer József, Bebesi István, Bellosics Bálint, Benkőczy Emil, Berczik Árpád, Bod Károly, Bodor Lajos, Boldisár Kálmán, Borovszky Samu†, Bujdos János, Chernel István, Csánki Dezső, Csapodi István†, Császár Elemér, Csefkó Gyula, Csengeri János, Csokán Pál, Csura Miklós, Csűry Bálint, Dékán Sámuel, Dézsi Lajos, Dobóczy Pál, Döry Ferencz, Eckhart Ferencz, Endrei Gerzson, Erdélyi Lajos, Erdélyi László, Erdős János, Ernyey József, Fabó Bertalan, Farkas Gyula, Farkas Sándor, Fekete József, Félegyházy József, Ferenczy Zoltán, Fest Sándor, Firtos Ferencz, Fischer Izidor, Fokos Dávid, Freckay János, Gagyi Jenő, Gálos Rezső, Gárdonyi József, Gärtner Henrik, Goldziher Ignác, Gombocz Endre, Gombocz Zoltán, Gönczi Béla, Gragger Róbert, Gulyás Károly, Gulyás Pál, Gyárfás Tihamér, Gyömörey Vincze, Gyórfy István, Győry Tibor, Hajnóci Iván, Harsányi István, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Herman Ottó, Herman Ottóné, Hoffmann Frigyes, Horger Antal, Hornyánszky Gyula, Horváth Endre, Horváth János, Horváth Sándor, Imre József, Iványi Béla, Jablonkay Gábor, Jakubovich Emil, Joannovics György†, Jungerth Mihály, Kallós Ede, Karácsonyi János, Kardos Albert, Kardos Lajos, Kárffy Ödön, Karl Lajos, Katona Lajos†, Kemény Lajos, Kenedi Géza, Kertész Manó, Kertész Samu, Khin Antal, Kicska Emil, Kisch Gusztáv, Kiss Ernő, Kollányi Ödön, Komáromy Lajos†, Komjáthy Sándor, Komlóssy Arthur, Korda Imre, Kornis Gyula, Kóssa Gyula, Kovách Aladár, Kovács Dezső, Kovács Géza, Kőrösi Sándor, Kóvi Imre, Kräuter Ferencz, Kristóf György, Kubányi Béla†, Kujáni Gábor, Kürschák József, Laczkó Géza, Lambrecht Kálmán, Lampérth Géza, Leffler Béla, Legányi Gyula, Lehr Albert, Liszt Nándor, Loisch János, Madarassy László, Madzsar Imre, Mágocsy-Dietz Sándor, Marót Károly, Marusák Pál, Sz. Maszák Hugó, Medveczky Károly, Méhely Lajos, Melich János, Türi Mészáros István, Mészáros Kálmán†, Mészöly Gedeon, Mikszáth Kálmán†, Móczár József, Moenich Károly, Moesz Gusztáv, Molnár János, Motz Atanáz, Muraközy Károly, Nagy Gyula, T. Nagy Imre, Nagy Sándor, Nászai Erzsébet, Nátly József, Négyesy László, Német Károly, Paal Gyula, Pais Dezső, Páldy Károlyné, Pálfi Márton, Palkovics Sándor, Panka Károly, Pápay József, Philipp István, Polgár Iván, Ponor Thewrewk Emil, Pór Antal†, Pröhle Vilmos, Pruzsinszky János, Puky József†,

Pungur Gyula†, Putnoky Imre, Radó Antal, B. Radvánszky Béla†, Récey Viktor†, Réthei Prikkel Marián, Rexa Dezső, Riedl Frigyes, Riegler Ernő, Rogach Zoltán, Rosenberg Augusztá, Rövid Vozáry Gyula, Rubinyi Mózes, Sági István, Sági János, Sasvári Benő, Schönherr Gyula†, Sebestyén Gyula, Simai Ödön, Simonfi János. Somlyódy István, Somogyi Géza, Sörös Pongrácz, Spissák Ferencz, Stoll Ernő, Szabó Endre, Szabó Márton, Szalmay József, legifj. Szász Károly, Székely István, Széll Farkas†, Szemkő Aladár, Szendrei János, Szendrey Zsigmond, Szentkereszty Tivadar, Szeremlei Császár Loránd†, Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Szikrai Odo, Szilády Aron, Szilády Zoltán, Szily Kálmán, Szinkovics Jenő, Szinnyei József, Szívós Béla†, Sztrokay Lajos, Tagányi Károly, Takáts Lajos, Takáts Sándor, Téglás Gábor, Teleky István, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Tóth Béla†, Tömlő Lajos, Tömörkény István, Trencsényi Károly, Trócsányi Zoltán, Váczy János, Ó. Vad Imre, Vajdady Lehel, Vámbéry Ármin†, Várdai Béla, Vargha Damján, Varró István, Varsányi Emil, Vázsonyi Izidor, Velledits Lajos, Veress Endre, Versényi György, Vértesy Dezső, Vetro Lajos Endre, Víg Lajos, Vikár Béla, Visky Károly, Viszota Gyula, Wertner Laura, Wertner Mór, Wichmann György, Závodszy Levente, Zempléni Árpád, Zimmermann Lajos, Zolnai Gyula, Zsinka Ferencz, Zsirai Miklós, Zsiros Lajos.

E névsorból megítélhető, vajjon bírta-e a MNy. és mennyiben bírta „a meglevő kiváló erőket közös munkásságra egyesíteni“.
Csak előre! SZILY KÁLMÁN.

Az „ispiláng“-ról.

A magyar pásztorok nyelvkinccsének* anyagába egy, bizony csak selejtes kiírás tévedt, mely az „ispiláng“ czímszóhoz a *spillinget* fűzte, ezt a *prunus domestica* (= szilva) és a *prunus spinosa* (= kökény) gyümölcsökkel is viszonyította s forrásul a Ny. XXVII : 244-et jelölte meg. Utána nézve, kitűnt, hogy PETZ GEDÉON meghatározásáról van szó, a mint az ily czímű értekezésében: „Német jövevény-szók“, sokkal bővebben van kifejtve, mint a hogy a kiírás adja.

A forrás idézett helyén még a kfn. *spillinc*, *spenelinc* — úfn. *spill*, *spilling* — *spenling* (ez a *prunus spinosa*) szerepelnek, némely ingadozó botanikai meghatározásokkal is; az egész sor abban csúcsosodik, hogy „persze pontosan tudnunk kellene a magyar *ispiláng* jelentését“. Hát hiszen persze, hogy azt! Sőt szorosán véve, magyar szempontból, ékes osztrák-magyarsággal kifejezve: „e körül forog a kérdés“.

A kiírás selejtességét különben még az is jellemzi, hogy csak ki van ragadva abból a sorból, a mely a Nyelvtörben egy kis irodalmat alkotott és VIKÁR BÉLÁnak három folytatásos, tanulmány-számba menő értekezéséhez vezetett — Nyr. XXXVI : 289, 342, 445! —

* A k. magyar Természettud. Társulatnál most jelent meg.

a mely az ő megfejtésének helyességét attól teszi függővé: hogy *akad-e a magyar szövegnek német megfelelője?* Hát megint!

Mert az ispilágnak németből való származását avatott magyar író nem vette tagadásba, kivéve SIMONYI ZSIGMONDOT — Nyr. XXXVI: 295 — és néhai Pósa LAJOST, a magyar gyermekirodalom megalapítóját, ki birokra kelt volna avval, a ki az *ispilágnak* legősibb magyar származását tagadásba vette volna. Azért keresztelte feleségének egyik verses kötetét is „*Ispiláng*“-nak.

Nem részletes bírálatról van itt szó, mert ennek megírására nincs már életidőm, hanem a leglényegesebbnek kifejtésére és a végső tanúság kivonására, arra még van.

Ezek után indulhatunk.

Időrendben a legrégebbi szöveg, SIMONYI ZSIGMOND szerint — Nyr. XX:372 — ez volna:

Kis pillants, kis pillants, | Kis pillantsi rózsa, | Rózsa volnék,
piros volnék, | Mégis kifordúlnék; | Pénz volnék, perdülnék, | Karika
volnék, fordúlnék: | Szederjszemű kis Bandikám, | fordulj angyalomdra.

Ez az 1792-iki Hirmondó 166-ik lapjáról van idézve és a KISS ÁRON könyvének: „*Magyar gyermekjátékgyűjtemény. 1891.*“ ismeretetésébe belészóve.

A kommentárban azután, mondja SIMONYI, hogy ezt a versikét ma többnyire így kezdik:

Ispiláng, ispiláng, | Ispilángi rózsa

De van még, folytatja SIMONYI, egy ma is élő, a százéves feljegyzésnél is eredetibbnek látszó változat, melyet Nagy-Sápon így dalolnak:

Kis pillang, kis pillang | Kis pillangós rózsa. — (KISS ÁRON, 160, l. hátrább is), a mely azonban már lehet népetimologia-féle átalakítás is.

A mi itt — legújabbkori kifejezéssel élve — *leszögezni* való, ez az, hogy a játék, melyhez a dal tartozik, a legrégebbi szöveg szerint is ú. n. *kiforduló* gyermekjáték, melynek jellemzője az, hogy a gyermekek összefogódzva, arcczal *befelé* fordulva, kört alakítanak, azután körbenjárva az ispilángot danolják és az a gyermek, a melyet a dalba szóve megneveznek, arcczal *kifelé* fordul s úgy járja tovább a kört; ez addig ismétlődik, a míg valamennyi játzó nem fordult ki.

A többi játék, mely szintén köralakítással jár, de a játzók arca mindig a körbe van fordulva, lényegesen más. Legyen itt feljegyezve, hogy KISS ÁRON érdemes könyvében egyre-másra huszonkilencz ispilángos kiforduló van kimutatva; ennyi a változatokkal, mint: *Kispilon, Ipszilom*; sőt *Girinda, Gerenda*-félével együtt.

Ezt a megkülönböztetést nem vette számba STEINER ZSIGMOND, a mikor a Nyr. II. 430-ik oldalán két, Kis-Kun-Majsáról való gyer-

mekversikéről így ír: „Ezt a játékot a Dunántúl *Ispilangi rózsanak* híják, megfelel neki a német *Ringelreihe*- vagy *ringareia*-játék; vö. „Spiele und Reime der Kinder in Oesterreich. Gesammelt und herausgegeben von Th.VERNALEKEN und F. BRANKY. Wien 1873. Ezt a gyűjteményt ajánljuk dolgozótársainknak figyelmébe.“

SIMONYI nyomon követte az osztrák szerzőket, kik szintén nem különböztettek, mert náluk az első versike kiforduló:

..... die goldne (Resi) | Sie dreht sich aus dem Kranz.

A második is az: Jungfer N. N. dreht sich um.

A harmadik is az: Nur der N. N. dreht sich um.

A negyedik már nem az: Macht sich a guadi Suppn draus.

Az ötödik megint kiforduló: Sieben Jahr sind um, | Der nächste dreht sich um.

A hatodik, hetedik, nyolczadik nem az; a kilencededik ismét az: Drum muss ich, drum muss ich | Mich dreimal umdrehn.

A kiforduló nélkül való, igazi *Ringelreihe*-ért nem is kell Ausztriába menni, mert megvolt és talán ma is él a Szepességen így:

Ringelringelreihe,	Sitzen auf dem Hollerbusch
Sind wir Kinder dreie,	Rufen alle husch-husch-husch.

vagy hetvenöt esztendeje, hogy tudom.

Ezt a megkülönböztetést véve, kisül, hogy a Kis-Kun-Majsáró, való két gyermekversike, a melyhez SIMONYI megjegyzését fűzte, *nem kiforduló*, hanem selejtező, mert a gyermek, a melyre az utolsó szótag esik, *kilép* a körből, nem játszik tovább, míg újból nem kezdődik. A két versikének selejtező sorai ezek: a Zsuzsa kezdetűe:

Furt ide moeskos, | Furt ide dombos, *Czoki bocskoros.*

A „Kis kacsza fördik“ kezdetűe: *Ki tavali, ki!*

Ennek tehát az Ispilánghoz semmi köze, mert itten a gyermek csak kifordul, de tovább is a sorban marad s játszik, amottan nem.

Közvetlenül a SIMONYI megjegyzése után a Nyr. ugyazon kötete szintén 430. lapján áll azután GYULAI BÉLÁNAK Paksról való kis sorozata, melynek első „Ispiláng“-szakasza ez:

Ispiláng, ispiláng, | Ispilángi rózsa, | Rózsa volnék, piros volnék, |
Pénn volnék, esöndülnék; | Karika volnék, gurgulnék. | Zöld selém
rosta, | Két garas zsirja, | Szédi, szédi, szent *Katicza* | *Fordulj angyal-
módra.*

Ez már igazán az igazi kiforduló.

Így szilván és kökényen át odajutottunk, hogy a játékok között *különböztetniünk kell*, mert csak akkor ítélnünk helyesen.

Következik most már az *ispiláng*nak a megfejtése. És itt VIKÁR BÉLÁÉ a szó, ki elmésséggel és bizonyos megsejtéssel találta el az igazit. Idézett értekezésének, melynek címe: „*Ispiláng, ispilángi rózsa*“, mindjárt első része végén, Nyr. XXXVI: 294, ily fejtege-

tésbe bocsátkozik: „A megfejtés nyitját úgy találjuk meg, ha összeadjuk az első csoportnak elejét: *ispi-* meg a *g* járulékhang elhagyásával, ugyanannak végét: *lan . . .* és hozzáteszszük az *-i* képzőt. Vagyis az eredeti alak így volt:

„*Ispilán, ispilán, ispiláni rózsa*“.

Ez pedig, az utolsó szó kivételével, szöröstül-böröstül német, tudniillik tájszólás szerint így kellett hangzania eredetileg:

I spiel' an', i' spiel' an', i' spiel' ani (v. *ane*) *Rosa*; vagyis: *Ich spiel ein', ich spiel ein', ich spiel eine Rose*“.

Látni fogjuk, hogy VIKÁR nem az utat, hanem a kezdő sort találta el, mert azon az úton, tudniillik kihagyásokkal és hozzáadásokkal, végtére a Miatyánkából is káromlást lehet csinálni.

VIKÁR azonban elismeri, hogy csak az eredeti német költemény fogná a kérdést végkép eldönteni. Szerinte ez a német vers KISS ÁRONNAI megvolt „valahol“, de elkallódott; de ha megkerül, majd visszatér reá. Ehhez a részhez csatolta SIMONYI csillag alatt jegyzetét, mely azért fontos, mert elvi kijelentés van benne Nyr. XXXVI: 295. lap, S. Zs. jegy alatt. Ő VIKÁR megfejtését elmésnek tartja; de nem meggyőzőnek, s kétsége van aziránt, hogy az eredeti szöveg előkerüljön, mert „az általánosan elterjedt német szöveg bekezdése másképp hangzik, tudniillik: „*Ringa, ringa, rei(h)a*“ stb.; a VERNALEKEN osztrák gyűjteménye is csak ezt ismeri. Egyelőre tehát nem látom megczáfolva, mondja SIMONYI, azt a nézetemet, *hogy a magyar szövegnek első sora* (tudniillik az „*Ispiláng, ispiláng*“ stb. HO.) *is eredeti*, s hogy az a régi szöveg, melyet a M. Hirmondóból hoztam napvilágra (Nyr. XX: 372), tudniillik: *kis pillancs* (v. *kis pillangó*) *rózsa* egyúttal a legeredetibb változat“.

Igen elterjedt magyar felfogás szerint: ha valami az osztrák forrásban nincs meg, akkor sehol sincs meg — és igazán bámulatos, hogy egy országban, a melyben a magyar elem a némettel, sokszorosán szinte symbiotikus viszonyban él együtt, tudós emberek ezt a viszonyt nem látják és nem használják fel egy gyermekversike vitás kérdésének eldöntésénél! Inkább — okoskodnak.

Én bizony megkértem a „*Néptanítók Lapja*“ szerkesztőségét egy, a tanítósághoz intézett rövid, csupán az „*Ich spiel ein', ich spiel' eini, ich spiel' eine Rose*“, versike kiegészítésére szorítókozó kéréssel, a mely sor néhai PUNGUR GYULA révén, SCHENK JAKABHOZ jutott s melyet én hagyományképen tudtam meg — tehát nem VIKÁR BÉLA értekezéséből, melyet akkor még nem ismertem. Tisztán csak a német szöveg lehető kiegészítését kértem és — *meg is kaptam*.

Az első levélben, a melyet CSIZMADIA J. GYULA nyug. tanító írt Zamárdiból, Somogy megyéből, az áll, hogy *Somogy-Szill* községben,

hol a levélíró felnevekedett s melynek fele magyar, fele sváb, már 50 évvel ezelőtt is a leánykák rendes játéka volt a kiforduló, a melyet a sváb leánykáktól tanultak a magyarok — s ez azután így ment:

Sváb leánykák: *Ich spiel' ein', ich spiel' ein', ich spiel' eini Rose.*

Magyar leánykák: *Is pil ájn, is pil ájn, is pil ájni rózsa.*

Voltak később, a kik nem értették a kifejezést s így ferdítették el:

Ispiláng, ispiláng, ispilángi rózsa.

Az érdeemes öreg tanító csak a magyar folytatást tudja, mely ez:

Rózsa volnék, piros volnék, mégis kifordulnék; zöld selyem rostja, piros garmazsinja, szederszemű szép Mariska fordulj angyalmódra.

No hát ez a kiforduló. Ez tükröződik a GYULAI BÉLA paksi szövegében és világosan látható a symbiotikus összeolvadás menete.

Hátra van tehát még a német szöveg kérdése, melynek létezésében SIMONYI ZSIGMOND nem hitt. A német szöveget, több pontról, is közölte velem PATKÓ OLIVÉR reform. kántortanító *Szemlakon*, Arad megyében. A község szerinte sváb, noha porosznak vallja magát; keményfejű, nem magyarosodik s a kántortanító a nyolczvan gye-
rekkel csak úgy boldogul valamiképen, hogy minden tantárgy tanítását egyedül beszédértelem-gyakorlat alakjában kell tanítania, mert különben abszolút semmi az eredmény. Itt maradt meg ez a szöveg:

Ich spiel' ein'

Ich spiel' ein'

Ich spiel einen Rosenkranz

Flórián, Flórián, hat gelébet —

Sétien,

Sétien trét sich 'rum,

Trét sich Susann 'rum.

Susann hat sich 'rum getrét,

Hat ihr grünen Kranz vertrét

Ich spiel' ein'

Ich spiel' ein'

Ich spiel einen Rosenkranz.

A kántortanító úgy adja a szavakat, a hogy ejtik, p. o. „*trét sich = dreht sich*“ helyett. Kitűnik továbbá, hogy a *Rose* már kopása a *Rosenkranz*-nak, mely azon alapszik, hogy a játék kört, vagyis koszorút alkot, a kiforduló ezt zavarja meg: „*Hat ihr grünen Kranz vertrét*“. Sőt itt-ott elmarad az egész bekezdés is és mindjárt a Flóriánon kezdik.

Sokkal simább az a szöveg, a melyet ugyancsak PATKÓ O. Nagyküküllő megyéből, Újvárosról közöl, a hol a bekezdés — „*Ich spiel' ein' stb.* — elmarad. A szöveg ez:

Flórian, Flórian,
 Hat gelébet sieben Jahr,
 Sieben Jahr sind um,
 Kati trét sich' rum,
 Kati hat sich rumgetrét,
 Hat ihr Rosenkranz vertrét,
 Flórian stb.

Szakasztott ilyen a Szerémség-Dobenovczáról való szöveg is.

A Szemlacról való szövegben szemet szúr a „Sélien“ szó, a melyre nézve PATKÓ O. egy későbbi levelében azt írja, hogy ez *sváb* — és nem *német* — helyen ritkán előforduló gyermektájszó, értelme talán megfelel a magyar *pajtáskám*, *pajtikám* szónak.*

Hát kérdem: miért ne lehetett volna ilyen német versike a KISS ÁRON irataiban?

SIMONYI ZSIGMONDNak különben, mintegy vigasztalásul, álljon itt, hogy az a *Flórian*, mint változat, benne van az osztrák VERNALEKEN sorozatában is — i. h. 49. lap — így:

Florian, Florian, | hat gelébet Sieben Jahr, | sieben Jahr sind um, | Die Emma dreht sich um, | Die Emma hat sich umgedreht, | Der Bräutigam hat den Kranz bestellt, | Florian, Florian stb. a | Sieben Jahr sind um, | Der nächste dreht sich um.

Csakhogy a nálunk élő „Ich spiel ein“ bekezdést nem ismeri. Mintha ez sajátunk volna. De az „Ispiláng“ sornak SIMONYI vitatta eredetisége ezek után csakugyan elesett, de elesett a Nagy-Sápról való változat is, a melyet SIMONYI még az 1792-iki szövegnél is eredetibbnek tart (Nyr. XX : 373) s mely így hangzik: *Kis pillang, kis pillang, kis pillangi rózsa* (!). És Pósa, a szegény poéta, egyedül marad hitében, ha tudniillik S. Zs. meg nem köti magát.

Végezetül marad az Ispiláng *g* betűjének kérdése, melyet, mint tudjuk, VIKÁR, mint alkalmatlant, kirekesztett. Ez a *g* betű pedig arravaló, hogy a sor elmondását *folyamatossá tegye*, mert bajosabb az ispilán-ispilán, mint az ispiláng-ispiláng kimondása, s éppen a *g* betű teszi, más nem.

Eszembe jut, hogy a szabadságharc után, kézdiszéki székely úri gyerekek kerültek Szolnokra és valami nevelőnőtől felszedték a

„Schau dich nicht um, der Fuchs geht'rum“

kergetődő játékot. Az a „schau dich“ stb. sehogysem csúszott s lassanként így formálták ki a mondókát:

„Sádidi dum, déé fusté tum“.

Ez aztán perdült!

* Hihetőbb, hogy a szemlaci romlott szöveg s az eredeti a nagy-kükküllőmegeyi. Ennek van értelme, amannak nincs. SZERK.

A gyermek agya örökké működik, változtat, folyton alkot s a változatok és átvételek egymásban mintegy tükröződnek; ennek aztán se szeri se száma, s a ki ezeket a legszabadabban fejlődő alkotásokat szabályok bilincsebe akarja verni, az ugyan könnyen megjárja, különösen is ha *átvételekről* van szó. A kérdés például az, honnan került és mi a jelentése a kiforduló versikijében ez: „Zöld selém rosta“ — a GYULAI BÉLA példájában — néha *rostja* is? Hát az ott van az osztrák VERNALEKEN 49. oldalán így: *Rohe, rohe Seide, Wir spinnen klare Seide, So klar wie ém Haar stb.*

Hát innen került, mint összefüggés nélküli beszövés és az átvitel bizonyítéka; annyi az *értéke* is.

A tanító uraknak köszönet!

HERMAN OTTÓ.

Szer.

A *szer* szónak sok különféle jelentését ismerjük. Szótáraink e szónak csakis a régi hadi jelentéséről nem emlékeznek meg. Ezért a *szer* és a *szeri* szónak nem egyszer egészen hibás magyarázatával találkozunk. Ilyen például ERDÉLYI LÁSZLÓÉ, a mit a tihanyi (XVI. századi) várszámadások magyarázatában ad (M. Gazd. Tört. Szemle XII : 145). ERDÉLYI szerint a *szeri* (*zery*) szó tudniillik személynév. A „Kapitány uram *zeryt*“ kifejezéshez ERDÉLYI lehetségesnek tartja azt az értelmezést, hogy itt nem Pisky kapitány szeriről (rész, részeiről), hanem *Zery kapitányról*, Pisky alkaptányáról van szó.

Feleljünk meg arra a kérdésre, hogy mi volt a *szer* szónak jelentése a magyar hadi életben.

A XVI. század első felében a király, illetőleg a hadfizetómester nem az egyes huszárt fizette, hanem egyedül a kapitányt. Ez viszont úgy fizette az embereit, a hogy megalkudott velök. A katonatartás tehát lovastisztjeinkre nézve igazában üzlet volt. A XVI. század közepén ez a szokás megváltozott. A sok visszaélés miatt a király elrendelte, hogy a katonákat fejenként kell fizetni. Az új rendtartás azonban megengedte, hogy a kapitányok és a főlegények bizonyos számú lovast maguk is tarthassanak s ezekre ők vehessék föl a fizetést. A kapitányok rendszeren 12—16 lovast tarthattak imígyen. *Ez volt az ő szerük.* A német hivatalos nyelv ezt így fejezte ki: *unter seinem Sattel*; latinul így írták: *sub suo ordine*; magyarul pedig: kapitány vagy hadnagy *szeri* vagy *szere*. Vegyünk például egy hivatalos *mustra-lajstromot*. Az 1571. éviben olvashatjuk: Horváth Boldizsár kapitánynak van 55 lovasa, „*unter seinem Sattel hat 12 Pferd*“. — Serényi Mihálynak 50 lovasa van, „*unter seinem Sattel hat 12 Pferd*“ (Orsz. ltr. Lymbus II. sorozat, 17. csomó). Lássunk egy magyar nyelvű *mustra-lajstromot*. Batthyány Ferencz hadáról 1629-ben készült *laj-*

stromban olvashatjuk például: „Hadnagyja Schonay István, *maga szere lovas 8*; asztalpenzi az 50 lovasra 31 frt 15 kr.“ — „Hadnagy Bessenyei István *maga szere lovas 8*; asztalpenzi az 50 lovasra 31 frt 15.“ — „Kapitány Eördögh Simon uram *maga szere 8 lovas*, item száz lójára, egy trombitásra“ stb. — „Hadnagy Lettenyei Márton *maga szeri lovas 8*.“ — „Rátky Menyhárt uram . . . asztalpenzi az 100 lovaira 62 frt 30, *maga szere lovas 16*“ (uo. Mustraregistro-moknak az mássa, kelet nélkül, a XVII. század elejéről).

Nádasdy Tamás írja 1556. máj. 31-én Csányi Ákosnak: „Nagy Gergely penig azon is könyörgött vala, hogy két lóval fölebb tennék *szert* neki, kit meghagyttunk volt kld.-nek, hogy bár két lóval felebb fizess neki“.

Nádasdy Kristóf írja: „Nagyságod parancsolta, hogy az én szeremmel minden órába készen lennek az szigeti uthoz . . . Az én magam szeri (Zery) közül tartottam hét lovon való szolgámat ott ez ideig“. (Orsz. Ur. Nádasdy lov. 1559. márcz. 23.) — „Herant Péternek és Tahy Bernátnak parancsoljon N.-od. hogy azon szerrel várjanak ott Sárvárról, amint velem voltak“. (uo. 1560. jan. 11.) — „Öfelsége Thopordy Benedöknök az vajdaságra hörül-hóra 20 magyar forint *szert* tett, annakfölötte, hogy az uraim között hat lóra legyen fizetése“. (uo. 1556. ápril. 19.) — „Nekünk inkább tetszik az, hogy együtt indultok és mentök, hogy sem ha kegyelmed magánnak az tenen szöröddel indultál volna“ (uo. 1556. szept. 30.). — „150 könnyű szerre való kopyás, lobogós katonákra . . . 150 lóbol 20 a saját szeri“. (Körmendi ltr. missiles) — Anno: 1640: Hadnagy Vadas István szeri: lovas 55, új katona 9. Hidasi János szeri, lószám 76. Szentpéteri lovasok szere ló 2, . . . „Egy lóhelyvel fölebb . . . egyik lóhelye új, most irták föl . . . Elfelejtették két lóra irnia“. (uo. Mustralajstrom 1640—1641.) — Anno 1645, „Kapitány Káldy Ferencz szeri, ómaga tíz lóval, régi lószám 267, új lószám 48“. (uo.)

Efféle adat seregével található az úgynevezett Bestallungs-brief-ekben (capitulatio). Az 1558-ik évben ő felsége például megszerződött Bánffy Sándorral és Ödönffy Ferenczcel 50—50 lóra. A szerződés ezt mondja: „Attributi sunt utrique eorum equites viginti *ad proprium eorum ordinem* (t. i. *maguk szerire*). Item sunt attributi utrique equites 50.“ (Köz. pénzt. ltr. Hung. 14344). A rendes lovasok és a tisztek saját szere közti különbséget még a rácz lovasoknál is megtaláljuk. 1551 szeptember 1-én a király egy csomó rácz kapitánynyal szerződött. A szegődség-levélben olvassuk: Boschitz Peter weida unter seinem Sattel 20, unter seiner Hauptmanschaft 30 Pferdt. — Damotscholich István weida unter seinem Sattl 3, unter seiner Hauptmanschaft 30 Pferdt (Cs. és kir. áll. ltr. Hung.).

A XVI. és a XVII. századból egész csomó levél és folyamodás maradt ránk, a melyben egyes huszárfőlegény egy-két lóval *maga-*

sabb szerre való fizetést kért. Az ilyesmit rendszeren a kapitányok adományozták. A csatákban ugyanis sok huszár elesett s így sok lóhely jött üresedésbe. A mustra-lajstromokban tehát ilyeket is olvashatunk: „Kovács István két lóval; ennek jobbétotta Zabó Mátyás megholt lóhelyével ő nagysága egy lóhellyel die 20. dec.“ (Orsz. ltr. Lymbus II. s. 17., a XVII. sz. elejéről).

A mustra-lajstromok sokszor a szernek a számát is adják.* Úgy látszik, hogy ez a magyar mondás: *se szeri, se száma*, a magyar katonai életből való. A XVII. századi levelekben és munkákban gyakran előforduló *szerszamos katona* szó jelentését is a fentebbiekből fejthetjük meg. Végül megemlítjük, hogy a legrégebb huszárrendtartások azt is mondják, hogy a kapitány *szerin kívül* a században volt még 5—6 fölös *kezes lovas* is (Köz. pénz. ltr. Österreich, 1555. Husarischer Reutter-Bestallung és Zay-ugróci ltr. Kgy. 179. Hung. Equestrum. capit. articuli. Ez utóbbi magyar nyelvű.)

A szernek a hiányát a *szertelen* és a *szertelenség* szóval jelölték. Therjék Tamás írja például 1556. január 18-án a nádorispánnak: „Azt írhatom te nagyságodnak, hogy itt igen *szertelenül* vagyunk; az *szertelenséget* ez okért írom, hogy a te nagyságod népe széjjel vagyon, egy része Szigetben vagyon, más része Zenyérben vagyon, az többit tudja te nagyságod hova rendelte, azok ott vannak.“ (Orsz. ltr. Nádasdy level.)

A szer és a szerszám szó a XVI. és a XVII. században föl-szerelést is jelentett. Ha a szerszám szóval a fegyvereket jelölték, akkor a hadakozó szót is hozzátették (hadakozó szerszám). Nádasdy meghagyván Giczy Farkas kapitánynak, hogy a koronázatra jó szerrel jelenjen meg, erre Giczy így felelt: „Az mi itt az horvátországi jó szerrel való készülés az horvátok között, hogy egy keszkenőt kötnek által az fejeken és az övükben egy furkót vonnak és egy dárdát vet az vállára és bocskort kötnek fel és úgy igetnek . . . Négy foglyot bocsátottam volt be és azoknak meghagytam volt, hogy mind párduczboert és harangos szügyelöket és egyébféle szerszámokat hozzanak . . . ismét másokat bocsátottam be, ezeknek is meghagytam, hogy párduczboert és egyébféle szerszámot hozzanak; ha megjönnek és az másféle szerszámot hoznak, én magam kiviszem Nagyságodnak.“ (Nád. lev. 1572. aug. 3.)

ÓDÖNGŐ ÁBEL.

* A huszárkapitányok minden módon igyekeztek a szerüket növelni. Hivatalos rendeletek megtiltogatták a szer számának növelését. Az egyik ily rendelet mondja például: „Az kapitánnak gondja legyen reá, hogy sok számon lévő vitézeket maga számára ne tartsanak, ő maguknak tiz lovasnál feljebb való szeri ne legyen.“

Nálamnál, tülemtül.

Nem vagyok híve a török-szakad népieskedésnek, magyaroskodásnak. A nép nyelvéből nemcsak az irodalomba, de még a művelt osztálynak úgynevezett köznyelvébe, a társalgási nyelvbe is csak azt venném át, a mi szebb, tartalmasabb és többet kifejező ott, mint emitt, — a mire tehát szükség van.

Szépíteni és gazdagítani a nyelvet, ez legyen a célunk, a mikor a mezők virágait beviszszük szalonjainkba. De ez a virág virág-illatot terjeszszzen maga körül, nem pedig esőverte juhászbundaszagot! A ködmen maradjon a pitvarban, száradjon, szellőzzék, míg szükség lesz rá az úri társaságban.

Még legjelesebb íróink is (JÓKAI is) lépten-nyomon használták és használják a népies *-bul*, *-bül*, *-rul*, *-rül*, *-tul*, *-tül* ragokat a *-ból*, *-ből*, *-ról*, *-ről*, *-tól*, *-től* helyett a nélkül, hogy erre széphangzási vagy verselési okok kényszerítenék. Ugyan ki fogja velem elhitetni, hogy az „abbul“, „ebbül“ szebben hangzik, mint az „abból“, „ebből“?

Egy tárczaczikkben „*felhő*“ helyett „*fölyhő*“ borította az eget, mely hozzá még nem is holmi somogyi kanászok vagy alföldi juhászok fölött, hanem válogatott urak fölött úsztatta foszlányait.

Kérdem: szebb-e, többet kifejező-e a „*fölyhő*“, mint a „*felhő*“? Mivel fülem, nyelvérzékem és eszem sehogysen tudott a „*fölyhő*“-nek elsőbbséget adni, a tükör elé álltam s kiejtettem hangosan a „*fölyhő*“-t. Megijedtem komikusan összezécscsorodott ajkamtól.

A művelt ember viseljen „*ing*“-et. Hagyja az „*ü mög*“-öt a falvak egyszerű fiának.

A német császár még a tábori sátor alatt is megelégszik „*Hémé*“-del. Nem kell neki „*Hemed*“.

A nyakra-főre népieskedőkkel szemben áll azoknak a tábora, kik hadat izennek minden népies szó- és gondolat-árnyalatnak, ragozás- vagy képzésbeli különlegességnek, nem tekintve ezeknek kifejező erejét, hézagöltő voltát, tehát létre való jogosultságukat. Betolakodóknak, fölöslegeseeknek és rosszaknak tartják az olyan szóalkotásokat is, melyek nélkül immár nem lehetünk el s melyek kiszorították maguk mellől a régi, egykor jó, de eredeti jelentésükből kivetkőzött alakokat.

Egy finnyás társaságban kinevették, a mikor ezt mondtam: „*Fura*

helyzet". Pár nap mulva egyik jeles írónktól egy éppen ilyen című tárczacikk jelent meg. A „fura“ és „furcsa“ szó jelentése közt finomságos különbség van. Szükségünk van tehát az előbbire is, s helyet kell neki adnunk a szalonban is.

A kik kerülendőknek tartják az „asztat“, „eztet“, „ötet“ névmásokat, azokkal nem vitatkozom. Legyen nekik az ő nyelvük-fülük ízlése szerint. Hisz az „asztat“, „ötet“ — ő szerintök — semmivel sem mond többet, mint az „aszt“ és az „öt“. Én ugyan azt vélem, hogy miként a latinban az enyhébb „se“ mellett az erősebb „sese“-re is szükség volt, úgy a mi nyomósabb „asztat“, „eztet“, „ötet“ alakjainkra szüksége van nyelvünknek, mely különösen a ragozás és szóképzés terén nem terem fölöslegest.

Szembeszállok azonban azokkal, kik a „nálamnál“ ragozási alakot következetesen kerülik s mindig „nálam“-ot mondanak.

Az igaz, hogy valamikor így beszéltek: „Ő okosabb nálam“. Az írott nyelv erről tanúskodik. A „nálam“ azonban idők folytán majdnem teljesen elvesztette hasonlító jelentését s megmaradt „hol“ kérdésre felelő helyhatározónak. (Péter nálam volt. Nálam nincs pénz).

Manapság mind az irodalom, mind a népnyelv csak a „nálamnál“ alakot használja — vagy legalább is használhatja helyesen — hasonló értelemben. (Jobb nálamnál).

Íme egy kis példa arra, hogy a mi valamikor jó volt, a közhasználat nyomása alatt rosszszá válik. S nekünk meg kell hajolnunk a valóság előtt. Hiába erőlködnek a „nálam“-osok, hiába használják írók makacsságból, költők kényszerűségből az immár nélkülözhetetlen „nálamnál“ helyett a nálam-ot: a „nálam“-nak egykor kettős jelentése elvált egymástól. A helyhatározói szerep megmaradt a „nálam“-nak, a hasonlító jelentést átvette a „nálamnál“.

Nem egyszer hallottam a „tülemtül“ (tölemtől) szót is.

Hogy a „tölem“ nem pótolhatja a népies „tülemtül“ formát, s hogy a kettő nem is jelentheti ugyanazt, hogy tehát a nép nyelvének szüksége van ez utóbbira is: íme egy példa.

„Elmehetsz tölem“. „Tülemtül elmehetsz“. A „tölem“ és „tülemtül“ közt még nem alakult ki teljesen az az áthidalhatatlan különbség, mely a „nálam“ és „nálamnál“ közt immár befejezett dolog; mert szórend-változtatással és hanglejtéssel (megállván a „tölem“ szó után) ennek is megadhatom az „a mi engem illet“, „bánom is én“ (német: *meinewegen, franczia: quant à moi*) jelentést. Így: „Tölem elmehetsz!“

Mégis mondhatjuk, hogy a „tölem“ a nép nyelvében többnyire hely- és képes helyhatározó vagy eredethatározó, a „tülemtül“ pedig mindig valamelyes vonatkozás, tekintet vagy — ha úgy tetszik — érdekhatározó.

Ne szörnyűkődjünk tehát a komikusnak tetsző szóalkotástól.

Lesz idő, a mikor a magyar „nekinek“ fog menni a rácznak, ha ugyan még akkor is pusztítani kell őket.

Ha őseink „bennünket“, „benneteket“ szófurcsaságokat alkottak, a népnek joga van most is „nálamnál“, „tülemtül“-féle, logikailag nagyon is megokolt formákat alkotni.

A mit évszázadok lassú munkája formált nyelvünkön, ugyanazt teszi most is az idegen befolyástól ment, szüztiszta ajkú nép.

Az egykor önálló ragok és névutók nem az írók és grammatikusok íróasztalán, hanem a nép ajkán vesztették el önállóságukat s alkalmazkodtak főnevüknek hangrendjéhez. Ez a jelenség folyamatban van most is. „Pünkösdkor“ helyett már sok helyen ezt mondják: „pünkösdkör“. „Mióta“ helyett nem egyszer hallottam a „mőte“ szót. [Mőte mondom én ezt már neked? (Tolna vm.)]

*

A helyett tehát, hogy gúnyos megvetéssel forduljunk el a nép nyelvének grammatikai furcsaságaitól, igyekezzünk inkább kutatni, felismerni és elismerni ezeknek a létjogát; de másrészt ne hurcoljuk be az irodalmi nyelvbe a nép nyelvének minden olyan kicsinyes árnyalatát, melyekre ott egyáltalán nincs szükség.

TÖMLŐ LAJOS.

„Mi a különbség a Mind elmentek és a Mind elment között.“*

Közlök itt (a mivel adós maradtam) egy jó csomó oly példamondatot költőkből, melyek a „mind“-nek, bárha alanynak vagy tárgynak érezzük is, határozói voltát mutatják. Könnyebb áttekintés végett több pontba foglalom őket.

1. Oly mondatok, melyekben az alany is, állítmány is többes számban áll. *Mind* az alanyhoz tartozik értelmileg. Azért sorolom ezeket az első pont alá, mert bennük legvilágosabb a „mind“ határozósága, s nem okoz nehézséget, sőt kínálkozik az igazi, szemmel látható határozókkal való helyettesítés (l. első cikkemet).

„Beh szép volt Iluska! a *tündérleányok* (alany)

Gyönyörködő szemmel *mind* (határozó) rá *bámulának* (állítmány) (Petőfi: J. V.)

[*mind* = mindnyájan, valamennyien, stb.]

„Még száz ily példát zengene lantom,

Melyek mind iszonyú pusztulást

Jóslának a földnek“ (Petőfi: H. K.)

„*Ti mind* vig ficzkók *voltatok*“ (Pet.: „Hattyudalféle“).

„*A tudósok mind szegények*“ (Pet.: „Őseimnek“).

„*Képusztulván mind* a *kompoltiak*

Elosztották a rablott kincseket

Legényeik“ (Pet.: „Salgó“).

* Első közlemény MNy. X. 316.

„A zsebmetszők, a pörölő kofák

Az embert *mind* igen mulattatják“ (Pet.: „Pest.“)

A dalos madarak

Mind elnémultanak“ (Pet.: „A puszta télen“)

„Tarsolyára szedett holdat, csillagokat,

Melyek mind megszöktek, mikorra felviradt“ (Vörösm. „A katona“).

„Nem *kérétek-e (ti) mind* egyaránt új s ifju menyecskét“
(Vörösm. „Az újítás ell.“)

„Melyben az életnek volt *kedvesi mind elenyésznek*“ (Berzsenyi:
„Az ifjúság“).

„*Mind* hősek *ők*, mind férfiak“ (Garay: „Kont“).

„A *vendégek* lassan *mind szétoszoltak*“ (Tompai: Aranylakod.“)

„*Szerettid* már *mind ott várnak* reád“ (Tompai: „Nőmnek“).

„Az *óslakók* egy vén szolgán kívül

Mind, mind régen a földben *nyugszanak*“ (Tompai: „Az öreg szolga“).

„A *méhek mind* itt *zsonganak*“ (Tolnai: „Falun“).

„A diák van csak mellette ébren,

Társi mind elszunnyadtak körében“ (Erdélyi: „Választógyűlés“).

„Himes övet, boglart *azok is mind nyernek*,

Kik az első díjra gondolni se mernek“ (Arany: Tsz. II. É.)

„Ím a *leventék, mind*, harczból haza *jönnek*“ (A.: Tsz. V. É.)

„*Süvei* most már *mind hercegek, királyok*“ (A.: Tsz. V. É.)

„Császár meg a *többi mind oda szaladnak*“ (A.: Tsz. V. É.)

„*Mind* álva *maradtak az urak* körüle“ (A.: Tsz. XII. É.)

„Karjának *inai mind letágultanak*“ (A.: TE. VI. É.)

„Öltözve fehérben *mind* a hunok *főbbi*

Ott isznak“ (A.: BH. VIII.)

„*Sírtak hölgyei mind*“ (A.: BH. XII. É.)

„A barna *vitézek mind* rakásra *bűnak*“ (A.: NCz. IV. É.)

„Tőle a *vizek is mind magáradtanak*“ (A.: „SzLF.“)

„A *harczfiak mind* szomorúk“ (A.: „Katalin“).

„A *lágyszívű barmok*, minha busúlnának

Mind olyan ostoba képeket *csinálnak*“ (A.: „A vén gulyás tem.“)

„Jó *vitézek*, harczra *készek*

Mind *lejönnek*, gyúlve gyorsan“ (A.: Pázmán I.“)

„*Elsápad* a gárgyán és *mind* a *barátok*“ (A.: Tsz. VIII. E.)

„*Mind* a *hunok tüstént körül* arczom *vennék*“ (A.: BH. XII. É.)

[E két példában a *mindet*, mely közvetlenül a névelős alany előtt áll, *jelzőnek* érezzük, noha nem az, hanem szintén *határozó*. A második mondat = „a *hunok tüstént mind* körülvennék arczom“. Vö. Toldi-comm. I. É. 11., és TEcomm. V. É. (280 l.)]

2. Oly mondatok, melyekben alany, állítmány egyesszámú.

Mind értelmileg szintén az alanyhoz tartozik. Megjegyzendő, hogy efféle mondatokban a *mind* határozó-bizonyító helyettesítése már néha erőltetéssel jár.

„A *sas mind elfárad*“ (Petőfi: „Képzetem“).

„*Ez álma mind* a természetnek“ (Petőfi: Fővényszem . . .“).

„*Nyelves, szájás mind* az *asszony*“ (Petőfi: „Kördal“).

„*Ez mind* a te *munkád*“ (Petőfi: „BJ.“).

„*Halál, rablás mind* a király miatt“ (Petőfi: „Akaszszátok . . .“)

[t. i. van].

„Am természettől *mind* ez lelketlen *ajándék*“ (Vörösm.: „Magy. czimere“).

[Ha *mind* közvetlenül a mutató névmást (ez, az) előzi meg, ezzel szinte összeforrad s egybe is írható.]

„Mit nekem könyv, a *beszéd mind szófia*“ (Vörösm.: „Petike“).

„Hazudtatok nekem,

Hogy a *lány mind hamis*“ (Vörösm.: „Ki a hamis?“).

„De még ez *mind* csak semmi“ (Garay: „Obsitos“).

„Könyvvel *megrakva van a polcz, a fülke mind*“ (Tompa: „Ebéd után“).

„*Kedves barát, rokon*

Már *mind* a földbe' *van*“ (Tompa: „Tamás vitéz“).

„Hol a *cseléd* is váltig *stra mind*“ (Vachott S.: „A külföld rabja“).

„A *vigalom, táncz, mámor és zene*

Mind a világba *széjjelröppene*“ (Erdélyi: „A csontváz“).

„Fényével a *homlok mind szegül* Budára“ (Arany: BH. I. É.).

„*Elveszett a kún mind*, vagy esett rabságba“ (Arany: „Sz. L. F.“).

„Még a *gyerek is mind* háborukat *majmol*“ (Arany: BH. IV. É.).

„Multnak, jövőnek *kínja mind*

A perczek árjában *veszett el*“ (Arany: „Katalin“).

„*Mind* éhen *veszett ki bolhája, tetüje* (Arany: NCz. III. É.).

„*Mind* ártatlan ez, mint a ma született juh“ (Arany: NCz.).

„Nemes a közjóra, *mind* lóra *felüljön*“ (Arany: TSz. V. É.).

„Példáját *kövesse mind* a többi *társa*“ (Arany: LJ.).

„Rémlett neki, mintha a bozontos *medve*,

A sok ócska *fegyver mind* reá *nevetne*“ (Arany: TE. V. É.).

„*Mind* jóra *út ez ki*, feledjük a bajt“ (Arany: Goethe. ball.).

„*Széchenyié mind* ez *emlékezet*“ (Arany: Széch. eml.).

„Ide át van a komp, hanem a révészek

Alusznak, az is még *mind* tennapi *részeg*“ (Arany: TSz. III. É.).

[E helyett: „*azok* is még *mind* stb.]

3. Oly mondatok, melyekben *mind* értelmileg a *tárgyhoz* tartozik, mely vagy egyes vagy többes számú.

„*Érzelmim, vágyaim*

Mind, *mind* *elaltatom*“ (Petőfi: „Élő halott“.)

[= minden érzelmemet stb. TKp. = érzelmimet összesen].

„Ha elbeszéli úgy, a mint

Megértük ezeket mi mind“ (Petőfi: „Szörnyű idő . . .“).

[Hajlandó volna az ember, első olvasásra, *mindet* az alanyhoz venni (= mi mindnyájan), de ennek ellent mond a helyes értelem, mely = mind ezeket.]

„Ha a sírban megszáradt *szíveket Mind* egy halomra *hordanák*“

(Pet.: „Ha a sírban . . .“)-

„A vármegye a *betyárok*at Már *mind* *kipusztítja*“ (Pet.: „Kutya. kaparó“).

„Pedig *öket mind* egyenlőn,

Mind egy hévvel *szeretém*“ (Pet.: „A szerelem“).

„És itt hála neked, magyarok istene,

Hogy *ezt mind* meglátta a vén Álmos szeme“ (Pet.: „Lehel vezér“).

„Hol keressem

A mestert, ki *mind* *ezt* alkotó?“ (Pet.: „Válasz kedv. lev.“).

[Hasonlítsd össze e két utóbbi példát, s l. fent.]

„A zarándok *mindezt tűri* békén“ (Czuczor: „Remete P.“).

[Itt *mind* a tárgygyal (ezt) egybe van írva. Vö. az l. pont a.]

„*Mind* haza *kergette őket* a vármegye“ (Czuczor: „A pálinka-ivás ellen“).

„Kegyelmetes tréfáddal még *mind* rakásra ölsz“ (Garay: „Mátyás k. G.-ben“)

[tudniillik: bennünket mind].

„Gyémántos *gyűrűit mind* teneked hagyja“ (Tolnay: „A földönfutó“).

„A *gyertyát is mind* eloltogatták“ (Székács: „Dombi J.“).

„Legelőbb a város kapuit elállják,

Hol az *őrállókat mind* fekvé találják“ (Arany: TSz. IV. É.).

„A katonáit *mind* haza bocsátá“ (Arany: J. Ö.).

„*Mind* e csodát kifejti bőven“ (Arany: „Hatvani“).

„Szerinszerte *mind* kaszával

Telehányják az ereket“ (Arany: TSz. VI. É.).

„De *fogukat mind* ott hagyá ő *nagyságok*“ (Arany: „R. és J.“).

„Addig meg sem állott,

Míg *mind* le nem hányta a *nyeregszerszámot*“ (Ar.: TE. II. É.).

„Látod azt az erdőt? *fáját mind* levágod“ (Ar.: „R. és J.“).

„A *jövőket, távozókat*

Ki *győzné mind* köszönteni?“ (Ar.: „Kertben“).

„Azért hadi *népem' mind'* haza *széleszsze*“ (Ar.: BH. X. É.).

[Tévedése Aranynak, hogy ezt az értelmére a tárgyhoz, de mondat-
tanilag, mint határozó, az állítmányhoz tartozó *mindet* néha (kivált
a BH. és TSz.-ben) meghiányjelezi, azt akarván ezzel éreztetni, hogy
mind ragjavesztett tárgy. Hasonlók: „Leleményes kinnal *életi* sor-
jába, *Mind'*, ki a gaztettnek keze volt, vagy lába“ (TSz. VIII. É.).
„Volt, ki javasla *mind'* kard élire hányni“ (TSz. XI. É.). „Ősz Tor-
dát legelőbb, s *mind'* összehivatta“ (BH. IX. É.). Persze más a tárgy-
ragos *mind-et*, pl.: „Utána uszíták a bikának *mindet*“ (T. IX. E.)
= valamennyit, mindnyáját.]

4. Oly mondatok, melyeknek alanya vagy tárgya *egész mondat*.

„Napnyugaton vannak — —

Mind, [a kiket szeretek]“ (Petőfi: „Kellemetlen . . .“).

[Alany = (azok), a kiket szeretek = szeretteim.]

„Kunyhóból jó *mind*, [a ki a

Világnak szenteli magát]“ (Pet.: „Palota és k.“).

„*Mind*, [a mit mondtam], hazugság volt“ (Pet.: Levél Arany
Jánoshoz).

„Dalold el *mind*, [mivel szíved teli]“ (Pet.: „Adorján B.-hoz“).

Tárgy = (azt) mivel stb.]

„[A mit a kikelet És a nyár gyűjtöget],

Ez nagy könnyelműen *mind* elfecsérel“ (Pet.: „A puszta, télen“).

„[Mi eddig vígasztalta],

Immár *mind* oda van“ (Gyulai: „Hivatásom“).

„*Mind* elhiszed, [mit jó magadról

Hízalgöd lármás ajka vall]“ (Gyulai: „Oh nemzetem“).

„A tüzre *mind* [mit eddig írtatok]“ (Gyulai: Széchenyieskedők“).

[Itt a főmondatból hiányzik az alany, állítmány, s a tárgyi mon-
datra utaló: *azt*.]

„És [a mit lát és a mit hall]

Ah *mind* szerelmi vágyra csal“ (Vörösm.: „Szil. és Hajm.“).

„De *mind* [ki látta Huuyadit]

Döbbenve ismer rá“ (Vörösm.: Kemény S.“)

„*Mind* sirban [a kit szereték]“ (Vörösm.: „A hontalan“).

„Törjön is *mind* ég felé az,

[A mi gyöngy“] (Vörösm.: „Fóti dal“).

„Kivántam *mind* [a mit

Abrándos álma hitt]“ (Vörösm.: „késő vágy“).

„[A ki hozzád hajlik]

Azt *mind* szereted“ (Vörösm.: „Az unalomhoz“).

„Adj’ Isten, hogy *mind* [kik pálinkát ittanak]

E paprikás versre kijózanodjanak“ (Czuczor: „A p. ellen“).

„A mit ködben sejtve láttam hajdanában]

Mind megértem . . .“ ((Tompá: „Május első napján“).

[Környöskörül a mit látsz], *mind* enyém“ (Tompá: „A kísértő“).

„[Mi szépet, jót az életben találunk],

Mind az ő képe, *mind* az ő nyoma“ (Szász Károly. „A kis Ilonka eml.“)

„Lakol is hát nékem

Mind [ki az udvarnál gonosz ellenségem]“ (Arany: Tsz. VIII. É.).

„[A mi csak volt benne], sorra *mind* kiszedte“ (Ar.: T. IV. É.).

„[Melyet hazud a sivatag]

Mind délibáb“ (Ar.: „Az örök zsidó“).

5. Oly mondatok, melyekben az alany (és tárgy) az összefüggésből pótlandó ki. Ezek azok a mondatok, melyeknek *mind*jét alanynak (vagy tárgynak) érezzük, noha az tulajdonkép határozó.

„Jártam azóta magas, fényes paloták körül, a hol

Minden minden nagy; gazdáik lelke kicsiny csak . . .

Akkor eszembe jutott alacsony hajlékotok, ebben

Mind kicsinyecske, de a gazdának lelke nagy és szép!“ (Petőfi: Levél Arany J.-hoz).

[Itt az aláhúzott mondatok másodikában, az elsőnek megfelelőleg, ezt várnök: „*minden* kicsinyecske“; így a *mind* csakugyan alanypótló, annak is *érezik*; de voltaképen bizony határozó, s a lappangó alany efféle: „a mi van“.]

„És ha akkor ott volna az ellenség,

Ha még annyi volna is, *mind* *elesnék*“ (Petőfi: Rózsavölgyi hal.“).

[Alany nem *mind*, hanem az előbbeniből kiegészítve = az *ellenség* vagy = az (mind).]

„A legénység szépe, java,

Egytül-egyig elment tova,

Mind *elmene* katonának“ (Petőfi: „A csámpás legény“).

„Nem ült a nép otthoun a kemencze megett,

Mind *háboruskodott* . . .“ (Petőfi: „L. V.“).

„Hol van . . . minden éke, kincse a tavasznak, nyárnak?

Oda van *mind*!“ (Petőfi: „A téli esték“).

„Egymás után *mind* talpon *termenek*“ (Petőfi: „Olaszország“).

[A hiányzó alanyt nem lehet mondattanilag kiegészíteni, de a cím s az egész költemény megmondja, hogy = az olaszok.]

„*Mind*, *mind* a régi s mégsem az nekem“ (Gyulai: „M. emléke“).

„*Mind* *boldogok* s vigadnak

A nyár utójaig“ (Vörösmarty: „Madárhangok“).

„*Mind* látja őt, *mind* sir vele

A véres holt felett“ (Garay: „Kont fegyv.“).

„Ott *nyugszanak* *mind* a fenyéren“ (Tolnay: „Éji harcz“).

„*Mind* ott voltak . . . egymás mellett

A fiú és édes apja“ (Tóth Kálmán: „Előre“).

„Sorsát oly melegen s híven *tudatja* *mind*“ (Tompá: „Két levél“).

„Előre szegzi mind hegyes dárda-fülét“ (Ar.: TSz. II. É.).
 „Tudja-e a tanú? *Mind tudja bizonynyal*“ (Ar.: TSz. III. É.).
 „Titkon a magyar most egymásra tekinget:
Viselnek alul mind sodros aczél inget“ (Ar.: TSz. IV. É.).

[Alany = a magyarok.]

„*Mind* ellened *vall*, mint férj-gyilkosa ellen“ (Ar.: TSz. VIII. É.)

[t. i. ez, a mit előzőleg felsorol a költő].

„Nagyot várt a népség, *mind* arra *tekinte*“ (Ar.: TE. III. É.).

„*Helybehagyák ott mind* böles szavait, tettét“ (Ar.: BH. I. É.).

„*Mind*, az utolsó is, oda-által *vannak*“ (Ar.: BH. X. É.).

[Alany = embereid.]

„Országokon által *mind* üzve *rohannak*“ (Ar.: BH. X. É.)

[= a vad lovak].

„*Mind* egy-egy pipacs lett, mikor felöltözött“ (Ar.: NCz. III. É.)

[= a cigány].

„*Mind odaég*, bár van elég

Viz a nagy Dunában“ (Ar.: „Rozgonyiné“)

[= a pogányság].

„Húzd rá! húzd rá! *kiáltja mind*“ (Ar.: „A hegedű“)

végül:

„Oly özön a zsákmány, *mind* el se vihették“ (Ar.: BH. XII. É.).

[E mondatban *mindet* Arany *tárgynak* veszi, azért is tesz mellé hiányjelt. A mint már fentebb említettem, hibásan. A tárgy = a *zsákmányt*, vagy *azt*.]

LEHR ALBERT.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Régi nyelvelmékeink. (Válasz egy kérdésre.) Régi magyar nyelv-
 emlékek nevezük az első nyomtatott magyar könyvek előtti idők-
 ból eredetiben reánk maradt magyar szöveget. Az 1905-ig ismerte-
 ket elsorolta és röviden jellemezte ZOLNAI GYULA a MNY. első három
 füzetében. Számuk 143. Azóta a MNY. még 21-et közölt* az eredeti
 helyesírással (s egy részüket hasonmásban is), ú. m.:

- I. köt. 214. l.: *Bekény Pál levele* 1510-ből Bakócz Tamás esztergomi
 érsekhez (hasonmással).
- I. „ 350. „ *A budai és pesti vámról följegyzések* 1526 előtről.
- II. „ 162. „ *Drágffy János két nyugtatványa* 1514-ből (hason-
 mással).
- II. „ 209. „ *Héderváry István levele* 1530-ból leányához, Héder-
 váry Zsófiához.
- II. „ 210. „ *Héderváry Lőrincz levele* 1531-ből atyjához, Héder-
 váry Istvánhoz (hasonmással).
- II. „ 210. „ *Héderváry György levele* 1532-ből atyjához, Héder-
 váry Istvánhoz.
- II. „ 256. „ *Szőcsényi ingóságok jegyzéke* a XVI. sz. elejéről.
- III. „ 84. „ *Tárczay János levele* 1530-ból Bártfa városa taná-
 csához.
- III. „ 322. és 424. *Batthyány Ferencz levélzáradéka* 1517-ből.
- III. „ 323. l.: *Batthyányak ingóság-jegyzéke* 1521-ből.
- III. „ 433. „ *Becsületbírósi ítélet* 1516-ból.

* Igen szívesen vennék, ha a MNY. olvasói számára valaki ugyanígy
 elsorolná az 1905 óta egyebütt megjelent régi nyelvelmékeinket. SZERK.

- IV. köt. 463. l.: *Breviáriumi mutatótábla* a XV. sz. végéről.
 VI. „ 20. „ *Máriabesnyői töredék* az 1480. és 1510. közti időből.
 VI. „ 229. „ *Batthyány Ferencz levele* 1524-ből leányához.
 VI. „ 448. „ *Petróczy Pál levele* 1526-ból Batthyány Ferenczhez.
 VII. „ 204. „ *Thaly-nyelvemlék* a XVI. sz. első negyedéből (hasonmással).
 IX. „ 85. „ *Fohászzkodásféle* a XV. sz. közepéről.
 IX. „ 86. „ *Suki István menedéklevele* 1508-ból (az Erdélyi Múzeumból).
 IX. „ 443. „ *Vér András följegyzései* a XV. sz. második feléből.
 IX. „ 444. „ *Ábránffy Péter zálogoslevele* 1521-ből. Sz. K.

A Königsbergi Töredék szalagjainak egy helyéről. A KTSz. b) lapocskáján, alulról a 6. sorban NAGY GYULA szerint ez van: *hamar lesszel* s ezt így olvassa: *hamar leszel* (l. Akad. Ért. VI, 24, 25, 29). NAGY GYULA szövegmegállapítását elfogadja ZOLNAI GYULA is, és szerinte e hely korabeli ejtése: *hamar lészél* (l. a többek közt Nyr. XXIV, 115). Azon a hasonmáson, a mely az Akad. Ért. VI, 576—577. lapja közé téve jelent meg, a kérdéses hely betűhíven ez: *hamar beffce l*. Ezt SZILÁDY ÁRON így olvassa: *hamar bészél* (l. Akad. Ért. VI, 576). A KTSz. eredeti kéziratát nem láthattam; az a hasonmás pedig, melyet nem régen dr. HORVÁTH CYRILL készítettett Königsbergben, e mondatnál annyira homályos, hogy a kérdéses helyek olvasását végérvényesen eldönteni nem lehet. Egyet azonban kétségtelenül meg lehet állapítani, s ez az, hogy *leszél*-t olvasnunk e helyen semmi szín alatt sem szabad. A *leszek* igének ugyanis régen az egyes 2. személye így hangzott: *lesz*, alakv.: *leszi*, *léssz*, *léssész*, *léssesz*, *leszesz*, *leszesz* l. (PÁNYI V.: Néhány sz hanggal bővülő v-tó codexeinkben 12; MELICH, NyK. XL, 377), *lissz* (vö. SYLV. ÚjTest. I, 80, 106, 122, 182, II, 2, 87, 147, írva *lissz* ∞ *lissz*; HEYDEN-SYLV. *lyysz*). A mai *leszél* (alakv.: *leszel*, *lesző* stb.) alak nem régibb a XVIII. század második felénél s analógia útján keletkezett a régibb *lész* helyett (l. NyF. XXVIII, 45). Ha a KTSz.-ban a *leszel* előfordulna, akkor a KTSz. csak hamisítvány lehetne. Pedig erről szó sem lehet. De nem olvasható a szó *bészélnék* sem, először azért nem, mert a *beszél* első e-je soha a nyelvtörténetben zárt nem volt s ma sem az, másodszer azért nem, mert a *beszél* a régibb nyelvben általában *beszéli* alakban jelenik meg, de ez kisebb hiba. Hogy mi hát a kérdéses hely, mi sem tudjuk megmondani. Igen valószínű, hogy e helyen egy szó ketté van vágva s ma már nem lehet megmondani, milyen szótág esett a könyvkötő gyalujának áldozatul.* K. P.

Birákok. Ismeretes dolog, hogy az ország több vidékén a „falu előljárói“-t *birákok*nak nevezik. Az alakot eddig Győr vidékéről, továbbá Veszprém és Udvarhely megyékből jegyezték fel (l. MTsz. I, 135, II, 1093). A *bíró* ∞ *birák*-féle alak pleonastikus többséről többször volt szó az irodalomban, l. Nyr. XIII, 4, 121. A *birákok* alak azonban megvan már a régi nyelvben is. MAGYARI ISTVÁN „Az országokban való sok romlásoknak okairól“ cz. művében írja a következőt (l. FERENCZI ZOLTÁN kiadását a 130. lapon): „... Isten... azt mondgya Moyses által az tőrueny teüdknec: Az artatlant és az

* Vö. Már SIMONYI is említi, NyK. XXV, 48.

igazat meg ne öld, se aiandekot el ne vegy, mely meg az bölczeketi meg vakitya, és az igazaknac mondasokatis el forditya: az bölczis azt mondgya, hogy az aiandekoc, vaccka teszic az itelő *birakokknak* szemeket“. MELEGDI JÁNOS.

Osztrák-bajor tájszótár. Az osztrák-bajor nyelvterületnek több kisebb-nagyobb tájszótára van. E szótárak közt nevezetesebbek a SCHMELLER-féle „Bayerisches Wörterbuch“ (első kiadás 1827—37-ből négy kötetben, második 1872-ből két kötetben) és a LEXER-féle „Kärntisches Wörterbuch“ (Leipzig, 1862). Egy egységes nagy szótár azonban e nyelvterületről mindez ideig nincs. A bécsi tudományos Akadémia 1911-ben állandó bizottságot szervezett, a melynek főadata az osztrák-német tájszótár szerkesztése. A bizottság érintkezésbe lépett a bajor Akadémiával s úgy határoztak, hogy a két Akadémia együtt osztrák-bajor tájszótárt ad ki, a mely a mai népnyelvnek lehetőleg teljes tárháza lesz. Az osztrák bizottság a munkálatokat 1912-ben kezdte meg, s eddig több mint 500 gyűjtővel dolgoztat. Az anyaggyűjtés munkájához az alsó-ausztriai Helytartótanács külön helyiségeket bocsátott a bizottság rendelkezésére (l. a bécsi Akadémia 1913. évi Almanachja 426. lapját). K. P.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A körmendi levéltárból.

A *csigázófa*, mint tudjuk, a bűnösök kínzására szolgált. A XVI. században *törvényfának* is hívták. Az 1562. évből való ez az adat: „Tamas mesternek az achnak az pyachon ky *czygazo fath* cynalt. (Registrum Újvár és Zolonok tartomány pénzjövedelméről.) Ugyane számadásban olvashatjuk: „Az Bannyara az hamorbely nepnek 52 Frt.“ — „Kerekes Peter *napanak*, hogy az Zryny kys azzon fekete kentesere *franczlyt* chynaltattam“. — Tahy azzonnak *franczlyt* chynalt. — Egy *klaujfarnak* ky was faszekokat foldozot 1 frt. — Utolso *Bor ky wetes penzt* Saska Balasnak 3 frt. Az ezentdűrol walo *Artanpenz*. — Gabornak es az Horvathnak az peözereknek 2 frt. — Egy azzony embernek ky ith fen gombolytoth attam *innya walo penzt*. — Az parazt *warronenak* ky Zryny leanyanak myelt 2 frt. Ugyanezen számadásban többször szerepelnek a *kőszegő* mesterek. Ez utóbbiak a XVI. században állandóan dolgoztak a Batthyányak uradalmaiban. Az 1567. évi registumban olvasható például: *Közzegeknek* kyk mez kewart *zegték* . . . Az *közzegeknek* kykhez laat az *globus chynalo*. Az 1595. évi registumban is ez olvasható: Attam az *keözeghöknek* kyk mez keöveth *zegnék* . . . az rohonczy mez *keő zegnék* hogy köweth *zegőh* 4 frt. — Az 1591. évi registumban olvassuk: Jöth yde Lenart Deak 3 lowal, hogy az *Böcheő penzt* zette. — Voltak ith három *Gerenczer* hogy az kalyhakath fel chynaltak. — *Kapozta meczőknek* 16 hordo kapoztatwl. — Az 1596. évi registum mondja: Attam az *Gereben chynalonak*, hogy azzonyom *gerebenytt* megh tiztetotta; fizettem az *zalma meczőnek*; keth *erdeő Ispannak*, hogy karvaly keresni mentek; *wegh chynalonak*; vettem Madaraz Peternek *madarfogny walo enyvet* 4 funtot; fizettem megh az *kabozta meczőknek* újvást

meteltek keth hordoval — vettem gabona mosni walo rostath. — Anno 1591. Registrom az vajrol es borgwrol: az nap hozta be az byro az borgwt, az kivel tartoztak . . . az varosi biro az ket borgwt, az kivel tartoztak be hozta . . . adtam az majorba katroczbeli tykokra . . . adtam az Fyrezeö (fürjeszó) vizslakra 1 k. arpath. — Rationes Blasii Köveskuthy 1593: firez mester, pizstrang fogo (mester) . . . mynden keth fudor soerth attak egy k. buzath. — Malomhoz weth tyz geplywth. Toth Istwan feyereetöth wolt ennekem bwröket. Registrum ex anno 1566.

1582 szept. 17-én írja Sándorffy: „Nem heaba monta zegen Merey uram, hogy embernek hazanal az gazdazzonnal nem jó törwent tenni; mert talan az jamboroktwl kilemben talaltatik“ (Missiles).

1584. 12. máj. írja Choron János: „Vannak egyeb dolgokis afelek kykrwí keydel *theörvenkedhetnem*, de Istenh vethem byzonsagwl hogy effele peörles es gywölölsegh nem kell, hanem ha kmed is beketh hadna efele *teörvenkedessel*“ (uo.).

1570-ben Bejczy Ambrus írja: „Fueram Zagrabiae et ambulavi et redii sicut *malus Marko*, de quo fabula est: Ugyan jartham mynth gonoz Marko Zagrabot“ (uo.).

1556 okt. 26-án. Ungnad Kristóf írja Varasdról: De arvinare ursine ac de sepe cervi hoc est *medice hayath ees zarvas faggyath avagy veleyth* velit de illis nobis impartire (uo.).

1567. febr. 9-én Bejczy Gergely írja: „Regi proverbiumban hallotham hogy az ky feltebe megh hal fingal harangoznak neki . . . Ennekemis vagyon egy kys halas tom kyt egy zwz lean altal hwdozhatneyek. Abban elegh hal volna, jeles petherkek . . . egy tök petherket azzonyomnak ennys apro halat kivan“ (uo.).

1571 január 16. Bánffy Miklós írja: „Ha ennekem wolnanak *zegie mestereim*, hogy oda bochyatanam“ (uo.).

1570 márcz. 18-án Beyczy Gergely írja Balassa Jánosról: „Ugy hallom nem varta az törwint gyepre vete az tanczot vagy haznal wele wagy arth“ (uo.).

1570-ben írja Bejczy Ambrus: Nagys. wygyen *Wyz Mestereket* reaya, meryek megh (uo.).

1572 jún. 17-én Saller Farkas írja: „*Ezten ez napra* fölis akarnak az kozorwfakath rakny . . . Az malom gerendeleket ötöt köl megh karykazny“ (uo.).

1603 decz. 24. Nádasdy Ferencz írja Batthyány Ferencznek: „A kegyelmed levelét, melyben Kolonics uram *Puseri* felöl ír, hogy az kegyelmed Rohonczhoz tartozó faluin volnának . . . Tegnapelőtt hozák Gersey Péternek, ki most főb hadnagy közöttük egy levelét, melyben azt írta, hogy immár mindenestül az én hagyásom szerint az elrendeltetett szállásokra alágyújtotte és helyeztette ezen Puserokat . . . írtam azon Puserok fő hadnagyának“. A *pusér* vagy *pusir* am. *archibusier*.

1615 szept. 29-én Enyingi Török István írja B. F.-nek: „hogy Ali basa Szent György mezejére szállott sokad magával. Az Dunát most *hydultottja* általl Esztergomnál“.

1615 febr. 6. Podár Gergely írja B. F.-nek: „*Rutalmazott, lélek bestye kurvafiazott*; fenekeedik ream nem tudom miért“.

1623 ápr. 4. Beythe Imre B. F.-hez: „mind az ot valo tartomani polgarit az horvatokat *özve hirdettek* es gyontatott; vitt el 200 fl. *gyontato es egyeb fele penzt*“.

1621 jún. 21-én Pethó Pál írja B. F.-hez: Dobráról, hogy: „Lenkhammer híreket hozott neki két árkuson „mind megolvassa előttem; oly nagy hazugságok vadnak benne, hogy meg az hajom szala is *borszodozott*“.

1639 febr. 12. Lusakovich Dávid írja L. Istóknak: „The hitvan rosz ember, reszeges Dizno, az the felóled valo sok gonosz hireid es magad viselese miat immar mind az ket *fülem megh merült* es sok busulasim miat annyira jutottam, hogy holt eleven vagyok“.

1620-ban Kakas János írja B. Ferencznek: „Közönséges példa-beszéd Nagyságos Uram: *az szegenység nagy embőrséget gyaláz*“.

1625-ben Szilágyi István B. F.-nek felsorolja, minő garasok vannak most forgalomban. Szerinte ezek járnak és forognak mostan: császár garasa, *lengyelországi karikás garas*, bécsi garas, sléziai garas, a 16 és 32 pénzes garas, a körmöczbányai magyar garas.

*

A Batthyányak családi levelezése között van egy Szendrőben, Bebek idején szerzett verses krónikácska, melyet ismeretlen szerzője Bebek fogsága előtt (tehát 1562 előtt) írt. A vers végén maga a szerző megírja: „Az ineket zengettem, az nótáját pengettem, issza Bebek jó borát, törölgeti tarkóját. Bódog asszony nap tájban, szendőrői gallyában, az ki szerzé inekben, vala nagy kór ágyában“. Ezen ismeretlen vers szerzője elmondja, hogy lovával fölbukván, lábát megsértette. A lova is megdögölvén, neki csak a négy patkója maradt meg. De bízik a jó urakban, hogy gyalog őt nem hagyják s patkóihoz lovat adnak. Megsérült lábát — úgymond — mankóhoz kötözte és

Ugy en el ki ballagok,
Farkas modra *wygyargok*
Azkik lattyak nem bannyak
Csak chudamat wygagyak.

Nekik en azt ígeröm
Zekw̄k papiros legyön
Testekön *köröm merögh* kellyön
Hajuk hegyeswl legyön.

Talpok syketw̄llyenek
Könyökben vakok legyenek
Kenyerök has hejval legyön.
Italjok pyros bozza legyön.

Papiros zekön w̄ljenek
Engöm ugy nevössenek
Vagyon oly byzodalmam
Hogy *megh wygazyk* en labam.

Mert *gamoyat* mankomnak
Ígertem Zent Farkasnak
Megh láttya ha talalom
Bizony hozza hagyitom.

En agyamban vadazok
Sok vadakat en fogok
Hat labukat tördelök
Azon en nem örvendök.

Közli: ÖDÖNGŐ ÁBEL.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Az „Ön“ történetéhez. SZÉCHENYI élénk figyelemmel kísérte e rövid szónak a sorsát, melynek ő adott életet. Midőn SZENVEY JÓZSEF az Ön-t végigdeclinálva dicsőítő sorokat intéz SZÉCHENYIHEZ (vö. VISZOTA cikke, MNy. I, 79), TASNER ANTAL utána küldi Londonba a „Társalkodó“ illető számát, mire SZÉCHENYI ezt feleli: „London-Január 30. 1834 . . . SZENVEY „Ön“-jét olvastam. Nevelte hiúságotam, de most a „Kegyed“ iránt fogok harczolni. — Mi jobb? Champagnei, Bordeaux, Sherry? Nekem mind a háromból kell. Mi szebb német

ben? „Du, Ihr, Sie, Es stb?“ Maga helyén mindenik jó. Úgy kár volna ön és kegyed közt *minden esetekre* elhatározni, de inkább egy harmadik kifejezést kellene a nemzet sajtásága — de előmenetele és kifejtése szellemében találni.“ (L. TASNER GÉZA: Széchenyi szellemi hagyatéka. 1876. 17. l.)
TOLNAI VILMOS.

Délkelet, éjszaknyugot. Ezek a mellék-világtájakat jelelő összetételek ismeretlenek voltak régi nyelvünkben. Csak a négy fővilágtájnak volt elnevezése. Mint tudva van az *éjszak, dél, napkelet, napnyugot* elnevezés volt divatban. Csak Gyöngyösi óta fordul elő szórványosan az utóbbi kettő: *kelet, nyugot* rövidült alakban is az irodalomban, a hol még a népies: *alkonyodat, napalkonyodat, eset, napeset, napszállat* és *naptámadat* szó is szokta e két világtájat megjelölni. A közbülső tájakat csak körülírással tudták és szokták kifejezni. Így APÁTZAI a Magy. Encycl. (1665.)-ban (118) a 12 „kiváltkeppé való szelek“ felsorolása közben: „Napkeleti (Subsolanus); *mellette észak felől* (Coecias); dél felől (Eurus); Déli (Auster); *mellette napkelet felől* (Libonotus); napnyugot felől (Phoenix). Napnyugoti (Zephyrus sive favonius); *mellette dél felől* (Corus); Észak felől (Aphricus). Északi (Boreas); *mellette napnyugot felől* (Aparetias); nap kelet felől (Circius). BERTALANFFI PÁL a Világnak... Rövid Isméréteben 1757-ben (80 l.) már sok tájat, szelet ismer, de ő is csak több szóval tudja őket megnevezni: „Vannak tehát négy fő plágák, vagy Tartományok négy fő szelekkel... Ezek között ismét a' 28. plágákon, vagy tájokon 's Tartományokon más 28 oldalos, vagy közép szelek is számláltatnak.“ Így vesződik pl. a szelek magyar neveivel: „Austro Oriens Oriens: *inkább nap-keleti, hogy sem déli szél*; Austro Oriens ad Orientem: *Déli 's nap-keleti elegyes szél nap-kelet felé fuvó*; Austro Oriens: *Déli 's nap-keleti e(le)gyes szél*; Aquilo-Occidens: *Északi és nap-nyugoti elegyes szél*; Aquilo-Oriens: *Északi 's nap-keleti elegyes szél*“ stb. Még néhány évtizeddel később is, pl. a Magy. Hirm. 1780-ban, (4. l.) csak körülírással képes kifejezni a Nordwest-et: „Ostriának *nap-nyugot és éjszak közt való tájéka* (Nord West) határi küllyebb terjedtenek“; majd nonsokára csupán a kötőszó marad meg a körülírásból. MOLNÁR JÁNOS pl. azt írja 1793-ban (Magy. K. ház 171.): „Nyáron itten *éjszak és kelet-táji szél* uralkodik“. Ez a kötőszós kifejezés sokáig használatban is volt. A KULTSÁR-féle Haz. Tud. még 1807-ben sűrűen olvasható pl.: „Ez Lena vizének kiomlásánál jobbra esik 's *Napkelet és Dél tájról Napnyugott és Éjszak felé* (II:370); „Velem Vas Vármegyei Magyar helység Szent Vid hegye alatt Szombathelytől *éjszak és napnyugot között* három órányira“ (u. i. II:13); „az *esti és éjszaki* része a városnak tsaknem egészen öszve omlott“ (II:249). Ugyancsak irányt jelel ez a kötőszós kapcsolat ebben a mondatban is; „kezdetre a várost *est 's éjszakra* lövöldöztetni“ (u. i.); hasonlóképen FARKAS-FALVI IMRE: Napoleon élete (1808) cz. fordításában is: „Reggeli 9 órakor Gizella hegyfokhoz ért követőivel, Memphistől *éj és est felé*“. E kapcsolatokból forrt össze az: *estéjszak* = északnyugot, mint azt ugyancsak a Haz. Tud-ban 1807-ben olvassuk: „Tegnap este nyolcz és kilencz óra közt szép éjszaki hajnal látszott. Először inkább éjszak felé, azután *estéjszaknak*“ (II. 374).

Az irodalom eme próbálgatásai mellett azonban bizonyos, hogy a nép már a XVIII. században rövidebben különböztette meg e

tájakat. A népi elnevezések azután be is lopakodtak az irodalomba. Ennek bizonyosságát őrzi pl. a Magy. Hírm. 1784. évf. (112.) ezen sora: „Szatmárról most ez úttal bővebbetskén írának . . . *dél és napnyugott között* a' vagy *téli napnyugotton* mi tőlünk üstökös tsillag láttatott“. A Haz. Tud. 1807-ben (II:408) ezt írja: „Abauj-Yármegyének 7 mező Városai között egyik Jászó, mely Kassától *Ószi Napkeletnek* 4 órányi földre kies helyen fekszik“. A nap és az idő járását jól ismerő nép e kettőnek kapcsolata szerint tájékozódik.

A XVIII. század közepétől sűrűbbé váló német fordítások megtermik a Nordost, Südwest rövidebb, jelzős magyarjait is; így 1750-ben Kováts János Chron. III. részében olvastam (40): „*északi napkeletről*, nap-nyugot felé mene“ (az üstökös). Ez a jelzős kapcsolat sokáig élt irodalmunkban, pl. 1808-ban látjuk a Haz. Tud. (II:143-ban: „A' Tamadóknak . . . *Éjszaki estre* Asturiában és Galicziában volt a' fészkek“. Sőt 1831-ben is azt írja még KAZINCZY: A' Hinnom völgye Jeruzsalem alatt *déli-keletnek*“ (Szent Tört. 7.), és „Siontól *keleti éjszakra* állott a' Mória“ (u. i. 9.), továbbá: „Bethlehem Jeruzsalem-től hat mértföldnyire *keleti délnék*“ (10) s végül: „Jericho, Jeruzsalem-től *éjszaki-kelet*“ (10).

Ebből a jelzős kapcsolatból is kifejlődik az összevont alak épp úgy, mint a kötőszós kapcsolatból. Már 1808-ban olvashatunk (Haz. Tud. I: 110) „az irtóztató *éjszaknyugoti szél*“-ről, továbbá, arról, hogy „másik Segéd Sereg . . . az *éjszaknyugoti* részekre rendeltetik“, u. i. II:350. a *keletdéli* is: „délután 3 órakor elkezdődött a' kiszállás a' keletdéli partokon“. A mai alakok keletkezését tehát 1807—8-ra tehetjük, noha egyetlen egyszer már két évtizeddel előbb is felbukkannak Bartzafalvi csodabogarai között (1786. M. Hírm. 675): „A' hossza, leg alább is völt egygy ánglus mért földnyi. *Délnapnyugot* felől *Északnapkelet* felé völt elnyúlva“.

A mai összeforrott: *éjszaknyugat, délkelet* stb. formák keletkezése a hosszabb körülírásból rövidült *est és éjszak* > *est 's éjszak* > *estéjszak*, vagy az *éjszaki napnyugat, déli kelet* > *éjszaknyugat, délkelet* természetes fejlődés eredménye is lehet, a nélkül, hogy a Nordost, Nordwest stb. egyenes hatását kellene feltennünk. Erre mutat az is, hogy e mellékvilágtájak csak későn, 1823-ban kerülnek szótárba, s hogy az említettem fejlődés menete igen közönséges nyelvünkben. *Éjszakamerika, Déltiról* még a XIX. század 30-as éveiben is csak *Északi Amerika, Déli Tirol*-ként szerepel. De még 1823-ban MÁRTONNAI is sűrűbb az ilyen hosszab alak: *éjszakkeletközi* (nordöstlich), *éjszaknyugotközi* (Nordwest a.), *délkeletközre*, (Südost), *délkeletközi* (Südstwind a.) stb. Csak 1835-ben a Tzs.-ben találjuk teljesen a mai alakokat, úgy hogy irodalmi meggyökerezésüket a harminczas évekre tehetjük.

Földomhoz. TOLNAI VILMOS *A kurucz balladák hitelességéről* szólva egyéb meggyőző érvelése közben a *dombol* szóra is kitér HARSÁNYI, GULYÁS és SIMONFI Czáfolatának (I. E. Ph. K. 38: 656—674) tárgyalása közben. „Megczáfolatlan maradt — mondja — a *dombol* = halmoz, dombot rak' jelentésben . . . Eddig nem akadunk nyomára, s valószerűtlen is, hogy akadjunk, mert a hasonló jelentésű szavak mind z képzőjűek; *hegyez, halmoz* nem pedig: *hegyel, halmol*“. Az itt következő néhány sor csak TOLNAI igazának megerősítésére szolgál:

Kovács János: Magyar Ország Krónikájának . . . Folytatásában, 1750-ben (III. r.) írja: „El-rendeltetvén ilyen módon a' hadi seregek, a' nap nyugoti rész, a' Sueciai völgytől fogva, a' Moldva folyó vízig töltéssel, mind pedig az ágyuknak való fel-dombozásokkal elkészítettet, a' mellyben a' Sueciai völgytől fogva, a' Schellhornianus kertyéig töltés tsináltatott, és abban négy hartzoló helyek, és az ágyukért öt fel-dombozások, negyvenkét állások pedig, mind a' két oldalrul, a' tizenkét Mosároknak, valának készítettve. Az éjszak felől való részről hasonlóképpen . . . két fel-dombozott ágyúk rendeltettek a' Frantzia lovasoknak“ (30). „a' városnak meg-szállása, Kis Aszszony havában a' fel dombozott fal törő ágyukkal való vívasa el-kezdődött“. (U. i. 31.)

Az idézetekből úgy látszik, hogy a *feldomboz* szónak „dombot, kis emelkedést rak“ a jelentése. Ezekre a kis emelkedésekre helyezték el az ágyukat. Az meg egészen bizonyos, — csak bele kell tekinteni a NyÚsz. II. kötetébe — hogy a *földomboz* Kovács azon számos hadi műszavai közé tartozik, melyek teljesen hatás és észrevétel nélkül húzódtak meg, temetődtek el a munkáiban addig, a míg mi föl nem kutattuk őket.

SIMAI ÖDÖN.

NÉPNYELV.

Tárkányi tájszók.

(Bihar megye; vö. MNy. X: 331 és Nyr. XLIII: 161.)

<i>aczi'll</i> : aczél.	<i>bajgat</i> : zavar, piszkál.
<i>aha</i> : lám; aha, mekfaktalak,	<i>bakras</i> : cserjés hely; biszton
kutya!	ada bútt a bakrasba.
<i>ahunn</i> : ahol.	<i>bakszakál</i> : ágas hölye.
<i>áj</i> : ás, váj; kiájom a szemed!	<i>báldag</i> : bádog; egy literes
<i>ákász</i> : akác.	mérőedény.
<i>álamszuszi</i> : álmostermészetű.	<i>bánya</i> : fürdő.
<i>álingoz</i> : álldogál.	<i>banda</i> : egy tömegben dolgozó
<i>alólnén</i> : alúlról.	munkások.
<i>anya</i> : napa.	<i>fébant</i> : felboncsol, pl. csirkét.
<i>anyámasszan</i> : anyós.	<i>baras</i> : nem egészen részeg;
<i>ánygyó</i> : ángy.	nem vagyok én riszeg, csag baras.
<i>annyikó</i> : annyeska.	<i>barastyány</i> : orgonavirág.
<i>apámuram</i> : após.	<i>barbí</i> : borbély.
<i>arták</i> : pajás, czimbora. —	<i>barda</i> : 1. takácsborda; 2. esz-
Oláhlul <i>ortac</i> .	köz, melyen a csiga nevű, levesbe
<i>árunnén</i> : arrunnan.	való tészta sodorják.
<i>asztazni</i> : czivakodni.	<i>batíko</i> : kis bot.
<i>átá</i> : által.	<i>bejütnén</i> : belülről.
<i>attátú fogvást</i> : azontúl.	<i>bikateknő</i> : kagylóhéj.
<i>avasacska</i> : kissé avas.	<i>bélpaklas</i> : nagyétű.
<i>babanás</i> : mindentől féltő.	<i>bélpali</i> : nagyétkű.
<i>bahinlevél</i> : babérlevél.	<i>bibircsóka</i> : pattanás az arczon.
<i>bacskarták</i> : bőrfolt a bocskoron;	<i>bika</i> : gőzbika; mozdony.
hitvány ember.	<i>bili</i> : éjjeli edény.
<i>ébadagúl</i> : el tud végezni.	<i>billeg</i> : szőlőfürtöcske.
<i>badany</i> : bodon.	<i>birisalma</i> : birsalma.
<i>bajas</i> : nagy munkával járó.	<i>bizdirál, bizdírel</i> : ingerel.

fébizereledik: felingerlődik.
bizzany: bizony.
bizserget: gyengéu csiklandoz (ha más csiklandozza a lábunkat); ha elfáradt a lábunk feje.
bódagasszanszilva: nem magvaváló.
megebubal: megpofoz.
bubóka: baba; ha valakinek be van kötözve az ujjá.
búcsúzódik: sokáig búcsúzik.
bugybarik: búborék.
buja: eleven (kis gyerek, főleg kis leány).
bullint: bölint.
bundáskenyír: rántott kenyérszelet.
bundóka: kis bunda.
buta: tompa; micsa buta kés e!
buzdigány: nádi buzogány.
büdess: бүдös.
bükkeny: бүккőny.
bürsajt: disznófősját.
büskendel: bukfencenezik.
csajtas: lucskos.
csapóst: tele van a véka.
csarba: a kinek elől foga hiányzik; csarba csik, katlan alá kakál!
csengőznek: csengős fogattal járnak.
kicsepül: kibont (összecsepeztet) haját, fonalat).
összecsepülődik: összekóczo-sodik.
kicsepüz: kibont.
csepüs: göresős.
csőtörték: csötörtök.
csicsés: szép (gy. ny.)
csiga: bordán sodort levestészta.
csiktargós: nyikorgó (cipő, ajtó, taliga).
mekcsikkan: úgy nevet, hogy maj megsikkan!
csikófark: a zsúrló meddő ága.
csikóskadik: mindig a sarkában van.
csikuczcza: kis csikó.
csilánt: csalán.
csirküzcze: kis csirke.
csóder: csödör.
csörgemeczczős: levestészta.
csurgás: nagy eső esés.

csutura: csutura (pipán).
mekcsuturáz: elver.
csüvellő: a szövésnél alkalmazott eszköz.
caflat: kőborg.
czangó: elzüllött nőszemély.
czandra: pajkos kis leány.
czap: bakkecske.
czelep: czölöp, fatönk.
czethalatt: tetszhalott.
cziczézni: cziczát játszani; mikor a legény a leányt ölelgeti, fogdosgatja.
czigámbalha: vmely növény termése, mely fogócskáival beleakad a ruhába.
czillaz: czéloz.
czinczeg: czinczog (egér; kis gyerek, mikor mindig van kérti valója).
czingara: czimbora, barát.
czipóka: a kukoricza-pattogásnál ki nem pattant tengeri.
czuczu: ló (gy. ny.).
czuma: tengeri üszög; ijesztő a vetett földön.
éczuppagat: el-elejt.
dajnál: énekel.
daráczcszó: tört só.
déglík: lustán hever.
dél: déli ebéd; dileltetek mán kentek? még nem, nem hozták é a dilt.
délel: ebédel, delel.
duhán: dohány.
düjjeszt: dülleszt.
dürüczkel: tör.
ebíd: reggeli.
éblint: öblint, öblit.
eczecczibere: savanyúleves.
ékrénd: öklendez.
elígeséltig: nagyon elég.
ember: így szólítja a feleség férjét.
enyhős: langyos (idő, víz, étel)
ennyimejjik: némelyik.
er: jöjj; er bé mán!
eresztík: ruhabetoldás.
eszre: hozomány. — Oláhu! zestre.
facsarag: csavarog.
fag: kínáló szó; fagják, egyenek!
fajat: a bika (közösül).

fájintás: finom.
mégfakad: megfogon az ültetvény.
fal, *béfal*: eszik.
falás: falat; aggy egy falás kenyeret!
felslóg, *festlóg*: kis láda.
finánczvirág: árvácska.
fíreg: pondró.
fiskáris: ügyvéd.
físzkelődik: helyén nyugtalanodik.
fordulós: táncz-féle.
fráncz: francz.
füstes: cigány.
gabana: tengeri; gabanapájinka.
bégenygyel: beburkol.
gërég: görög (fn.).
gyalakpaszúj: fel nem futó.
habarcs: fehér fal lemeszelésére való barna anyag.
hâga: ha valami zajt hallanak, mondják.
hâjagmeggy: hólyagos meggy. (Folytatjuk.)

hajzás: a jobbfelől befogott ökör.
hazulnan, *hazulnét*: hazulról.
hállintózik: hintázik.
hâm: csik (ruhán).
hintó: hinta.
hintózik: hintázik.
hirnyó: hernyó.
hógujó: hólabda.
hossziszilva: berczenczei szilva.
hõberedett: bolond.
huj: eczczé huj, máseczczé nuj: egyszer igen sok van, máskor kevés.
kihûrbél: kikanalaz; hûrbel ki eszt a kis levét!
hüvejke: hüvelykújj.
ídes: anya.
ífél: éjfél.
innecskõ: errülsõ.
innén, *innet*: innen.
istánczija: kérés; (tréf.) nő szeméremtest.
jârczintus: jáczint.
 SZENDREY ZSIGMOND.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXIII. Választmányi ülés.

(1914 május 19-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Kertész Manó, Melich János, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos és Viszota Gyula vál. tagok. Jegyző: Horger Antal.

A megelőző ülés jegyzőkönyvének fölolvása és hitelesítése után

1. Szinnyei József alelnök üdvözlí Szily Kálmán elnököt és Gombocz Zoltán titkárt abból az örvendetes alkalomból, hogy a M. Tud. Akadémia az előbbinek NyÚSz.-át az akadémiai nagyjutalommal, az utóbbinak Honfoglalás előtti török jövevényszavaink cz. munkáját pedig a Marczibányi-mellékjutalommal tüntette ki. — Szily Kálmán mindkettőjük nevében megköszöni az üdvözlést.

2. Az elnök bejelenti, hogy Gombocz Zoltán titkár egyetemi tanárrá való kineveztetése következtében Kolozsvárra költözik, s ennek következtében nem láthatja el ezentúl a titkári teendőket. — Szily Kálmán ajánlatára a választmány Melich Jánost bizza meg a titkári teendőknek a legközelebbi közgyűlésig való ellátásával.

3. Az elnök bemutatja Komáromy Lajos levelét, melyben vidékre való költözködése miatt lemond a MNyT. fővárosi választmányi tagságáról. Azt ajánlja, hogy a választmány fejezze ki őszinte sajnálatát ez érdemes tagjának lemondása miatt, mert Komáromy nemcsak Társaságunk ügyei iránt érdeklődött mindenkor buzgóan,

hanem, bár legtöbbször álnév alatt, folyóiratunknak is szorgalmas munkása volt, és fejezze ki egyszersmind azon reményét, hogy a távolból is részt fog venni Társaságunk jövőndő munkásságában. — A választmány elfogadja az indítványt.

4. Tagányi Károly azt ajánlja, hogy a választmány kérje meg Jakubovich Emilt, hogy az OklSz.-hoz a választmány megbízásából készülő Pótlékban jelölje meg az egyes adatok mellett lehetőleg azt is, hogy hol írták az oklevelet, melyből az adat idézve van. — A választmány helyesli az indítványt és megkéri Melich Jánost, hogy értekezék ez ügyben Jakubovichcsal.

5. Rendes tagul megválasztatnak:

Katona József István, Budapest

Kulcsár Gyula főgimn. tanár, Zalaegerszeg

Márkos Albert főgimn. tanár, Kolozsvár

Somogyi József ref. lelkész, Fülöpszállás

Dr. Träger Ernő költő, Bécs

Ajánló:

Putnoky Imre.

Pais Dezső.

Szily Kálmán.

Mészöly Gedeon.

Mészöly Gedeon.

6. A pénztáros jelentést tesz a pénztárnak apr. 30-i állapotáról. Az egész bevétel 7399 K 24 f, az egész kiadás 2503 K 24 f, maradék 4895 K 96 f. Ebből értékpapirban 2400 K, takarékpénztárban 2300 K, készpénzben 195 K 96 f. — Tudomásul szolgál.

L. Fölolvasó ülés.

(1914 május 19-én.)

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Gombocz Zoltán titkár, Beke Ödön, Farkas Gyula, Fuchs Dávid, Gombácssy Imre, Gulyás Pál, Horváth János, Hoffmann Frigyes, Kertész Manó, Lehr Albert, Melich János, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Pais Dezső, Putnoky Imre, Riegler Ernő, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tagányi Károly, Thienemann Tivadar, Tolnai Vilmos, Versényi György és Zsirai Miklós rendes tagok. Jegyző: Horger Antal.

A fölolvasó ülés tárgyai:

Sági Istvántól: Az Aglent női névről.

Gombocz Zoltántól: Árpádkori török személyneveink.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

53. **Kötöny és Ötömös.** Az „Árpádkori személyneveink“ című értekezésben (MNY. X. 241) előforduló *kuthen* (olv. küten) névre vonatkozólag megemlítem, hogy Kis-Kun-Halas határában egy puszta: *Kötöny*, illetőleg *Köteny* nevet visel. „Ötömös“ nevű puszta pedig Szabadka város határában van. (Vö. u. 243.) NÁTLY JÓZSEF.

54. **Khedive.** A *khedive* szó tulajdonképen a perzsából került; eredeti alakja *خديو* *xidiv*, a törökök is nagyobbára így mondják. (BARBIER DE MEYNARD szerint *xediv*.) Jelentése „király, úr, fejedelem, vezír“. Az angolok körülbelül helyesen *k'div*-nek ejtik, de a *kī'dāv* ejtés is divik. (MURET-SANDERS.) A magyarba ujságok útján angol írott alakjában jött át. N. Gy.

55. **E. P. úrnak.** Mi magyarok az *Oesterreichert* még a XVIII. század végén is *austriai*, *ausztriai* vagy *ósztriai*nak, még régebben pedig

bécsországinak neveztük. A mai *osztrák* szavunk alig száz esztendő. Még az *angolnál* (előbb: *angliai*, *ánglus* vagy *ánglíus*) és a *porosznál* (előbb: *burkus*, *prusszus* vagy *prussz*) is fiatalabb, mert ezek már 1791-ben megvoltak (I. SÁNDOR ISTVÁN: „Sokféle“, I. 14; IV. 324. és ARANKA Gy.: „Az igazg. formáiról“ czimlapján). Az *osztrák* szó — keletkezésének kora is elárulja — az *austriacusból* lett az *osztriai* hatása alatt és a „*deákos us* végszótág elvetésével“. E csonkítást igen megkönnyítette a *bosnyák*, *hanák*, *polyák*, *rusznyák* népnevek hasonló végződése. Az *osztriákból* eleinte majd az *r-t*, majd az *i-t* hagyták el a szó közepéről (Mondolat: 182). Végre az utóbbi lett a győztes.

56. R. A. úrnak. Noha *medica* mint tudománynév sem a régi, sem a középkori latin nyelvben nem fordul elő, mindamellett öreg uraktól nálunk még nem is olyan régen gyakran lehetett hallani: „a fiam az universzitáson *medikára* jár, vagy *medikát* tanul“. Sőt még ma is azt találjuk Magyarító Szótárainkban, hogy „*Medica*: orvosi tudomány, orvostan“. Mivel ez a szó ebben az értelemben semmiféle más nyelvben nem fordul elő, kétségtelen, hogy itt Magyarországon kellett teremnie. Valószínűleg orvosnövendékeink csinálták még abban az időben, mikor a *facultas medicán ars medicát* tanultak. A melléknévből ők csináltak tudomány-jelentésű főnevet. A középkorban is volt ugyan egy *medica* főnév, de annak *bába* volt a jelentése. (Duc.)

57. Rajczi bőr. A Székes-Fehérvár városa levéltárából közölt nyelvtörténeti adatok során (MNY. X. 84), 1813-ból idézve, olvassuk: „egy pár aszszonyi tsizma szatjából, vagy *Rajtzi* bőrből 2 frt“. — Sándor István Sokféléje. I. 12. lapján megtaláljuk e szó magyarozatát, a hol is ezt mondja: „A' Mesterségekbén is jó előmenetellel forgóldónak sokan (a tótok közül), ilyenek a' *Rajetzi* bőrkészítók stb“.

Sz. K.

58. L. R. úrnak. Az Ön kérdése ez: Helyes-e ez: „Könyvészet i utalásokat nem csatoltam, mert a fontosabb termékek fölsorolását úgyis megtalálja az olvasó, különösen PAUL *Prinzipien-jeiben*“. Ön szerint csak így helyes: PAUL *Prinzipien-jében*, minthogy PAUL munkája csak egy kötetes és címe: „Prinzipien der Sprachgeschichte. (Igazá van. SZERK.)

59. Új szó. KOZMA ANDOR írja a „Vasárnapi Ujság“ 1914. évi 45. számában megjelent „Az ötödik hadtest“ cz. költeményében a következőt: Az ötödik hadtestnek Szól főtábornoka: „Egy *vakmerésre* kell ma Ötszáz kemény baka...“
K. P.

60. T. szerkesztőség! *Ideg-chocról* vagyis *idegrázkódásról* a tiszamenti nép is hall már beszélni s *hidegsóknak* nevezte el.

61. A Budapesti Hirlap helyesírásához: „oly pompás *szanzsán-szint* játszik“. (1914. nov. 15. sz. 1. l.)

62. Hibaigazítás. MNY. X. 117 csillag alatt X. helyett IX. és X., 362. l. 31. sor *bezánkózik* helyett *bézárkózik* olvasandó.

TARTALOM.

	Lap
ANGYAL DÁVID :	Két adalék a magyar nyelv tanulására a XV. századból 419
AUNER MIHÁLY :	Nyelvtörténeti adatok 184
BADICS FERENCZ :	Gyöngyösi-magyarázatok 117
BÁRDOS REZSŐ :	Tájszók 332
BARSI FRIGYES :	Czigle, Czegléd 144
N. BARTHA KÁROLY :	Miként ruházkodik az udvarhelyi székely 382
BARTONIEK EMMA :	Aba 281
BENKÓCZI EMIL :	Szólások Hevesmegyéből 91
BUJDOS JÁNOS :	Tájszók Bölcskéről 90
CHERNEL ISTVÁN :	Benekecske 314
	Népnyelvi adatok 377
CSEPKÓ GYULA :	Alvé 73
	Sugárlás 74
	Gyutacs 74
	Verő disznó 319
	Küldött ördög 320
	Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz 377
	Nyúlhistória 425
CSOKÁN PÁL :	Tájszók a hódmezővásárhelyi nyelv- járásból 139
ERDELYI LAJOS :	A Gyulafehérvári Gloszák nyelvjárásá- hoz 30
	A „Halotti Beszéd“ íráshibái és olvasásuk 128
ERNYÉY JÓZSEF :	Bardus-Bárdos 180
	Czinkota 181
FARKAS GYULA :	A Döbrentei-codex és Komjáthi Benedek • 225
FEST SÁNDOR :	Magyar szavak az angol nyelvben . . 228
GOMBOCZ ENDRE :	A magyar botanikai szótárból . . . 15
	Artifiola 237
GOMBOCZ ZOLTÁN :	Török jövevényszavaink hangtanához . 27
	Ajtony 31
	Ilvány 48
	Martha könyve a finnugor-etrusk rokon- ságról 185
	Titkári jelentés 190
	Árpádkori törökszemélyneveink 241, 293, 337
	Zánk 336
	Adatok az Etymologiai szótárhoz . . 282
GULYÁS PÁL :	A nyelvek egymásra hatásáról . . . 421
GY. :	Ipsilon 384
GYÖMÖREY VINCZE :	Az Oklevél-Szótárhoz 288

	Lap
HAJNÓCI IVÁN:	Leibicz 96
HARSÁNYI ISTVÁN:	Magyar keresztnevek jegyzéke a XVI. sz. végéről 280
HEINLEIN ISTVÁN:	Pósfai János kézíratai 186
HELLEBRANT ÁRPÁD:	A m. nyelvtudományi irodalom 1913-ban a 96-ik füz. borítékán 92
HERMANN OTTÓ:	Párbeszéd Hortobágyon 238
	Népnyelvi adatok 435
	Az ispilángról 435
HORGER ANTAL:	Régi török jövevényszavaink hangtani tanulságaihoz 7, 107
	Bába-bokor 144
	Bástorol 144
	Bocs 144
	Bongor 192
	A jövevényszavakról 406
HORVÁTH JÁNOS:	Szomorymusok a Nemzeti színpadján Nemzeti Színház, helyes magyarság, pesti nyelv, argot, jassz 302
HORVÁTH SÁNDOR:	Tájszók Diósjenőről 43
IVÁNYI BÉLA:	Nyelvtörténeti adatok . . . 135, 181, 370
J. M.:	Stilustanítás 417
JAKUBOVICH EMIL:	Nyelvtörténeti adatok 38, 78, 234, 276, 326, 426
KELEMEN BÉLA:	Vaczakol 192
KEMENES PÁL:	Csonk 48
	Fortwurstliz 48
	Apátin 96
	Avad 179
	Feldoblik 191
	Adatok a M. Etym. Szótárhoz 377
	Ajton 425
	Az <i>ly</i> < <i>j</i> ejtés történetéhez 425
	Tövik 425
	A Königsbergi töredék egy helyéről 452
	Új szó 462
KEMÉNY LAJOS:	Nyelvtörténeti adatok 376
KERTÉSZ MANÓ:	A magyar mondat ősi sajátosságairól 57
	Véren ér 233
KRÄUTER FERENCZ:	Szervetlen mássalhangzók 121
LAMPÉRT GÉZA:	Pókaffy és társai 325
LEHR ALBERT:	A betyárság kifejezései 45, 90
	Egi tűz 133
	Csonk 175
	Elibém 191
	Arany magyarázatok XXXIX. (Nemehagyott). 207
	Vargabetű 266, 361
	Mind elmentek és miud elment 316, 446
	Torvad 323, 423
	Zánk 362
MADZSAR IMRE:	Ajtony 42
MÁRKOS ALBERT:	Irtam volt, írjad, ird és még valami 157
MELEGDI JÁNOS:	Erőd 178

	Lap
MELEGDI JÁNOS :	Kép 359
	Bírákok 452
	Osztrák-bajor tájszótár 453
MELICH JÁNOS :	Keresztneveinkről . 97, 149, 193, 249, 358 359
	A tihanyi alapító oklevél egy helyéről . 126
	Az <i>ly</i> > <i>j</i> ejtés történetéhez 353
	Sületlenség 363
	A magyar nyelv ófrancia jövevényszavai 385
	Tombác 432
	Adalék az alanyi ragozású felszólító mód egyes 2. személye <i>-ih</i> hangzására . . 424
MÉSZÖLY GEDBON :	Tinódi egyik helyének magyarázata . . 1
	A fattyú szó eredete 160, 200
MEZŐ FERENCZ :	Beszélgetés Zalamegyéből 284
MOENICH KÁROLY :	Székesfehérvár városa levéltárából . 83, 138
-N :	Kiliti 287
	A betyárság kifejezéseihez 335
N. G. :	Az új magyar Shakespeare 328
NÁTLY JÓZSEF :	Kötöny és Ötömös 461
NÉGYESI LÁSZLÓ :	Mennyei kecske 259
NÉMETH GYULA :	Khedive 461
OROSZ ENDRE :	Kedves 384
ÓDÖNGŐ ÁBEL :	Néhány török-magyar katonai szó . . 136
	Nyelvtörténeti adatok 368
	Szer 441
	A körmendi levéltárból 453
P. I. :	Bofána 365
PAÁL GYULA :	Küszküllő 44
PAIS DEZSŐ :	Egy fűzfánév 68, 192
	Uraj és Halmaj 131
	„Sok” mint falunév-képző 255
	Medve és jegénye 268
	Fura és furcsa 342
	Agyafűrt 414
PANKA KÁROLY :	Aggszokás 324
PONORI THEWREW EML. :	Pósfai János 186
	Pálbeli szép Antal 270
PRUZHINSZKY JÁNOS :	Olajos kendők 271
PUTNOKY IMRE :	Úkor 48
	Tátra 75
	Begye 96
	Hunnia 177
	Latin 322
	Csatima 361
	Két haza, Magyar tenger 364
Q. :	A Nagy Szótárról 126
R. K. :	„Az új tantervhez átdolgozta X. Y.” . 288
RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN :	Veres-gyurkó, veres-györgy 355
	Régi szójátékos szólások az ivásra . . 422
S. Ö. :	Mindenki 384
SÁGI ISTVÁN :	Távészó 35
	Sejteni 36
	Hókusz-pókusz 72

	Lap
SÁGI ISTVÁN:	Hadács 144
	Agilent 221
	Hornyák 270
SÁGI JÁNOS:	Hírlapokból szedezett hasonlatok 77
SIMAI ÖDÖN:	Kazinczy Ferencz nyelvújítása 167, 306
	Irodalom 229
	Rabszolga 230
	Síkság 230
	Rang 232
	Levegő 273
	Hósköltemény 275
	Nyelvújítási adatok 366
	Délkelet, éjszaknyugot 456
	Földombos 457
SZABÓ ENDRE:	Feldoblik 288
SZALAY BÉLA:	Begyén 363
SZEMKŐ ALADÁR:	Szofra, zofra 179
SZENDREY ZSIGMOND:	Tárkányi tájszók 338, 458
SZIGETVÁRI IVÁN:	Franziás <i>h</i> a magyarban 76
SZILY KÁLMÁN:	Iróház 47
	Szepesség 94
	Azon, ezen 95
	A Magyar Etymologiai Szótár (Ismertetés) 145
	Avad 179
	Adatok a Magyar Etymologiai Szótár- hoz 236, 282, 331
	Természetes gyermek 239
	„Komolytalan“ 262
	A kiffi és kraffi 287
	Irandja és irandana 288
	Torpad 287
	Mindenki 287, 289
	Bobiskum, vobiskol 359
	Ragyog 359
	A Murányi Vénus egy helyéhez 362
	Borravaló 432
	A 100-ik füzet 433
	Régi nyelvemlékeink 451
	Osztrák 462
	Medica 462
	Rajczi bőr 462
SZINNYEI JÓZSEF:	Visszatekintés 49
TABAJDI GEDEON:	Hibák Mészöly <i>-nyi</i> képzőjében 192
TOLNAI VILMOS:	Szent János áldása 24
	Magyar szavak Ritter Arnold von Harff útikönyvében 28
	Hósköltemény 33
	Levegő 34
	Tátrafüred 35
	Kelemen Béla új magyar-német szótára 217
	Hunnia 240
	Pokolegyháza 240
	Ujja begye 240

	Lap
TOLNAI VILMOS:	Közmondások lexikona 316
	Prédikációs halott 318
	Néhány hadi műszó 357
	Komáromy Lajos 419
	Az „Ön“ történetéhez 455
TÖMLŐ LAJOS:	Az Új földesúr-t vagy Új földesúr-at? 272
	„Országul mulató“ (Vörösmarty). . . 272
	Nálamnál, tülemtül 444
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN:	Felcsigázás 36
	Pajtás 187
	Poronty 187
	Heltai nyelvének néhány megoldatlan kérdése 212
	Arginál. 282
	Salgat 319
	Nyelvtörténeti adatok. 324
	Szókezdő <i>j</i> ∞ <i>gy</i> és <i>gy</i> ∞ <i>j</i> változás 347
	Kereggardom 360
TÜRI MÉSZÁROS ISTVÁN:	Tájszók Mezőtúrról 187
VERSÉNYI GYÖRGY:	Dézs. 96
VOZÁRY GYULA:	Pórom, pórom 96
	Szólásmódok Debreczenből. . . . 141, 282
	Tájszók 429
WICHMANN GYÖRGY:	Bágyad. 318
ZOLNAI GYULA:	Össze 33
ZSINKA FERENCZ:	Durbanes 323
LEVÉLSZEKRÉNY:	47, 94, 144, 191, 239, 287, 336, 383, 432, 461
NÉPNYELV:	43, 90, 139, 187, 238, 282, 332, 377, 429, 458
ROVÁS: 88, 328
TÁRSASÁGI ÜGYEK: 92, 142, 189, 285, 460

NÉV- ÉS SZÓMUTATÓ.

Jelöléseink: (cs) = család- vagy személynév; (e) a szó eredetére, (j) a szokottól eltérő jelentésre figyelmeztet.

Aba 281	Ajtony 31, 42, 341, 425	aligvárom (j) 333
abczug 329	akadalom 237	alkumista 237
ács, áles (e) 9, 27	akadémia (j) 377	alma (e) 9
acsarkodik 236	akadvány 237	ALMÁSSY GYÖRGY 245,
ácska (e) 194	akar 377	338, 340
acintos (e) 236	akár 114	Álmos 152
Adánd 129, 149	akezentál 237	álnoktalan 237
adáz 377	akla 237	áloes 237
add rám 120	Ákos 246	alvé 73
affektál (j) 284	ál (e) 9	áncsarag 334
agsgzokás 324	Aladár 220	Andor 105
Aglent 221	Alap 248	Andris 195
agyafúrt 414	Alattyán 248	Anglit 222
agyagol 282	alavicska 73	ánk (e) 282
agyonüt (j) 184	áldomás 24	Anti 156
ajak (e) 148	ALEXICS GYÖRGY 111,	Antus 195
ájas 236	203	apácza (e) 254

- Apaj 153
 áporít 43
 áporodik (e) 336
 apprehendál 237
 apró (e) 113
 apródik 117
 aprólék 237
 ARANY LÁSZLÓ 323
 arginál 282
 argot 302
 ármány 220
 árok (e) 9, 32
 árpa (e) 9
 Árpád 282
 árták 458
 ártány (e) 9
 artifióla (e) 237
 ASBÓTH OSZKÁR 9, 14,
 99, 269, 341, 347
 ászló (e) 336
 ászpa (e) 23
 automakocsi 332
 avad 179
 azon, ezen 95
 Bába-bokor 144
 bába-szilva 331
 babiczsa 253
 babinlevél 458
 Bacsó 194
 BACSO GYULA 126
 BADICS FERENCZ 362
 bagoly-eper 380
 bágjad (e) 318
 baj (e) 252
 báj (e) 9
 bajnok (e) 252
 baka (e) 9
 bakó (e) 9
 BALASSA JÓZSEF 30,
 130, 253, 385, 400
 BALÁZS ANDRÁS 92
 ballag 360
 BALLAGI ALADÁR 297
 Balzsaj 156
 balta (e) 9
 baltóka 334
 banda (j) 377
 banga 333
 bánom (j) 333
 bappista 334
 bár 331
 baraczkfű 23
 BARANYAI ZOLTÁN 232
 bárány-bógetó 315
 barát (e) 13
 baráti 331
 barátné 331
 barázdás (j) 333
 bárd (e) 388
 bárdos (pénz) 38, 180
 bárki 331
 Barlád 354
 Barinos (cs) 38
 Barna 105
 barom (e) 9
 BARSÍ FRIGYES 192
 bársony (e) 9
 N. BARTHA KÁROLY 240
 Bartók 193
 Bástorol 144
 BATIZI LÁSZLÓ 362
 bató? 331
 bátor (e) 9
 bátortalan 264
 beájlik 332
 béczéz 282
 beczkó 325
 Bedó 103
 begy 240
 begyén 363
 Begyes (cs) 38
 béka (e) 9
 békarokka (j) 140
 BEKE ÖDÖN 133, 341
 békó. (e) 113
 Béléses (cs) 135
 belvilág 187
 Bene 106
 benekecske 261, 314
 Benkó 194
 bér (e) 110
 herdzinkocsi 332
 BEREGSZÁSI NAGY PÁL
 270
 Berta 105
 bérzes 187
 Bese 294
 betohad 429
 bezánkol 336
 bezsombolyáz 333
 bicsak (e) 113
 bírákok 451
 bitang (e) 408
 bivaly 124
 bizdirál 334
 biztór 192
 bléhó 90
 BLEYER JAKAB 172
 bobiskum (e) 359
 bocs 144
 bocza 90
 bóczér 43
 boczorkál 90
 Bódi 105
 Bódís 152
 Bodó 103
 Bodrog 197
 BODROGI LAJOS 228
 bofána 365
 bogáncs 28
 bogdánkodik 90
 bogránecs 28
 bojtortján (e) 9
 bolán 192
 boldog 124
 bolhafű 23
 bolond buza 22
 bolondgözös 379
 bolt = bojt 354
 bolygató 187
 bomba 358
 bongor (e) 192
 Boráros (cs) 39
 BORBÉLY GYÖRGY 159
 bordély (e) 390
 Borjád 354
 Borjas (cs) 135
 borju (e) 112
 borosta (e) 400
 borraló 432
 borsó (e) 113
 Borsó (cs) 135
 Borsod 151
 boszorka (e) 413
 boszorkány (e) 9
 botos (e) 391
 boz = bodza 39
 Bójtós (cs) 136
 bölcs (e) 27
 bölcső (e) 27
 bölény (e) 295
 BÖLÖNY GYÖRGY 321
 Bőske 107
 BÖSZÖRMÉNYI ANDRÁS
 281
 böszönhó 90
 brangót 379
 búcsúztatós halott 318
 buczy 334

- bugyilihal 379
 bugylikasza 378
 bugyroz 379
 bulcsú (e) 27
 BUDENZ JÓZSEF 384
 buszma 43
 butnyós 379
 büssengől 43
 Chataber (?) 39
 CHERNEL ISTVÁN 261
 csabak (e) 113
 csábeli 333
 csákány (e) 9
 csákó (e) 39, 70
 csalán (e) 9
 csalinkáz 91
 csalinkózik 332
 csancsó 91
 Csapos (cs) 136
 császár (e) 70
 csat (e) 9
 csatina 361
 csattag 360
 csécs (e) 110
 Csecse (cs) 136
 csege fa 369
 cselleng 70
 csellye 368
 cselőke 70
 csemelet (e) 392
 CSENGERI JÁNOS 271
 csép (e) 70
 cserfa 17
 Cserő 69
 csiatag 163
 csigolya 70
 Csik (cs) 39
 csikill 379
 csimbók 91
 csingár 70
 Csintalan (cs) 136
 csipa (e) 9
 csirikk 43
 csirküczce 459
 Csiszáros (cs) 136
 csitrente 429
 csíz (e) 70
 csolesz 91
 Csomós (cs) 136
 csónakoz 275
 csonk 48, 178
 csonkol (j) 332
 csormolya 21
 cső (e) 70
 csődör (e) 70
 csőre-bora 430
 csörmelék 378
 csörtölözés 119
 csuda (e) 103
 csudás (j) 334
 csuház 334
 csuma (j) 334
 csupirkó 334
 Csupros (cs) 182
 csuproz 379
 csükken 119
 CZAKÓ ELEMÉR 385
 czammant 379
 czáp (e) 13
 Czegléd (e) 68, 144
 cziczkány (e) 112
 czigányvecsernye 378
 czigere 69
 czigle (e) 68, 72, 144,
 182
 czigolya 70
 czikafa 17
 Czikkely (cs) 39
 czingara 459
 czindróka 332
 czinkota (e) 39, 181
 czintériom 91
 czirádé 91
 czukor (e) 408
 Dadag 360
 dajkafarú 325
 dajnál 459
 Dancs 152
 Dani 156
 dara (e) 9
 darambaj 334
 deáktalan 322
 defetáció 285
 degmara(fa) 40
 délel (j) 459
 Derekas (cs) 40
 DÉZSI LAJOS 31
 digó 73
 Diód 35
 disznó (e) 113
 disznódinnye 333
 divó 121
 Doboló (cs) 40
 Dolgos (cs) 182
 Dömös 152
 Dömsöd 152
 Dudás (cs) 40
 dum-dum 358
 Duna 153
 durbancs 323
 dültés 40
 Ebgyömbér 23
 Egenföle 288
 Egenszárász 81
 egyki 290
 Egykő 40
 egyminden 293
 egyvelegés 187
 eke (e) 110
 elbukállódzik 90
 elecske 187
 élemés 40
 élendőség 119
 életes 324
 elhuzalkodik 332
 elibém 191
 elkotul 380
 elnézeg 430
 elős 378
 élősködik 275
 elsutul 332
 eltotolász 380
 elvasal 378
 embertelen 263
 emdul 128
 ennyimelyik 459
 ér (e) 110
 ERDÉLYI LAJOS 190
 ERDÉLYI LÁSZLÓ 126,
 223, 248, 255, 441
 Erdő (cs) 276
 erekje 188
 ERNYEY JÓZSEF 24
 erő (e) 110
 Erőd 178
 Erőszénygyártó (cs)
 182
 érvénytelen (j) 379
 érzék 263
 érzéketlen 263
 eső madara 325
 eszegfa 17
 eszközl 275
 eszre 459
 eszró 430
 ételnevek 188
 ezten ez nap 454
 fabádóg 362
 Fajtalánlábú (cs) 41

- fajult 188
 Fakönyökű (cs) 182
 falámazik 334
 falka idén 239
 Fancsika 194
 farag 360
 farkasember 321
 FARKAS LAJOS 259
 fárottam 10
 farwak (?) 184
 fatty 205
 fattyú 160, 200
 favágó (j) 332
 fégya 430
 fegyvernek (e) 252
 fejbevaló 188
 felcsigázás 36
 felkent 367
 felrángat (j) 332
 felvonás 275
 ferscent 12
 Ferde (cs) 41
 Ferencz 100
 -fi 325
 Fias (cs) 42
 Ficsór (cs) 78
 ficsúr (e) 409
 ficzkális 334
 filegória 368
 filkó (e) 155
 firiskó 382
 FOGARASI JÁNOS 383
 Foglyos (cs) 182
 Fogós (cs) 183
 Forintverő (cs) 183
 Forratag 182
 fortwurstliiz 48, 192
 Födémes 152
 -földek 333
 fölhődzik (j) 332
 főnforgó 91
 francziás? 79
 franczú (e) 255
 frivolul 284
 FUCHS DÁVID 51
 fudor 454
 fura (e) 342
 furcsa (e) 342
 furulya (e) 409
 futyorit 163
 fuvar 124
 Fületlen (cs) 79
 Fűred (e) 35
 fűtő 200
 gacsiba 380
 gágéroz 379
 galamboczfű 253
 Gálos 199
 gambács 43
 Ganaj (cs) 79
 garád (e) 13
 gát (e) 13
 gatyavesztő 333
 GAUTHIOT RÓBERT 57
 geggen 379
 Gegő 103
 geheres 188
 genyecze 23
 Gereben (cs) 183
 Gerelyes (cs) 183
 gerencsér (e) 71
 gernely 79
 gilincs 325
 girbics 253
 Gólya (cs) 79
 gólyáz 379
 GOMBOCZ ZOLTÁN 7, 36,
 107, 113, 121, 124,
 160, 180, 319
 göbbeszkedik 379
 gödény (e) 295
 göm 430
 gömböcz 253
 görbécses 253
 Görhes (cs) 80
 gránát 358
 gretulál 284
 gülé 334
 GÜLYÁS JÓZSEF 231, 291
 gurabolás 368
 guzsgol 332
 gy ∞ j 351
 gyalamolni 368
 Gyalán 301
 gyaláz (e) 9
 gyalog-dob 118
 Gyanús (cs) 80
 gyapjú (e) 9
 gyarat 11
 GYÁRFÁS TIHAMÉR 31
 gyarló (e) 9
 gyárt (e) 9
 gyartyánfa 10
 gyász (e) 9
 gyáva (e) 9
 gyáva (j) 378
 gyéngé (e) 110
 gyermekeske (e) 194
 gyértya (e) 9
 gymuti 91
 Gyógy (e) 35
 GYOMLAY GYULA 271
 Györök 150
 gyutacs 74
 gyümölcs (e) 27
 gyümölcsény 251
 Gyürk 150
 Habart lé (j) 334
 hadás 144
 hadona 361
 -hagyott 207—211
 hájszi 334
 HALÁSZ IGNÁ CZ 51, 384
 HALLER JENŐ 294
 halom (e) 133
 halvicska 73
 hampula 91
 hánglér 43
 harang (e) 9
 haraszt (e) 13
 haresabocs 144
 HARFF ARNOLD 28
 harsag 360
 Harság 193
 Harsány 111, 193
 HARSÁNYI ISTVÁN 123,
 291
 Hattyú (cs) 81
 háványos 188
 hazulnét 460
 Héder- 251
 HERMAN OTTÓ 70, 189,
 319
 hevér 370
 hidas 369
 hidegsók 462
 hidu 332
 híg víz (j) 378
 hirtüetlen 430
 hókusz pókusz 72
 Holnap (cs) 81
 homok (e) 113
 HORGER ANTAL 28, 212,
 353
 BÁRÓ HORNIG KÁROLY
 434
 hornyák (e) 270
 HORNYÁNSZKY GYULA
 245

- HORNYIK JÁNOS 319
 horog (j) 38
 HORVÁTH CYRILL 452
 HORVÁTH ENDRE 190
 hosszúgöncz 43
 hősköltemény 275
 HUNFALVY PÁL 384
 Hunnia 177, 240
 húnnyor 22
 huréjt 332
 hutykora 201
 húzódik (j) 332
 húzog 430
 -ias, -ies 265
 -iatlan 265
 idétt (j) 379
 igálkodik 188
 igaztalan 264
 ikeg 430
 iker (e) 340
 ildom (e) 113
 illankázik 332
 illant 332
 illyesmi 290
 ilvány 48
 imádságos halott 318
 imáld 28
 Imre 156
 infáteriszt 384
 innyalavó pénz 453
 inpók 325
 Iplik napkor 239
 ipszilon 384
 irandana 288
 irandja 288
 iroda 48
 irodalom 229
 íróház 48
 irtás (j) 43
 isling 379
 ispiláng 435
 istenekedik 188
 Istók 193
 istorizál 43
 iszalag (e) 13
 iszkiri (j) 382
 itó 127
 iva(fa) 69
 Ivád 68
 Ivánka 194
 j ∞ gy 349
 Ják 106
 Jákó 154
- JAKUBOVICH EMIL 184,
 195, 205
 Jakus 196
 Jancsó 194
 Jankó (j) 357
 János áldása 26
 János pohara 26
 jassz 302
 jasú, jaskú 91
 jégel 369
 jegenye (e) 268
 jéghónaaljú 188
 jelbe vesz 379
 jelentéktelen 263
 Jóka 194
 Józsa 194, 281
 kábamalom 188
 Kaban 301
 kacsafi 325
 kacza 334
 kaczag 360
 kád (e) 9
 Kaján (cs) 82
 kajbálkodik 332
 kajon (e) 119
 káka (e) 9
 kalász (e) 13
 kaliber (e) 358
 kallantýús 139
 kallott (j) 188
 KÁLMÁNY LAJOS 320
 KÁLNOKI IZIDOR 303
 kampecz 329
 kancsó (e) 113
 kangara 91
 kanilkó 334
 kantár (e) 9
 kántus 43
 kanyaró (e) 115
 kápiczán (j) 333
 Kaplyon 300
 kapu (e) 9
 kár (e) 13
 KARÁCSONYI JÁNOS 31,
 150, 153, 297, 300,
 395
 Karcsa 247
 karó (e) 9
 KÁROLYI ÁRPÁD 385
 kartács (e) 358
 Kartal 247
 karturáras 334
 kasirkó 335
- Katicza 252
 kecske (e) 110
 kecske-bögető 315
 kecskerokka 140
 kecskerózsa 23
 kedves (j) 384
 kedvezőtlen 265
 Kele 287
 KELEMEN BÉLA 218
 kelengye (e) 110
 Kém (cs) 82
 KEMENES PÁL 174
 keménykedik 378
 kender (e) 110
 Kengyelfutó (cs) 82
 kép (e) 110, 359
 kepe (e) 110
 Képfaragó (cs) 371
 keptet 380
 kereggardom 360
 kerékalja 188
 keringózik 335
 Kerítő (cs) 83
 kerregő puska 378
 KERTÉSZ MANÓ 166, 266,
 321, 361
 keselyseggű 188
 késztelen 264
 kételkedem (j) 333
 Kéténejű (cs) 83
 kezebeli 333
 kezükre (e) 2, 4
 kéztevő 4
 keztyű (e) 4
 khedive (e) 461
 kiált 28
 kibazsint 90
 kibéczéz 282
 kicsinkó 335
 Kicsiny (cs) 83
 kifli 287
 kigyófü 23
 kilincs (e) 394
 kiki 293
 kikimind 293
 Kiliti (e) 287
 kimind 293
 király (e) 13
 kivallott 430
 klaufár 453
 Kobak (cs) 83
 kocsány (e) 112
 kóka 335

- kolokány (e) 9
 KOMÁROMY LAJOS 419
 komisz 329
 komló (e) 113
 komolytalan 262
 konkoly 20
 kópé (e) 409
 kopó (e) 113
 kopófülü 43
 kopolyú (e) 201
 Koponyás (cs) 372
 korányosan 380
 kóró (e) 113
 KOSZTOLÁNYI ZOLTÁN 126
 kotlik 379
 kotyor 430
 kótyvány 140
 kovács (e) 27
 Kovács Dezső 126
 Kovács János 320
 Kovács Márton 35
 kovász (e) 13
 Köcse 111
 Köpcsény 111
 könyvezímek rago-
 zása 336
 köppő 325
 kör 367
 körögdet 325
 körömkapta 325
 körött 367
 Kötöny 461
 követ (j) 188
 kövő 4
 közeldibe 188
 közeleg 367
 közfa 4, 44
 közibénk 191
 közköpü 4
 közküllő 4
 közönséges-mi 290
 közszij 4, 44
 kraffi 287
 krampásmadár 381
 KRÄUTER FERENCZ 203,
 403
 KRÉSZNERICS FERENCZ
 383
 krisztusfa 83, 288
 kromuki 315
 KROPF LAJOS 228
 Kubin 104
 kukaczhajtófű 24
 kukoricza-müle 381
 kukucska (j) 333
 kukul 335
 KUNOS IGNÁCZ 107, 179
 kupa (j) 381
 Kurd 301
 Kuthen 461
 küldött farkas 321
 küldött ördög 320
 küvő 4
 küszküllő (e) 4, 44
 küszküpü 4
 Lábbali 382
 Laczk 150
 LACZKÓ GÉZA 102
 lágyaz 184
 lájbi bunda 382
 Lajos (e) 395
 lakat (e) 396
 Lakatgyártó (cs) 372
 lánkötél 372
 lapatyol 140
 lappang 28
 latán 322
 láthatatlan 10
 láthottak 10
 latin 322
 Leánysoka 255
 lécső 43
 lezifráz 378
 légyfű 23
 LEHR ALBET 355, 384
 lekeleficzél 380
 lekoboz 332
 léleklükő 140
 Lencsés (cs) 373
 lenevez 188
 lennek 43
 lepeg 335
 lész, lesz 452
 leszemetelődik 140
 LÉVAY JÓZSEF 328
 levegő 34, 273
 levetlen 188
 levillángzik 332
 libbedt 381
 liknyúl 380
 limbafa 17
 Lisztes (cs) 373
 lotyó 202
 Lőkös 150
 lövedék 357
 löveg 357
 Lóvér (cs) 235
 Lúgos (cs) 373
 lúdfi 325
 lúding 381
 luhajkodik 333
 lurkó (e) 423
 lusta (j) 430
 ly > j 353, 425
 MADZSAR IMRE 341
 mafla (j) 43
 Magzó (cs) 235
 magyalfa 17
 Majsa 194
 mák (e) 13
 makkfa 17
 malacz (e) 13
 Malomsok 257
 málonfekvő 236
 mamó 430
 mankó (j) 335
 Marcsa 236
 Marci 252
 Marha (cs) 236
 Markos 199
 márt (j) 140
 MARTHA JULES 185
 Másfél (cs) 373
 máski 290
 matraguna 335
 MÁTYÁSI JÓZSEF 168,
 308
 máz (e) 13
 mázlós 140
 mazúr 43
 medencze (e) 252
 medve (e) 268
 medvekocsány 23
 még (j) 334
 megabézol 91
 megczir 43
 mégerelni 333
 megsztringol 5
 meggöböröződik 380
 megigazul 380
 megmúlik (j) 335
 megnyakáz 333
 megoldalít 188
 megpislakodik 333
 megpöcczint 333
 megrájesuloz 378
 megrökken 91
 megvetkezik 188
 melenget 28

- MELICH JÁNOS 13, 31,
42, 70, 72, 75, 109,
121, 133, 180, 203,
212, 221, 223, 338,
341, 384
mérceze (e) 254
Merő (cs) 374
Mester (cs) 276
mester (e) 398
MÉSZÁROS GYULA 296
MÉSZÖLY GEDEON 121,
192
metszetecukor 73
METZ VILMOS 260
Mihók 193, 357
MIKKOLA J. J. 359
MIKSZÁTH KÁLMÁN 271
mindannyi 331
mindegysipka 140
mind elment 316, 446
minden 293
mindenhol 366
mindenik 291
mindenki 289, 384
mindünnen 366
Miske 194
Miskolcz 124
mocsárfa 19
mód (e) 255
molnárinas (j) 381
monmulato 277
mordár 277
Mórocz 277
muczuk 380
MUNKÁCSI BERNÁT 27,
51, 67, 295, 298,
384
musdalfa 17
mustár 401
Muszka (cs) 277
Nagyfejű (cs) 277
NAGY GÉZA 246, 297,
300, 338, 340, 396
NAGY GYULA 257, 452
Nagykőrös (e) 69
nagyöregapa 378
nálamnál 444
nálunknál 431
Nándor 277
napvesztegető (j) 382
Negédes (cs) 277
NÉGYESY LÁSZLÓ 157
nemehagyott 207
NÉMET GÁBOR 126
népesedés 275
népszerűtlen 265
neveletlen újj 325
nevezendődik 188
niuncsicúr 140
nyáfrás 43
Nyakazó (cs) 374
nyakbavaló 188
Nyakvágó (cs) 278
Nyárárd 28
nyárfa 16
Nyársapát (e) 69
nyavalya (e) 354
nyaviczkol 379
nyelvkelet 229
nyenyere 378
Nyereggyártó (cs) 374
nyesztet 140
nyilas 188
nyitik 96
nyizgó 91
nyombeadás 369
nyomog 430
nyögöm (j) 333
nyúka 43
Obak 381
obsit 117
odébb gondolkodott
(j) 333
Odor 251
oktalan 263
ól (e) 9
oláh (e) 13
olajos kendők 271
Olajverő (cs) 374
olló (e) 113
ollyasmi 290
óraszak 189
orbonás 278
Ordas (cs) 279
ordibál 334
Orgoán 281
ormán 278
ormó 133
oroszlán (e) 9
orras 335
Orros (cs) 374
országul mulató 273
orunuk? 279
Orvos (cs) 375
osztóperez 189
osztrák (e) 462
-ótlan, ötlen 265
otthonosság 380
Ódön 279
Ördögboroda 21
ördög rakolya 23
öreg baj 378
össze 33
összeadar 336
összecsönkörösödik 380
ótike 91
Ötömös 461
PAASONEN HENRIK 9, 27,
359
PAIS DEZSŐ 144, 195
pájn 83
pajtás 187
Pajzsgyártó (cs) 375
Pál 98
Palaczkos (cs) 280
palást (e) 13
palatindli 83
Pálbeli 270
pálca (e) 252
Páld 151
paléta 335
Palkó 194, 280
pálmafa 17
pampó 334
pangat 189
pangréz 84
PÁNTY VUKOSZÁVA 3
Panna 106
pantifer 91
papajka 43
PÁPAY JÓZSEF 51, 59,
384
pápista (j) 140
pápocs 431
Papsoka 255
Papűző (cs) 428
paracskó (e) 155
PARÁSZKA GÁBOR 92,
240
Párizs 401
párkán-szoknya 84
parusia 84
paszport 84
patácska 335
patasi 382
patav-ruha 84
patella 84
patkahájas 140
patkánynyúl 380

- patrizál 43
 pattag 360
 Pattantyús (cs) 375
 patyog 140
 Pázsitos (cs) 375
 Pecsétes (cs) 375
 pejvás kecz 431
 pellengér (e) 408
 Pendítő (cs) 280
 pengyó 365
 Pénzés (cs) 375
 pepe (j) 335
 pernehajter 84
 perten-szoknya 84
 pesti nyelv 302
 Pét 106
 Péter 99
 Peterd 151
 peterdáncz 381
 peterke 454
 Petes 198
 Petics 326
 Petk 150
 Petó 154
 PETZ GEDEON 435
 pillangó (j) 140
 pilleg 381
 pincze (e) 252
 pintér-poll 84
 piócza (e) 252
 pipa (j) 333
 pislis 84
 Pista 107
 pitu 141
 plafony 284
 pocsifka 84
 pódít 141
 Póka 194
 pókafi 325
 pokolegyháza 240
 pompadurszínú 83
 PONORI THEWREWK EML
 240, 384
 porcs (e) 250
 porcsin 250
 porong 326
 poronty (e) 187, 409
 porzol 325
 PÓSFAL JÁNOS 186
 Pótincza 281
 pótlék 275
 Potrohos (cs) 375
 POZSÁR ISTVÁN 321
 pőczikél 431
 pörnyevágó 141
 pöslet 141
 prédikációs halott
 318
 previcz 84
 prézma 91
 PRÖHLE VILMOS 341
 pruczka 84
 ptrüszentó gyökér 23
 puka 141
 pulidercs 84
 puncsantli 84
 punki 334
 puntispány 84
 pupiska 43
 puplik 43
 púró 141
 pusér (e) 454
 PUTNOKY IMRE 126, 240
 PÜNKÖSTI MÁRIA 212,
 399
 Rabszolga 230
 rácz (e) 13
 Radó 156
 BR. RADVÁNSZKY BÉLA
 319
 ragyog 359
 rajeci-bőr 84
 rajta múlik 220
 RÁROSI JENŐ 328
 rárnzás 85
 rang 232
 Raposka 255
 rázsmunka 85
 rebelia 85
 redősvas 326
 régenség 85
 REGULY ANTAL 51
 rém 329
 rendelkezik 367
 rendes (j) 314
 részegfü 22
 Retkes (cs) 326
 RIEDL FRIGYES 230,
 290
 ripp-ropp 189
 rogyog 359
 rohumfa 381
 rohalar 85
 romlás 327
 rosiéreg 325
 Rostás (cs) 375
 rosnicza 370
 rothanyag 431
 rozsnok 21
 rögtön fizess (j) 333
 röstelt étel 335
 RUBINYI MÓZES 271, 353
 SÁGI ISTVÁN 126
 sajb 85
 SAJÓ SÁNDOR 417
 sajoj 319
 Sajtós (cs) 375
 salandár 85
 salgat 319
 Sálgod 28
 sámla 85
 Samu (j) 357
 Sándor 100, 327
 sár (e) 9
 Sárfő 127
 Sarkantyúgyártó (cs)
 327
 Sarkantyús (cs) 375
 sárkány (e) 9
 sarló (e) 9
 sarsét 85
 sáru (e) 9
 sás (e) 13
 sátor (e) 9
 SCHLANDT HENRIK 316
 SEBESTYÉN GYULA 245
 Sebő 103
 Sebők 193
 sejteni 86
 Selymes (cs) 328
 SEMSEY ANDOR 433
 senczeffl 185
 sereg (e) 110
 serhafia 85
 sértelem 85
 settyegés 43
 sikerület 378
 síkság 230
 sillám 431
 SIMAI ÖDÖN 3, 126, 290
 SIMONYI KÁLMÁN 354
 SIMONYI ZSIGMOND 27,
 57, 68, 98, 115, 127,
 152, 176, 204, 207,
 222, 255, 348, 384
 390, 394, 397, 436
 síndeszka 328
 Sirásó (cs) 328
 siska (j) 382, 431

- sivalló 431
 slamasztika 329
 Sógor (cs) 376
 „Sok“ 255
 -soka 255
 Somogy 197
 songa 85
 Sótörő (cs) 328
 Sóvágó (cs) 111, 376
 Sörös PONGRÁCZ 129
 Sörte (cs) 376
 spiczi 85
 srápnél (e) 358
 STEINER ZSIGMOND 436
 steklis 83
 stézli 91
 STOCKI R. 363
 STUMME HANS 28
 subicza 253
 sugár 161
 sugárlás 74
 SUHAJDA LAJOS 212
 suháng 161
 suharcz 161
 suhé 161
 suholni 43
 Sujtó (cs) 328
 sumonti 431
 susnyalek 379
 sűrű (j) 43
 süvenkedik 43
 SZABÓ LAJOS 347
 szakácska (j) 332
 szakál (e) 9
 szakállas farkas 321
 szál (e) 9
 szalad, fn. (e) 13
 szalamia-gomb 86
 B. SZALAY IMRE 240
 Szalonnás (cs) 376
 szám (e) 9
 SZAMOTA ISTVÁN 127
 szán (e) 9
 Szapora (cs) 376
 szappanfű 24
 szapu (e) 9
 szardut 86
 szarka lúd 378
 SZARVAS GÁBOR 100,
 384, 394, 405
 SZÁSZ KÁROLY 302
 szatócs (e) 9
 szederj 251
 szederjín 251
 szeg (j) 431
 szék (e) 110
 szél (e) 110
 szelencze (e) 252
 szelid-csipke 86
 SZÉLL FARKAS 180
 széltelen 263
 szemecz 86
 személylegesen 189
 SZEMKŐ ALADÁR 75
 szemrehi 86
 széna (e) 103
 SZENDREY ZSIGMOND 92,
 133
 SZENTHE PÁL 322
 Sz. János áldása 24
 Sz. János pohara 24
 Szepesség 94
 szeple 335
 szer (j) 441
 szerencse (e) 71
 szerszamos (j) 443
 SZIDAROVSKY JÁNOS
 126, 361
 Szigonyos (cs) 426
 szikrádizik (j) 189
 SZILÁDY ÁRON 2, 130,
 452
 Szilágy 193
 SZILÁGYI ADÁM 222
 SZILASI MÓRICZ 98
 SZILY KÁLMÁN 69, 119,
 207, 221, 254, 325,
 355
 ID. SZINNYEI JÓZSEF 191
 SZINNYEI JÓZSEF 7, 62,
 128, 150, 156, 222,
 384
 Szirtes (cs) 426
 szofra 179
 Szolnok 124
 SZOMORY DEZSŐ 303
 szomoryzmus 88
 szotyó 202
 szóktetőfű 22
 szömölcs 251
 szömölcsey 251
 Szórös (cs) 426
 szös (j) 381
 Szöske (cs) 427
 szövény 87
 szövevényes 370
 szövönnyeg 87
 szulák (e) 13
 szűcs, szűcs (e) 27
 Tábornok 365
 TAGÁNYI KÁROLY 245,
 296, 341, 388
 takács (e) 27
 -talan, -telen 263
 tálnok (e) 252
 tamáska 87
 tanarok (j) 382
 tantervhez írta 288
 tanú (e) 9
 taplófejű récze 378
 Tapolca (e) 252
 tar (e) 9
 taraczk (e) 358
 Tarcsa (e) 195
 tarczond 87
 tárgy (e) 403
 tarifa (j) 91
 Tarisznyás (cs) 427
 tarló (e) 9
 Tas 338
 táskatészta 188
 Tata 104
 Tátra 75
 Tátrafüred 35
 távára 36
 távészó 35
 Tege 301
 teker (e) 110
 teknő (e) 110
 GR. TELEKI LÁSZLÓ 309
 teleklábja 272
 Teletlen (cs) 427
 tenger (e) 110
 tépeledett 87
 tepsző 87
 terbekháló 87
 terempt 122
 természetes gyermek
 239
 tesszinka 87
 tette rossz 189
 teve (e) 110
 tevéketlen (e) 263
 tézslakezű 335
 THALLÓCZY LAJOS 395
 Thonuzoba 300
 THURY JÓZSEF 297
 ticsájner 87
 Tihany 104

- tilni 431
 tinó (e) 113
 TINÓDI SEBESTYÉN 1
 GR. TISZA ISTVÁN 262
 Tiván 248
 tokoló 43
 tól = tó 332
 TOLNAI VILMOS 36, 126,
 230, 290, 355, 394,
 457
 tombác (e) 432
 tonvad 323, 423
 topoly (e) 16
 toporkál 334
 Torontál 295
 torpad 288
 torvad 323, 423
 Tósok 257
 totemismus 245
 tó = tövő 4
 Töbör 341
 Töbörösök 341
 Töbör-Ethe 341
 tölgyfa 17
 töltős 332
 tömlőcz (e) 252
 Tömör 339
 Tömörd 339
 Tömörkény 339
 törkölő 189
 Törpe (cs) 428
 Törvény (cs) 428
 tövik 4, 425
 tráget 8
 trájtrótos 87
 traktéros 189
 trenzli 138
 TRÓCSÁNYI ZOLTÁN 33,
 126, 129, 225
 TURI MÉSZÁROS ISTVÁN
 92
 Turul 297
 tűzok (e) 113
 tűhűsk 335
 Tükrös (cs) 428
 tülemtül 444
 tűzködik 378
 tyúkfí 325
 tyúkszemvirág 431
 Udvar (e) 252
 udvariatlan 265
 udvarnok (e) 252
 ugrósvers 189
 Új-földesúrt 272
 úkor 48
 ulicza 254
 utcza (e) 254
 üszög 21
 -ütlen 265
 Vaczakol 192
 vadócz 21
 vājling 91
 vajtakó 431
 vakmerés 462
 valószínűtlen 265
 váloszszanak 10
 valótlán 264
 VÁMBÉRY ÁRMIN 191,
 246, 297, 300, 318,
 338
 vancollás 368
 VÁRADI ANTAL 287
 vargabetű 266, 361
 vargát ránt 239
 VARGHA DAMJÁN 5
 VARJÚ ELEMÉR 31
 vartyag 360
 vas (j) 329
 Vasfazékgyártó (cs)
 428
 vasvályog 362
 védér (e) 103
 velesz 138
 vendég-férj 117
 vendég-házasság 117
 vendég-szár 138
 vendég-zabla 138
 véniczfa 19
 véren ér 138, 233
 veres-gyurkó 355, 423
 vermelő 333
 verődísznó 319
 vér söpreje 325
 vetreng 118
 Vida 153
 Vilmány 281
 VIKÁR BÉLA 435
 virgínás 118
 virityül 379
 vísa 43
 VISKI KÁROLY 227
 visszaczófol 324
 VISZOTA GYULA 288
 vitelés 139
 vitézi vers 275
 Vízgázló (cs) 79
 vobiskol (e) 359
 vonás márvás 139
 vonás peták 139
 R. VOZÁRY GYULA
 273
 Völgyes (cs) 429
 Vörösorrú (cs) 428
 WERTNER MÓR 297
 WESZELY ÖDÖN 271
 WICHMANN GYÖRGY 59,
 259
 Zákányos 378
 zángor (e) 336
 zánk (e) 336, 362
 zászpa 22
 Zemplén 122
 zenge-zunga (j) 334
 zenkő 91
 zenkőz 91
 zerge (e) 110
 ZLINSZKY ALADÁR 418
 zofra 179
 ZOLNAI GYULA 30, 212,
 319, 452
 zongor 298
 zöld görög 325
 Zöldes (cs) 429
 zörgető 139
 zupp 283
 zsacsckó (e) 194
 zsarám 431
 Zsiga 153
 zsigorodik 334
 ZSINKA FERENCZ 420
 zshivány 139
 zshivár 139
 zsobolyog 380
 zsurma 331

X. ÉVFOLYAM.

1914 JANUÁR.

1. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

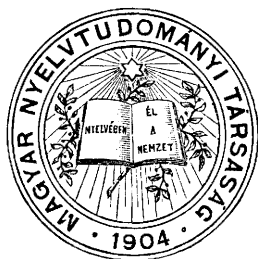
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

91. FÜZET

1914 JANUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1914.

TARTALOM.

	Lap
Tinódi egyik helyének magyarázata, <i>Mészöly Gedcon</i> -tól	1
Régi török jövevényszavaink hangtani tanulságaihoz, <i>Horger Antal</i> -tól	7
A magyar botanikai szótárból, <i>Gombocz Endré</i> -tól	15
Szent János áldása, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	24
Kisebb közlemények: Török jövevényszavaink hangtanához, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Magyar szavak Ritter Arnold von Harff útikönyvében, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; A Gyulafehérvári Glosszák nyelvjárásához, <i>Erdélyi Lajos</i> -tól	27
Szó- és szólásmagyarázatok: Ajtony, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól; Össze, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól; Hösköltemény. Levegő, Tátrafüred, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Távészó, Sejtenti, <i>Sági István</i> -tól; Felesigázás, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	31
Nyelvtörténeti adatok: <i>Jakubovich Emil</i> -tól és <i>Madzsar Imré</i> -tól	38
Népnyelv: Tájszók, <i>Horváth Sándor</i> -tól; Küszküllő, <i>Paal Gyulá</i> -tól; A betyárság kifejezései, <i>Lehr Albert</i> -tól	43
Levélszekrényünk: 1—6.	47
Borítékon: Értesítés. — Jelöléseink magyarázata. — Hangjeleink.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

JELÖLÉSEINK MAGYARÁZATA.

Szótárainkra s egyéb forrásművekre hivatkozva, helyikimélés okaért következő jelölésekkel élünk:

- Ball.*: Ballagi Mór szótárai. A zárjelbe tett szám a megjelenés éve.
Bart.: Bartal Antal, A Magyarországi latinság szótára, 1901.
Beszt.: Besztercezi szószedet (kiad. Finály H.).
C.: Dictionarium Calepini, 1585 (kiadta Melich, Budapest, 1912) és 1590.
Codexek: *Apost.*: Apostolok méltósága 1521 (Nyelvmvl. VIII.); *BirkC.*: Birk codex (XV.); *CornC.*: Cornides codex (VII.); *CzechC.*: Czech codex (XIV.); *DebrC.*: Debreczeni codex (XI.); *DomC.*: Domonkos codex (III.); *DöbrC.*: Döbrentei codex (XII.); *EhrC.*: Ehrenfeld codex (VII.); *ÉrsC.*: Érsekújvári codex (IX—X.); *FestC.*: Festetics codex (XIII.); *GömC.*: Gömör

X. ÉVFOLYAM.

1914 FEBRUÁR.

2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

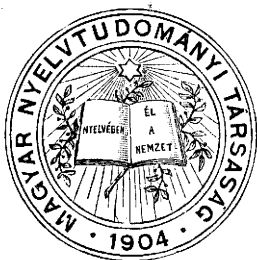
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

92. FÜZET

1914 FEBRUÁR

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1914.

TARTALOM.

	Lap
Visszatekintés, <i>Szinnyei József</i> -től	49
A magyar ősi mondat sajátosságai; <i>Kertész Manó</i> -tól	57
Egy fűzfá-név, <i>Pais Dezső</i> -tól	68
Szó- és szólásmagyarazatok: Hókusz-pókusz, <i>Sági István</i> -tól; Alvé, Gyutacs, Suzárlás, <i>Csefkő Gyula</i> -tól	72
Kisebb közlemények: Tátra, <i>Pulnoky Imre</i> -tól; Francziás h a magyarban, <i>Szigetvári Iván</i> -tól; Hírlapokból szedett hasonlatok, <i>Sági János</i> tól	75
Nyelvtörténeti adatok: <i>Jakubovich Emil</i> -tól és <i>Moenich Károly</i> -tól . . .	78
Rovás: Szomorvymusok a Nemzeti szinpadján, <i>Horváth János</i> -tól . . .	88
Népnyelv: A betyárság kifejezései, <i>Lchr Albert</i> -tól; Tájszók Bölcskéről, <i>Bujdos János</i> -tól; Szólások, <i>Benkóczy Emil</i> -tól; Párbeszéd, <i>Herman Ottó</i> -tól; Népnyelvi adatok beküldői	90
Társasági ügyek: LIX. Választmányi ülés (1913 november 18-án); XLV. Főloivasó ülés (1913 november 18-án); LX. Választmányi ülés (1913 december 16-án); XLVI. Főloivasó ülés (1913 december 16-án)	92
Levélszekrényünk: 7—16.	94
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők névsora. — A M. Nyelvtudományi Társaság tisztikara és választmánya 1914-ben.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1913 december 31-ig

1913-ra tagdíjat fizetett: Czollner László, Erdős Jeromos, Gulyás István, Mészöly Gedeon, Ojansuu Heikki, Pruzsinszky János, Vázsonyi Izidor (I. részl. 5 kor.). Összesen (I. 89. füz.) 4359 korona.

1913-ra előfizetett Orsova: All. elemi isk., Szabadka: Városi Magyar Főgimnázium. Összesen (I. 89. füz.) 3890 korona.

1914-re tagdíjat fizetett: Alexander Bernát, Darvas Adolf, Ecséri Lajos, Györgyey Illés, Magyary Géza, Nagy Ödön, Paal Gyula, Pap Károly, Perényi Adolf, Schack Béla, Schmidt József, Gr. Teleki Tiborné, Thienemann Tivadar (I. részl. 5 kor.), Tóth Károly, Vásárhelyi Imre. (Összesen 145 korona.)

1914-re előfizetett Budapest: Angol kisasszonyok, Gyakorló főgimnázium, Eperjes: Gör. k. polg. fiúiskola, Komárom: Czuczor Önképző (I. részl. 5 kor.), Nagybecskerek: Községi főgimn., Nagyvárad: Honvéd-hadapródiskola, Pécs: Honvéd-hadapródiskola, Vimmerth M. (Összesen 75 korona.)

1914-ben január 31-ig

1913-ra tagdíjat fizetett: Bárdos Rezső, Darkó Jenő (I. részl. 5 kor.), Fest Sándor, Jakubovich Emil (II. részl. 5 kor.), Munkácsi Bernát, Námesy Medárd, Schubert Anna, Tiringner Béla. Összesen (I. főntebb) 4429 korona.

1913-ra előfizetett Balassagyarmat: Főgimn., Eperjes: Coll. Magyar Társaság, Halas: Ref. főgimn., Mezőtúr: Ref. főgimn., Orsova: All. elemi iskola, Sepsiszentgyörgy: Székely Mikó-Coll, önképzőköre. Összesen (I. főntebb) 3950 korona.

1914-re tagdíjat fizetett: Altschul Adolf, Gr. Apponyi Lajosné, Gr. Apponyi Sándor, Ascher István, Bakó Sándor, Baksay Sándor, Balassa József, Bánóczy József, Barabás Samu, Bátky Zsigmond, Baumgartner Alajos, Békefi Remig, Benő Béla, Berczik Árpád, Berghoffer Károly, Bogdánfy Ödön, Csoma József, Dóczy Imre, Dongó Gyárfás Géza, Dósa Imre, Erdélyi Pál, Erdős János, Farkas Sándor, Freckay János, Gárdonyi Géza, Gönczy Béla, Gyárfás Tihamér, Gyömörey Vincze, Györy Árpád, Gyulai-Gaal Gaston, Horger Antal, Ilosvay Lajos, Jakubovich Emil, Jambrikovics László, Iványi Béla, Karácsonyi János, Gr. Károlyi Gyuláné, Kherndl Antal, Kicska Emil, Kis Erős Ferencz, Klein Ede, Klinda Teofil, Kollányi Ödön, Kovács János (Budapest), Köpe Viktor, Lévay József, Lukács József, Madarassy László, Mader Béla, Magyary-Kossa Gyula, Medveczky Károly, Mészöly Gedeon, Mohai Lajos, Molecz Béla, Nagy Akos, Óvári Ferencz, Pap Illés, Pálfi Márton, Pap József, Pápay József, Papp Gábor, Perczel György, Pintér Sándor, Puky József, Rajner Lajos, Remenár Elek, Réthei Prikkel Marián, Schulek Géza, Szabó Béla, Szabó Endre, Szabó Imre, Szalay László, Szász Károly, Gr. Széchenyi Domonkos, Szigetvári Iván, Szűts Béla, Tajthy Ferencz, Thallóczy Lajos, Thirring Lajos, Tolnai Vilmos, Tomcsányi Móricz, Tömlő Lajos, Tragor Ignác, Urbányi Karolina, Vághó Ignác, Végth Arthur, Viszota Alajos, Viszota Gyula, Vurglich Gusztáv, Zoltvány Irén, Zsíros Lajos. Összesen (I. főntebb) 1055 korona.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
tisztikara és választmánya
1914-ben.

Elnök : Szily Kálmán.
Alelnök : Szinnyi József.
Titkár : Gombocz Zoltán.
Jegyző : Horger Antal.
Pénztáros : Trócsányi Zoltán.

Budapesti választmányi tagok :

Asbóth Oszkár	Kertész Manó	Simai Ödön
Beöthy Zsolt	Komáromy Lajos	Simonyi Zsigmond
Erdélyi Lajos	Lehr Albert	Tagányi Károly
Frecskay János	Melich János	Tolnai Vilmos
Gyomlay Gyula	Nagy Gyula	Vargha Damján
Herman Ottó	Négyesy László	Vikár Béla
Horváth János	Sebestyén Gyula	Viszota Gyula

Vidéki választmányi tagok :

Csengeri János (Kolozsvár)	Paal Gyula (Maros-Vásárhely)
Dézi Lajos (Kolozsvár)	Pap Károly (Debreczen)
Erdélyi Pál (Kolozsvár)	Pápay József (Debreczen)
Karácsonyi János (Nagyvárad)	Réthei Prikkel Marián (Esztergom)
Kardos Albert (Debreczen)	Szilády Áron (Kiskun-Halás)
Mészöly Gedeon (K.-Szt.-Miklós)	Zolnai Gyula (Kolozsvár)

codex (XI.); *GuaryC.*: Guary codex (XV.); *GyöngyC.*: Gyöngyösi codex (II.); *HorvC.*: Horváth codex (VI.); *KazC.*: Kazinczy-codex (VI.); *KeszthC.*: Keszthelyi codex (XIII.); *KrisztL.*: Krisztina Legenda (VII.); *KulcsC.*: Kulcsár codex (VIII.); *LázC.*: Lázár Zelma codex (XV.); *LobkC.*: Lobkowitz codex (XIV.); *MargL.*: Margit Legenda (VII.); *MünchC.*: Münchener codex (I.); *NádC.*: Nádor codex (XV.); *PeerC.*: Peer codex (II.); *PéldK.* = Példák könyve (VIII.); *Piry hártya* (XY.); *PozsC.*: Pozsonyi codex (XIII.); *SzékelyudvC.*: Székelyudvarhelyi codex (XV.); *TelC.*: Teleki codex (XII.); *ThewrC.*: Thewrewk codex (II.); *TihC.*: Tihanyi codex (VI.); *WeszprC.*: Weszprémi codex (II.); *WinklC.*: Winkler codex (II.); *VirgC.*: Virginia codex (II.); *VitkC.*: Vitkovics codex (VII.).

CzF.: Czuczár G. és Fogarasi J., A magyar nyelv szótára 1862—74.
DuC.: Du Čángo, Glossarium mediae et infimae latinitatis.

Fog.: Fogarasi J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.
FUF.: Finnisch-ugr. Forschungen.

Hartl.: Szókönyv, 1827. Kiadta Hartleben K.

Hierolex.: Hierolexikon, írta Nagy János, 1845.

Kass.: Kassai József, Magyar-diák szókönyv 1833—5.

KB.: Kelemen Béla, Magy. és Ném. kézi szótár, 1901 és 1904.

Kreszn.: Kresznerics Ferencz, Magy. Szótár, 1831.

MÁ.: Molnár Albert, Dictionarium, 1604, 1611, 1621, 1708.

Márt.: Márton J. szótárai. A zárjelbe irt szám a megjelenés éve.

MNy.: Magyar Nyelv. Kiadja a Magy. Nyelvtud. Társaság.

MSFOu.: Mém. de la Soc. Finno-ougrienne.

MTsz.: Szinnyei József, Magy. Tájszótár. 1901.

Murm.: Murmellius lat.-magy. szójegyzéke. (Kiad. Szamota I.)

MUSz.: Budenz József, Magyar-ugor szótár.

Ny. Ért.: Értekezések a nyelvtud. köréből. M. Tud. Akadémia.

NyFüz.: Nyelvészeti Füzetek, szerk. Simonyi Zsigmond.

NyK.: Nyelvtudományi Közlemények.

Nyr.: Magyar Nyelvőr.

NySz.: Nyelvtörténeti Szótár, szerk. Simonyi Zs. és Szarvas G.

NyÚSz.: Szily Kálmán, Magy. Nyelvújítás Szótára, 1902, 1908.

Oklsz.: Szamota-Zolnai, Magyar oklevél-szótár.

PP.: Páriz-Pápai, Dictionarium, 1708.

PPB.: Páriz-Pápai-Bod szótára, 1767.

Schl.: Schlägli szójegyzék (kiad. Szamota I.).

SermDom: Sermones Dominicales. Kiadta Szilády Áron, Budapest, 1910.

SimB.: Simonyi Zs. és Balassa J., Magy. és Ném. Szótár, 1899—1901.

SI.: Toldalék a Magy.-Diák szókönyvhöz, Sándor Istvántól, 1808.

SzD.: Kisded szótár, Baróti Szabó Dávidtól, 1784 és 1792.

Sziks.: Szikszai Fabriczius szójegyzéke, 1590. (Kiadta Melich J.)

TMNy.: Simonyi Zs. és Balassa J. Tüzetes magyar nyelvtan.

Tsz.: Magyar tájszótár (1838).

Tzs.: Magy. Tud. Társ. Zsebszótára 1835 és 1838.

UgAl.: Budenz József. Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana.

HANGJELEINK.

I. A magyartól eltérő jelek: t = magy. *ty* | d = magy. *gy* | w = angol *w* ebben: *way* | θ = angol *th* ebben: *think* (zöngétlen) | δ = angol *th* ebben: *that* (zöngés) | G, D, B = zöngétlen *g, d, b* | \check{s} = magy. *s* | s = magy. *sz* | \check{s} = *sj*-forma hang | \acute{s} = *szj*-forma hang | \check{z} = magy. *zs* | \acute{z} = *zsj*-forma hang | \acute{z} = *zj*-forma hang | \acute{x} = német *ch* ebben: *ich* | χ = német *ch* ebben: *ach* | γ = az előbbinek zöngés párja (újjörög γ) | l = olasz *gl* ebben: *figlio* | n = magy. *ny* | γ = magy. *n* ebben: *engem*, hang (tkp. = *äygem, häyγ*) | \acute{e} = *tš* (l. fönebb) | \acute{c} = magy. *cs* | $\acute{č}$ = *tš'* (l. fönebb) | \acute{z} = *dž* | \acute{z} = *dž'* (l. fönebb) | \acute{z} = magy. *ds* | \acute{z}' = *dž'* (l. fönebb) || a = német *a* ebben: *hat* | \acute{a} = magy. *a* ebben: *vas* | $\acute{ä}$ = magy. *e* ebben: *el, erö* | e = magy. *ë* ebben: *mög* | \acute{i} = mélyhangú *i* (*i* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | e = mélyhangú *ë* (*ë* hátrahúzott nyelvvel ejtve) | \acute{o} = tökéletlenül képzett *ë*-féle hang | \acute{o} = tökéletlenül képzett *e*-féle hang. A magánhangzók alatt a \acute{a} és $\acute{ä}$ jelek az illető hangzóknak a rendesnél valamivel nyiltabb, ill. zártabb ejtését jelentik.

II. Mellékjelek: \acute{a} rövid (magánhangzó) | \acute{a} hosszú (magánhangzó) | \acute{a} = orrhangú magánhangzó pl. *ä, ä* (francia *entrée*, fin = *ätré, fä*) | \acute{a} = főhangsúly, pl. *ne'kem* | \acute{a} = mellékhangsúly, pl. *bol'dogsá:ga*.

Hangjeleink használatának szemléltetésére néhány sornyi közismert magyar szöveget közlünk, átírásban:

hō'svērtōl pī'rošuld dā'stēr. šō'hāitvā kō'sōnllāk, nā'mzāti nā'dlētünk nā't tāmātōjā mo'hāč!

X. ÉVFOLYAM.

1914 MÁRCZIUS.

3. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYOIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

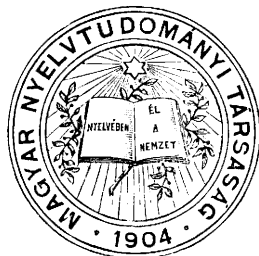
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

93. FÜZET

1914 MÁRCZIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1914.

T A R T A L O M.

	Lap
Keresztneveinkről, I., <i>Melich János</i> -tól	97
Régi török jövevényszavaink hangtani tanulságaihoz, II., <i>Horger Antal</i> -tól	107
Gyöngyösi-magyarázatok, <i>Badics Ferencz</i> -tól	117
Szervetlen mássalhangzók, <i>Kräuter Ferencz</i> -tól	121
Kisebb közlemények: A Nagy Szótárról, <i>Q.</i> -tól; A tihanyi alapító oklevél egy helyéről, <i>Melich János</i> -tól; A Halotti Beszéd „írás- hibái“ és olvasásuk, <i>Erdélyi Lajos</i> -tól	126
Név- és szómagyarázatok: Uraj és Halmaj, <i>Pais Dezső</i> -tól; Égi tűz, <i>Lehr Albert</i> -tól.	131
Nyelvtörténeti adatok: <i>Iványi Béla</i> -tól, <i>Ódöngő Ábel</i> -tól és <i>Moénich Károly</i> -tól	135
Népnyelv: Tájszók, <i>Csokán Pál</i> -tól; Szólásmódok, <i>Id. R. Vozáry Gyula</i> -tól	139
Társasági ügyek: LXI. Választmányi ülés (1914 január 20-án); Jelen- tés a Társaság pénztárának megvizsgálásáról; Költségvetés . . .	142
Levélszekrényünk: 17—21.	144
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A Magyar Nyelvtudományi Társa- ság munkálatai. — Előfizetési felhívás.	

Értesítés.

A *Magyar Nyelvtudományi Társaság* folyóirata: a **MAGYAR NYELV**, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

X. ÉVFOLYAM.

1914 ÁPRILIS.

4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FÖLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

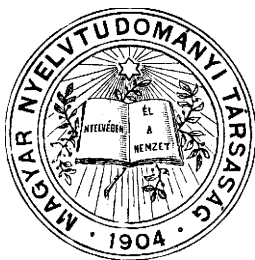
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

94. FÜZET

1914 ÁPRILIS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1914.

TARTALOM.

	Lap
A Magyar Etymologiai Szótár, <i>Szily Kálmán</i> -tól	145
Keresztneveinkről, II., <i>Melich János</i> -tól	148
Irtam volt, irjad, ird és még valami, <i>Márkos Albert</i> -tól	157
A fattyú szó eredete, I., <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	160
Kazinczy Ferencz nyelvvétele, XXXIII., <i>Simai Ödön</i> -tól	167
Szó- és szólásmagyarázatok: Csonk, <i>Lehr Albert</i> -tól; Hunnia, <i>Putnok</i> <i>Imré</i> -tól; Erőd, <i>Melegdi János</i> -tól; Avad, <i>Kemenes Pál</i> -tól; Szofra, zofra, <i>Szemkő Aladár</i> -tól; Bardus — Bárdos, Czinkota, <i>Ernyey</i> <i>József</i> -tól	175
Nyelvtörténeti adatok: <i>Iványi Bélá</i> -tól és <i>Angyal Dávid</i> -tól	181
Kisebb közlemények: Martha könyve a finnugor-etruszk rokonságról, — —-tól; Pósfai János, <i>Ponori Theurewk Emil</i> -tól; Poronty, Pajtás, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	185
Népnyelv: Tájszók, <i>Túri Mészáros István</i> -tól	187
Társasági ügyek: IX. Közgyűlés (1914 január 20-án); Jegyzőkönyvi melléletek	189
Levélszekrényünk: 22—28.	191
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Előfizetők.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

1914 márczius 31-ig

1913-ra előfizetett: Eperjes: kir. kath. főgimn. Összesen (l. 92. füz.) 3960 korona.

1914-re előfizetett: Arad: Áll. főrealiskola, Felsőkeresk. iskola, *Áll. elemi tanítóképző, *Áll. fels. leányiskola, *R. kath. főgimnázium, Baja: Áll. főgimnázium, *Áll. elemi tanítóképző, Balassagyarmat: Áll. főgimnázium, Balatonfüred: Áll. polg. fiúiskola, *Balazsfalva: Gör. kath. főgimnázium, Bártfa: Áll. főgimnázium, Bécs: Geschäfstleitung d. Oest.-Ung. Bank, *Békéscsaba: Áll. fels. leányiskola, Rudolf-főgimnázium, *Belényes: Gör. kath. főgimnázium, Beregszász: Áll. főgimnázium, *Beszterce: Ev. szász főgimnázium, Közs. polg. fiúiskola, Besztercebánya: Áll. polg. iskola, Kir. kath. főgimnázium, *Ev. algimnázium, *Áll. fels. leányiskola, Blauz József, *Bonyhád: Ev. algimnázium, *Brád: Gör. kel. algimnázium, Brassó: Áll. felsőkeresk. iskola, Áll. főreal, *Ev. szász főgimnázium, *Gör. kel. román főgimnázium, *R. kath. főgimnázium, Breznóbánya: Áll. polg. iskola, Budafok: Áll. polg. iskola, Budapest: Akadémia Szótári bizottsága, Cist. Bernardinum, Egyetemi könyvtár, Egyetem Modern Phil. Seminarium, Első Magyar Általános Bizt. Társaság 10 példány, Eötvös-Coll., Áll. fels. leányiskola (Andrássy-út), Veres Pálné-u. fels. leányiskola, *IV. ker. közs. fels. leányiskola és leánygimnázium IV. Váci-u. 43, II. ker. Ponty-u. felsőkeresk. iskola, VI. Izabella-u. felsőkeresk. iskola, II. ker. főreal, IV. ker. közs. főreal, V. ker. áll. főreal, VI. ker. főreal ifj. könyvtára, VI. ker. áll. főreal tanári könyvtára, VIII. ker. közs. főreal, V. ker. áll. főgimnázium, VI. ker. áll. főgimnázium, VII. ker. (Barcsay-u.) főgimnázium, VIII. ker. áll. főgimnázium, X. ker. kőbányai főgimnázium, X. ker. tisztviselőtelepi főgimnázium, Kegyesr. főgimnázium, *László M.-féle főgimnázium, *Az orsz. Nőképző-egyesület leánygimnáziuma IV. Veress Pálné-u., *Orsz. rabbi képzővel kapcsolatos izr. főgimnázium, *Honvédelmi minisztérium elnöki osztálya, József-Műegyetem könyvtára, Kegyesr. Kalazantinum, Képviselőház könyvtára, Kereskedelmi Bank 10 példány, Ludovika Akadémia parancsnoksága, Lipótvárosi Casino, M. mérnök- és építész-egylet, M. Nemz. Múzeum Népr. Osztálya, M. Tisztvis. Orsz. Egyesülete, Osztrák-magyar bank igazgatósága, Osztrák-magyar bank főintézete, Pesti Első Hazai Takarékpénztár 20 példány, V. Honvéd-u. polg. fiúiskola, VII. Damjanich-u. polg. fiúiskola, VIII. Práter-u. polg. fiúiskola, VIII. Homok-u. polg. fiúiskola, VI. Váci-körúti polg. leányiskola, VIII. Práter-u. polg. leányiskola, IX. Mester-u. polg. leányiskola, Technológiai iparmúzeum, *Csáktornya: Áll. elemi tanítóképző, Csikszerecsény: R. kath. főgimnázium, Csurgó: Ref. főgimnázium tanári könyvtára, *Áll. elemi tanítóképző, Czegléd: Áll. főgimnázium, Debreczen: Főiskolai anyakönyvtár, Bölcsészeti Seminarium, Áll. főreal, Debreczeni Casino, Dés: Áll. főgimnázium, *Déva: Áll. főrealiskola, *Áll. elemi tanítóképző, *Eger: Áll. főrealiskola, *R. kath. fels. leányiskola, *Eperjes: Áll. tanítónőképző, Angol kisasszonyok, Ev. Coll. könyvtára, Érsekújvár: R. k. polg. leányiskola, Közs. kath. főgimnázium, Erzsébetváros: Áll. főgimnázium, Esztergom: Főgimnázium tanári könyvtára, *Felsőlövő: Ev. főgimnázium, *Fiume: Áll. fels. leányiskola, Áll. főgimnázium, Fogaras: Áll. főgimnázium, Gábor Rudolf Zágráb, Gansel Lipót Trencsén, *Gyöngyös: Áll. főgimnázium, Gyöngyös: Ref. főgimnázium, Győr: Áll. fels. leányiskola, Áll. főreal, *Allami tanító-

* A csillaggal jelöltek részéről félévre 5 kor.

képző, *Gyulafehérvár: R. kath. főgimnázium, *Hajdúböszörmény: Ref. főgimnázium, *Hajdunánás: Főgimn. Önképzőkör, Ref. főgimn., Halas: Ref. polg. leányiskola, Hódmezővásárhely: Városi közkönyvtár, *Igló: All. el. iskolai tanítóképző, Ev. főgimnázium könyvtára, Ipolyság: All. főgimnázium, Jászberény: Főgimnázium, Kaposvár: Somogy vm. könyvtára, *Káransebes: All. főgimnázium, Karczag: Ref. főgimnázium, Kassa: All. főreál, Prem. főgimnázium, All. fels. leányiskola, Kecskemét: Városi közkönyvtár, All. főreál, Felső keresk. iskola, Ref. főgimnázium, Keszthely: Kath. főgimnázium tanári könyvtára, Kilian könyvkereskedő Budapest 5 példány, *Kiskunfélegyháza: R. kath. főgimnázium, *All. el. iskola tanítóképző, Kispest: All. polg. leányiskola, Kisújszállás: Ref. főgimnázium könyvtára, Kiszvárd: All. polg. iskola, Kolozsvár: R. kath. főgimnázium, All. tanítóképző, All. polg. fiúiskola, Ref. Kollégium, Unit. Koll. könyvtára, *All. fels. leányiskola, Komárom: Benczés főgimnázium, Czuczor Önképző II. R. (5 kor.), Körmen: All. polg. fiú- és leányiskola, Körömczébánya: All. főreáliskola tanári könyvtára, *Kőszeg: Ev. fels. leányiskola, Főgimn. tanári könyvtára, Kunszentmiklós: Ref. gimnázium, Léva: *All. el. iskolai tanítóképző, *Piarista főgimnázium, Irgalmas nővérek, Liptószentmiklós: All. polg. iskola, Losonc: All. főgimnázium, *All. el. isk. tanítóképző. *Lőcse: All. fels. leányiskola, Lugos: All. főgimnázium, Magyaróvár: Gazd. Akadémia, *Piarista algimnázium, *Makó: All. főgimnázium, *Máramarossziget: Ref. főgimnázium, Kath. főgimnázium, All. tanítóképző, *Marosvásárhely: Ref. főgimnázium, All. polg. fiúiskola, *R. kath. főgimnázium, *Medgyes: Ev. szász főgimnázium, Mezőkövesd: Kir. kath. főgimnázium, *Mezőtúr: All. fels. leányiskola, *Miskolc: Ref. főgimnázium, Kir. kath. főgimnázium. *Módor: All. el. isk. tanítóképző, Munkács: All. főgimnázium, Nagybánya: All. főgimnázium, Nagyenyed: Bethlen főisk. könyvtára, *Nagykálló: All. főgimnázium, *Nagykanizsa: R. kath. főgimnázium, *Nagykároly: Piarista főgimnázium, *Nagykikinda: All. főgimnázium, Nagykorós: Főgimn. könyvtár, *Nagyszalonta: Közs. főgimnázium, Nagyszében: All. főgimnázium, *Ev. szász főgimnázium, *Ev. főreáliskola, Nagyszombat: Erseki főgimnázium, Nagyvárad: Városi közkönyvtár, Ref. tanítónőképző, R. kath. tanítóképző, All. felső keresk. iskola, All. főreál, Nyiregyháza: Ev. főgimnázium, Közs. polg. fiúiskola, Nyitra: Kath. főgimnázium, *R. kath. fels. leányiskola, Orosháza: All. polg. iskola, Pancsova: All. főgimn. tanári könyvtára, Pannonthalma: Szent Benedek-R. könyvtára, Pápa: Sz. Benedek-R. tanári könyvtára, *Ref. főgimnázium, *All. el. isk. tanítóképző, *Pécs: R. kath. fels. leányiskola, *All. főreáliskola, Püsp. főgimnázium, Főgimn. Faludi-Önképző, Jézustársasági főgimnázium, *Petrozsény: Közs. főgimnázium, *Podolin: Piarista gimnázium, *Pozsony: R. kath. főgimnázium, *All. fels. leányiskola, Kir. jogakadémia, Dynamitgyár, Ág. ev. lyceum, All. főreál, All. polg. fiúiskola, All. polg. leányiskola, *Privigye: Piarista gimnázium, Resiczabánya: Polg. iskola, *Rimaszombat: Protest. főgimnázium, *Rózsahegy: Piarista főgimnázium, *Rózsnyó: Ev. főgimnázium, R. kath. főgimnázium, Sárospatak: Ref. főisk. könyvtár, All. tanítóképző, Schmidt Sándor, *Segesvár: Ev. szász főgimnázium, Selmecezbánya: Ág. ev. főgimn. könyvtár, Sepsiszentgyörgy: Tanítónőképző, Singer és Wolfner, *Sopron: Lähne-féle főgimnázium, All. főreál, Ev. tanítóképző, *Honvéd főreál, Ev. lyceumi főgimnázium, Benczés főgimnázium, All. felsőbb leányiskola. Összesen (l. 92. füz.) 2460 kor.

(Folytatjuk.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MUNKÁLATAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Szily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népnyelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.) Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népnyelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncznyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevény-szavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 1 korona.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 fillér.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 60 fillér.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyias igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 1 korona.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

a
Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készült
következő műre:

MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁR

Írta

GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS

1. tag

1. tag

A munka az egész magyar szókészletet felöleli, magában foglalja tehát a köznyelv szókészletén kívül a tájszavakat is, valamint a tulajdonnevek közül is azokat, amelyeknek világos az eredetük s amelyeknek nyelvészeti vagy történeti fontosságuk van. A szótár körülbelül 200—250 negyedrért íven 10-íves füzetekben fog megjelenni (az 1. füzet már megjelent).

Egy-egy füzet előfizetési ára 5 kor., bolti ára 6 kor. 50 fill. Előfizetni (az alulírott főtitkári hivatalnál) egyelőre az 1—4. füzetre lehet.

Előfizetőül bármikor lehet jelentkezni. Évenként négy füzet kiadását tervezzük. Budapest, 1914 február 4.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA.

X. ÉVFOLYAM.

1914 MÁJUS.

5. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

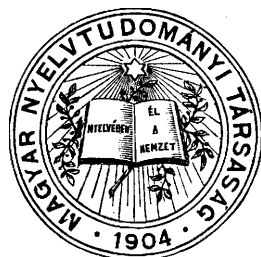
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

95. FÜZET

1914 MÁJUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1914.

TARTALOM.

	Lap
Keresztneveinkről, III., <i>Melich János</i> -tól	193
A fattyú szó eredete, II., <i>Mészöly Gedeon</i> -tól	200
Arany-magyarázatok, XXXIX., <i>Lehr Albert</i> -tól	207
Heltai nyelvének néhány megoldatlan kérdése, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	212
Kelemen Béla új magyar-német szótára, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól	217
Aglent, <i>Sági István</i> -tól	221
Kisebb közlemények: A Döbröntei Codex és Komjáthy Benedek, <i>Farkas Gyulá</i> -tól; Magyar szavak az angol nyelvben, <i>Fest Sándor</i> -tól.	225
Szó- és szólásmagyarázatok: Irodalom, Rabszolga, Síkság, Rang, <i>Simai Ödön</i> -tól; Véren ér, <i>Kertész Manó</i> -tól	229
Nyelvtörténeti adatok: <i>Jakubovich Emil</i> -tól	234
Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz, <i>Szily Kálmán</i> -tól és <i>Gombocz Endré</i> -tól	236
Népnyelv: Vegyes, <i>Herman Ottó</i> -tól.	238
Levélszokrényünk: 29–34.	239
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Előfizetők.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

X. ÉVFOLYAM.

1914 JÚNIUS.

6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

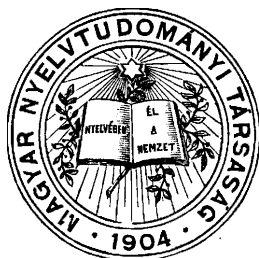
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

96. FÜZET

1914 JÚNIUS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1914.

TARTALOM.

	Lap
Árpádkori török személyneveink, I., <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	241
Keresztneveinkről, IV., <i>Melich János</i> -tól	249
„Sok” mint falunév-képző, <i>Pais Dezső</i> -tól	255
Mennyei kecske, <i>Négyesy László</i> -tól	259
„Komolytalan”, <i>Szily Kálmán</i> -tól	262
Vargabetű, <i>Lehr Albert</i> -tól	266
Szó- és szólásmagyarazatok: Medve és jegénye, <i>Pais Dezső</i> -tól; Hornyák, <i>Sági István</i> -tól; Pálbeli szép Antal, <i>Ponori Theurewk Emil</i> -tól	268
Kisebb közlemények: Olajos kendők, <i>Pruzsinszky János</i> -tól; Az Új földesúr-t vagy Új földesur-at?, „Országul mulató” (Vörösmarty), <i>Tömöl Lajos</i> -tól	271
Nyelvújítási adatok: <i>Simai Ödön</i> -tól	273
Nyelvtörténeti adatok: <i>Jakubovich Emil</i> -tól és <i>Harsányi István</i> -tól	276
Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz, <i>Gombocz Zoltán</i> -tól, <i>Szily Kálmán</i> -tól és <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	281
Népnyelv: Debreczeni szólások, <i>Id. R. Vozári Gyulá</i> -tól; Zalamegyéből, <i>Dr. Mező Ferencz</i> -tól	282
Társasági ügyek: LXII. és LXIII. Választmányi ülés; XLVII., XLVIII. és XLIX. Főolvasó ülés	285
Levélszekrényünk: 35—41.	287
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — A magyar nyelvtudományi irodalom 1913-ban	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ívnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság évdíja, az alapszabályok 8. §-a értelmében, az év első negyedében lévén befizetendő, a Társaság Választmánya fölkéri mindazon tagokat és előfizetőket, kik a folyó évre eső évdíjat még nem fizették be, szíveskedjenek 10 koronát a Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) mielőbb beküldeni.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1913-ban.

a) Folyóiratok.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkesztik Császár Elemér és Láng Nándor. XXXVII. évfolyam. Budapest, 1913.

Magyar Nyelv. Közértektű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán és Gombocz Zoltán. IX. évfolyam. Budapest, 1913.

Magyar Nyelvőr. Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XLII. évfolyam. Budapest, 1913.

Nyelvtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár. IV. évf. 3., 4. füzet. Budapest, 1913.

Nyelvtudományi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szintnyi József. XLII. évfolyam. Budapest, 1913.

b) Önálló művek.

Balogh Miklós. Életjelenségek a nyelvben. A szókincs viszonytagságai. (Homonnai felső keresk. isk. 1912/13. értesítő 3—18. l.)

Baloghy Dezső. Új eszmék a nyelvészet ligeteiből. Balassagyarmat, 1913. Hollósy-ny. (8-r. 25 l.)

Barla-Szabó Titus. Legrégibb nyelvmemlékünk, a halotti beszéd kora, keletkezési helye és szerzője. Teljesen új adatok alapján. Lőcse, 1913. Közigazg. ny. (8-r. 15 l.) 50 fill.

Bartha Károly. Vajda Péter nyelvújítása. Dés, 1913. Demeter és Kiss-ny. (8-r. 75 l.)

Blanár János. Az Érdy-kodex mondattanából. (Lévai r.-k. főimn. 1912/13. értesítő 3—34 l.)

Bogner Mihály. A Bécsi, Münchener és Apór-kodex mondatana. Zombolya, 1912. Perlstein ny. (8-r. 104 l.)

Csúri Bálint. A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata. Besztercebánya, 1913. Hungaria-ny. (8-r. 32 l.) 1 K.

Erdélyi, Ludwig. Die ungarische sogenannte Leichenrede als mundartliches Sprachdenkmal. Helsinki, 1913 (8-r. 13 l.)

Harmat Mór és Schustek Adolf. Kereskedelmi szótár. A magyar és német kereskedelmi levelezés szókincse és szólásmódja. (Német cím is.) II. rész. Német-magyar. Budapest 1913. Athenaeum (8-r. 215 l.). 4 kor.

Horváth Endre. A magyar helyesírás szótára és szabályai. Az iskolai helyesírás alapján. A magyar irodalmi nyelv lehető teljes szótára, kiegészítve a magyarban használatos idegen szók jelentésmagyarozatával és a hibás szólásmódok feltüntetésével. Budapest,

1913. Benkő Gy. (8-r. 300 l.) 5 K. — Ism. Szendrei Sándor, Nyelvőr 178. l. — Egy. Philol. Közl. 449. l. — Irodalomtört. 415. l. — Dr. Balassa József. Grafikai Szemle 79—81. l. — Szilágyi József. Magy. Nyomdászat 3. sz.

Kocsner Róbert. Pesthy Mizers Gábor Újtestamentumának mondattana. Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1913. Apostolny. (8-r. 67 l.).

Kräuter Ferencz. A v-tövű igék. Budapest, 1913 (8-r. 25 l.).

Melich János. Néhány magyar jogtörténeti kifejezésről. Budapest, 1913. (8-r. 13 l.).

Póra Ferencz. A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve. 2. kiad. Budapest, 1913. Toldi. (8-r.) 6 kor.

Pünkösti Mária. A Bécsi-kódex e-féle hangjainak helyesírása. Budapest, 1913. Hornyánszky-ny. (8-r. 46 l.).

Rábel László. Hivatalos nyelvünk. A közhivatalok magyartalan-ságainak megjavítása. Sopron, 1913. (8-r.) 6 kor. — Ism. Réthei Prikkel Marián. Nyelvőr 469—472. l. Tolnai Vilmos. Magyar Nyelv, 461. l.

Radó Antal. Idegen szavak szótára. Együttal a nálunk használatos idegennyelvű szólásmódok és szállóigék magyarázata. 4. javított kiadás. Függelékül idegen hely- és személynevek kiejtés módjának jegyzékével. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. XII., 194 l.) 4 kor.

Sallay Béla. Döbrentei Gábor élete és működése. (Mármaroszigeti kir. kath főgimn. 1912/13. értes. 3—19. l.) (Külön is megjelent.) Ism. Alszyghy Zsolt. Magy. középisk. 168. l. — Gálos Rezső. Egy. Phil. Közl. 433. l. — Irodalomtört. 63. l.

Schlandt Henrik. Deutsch-magyarisches Sprichwörter-Lexikon. Brassó, 1913. E. Kerschner. (8-r. 393 l.) 5 kor. — Ism. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 377. l. — Gálos Rezső. Egy. Phil. Közl. 751. l. — n. Pest. Lloyd 248. sz.

Simonfi János. Az irodalom szó története. (Nyelvészeti Füzetek 68. sz.) Budapest, 1913. Athenaeum. (8-r. 39 l.) 1 kor. — Ism. U. Szabó Gyula. Philol. Közl. 686. l. — i. y. Irod. Tört. Közlem. 495 l.

Szabó Sándor dr. A művelt közönséget érdeklő néhány nyelvészeti kérdés. Balassagyarmati kir. főgimn. 1912—13. értes.

Thiering Oszkár dr. Magyar-német és német-magyar textilipari szótár. Ungarisch-deutsch u. deutsch-ungarisches Textilverterbuch. Újvidék, é-n. (Budapest, Benkő gy.) (8-r. 90 l.) 3 K.

Vargha Damján dr. A magyar helyesírás szabályai (magyarító) szó- és névjegyzékkel. 3. kiad. Budapest, 1913. Szt. István-T. (16-r. 152 l.) 70 f.

Vezér Mór. Stilisztikai jegyzetek. (Adatok a szóképek és alakzatok tanához.) Pécsi áll. főrealisk. 1912—13. értes.

Viski Károly. A szalontai nép nyelvéről. (Nyelvészeti Füzetek 69.) Budapest, Nyelvőr. 1913. (8-r. 51 l.) 1 K.

Viszota Gyula. Révai Miklós, a magyar nyelv és nemzeti érzés buzgó harcosa. Budapest, X. ker. főgimn. 1912/13. értes.

Zlinszky Aladár. A kifejezés stílusa. (Budapesti VIII. ker. főgimn. 1912/13. értes. 3—42. l.) Ism. Rubinyi Mózes. Nyelvőr 324 l.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

1914 márczius 31-ig

1914-re előfizetett: (folytatás a 94. füz. borítékáról):

Stark Ferencz (2 p.), Stein János Kolozsvár, Sümeg: *Reálisk., Áll. elemi isk., Szakoleza: Főgimn., Szamosújvár: Áll. főgimn., Szarvas: Ág. ev. főgimn. Vajda-Önképzőkör, Ev. tanítóképző, Ág. ev. főgimn. tanári könyvt., Szatmárnémeti: *Ref. fels. leányisk., R. kath. tanítóképző, Ref. főgimn., Kir. kath. főgimn. Szászsebes: *Ev. algimn., Szászváros: Ref. Kún-kollégium. Szeged: *Áll. fels. leányisk., Somogyi könyvtár, Székelykeresztúr: Áll. tanítóképző, Székelyudvarhely: Áll. főreálisk., *Ref. főgimn., *R. kath. főgimn., Székesfehérvár: Közs. fels. leányisk., Cist. R. főgimn. tanári könyvt., Szekszárd: Eötvös-önképzőkör, Áll. főgimn., Szentgotthard: *Áll. főgimn., Szentgyörgy: *Piarista gimn., Szikrai Odo, Szilágysomlyó: *Püspöki gimn., Szolnok: Áll. főgimn., Szombathely: Prem. főgimn. tanári könyvt., Tata: *Piarista főgimn., Temesvár: Városi felső keresk. isk., *Áll. főgimn., *Piarista főgimn., *Áll. fels. leányisk., *R. kath. fels. leányisk., *Áll. el. isk. tanítóképző, Toldy L. könyvkereskedése, Torda: *Unit. gimn., Törökbecse: Áll. polg. isk., Trencsén: *Áll. fels. leányisk., Újpest: *Közs. gimn. Ujtorda: Áll. el. isk., Ujszentanna: Áll. polg. leányisk., Újverbász: Közs. gimn., Ungvár: Áll. főreál, Áll. polg. leányisk., Urbán Ignác, Vác: Siketnémák orsz. intézete, Versecz: Áll. főreál, Veszprém: *Piarista főgimn., Nagyvárad: Vidor Manó, Zalaegerszeg: *Áll. főgimn., Felsőkeresk. isk., Győr: Zechmeister A. utóda Tóth J., Zenta: Közs. főgimn., Zilah: Ref. Wesselényi-koll., Znióváralja: *Áll. el. isk. tanítóképző, Zólyom: Áll. polg. isk., Zombor: Városi felső keresk. isk., Áll. főgimn., Zsolna: *Áll. főreálisk. Összesen (l. 92. füzet) 2985 kor.

1914 április 30-ig

1913-ra tagdíjat fizetett: Adorján Jenő. Összesen (l. 92. füz.) 4439 kor.

1914-re tagdíjat fizetett: Ágai Adolf, Áldásy Antal, Alexics György, Alszeghy Zsolt, Angyal Dávid, Asbóth Oszkár, Badics Ferencz, Bajza József, Ballagi Aladár, Balogh Jenő, Balogh Péter, Bán Aladár, Baros Gyula, Baross Lajos, Gr. Batthyány Gyula, Bedő Albert, Beke Ödön, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Beszkid Miklós, Binder Jenő, Birkás Géza, Bleyer Jakab, Bíró Imre, Bloch Leó, Bodola Lajos, Bódiss Jusztin, Böhm János, Braun Lajos, Chmilevsky Endre, Concha Győző, Csánki Dezső, Császár Elemér, Csefkó Gyula, Demeczky Mihály, Dittrich Vilmos, Dóry Ferencz, Edvi Illés Aladár, Éles József, Entz Géza, Br. Eötvös Loránd, Erdélyi Lajos, Erdélyi László, Ernyey József, Erődi Béla, Fejérpataky Kálmán, Fejérpataky László, Feren-

czy Zoltán, Finály Gábor, Fischer Károly, Frencz Géza, Fuchs Dávid, Fülöp Áron, Gál Gyula, Gehl Ottmár, Girardi István, Glatz Ernő, Goldziher Ignác, Gombássy Imre, Goriupp Alisz, Gragger Róbert, Grünwald Margit, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Gyulai Ágost, Hajas Béla, Haraszi Gyula, Br. Hatvany Lajos, Hazay Olivér, Hegedűs István, Heinrich János, Heltai Lajos, Herzog József, Hodinka Antal, Hoffmann Frigyes, Hóman Bálint, Horváth Endre, Horváth János (Budapest), Horváth Jeromos, Horváth Sándor, Hutyra Ferencz, Imre József, Br. Inkey Pál, d'Isoz Kálmán, Jankovich Béla, Jónás Károly, Józsa Ilona, Kaiblinger Fülöp, Kallós Ede, Karlovsky Geyza, Károlyi Árpád, Gr. Károlyi Lászlóné, Gr. Károlyi Mihály, Karsa Ferencz, Kéki Lajos, Keresztes Zsigmond, Király György, Kiss József, Koch Károly, Kodály Zoltán, Komáromy Lajos, Kónyi Manó, Kornis Gyula, Kovács Gyula, Kovács Sándor (Pozsony), Kozma Andor, König György, Kövesligethy Radó, Kunos Ignác, Kürschák József, Kürtessy Rezső, Lampérth Géza, Legányi Gyula, Lenhossék Mihály, Liebermann Emmánuel, Ligeti Jenő, Mágócsy Dietz Sándor, Majovszky Pál, Manninger Vilmos, Marczali Henrik, Márkos Albert, Mártonffy Géza, Martos Ferencz, Méhely Lajos, Melich János, Nagy Károly, Nagy Sándor I. r. 5 kor., Nátly József, Négyesy László, Némethy Géza, Orbán János, Orbán Nándor, Palkovics Sándor, Pauler Ákos, Parászka Gábor, Pecz Samu, Petz Gedeon, Preisz Hugó, Philipp István, Putnoky Imre I. r. (5 kor.), Uzoni Pünkösti Mária, Rábel László, Radó Vilmos, Rákosi Jenő, Ranschburg Viktor, Rátz István, Rédey Tivadar, Révy Ferencz, Rhoussopoulos Rhoussos, Riedl Frigyes, Rónay Zoltán, Röser Alfréd Edvin, Rubinyi Mózes, Ruhmann Jenő, Sajó Sándor, Sándor Pál, Schafarzik Ferencz, Schmidt Rajmund, Schütz József, Sebestyén Gyula, Sebestyén Stetina Ilona, Siegescu József, Simai Ödön, Simonyi Zsigmond, Szabó István, Gr. Széchenyi Béla, Gr. Széchenyi Gyula, Székely István, Szemkó Aladár, Szilády Áron, Szilágyi Sándor, Szolár Ferencz, Sztankó Béla, Tagányi Károly, Thienemann Tivadar II. r. (5 kor.), Tolnay Kornél, Torkos László, Tóry Gusztáv, Váczy János, Vargha Gyula, Varga Bálint, Vári Dezső, Varjú Elemér, Varsányi Emil, Vikár Béla, Viski Károly, Vörösváry Szigfrid Ferencz, Wartha Vincze, Wlassics Gyula, Zádor Béla, Zlinszky Aladár, Zsirai Miklós. Összesen (I. 92. füzet) 2960 kor.

X. ÉVFOLYAM. 1914 SZEPTEMBER. 7. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

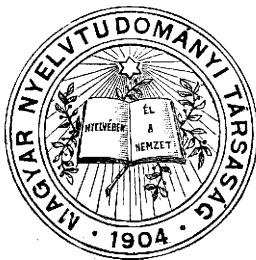
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

97. FÜZET

1914 SZEPTEMBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1914.

TARTALOM.

	Lap
Mindenki, <i>Szily Kálmán-tól</i>	289
Árpád-kori török személyneveink, II., <i>Gombocz Zoltán-tól</i>	293
Nemzeti Színház, helyes magyarság, pesti nyelv, argot, jassz, <i>Horváth János-tól</i>	302
Kazinczy Ferencz nyelvújítása, XXXIV., <i>Simai Ödön-től</i>	306
Kisebb közlemények: Bene-kecske, <i>Chernel István-tól</i> ; Közmondások lexikona, <i>T. V.-tól</i> ; „Mi a különbség a Mind elmentek és a Mind elment között?“, <i>Lehr Albert-től</i>	314
Szó- és szólásmagyarázatok: Bágyad, <i>Wichmann György-től</i> ; Prédikációs halott, <i>Folnai Vilmos-tól</i> ; Salgat, <i>Trócsányi Zoltán-tól</i> ; Verődísznó, Küldött ördög, <i>Csefkó Gyuli-tól</i> ; Latin, <i>Putnok Imre-től</i> ; Torvad, <i>Lehr Albert-től</i> ; Durbanec, <i>Zsinka Ferencz-től</i> ; Agg szokás, <i>Dr. Panka Károly-tól</i>	318
Nyelvtörténeti adatok: <i>Trócsányi Zoltán-tól</i> , <i>L. G.-től</i> és <i>Jakubovich Emil-től</i>	324
Rovás: Az új magyar Shakespeare, <i>N. G.-től</i>	328
Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz, <i>Szily Kálmán-tól</i>	331
Népnyelv: Tájszók, <i>Bárdos Rezső-től</i> és <i>Szendrey Zsigmond-tól</i> ; A betyárság kifejezéseihez, — <i>n-től</i>	332
Levélszekrényünk: 42—44.	336
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Előfizetési felhívás. — A M. Nyelvtud. Társ. munkálatai.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be“.

Mint hogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, sziveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 31-ig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

X. ÉVFOLYAM.

1914 OKTÓBER.

8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

★

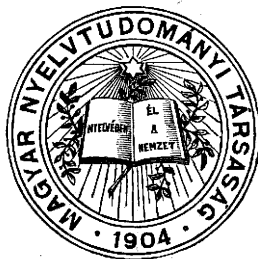
A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN
elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN
titkár

98. FÜZET

1914 OKTÓBER

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1914.

TARTALOM.

	Lap
Árpád-kori török személyneveink, III., <i>Gombocz Zoltán</i> -tól	337
Fura és furcsa, <i>Pais Dezső</i> -tól	342
Szókezdő <i>j ∞ gy</i> és <i>gy ∞ j</i> változás, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól	347
Az <i>ly > j</i> ejtés történetéhez, <i>Melich János</i> -tól	353
Veres-gyurkó, veres-györgy, <i>Réthei Prikkel Marián</i> -tól	355
Szó- és szólásmagyarázatok: Néhány hadi műszó, <i>Tolnai Vilmos</i> -tól; Kép, <i>Melegdi János</i> -tól; Bobiskum, vobiskol, Ragyog, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Kereggardom, Köreggardom, <i>Trócsányi Zoltán</i> -tól; Csatima, <i>Putnoky Imre</i> -tól; Vargabetű, Zánk, <i>Lehr Albert</i> -tól	357
Kisebbségi közlemények: A Murányi Vénus egy helyéhez, <i>Szily Kálmán</i> -tól; Begyén, <i>Szalay Béla</i> -tól; Sületlenség, <i>M. J.</i> -tól; Két haza, Magyar tenger, <i>Putnoky Imre</i> -tól; Bofána, <i>P. I.</i> -tól; A nyelvújítás történetéhez	362
Nyelvújítási adatok, <i>Simai Ödön</i> -tól	366
Nyelvtörténeti adatok: <i>Ódöngő Ábel</i> -tól, <i>Iványi Béla</i> -tól és <i>Kemény Lajos</i> -tól	368
Adatok a Magyar Etymologiai Szótárhoz, <i>Csefkó Gyula</i> -tól és <i>Kemenes Pál</i> -tól	377
Népnyelv, <i>Chernel István</i> -tól és <i>N. Bartha Károly</i> -tól	377
Levélszekrényünk: 45—50.	383
Borítékon: Értesítés. — Kérelem. — Fizetők. — Értesítés.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-uteza 2.

Kérelem.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak 8. §-a értelmében „*ha valamely tag évi díját szeptember végéig be nem fizette, a Társaság a díjat postai megbízással szedi be*“.

Minthogy azonban a postai megbízás mind a tagoknak, mind a Társaságnak fölösleges költséget okoz, a hátrálékban lévő tagoknak előbb egy teljesen kitöltött utalvány-lappal szolgáltunk, arra kérvén őket, szíveskedjenek az évdíjat e módon beküldeni.

Ha az évdíj október hó 31-ig nem érkezik be, ezt olybá fogjuk venni, hogy az illető tag a díjat postai megbízás útján kívánja befizetni.

X. ÉVFOLYAM.

1914 NOV.-DECZ.

9-10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMARA

★

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

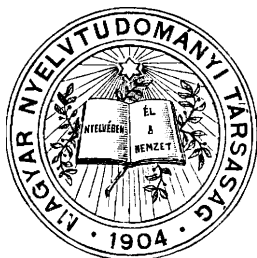
SZILY KÁLMÁN

elnök

GOMBOCZ ZOLTÁN

titkár

99-100. FÜZET

1914 NOV.-DECZ.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1914.

TARTALOM.

	Lap
1. novemberi füzet:	
A magyar nyelv ófrancia jövevényszavai, <i>Melich János-tól</i>	385
A jövevényszavakról, <i>Horger Antal-tól</i>	406
Agyafúrt, <i>Pais Dezső-től</i>	414
Stilustanítás, <i>J. M.-tól</i>	417
Kisebb közlemények: †Komáromy Lajos, <i>Tolnai Vilmos-tól</i> ; Két adalék a magyar nyelv tanulására a XV. századból, <i>Auner Mihály-tól</i> ; A nyelvek egymásra hatásáról, <i>Gulyás Pál-tól</i> ; Régi szó-játékos szólások az ivásra, <i>Réthei Prikkel Marián-tól</i>	419
Szó- és szólásmagyarázatok: Torvad, <i>Lehr Albert-től</i> ; Újabb adalék az alanyi ragozás felszólító mód egyes 2. személye -ih hangzására, <i>Melich János-tól</i> ; Ajton, Az <i>ly</i> = <i>j</i> ejtés történetéhez, <i>Tövik, K. P.-tól</i> ; Nyúlhistória, <i>Csefkő Gyula-tól</i>	423
Nyelvtörténeti adatok, <i>Jakubovich Emil-től</i>	426
Népnyelv, <i>id. R. Vozáry Gyula-tól</i>	429
Levélszekrényünk: 51—52.	432
2. decemberi füzet:	
A 100-ik füzet, <i>Szily Kálmán-tól</i>	433
Az „ispiláng“-ról, <i>Herman Ottó-tól</i>	435
Szer, <i>Ödöngő Ábel-től</i>	441
Nálamnál, túlemtül, <i>Tömlő Lajos-tól</i>	444
„Mi a különbség a Mind elmentek és a Mind elment között“, <i>Lehr Albert-től</i>	446
Kisebb közlemények: Régi nyelvmlékeink, <i>Sz. K.-tól</i> ; A Königsbergi Török szalagjainak egy helyéről, <i>K. P.-tól</i> ; Birákok, <i>Melegdi János-tól</i> ; Osztrák-bajor tájszótár, <i>K. P.-tól</i>	451
Nyelvtörténeti adatok, <i>Ödöngő Ábel-től</i>	453
Nyelvújítási adatok, <i>Tolnai Vilmos-tól</i> és <i>Simai Ödön-től</i>	455
Népnyelv, <i>Szendrey Zsigmond-tól</i>	458
Társasági ügyek: LXIII. Választmányi ülés; L. Főolvasó ülés	460
Levélszekrényünk: 53—62.	461
Tartalom, Szómutató	463
A címlap után: A M. Nyelvtud. Társaság Alapítói 1914-ben.	
Borítékon: Értesítés. — A M. Nyelvtudományi Társaság Tisztikara 1904-től máig. — A M. Nyelvtud. Társaság évi közgyűlése.	

Értesítés.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata: a MAGYAR NYELV, kivéve júliust és augusztust, minden hó 25-ikén jelenik meg, egyelőre 3—3 ivnyi terjedelmű füzetekben. Előfizetési ára egész évre 10 korona; a Társaság alapító tagjainak alapítványuk, rendes tagjainak pedig az évdíj (10 korona) fejében jár. Budapest, V., Akadémia-utca 2.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság Tisztikara 1904-től máig.

Elnök: Szily Kálmán 1904-től.

Alelnök: Szinnyi József 1904-től.

Titkár: Tolnai Vilmos 1904-ben; Zolnai Gyula 1905 és
1906-ban; Gombocz Zoltán 1907-től.

Jegyző: Gombocz Zoltán 1904—1906; Pápay József 1907
és 1908-ban; Horger Antal 1909-től.

Pénztáros: Tiringer Béla 1905—1912; Trócsányi Zoltán
1913-től.

VÁLASZTMÁNY:

Asbóth Oszkár 1904-től	† Gr. Kuun Géza 1904—1905
Balassa József 1904—1912	Lehr Albert 1904-től
Balogh Péter 1904—1908	Melich János 1904-től
Beöthy Zsolt 1904-től	Mészöly Gedeon 1910-től
† Borbás Vincze 1904-ben	Nagy Gyula 1904-től
† Csapodi István 1904—1912	Négyesy László 1904-től
Csengeri János 1906-től	Paál Gyula 1904-től
Dézi Lajos 1909-től	Pap Károly 1909-től
Erdélyi Lajos 1904-től	Pápay József 1909-től
Erdélyi Pál 1906-től	Réthei Prikkel Marián 1904-től
Frecskay János 1904-től	Sebestyén Gyula 1904-től
Gyomlay Gyula 1904-től	Simai Ödön 1911-től
† Gyulai Pál 1904—1909	Simonyi Zsigmond 1904-től
Herman Ottó 1904-től	† Széll Farkas 1904—1909
Horger Antal 1904—1908	Szilády Áron 1904-től
Horváth János 1910-től	Tagányi Károly 1910-től
† Joannovics György 1904—1908	Tolnai Vilmos 1905-től
Kalmár Elek 1904—1907	Vargha Damján 1913-től
Karácsonyi János 1908-től	Vikár Béla 1904-től
Kardos Albert 1904-től	Viszota Gyula 1912-től
† Katona Lajos 1904—1910	Zolnai Gyula 1904-ben és 1907-től
Kertész Manó 1913-től	
† Komáromy Lajos 1904—1914	

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

felolvasó üléssel kapcsolatos

===== Évi közgyűlését =====

1915 január 19-én d. u. 6 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

A felolvasó ülés tárgya:

Tolnai Vilmos-tól: Adatok a magyar hanglejtéshez.

Az évi közgyűlés tárgyai:

Elnöki megnyitó.

Titkári jelentés a Társaság 1914. évi működéséről.

Titkár és tizenhárom választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1914-ről.

Költségvetés 1915-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.

A közgyűlés berekesztése.

Az alapszabályok 11. § c) pontja szerint: „a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmánynak be kell jelenteni, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse. Ha az indítványokat a választmánynak be nem jelentették, tárgyalásuk a legközelebbi közgyűlés napirendjére marad“.

1914 október 15-ig

Alapítványt fizetett: Baksay Sándor (200 kor.). Összesen (l. 89. füzet) 12,500 kor.

1914-re tagdíjat fizetett: Balogh Dezső, Baltaváry Jenő, Barabás László, Bardos Rezső, Barthos Kálmán, Bónis Károly, Búzás Győző, Chernel István, Csokán Pál, Deák Andor, Dessewffy Arisztid, Erdős János, Farkas Gyula, Fest Sándor (4 kor.), Firtos Ferencz, Fischer-Colbrie Agost, Fraknoi Vilmos, Freund Antal, Gärtner Henrik, Gretzmacher Jenő, György Lajos, Hantal József, Hartváni Zoltán, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Hollósy Kálmán, Horváth Cyrill, Karl Lajos, Kelemen Béla, Kenédi Géza, Kertész Manó (4 kor.), Klemm Antal, Komjáthy Sándor, Koréh Lajos, Kováts Gyula, Könczöl József, Kräuter Ferencz, Krippel Móricz, Lipták Pál, Madzsar Imre, Móra István, Nagy András, Nagy Gyula, Nemes Károly, Német Gábor, Nyusztay Antal, Peredi Géza, Pruzsinszky József (4 kor.), Putnoky Imre II. r. (5 kor.), Ravasz Árpád, Sági István, Samu János, Simon György, Somogyi József, Stokka Tankréd, Surányi József, Szentiványi Zoltán, Szidarovszky János, Sztompák Mariska, Sztrokay Lajos, Tordai Ányos, Téglás Gábor, Trócsányi Zoltán, Ujfalussy Viktor, Vadas Jenő, Velledits Lajos, Versényi György, Veszprémi Vilmos, Voinovich Géza, R. Vozáry Gyula (7 kor.), Weber Arthur, Zalai Mihály, Zempléni Árpád, Zombory János. Összesen (l. 95. füz.) 3674 kor.

1913-ra előfizetett: Nagyszeben: Ev. főgimnázium, Szeged: Városi kegyesr. főgimnázium. Összesen (l. 94. füz.) 3980 korona.

1914-re előfizetett: Arad: Áll. elemi tanítóképző, Áll. fels. leányiskola, R. kath. főgimnázium, Aszód: Ev. főgimnázium tanári könyvtára, Baja: Áll. elemi tanítóképző, Balázsfalva: Gör. kath. főgimnázium, Barabás György, Békés: Ref. főgimnázium, Békéscsaba: Áll. fels. leányiskola, Belényes: Gör. kath. főgimnázium, Beregszász: Petőfi-Önképző kör, Beszterce: Ev. szász főgimnázium, Besztercebánya: Ev. algimnázium, Áll. fels. leányiskola, Bonyhád: Ev. algimnázium, Brád: Gör. kel. algimnázium, Brassó: Ev. szász főgimnázium, Gör. kel. román főgimnázium, R. kath. főgimnázium, Budapest: László M.-féle főgimnázium, IV. ker. közs. fels. leányiskola és leánygimnázium, Az orsz. Nőképző-egyesület leánygimnáziuma, Orsz. rabbiképzővel kapcsolatol iszr. főgimnázium, IX. ker. ref. főgimnázium Önképzőköre, IX. ker. ref. főgimnázium, Ev. főgimn. Arany-Önképzőköre, Ludov. Akad. parancsnoksága II. r. (5. k.), Honvéd. Minisztérium Elnöki Osztálya II. r. (5. k.), Csáktornya: Áll. elemi tanítóképző, Csurgó: Ref. főgimnázium, Áll. elemi tanítóképző, Debreczen: Ref. főgimnázium, Kegyesr. főgimnázium, Déva: Áll. főreal, Áll. elemi tanítóképző, Eger: R. kath. fels. leányiskola, Áll. főrealiskola, Eperjes: Áll. tanítónőképző, Felsőlövő: Ev. főgimnázium, Fiume: Áll. főgimnázium, Áll. fels. leányiskola, Grill könyvkereskedése, Gyöngyös:

All. főgimnázium, Győr: Főgimn. tanári könyvtára, All. tanítóképző, Gyulafehérvár: R. kath. főgimnázium, Hajdúböszörmény: Ref. főgimnázium, Huszár István Nyitra, Igló: All. el. iskolai tanítóképző, Karánsebes: All. főgimnázium, Kassa: Múzeum, Kecskemét: Városi könyvtára, Kiskunfélegyháza: R. kath. főgimnázium, All. el. iskolai tanítóképző, Kolozsvár: All. fels. leányiskola, Komárom: Czuczor Önképzőkör II. r. (5. k.), Kőszeg: Ev. Tanítóképző-intézet, Ev. fels. leányiskola, Léva: Piarista főgimnázium, All. el. iskolai tanítóképző, Losonc: All. el. isk. tanítóképző, Lőcse: All. fels. leányiskola, Magyaróvár: Piarista algimnázium, Makó: All. főgimnázium, Máramarosziget: Ref. főgimnázium, Marosvásárhely: Ref. főgimnázium, Ref. polg. leányiskola, R. kath. főgimnázium, Medgyes: Ev. szász főgimnázium, Mezőtúr: All. fels. leányiskola, Miskolc: Ref. főgimnázium, Modor: All. el. isk. tanítóképző, Nagykálló: All. főgimnázium, Nagykanizsa: R. kath. főgimnázium, Nagykároly: Piarista főgimnázium, Nagykikinda: All. főgimnázium, Nagyszalonta: Közs. főgimnázium, Nagyszében: Ev. szász főgimnázium, Ev. főreáliskola, Nagyvárad: Premontrei főgimnázium, Naszód: Alapítványi főgimnázium, Nyitra: R. kath. fels. leányiskola, Paks: All. polg. iskola, Pápa: All. el. isk. Tanítóképző, Pápa: Ref. főgimnázium, Pécs: R. Kath. fels. leányiskola, All. főreáliskola, Petrosény: Közs. főgimnázium, Podolin: Piarista gimnázium, Pozsony: R. kath. főgimnázium, All. fels. leányiskola, Privigye: Piarista gimnázium, Rimaszombat: Protest. főgimnázium, Rózsahegy: Piarista főgimnázium, Rozsnyó: Ev. főgimnázium, Sátoraljaújhely: Róm. kath. főgimnázium, Segesvár: Ev. szász. főgimnázium, Sopron; Lähne-féle főgimnázium, Honvéd-főreál II. r. (5. k.), Sümeg: Reáliskola, Szabadka: Városi magyar főgimnázium, Szászsebes: Ev. algimnázium, Szászváros: Arany János ifj. Önképzőkör, Szatmárnémeti: R. kath. főgimnázium, Ref. fels. leányiskola, Szeged: All. főgimnázium, All. főreál, All. fels. leányiskola, Székelyudvarhely: Ref. főgimnázium, R. kath. főgimnázium, Székesfehérvár: Közs. fels. leányiskola, Főreáliskola, Szentgotthárd: All. főgimnázium, Szentgyörgy: Piarista gimnázium, Szilágyosmlyó: Püspöki gimnázium, Tata: Piarista főgimnázium, Temesvár: All. el. iskolai tanítóképző, Piarista főgimnázium, All. felsőbb leányiskola, R. kath. fels. leányiskola, All. főgimn., Torda: Unit. gimn., Trencsén: All. fels. leányiskola, Újpest: Közs. gimn., Újverbász: Közs. gimn., Ungvár: Kir. kath. főgimn., Vác: Kegyesrend. főgimn., Veszprém: Piarista főgimn., Zalaegerszeg: All. főgimn., Zuióváralja: II. el. isk. tanítóképző, Zsolna: Állami főreáliskola. Összesen (I. 95. füzet) 4275 kor.

Értesítés.

A Magyar Nyelv legközelebbi számában egy nagyobb terjedelmű értekezést fogunk közölni, a melyet nem volna célszerű elapróznunk. Ez okból a novemberi és decemberi szám együtt fog december első felében megjelenni.

SZERK.

ELŐFIZETÉSI FELHIVÁS

a

Magyar Tudományos Akadémia megbízásából készült
következő műre:

MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁR

Írta

GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS

1. tag

1. tag

A munka az egész magyar szókészletet felöleli, magában foglalja tehát a köznyelv szókészletén kívül a tájszavakat is, valamint a tulajdonnevek közül is azokat, amelyeknek világos az eredetük s amelyeknek nyelvészeti vagy történeti fontosságuk van. A szótár körülbelül 200—250 negyedrétt íven, 10-íves füzetekben fog megjelenni (az 1. és 2. füzet A-tól Bëcs-ig már megjelent).

Egy-egy füzet előfizetési ára 5 kor., bolti ára 6 kor. 50 fill. Előfizetni (az alulírott főtitkári hivatalnál) egyelőre az 1—4. füzetre lehet.

Előfizetőül bármikor lehet jelentkezni. Évenként négy füzet kiadását tervezzük. Budapest, 1914 február 4.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MUNKÁLATAI.

1. sz. **Zolnai Gyula.** *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* A legrégebb magyar nyelvemlékek rövid ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 24. l.) Ára 40 fillér.
2. sz. **Šzily Kálmán.** *A mágnás-czím a magyarban.* Történeti és népryelvi tanulmány. Budapest, 1905. (8 r. 18 l.) Ára 40 fillér.
3. sz. **Pápay József.** *Reguly Antal emlékezete.* Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
4. sz. **Balassa József.** *A nép nyelvének tanulmányozása.* Tájékoztató a Magyar Nyelvtudományi Társaság népryelvi gyűjtői számára. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Ára 40 fillér.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** *Nyelvjárásaink ügye és teendőink.* Irodalmuk és területeik ismertetése. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Ára 40 fillér.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** *A magyar táncnyelv.* Nyelvészeti és néprajzi tanulmány. Budapest, 1906. (8-r. 24 l.) Ára 40 fillér.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** *Honfoglaláselőtti török jövevény-szavaink.* Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Ára 3 korona.
8. sz. **Melich János.** *Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás.* (Az Orth. Vng. hasonmásával.) Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Ára 1 korona. —
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** *Jelentés-tanulmányok.* Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Ára 40 fillér.
10. sz. **Kóssa Gyula.** *Régi magyar gyógyszernevek.* Budapest, 1911. (8-r. 54 l.) Ára 80 fillér.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** *Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz.* Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Ára 40 fillér.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** *A szólásokról.* Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Ára 60 fillér.
13. sz. **Melich János.** *Nyelvünk szláv jövevényei.* Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Ára 40 fillér.
14. sz. **Melich János.** *A magyar tárgyas igeragozás.* Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Ára 1 korona.
15. sz. **Melich János.** *Keresztneveinkről.* Budapest, 1914. (8-r. 32. l.) Ára 60 fillér.